ІСТОРІЯ СЕЛЯНСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР

У ДВОХ ТОМАХ

„НАУКОВА ДУМКА" • КИЇВ • 1967

9.4Т
1-90

ІСТОРІЯ СЕЛЯНСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ТОМ ДРУГИЙ

ВІД ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ ДО НАШИХ ДНІВ

80838

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМА:
І. І. КОМПАНІЄЦЬ (відповідальний редактор), І. Х. ГАНЖА, І. І. СЛИНЬКО

„НАУКОВА ДУМКА" • КИЇВ • 1967

Академія Наук УР
НАУКОВА БІБЛІО
Інститут іс

ВСТУП

Протягом 50 років Радянської влади трудяще селянство Української Радянської Соціалістичної Республіки у своєму розвитку пройшло складний шлях від розпорошеного, з примітивними засобами виробництва, одноосібного господарювання до великого соціалістичного колективного господарства, оснащеного передовою сільськогосподарською технікою. Цей шлях був накреслений В. І. Леніним, здійснений під керівництвом Комуністичної партії й історично перевірений життям. Колгоспний лад став невід'ємною частиною радянського соціалістичного суспільства, а колгоспне селянство в союзі з робітничим класом перетворилось у його вирішальну політичну і соціально-економічну основу.

У другому томі «Історії селянства Української РСР» вперше в українській радянській історичній літературі подається систематизований нарис історії радянського селянства від перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції до 1966 р., коли радянський народ, керуючись рішеннями XXIII з'їзду КПРС, приступив до виконання нового п'ятирічного плану 1966—1970 рр.

У книзі висвітлюється керівництво Комуністичної партії і робітничого класу трудящим селянством на всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва, показано героїчні зусилля трудівників села, які, переборюючи труднощі і деякі вагання, послідовно пішли шляхом, накресленим партією; селянство відбудувало сільськогосподарське виробництво, внесло вагомий вклад в здійснення індустріалізації країни, перемогло і остаточно ліквідувало куркульство й експлуатацію, подолало свою власну дрібнобуржуазну природу, стало на шлях колективізації і невтомно вдосконалює колгоспний соціалістичний лад на рідній землі.

Центральною темою праці є питання про зародження і розвиток соціалістичного сектора в сільському господарстві, про здійснення суцільної колективізації сільського господарства, зміцнення і розквіт колгоспного ладу на Україні.

Українське трудяще селянство, як і селянство всього Радянського Союзу, в боротьбі з куркульством, буржуазними націоналістами, антиленінськими течіями, політичною та ідеологічною експансією світового імперіалізму успішно розв'язало найважливішу історичну проблему —

проблему корінного перетворення споконвічно індивідуального селянського господарювання на колгоспний соціалістичний лад.

Спільно з робітничим класом трудяще селянство України взяло активну участь у спільній боротьбі народів Радянської країни за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, героїчно відстояло свободу і незалежність Української Радянської Соціалістичної Республіки, всієї Країни Рад у збройній боротьбі проти іноземної інтервенції 1918—1920 рр., проти фашистської навали 1941—1945 рр., відстояло великі завоювання Жовтневої революції та досягнення соціалізму, зміцнило базу і оплот світової соціалістичної революції, світового національно-визвольного руху.

Як і селянство всього Радянського Союзу, колгоспне селянство Радянської України виросло в свідому політичну силу, досягло значних успіхів на шляху розв'язання проблеми піднесення продуктивних сил, різкого збільшення врожайності і продуктивності тваринництва, зростання матеріального і духовного рівня мас, ліквідації істотних відмінностей між містом і селом. Повне розв'язання цієї проблеми є завданням радянського суспільства на найближчий період.

За 50 років Радянської влади селянство України зробило богатирський стрибок від сохи і дерев'яного плуга до трактора і комбайна, від виснажливої ручної праці до значного використання нових джерел енергії, що полегшують труд людини, від майже суцільної неписьменності до оволодіння основами науки і культури, від освітлюваної каганцем жалюгідної хатини, від заляканості релігією і попами, поміщиками й куркулями, поліцаями і бандитами, від життя надголодь — до вільного і творчого, заможного і радісного соціалістичного життя.

Окремі розділи праці присвячено дослідженню революційної боротьби трудящого селянства західноукраїнських земель проти іноземних поневолювачів, за возз'єднання з Радянською Україною, за соціалістичну перебудову сільського господарства.

У пропонованій праці простежуються корінні соціально-економічні зміни, які сталися серед трудящого селянства, показується процес створення нового класу в нашій країні — класу колгоспного селянства.

Керуючись марксистсько-ленінським вченням, автори виходили з того, що досвід соціалістичної перебудови сільського господарства в СРСР має важливе значення як для справи комуністичного будівництва у нашій країні, так і для практики будівництва соціалізму в братніх соціалістичних країнах. Автори ставили перед собою завдання розповісти трудящим капіталістичних країн правду про життя радянського селянства і тим самим дати рішучу відсіч оскаженілій брехливій пропаганді реакційних буржуазних істориків та буржуазно-націоналістичних писак з емігрантського табору, які обрали колгоспний лад в СРСР, і зокрема на Україні, об'єктом нестримних вигадок і фальсифікацій.

Перемога колгоспного ладу в СРСР — найвизначніше завоювання трудящих нашої країни, які під керівництвом Комуністичної партії побудували соціалістичне суспільство і приступили до побудови комунізму — світлого майбутнього всього людства.

РОЗДІЛ І

СЕЛЯНСТВО УКРАЇНИ У БОРОТЬБІ ЗА ПЕРЕМОГУ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Українське трудяще селянство, кероване пролетаріатом, відіграло важливу роль у боротьбі за перемогу соціалістичної революції.

Засновник Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Ленін зазначав, що без союзу робітників і селян «неможлива політична влада пролетаріату, немислиме збереження її» [1]. Комуністична партія створювала і зміцнювала цей союз протягом багатьох років в інтенсивній політичній боротьбі проти буржуазних і дрібнобуржуазних партій, які прагнули підкорити селянство своєму впливу, відірвати його від пролетаріату.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції, в умовах її переростання у соціалістичну революцію, коли змінилась розстановка класових сил в країні, наступив новий етап розвитку союзу пролетаріату та селянства.

Головна вимога трудящого селянства — конфіскація поміщицьких земель — була одним із завдань буржуазно-демократичної революції, але вона не могла бути розв'язана в умовах панування капіталістичного ладу, без повалення влади капіталістів. Дві третини поміщицької та купленої куркулями землі були закладені в банках. Економічні інтереси поміщиків та буржуазії в епоху імперіалізму були дуже тісно зв'язані. «В тому-то і полягає самообман соціалістів-революціонерів і обман ними селянства,— говорив В. І. Ленін у 1917 р.,—що вони допускають і поширюють думку, ніби такі перетворення, ніби *подібні* перетворення можливі без повалення панування капіталістів, без переходу всієї державної влади до пролетаріату, без підтримки біднішим селянством найрішучіших, революційних заходів пролетарської державної влади проти капіталістів» [2]. Ось чому союзником пролетаріату в період підготовки соціалістичної революції виступало вже не все селянство, а селянська біднота при прихильному нейтралітеті середняків.

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 452.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 249.

Бідне малоземельне селянство України становило близько 60% всього селянства. Його жорстоко експлуатували не тільки поміщики, але й капіталісти, куркулі. До складу сільської бідноти України входило понад 1 млн. постійних і сезонних наймитів, сільськогосподарських робітників, соціально найбільш близьких до міського робітничого класу.

Більшовики були єдиною партією, яка виступила на захист інтересів бідняків і всього трудящого селянства.

У боротьбі за селянство головним політичним противником більшовиків була партія есерів, яка на словах проголошувала себе захисником усього селянства, висувала гасло «Земля і воля», а насправді, особливо після розколу, вона була виразником інтересів заможного селянства. Ця дрібнобуржуазна партія виступала проти соціалістичної революції, за підтримку Тимчасового буржуазного уряду. В земельному питанні вона радила селянам почекати до скликання Установчих зборів. Перший час, у мирний період революції, коли селянство було ще недостатньо політично свідомим і довіряло буржуазії, есери на селянських з'їздах мали більшість.

Більшовицька партія проголосила в Квітневих тезах В. І. Леніна і в резолюціях Всеросійської Квітневої конференції необхідність негайної передачі всіх земель до рук селянства, організованого в Радах селянських депутатів. Партія радила селянам брати землю організовано, не допускаючи ніякого псування майна і дбаючи про збільшення виробництва. «Для нас,— говорив В. І. Ленін,— важливим є революційний почин, а закон повинен бути його результатом. *Якщо ви будете ждати, поки закон напишеться, а самі не розвинете революційної енергії, то у вас не буде ні закону, ні землі*» [1]. В тисячах промов на мітингах, у сотнях газет, у листівках більшовики роз'яснювали робітникам, солдатам, селянам свої лозунги. Вони викривали фальш, обман висунутого буржуазією і підтриманого есерами та меншовиками лозунга: чекати до Установчих зборів.

Велику роль у політичній освіті села відігравали солдати, яких тільки з України було близько 3 млн. Фронтовики, солдати тилових гарнізонів, особливо у великих робітничих центрах, часто відвідували мітинги, слухали більшовицькі промови, були більш політично зрілими. Якщо на початку революції солдати у своїй масі ще довіряли Тимчасовому урядові, то через два-три місяці під впливом більшовицької агітації і власного політичного досвіду починали все більше розуміти і співчувати більшовицьким гаслам про війну, землю, про владу Рад.

Солдати-земляки, місцеві селяни, мобілізовані на війну, приїжджаючи додому, розповідали, що робиться у Петрограді, Москві та в інших містах, приносили більшовицьку оцінку революції, вкорінювали її в селянські маси.

Зростанню організованості селянства немало сприяли перші повітові та губернські селянські з'їзди. На них обговорювалося земельне питання, питання про війну і мир, політичний устрій держави, національне питання. Хоч влітку 1917 р. есерам ще часто вдавалося проводити на цих з'їз-

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 247.

дах свої резолюції, але під тиском революційних вимог селян і вони, бажаючи зберегти керівництво селянськими організаціями, мусили лавірувати, записувати, що поміщицькі землі «повинні» перейти до рук народу. Та в кінцевому підсумку есери саботували виконання цих рішень, обманюючи селян обіцянками.

Поряд із земельним питанням селянські з'їзди часто ухвалювали вимогу ліквідувати національні утиски, встановити автономію України, яка була б у федеративному зв'язку з Росією, вживати рідну українську мову в школі та в державних установах. Проте головною вимогою селянства було земельне питання, передача селянам без усякого викупу всіх поміщицьких земель, їх конфіскація.

КЛАСОВА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА НАПЕРЕДОДНІ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Розстановка класових сил в українському селі на 1917 р. характеризується переважанням напівкріпосницьких відносин у землеволодінні, капіталістичних відносин у сільському господарстві, посиленням класового розшарування селянства. Класова боротьба всього селянства проти поміщиків поєднувалася з боротьбою селянської бідноти проти куркулів.

Хоча капіталістичні відносини на початок XX ст. досить глибоко проникли в сільське господарство України, однак рештки кріпацтва були ще дуже сильними. Ліквідація поміщицького землеволодіння була першочерговим завданням аграрної революції.

Всеросійська Квітнева конференція більшовицької партії в 1917 р. підтвердила цю історично життєву вимогу широких мас трудящого селянства. Підкреслюючи, що поміщицьке землеволодіння в Росії «неминуче засуджує переважну масу населення Росії, селянство, на злидні, кабалу і забитість, а всю країну на відсталість в усіх галузях життя», конференція заявила, що «партія пролетаріату бореться всіма силами за негайну і повну конфіскацію всіх поміщицьких земель в Росії (а також удільних, церковних, кабінетських та ін. та ін.)» [1].

На Україні, так само як і в більшості районів усієї Росії, поміщицькому багатоземеллю протистояло селянське малоземелля. Після реформи 1861 р. на Україні налічувалось 1937 тис. селянських дворів, а в 1917 р.— близько 4 млн.[2] Отже, селянське населення зросло в два з лишком рази, а загальна площа селянських надільних земель лишилася майже незмінною. Середній наділ на душу населення зменшився в два рази.

На 1917 р. з 44,1 млн. десятин придатної землі України поміщикам, капіталістам, монастирям, царській державі належало 16,2 млн. десятин, куркулям, заможним селянам — 13 млн., середнім селянам — 9,6 млн., а

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 252, 253.

[2] Підраховано за даними «Предварительных итогов Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г. Вып. I.». Пг., 1916, стор. 196.

малоземельному селянству — лише 5,3 млн. десятин, в середньому близько 2 десятин на двір. З 4 млн. селянських дворів 1,8 млн. не мали робочої худоби і сільськогосподарського реманенту, 600 тис. дворів не мали посіву. Тим часом тільки 33 тис. володінь дворян і капіталістів займали 16 млн. десятин землі, а 500 тис. багатих селян — 13 млн. десятин. У бідного селянства в середньому на двір було близько 2 десятин, а у багатого — 25 десятин [1].

Такі були головні суперечності земельних відносин на Україні. Скільки страждань, сліз і нещастя мільйонів бідних селян у цих сухих цифрах! Скільки мільйонів дітей і дорослих українських селян передчасно загинули від недоїдання, хвороб! Скільки класової ненависті до поміщиків і куркулів накопилося у селянської бідноти проти своїх гнобителів!

Непосильні викупні платежі, залишки кріпосництва на селі, тягар державних податків душили селян. Нестача землі примушувала їх сплачувати величезну данину поміщикам за оренду землі. На 1915 р. селяни орендували у поміщиків близько 3,9 млн. десятин землі, сплачуючи їм щороку до 70 млн. крб. золотом [2].

У бідняків не вистачало кормів для худоби, хліба для сім'ї. Але розорене селянство трималося за своє «самостійне» господарство. Гостре малоземелля (1—3 десятини на двір) гнало бідняка на поклін до пана, на невигідну оренду клаптика поміщицької землі. Орендним розширенням землекористування бідняки намагались зберегти своє крихітне «самостійне» господарство. Висока орендна плата часто сплачувалась не стільки за рахунок доходу від орендної землі, скільки за рахунок урізування прожиткового мінімуму, батрацьких заробітків членів сім'ї на стороні, нерідко в Степовій Україні.

Сотні тисяч розорених селян перетворювались у батраків, йшли на заробітки в степові райони, на бурякові плантації. Десятки тисяч малоземельних селян переселились у Сибір, в Середню Азію. За числом переселенців Полтавська губернія займала перше місце в Росії, за нею йшла Чернігівщина. Тільки три лівобережні губернії давали 25% переселенців всієї Російської імперії [3].

Малоземельному селянству протистояло не тільки велике поміщицьке землеволодіння, але й землеволодіння селянської буржуазії. Розвиток капіталістичних відносин на селі зумовив глибоке соціально-економічне розшарування селянства, яке посилилось у роки першої світової війни. У квітні 1917 р. В. І. Ленін писав: «...заможне селянство Росії давно вже створило елементи селянської буржуазії, і столипінська аграрна реформа, безсумнівно, посилила, умножила, зміцнила ці елементи. На другому полюсі села настільки ж посилились, умножились сільськогосподарські наймані робітники, пролетарі і близька до них маса напівпролетарського селянства» [4].

[1] Особенности аграрного строя России в период империализма. М., 1962, стор. 48, 51.

[2] Там же, стор. 53.

[3] Переселение крестьян из Харьковской губернии за 1904—1908 гг. Вып. III. Харьков.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 253.

Ця ленінська характеристика повністю стосується й України. В 1917 р. 500 тис. заможних селян володіли 13 млн. десятин надільної і купленої землі — 46% всього селянського землеволодіння. Якщо взяти 10 десятин за середню норму для кожного з цих господарств, то побачимо, що куркулі мали близько 8 млн. десятин земельних лишків.

Ось чому так важливі дані про куповані землі куркульства. Чим більше їх у тому чи іншому районі, тим більший (за інших рівних умов) був опір заможного селянства аграрній революції, яка знищувала приватну власність на землю.

У деяких районах на 1917 р. у селянської буржуазії зібралося так багато купованих і надільних земель, на яких велось підприємницьке господарство, що перед ними поступалося дворянське землеволодіння. Тут суперечності капіталістичного ладу виступали особливо гостро.

Класова структура землеволодіння не зовсім збігалася з соціальною структурою землекористування. Економічна міць окремих класів і класових груп у сільському господарстві визначалася не тільки землеволодінням, але й їх питомою вагою в землекористуванні, посівній площі, володінні живим і мертвим інвентарем тощо (див. табл. 1).

Таблиця 1

Зведена таблиця соціальної структури аграрних відносин на Україні в 1917 р.

Класові групи	Кількість господарств		Землеволодіння		Землекористування		Посівна площа		Коні		Велика рогата худоба	
	тисяч	%	тисяч десятин	%	тисяч десятин	%	тисяч десятин	%	тисяч	%	тисяч	%
Бідняки	2293,2	57,1	5059,9	12,3	4170,2	10,0	2446,6	12,2	1347,5	23,2	2620,6	32,6
Середняки	1196,7	29,9	9110,8	22,2	10956,0	26,5	5928,6	29,3	1997,8	34,4	2558,6	31,7
Селянська буржуазія	487,5	12,2	12455,3	30,4	15499,3	37,8	8079,1	40,0	1850,0	31,9	2062,0	25,5
Поміщики	33,6	0,8	12239,0	29,9	9159,6	22,3	3724,4	18,5	611,0	10,5	816,4	10,2
Держава, уділи, церква	—	—	2154,3	5,2	1334,2	3,4	—	—	—	—	—	—
Разом	4011,0	100	41019,3*	100	41019,3	100	20178,7	100	5806,3	100	8057,6	100

* Зменшення в 1917 р. загальної площі землеволодіння проти 1914 р. з 44,1 млн. до 41 млн. десятин пояснюється виключенням земельної площі п'яти повітів Волинської губернії, зайнятих тоді німецькими військами.

Питома вага посівної площі поміщицьких господарств в усій посівній площі України становила лише 18,5%. В окремих губерніях питома вага власницьких посівів була ще нижчою. В Чернігівській, наприклад,— 7,2%, у Харківській — 17%. У Подільській губернії поміщики засівали 32,1% землі, у Київській — 28,5% [1]. В такому ж приблизно співвідношенні бу-

[1] Предварительные итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г. Вып. I.

ла питома вага поміщицького господарства по конях і великій рогатій худобі.

Зміна класової структури землекористування в порівнянні з структурою землеволодіння пов'язана з орендою землі. На Україні селяни орендували 6268 тис. десятин землі, з них 3899 тис. десятин у поміщиків, 2369 тис. десятин було внутріселянської оренди. Орендні відносини посилювали класове розшарування селянства. Біднота орендувала тільки 664 тис. десятин землі, зате сама здавала в оренду 1554 тис. десятин. Отже, оренда зменшувала землекористування бідняків на 890 тис. десятин. Тим часом куркульство, орендуючи у поміщиків і селянської бідноти 3580 тис. десятин землі, здавало в оренду лише 535 тис. десятин. Оренда землі збільшувала землекористування куркульства України на 3045 тис. десятин [1]. Ось чому питома вага куркульства в землекористуванні значно вища, ніж у землеволодінні. Менша питома вага посівної площі поміщицьких господарств пояснюється також тим, що в поміщицькому землеволодінні було багато лісів.

До категорії бідняків віднесено безпосівні господарства і господарства з посівом до 3 десятин, у степових багатоземельних районах — з посівом від 3 до 4 десятин, на лісостеповому Правобережжі — з посівом до 2 десятин. До заможного селянства залічені двори з посівом у 10 десятин і більше, у Степу — 12 десятин і більше, а на Правобережжі і Поліссі — 6 десятин і більше. При цьому куркульська земля та худоба тут були значно дорожчими порівняно з селянською землею. Середняки — господарства, проміжні між біднотою і куркульством.

Наведена таблиця дає середні для всієї України цифри. В окремих районах була значна різниця у співвідношенні економічної сили класових груп села, особливо в економічній силі селянської буржуазії і поміщиків.

В складі селянської бідноти було 633 тис. дворів, які не мали польового посіву. 625 тис. дворів мали посів до 1 десятини, а 657 тис.— до 2 десятин. Серед бідняків 1800 тис. не мали коней, а 1 млн. дворів не мав корів. Бідне селянство експлуатувалось не лише поміщиками, але й куркульством, яке до 1917 р. купило майже половину дворянських земель. Гостра нестача землі примушувала голодних малоземельних селян іти в кабалу до поміщиків і куркулів, працювати за мізерну плату, значна частина якої йшла на виплату боргів тим же поміщикам і куркулям. Малоземельне селянство неспроможне було купувати худобу, добрива, сільськогосподарські машини, не могло задовольняти свої насущні потреби.

Одна поміщицька земля не могла б задовольнити земельний голод бідного селянства. 2 млн. десятин поміщицької землі було під лісом, близько 1 млн. десятин було зайнято маєтками промислового і показового характеру, які не підлягали розділу. Крім того, кількість поміщицької землі в різних місцях була неоднаковою. В Чернігівській, Полтавській, Харківській губерніях жило дуже багато селянської бідноти, а поміщи-

[1] Наукові записки Інституту історії і археології України. Кн. 2. К., 1946, стор. 196.

цької землі було порівняно мало. Ось чому тут для наділу землею бідного селянства виникла особливо гостра потреба конфіскації не тільки поміщицької, але й надлишків куркульської землі.

Куркульству, якого на Україні налічувалось до півмільйона господарств, крім 7 млн. десятин купованої землі, належало ще близько 5,5 млн. десятин надільної землі. При зрівняльному поділі всіх земель, як правило, всі куповані куркульські землі були надлишками, вони і підлягали відчуженню.

Відносно слабкою, порівняно з іншими районами України, селянська буржуазія була на Правобережній Україні. Тут господарства дворян, купців, цукрозаводчиків цілком переважали над куркульськими господарствами. Селянська буржуазія мала 1135 тис. десятин землі, 132 тис. коней, 149 тис. голів великої рогатої худоби. Поміщикам належало 2648 тис. десятин землі, 180 тис. коней, 175 тис. голів великої рогатої худоби. Класові суперечності між селянством і поміщиками найдужче виявлялися саме на Правобережжі. Не випадково тут вже у вересні 1917 р. вибухли великі селянські повстання, розгромлено найбільшу кількість поміщицьких маєтків.

Зовсім іншим було співвідношення поміщицького і куркульського господарств на Лівобережжі. Тут 92 тис. куркулів мали 2727 тис. десятин землі, 1610 тис. десятин посіву, 285 тис. коней, 487 тис. голів великої рогатої худоби. А поміщики володіли 1708 тис. десятин землі, 656 тис. десятин посіву, 87 тис. коней і 169 тис. голів великої рогатої худоби. У Полтавській губернії, південних повітах Чернігівської і північно-західних повітах Харківської губернії куркульство мало землі на 1 млн. десятин більше, ніж поміщики, у 2,5 раза більше посівів, у 3 рази більше коней і великої рогатої худоби.

Складнішим було становище в степових багатоземельних губерніях, де 15 400 поміщикам належало 5256 тис. десятин землі, 1660 тис. десятин посіву, 306 тис. коней і 422 тис. голів великої рогатої худоби. 272 тис. куркульських дворів тут володіли 6484 тис. десятин землі, 5319 тис. десятин посіву, мали 1115 тис. коней, 1126 тис. голів великої рогатої худоби; 22% господарств у Степовій Україні були куркульськими. Куркульські сім'ї становили 30% селянського населення. Питома вага куркульських надлишків землі у Степу була меншою, ніж на Лівобережжі.

Здавалося, що тут, де розвиток капіталізму в сільському господарстві, в тому числі в селянському, був відносно інтенсивнішим, класова боротьба на селі повинна була бути найбільш гострою. Але насправді за силою і гостротою аграрного руху проти поміщиків степовий район поступався перед Правобережжям, а за силою класової боротьби проти куркульства — перед Лівобережжям.

У Степу було багато поміщицької землі (значно більше, ніж на Правобережжі, за винятком Полісся), а селянської бідноти — в два рази менше, ніж на Поділлі і Київщині. В умовах відносного багатоземелля бідне селянство тут задовольняло потребу в землі головним чином за рахунок поміщицького землеволодіння, мало зачіпаючи куркульські землі. Значна

частина сільськогосподарських робітників у Степу була захожою, тому мало зв'язаною з місцевими аграрними відносинами. Надії на задоволення потреби в землі захожі сільськогосподарські робітники пов'язували з своїм рідним селом, а не з місцем тимчасової роботи.

Тому класова боротьба проти куркульства в Степу не набула спочатку такої гостроти, як у Лівобережному лісостепу (Харківська, Полтавська, південні повіти Чернігівської губернії), вона в основному йшла за поміщицьку спадщину. Лише в ході громадянської війни селянська біднота, підтримувана робітниками промислових міст Півдня, переходить у рішучий наступ проти куркульства. Пізніше (1921—1923 рр.), коли значна частина поміщицької землі перейшла до загальнодержавного фонду для переселення малоземельних селян північних губерній, тут також відбувається повна конфіскація куркульських земельних надлишків.

Аналіз соціальної структури аграрних відносин на Україні показує, що в цілому селянська буржуазія випередила поміщицькі господарства в землекористуванні (на додаток до надільної та купованої землі орендуючи в поміщиків близько 3 млн. десятин) і мала повну перевагу в посівній площі (8,1 млн. десятин проти 3,7 млн. десятин поміщицьких посівів), по конях і великій рогатій худобі.

Дворянське землеволодіння ще задовго до 1917 р. почало здавати свої позиції куркульству. Дворян не могли врятувати ні позики, ні субсидії, ні всіляка підтримка царизму. І політично, і економічно дворянство було давно приреченим класом; різними заохочувальними заходами царизм лише затримував темп утрати дворянством своїх земель, але змінити напрям історичного процесу в умовах економічного панування капіталізму він уже не міг.

Селянська буржуазія в капіталістичній Росії дедалі більше витісняла дворянське землеволодіння. Перехід дворянських земель до куркульства відбувався в складній обстановці класової боротьби всього селянства проти поміщиків, в обстановці поглиблення класової боротьби всередині селянства. На початку XX ст. куркулі щороку сплачували поміщикам близько 200 млн. крб. за куповані землі і до 40 млн. крб. за орендні.

Куркульство (особливо в степовій смузі) було незадоволене поміщиками і сподівалось після їх розгрому оволодіти більшою частиною поміщицької спадщини. В період підготовки Жовтня і зразу після перемоги соціалістичної революції, до організації комбідів, у багатоземельній степовій частині України переважала боротьба всього селянства проти поміщиків. «На цю боротьбу проти поміщиків не могли не піднятись, і піднялися в дійсності, всі селяни. Ця боротьба об'єднала бідніше трудяще селянство, яке не живе експлуатацією чужої праці. Ця боротьба об'єднала також і найбільш заможну і навіть найбагатшу частину селянства, яка не обходиться без найманої праці» [1].

В той же час багатоземельне куркульство, боячись і за свої куповані землі, прагнучи зберегти капіталістичний визиск батраків, виступало

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 305.

проти соціалістичної революції, підтримуючи буржуазно-націоналістичну контрреволюцію.

Своєрідність аграрних відносин на Україні полягала також у порівняно великій питомій вазі середнього селянства. Якщо по всій Європейській Росії середняки становили близько 20% усіх селянських дворів, то на Україні їх було до 30%.

1200 тис. дворів середнього селянства України користувалося 22% всього землеволодіння, 29% посівної площі, близько третини всіх коней і великої рогатої худоби.

Середнє селянство в результаті аграрної революції не тільки звільнювалося від платежів за куповані та орендні землі, але й оволоділо значною частиною поміщицьких земель, яку біднота спочатку не могла по-господарському освоїти.

В епоху імперіалізму революційне перетворення аграрних відносин виходило далеко за рамки буржуазно-демократичної революції. В. І. Ленін зазначав: «*н е м о ж н а* скасувати приватну власність на землю в Росії, і притому без викупу, без гігантської економічної революції, без взяття під загальнонародний контроль банків, без націоналізації синдикатів, без ряду найнещадніших революційних заходів проти капіталу...». «Поміщицьке землеволодіння є основою кріпосницького гніту, і конфіскація земель поміщиків — це перший крок революції в Росії. Але питання про землю не може бути розв'язане незалежно від інших завдань революції... Селяни хочуть землі, заборони найманої праці, ременанту для обробітку. Але цього не можна здобути, не поваливши капіталу... Землі заставлені і належать російському і всесвітньому капіталові» [1].

На 1915 р. у 50 губерніях Європейської Росії 60,6 млн. десятин приватновласницької землі (з 101,7 млн. десятин) [2] було закладено в банках. За цю землю, оцінену в 5,3 млрд. крб., землевласники винні були банкам 3280 млн. крб.

На Україні з 20,6 млн. десятин приватновласницької землі було закладено 14 464 тис. десятин на суму 2176 млн. крб. Під цю землю банки видали позики 1347 млн. крб.[3]

Націоналізація всіх земель, що були закладені у банках, завдала дуже серйозного удару по фінансовому капіталу. Націоналізація землі в 1917 р. здійснювалась в Росії на тому етапі імперіалізму, коли «буржуазія в Росії якнайтісніше злилася з поміщиками», коли перша світова війна «надзвичайно прискорила розвиток, загострила кризу капіталізму» [4].

Селянин не міг одержати поміщицьку землю без повалення влади капіталістів. В цьому полягала одна з об'єктивних передумов союзу робітничого класу і трудящого селянства в соціалістичній революції, яка розв'язала невирішені завдання буржуазно-демократичної революції.

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 172; т. 26, стор. 284—285.

[2] Статистический справочник по аграрному вопросу. Вып. I. М., 1917, стор. 28.

[3] Общая статистика экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. Вып. X. Пг., 1917, стор. 586—587.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 172, 250.

Все селянство виступало проти поміщиків, проти залишків кріпацтва, а багатомільйонні маси бідного селянства активно підтримували робітничий клас в його боротьбі за повалення капіталістичного ладу.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (березень — жовтень 1917 р.)

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції почалася ліквідація царської влади на селі. Роззброювались урядники і стражники, звільнялись волосні старшини і старости, обирались на сільських сходах виконавчі комітети. Але в перший період в багатьох комітетах переважали заможні селяни, які і до Лютневої революції верховодили на селі: вигнано лише найбільш ненависних куркулів, відомих своїм хабарництвом. До виконавчих комітетів потрапляло чимало колишніх старшин, суддів, торговців, не говорячи вже про кооператорів, вчителів та інших представників сільської інтелігенції.

Губернські і повітові комісари, призначені Тимчасовим урядом з місцевих поміщиків, були головами земських управ. Комісари прагнули залишити при владі якнайбільше колишніх волосних писарів, суддів, старшин. Проти насаджування царських урядовців виступали повітові Ради робітничих, солдатських депутатів і революційно настроєні селяни. Навколо виборів нових сільських органів влади нерідко точилася гостра класова боротьба.

На селі з самого початку революції жваво обговорювались земельне, продовольче питання, питання про війну. Малоземельне селянство, яке голодувало в роки війни, чекало від революції в першу чергу довгожданного безплатного наділу поміщицької землі. «Настрій населення піднесений,— доповідав 31 березня 1917 р. київський повітовий комісар.— Останнім часом пішли розмови про землю. Поки що вони мають лояльний характер. Бо у населення є впевненість, що землю буде дано «за законом». Правда, потрібні в цьому розумінні тверді заяви від імені Тимчасового уряду» [1].

Тимчасовий уряд, захищаючи інтереси буржуазії, не поспішав приступати до вирішення земельного питання. Він знав, що селянство чекає на конфіскацію поміщицьких земель. При становищі, що склалося, висловити свою думку означало викрити свою контрреволюційність.

На розвиток революційного селянського руху мали великий вплив більшовицькі організації, які пропагували вказівки Квітневих тез В. І. Леніна про конфіскацію всіх поміщицьких земель і передачу їх у розпорядження місцевих Рад. «Аграрну революцію,— говорив В. І. Ленін 14 квітня 1917 р.,— ми одні зараз розвиваємо, кажучи селянам, щоб вони брали землю зараз же» [2].

---

[1] Київський облдержархів, ф. 1879, спр. 31, арк. 2.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 115.

Більшовики були єдиною політичною партією, яка захищала інтереси бідного селянства. Рішення Всеросійської Квітневої конференції більшовиків про землю, війну і мир, про боротьбу за владу Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів дали чітку програму революційної боротьби на селі.

На Квітневій конференції В. І. Ленін попереджав, що без гострої класової боротьби селяни землі не одержать, що тут дуже важлива революційна творчість народних мас.

У тисячах промов на мітингах, у багатьох газетних статтях, у листівках більшовики роз'яснювали робітникам, солдатам, селянам свої гасла, викривали брехливість висунутого буржуазією, зокрема Центральною радою, і підтриманого есерами та меншовиками лозунга: чекати з розв'язанням питання про землю до Установчих зборів.

Під загрозою більшовицької агітації, розвитку аграрного руху, організації Рад селянських депутатів Тимчасовий уряд поспішив видати закон про заснування головного, губернських, повітових і волосних земельних комітетів як підлеглих Міністерству землеробства державних установ, що проводили його політику.

Однак склад волосних і повітових земельних комітетів явно розширювався, поповнюючись представниками трудящого селянства; явочним порядком розширювались і їх повноваження та права. Селяни використовували волосні земельні комітети як засіб «законного» оформлення свого наступу на поміщиків.

20838

Земельні комітети почали утворюватись наприкінці квітня і в травні, спочатку у районах, де точилася гостра боротьба за землю. Основна маса волосних земельних комітетів (близько 50%) організувалася в червні. Порядок виборів волосних земельних комітетів найбільш демократичним був у волостях, де сильнішою була роль бідняків, де значним був вплив міських робітників. Як свідчать архівні і друковані матеріали, більшість волосних земельних комітетів обиралась зборами сільських делегатів, і за своїм класовим складом вони близько стояли до Рад селянських депутатів. У ряді волостей вони зливалися в одну установу, при цьому волосний земельний комітет був президією, виконавчим органом, а Рада селянських депутатів — пленумом. Значна частина комітетів обиралась волосними сходами, інші обиралися або призначалися громадськими виконавчими комітетами. Тимчасовий уряд всіляко відгороджував, законом не допускав представників Рад селянських депутатів у комітети, а діалектика класової боротьби перетворила їх у виборні селянські комітети в земельних справах.

У квітні — травні 1917 р. повсюдно відбуваються перші повітові і губернські селянські з'їзди, виникає велика кількість есерівських організацій — «Селянські союзи», «Селянські спілки», керовані українськими есерами. В Харківській, Катеринославській, Чернігівській, Херсонській губерніях переважали Ради селянських депутатів.

Перші два місяці після повалення царизму аграрний рух, порівняно з 1905—1906 рр., був слабким. Він здебільшого не набрав зразу ж різко виражених форм захоплення поміщицьких земель і маєтків, що пояснює-

Академія Наук УРСР
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Інститут історії

ться умовами, створеними світовою війною, і особливостями Лютневої революції.

Мобілізація на війну найбільш активної сільської молоді спочатку ослабила наступ селянства на поміщицьке землеволодіння. До того ж у 1905—1906 рр. гострі форми аграрного руху в Росії відбувалися найчастіше після гігантської хвилі страйків, революційних демонстрацій, збройних повстань робітничого класу. Робітники міст, залізниць своєю рішучістю, героїзмом розкачали селянство, підштовхнули його до боротьби з поміщиками.

У Лютневій революції збройна боротьба мала гострий характер тільки в Пітері; на місцях влада царизму була повалена мирно, що відразу великого революційного впливу на село не зробило. Аграрний рух розпочався в районах найбільшого малоземелля, там, де виникали гострі конфлікти між селянами і поміщиками, де було найбільше залишків кріпацтва, де найдужче зростали незадоволення, ненависть до споконвічних гнобителів. В окремих маєтках селяни арештовували ненависних управителів і прикажчиків.

На початку 1917 р. (березень—травень) під час весняної сівби селяни домагались передачі їм не засіяних поміщиками земель, зниження орендних цін, ліквідації посередницьких і кабальних натуральних оренд («зполовини»). В окремих місцях відбувалися розгроми маєтків і захоплення поміщицьких земель.

Радикальні зміни в орендних відносинах стали початком масового наступу селянства на поміщицькі землі. На 1917 р. 1247 тис. малоземельних селян орендували близько 5 млн. десятин землі, переважно у поміщиків і куркулів; за цю орендну землю селянам доводилось віддавати від $^1/_3$ до $^1/_2$ вартості врожаю грішми або натурою — загалом близько 100—120 млн. пудів хліба.

Під тиском бідняцьких верств селянства більшість волосних земельних комітетів брала на облік орендні землі, скасовувала старі договори, знижувала орендну плату з 15—30 крб. до 3—8 крб. за десятину.

Найбільш революційні земельні комітети знижену орендну плату пропонували сплачувати не поміщику, а в державну касу, фактично відчужуючи цим у поміщика його орендні землі. Більш поміркані комітети знижували в 2—3 рази орендну плату, складали списки селян з визначенням кожному норми землі, дозволеної для орендування. При цьому знижена орендна плата ще сплачувалась поміщику.

Зниження орендної плати посилило потяг до наймання землі. Земельні комітети часто забороняли заможним селянам наймати землю, а найняті ними раніше поміщицькі землі відбирали і передавали в оренду малоземельним.

Наприкінці травня і в червні 1917 р., з настанням косовиці і початком жнив, розгорнулася боротьба переважно бідного селянства за оволодіння врожаєм поміщицьких земель, яка набула найбільшого загострення в липні.

Попередня боротьба міського пролетаріату і сільськогосподарських робітників (квітень — травень 1917 р.) створила передумови для дальшого

наступу на поміщиків. Найбільш радикальна вимога селян передбачала повне захоплення поміщицького врожаю. Однак такі захоплення відбулися лише в окремих місцевостях: у червні—липні селянство не було ще досить свідомим і організованим. Основна вимога в цей період була — за збирання — 3-й сніп, а грішми: косарю — 10 крб. на день, 1 крб. за годину роботи при 8-годинному робочому дні і 1,5 крб. за надурочні години. Селяни прагнули забезпечити себе продовольством і насінням до нового врожаю. В поміщицьких маєтках відчувалася гостра нестача робочих рук.

Великі і середні володіння з посівом понад 25 десятин займали на Україні близько 5 млн. десятин. Валова вартість врожаю становила мінімум 1 млрд. крб. Плата за збирання: 5 крб. на день (за 3-й сніп) означала для поміщиків втрату десятків мільйонів пудів хліба.

Найгостріша боротьба між селянами і поміщиками точилася в Подільській, Київській, Полтавській і Харківській губерніях, що зачепила також багато куркульських господарств з посівом 15—25 десятин. Там селяни повсюдно вимагали 3-й сніп. В районах, достатньо забезпечених робочими руками, земельні комітети часто забороняли поміщикам збирати врожай машинами.

Корніловська реакція, яка наступила після закінчення двовладдя, дала можливість поміщикам обмежити селянські вимоги, навіть скасувати договори про збирання за 3-й сніп.

В умовах корніловської реакції, репресій, що почалися, селянам іноді доводилося відступати від початкових вимог, але відступали вони з великим опором. Далеко не скрізь у комісарів Тимчасового уряду вистачало козацьких частин для залякування. Загалом селяни одержали від $^1/_5$ до $^1/_3$ поміщицького врожаю. Корніловщина врятувала для поміщиків не один мільйон пудів хліба.

Селяни у боротьбі за врожай позбувалися угодовського впливу есерів і меншовиків, які допомагали Корнілову. Дедалі більше переконуючись у правильності політики більшовиків, вони рішуче боролися з поміщиками, буржуазією та їх Тимчасовим урядом.

Дальшим етапом розвитку аграрного революційного руху була примусова оренда, яка охоплювала нові землі, що до цього оброблялися поміщиками та куркулями і в оренду не здавалися. Примусова оренда дедалі більше руйнувала легальну «законну» оболонку. Вона була тією формою аграрного руху, що безпосередньо переростала в захоплення поміщицьких земель, в селянські повстання.

Примусова оренда виникла спочатку в тих районах, де було мало орендних земель, і повсюдно почала розвиватися в червні — липні, в ході підготовки до осінньої сівби, коли гостро постало питання про додаткові землі для озимих і ярих посівів на наступний 1918 р. Не наважуючись ще захоплювати всю поміщицьку землю (ще значним був вплив есерів, побоювання репресій), селяни рішуче вимагали примусової оренди частини поміщицьких земель, мовляв, не захоплюємо, а «наймаємо» (звичайно, за найнижчими цінами — 3—5 крб.). У повітах і волостях, де було

мало поміщицької землі, примусова оренда зачепила також багато тисяч господарств селянської буржуазії.

З розвитком революції примусова оренда змінює своє значення. В червні—серпні вона мала революційне значення, оскільки здійснювалась у боротьбі з поміщиками; орендна плата була низькою і вносилась у земельний комітет або відкладалась до 1918 р. У вересні—жовтні, після розгрому корніловщини, коли поширились масові захоплення земель і селянські повстання, самі поміщики почали погоджуватися на оренду своїх земель на будь-яких умовах, аби зберегти за собою хоча б формальне право на володіння ними, примусова оренда переставала бути кроком вперед в аграрному русі. Однак в цілому примусова оренда відіграла велику роль в аграрному русі, привчила селян до контролю над поміщиками, до часткового розпоряджання їх землею, виявила кадри активістів-організаторів, а також викрила угодовські елементи.

Примусова оренда в більшості районів відмирає в кінці вересня — на початку жовтня. Вона замінюється прямим захопленням поміщицьких земель без будь-якого орендного маскування; всі необроблені до 1 жовтня поміщицькі землі в більшості волостей переходили в розпорядження земельних комітетів. Орендні відносини зберігалися у тих волостях, де в земельних комітетах панували ще угодовські куркульські елементи.

Успіхи боротьби селян за землю безпосередньо залежали від успіхів робітничого класу у боротьбі за владу. Аграрна революція була невід'ємною частиною революції в цілому.

З закінченням двовладдя і переходом влади до рук буржуазного Тимчасового уряду на фронті було запроваджено смертну кару: солдатів, що не підкорялися офіцерам, розстрілювали, більшовиків арештовували. Організатором контрреволюції виступив генерал Корнілов, тісно зв'язаний з великим землеволодінням Правобережжя. 8 липня Корнілов видав наказ по тилу Південно-Західного фронту, за яким були ліквідовані селянські завоювання попередніх місяців. Після того, як Корнілов став головковерхом, такий самий наказ було видано вдруге; в ньому містилися погрози селянам «без вагань застосовувати військову силу». Почалися арешти активних діячів аграрного руху. Накази генерала Корнілова підкріплювались аналогічними наказами міністра продовольства Пєшехонова і міністра внутрішніх справ Церетелі. Для втихомирення селян у Київську, Подільську та інші губернії було послано 6-у козачу дивізію і ряд драгунських частин. Поміщики, окрилені підтримкою генералітету, покладали всі надії на встановлення військової диктатури, що залізом і кров'ю задушила б аграрну революцію. Вони активно організують свої сили, намагаються схилити на свій бік заможне селянство. В Полтавській, Чернігівській губерніях розвивають широку діяльність «хлібороби-власники». На Правобережжі активізується Союз польського великого і середнього землеволодіння, в Степу діють місцеві відділи Всеросійського союзу власників. По селах відбуваються відкриті і таємні збори та наради куркулів, які обговорюють заходи боротьби з земельними комітетами, біднотою, намічають способи економічного тиску на частину бідноти, яка так чи інакше залежала від куркульства. Буржуазно-поміщицька преса —

«Южный край», «Приднепровский край», «Полтавский день», «Киевлянин», десятки «безпартійних» земських газет вели відповідну пропаганду.

Корніловські накази, реакція, що настала в кінці липня, тільки перші 2—3 тижні звузили аграрний рух, пізніше селяни, пересвідчившись, що за погрозами військових властей у більшості випадків немає реальної сили, почали знову тиснути на поміщиків. Організатором боротьби з корніловською реакцією виступили більшовики. Незважаючи на арешти і переслідування, вони мужньо викривали перед робітничими, солдатськими і селянськими масами контрреволюційні дії Тимчасового уряду, підготовку реакційного перевороту, зраду меншовиків та есерів.

У багатьох містах України були проведені великі демонстрації проти смертної кари (Катеринослав, Київ, Полтава, Суми), численні мітинги на заводах, у казармах. У серпні вже більшість солдатів гарнізонів Харкова, Катеринослава, Полтави, Кременчука, Луганська, Маріуполя були на боці більшовиків. Більшовицька агітація через солдатів мала великий вплив на селян. Революційні солдати перешкоджали комісарам Тимчасового уряду, Корнілову застосовувати зброю проти селян.

Поразка корніловського заколоту стала новим поштовхом для поглиблення аграрного руху.

Корніловська реакція була для селянства хорошою політичною школою. Селяни побачили, що есери разом з генералами захищають поміщицьку землю. Це були наочні уроки для мас, вперше покликаних революцією до активного політичного життя. Бідне селянство пересвідчилось, що від Тимчасового уряду, від Керенського землі не одержиш. Керенський продовжував корніловську політику, підтвердив накази Корнілова, спрямовані проти аграрного руху, подвоїв ціни на хліб, щоб компенсувати поміщикам втрату частини врожаю. Скликання Установчих зборів затягувалось. Аграрна революція вступила в новий етап масового захоплення поміщицьких земель. Малоземельне бідніше селянство дедалі більше переконувалось у правоті більшовиків, які, зокрема на обласній нараді партійних організацій Південно-Західного краю 19 вересня, прийняли рішення про передачу поміщицьких земель в розпорядження земельних комітетів.

Наприкінці вересня спалахнули селянські повстання в Подільській і Волинській губерніях, а також у значній частині Київської губернії, тобто там, де малоземелля було найгострішим, де опір поміщиків, які одержували допомогу від корніловського генералітету, був дуже сильним.

З 23 вересня до 5 жовтня на Правобережжі було розгромлено близько 200 маєтків, проведено сотні земельних захватів та масових порубок лісу.

Друга хвиля селянських виступів прокотилася у 20-х числах жовтня. Захоплення землі, хліба і кормів поширилось не тільки на Правобережжі, воно зачепило також значну частину Лівобережжя та північної степової смуги. Найбільш гострим і масовим був рух у Сумському, Ізюмському, Полтавському, Кременчуцькому, Ніжинському, Глухівському, Новомосковському, Павлоградському та Олександрівському повітах. Комісари Тимчасового уряду не мали реальної сили для придушення повсталого селянства. Самі поміщики часто відмовлялися від військової допомоги, побою-

ючись загострення відносин і повного розгрому маєтків. Загалом селянські повстання і масові захоплення поміщицьких земель охопили до 25% повітів України.

Під тиском селянських повстань і земельні комітети приймають рішення про перехід у їх розпорядження поміщицьких земель, перетворюють ці рішення в життя. Тимчасовий уряд, намагаючись виграти час для організації контрреволюційних сил, терміново розробив проект закону про передачу селянам частини поміщицьких земель на орендних засадах. Комісари Тимчасового уряду відкрито доповідали, що авторитет уряду в корені підірвано, що маси йдуть за більшовиками, що військової сили для придушення селянських повстань не вистачає, бо піхота захищає селян. Останньою гранню розкладу влади Тимчасового уряду на місцях було визнання багатьма комісарами безнадійності застосування збройної сили.

Але селянські повстання, якими б масовими і численними вони не були, як би не підтримували їх солдати, залишались розрізненими, локальними виступами, не зв'язаними між собою. В ході переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну вони мали велике історичне значення. Але без збройного повстання робітників, без повалення і розгрому влади буржуазії в центрі Тимчасовий уряд рано чи пізно зумів би придушити селянські повстання, організувавши офіцерські і козачі каральні загони.

Реакційною силою, що стояла на шляху українського трудящого селянства до землі, був не тільки Тимчасовий уряд, але і Центральна рада, яка і після липневих днів продовжувала виступати проти конфіскації поміщицьких і приватновласницьких земель, за повне збереження капіталістичного землеробства. Найбільш численна партія Центральної ради — українські есери, так само як і російські есери та меншовики, була за те, щоб розв'язання земельного питання відкласти до Установчих зборів. Таку саму позицію займала українська соціал-демократична партія (українські меншовики). Соціалісти-федералісти відверто захищали викуп поміщицьких земель. До уряду Центральної ради — Генерального секретаріату — входили представники цих партій. Вони представляли коаліцію українського куркульства і дрібної буржуазії з українською буржуазією.

На словах, в резолюціях дрібнобуржуазні партії Центральної ради були за «землю і волю», за передачу селянам поміщицької землі, навіть без викупу. Центральна рада вважала за краще відкрито не виступати проти селянських вимог, але насправді всіляко саботувала їх.

Представники українського куркульства і буржуазії, що засіли в Центральній раді, боялись, щоб за поділом поміщицьких земель не дійшла черга до куркульських земель. Центральна рада брала активну участь у придушенні селянських повстань проти Тимчасового уряду. Коли в листопаді 1917 р. Центральна рада захопила владу до своїх рук, вона продовжувала контрреволюційну політику Керенського, політику придушення зброєю аграрного руху. Тоді почався новий етап бурхливих селянських повстань проти Центральної ради, ще більш масовий розгром поміщи-

ських маєтків, який тривав протягом листопада—грудня 1917 р. та січня 1918 р., аж до повалення і вигнання буржуазно-націоналістичної Центральної ради і встановлення на всій Україні Радянської влади — справжньої народної влади українських робітників і трудящих селян.

ПЕРЕМОГА ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. ЗДІЙСНЕННЯ ЛЕНІНСЬКОГО ДЕКРЕТУ ПРО ЗЕМЛЮ

Після перемоги Великого Жовтня і встановлення диктатури пролетаріату робітничий клас нашої країни негайно розгорнув боротьбу за задоволення життєвих потреб широких народних мас.

Перемога соціалістичної революції в Петрограді і Москві, що передувала вирішальним подіям на Україні, значно полегшила перемогу українського пролетаріату і трудящого селянства, створення всеукраїнських і місцевих органів Радянської влади, утворення суверенної Української Радянської Соціалістичної Республіки.

В листопаді—грудні 1917 р. пролетаріат України, керований більшовицькою партією, розгорнув рішучу боротьбу з буржуазними націоналістами за селянські маси, за встановлення диктатури пролетаріату. Були переобрані Ради робітничих і селянських депутатів і створено в них тверде більшовицьке керівництво, зміцнено загони Червоної гвардії, ширше ніж будь-коли раніше розгорнуто політичну пропаганду. Робітничий клас декретом про землю не тільки оголосив знищення поміщицького землеволодіння і передачу нетрудових земель безземельному і малоземельному селянству, але й зі зброєю в руках допоміг селянству одержати цю землю. Загальнополітична і організаторська діяльність партії полягала також у тому, що вона підготовила для села десятки тисяч революціонізованих солдатів і робітників-більшовиків, які виступили застрільниками революційного перетворення та організації перших сільських радянських установ.

Українське трудяще селянство проявляло в часи встановлення Радянської влади високу політичну і бойову активність. Вже з першими звістками про перемогу Жовтневої революції в Петрограді селяни багатьох сіл, а також солдати і матроси — ці селяни у військовій формі — на своїх зборах і мітингах висловлювали повне довір'я і підтримку Раді Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним, що її утворив II Всеросійський з'їзд Рад. 8 листопада 1917 р. селяни м. Терни, на Харківщині, надіслали палкий привіт «вождю тов. Леніну за його чистосердечну роботу на благо біднішим селянам та робітникам» [1].

Ширилася і міцніла вимога трудящих України скликати Всеукраїнський з'їзд Рад. Ця вимога поєднувала встановлення диктатури пролетаріату і біднішого селянства з національно-державним самовизначенням України.

---

[1] «Донецкий пролетарий», 12 листопада 1917 р.

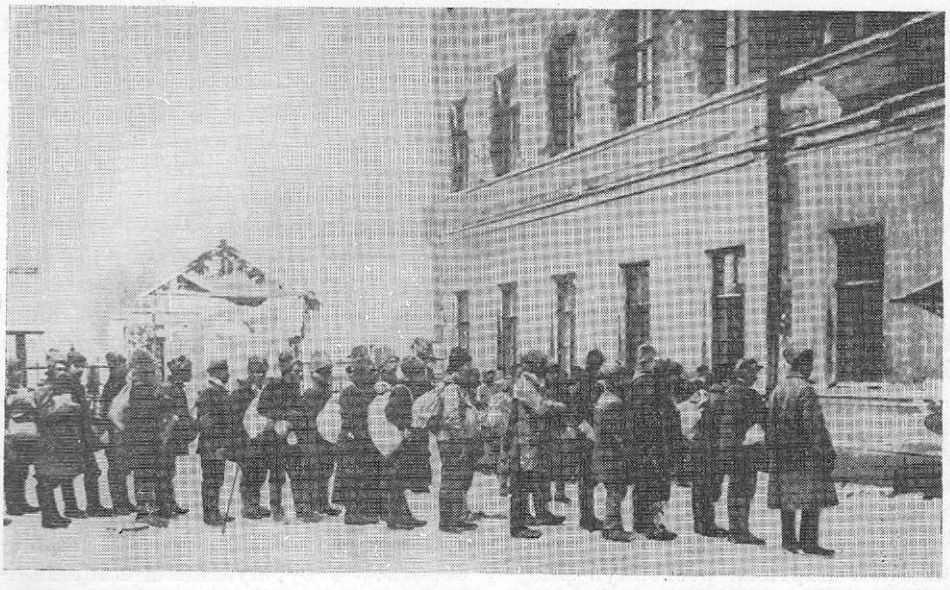

Формування загонів Червоної гвардії з селянської бідноти на Катеринославщині.

Спробу скликати Всеукраїнський з'їзд Рад у Києві на початку грудня 1917 р. зірвали українські буржуазні націоналісти («Селоспілка» і «Рада військових депутатів», якими керувала Центральна рада). Вони викликали з різних місць України до 2000 представників куркульства і силоміць примушували мандатну комісію з'їзду видавати куркулям мандати на участь у роботі з'їзду. За таких умов справжні представники 49 Рад робітничих і солдатських депутатів України змушені були залишити Київ і переїхати до Харкова для організації роботи з'їзду. Разом з делегатами Рад Донецького і Криворізького басейнів вони утворили І Всеукраїнський з'їзд Рад, який працював у Харкові 24—25 (11—12) грудня.

З'їзд обрав Центральний Виконавчий Комітет Рад України, призначив перший Радянський уряд України — Народний Секретаріат у складі Артема (Ф. Сергєєва), Є. Бош, В. Затонського, Ю. Коцюбинського та інших діячів більшовицької партії і лівого есера Є. Терлецького.

Утворення і діяльність Українського Радянського уряду сприяли дальшому звільненню трудящих мас України з-під впливу буржуазно-націоналістичних партій і Центральної ради. Повітові і губернські з'їзди Рад селянських депутатів ухвалювали рішення про злиття з Радами робітничих і солдатських депутатів. Це були акти створення на місцях органів влади Рад, органів диктатури пролетаріату і незаможного селянства. 21—22 січня 1918 р. відбулася Всеукраїнська селянська конференція. Вона заслухала звіти народних секретарів України, схвалила рішення

Всеукраїнського з'їзду Рад і обрала додатково 21 члена до складу ЦВК України [1].

Створення УРСР та її вищих органів влади — ЦВК і Народного Секретаріату — мало величезне значення в справі об'єднання всіх революційних сил України для боротьби з націоналістичною контрреволюцією, для соціалістичного будівництва.

Численні збори українських селян вітали Український Радянський уряд і Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, як зазначалося в резолюції селян Данилівської волості Ізюмського повіту Харківської губернії, «цього правдивого виразника думок солдатів, робітників і селян всієї України» [2].

Після перемоги Жовтневої революції всі поміщицькі маєтки та інші нетрудові господарства згідно з Ленінським декретом про землю повинні були перейти в розпорядження земельних комітетів. Але через те, що в більшості районів України Радянська влада на селі встановилась тільки на початку 1918 р., в маєтках, через контрреволюційну політику Центральної ради, недостатню організованість селянства, ще два-три місяці хазяйнували поміщики.

В цей перехідний період на Україні набув масового поширення селянський контроль над поміщицькими маєтками: поміщики всіляко прагнули розпродати живий і мертвий інвентар і продовольчі запаси. Збереження поміщицького майна, що стало народним здобутком, мало для незаможного селянства величезне економічне значення. В маєтках, за даними сільськогосподарського перепису 1916 р., крім землі і лісів було 1200 тис. коней і великої рогатої худоби, мільйони свиней, десятки тисяч сівалок, молотарок, плугів, борін, десятки мільйонів пудів продовольства.

Селянський контроль своїм соціальним змістом істотно відрізнявся від робітничого контролю. Він лише в невеликій кількості поміщицьких маєтків був підготовчим етапом до їх перетворення в радянські господарства або сільськогосподарські артілі. Селянський контроль переважно закінчувався більш або менш організованою ліквідацією маєтків як великих господарств, їх роздрібненням, поділом поміщицької землі на дрібні ділянки для індивідуального користування селян.

Селянський контроль був одним з важливих перших заходів по здійсненню земельного декрету. Адже в третьому його пункті вказувалось, що повітові Ради селянських депутатів вживають всіх потрібних заходів для додержання найсуворішого порядку при конфіскації поміщицьких маєтків, для складання точного опису всього конфіскованого майна і його революційної охорони.

Ради селянських депутатів, земельні комітети, а нерідко селянські сходи обирали спеціальні контрольні комісії, призначали в маєтки контролерів, комісарів. Це були найнижчі ланки земельних комітетів. Навіть там, де Радянська влада ще не була встановлена, Ленінський декрет, об-

---

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. III. К., 1957, стор. 294—299, 358, 365—372, 381, 441—448 та ін.

[2] «Вестник УНР», 29 січня 1918 р.

минаючи есеро-меншовицьких, націоналістичних ватажків губернських і повітових земельних комітетів, всупереч контрреволюційній Центральній раді, мобілізовував широкі маси малоземельного селянства на рішучу революційну боротьбу проти поміщиків.

Значна частина селян, які влітку 1917 р. підтримували есерівську партію, переконавшись в її зрадницькій політиці, або переходила до більшовиків, або приєднувалась до лівих есерів. В Росії ліві есери, відколовшись від правих, створили самостійну партію, представники якої ввійшли до Ради Народних Комісарів. Незважаючи на політичну нестійкість і вагання лівих есерів [1], політичний блок більшовиків з лівими есерами, які визнали Радянську владу і необхідність здійснення Декрету про землю, на певному етапі сприяв зміцненню союзу робітників і трудящих селян.

В українському уряді народним секретарем у земельних справах був лівий есер Терлецький. В селах і в містах представники лівих есерів часто входили до місцевих Рад, звичайно, відаючи земельними справами.

Селяни, керуючись Ленінським декретом про землю, приступили до обліку поміщицьких земель, лісів, маєтків і розпорядження ними. 10 листопада 1917 р. таращанський повітовий комісар телеграфував київському губернському комісару: «Селяни, не чекаючи розпоряджень про порядок переходу землі, самовільно приступають описувати живий, мертвий реманент, заявили, що все заберуть». Бердичівський повітовий комісар у доповіді губернському комісару від 13 листопада 1917 р. повідомляв: «Рух навколо земельного питання наростає з неймовірною швидкістю і дійшов у деяких місцях до крайньої своєї межі, а саме: селяни, розглядаючи себе як господарів усієї землі, захопили до своїх рук економії з живим і мертвим реманентом, проводять опис майна, ставлять своїх довірених, замикають приміщення і усувають адміністрацію від розпоряджень» [2].

15 листопада 1917 р. Хорольська Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів спільно з земельною управою, обговоривши питання «про вжиття заходів до недопущення розкрадань в економіях Хорольського повіту живого і мертвого реманенту та про взяття такого під народну охорону», постановила:

«1) Сьогодні ж доручити всім волосним земельним комітетам спільно з місцевими сільськими комітетами негайно приступити до опису всіх економій і нетрудових господарств Хорольського повіту.

2) Всі економії взяти на облік, як рухоме, так і нерухоме майно.

3) Для правильного і точного обліку описів всього майна, що складаються, призначаються від усіх демократичних організацій Хорольського повіту емісари» [3].

---

[1] Як відомо, в січні — березні 1918 р. ліві есери виступили проти укладення Брестського миру, вийшли з складу Раднаркому, а на початку липня 1918 р. організували контрреволюційне повстання проти Радянської влади. Ліві есери були проти комітетів бідноти, захищали інтереси заможного селянства. Пізніше, в ході громадянської війни, ця партія була розгромлена і зійшла з політичної арени.

[2] Київський облдержархів, ф. 361, спр. 11, арк. 31—34.

[3] Центральний державний архів Жовтневої революції УРСР (далі ЦДАЖР УРСР), ф. 1412, оп. 1, спр. 44/142, арк. 59.

У перші два-три тижні після Жовтневої соціалістичної революції незаможне трудяще селянство, низові селянські організації вживали енергійних заходів до усунення поміщиків від розпорядження маєтками. В переважній більшості випадків це робилося організовано. Представники селянського контролю, земельні комісари займалися складанням описів поміщицьких маєтків.

Складання описів і взяття на облік поміщицьких маєтків супроводжувалося гострою класовою боротьбою. Контрреволюційні дрібнобуржуазні партії есерів і меншовиків, які захищали інтереси капіталістичного ладу, і керовані ними земельні комітети прагнули перетворити складання описів поміщицьких маєтків на знаряддя захисту їх від селянства.

Генеральний секретар земельних справ буржуазно-націоналістичної Центральної ради в своєму циркулярі всім земельним комітетам пропонував «скласти детальний опис інвентаря по всіх нетрудових господарствах по можливості в присутності власників і за їх підписом, роз'яснюючи власникам, що коли Установчі збори вирішать перехід інвентаря, їм буде сплачено за тими описами».

Проти цього контрреволюційного розпорядження виступили низові земельні комітети і Ради селянських депутатів. 18 листопада 1917 р. виконавчий комітет Херсонської губернської Ради селянських депутатів категорично заявляє: «ніяких обіцянок викупу землевласникам за інвентар при описах давати не треба, навпаки, селянство повинно твердо і ясно заявляти і поміщикам, і представникам влади, і своїм депутатам у Всеросійських і Всеукраїнських установчих зборах, що реманент повинен обов'язково перейти до селян без будь-якого викупу і винагороди» [1].

Одним із проявів класової боротьби навколо обліку поміщицьких маєтків і контролю над ними було прагнення залишити при владі колишню поміщицьку адміністрацію. Часто селяни самі знімали старих управителів і прикажчиків, призначали свій контроль, своїх довірених людей.

Іноді зміна поміщицької адміністрації відбувалася в напруженій обстановці. 17 листопада 1917 р. управління справами спадкоємців Терещенка звернулось до Генерального секретаріату внутрішніх справ з проханням «зробити термінове розпорядження перешкодити самосуду над економом Староосотянської економії Головківського маєтку, який утримується в сільській управі Нова Осота Чигиринського повіту Триліської волості» [2]. Того ж дня за вказівкою генерального секретаря внутрішніх справ було послано телеграфний наказ: «Чигирин. Повітовому комісару. Негайно командирувати збройний загін в Новоосотянську економію звільнити ув'язненого сільською управою економа, готується самосуд. Губком Саліковський» [3].

Звичайно комісари Центральної ради виступали на захист поміщиків. Органи Центральної ради видавали на маєтки охоронні грамоти.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1529, оп. 1, спр. 1, арк. 68.

[2] Центральний державний історичний архів (далі ЦДІА УРСР), ф. Головної контори спадкоємців Терещенка, спр. 2264, арк. 11. Назви населених пунктів подаються за адміністративним поділом, що існував на час викладених подій.

[3] Київський облдержархів, ф. 361, оп. 1, спр. 13, арк. 27(139).

Якщо селянський контроль позбавляв поміщиків можливості розпоряджатися своїми багатствами, сильно урізуючи економічний і політичний тиск поміщиків на селянство, то звільнення і висилка з маєтків поміщицької адміністрації наочно демонстрували перед усім селянством перемогу аграрної революції, кінець поміщицької влади. Уже в середині грудня 1917 р. було повсюдно встановлено селянський контроль над поміщицькими маєтками, великими куркульськими господарствами.

Поміщики чинили опір обліку, встановленню селянського контролю і конфіскації маєтків. На захист поміщицьких маєтків виступив Генеральний секретаріат Центральної ради. 15 листопада за підписом В. Винниченка було видано наказ, в якому йшлося про те, що Генеральний секретаріат не потерпить ніяких самочинних захватів, що місцеві комісари повинні послати збройну силу проти «загарбників», що боротьба з ними «повинна вестись суворо і рішуче» [1]. В окремих районах проти революційного селянства були послані козачі частини, військова міліція, загони куркульського «вільного козацтва». Але в більшості випадків губернські і повітові комісари не мали військової сили. Солдати місцевих гарнізонів не тільки відмовлялись від участі в придушенні селян, але й виступали на їх захист. В кінці листопада генерал Каледін відкликав козачі частини з Київської, Подільської, Чернігівської губерній [2] і направив їх у Донбас для боротьби проти революційних робітників, які встановили там Радянську владу.

Селяни, не впевнені в здійсненні організованої конфіскації поміщицьких маєтків, прагнули скористатися відсутністю серйозної збройної сили для того, щоб швидше забрати корми, продовольство, реманент, вигнати ненависних поміщиків, утруднити можливість їх повернення. Сильною була також дрібновласницька стихія, прагнення «урвати собі», провоковане часто заможними селянами.

Масовий розгром поміщицьких маєтків відбувся в прифронтових Подільській та Волинській губерніях. У Кам'янець-Подільському повіті було розгромлено 72 маєтки, при цьому в 38 маєтках захоплено «приміщення і господарські будинки, живий і мертвий реманент, всі меблі і весь хліб» [3]. Селяни іноді виламували підлоги, знімали віконні рами, розбирали залізні дахи, розбирали навіть цеглу, придатну для будівництва. В Гайсинському повіті Подільської губернії на початок лютого було повністю або частково розгромлено 64 економії (з 107), в Київській губернії — близько 25% маєтків, у Чернігівській — близько 20%. В ряді волостей були розгромлені всі маєтки.

В губерніях, близьких до пролетарських промислових районів України, зокрема в Харківській, Полтавській, Катеринославській, Херсонській, де сильнішим був політичний вплив робітничого класу, більшовицьких організацій, де раніше встановилася Радянська влада, розгромів

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1390, оп. 1, спр. 8, арк. 35.

[2] Київський облдержархів, ф. 361, оп. 1, спр. 7, арк. 16—17, 41—42, 75; спр. 11, арк. 55.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1792, оп. 1, спр. 44, арк. 327—330.

було менше — до 5—10% загальної кількості поміщицьких маєтків. Тут конфіскація маєтків, поділ поміщицьких земель і інвентаря проходили організовано.

Розгроми поміщицьких маєтків Правобережжя вилились у селянське повстання проти Центральної ради, дезорганізовували її державний апарат, відвертали на себе частину контрреволюційних військових сил, революційно впливали на військові частини. Селянські виступи — розгроми поміщицьких маєтків — відбулися в листопаді — грудні також в частині сіл Лівобережжя та Півдня. Вони продемонстрували глибокий розрив трудящого селянства з угодовською політикою дрібнобуржуазних націоналістичних партій.

Проте селянські повстання залишалися по суті локальними. Центральна рада, спираючись на загони «вільного козацтва» і каральні офіцерські формування, могла придушити ці численні повстання. Та в самий розпал революційних виступів селянства проти поміщиків контрреволюційні військові сили Центральної ради були зайняті боротьбою проти головних робітничих центрів. Робітники Катеринослава, Миколаєва, Одеси, Олександровська, Києва повстали проти Центральної ради, відтягнувши на себе основні військові сили буржуазно-націоналістичної контрреволюції, політично дезорганізували і розгромили їх в численних боях. Цим робітничий клас подав трудящому селянству братерську допомогу.

В свою чергу селянські виступи проти поміщиків виливалися в революційні повстання проти Центральної ради на селі, підривали її владу на місцях. Це була реальна і значна допомога пролетаріатові з боку селянства.

Соціалістичний рух робітничого класу злився в єдиний потік з селянською війною, з національно-визвольним рухом і боротьбою за мир. Розгорнувся і зміцнів союз робітничого класу з трудящим селянством.

Чим радикальніше і організованіше проходила конфіскація і поділ поміщицьких маєтків, чим сильнішими були удари трудящих селян по куркульству, чим гострішою ставала класова боротьба на селі, тим міцнішим ставав союз бідного селянства з робітничим класом, тим більше підтримувало середняцьке селянство заходи Радянської влади, що дали мир і землю, тим доброзичливішим було його ставлення до соціалістичної революції в цілому. Ось чому, незважаючи на знищення значних матеріальних цінностей, на те, що значна частина їх потрапила до заможного селянства, розгром маєтків мав прогресивне значення.

Після встановлення Радянської влади розгром маєтків був неприпустимий. 3-й пункт Декрету про землю вказував, що «будь-яке псування конфіскованого майна, яке належить віднині всьому народу, оголошується тяжким злочином».

Позиції більшовиків образно виклав виконком Гришинської Ради робітничих і солдатських депутатів Катеринославської губернії, який 22 січня 1918 р. закликав: «Товариші селяни, утримайтесь від анархії, не розбирайте те, що належить нам і державі. Утримайтесь, більше че-

кали, менше залишилось. Не розгромлюйте маєтків поміщиків, бо вони тепер наші, охороняйте їх, не давайте грабувати» [1].

Облік нетрудових господарств серйозно зачіпав і куркульство. В тих повітах, де було порівняно мало поміщицької землі, особливо в Полтавській, Харківській, Чернігівській губерніях, у листопаді і грудні 1917 р., як правило, брались на облік не лише поміщицькі, а й куркульські господарства. Так, у «Списку власників, майно яких взято на облік» Потокським волосним земельним комітетом Полтавської губернії, є ряд куркульських господарств, зокрема Є. Бегми, що мав 27 десятин землі, Г. Лиходія — 21 десятину, Р. Базавлюка — 24 десятини.

Взяття на облік великих господарств, встановлення над ними контролю нерідко наштовхувалось на серйозний опір куркульства, особливо в багатоземельних районах. 2 січня об'єднане засідання волосних комітетів Кременчуцького повіту і волосних земельних комітетів Полтавської губернії постановило: «Просити місцевий революційний штаб командирувати збройну силу до тих власників, які не допускають до проведення обліку і не приймають контролерів, причому, якщо сам власник не підкоряється такій силі, то визнати за потрібне вислати його з маєтку як контрреволюціонера. Витрати по посилці збройної сили відносяться на рахунок засобів управління» [2].

Облік поміщицьких і великих куркульських господарств і селянський контроль над ними відіграли велику роль у боротьбі за здійснення Ленінського декрету про землю. Селянський контроль відібрав у поміщиків і поміщицької адміністрації фактичну владу над маєтками, позбавив їх можливості реально розпоряджатися величезними багатствами, які можна було використати для активної боротьби проти народних мас, проти соціалістичної революції.

Ці селянські контролери, земельні комісари, обрані часто сільськими сходами (а їх було багато тисяч), які виконували радянський декрет про землю і захищали інтереси революційного селянства, являли собою найнижчу ланку нового державного апарату — Рад селянських депутатів і волосних земельних комітетів.

Класова боротьба навколо обліку поміщицьких маєтків і великих куркульських господарств, навколо передачі в розпорядження мас загальнонародного здобутку викривала контрреволюційну суть дрібнобуржуазних партій есерів і меншовиків, які керували Центральною радою і губернськими, почасти повітовими, земельними комітетами.

Селянський контроль наочно показав широким селянським масам силу народу, силу революції, на практиці довів, як Радянський уряд захищає інтереси бідного селянства, організує його для нещадної боротьби з поміщиками, зміцнює союз робітників і селян.

Утворення Української Радянської Республіки в середині грудня 1917 р., встановлення Радянської влади в Харкові, Сумах, Катеринославі, Олександровську, Полтаві, Чернігові, Києві та інших містах України

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1433, оп. 1, спр. 10, арк. 7.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1326, оп. 1, спр. 20, арк. 37.

створило на Україні основну передумову для повного здійснення Ленінського декрету про землю, для масової конфіскації поміщицьких маєтків.

Чинність Ленінського декрету про землю і ряду інших найважливіших законів Ради Народних Комісарів була поширена на всю Радянську Україну постановою I Всеукраїнського з'їзду Рад. Досить було встановлення Радянської влади в тому чи іншому місті, щоб у всьому районі здійснилася масова конфіскація поміщицьких маєтків, вигнання поміщицької аристократії. Більш революційні повітові комітети відразу встановлювали не лише контроль, але й управління нетрудовими господарствами, взятими на облік. Чи підлягає той чи інший маєток поділу і ліквідації, чи повинен залишатися як «народне господарство»? — таке питання поставив перед органами Радянської влади дальший хід аграрної революції. 3-й пункт селянського наказу про землю, що ввійшов до Ленінського декрету про землю, вказував, що земельні ділянки з висококультурними господарствами — садами, плантаціями, розсадниками, оранжереями і т. п. не підлягають поділу, а перетворюються в показові і передаються у виключне користування держави або громад, залежно від розміру і значення їх. Підлягають розподілу між населенням у тимчасове зрівняльно-трудове користування землі другої категорії, тобто ті, що не мають вищезгаданого значення.

Питання про те, які великі господарства зберігаються, а які передаються в розподільчий фонд, цікавило трудящих селян, воно обговорювалося на численних засіданнях земельних комітетів, Рад селянських депутатів, на сільських сходах. Негайної ліквідації поміщицьких маєтків і поділу поміщицького реманенту вимагали і солдати, які повернулися з фронту. «Ми, нижчепідписані солдати,— говорилося в заяві до земельного комітету Полтавського повіту,— після прибуття з війни додому побачили, що господарства наші остаточно розорені, господарства наші робочих коней позбавились, тепер нам потрібно добувати своєю працею насущний шматок хліба для себе і сім'ї, а обробляти землю у нас нічим. Необхідно нам мати робочих коней...» [1]

Наприкінці грудня 1917 р. повітові земельні комітети почали призначати експертні комісії для вирішення долі конфіскованих маєтків. У кінці лютого 1918 р. Сумський земельний відділ навіть видав інструкцію «Для експертів при ліквідації приватновласницьких маєтків».

У січні 1918 р. почалася масова ліквідація конфіскованих поміщицьких маєтків і розподіл їх інвентаря. Навколо питання про розподіл інвентаря точилася гостра класова боротьба. Куркульство докладало всіх сил, щоб захопити до своїх рук побільше поміщицького добра. Земельні комітети, в яких ще був значний куркульсько-есерівський вплив, наполягали на продажу інвентаря з торгів.

Губернські з'їзди Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, волосних і повітових земельних комітетів, які відбувалися в січні і лютому 1918 р., узагальнили досвід низових радянських селянських організацій. Найбільш поширеним способом розподілу інвентаря на Україні

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1412, оп. 1, спр. 222, арк. 82.

був не безплатний розподіл реманенту, а його продаж за заздалегідь визначеними цінами, або навіть з торгів.

У тих волостях, де було встановлено Радянську владу, де керівництво земельними комітетами вже перейшло до рук незаможного селянства, поміщицький реманент або розподілявся безплатно, або, в більшості випадків, продавався за досить зниженими, заздалегідь встановленими цінами. Ціни ці визначались земельними комітетами або спеціальними комісіями, обраними на сільських сходах, іноді навіть самими сільськими сходами.

Комісії складали списки селян, які потребували того чи іншого реманенту. Інколи ці комісії називались «народними комітетами». Так, збори уповноважених від сільських товариств, членів волосного земства та всіх селянських організацій, на яких обговорювалося питання «Про розподіл майна рухомого і нерухомого, яке належить нетрудящим особам, як худоби, коней, земельного інвентаря та іншого майна між населенням», що відбулися 30 грудня 1917 р. в с. Кириківка Полтавської губернії записали у своєму рішенні: «Для розподілу рухомого і нерухомого майна, яке належить нетрудовим особам, обрати окремий народний комітет від усіх прилеглих до названих господарств селищ, який народ визнає зручнішим, і в найближчому часі» [1].

Одночасно в багатьох селах України проходив перерозподіл реманенту, неправильно розподіленого і захопленого заможним селянством під час розгромів поміщицьких маєтків. Куркулям, заможним селянам пропонувалось негайно повернути взятий з маєтків загальнонародний здобуток для правильного його розподілу між біднішим селянством.

В. І. Ленін у промові перед агітаторами, які посилалися на село, вказував: «Необхідно подбати і про те, щоб землеробські знаряддя й машини не були в руках куркулів і багатіїв. Вони повинні належати Радянській владі і тимчасово віддані в користування трудящим масам, через волосні комітети. І самі вони повинні стежити за тим, щоб ці машини не правили за засіб збагачення куркулів... Роз'ясніть селу, що куркулів і глитаїв необхідно урізати» [2].

Органи Радянської влади, встановлюючи революційний порядок, спирались на збройну силу сільської Червоної гвардії. Спроби розгрому маєтків припинялись з допомогою зброї. В маєтках, що не підлягали ліквідації, встановлювалась збройна охорона.

20 січня 1918 р. народний секретар по продовольству Українського Радянського уряду з приводу розгрому на Полтавщині Ціглерівської економії Харитоненка телеграфував: «Вважаю таке становище цілком неприпустимим. Культурні маєтки є народним майном, їх треба зберігати і лишки хліба негайно відправити в голодуючі губернії та на фронт. Негайно організуйте охорону всіх культурних маєтків і термінову відправку хліба» [3].

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1326, оп. 1, спр. 17, арк. 292.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 461.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1412, оп. 1, спр. 219, арк. 25.

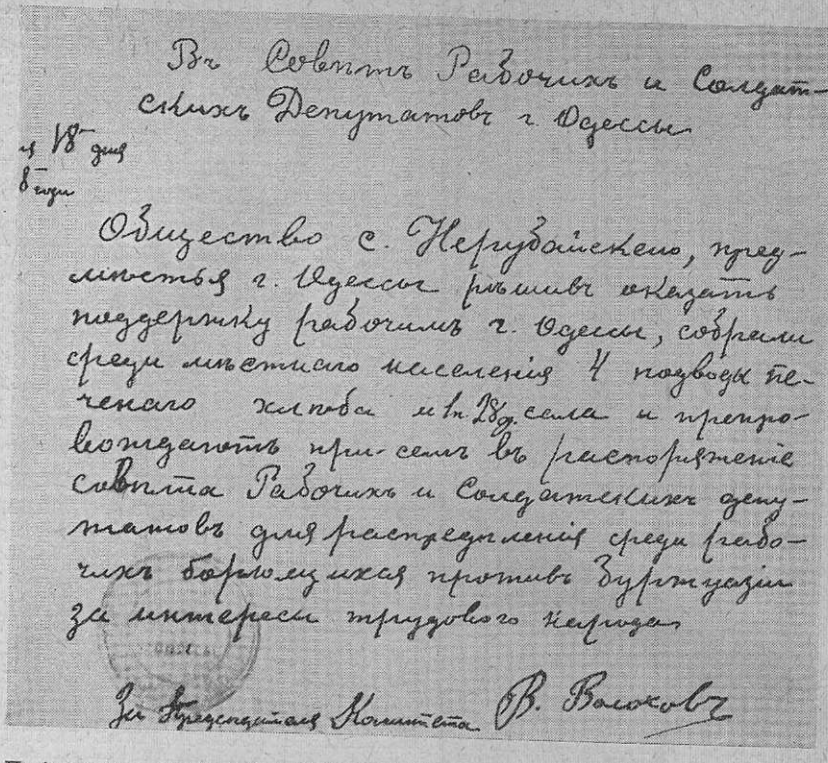

В Совѣтъ Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ г. Одессы

18 дня

Общество с. Нерубайскаго, предлагаетъ поддержку рабочимъ г. Одессы, собраны среди мѣстнаго населенія 4 возовъ печенаго хлѣба и 28 д. сала и препровождаетъ при семъ въ распоряженіе Совѣта Рабочихъ и Солдатскихъ депутатовъ для распредѣленія среди рабочихъ борющихся противъ буржуазіи за интересы трудового народа.

За Председателя Комитета В. Волковъ

Повідомлення селян с. Нерубайського Одеській Раді робітничих і селянських депутатів про надання продовольчої допомоги робітникам.

В Донбасі Дружківська Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів 25 січня 1918 р., одержавши відомості про пограбування маєтку на хуторі Бантишів «багачами, а біднішим селянам нічого не дісталось», постановила відібрати награбоване майно і накласти контрибуцію на куркулів. У лютому і на початку березня дружківські куркулі повернули кілька тисяч пудів хліба, а зібрана контрибуція в розмірі 18 тис. крб. була покладена в ощадну касу для бідних селян [1].

Перерозподіл самовільно взятого поміщицького інвентаря після встановлення Радянської влади на селі набирав делалі ширших розмірів. На Чернігівщині Почепський районний з'їзд Рад 12 лютого 1918 р. ухвалив, що там, де реманент та інше майно самовільно розграбоване і перебуває у окремих осіб, його треба забрати і правильно розподілити серед незаможних; правильність розподілу перевіряють спеціальні комісії, виділені земельними відділами [2].

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1418, оп. 1, спр. 2, арк. 52.

[2] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов. Сборник документов и материалов. Чернигов, 1957, стор. 81.

Ще активніше проходив перерозподіл майна в Харківській губернії. Начальник загону революційних військ по боротьбі з контрреволюцією м. Куп'янська і Куп'янського повіту наказував громадянам Старовірівської волості:

«1). Негайно зібрати сходи і обрати на них приймальні комісії.

2). Приймальні комісії повинні негайно приступити до приймання розкраденого і зберегти його аж до здачі волосному земельному комітетові» [1].

Незаможне селянство не зразу зрозуміло, що від розгрому маєтків, від неорганізованого захвату, від продажу реманенту найбільше вигравало заможне селянство. В. І. Ленін у березні 1918 р. говорив з цього приводу: «Візьміть психологію середнього, рядового представника трудящої і експлуатованої маси... Зрозуміло, що певний час вся його увага, всі помисли, всі сили душі спрямовані тільки на те, щоб зітхнути, випрямитися, розвернутися, взяти найближчі блага життя, які можна взяти і яких не давали йому скинуті експлуататори. Зрозуміло, що певний час потрібен на те, щоб рядовий представник маси не тільки побачив сам, не тільки переконався, але й відчув, що так просто «взяти», хапнути, урвати не можна, що це веде до посилення розрухи, до загибелі, до повернення Корнілових. Відповідний перелом в умовах життя (а значить, і в психології) рядової трудящої маси тільки-тільки починається» [2].

При організованому перерозподілі поміщицького реманенту, кормів і хліба селянська біднота, яка брала участь в стихійних розгромах маєтків, не тільки зберігала раніше захоплений реманент, але й одержувала додатковий.

Разом з перерозподілом поміщицького реманенту в лютому і березні 1918 р. в багатьох селах проводилося відчуження надлишків реманенту, що належав куркулям. В Олександрівській волості Ізюмського повіту Харківської губернії, де цей рух набрав масового характеру, у 58 власників було вилучено 199 коней і передано 144 селянам.

Відчуження надлишків куркульських земель, реманенту і передача їх бідняцьким господарствам мали істотне економічне і величезне політичне значення в справі росту організованості бідного селянства, політичної ізоляції куркульства, зміцнення Радянської влади на селі.

Отже, розподіл між селянами реманенту поміщицьких маєтків після їх конфіскації і ліквідації мав чотири форми.

Там, де вплив незаможного селянства був сильнішим, реманент нетрудових господарств дійсно розподілявся організовано,— між найбільш бідними селянами за списками, які обговорювались сільськими і волосними земельними комітетами, Радами селянських депутатів. Іноді такі списки обговорювались і затверджувались на сільських сходах. Худоба розподілялась за списками безплатно або за ціною, у три—п'ять разів нижчою за ринкову, причому сплата грошей часто відкладалася до нового врожаю, тобто до осені 1918 р. Це була найбільш революційна, найбільш орга-

---

[1] «Донецкий пролетарий», 26 січня 1918 р.

[2] В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 234—235.

нізована форма розподілу інвентаря, яка більш або менш відповідала вказівкам Народного комісаріату землеробства.

Друга форма ліквідації поміщицького інвентаря полягала в тому, що розподіл худоби здійснювався не за списками, а шляхом продажу комісіями, обраними на сільських сходах, за зниженими, заздалегідь встановленими цінами. Купувати худобу дозволялося лише тим селянам, які мали відповідні посвідчення сільських або волосних земельних комітетів. При цьому покупці давали підписку, що вони не мають права продавати куплену худобу і будуть користуватися нею в своєму господарстві.

Однак при такому розподілі живий реманент поміщицьких маєтків нерідко попадав не біднякам і середнякам, а заможним селянам, які мали більше грошей і кормів. Продаж поміщицького інвентаря набув великого поширення, що пояснюється недостатньою організованістю бідноти. Іноді виручені від продажу гроші не здавали в державне казначейство, а ділили між нужденними селянами.

Третя форма розподілу поміщицького інвентаря — це продаж його з торгів. Ця форма була найвигіднішою для куркульства, вона практикувалася в тих селах, де керівництво земельними комітетами і місцевими органами влади перебувало в руках куркульства і його агентури.

При четвертій формі розподіл проводився шляхом роздачі коней і рогатої худоби в тимчасове користування для годівлі, що було особливо поширеним на Правобережній Україні, де до кінця січня 1918 р. панувала буржуазно-націоналістична Центральна рада. Це була найбільш помірковано форма, при якій остаточне вирішення питання про живий реманент по суті відкладалося до весни. Цей метод застосовували найбільш помірковані повітові земельні комітети. Звичайно, худоба рідко могла попасти бідним селянам, бо кормів у них не було.

Після встановлення Радянської влади в тих селах, де відбувся розгром поміщицьких маєтків, проводився перерозподіл поміщицького інвентаря на користь бідного селянства. Це був дальший, вищий етап розвитку класової боротьби, що настав тоді і там, де керівництво сільськими комітетами і волосними земельними відділами перейшло до рук бідноти.

Повний розгром військових сил буржуазно-націоналістичної контрреволюції, повсюдне встановлення Радянської влади дали можливість приступити до дальшого етапу здійснення Ленінського декрету про землю. Селянство готувалося до першої весняної сівби на радянській землі, відібраній у поміщиків і куркулів.

Поділ земель здійснювався на основі закону про соціалізацію землі, який був дальшим розвитком декрету про землю. До лютого 1918 р. місцеві радянські організації керувались декретом про землю, радянським положенням про земельні комітети та інструкцією про врегулювання земельними комітетами земельних і сільськогосподарських відносин, опублікованою 13 грудня 1917 р.

6 лютого 1918 р. за підписом В. І. Леніна та Я. М. Свердлова було опубліковано декрет Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів «Про соціалізацію

землі», який визначав право користування землею, спосіб встановлення споживчої і трудової норми, порядок надання землі і форми землекористування. Положення декрету були покладені в основу рішень місцевих органів Радянської влади. II Всеукраїнський з'їзд Рад, що відбувся 4—5 березня, затвердив декрет про соціалізацію землі. Постанови II Всеукраїнського з'їзду Рад були надруковані в багатьох газетах, а також окремою листівкою, розісланою на місця під назвою «Тимчасові положення про соціалізацію землі, прийняті на II Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих і селянських депутатів і пропоновані до відома і керівництва на місцях».

Землі потребували близько 2,5 млн. дворів бідняцького селянства і близько 500 тис. малоземельних середняків. У багатьох малоземельних повітах поміщицької землі не вистачало для задоволення навіть мінімальних потреб бідноти. Навесні 1918 р. для незаможного селянства реальне значення мали лише недалеко розташовані землі.

Земельних лишків у селянської буржуазії в масштабі всієї України було менше, ніж поміщицької землі, зате вони були в кожному селі, зручно розташовані. Причому це була майже вся орна земля. В районах з малою кількістю поміщицької землі земельні лишки у куркулів були значними, іноді головним фондом для наділу бідняків.

У січні і лютому 1918 р. на Україні проходили повітові і губернські з'їзди Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, окремі з'їзди Рад селянських депутатів, на яких обговорювалось питання про порядок поділу землі, про вирішення земельного питання в цілому. Селянські депутати брали активну участь в обговоренні проектів практичного розв'язання земельного питання.

Ось як писала в лютому 1918 р. газета «Известия Екатеринославского Совета рабочих и солдатских депутатов» про губернський селянський з'їзд, в роботі якого взяло участь понад 1,5 тис. делегатів.

«Весь селянський склад президії за столом. Всю ніч він був зайнятий виробленням правил про поділ землі на 1918 р.

Голосують жваво, одностайно... Якщо рішення проходить незначною більшістю, то делегати вимагають знову поставити на голосування, вимагають роз'яснення. Кожний пункт дебатується, а якщо хтось починає говорити не в інтересах бідноти, то під шум і свист доводиться залишити трибуну.

В питанні про поділ землі з'їзд ухвалив, що волості між собою повинні зробити розверстку за трудовою нормою. Якщо в одній волості багато землі, а в іншій мало, то остання повинна звернутися до першої за наділенням землею; реманенту робиться докладний опис, але поділ проводить повітовий комітет. Усі зайняті поля, що перевищують трудові норми, переходять у спільне користування...

Наймана праця скасовується тільки за виключних умов, з дозволу місцевих Рад можна нею користуватися. Деякі хотіли найману працю провести контрабандою, але делегати насторожі, і це питання величезною більшістю під шум і вигуки провалюють.

Під вигуки «ура» і оплески весь проект приймається».

Група активних учасників боротьби за владу Рад в Остерському повіті Чернігівської губернії.

Полтавський губернський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів у своїй постанові 11 лютого 1918 р. включив до земельного фонду, що підлягає розподілу в індивідуальне користування:

«Всі землі маєтків, що не являють собою культурної цінності;

всі лишки земель тих маєтків, де утворились артілі, зверх тієї площі, яка за споживчо-трудовою нормою належить артілі;

всі землі понад трудові норми в селянських, козачих і приватновласницьких господарствах.

Не підлягали поділу землі маєтків, що визнані такими, які мають велике культурне значення, землі сільськогосподарських шкіл, дослідних господарств, кінних заводів» [1].

На Херсонщині губернський з'їзд Рад селянських депутатів і земельних комітетів, постановивши, що «земельний фонд для негайного зрівняльного розподілу між трудовим населенням» утворюється з усіх нетрудових земель сільськогосподарського користування за винятком «культурних» господарств, які не підлягають роздрібненню, спеціальним пунктом (§ 37) роз'яснював, що «земельні ділянки дрібних власників (відрубників, хуторян) у межах встановленої продовольчо-трудової норми залишаються в користуванні власників, при умові використання всієї площі господарств особистою працею без найму робітників».

У Харківській губернії до земельного фонду, який підлягав розподілу, входили такі самі землі, як і в Полтавській губернії. В «Інструкції по врегулюванню земельних відносин на 1918 рік» Харківський губернський

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1412, оп. 1, спр. 176, арк. 36.

з'їзд волосних і повітових земелькомів (23—26 лютого 1918 р.) підкреслював, що при розподілі земельного фонду треба встановлювати волосні норми, які затверджуватимуться повітовим земельним відділом. Лише в деяких селах Суразького, Борзенського і Ніжинського повітів Чернігівської губернії проходив суцільний поділ всіх земель, у тому числі надільних.

На губернських і повітових з'їздах Рад селянських депутатів відбувалися бурхливі суперечки щодо земельних норм. Питання про той чи інший розмір трудової норми, про те, складатиметься вона з 9, 12, 15 чи з 25 десятин, було питанням класової боротьби.

Навесні 1918 р. в більшості випадків відбувався поділ тільки тієї землі, що була призначена для сівби ярих, відчуження землі зачепило багато куркульських господарств.

Майже всі постанови губернських з'їздів Рад, пленумів повітових земельних комітетів відзначали, що поділ є тимчасовим лише на 1918 р., до вироблення земельного закону в остаточній формі [1]. Наймана праця в селянських господарствах допускалась тільки у виняткових випадках: при смерті одного з працівників — членів сім'ї, коли господар двору — поранений солдат або хворий. В кожному окремому випадку дозвіл повинні давати сільські організації [2].

По всій Україні було близько 500 тис. куркульських господарств. Звідси зрозуміле величезне політичне значення питання про відчуження куркульських земельних та інвентарних лишків, про розмір трудової норми.

В багатьох волостях, де було багато безземельних, особливо в Подільській, Київській, Полтавській губерніях, ділилася не тільки польова, а й присадибна земля. У куркулів, які мали кілька дворів або занадто великі садиби, відбирались лишки присадибної землі. Багато тисяч бідняків, які не мали свого двора, своєї хати, одержали куркульські будинки з садибами і навіть садами.

В Кобеляцькій волості Полтавської губернії з 22 листопада 1917 р. по 5 лютого 1918 р. були вилучені земельні лишки у 46 куркулів, у тому числі було взято на облік і передано бідним селянам невеликі садибні і городні ділянки з будівлями. Херсонський губернський з'їзд Рад прийняв постанову, в якій вказував, що ніхто не має права користуватися для особистих потреб більш як одною садибою.

Зрівняльний, суцільний поділ усіх земель, у тому числі і надільних, навесні 1918 р. було здійснено лише в окремих селах Чернігівської, Подільської і Харківської губерній. У переважній більшості губерній надільні і куповані землі селянських трудових господарств, які не застосовували найманої праці, поділу не підлягали. До земельного фонду, що підлягав поділу, надходили тільки лишки землі понад трудову норму. Решта — надільні і куповані землі, що не перевищували трудової норми, залишались звичайно недоторканими.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1412, оп. 1, спр. 168, арк. 131.
[2] Там же, спр. 176, арк. 34.

Повному здійсненню поділу поміщицьких земель перешкодив наступ військ австро-німецьких інтервентів, запрошених Центральною радою на Україну для придушення революції, для розправи над революційними робітниками і селянами.

Буржуазна преса протягом багатьох років брехливо твердить, ніби робітники і селяни, взявши владу, суворо, навіть жорстоко ставились до поміщиків. Це не відповідає дійсності. Ліквідуючи поміщицькі маєтки, трудяще селянство спочатку було дуже гуманним до своїх класових ворогів. Як правило, Ради селянських депутатів, земельні комітети, приймаючи рішення про конфіскацію маєтків, залишали поміщикам садибу, ділянку землі, живий і мертвий реманент, щоб вони перейшли до трудового життя.

В Кременчуцькому повіті в ряді протоколів експертних комісій по ліквідації поміщицьких маєтків було вказано: «Залишити власнику споживчу норму, пару коней, свиню, якщо власник займатиметься землеробством» [1].

Тільки тих поміщиків, які жорстоко гнобили навколишнє селянство, переслідували штрафами за потрави, вдавались до арештів і поліцейських переслідувань, селяни виганяли, а їх маєтки нерідко під час розгромів спалювали. Але в більшості випадків у цей період поміщикам дозволялось залишатися в маєтках. Так, у Сергіївській волості Ізюмського повіту Харківської губернії було конфісковано 18 маєтків, при цьому 11 поміщиків одержали дозвіл залишитися, а також певні ділянки землі та реманент [2].

Подібні рішення були прийняті сотнями волосних і повітових Рад селянських депутатів. Вони неспростовно, документально свідчать про гуманне ставлення селян, іноді занадто велику турботу про те, щоб поміщики та інші власники, в яких було конфісковано їх маєтки, мали матеріальні засоби на майбутнє.

Але як жорстоко, не по-людськи розправлялися поміщики і капіталісти з селянами в ході громадянської війни, коли білогвардійці тимчасово, на короткий строк перемагали.

Отже, революційний терор був закономірною відповіддю трудящих мас на саботаж, диверсії, контрреволюційні заколоти, звірячі розправи експлуататорів.

Поділ поміщицьких земель та реманенту мав величезне значення у справі завоювання Радянською владою широких мас селянства, зміцнення союзу робітничого класу і трудящого селянства.

Підтримка Радянської влади українським селянством відіграла величезну роль у дальшій боротьбі трудящих проти німецьких, англо-американських та французьких інтервентів, проти куркульської і буржуазно-поміщицької націоналістичної контрреволюції під час громадянської війни, в завершенні соціалістичної революції на Україні.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2145, оп. 1, спр. 150, арк. 10—11.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1904, оп. 1, спр. 2, арк. 15.

* * *

Після встановлення Радянської влади на Україні з'явилися паростки соціалістичного землеробства, виникли перші народні господарства, перші сільськогосподарські товариства і артілі — прообраз майбутніх радгоспів і колгоспів. Фундаментом для багатьох з них були конфісковані великі поміщицькі маєтки. Найбільше народних господарств і артілей виникало поблизу великих пролетарських промислових центрів і в степовій смузі України, де було багато земельних лишків і значні кадри сільськогосподарських робітників.

Звичайно, перші сільськогосподарські артілі і комуни не були проявом масового колгоспного руху. Але масовий вступ селян до колгоспів, який розгорнувся в 1929—1930 рр. і знаменував собою період великого перелому в житті нашої країни, має свою передісторію, що почалася наприкінці 1917 р.

Єдиною політичною партією, що боролась за соціалістичну перебудову сільського господарства, була партія більшовиків. Більшовики вказували, що корінне розв'язання земельного питання, врятування від зубожіння і розорення трудящого експлуатованого селянства може дати тільки соціалістичне велике сільське господарство.

Соціалістична перебудова сільського господарства зустрічала значно більші труднощі, ніж соціалістична перебудова промисловості. «Збереження великого виробництва в землеробстві,— вказував В. І. Ленін,— передбачає цілком розвиненого, революційно свідомого сільського пролетаря, який пройшов солідну професійно- і політично-організаційну школу» [1]. Однак такого сільськогосподарського пролетаріату на той час на Україні було мало.

В 1917 р. постійних сільськогосподарських робітників у поміщицьких маєтках було порівняно мало, вони були недостатньо політично свідомі і організовані для того, щоб, об'єднавшись у групи, відстояти економії від розгрому, провести поділ поміщицьких земель та реманенту. Лише найбільш свідомі, політично розвинені сільськогосподарські робітники і бідняки прихильно ставилися до організації сільськогосподарських артілей на базі великих поміщицьких маєтків.

Перші радянські земельні закони радили селянам не ділити добре обладнані великі маєтки на дрібні ділянки, а організувати артільний обробіток землі. Однак більшість волосних і сільських селянських організацій приймали рішення про поділ поміщицьких земель в індивідуальне користування.

Тільки там, де відчувався вплив пролетарських промислових центрів, де сільськогосподарські робітники були більш організовані і де уціліла значна частина колишніх великих поміщицьких маєтків, організувалися сільськогосподарські артілі і народні господарства. Вони виникли головним чином у Харківській, Полтавській, Чернігівській, Катеринославській,

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 132—133.

Херсонській губерніях, де Радянська влада була встановлена в грудні й існувала майже до кінця березня і навіть до початку квітня 1918 р.

В Ізюмському повіті Харківської губернії в організації перших артілей велику роль відіграла місцева Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів. 28 лютого 1918 р. комісар землеробства Ізюмської Ради надіслав усім волосним Радам селянських депутатів і земельним комітетам циркулярний лист, в якому підкреслювалась необхідність створення колективних господарств «як найбільш вигідних щодо економії і збереження праці та продуктів. Ці колективні (товариські) господарства,— говорилося в циркулярі,— можуть бути утворені як з одноосібних, так і з тих поміщицьких господарств, які тепер перейшли в користування всього трудового народу і перебувають у віданні і розпорядженні земельних відділів Радянської влади».

30 березня 1918 р. Ізюмський комітет народного господарства розіслав усім волостям повіту інструкцію «Про порядок роботи на місцях для організації трудових артілей» [1]. Незабаром в Олександрівській волості, цього ж повіту, було утворено чотири артілі, до яких вступило 200 селян, у багато з них, зокрема батраки, не мали ні майна, ні житла [2]. Одна з цих артілей одержала 74 коня, 76 голів рогатої худоби, 81 свиню, 1630 пудів зерна, 110 пудів борошна, 600 пудів картоплі, 28 плугів, 44 борони, 9 сівалок, 12 букерів, 16 жниварок, 1 парову молотарку, 16 гарб на залізному ході, різну збрую і дрібний реманент [3].

Наприкінці 1917 р. кілька артілей було створено в Зміївському повіті Харківської губернії на базі великого поміщицького маєтку «Ротермунд і Бейсе» [4].

Організація сільськогосподарських артілей, народних господарств і радгоспів (радянських економій) в Донбасі припадає на початок 1918 р. 2 березня 1918 р. пленум Дружківської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів ухвалив доручити комісару народного господарства організувати в колишньому маєтку Єлисеєва економію, набрати до 70 чоловік для обробітку землі і видав 6000 крб. позики для оплати робітникам і службовцям. 22 березня Дружківська Рада, заслухавши доповідь «Про стан справ у радянській економії», постановила видати ще 2000 крб. позики і клопотати перед банками про відпуск грошей [5].

У січні—лютому 1918 р. радянські господарства були організовані у Веселогорівській і Приморській волостях Слов'яносербського повіту[6].

Активно проходила організація артілей в Полтавській губернії. Вже в листопаді 1917 р. були засновані Северонівська, Солов'янська сільськогосподарські артілі (Зіньківський повіт), у с. Рашівці Гадяцького повіту. В кінці 1917 — на початку 1918 р. виникли артілі в селах Лисівка, Соро-

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1396, оп. 1, спр. 20, арк. 88.
[2] Там же, арк. 116.
[3] Там же, арк. 114—116.
[4] Там же, спр. 17, арк. 63.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1418, оп. 1, спр. 1, арк. 117.
[6] Там же, спр. 2, арк. 59.

чинці, Червоний Луч, Нелюбівка, в колишніх економіях Кочубея і Лянсдорфа-Галагана, а також в інших селах губернії [1].

Крім сільськогосподарських артілей, у Полтавській губернії було організовано ряд народних господарств. Таке господарство було створено в грудні 1917 р. в Костянтиноградському повіті, в колишньому маєтку українського мільйонера Харитоненка. В березні 1918 р. «народні маєтки» існували в Лохвицькому повіті, в колишніх маєтках Мастицького і Козаченка [2].

Велику увагу організації артілей приділив з'їзд Рад селянських, робітничих і солдатських депутатів Полтавської губернії, який відбувся 7—11 лютого 1918 р.

З'їзд ухвалив, що всі культурні господарства, які за постановою цих комісій зберігаються в цілості, передаються для спільного обробітку сільськогосподарським товариствам або артілям, які добровільно утворюються з безземельного і малоземельного трудового селянства і колишніх робітників і службовців економії. Артілям передається весь цінний живий реманент культурних маєтків, а також усе рухоме майно, необхідне для забезпечення виробництва.

На Чернігівщині поміщицькі землі, як правило, були поділені і передані в індивідуальне користування. В ряді сіл проведено суцільний «чорний переділ». Лише у містечку Веркліївка було організовано дві невеликі трудові артілі, одну комуну, а також державне народне господарство на базі економії Терещенка [3]. В деяких волостях створено державні плантації для обробітку буряків.

Архівні матеріали Носівського революційного земельного комітету Ніжинського повіту Чернігівської губернії свідчать, що в цій волості збереглося кілька економій, які продовжували функціонувати як державні господарства. В Носівському господарстві було встановлено революційний порядок, суворий облік витрат продуктів [4].

У степовій смузі — Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях — не всі землі відразу було поділено і передано в індивідуальне користування. Частина великих поміщицьких маєтків, добре оснащених живим і мертвим реманентом, збереглася і була перетворена в «народні господарства» і артілі.

У Київській, Подільській, Волинській губерніях сільськогосподарських артілей було значно менше, бо вже в лютому 1918 р. сюди вдерлись німецькі окупанти.

В цілому на Україні навесні 1918 р. існувало понад 45 сільськогосподарських артілей і товариств по спільному обробітку землі, кілька десятків тимчасових артілей для обробітку бурякових плантацій і близько 20 народних господарств.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1418, оп. 1, спр. 29, арк. 36; спр. 180, арк. 19; ф. 1060, спр. 25, арк. 74—75.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1412, спр. 183, арк. 44.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1060, оп. 1, спр. 25, арк. 102.

[4] Там же, арк. 103.

Майже всі артілі утворились на базі поміщицьких економій, складались з безземельних і малоземельних селян. Кількість членів новоорганізованих артілей коливалась від 17 до 200 чоловік, а земельна площа — від 12 до 400 десятин.

Проте в цей період переважав зрівняльний поділ поміщицьких маєтків, а не організація на їх базі сільськогосподарських артілей і радянських господарств.

Зрівняльний поділ поміщицьких земель, проведений в інтересах бідного селянства при керівній участі органів Радянської влади, мав для свого часу величезне значення в справі зміцнення союзу робітничого класу і трудящого селянства, для зміцнення соціалістичної революції.

В. І. Ленін, узагальнюючи досвід революції, вказував у 1920 р., що «заради успіху цієї революції пролетаріат не вправі спинятися перед тимчасовим зниженням виробництва... Забезпечення пролетарської перемоги і її стійкості є перше і основне завдання пролетаріату... Саме на селі дійсна можливість успішної боротьби за соціалізм вимагає... щоб трудяща і найбільш експлуатована маса на селі дістала від перемоги робітників негайне і значне поліпшення свого становища коштом експлуататорів, бо без цього підтримка села не забезпечена за промисловим пролетаріатом...» [1]

В конкретно-історичних умовах зими 1917/18 р. передача поміщицьких земель і реманенту в індивідуальне користування малоземельного селянства була історично закономірною і неминучою.

На початку 1918 р., після встановлення Радянської влади, відбулося створення нового, радянського державного апарату. Замість волосних земств, суду, міліції, продовольчих та інших комітетів були утворені відповідні відділи Рад селянських депутатів.

В радянському будівництві на селі велику роль відіграли селянські губернські з'їзди, в роботі яких брали участь тисячі делегатів (на Катеринославському губернському з'їзді — 1246 чоловік, Херсонському — 806, Ізюмському повітовому — 500). Це були селянські радянські парламенти, на яких жваво обговорювалися корінні питання будівництва нового життя.

Делегати часто привозили з собою накази виборців, що відбивали заповітні мрії народних мас, іноді суворо зобов'язували посланців стійко боронити народні інтереси. Так, в наказі селянського сходу с. Сергіївка Сумського повіту вказувалося: «Посилаємо Вас як захисників та сумлінних працівників трудящого народу захищати бідніший клас, стояти на варті трудового народу. На випадок будь-якої зради перед народом будете передані народному революційному суду» [2].

Важливою опорою Радянської влади на селі була сільська Червона гвардія, що комплектувалася з революційних солдат-більшовиків, лівих есерів та безпартійних селян, відомих своїм чесним життям, відданістю трудовому народу. Ініціатива створення сільської Червоної гвардії нале-

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 132, 134—135.
[2] Сумський облдержархів, ф. 1904, оп. 1, спр. 2, арк. 3.

жала сільським більшовицьким осередкам, сільським та волосним Радам, яким для боротьби з поміщиками та куркулями потрібна була збройна сила.

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила перед українським трудящим селянством широкий шлях до грамотності, культури. В 1917 р. серед дорослого населення було лише 25% грамотних. Ухвали сільських сходів підписувалися переважно не прізвищами, а хрестиками. Постанова Кузьминецької сільської громади Гайсинського повіту від 28 грудня 1917 р. про обрання комісара в поміщицький маєток мала 14 підписів грамотних і 101 хрестик за неграмотних.

Місцеві Ради селянських депутатів проявляли велику турботу про поліпшення педагогічної роботи і матеріальне забезпечення сільських шкіл. Значна частина контрибуції, що стягувалася з капіталістів та куркулів, витрачалася на заробітну плату вчителям, забезпечення шкіл приладдям та паливом.

В ході боротьби за сільську інтелігенцію частина вчителів взяла активну участь у радянському культурному будівництві. В селах Сумського, Куп'янського, Ізюмського, Мелітопольського та інших повітів в конфіскованих поміщицьких маєтках створювались клуби, бібліотеки, іноді влаштовувалися аматорські вистави силами селянської молоді.

Вже перші три місяці радянського будівництва на Україні яскраво продемонстрували творчу силу українських народних мас, їх прагнення до опанування знаннями та передовою культурою.

Навесні 1918 р. головним в роботі нових радянських установ на селі було здійснення декретів Радянського уряду, забезпечення хлібом і насінням біднішого селянства, подання матеріальної допомоги демобілізованим солдатам, розподіл поміщицьких та лишків куркульських земель.

Вперше в світовій історії при допомозі пролетаріату, під керівництвом більшовицької партії на селі була встановлена влада незаможного селянства, яка виступила проти експлуататорів, захищаючи інтереси малоземельного селянства.

Соціалістичне будівництво на Україні було перервано приходом закликаних Центральною радою австро-німецьких окупантів. Але жодні ворожі сили не змогли придушити революційної енергії народних мас, які в жорстоких боях з іноземними загарбниками та внутрішньою контрреволюцією героїчно відстоювали завоювання Великого Жовтня.

РОЗДІЛ II

СЕЛЯНСТВО УКРАЇНИ В ПЕРІОД ІНОЗЕМНОЇ ВОЄННОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

БОРОТЬБА ТРУДЯЩОГО СЕЛЯНСТВА ПРОТИ НІМЕЦЬКО-АВСТРІЙСЬКИХ ОКУПАНТІВ, ГЕТЬМАНЩИНИ І ДИРЕКТОРІЇ

У середині квітня 1918 р. майже вся територія України була окупована австро-німецькими інтервентами. Під охороною їх багнетів повернулись запроданці з Центральної ради, які віддали Україну на розграбування іноземцям. Німецькі і австро-угорські імперіалісти розподілили між собою територію України і її багатства. За договором, що його підписала Центральна рада, окупанти одержали право вивезти з України до 1 серпня 1918 р. 1 млн. *т* хліба, 44 тис. *т* рогатої худоби в живій вазі, 600 тис. *т* залізної руди та багато інших продовольчих продуктів і промислової сировини. Австро-німецькі окупанти стали фактичними господарями на Україні, а українські буржуазні націоналісти з Центральної ради — їх вірними слугами.

Маскуючи свої антинародні дії псевдореволюційними фразами про «народну владу», «загальнонародну власність» на заводи, фабрики, землю і т. п., контрреволюційна Центральна рада робила все можливе для відновлення на Україні буржуазної влади і власності. Характерна в цьому відношенні земельна політика Центральної ради. У своєму «земельному законі» вона облудно проголосила про перехід всієї землі та її природних багатств у власність народу, а насправді примушувала селян повертати поміщикам та іншим великим землевласникам землю і все майно, яке вони одержали від Радянської влади. 24 березня 1918 р. міністерство внутрішніх справ Центральної ради, на чолі якого стояв горезвісний П. Христюк, видало наказ про негайне повернення в поміщицькі маєтки живого і мертвого реманенту, продовольчого і фуражного зерна, будівельного матеріалу та іншого майна. Турбуючись, щоб з маєтку не пропала ніяка дрібниця, цей «народний міністр» примушував селян виплачувати поміщикам грішми за всяку річ, яка якимось чином могла зникнути в ході воєнних дій. При цьому міністр-націоналіст загрожував, що той, хто не виконає цього наказу, зазнає жорстокої кари.

Центральна рада і окупаційні власті виділяли збройні загони, які силою, застосовуючи нелюдські екзекуції, забирали у селян інвентар, коней,

худобу, зерно і повертали їх поміщицьким маєткам. Куркулі одержали можливість відкрито грабувати селянську бідноту. Вони влаштовували самосуди над тими селянами, які брали активну участь в боротьбі за перемогу і встановлення Радянської влади, керували перерозподілом земель нетрудового користування.

Австро-німецькі окупанти встановили на Україні режим грабежу і терору, режим військово-польових судів і розстрілів. Об'яви про розстріл і смертну кару були найпоширенішою формою розмови окупантів з українськими робітниками і селянами. За кожного вбитого або пораненого німецького солдата розстрілювали десятки мирних громадян. Окупанти спалювали цілі села, знищуючи їх жителів. У березні 1918 р. було спалене с. Качанівка в Літинському повіті на Поділлі. У багатьох хатах тут живими згоріли жінки і діти. Серед розстріляних був і 60-річний селянин Мартин Підвисоцький, який намагався втекти в поле.

Окупаційні власті і військові частини відверто грабували населення міст і сіл. На допомогу їм націоналістична Центральна рада створювала реквізиційні загони. На села накладали непосильні контрибуції, невиконання яких тягло за собою поголовні обшуки, розстріли. Грабування набрало таких широких розмірів, що навіть органи Центральної ради на місцях не могли цього приховати. Київський повітовий комісар Центральної ради доповідав 25 березня 1918 р. губернському комісару, що німецькі військові частини в повіті провадять масову реквізицію коней, худоби, продовольчих продуктів. «Причому,— говорилось в цьому листі,— відбирають не тільки молочну худобу, якою виключно живе місцеве населення, але й весь посівний матеріал і навіть печений хліб, так що в господарстві нічого не залишається» [1]. По містах і селах нишпорили німецькі солдати і як мародери грабували у населення їх домашнє майно, гвалтували жінок.

Розігнавши в кінці квітня 1918 р., як непотрібну, Центральну раду і поставивши до влади великого поміщика, колишнього царського флігель-ад'ютанта Павла Скоропадського, проголошеного «гетьманом усієї України», німецькі імперіалісти встановили на Україні відверту буржуазно-поміщицьку диктатуру.

Тягар контрибуцій став ще тяжчим, грабування населення набрало небачених розмірів. Документи тих часів свідчать, що окупаційний режим на Україні був режимом національного гноблення і політичного безправ'я, режимом непомірної експлуатації трудящих мас, їх розорення і фізичного знищення. З населення с. Велика Бурімка Золотоніського повіту Полтавської губернії лише в травні 1918 р. окупанти стягли шляхом контрибуції 2 тис. пудів хліба, 1 тис. пудів фуражу і 30 тис. крб. грішми. У чотирьох сусідніх селах (Мала Бурімка, Богодухівка, Великі Канівці і Чорнобай) у цей же час була стягнена контрибуція в розмірі 4 тис. пудів хліба і 40 987 крб. 75 коп. грішми [2].

---

[1] Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году. ОГИЗ, 1942, стор. 22.

[2] Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. Документы и материалы. М., 1938, стор. 138.

До кайзерівської Німеччини відправлялись залізничні ешелони з награбованим українським хлібом, салом, м'ясом, промисловою сировиною та устаткуванням. Гетьманський уряд виступав як знаряддя колоніального грабування України. Він скасував будь-яку заборону на вивіз товарів до Німеччини і Австро-Угорщини і взагалі ліквідував контроль над залізничними перевозками окупантів.

Ще нестерпнішим став терор на Україні. До окупаційних військово-польових судів населення притягувалось за найменшу протидію розбою і грабежу. А присуд цих судів був один — розстріл. Німецькі й гайдамацькі каральні загони артилерійським вогнем нищили села, проводили масові розправи над населенням і розстріли.

14—15 червня 1918 р. австро-німецькі каратели вчинили масове побоття селян сіл Ташине і Цвіткове Одеського повіту, змусили їх розпродати своє майно і виплатити поміщику Габрієлю понад 138 тис. крб. «штрафу». З 16 по 27 червня 1918 р. 5-а угорська кавалерійська дивізія пройшла карною експедицією по Верхньодніпровському повіту Катеринославської губернії, здійснивши розправу над селянами 18 сіл. Влітку 1918 р. окупанти піддали артилерійському обстрілу села Овсіївку Ольгопільського повіту, Чернече Балтського повіту, Новогеоргіївськ Олександрійського повіту, Кивачівку Гайсинського повіту та багато інших. У містечку Сміла 20 червня окупанти розстріляли селян Якова Петровича і Якова Яковича Демиденків з Райгорода, Михайла Федоренка — з Жаботина, Григорія Лисенка — з Орлівки, Мойсея Фоменка — з Балаклії,

Вивезення хліба з України німецькими окупаційними військами в 1918 р.

а 14 липня — ще шість селян: Ксенофонта Кулибабенка. Семена Іваненка, Григорія Мачулу з Вільшан, Феодосія Здоренка, Онисія Гулака, Гаврила Лосенка — з Вербівки [1]. 6 липня у м. Корсунь були розстріляні селяни Євтихій Ковтун з с. Кичинці, Іван Припияло — з с. Гарбузин, Степан Кириченко і Лука Масло — з с. Квітка, Григорій Дубина — з с. Медвин, Іван Портянко з с. Селище, Федір Білоконенко — з с. Шендерівка. В с. Трояни Подільської губернії 23 жовтня 1918 р. на сільському сході застрелено селянина Хому Галушка тільки за те, що австрійському офіцерові здалось, ніби той посміхається [2]. На Україну повернулися найгірші часи царизму, посилені шаленими репресіями німецько-австрійських окупантів. Під страхом розстрілу робітникам і селянам заборонялось збиратись на збори, провадити страйки, були ліквідовані робітничі організації в містах і земельні комітети в селах. Гетьманська «українська держава» стала тюрмою для робітників і селян. Ось витяг з наказу уманського повітового старости від 22 травня 1918 р.: «На підставі грамоти гетьмана всієї України, за якою приватна власність відновлюється в повному обсязі, я оголошую сільському населенню про таке: всі економії з живим і мертвим реманентом, кормами, зерном, різними запасами і всім іншим майном, яке належить економії, повинні бути негайно повернені законному господареві або його довіреному; таким же чином повинні бути негайно повернені господарям млини і звільнені зайняті селянами будинки і будівлі економії» [3]. Подібні накази видавались повсюдно на окупованій Україні.

Найбільш відверто вибовкав антинародну суть земельної політики гетьманського уряду лубенський повітовий староста Грачов. На сільському сході селян с. Черевки він заявив: «Дурень той, хто мріє одержати будь-що даром, будь-то землю чи що-небудь інше. Землю безплатно ви не одержите: це так само вірно, як те, що два і два є чотири, а не п'ять» [4].

Оцінюючи буржуазно-поміщицький лад гетьманщини, В. І. Ленін у травні 1918 р. писав: «Реставрація буржуазно-поміщицького монархізму на Україні при підтримці кадетсько-октябристських елементів всеросійської буржуазії і з допомогою німецьких військ не могла не загострити боротьби проти контрреволюції у нас, не могла не окрилити планів, не піднести духу в нашої контрреволюції» [5].

Трудящі України ні на хвилину не припиняли героїчної боротьби проти колонізаторської політики німецько-австрійських окупантів, проти реставрації влади поміщиків і капіталістів, за своє соціальне і національне визволення. На чолі боротьби стояв робітничий клас, керований Комуністичною партією. В цій боротьбі українські робітники і селяни

---

[1] Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов, стор. 149—152, 159—166, 170.

[2] Там же, стор. 159—180.

[3] Там же, стор. 285.

[4] Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году, стор. 91.

[5] В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 317.

одержували постійну допомогу і підтримку з боку уряду Радянської Росії, російських робітників і селян. 3 квітня 1918 р. Раднарком РРФСР звернувся з привітанням до Радянського уряду і Центрального Виконавчого Комітету Рад України. В ньому висловлювались «захоплене співчуття героїчній боротьбі трудящих і експлуатованих мас України, які в даний час є одним з передових загонів всесвітньої соціальної революції» [1]. Раднарком РРФСР висловив упевненість, що скоро настане час, коли «революційні маси України, рука в руку з пролетаріатом і селянством Росії, підтримані революційним соціалістичним пролетаріатом всього світу, вийдуть переможцями з боротьби проти імперіалістичного і капіталістичного гніту, за повне визволення робітничого класу і за соціалізм» [2]. Під цим вітанням стояв підпис вождя революції В. І. Леніна.

19 квітня 1918 р. Центральний Виконавчий Комітет Рад України звернувся до робітників і селян України з маніфестом, в якому закликав їх піднятись на боротьбу проти німецького імперіалізму і української буржуазно-націоналістичної контрреволюції. Уряд Радянської України проголошував свою непохитну волю битись до останньої краплини крові за свободу і щастя робітників і селян, закликав на боротьбу за звільнення української землі від внутрішніх і зовнішніх ворогів. «У цей страшний час, коли вирішується доля України,— говорилось в маніфесті,— ніхто не має права ухилятися від боротьби, ніхто не має права стояти осторонь». ЦВК України запевняв, що скоро український народ скине з своїх змучених плечей тяжке ярмо чужоземного гніту, повалить владу поміщиків та капіталістів і спільно з робітниками й трудящими селянами Радянської Росії, спільно з пролетаріатом Німеччини доб'ється остаточної перемоги.

Заклик Радянського уряду знайшов гарячий відгук серед трудящих України. Слідом за робітниками на боротьбу піднялось трудяще селянство. Спочатку виступи були дещо стихійними: селяни чинили опір контрибуціям, реквізиціям, відмовлялись повертати поміщикам землю, реманент, зерно тощо. Вже на початку травня 1918 р. німецьке командування змушене було визнати, що форсувати поставки хліба можна лише шляхом «усунення неспокійних елементів на селі». А їх у селах ставало все більше і більше. Неспокійно жилось і гетьманським урядовцям, які звертались до окупантів з проханням про захист. 21 червня гетьманський міністр закордонних справ Дорошенко, який слізно просив у німецького посла в Києві Мумма міністерського портфеля і клявся служити німецькій імперії вірою і правдою, звернувся до того ж посла з проханням, щоб німецьке командування надіслало свої війська в усі повіти для допомоги гетьманським установам «у відновленні спокою і порядку».

Сільська біднота відмовлялась працювати на землях поміщицьких маєтків. Селяни сіл Цибулі і Божки, на Чернігівщині, прийняли постанову про загальний невихід на роботу до поміщика, а в багатьох селах Київщини бідняки силою знімали з роботи тих, хто погоджувався працювати в поміщицьких маєтках. Згодом селяни переходять до більш активних

[1] В. І. Ленін про Україну. К., 1957, стор. 466.
[2] Там же.

форм боротьби проти окупантів та гетьманців. Вони чинили збройний опір реквізиційним і каральним загонам, перешкоджали вивозити з України продовольство. В результаті німецьким загарбникам вдалося вивезти з України лише 9 млн. пудів хліба.

У квітні—травні 1918 р. збройні сутички між селянами і німецько-гетьманськими військовими загонами та карателями відбуваються в багатьох селах усіх губерній України, переростаючи у широкий повстанський рух, у боротьбу за відновлення влади Рад.

Найбільше селянське повстання на Україні відбулося влітку 1918 р. у Звенигородському і Таращанському повітах Київської губернії. Тут повсталі селяни формували бойові загони, піхотні полки, кавалерійські ескадрони з артилерією і кулеметними командами, звільняли села і цілі райони, зокрема на деякий час до їх рук перейшли повітові центри Тараща і Звенигородка. На чолі повстання стояв військово-революційний комітет. Повстанці одержували значну допомогу від міських робітників, а також від робітників цукрових заводів і залізниць.

Особливо велике значення в активізації селянських виступів мав загальний страйк залізничників України, що відбувся у липні—серпні 1918 р. Це змушений був визнати навіть австро-угорський консул в Одесі Цітковський, який в донесенні міністру іноземних справ Австро-Угорщини 18 серпня писав: «Більш загрозливим, ніж агітація на користь загального страйку, здається мені, є спроба центрального страйкового комітету збунтувати селян і викликати місцеві безпорядки, особливо по лінії залізниць» [1]. Загроза селянських заворушень, писав цей консул, полягає в тому, що вони розростаються з неймовірною швидкістю. Звичайно, пан консул при цьому запевняв свого міністра, що проти селян будуть послані каральні експедиції, що на села будуть накладені контрибуції, які «і зараз дуже часто стягуються».

Селянське повстання, яке розпочалось у Звенигородському і Таращанському повітах, поширилось на сусідні повіти. Селяни Чигиринського, Уманського, Сквирського, Канівського, Васильківського, Білоцерківського, Київського та інших повітів із зброєю в руках піднялись на боротьбу проти окупантів, гетьманської влади, проти поміщиків. Повстання на півдні Київщини було своєрідним сигналом для селян інших губерній України, зокрема Подільської губернії. На початку серпня 1918 р. спалахнуло повстання на Чернігівщині, в ряді районів Полтавської і Харківської губерній. Його очолив Центральний штаб Чернігівської і частини Полтавської губерній, яким керував М. Кропив'янський. Повсталі селяни, підтримані широкими масами сільського населення, проявили зразки героїзму, нескорену волю до перемоги, до відновлення Радянської влади.

Звичайно, сили були нерівні. Повстанці, погано озброєні, слабо організовані, у відкритих боях з чисельно переважаючими військовими силами окупантів і гетьманців часто терпіли поразку. До того ж припустився помилки Всеукраїнський Центральний військово-революційний комітет,

---

[1] Освободительная борьба украинского народа против немецких оккупантов, стор. 495.

який наказом від 5 серпня 1918 р. намагався розпочати загальне збройне повстання по всій Україні, коли умови для цього ще не назріли.

Окремі загони повстанців з України організовано, з боями відійшли в «нейтральну зону» і влилися в 1-у і 2-у українські повстанські дивізії, які там формувались. Українське селянство становило основну масу особового складу цих дивізій, а згодом і створеної на Україні Червоної Армії.

Незважаючи на кривавий терор щодо комуністів, більшовицькі організації в умовах підпілля перебудували свою роботу і очолили визвольну боротьбу українського народу. Серед селян розповсюджувались більшовицькі газети «Молот» Катеринославського губкому партії і «Голос пролетарія» Одеського губкому, що почали виходити в квітні — травні 1918 р., а згодом і «Київський комуніст», «Донецький пролетарій» та ін. По селах широко розповсюджувались також газети «Правда», «Известия», «Беднота», які видавались у Москві. Палке слово більшовицької правди закликало селян до боротьби, до згуртування.

Особливо велике значення в справі організації трудящих мас на боротьбу мало утворення Комуністичної партії України, що відбулось у липні 1918 р. на I з'їзді КП(б)У. З'їзд у постанові «Про збройне повстання» вказував, що розвиток повстанського руху на Україні є продовженням громадянської війни проти влади поміщиків і капіталістів. «І та обставина,— зазначалося в постанові,— що тепер масу повстанців становить селянство, доводить, що пролетарська революція на Україні підійшла до найгострішого моменту свого розвитку» [1].

З'їзд визнав основним завданням комуністів України — організацію збройного повстання робітничо-селянських мас. Все військово-технічне керівництво повстанням партія взяла в свої руки. На Україні створювались військово-революційні комітети і повстанські штаби, які стали центрами збройної боротьби народу, осередками Радянської влади на окупованій території. Вони організовували бойові партизанські загони.

Успіх селянських повстань міг бути забезпечений лише за умов їх тісного зв'язку з загальною боротьбою робітничого класу. ЦК КП(б)У в одній із своїх відозв писав: «Селяни готові із зброєю в руках захищати одержану ними землю, вони зрозуміли, що боротьба за землю є боротьба за Радянську владу. Селяни України готуються до штурму, вони підуть в атаку проти всякого буржуазно-поміщицького уряду і за Радянську владу, але героїчна боротьба селян не може увінчатись успіхом, якщо робітники не стануть на чолі її. А пролетаріат України не може не перемогти, якщо селяни його підтримають. Це означає, що одностайно, спільно, дружно всі робітники і бідніші селяни повинні із зброєю в руках йти знову на штурм, на приступ твердинь капіталу, відновивши на Україні Радянську владу» [2].

---

[1] Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій (далі КП України в резолюціях...). К., 1958, стор. 14.

[2] Освободительная борьба украинского народа против немецких оккупантов, стор 476.

Після поразки влітку 1918 р. збройних повстань селян бойові виступи повстанських загонів не припинялись. Вони нападають на німецьку комендатуру і гетьманську варту, громлять поміщицькі маєтки, вступають у бої з каральними загонами. Характерним явищем для цього часу було утворення спільних робітничо-селянських партизанських загонів, які проявили особливу активність в організації диверсій на залізницях. Своїми діями вони паралізовували залізничний рух, порушували зв'язок, посилювали дезорганізацію в рядах противника.

У ході боротьби робітників і селян проти буржуазно-поміщицької контрреволюції та окупантів відбулось подальше зміцнення більшовицьких партійних організацій на місцях. Після II з'їзду КП(б)У (17—22 жовтня 1918 р.) на Україні пройшли обласні і повітові партійні конференції, конференції військово-революційних комітетів, які сприяли посиленню організаційної, агітаційної і партійно-політичної роботи серед робітників і селян, їх підготовки до загального збройного повстання і захоплення влади. Разом з тим більшовики викривали підступні дії меншовиків і есерів, які зрадили справі робітничого класу і трудящого селянства і вели угодовську політику щодо окупантів і гетьманської влади.

Більшовицькі партійні організації і військово-революційні комітети провадили роботу по озброєнню селянських повстанських загонів. Роззброюючи німецькі військові комендатури, захоплюючи військові склади, робітники промислових міст переправляли зброю повстанцям. У спільній боротьбі з окупантами і внутрішньою контрреволюцією міцнів союз робітничого класу і трудящого селянства.

У жовтні—листопаді 1918 р. вся Україна палала вогнем партизанського повстання, в якому трудяще селянство було головною ударною силою. Під керівництвом Комуністичної партії і робітничого класу воно піднялось на визвольну вітчизняну війну. В той час, коли в Німеччині та Австро-Угорщині спалахнула революція, на Україні під спільними ударами регулярних радянських українських дивізій з фронту і партизанських загонів з тилу була знищена буржуазно-поміщицька диктатура гетьмана Скоропадського і вигнані німецько-австрійські окупанти.

Почалося відновлення Радянської влади.

Утворений в кінці листопада 1918 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України 28 листопада видав Маніфест, в якому проголошувалось: «Ім'ям повсталих робітників і селян, ім'ям революційної армії України оголошуємо владу гетьмана скинутою. Влада робітників і селян, влада Рад на Україні відновлена» [1]. Радянський уряд передав у власність українського народу всі заводи, фабрики, рудники, банки і т. п. Вся земля поміщиків з усім живим і мертвим реманентом була безплатно передана селянам. Негайно скасовувались всі боргові зобов'язання селян щодо поміщиків, так само як робітників щодо капіталістів.

Одночасно Комуністична партія і Радянський уряд застерігали робітників і селян України, що боротьба ще не закінчена, що українські помі-

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (XI. 1918—VIII. 1919). Збірник документів і матеріалів. К., 1962, стор. 39.

піталісти спільно з загальноросійською контрреволюцією, при імперіалістів Антанти будуть намагатись здійснити сотні і титливих комбінацій, щоб задушити владу трудящих і повернути ання. Звертаючись до робітників і селян України, Тимчасовий селянський уряд висловлював упевненість, що вони не допус- змордована, закривавлена, змучена, зруйнована Україна була розграбування новому, англо-американському хижаку, який під виглядом визволителя». В цій боротьбі, вказувалось у Ма- країнські робітники й селяни одержать підтримку і всіляку ід робітників та селян Радянської Росії, революційний союз з новою непереможності пролетарської революції.

ба з внутрішньою і зовнішньою контрреволюцією на Україні лий характер. Коли під ударами повсталих робітників і селян мана — влада відкритої диктатури поміщиків і капіталістів — ена, захисниками інтересів капіталістів, поміщиків, куркулів рито виступили українські буржуазні націоналісти. В середині вони створюють контрреволюційну націоналістичну Директорію В. Винниченком і С. Петлюрою. Мета гетьмана і Директорії була однаковою — зберегти буржуазний лад. Не випадковим й той факт, що гетьман Скоропадський і його рада міністрів о передали владу Директорії, а гетьманські військові частини о перейшли на її бік. Внутрішня і зовнішня політика Директ- чим відрізнялась від політики гетьманського уряду. Різниця іба в тому, що гетьман служив німецьким імперіалістам, а на- ина Директорія з не меншим старанням прислужувала імперіа- танти, які прийшли на зміну німецьким військам і окупували країни.

а, Директорія проголосила «повстання» проти гетьманщини, свій час Центральна рада, продекларувала і «народну владу» онародну власність». Демагогія і псевдореволюційні гасла — зброя націоналістичних покидьків, яка використовувалась, щоб и, ввести в оману малосвідомі верстви трудящих.

овивши в кінці 1918 р. свою владу на значній території Украї- еволюційна Директорія швидко відкрила своє справжнє обличим був режимом буржуазно-куркульської диктатури, спрямои робітників і селян.

иваючись демагогією, Директорія зберегла на Україні бурласність. Вона провадила шалену націоналістичну політику, сь розірвати братній союз українського і російського народів. єврейськими погромами відзначили націоналісти своє пануУкраїні. Політика буржуазно-націоналістичної Директорії сво- була спрямована проти робітничо-селянських Рад, проти Ралади. 16 січня 1919 р. вона оголосила війну Радянській Росії. ще селянство України на особистому досвіді переконувалось в й політиці Директорії. Цьому сприяла також широка роз'ясі масово-політична робота більшовицьких організацій, які про- перебувати у підпіллі. Комуністи закликали трудящі маси

до збройної боротьби проти внутрішньої контрреволюції, за вигнання з України англо-французьких інтервентів.

Проти Директорії ширився повстанський рух, яким керували створені більшовицькими організаціями військово-революційні комітети. Вже в середині грудня 1918 р. повстанці, майже повністю звільнивши від петлюрівців Павлоградський повіт, на Катеринославщині, прийшли на допомогу робітникам, які боролись за звільнення міст Олександрівськ (Запоріжжя), Новомосковськ та ін., а також губернського центру Катеринослава.

Широкою хвилею прокотились селянські повстання на Харківщині, Полтавщині, Чернігівщині, у Волинській і Подільській губерніях. Наприкінці січня 1919 р. на Поділлі розпочалось загальне повстання робітників і селян. Повсталі селяни на звільненій території утворювали свої органи влади — Ради селянських депутатів або ревкоми, які проголошували Радянську владу.

Вирішальну роль в розгромі петлюрівців відіграли українські радянські дивізії, які з допомогою повсталих робітників і селян у січні—лютому 1919 р. звільнили переважну частину України. 3 січня частини 2-ї української дивізії звільнили Харків, куди переїхав Радянський уряд України, 19 січня — Полтаву, 27 січня — Катеринослав. 12 січня полки 1-ї дивізії увійшли в Чернігів, а 5 лютого звільнили Київ.

Звільнення радянськими військами Києва і вигнання з нього контрреволюційної Директорії було визначною військовою і політичною перемогою. Створювались сприятливі передумови для звільнення півдня України від англо-французьких інтервентів та їх союзників. Підтримані робітничими і селянськими повстанськими загонами, радянські війська нанесли поразку іноземним інтервентам і визволили навесні 1919 р. міста Херсон (10 березня), Миколаїв (15 березня), Одесу (6 квітня), Севастополь (18 квітня).

Розгром іноземних інтервентів на півдні України в 1919 р. був видатною перемогою народів нашої країни, яка сприяла розвитку революційної боротьби трудящих капіталістичних країн.

УЧАСТЬ ТРУДЯЩИХ СЕЛЯН УКРАЇНИ В РАДЯНСЬКОМУ БУДІВНИЦТВІ В 1919 р.

Під керівництвом Комуністичної партії, при братній допомозі великого російського народу в кінці 1918 — на початку 1919 р. українські робітники і селяни розгромили німецько-австрійських і англо-французьких інтервентів і вигнали їх з території Радянської України. Разом з іноземними інтервентами були розгромлені військові сили гетьманщини і контрреволюційної націоналістичної Директорії. Україна знову стала вільною Радянською республікою.

Програма діяльності Радянського уряду України в галузі державних, господарських і зовнішньополітичних питань була проголошена в його

Декларації, виданій 25 січня 1919 р. В Декларації, зокрема, було записано, що «соціалістична революція на Україні являється, як і Жовтнева революція в Росії, одноразово революцією робітників проти капіталу і селян проти поміщиків і куркулів. Паралельно з націоналізацією в галузі промисловості проводиться конфіскація поміщицьких, куркульських і монастирських земель для надання їх у розпорядження малоземельних і безземельних селян» [1]. Радянський уряд України заявив про солідарність Радянської України з Радянською Росією — оплотом всесвітньої соціалістичної революції, про тісний історичний, економічний і культурний зв'язок робітничої і селянської України з Радянською Росією, який зобов'язував українських пролетарів рівняти свій революційний класовий фронт перш за все з фронтом російського пролетаріату.

Відновлення Радянської влади на Україні на початку 1919 р. проходило в умовах глибокої господарської розрухи, в умовах жорстокої боротьби на фронтах громадянської війни, боротьби проти куркульських, махновсько-анархістських і буржуазно-націоналістичних банд. Великі труднощі полягали в тому, що на Україні був відсутній апарат державної влади, відчувалась гостра нестача партійних і радянських працівників. «Німці розорили Україну до такої міри,— говорив В. І. Ленін в березні 1919 р.,— що там тільки починає складатися деякий апарат; там повний хаос... Українські товариші прямо кричать, що нема людей, що нікому будувати Радянську владу, що нема ніякого апарату...» [2] В. І. Ленін звернувся до робітників Радянської Росії і в першу чергу до революційного пролетаріату Петрограда з закликом допомогти робітникам і селянам України відновити Радянську владу на її території, подолати труднощі в господарському і державному будівництві. «...Ми повинні допомогти українським товаришам,— говорив В. І. Ленін,— тому що їм доводиться будувати апарат Радянської влади на місці, очищеному і спустошеному стражданнями так, як ніде не терпіли і не страждали!» [3].

Трудящі Радянської Росії, вірні своєму інтернаціональному обов'язку, незважаючи на величезні труднощі, які вони самі переживали, послали на Україну кращих представників робітничого класу, досвідчених партійних і радянських працівників, надали їй значну матеріальну допомогу. До середини березня 1919 р. Україна одержала від Радянської Росії значну кількість сільськогосподарських машин, промислового устаткування та різних товарів на загальну суму 450 млн. крб.

Значною допомогою Радянської Росії трудящим України була передача досвіду радянського будівництва. В декреті Тимчасового робітничо-селянського уряду України про організацію влади на місцях від 30 листопада 1918 р. вказувалось, що відновлення Радянської влади як в центрі, так і на місцях має провадитись стосовно до Конституції Російської Радянської Соціалістичної Республіки.

---

[1] Збірник законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (далі ЗЗ УРСР). 1919, стор. 45—46.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 63.
[3] Там же, стор. 64.

Радянська влада на Україні відновлювалась переважно у формі військово-революційних комітетів (ревкомів). Вони, як правило, створювались більшовицькими організаціями, комуністами, які виходили з підпілля. До їх складу входили члени підпільних ревкомів, а також особи, призначені вищестоящими ревкомами. Значна роль у створенні ревкомів на місцях належить партійним органам військових частин Червоної Армії. Всією справою організації ревкомів відав відділ внутрішніх справ Тимчасового робітничо-селянського уряду України.

Активним учасником створення сільських і волосних органів Радянської влади було трудяще селянство. На сільських сходах, мітингах, волосних зборах, які повсюдно скликались з нагоди звільнення, селяни висловлювали свою подяку Комуністичній партії, Червоній Армії, запевняли у своїй всебічній підтримці Радянської влади. В архівах збереглось багато резолюцій і постанов таких зборів. Так, збори селян Веселівської волості Харківського повіту, які відбулися 19 січня 1919 р., записали: «Ми, громадяни Веселівської волості, заслухавши промову на волосному мітингу т. Молчанова, відрядженого від Харківської Ради робітничих і селянських депутатів, який висвітлив нам положення про відбудову Радянської влади на місцях, а також дав точне пояснення про поточний момент революційного руху, який є зараз не тільки в одній Росії, але і в інших країнах Європи. Ми тепер глибоко впевнені в тому, що визволителем трудящих мас є тільки одна партія комуністів-більшовиків.., а тому одноголосно постановили: Вітати Радянську владу на Україні, яку будемо підтримувати всіма фізичними, економічними і матеріальними засобами, не жалкуючи своїх сил і життя. Шлемо сердечний привіт від імені громадян своєї волості великому вождю всесвітньої революції товаришу Володимиру Іллічу Ульянову-Леніну і другим вождям революції, які йдуть поруч з ним, а також шлемо гаряче вітання товаришам червоноармійцям, що повстали проти ярма капіталу буржуазії і прийшли на захист пригнобленим і поневоленим братам України.

Геть зрадників народу з України!

Хай живе влада трудящих, влада Рад робітників і селян!

Хай живе робітничо-селянська Червона Армія!

Хай живе всесвітня соціалістична революція!» [1].

В буремні роки громадянської війни, коли в тому чи іншому районі відбувалися часті зміни властей, необхідні були оперативні органи Радянської влади, якими й стали ревкоми.

Ревкоми були тимчасовими органами революційної влади. Їх головним завданням було встановлення і підтримка революційного порядку, мобілізація всіх сил і засобів на боротьбу з зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією, надання всебічної допомоги Червоній Армії тощо. Разом з тим сільські ревкоми провадили велику роботу по підготовці і проведенню виборів до Рад селянських депутатів.

Вибори до Рад у визволених районах України розпочались у січні—лютому 1919 р. Так, 12 січня на загальних зборах трудящих селян с. Ви-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 115, спр. 1, арк. 35.

соке Харківського повіту була обрана сільська Рада в складі Н. Радченка, С. Баталіна, І. Жукова, А. Николаєвича, С. Телешова, А. Михайленка, Н. Гречаннінова [1].

Трудящі селяни брали активну участь в обговоренні кандидатур — своїх представників до складу сільських Рад, в обранні делегатів на волосні з'їзди Рад. Делегати на Всеукраїнський з'їзд Рад обирались переважно на волосних з'їздах Рад, де приймались також накази депутатам, в яких визначалась лінія їх поведінки на з'їзді. Так, з'їзд Рад селянських депутатів Петрівської волості Гадяцького повіту Полтавської губернії постановив, «щоб вибраний делегат на Всеукраїнський з'їзд Рад у всіх відношеннях підтримував тільки партію більшовиків і ні в якому випадку не пішов би за іншими» [2]. Характерним для переважної більшості наказів був наказ Кохівської волосної Ради селянських депутатів Павлоградського повіту Катеринославської губернії делегатам III Всеукраїнського з'їзду Рад. В ньому говорилось: «Ви, делегати III Всеукраїнського з'їзду Рад, повинні підтримувати політику і тактику нашого робітничо-селянського уряду і провадити всі заходи і декрети Тимчасового Радянського уряду України. Ви повинні найрішучішими заходами боротися з найменшими проявами гідри контрреволюції. Ви повинні докласти всіх зусиль для допомоги в організації нашої героїчної Червоної Армії та її боротьби проти світового капіталу. Докласти всіх зусиль для посилки хліба і інших продуктів для голодуючого пролетаріату Червоного Пітера і Москви — авангарду світової революції». Делегатам ставилось в обов'язок надавати всіляку підтримку тим, хто втомився у боротьбі, вселяти в них віру в остаточну перемогу ідей комунізму і «не піддаватись ні на які хитрощі соціал-холопів і зрадників, всіх лівих і правих есерів, меншовиків і інших прихвостнів буржуазії і в корені знищити всі їх спроби повалення нашої молодої Радянської влади» [3].

Трудящі селяни посилали на Всеукраїнський з'їзд Рад переважно комуністів та співчуваючих їм. Від Лиманської волості Ізюмського повіту Харківської губернії був делегований комуніст Роман Кузьмінов, від В'язівської волості Павлоградського повіту Катеринославської губернії — комуніст Михайло Бондаренко. 23 лютого 1919 р. в телеграмі з м. Лисичанськ повідомлялось, що у звільнених селах Донбасу успішно проходять вибори виконавчих комітетів і делегатів на III Всеукраїнський з'їзд Рад, що «на з'їзд проходять виключно комуністи» [4].

Про величезний авторитет комуністів серед широких мас трудящого селянства України свідчать цифри про партійний склад делегатів III Всеукраїнського з'їзду Рад. З загальної кількості 1787 делегатів комуністів та їм співчуваючих на з'їзді було 1435 чоловік, або понад 80% їх загаль-

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (XI.1918—VIII. 1919), стор. 220.
[2] Там же, стор. 399—400.
[3] Там же, стор. 350.
[4] Там же, стор. 245, 352, 294.

ної кількості. Дані анкет, що були заповнені 1666 делегатами, свідчать про те, що переважна більшість делегатів (63,2%) була надіслана волосними з'їздами Рад, 17% делегатів — повітовими і губернськими з'їздами Рад і 19,8% — міськими Радами [1].

До нас не дійшли відомості про число селян серед делегатів з'їзду, але наведені вище цифри переконливо свідчать, що трудяще селянство України було широко представлене на III Всеукраїнському з'їзді Рад, який заслухав і обговорив доповіді по військовому, продовольчому і земельному питаннях, затвердив Конституцію Української Радянської Соціалістичної Республіки і обрав Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК).

У прийнятих III Всеукраїнським з'їздом Рад рішеннях і першій Конституції УРСР закріплювались завоювання робітників і селян України в їх боротьбі за відновлення Радянської влади на Україні і визначались головні напрями і завдання радянського будівництва в республіці. Особливо велике значення в справі мобілізації сил і засобів усіх радянських республік в їх боротьбі проти внутрішньої контрреволюції та іноземних загарбників мала одностайна думка представників українських робітників і селян про єдність великої мети і спільність дій трудящих нашої країни. В Конституції УРСР — основному законі — було записано, що «Українська Соціалістична Радянська Республіка заявляє про свою цілковиту солідарність з тепер уже існуючими радянськими республіками і про своє рішення вступити з ними в найтісніше політичне об'єднання для спільної боротьби за торжество світової комуністичної революції і в найтісніше співробітництво в галузі комуністичного будівництва...» [2].

У резолюції по продовольчому питанню делегати з'їзду ствердили принцип державної монополії на заготівлю хліба та інших найважливіших продовольчих продуктів і фуражу по твердих цінах, схвалили запровадження продовольчої розверстки і зобов'язали Наркомпрод УРСР при розподілі продовольства «виділяти якомога більшу частину для відсилання в першу чергу голодуючим братам Радянської Росії». Всього на Україні в 1919 р. по державних заготівлях було зібрано 26,5 млн. пудів хліба, або 64,5% до плану.

В резолюції по земельному питанню з'їзд схвалив в цілому проект «Положення про соціалістичний землеустрій і про перехідні заходи до соціалістичного землеробства», передавши його для остаточного доопрацювання в земельну комісію новообраного ВУЦВК. При цьому ВУЦВК був зобов'язаний врахувати пропозиції і думки, що були висловлені селянами в їх наказах делегатам III Всеукраїнського з'їзду Рад.

Трудяще селянство України одностайно схвалило рішення III Всеукраїнського з'їзду Рад. Однак в практичному їх здійсненні в 1919 р. були допущені деякі помилки. Вони, зокрема, полягали в тому, що значні земельні площі не були розподілені між селянами. В 1919 р. на Україні було створено 1685 радгоспів, до яких відійшло близько 1,1 млн. десятин землі.

---

[1] III Всеукраїнський з'їзд Рад. Стенографічний звіт. Харків, 1932, стор. 224, 248.
[2] Там же, стор. 283.

Крім того, понад 1,5 млн. десятин землі було закріплено за цукровими, тютюновими і спиртовими заводами. Неперерозподіл значної частини колишніх приватновласницьких земель, захоплення в ряді місць організацією радгоспів викликало незадоволення серед трудящого селянства.

В той же час деяка частина місцевих радянських працівників і навіть окремі тодішні керівники ЦК КП(б)У і Радянського уряду України (Х. Раковський, Г. Пятаков, Я. Дробніс) недооцінювали значення правильного розв'язання національного питання на Україні: вони приділяли мало уваги або зовсім ігнорували завдання розвитку української мови і національної культури, завдання підготовки і висування українських національних кадрів. Допускалися помилки і в здійсненні продовольчої політики: подекуди стягувалася надмірна продовольча розверстка з середняків і навіть бідняків.

Усім цим скористались куркулі, залишки білогвардійців і буржуазно-націоналістичної контрреволюції на Україні. Пристосовуючись до особливостей політичного становища на Україні, що склалось в 1919 р., вони провадили демагогічну політику механічного злиття контрреволюційних лозунгів з радянськими, прикриваючи свою погромну агітацію революційною фразою. Квітневий пленум ЦК КП(б)У (6—9 квітня 1919 р.) застерігав, що куркульська контрреволюція може стати смертельно небезпечною для робітничо-селянської влади, якщо їй вдасться повести за собою середняка.

До того ж куркульській контрреволюції сприяли темнота, політична несвідомість значної частини селянства, їх перекручене уявлення про програму більшовицької партії на селі, а також помилки, що допускались органами Радянської влади в галузі земельної, продовольчої і національної політики. Все це, поряд з слабістю, а нерідко й відсутністю систематичної партійної роботи на селі, спричинилося до того, що в кінці весни 1919 р. на Україні контрреволюційний бандитизм набрав особливо великих розмірів.

8 травня 1919 р. ВУЦВК з приводу контрреволюційних виступів проти Радянської влади, що відбулися майже по всій Україні, звернувся до трудящих селян з відозвою, в якій закликав «виявляти всякий опір провокаторським діям агентів Петлюри, агентів Коновальця, агентів Директорії, буржуазії і поміщиків, які прикриваються балачками, що вони начебто стоять на боці селян» [1].

На початку травня 1919 р. на півдні України спалахнув контрреволюційний заколот отамана Григор'єва. Захопивши Єлисаветград, Херсон, Миколаїв, Катеринослав та ряд вузлових залізничних станцій, заколотники разом з бандами Махна створили серйозну небезпеку для Червоної Армії, яка вела кровопролитні бої в Донбасі з білогвардійськими військами Денікіна. Комуністична партія і Радянський уряд закликали трудящих України на боротьбу. Частини Червоної Армії під командуванням

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (XI.1918—VIII.1919), стор. 120.

К. Ворошилова, П. Дибенка, О. Пархоменка при підтримці широких мас робітників і селян розгромили заколотників.

Оцінюючи військово-політичне становище на Україні, що склалось в середині 1919 р., вказуючи на смертельну загрозу бандитизму і партизанщини, В. І. Ленін говорив: «У кожному загоні селяни хапались за зброю, обирали свого отамана або свого «батька», щоб завести, щоб створити владу на місці. На центральну владу вони зовсім не зважали, і кожний батько думав, що він є отаман на місці, уявляв, ніби він сам може вирішувати всі українські питання, не рахуючись ні з чим, що роблять у центрі» [1].

Особливо шалена антирадянська пропаганда точилась навколо організації комун та інших колективних господарств. В середині літа 1919 р. на Україні існувало 680 колективних господарств, організованих найбільш свідомою частиною селянської бідноти і батраків. Одночасно було засновано певну кількість колгоспів, які, за умов бандитизму і військових дій на фронтах, існували недовго і не були взяті земельними органами на облік.

Кожен випадок організації колгоспу викликав у куркулів і тих, хто їх підтримував, шалену лють. Використовуючи окремі помилки органів Радянської влади в справі організації колективних господарств і особливо посилену увагу земельних відділів до утворення сільськогосподарських комун [2], вони намагались зобразити так, що нібито Радянська влада намагається забрати у селян землю, а самих у примусовому порядку об'єднати в комуни. Провокаційні чутки, які розповсюджувались контрреволюційними елементами, впливали на психіку нестійких елементів українського селянства і певною мірою визначали їх позицію щодо Радянської влади та її заходів.

ВУЦВК розкривав всю брехливість і облудність ворожої Радянській владі пропаганди, роз'яснював трудящим селянам значення об'єднання зусиль для боротьби з господарською розрухою, для поліпшення добробуту селянства. «Коли ви самі впевнитесь,— говорилось у відозві,— коли ви побачите, коли ви прийдете до висновку, що замість того, щоб вести господарство на окремих маленьких шматках землі, вам легше та зручніше вести господарство гуртом, на артільних або комунальних умовах, лише в тім випадку, коли ви самі, коли яке-небудь село забажає організувати загальну обробку землі, захоче об'єднатися в комуну, саме справа Радянської влади буде полягати тільки в тому, щоб давати вам усяку допомогу: постачати вас інструкторами, постачати вас необхідними сільськогосподарськими знаряддями, постачати всім тим, що необхідне для провадження комунального господарства. Але коли ви цього не бажаєте, то ніхто не має права примусово об'єднати вас в комуну, примусово формувати комунальні господарства. Це ваша справа, це ваше право, але ні в якому разі не ваш обов'язок» [3].

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 409.

[2] Відомо, що з загальної кількості зареєстрованих у 1919 р. сільськогосподарських колективів комуни становили 41,5%.

[3] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (XI.1918—VIII.1919), стор. 119.

Це роз'яснення ВУЦВК випливало з програмних настанов Комуністичної партії, з ленінської аграрної програми в соціалістичній революції, з конкретних вказівок В. І. Леніна. 9 квітня 1919 р. всі губернські виконавчі комітети і земельні відділи одержали телеграму за підписом В. І. Леніна і наркома земельних справ РРФСР С. Середи про недопущення примусових заходів щодо селян при організації радгоспів і сільськогосподарських колективів. У телеграмі гостро засуджувались дії тих органів влади, які допускали відбирання у трудящих селян наділених їм земель колишнього нетрудового користування для організації радгоспів і колгоспів.

ЦК КП(б)У 11 квітня 1919 р. надіслав усім повітовим і волосним комітетам партії циркулярного листа, в якому, спростовуючи ворожі чутки про примусове утворення комун, категорично заявив: «всякі об'єднання селян у комуни можуть відбуватись тільки на цілком вільних підставах, цілком добровільно і лише у тих випадках, коли селяни в інтересах ведення свого господарства будуть вважати більш вигідним об'єднання в комуни» [1]. Партійним організаціям пропонувалось пильно стежити за тим, аби провокатори, які пролізли до органів Радянської влади, за свої контрреволюційні дії арештовувались і віддавались до суду революційних трибуналів.

Вимога дотримання принципу добровільності при утворенні сільгоспколективів знайшла своє відображення в рішеннях багатьох місцевих партійних конференцій, з'їздів Рад робітничих і селянських депутатів, у постановах земельних органів і т. д. Колегія Чернігівського губземвідділу на засіданні, яке відбулося на початку травня 1919 р., розглянула питання про випадки примусу під час організації сільськогосподарських колективів, які допустили Стародубський і Кролевецький повітові земвідділи, визнали їх дії шкідливими і як такі, що суперечать основним принципам Радянської влади. Колегія прийняла рішення «телеграфно роз'яснити уземвідділам про неприпустимість організації комун, артілей і інших сільськогосподарських об'єднань шляхом примусу і всупереч закону» [2]. «Ніхто не має права силою нав'язувати селянам комуни»,— говорилось в резолюції другого Полтавського губернського з'їзду Рад по земельному питанню [3].

Переважна більшість утворених на Україні в 1919 р. сільськогосподарських колективів являла собою добровільне волевиявлення передових груп сільської бідноти, батраків, робітників промислових підприємств.

Організація колективних господарств проходила в умовах жорстокої класової боротьби. Як цілком слушно писала М. М. Скрипник, яка в 1919 р. відала підвідділом колективних господарств Наркомзему УРСР, куркулі бачили в комунах класову організáцію, що загрожувала їм великими неприємностями в недалекому майбутньому. З об'єднанням у

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР. Збірник документів і матеріалів, т. І. К., 1962, стор. 34.

[2] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (XI.1918—VIII.1919), стор. 194.

[3] Там же, стор. 417.

колективи селяни переставали бути об'єктом куркульської експлуатації, вони одержували економічну незалежність і починали брати більш активну участь в політичному житті села.

Особливо важливе значення в справі радянського будівництва на Україні в 1919 р., в роз'ясненні політики Комуністичної партії і Радянського уряду в питаннях державного і господарського будівництва відіграв Всеукраїнський з'їзд волосних виконкомів, який відбувся в Києві 31 травня — 6 червня 1919 р. На з'їзді були присутні 1298 представників волосних виконкомів, з них близько 70% комуністів та співчуваючих більшовицькій партії. На початку роботи з'їзду делегати надіслали вітальну телеграму Володимиру Іллічу Леніну, в якій говорилось: «З'їзд волосних виконкомів України, приступаючи до своєї праці для закріплення Радянської влади, влади робітників та селян на землі, де раніше панували дідичі та капіталісти, шле від усього серця привіт завзятому та непохитному керівникові робітників та селян усього світу товаришу Леніну. Його справа — наша справа, його сили — наші сили. Робітники та селяни України вірять, що незабаром настане час знищення капіталістичного устрою, проти якого товариш Ленін веде на штурм робітничі та селянські маси.

Хай живе перемога праці над капіталом!» [1].

Делегати з'їзду заслухали і обговорили доповіді про діяльність ВУЦВК і Раднаркому УРСР та доповіді народних комісаріатів внутрішніх, земельних, продовольчих і військових справ. Важливе місце в роботі з'їзду зайняв розгляд аграрного питання. Переборюючи есерівські погляди частини делегатів і даючи рішучу відсіч контрреволюційним вилазкам куркулів, з'їзд прийняв резолюцію більшовиків по земельному питанню, направлену на задоволення потреб бідноти і середнього селянства. З'їзд поставив перед органами Радянської влади завдання послідовно здійснити зрівняльний розподіл конфіскованих поміщицьких земель, розробити повітові і волосні норми наділу, провести землевпорядження з метою знищення черезсмужжя, далекоземелля, вжити заходів для організації постачання селянам поліпшеного посівного матеріалу, мінеральних добрив, надання їм агрономічної допомоги, для поширення серед селянства агрономічних знань, сприяння в поліпшенні породності худоби тощо. Особлива увага зверталась на постачання селу сільськогосподарських машин і реманенту, на організацію майстерень по ремонту сільгосптехніки та влаштування прокатних пунктів. В обов'язок земельних та інших органів Радянської влади входила також всебічна допомога селянам у добровільному утворенні сільськогосподарських спілок, товариств, артілей і комун.

Делегати з'їзду схвалили земельну і продовольчу політику Радянської влади. Вони закликали все трудове селянство України всемірно підтримувати на місцях продовольчі органи, брати активну участь у їх роботі.

З'їзд волосних виконавчих комітетів звернувся до Раднаркому УРСР з пропозицією вжити найрішучіших і найсуворіших заходів проти дезор-

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (XI.1918—VIII.1919), стор. 129—130.

ганізаторської діяльності всілякого роду отаманів, які пристали до Червоної Армії, і провести необхідну організаційну роботу по створенню на Україні боєздатної регулярної Червоної Армії.

Важливим наслідком роботи Всеукраїнського з'їзду волосних виконкомів було обрання на з'їзді «комісії 50-ти», якій було доручено працювати при ВУЦВК і в підкомісіях наркоматів для встановлення міцного зв'язку центральних урядових установ з місцевими органами Радянської влади. Комісії було надано право розробляти і вносити проекти декретів та постанов з селянського питання до Президії ВУЦВК. Члени комісії здійснювали контроль за діяльністю центральних радянських установ, спільно з Президією ВУЦВК вживали заходів до усунення хиб і зловживань, в тому числі і недоліків, що припускалися в практичному здійсненні земельної політики.

Створення і діяльність «комісії 50-ти» — одна з форм залучення широких мас трудящого селянства до активної участі в радянському будівництві. Представники селян були також і в різних комісіях, які створювались при губернських і повітових виконавчих комітетах.

В умовах громадянської війни, розрухи на транспорті і більш ніж незадовільної роботи засобів зв'язку дуже гостро стояло питання про зв'язок центральних радянських установ з місцевими, волосними і сільськими органами влади. Директивні вказівки на місця доходили з значним запізненням, а центральні установи не завжди були достатньо поінформовані про дійсний стан на місцях.

За цих умов встановлення безпосереднього контакту керівників ВУЦВК, Раднаркому, наркоматів з місцевими органами влади було важливою справою. Влітку 1919 р. голова ВУЦВК Г. І. Петровський спільно з відповідальними працівниками народних комісаріатів продовольчих справ, землеробства, військових справ, юстиції, соціального забезпечення, а також представниками «комісії 50-ти» здійснив місячну поїздку по Україні.

Метою цієї експедиції було ознайомлення з станом справ на місцях, обстеження роботи радянських органів, сприяння в проведенні мобілізації до лав Червоної Армії і організації відсічі ворогу, контроль за виконанням рішень Всеукраїнського з'їзду волосних виконкомів. Основна робота експедиції проходила в селах і волостях, серед трудящого селянства. Маршрут експедиції ВУЦВК проходив через Козятин, Жмеринку, Вапнярку, Бірзулу, Голту, Єлисаветград, Знам'янку, Олександрію і Кременчук. Г. І. Петровський та інші товариші з центральних радянських установ знайомились з роботою виконавчих комітетів, комітетів бідноти, виступали на мітингах робітників і селян, червоноармійців, роз'яснюючи політику Радянської влади і Комуністичної партії. В м. Єлисаветграді і під селом Верблюжка Г. І. Петровський та інші товариші взяли безпосередню участь в боях з куркульськими бандами.

У роботі серед селянства в 1919 р. Комуністична партія і Радянська влада зустрілися з величезними труднощами. В багатьох районах України вплив пролетаріату на дрібнобуржуазні верстви населення був недостатній. Середнє селянство, підбурюване куркулями, в основній масі протидія-

ло здійсненню продовольчої розверстки. «Диктатура пролетаріату,— писав В. І. Ленін в грудні 1919 р.,— не сподобалася селянам особливо там, де найбільше надлишків хліба, коли більшовики показали, що будуть суворо і владно добиватися передачі цих надлишків державі по твердих цінах. Селянство Уралу, Сибіру, України повертає до Колчака і Денікіна» [1].

Скориставшись слабкістю червоних частин Південного фронту, широко розгорнутим бандитизмом в їх тилу, хитанням селянства, білогвардійські війська Денікіна при підтримці імперіалістів Антанти в липні—серпні 1919 р. захопили територію майже всієї України. На Україні була встановлена відверто чорносотенна великодержавна диктатура капіталістів і поміщиків. Денікінці відновили приватну власність на заводи, фабрики, шахти, залізниці, повністю було відновлено поміщицьке землеволодіння, а також дореволюційні порядки. Особливо страхітливих гонінь зазнала українська культура, яка тільки за Радянської влади одержала можливість для вільного розвитку.

Наступ Денікіна на Москву створив смертельну загрозу молодій Країні Рад. Перед українським народом постала реальна небезпека перетворення України в колонію міжнародного імперіалізму. «Тепер закордонні капіталісти роблять одчайдушну спробу відновити ярмо капіталу за допомогою нашестя Денікіна, якому вони, як колись і Колчаку, подали допомогу офіцерами, постачанням, снарядами, танками і т. д. і т. п.»,— писав В. І. Ленін в листі «Всі на боротьбу з Денікіним!» [2]

Комуністична партія під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна перетворила нашу країну в єдиний військовий табір, мобілізувала всі сили і засоби на розгром білогвардійських військ Денікіна. На боротьбу проти реставрованого буржуазно-поміщицького ладу піднявся український народ.

РОЗГРОМ ДЕНІКІНА. ТРУДЯЩІ СЕЛЯНИ В БОРОТЬБІ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

У жовтні 1919 р. Червона Армія під Орлом і Воронежем завдала білогвардійським військам Денікіна рішучої поразки. «Перемога під Орлом і Воронежем,— говорив 24 жовтня 1919 р. В. І. Ленін,— де переслідування ворога триває, показала, що і тут, як і під Петроградом, перелом настав» [3].

Розгром добірних дивізій денікінської армії дав можливість Червоній Армії перейти в рішучий наступ, який, в свою чергу, послужив сигналом для загального повстання в тилу Денікіна. Трудяще селянство України, переконавшись, що Денікін приніс з собою повернення найтяжчих порядків царизму, рішуче піднялось на збройну боротьбу за відновлення

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 241.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 388.
[3] В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 61.

«У В. І. Леніна». Худ. *В. Задорожний.*

Радянської влади. «Досвід Колчака і Денікіна переконав селянську масу,— писав В. І. Ленін,— що ніщо середнє не можливе, що політика радянської прямолінійності вірна, що залізне керівництво пролетаріату є єдиний засіб, який рятує селянина від експлуатації і насильства» [1].

Особливо великого розмаху набув партизанський рух. В партизанських загонах селяни бились пліч-о-пліч з робітниками. В Лозово-Синельниківському районі в листопаді 1919 р. діяло близько 36 тис. партизанів. На Криворіжжі 10 тис. повстанців із зброєю в руках виступили проти денікінців і звільнили від них майже весь повіт. Загони червоних партизанів діяли в 30 повітах, або більш ніж на третині території України.

На боротьбу проти повсталих робітників і селян Денікін змушений був зняти з фронту кілька стрілецьких і кавалерійських дивізій. Лише проти повстанців півдня України був кинутий корпус генерала Слащова. Півтора місяця повсталі селяни сіл Баштанка і Висунь Миколаївської губернії тримали владу в своїх руках, ведучи збройну боротьбу проти офіцерських полків Денікіна.

Успішний наступ Червоної Армії сприяв посиленню повстанського руху на Україні. 8 грудня 1919 р. Зафронтбюро ЦК КП(б)У, що здійснювало безпосереднє керівництво народною боротьбою, партизанським рухом на Україні, видало наказ всім партизанським загонам про негайний загальний виступ, мета якого полягала в тому, «щоб відрізати денікінській орді шлях відступу на Дон і вдарити малими і великими силами по розгубленому противнику» [2].

У наказі Зафронтбюро ставились конкретні завдання перед червоними партизанами Лівобережної і Правобережної України. Червоні партизани брали під свою охорону залізниці, дорожні споруди та інше майно, оберігаючи їх від руйнування і розграбування ворожою армією, всіляко ускладнювали денікінцям їх відступ, наносили удари по білогвардійських бандах, що відходили на південь, до чорноморських портів.

Спільними зусиллями частин Червоної Армії і партизанських загонів були звільнені Ніжин, Полтава, Кременчук, Кривий Ріг і багато інших міст і населених пунктів. 11 грудня 1919 р. Червона Армія звільнила від денікінців Харків, що став столицею України, а 16 грудня червоний прапор був піднятий над Києвом.

У другій половині грудня 1919 р. Червона Армія звільнила Донбас і один з найбільших промислових центрів України — м. Катеринослав. 8 січня 1920 р. частини Червоної Армії увійшли в м. Ростов. У тяжких зимових умовах за два з половиною місяці Червона Армія пройшла з запеклими боями понад 700 *км*, наносячи удар за ударом по армії Денікіна, захопивши понад 40 тис. полонених, 750 гармат, 1130 кулеметів, 23 бронемашини, 11 танків, 400 паровозів, 12 200 вагонів та величезну кількість іншого військового спорядження і майна.

В тяжких умовах наступу і запеклих боїв з ворогом Червона Армія несла значні втрати. Краща частина українських робітників і селян —

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 445—446.
[2] «Летопись революции», 1929, № 5-6, стор. 275.

червоні партизани — живими соками вливались в радянські полки і дивізії. Якщо під Касторною 1-а Кінна армія нараховувала 7 тис. шабель, то після боїв за звільнення Дону, Донбасу і Ростова в її рядах було вже понад 12 тис. шабель.

28 грудня 1919 р. В. І. Ленін звернувся з листом до робітників і селян України, який відіграв величезну роль у справі мобілізації сил для остаточного розгрому денікінської армії і радянського будівництва. Як на найважливішу умову перемоги над Денікіним В. І. Ленін вказував на необхідність тісного союзу російських і українських робітників. Лист В. І. Леніна дійшов до самої гущі українського народу. Він був надрукований у всіх республіканських і місцевих газетах, виданий листівками мільйонним тиражем.

Зустрічаючи Червону Армію як свою визволительку, трудяще селянство України надавало їй всебічну допомогу. При наступі Червоної Армії на Одесу селяни с. Ковалівка із зброєю в руках виступили проти денікінців, а після звільнення села багато з них вступило добровільцями до її лав. Озброєні селяни сіл Капітонівка, Олександрівка, Курісово-Покровське ще до приходу радянських частин обеззброїли військову частину з корпусу генерала Слащова і захопили великий воєнний обоз.

Трудяще населення України докладало всіх зусиль, щоб забезпечити бійців Червоної Армії всім необхідним, в першу чергу продуктами харчування і одягом. Селяни Пристайлівської волості Полтавської губернії після звільнення зібрали і надіслали Червоній Армії 10 голів рогатої худоби, 15 пудів сала, 10 пудів масла, 200 штук птиці, селяни с. Димовичі, на Миколаївщині,— 2 тис. пудів зерна. Таких прикладів можна навести безліч.

Допомога селян України посилювала міць і бойовий дух червоноармійців, прискорювала темп наступу військ. 2 лютого 1920 р. частини Червоної Армії з боями увійшли в міста Херсон і Миколаїв, а 8 лютого полки 41-ї дивізії разом з кавалерійською бригадою Г. І. Котовського звільнили Одесу. Майже вся територія України була очищена від білогвардійських військ генерала Денікіна. Україна знову стала вільною Радянською республікою.

Черговий похід світового імперіалізму на молоду Радянську республіку закінчився повною поразкою. Воєнні успіхи Країни Рад на фронтах громадянської війни були наслідком небаченого героїзму і самопожертви робітників і селян, результатом величезної роботи Комуністичної партії і Радянського уряду, очолюваних В. І. Леніним, по організації оборони країни. Партія в своїй діяльності спиралась на військово-політичний союз робітничого класу і трудящих мас селянства, що склався в роки громадянської війни. Ця перемога стала можливою внаслідок того, що всі народи нашої країни були об'єднані єдиною метою, зміцнені єдиним союзом, без якого не могло бути перемоги над таким ворогом, як армія генерала Денікіна та англо-американські імперіалісти, що стояли за його спиною.

Визначаючи причини перемоги над Денікіним, В. І. Ленін в доповіді на IX з'їзді РКП(б) говорив: «І тільки завдяки тому, що партія була на

сторожі, що партія була якнайсуворіше дисциплінована, і через те, що авторитет партії об'єднував усі відомства й установи, і по лозунгу, що його дав ЦК, як один ішли десятки, сотні, тисячі, і кінець кінцем мільйони, і тільки через те, що нечувані жертви були принесені,— тільки через це чудо, яке сталося, могло статися. Тільки через це, незважаючи на дворазовий, триразовий і чотириразовий похід імперіалістів Антанти та імперіалістів усього світу, ми спроможні були перемогти» [1]. Перемога стала можливою тому, що робітничий клас нашої країни об'єднав навколо себе широкі мільйонні маси трудового селянства.

Країна одержала коротку передишку і змогла перейти до відбудови розореного господарства, до зміцнення Радянської влади на Україні.

Народне господарство України на початку 1920 р. перебувало у стані розрухи і занепаду, особливо кам'яновугільна промисловість Донбасу: видобуток вугілля в січні не перевищував десятої частини видобутку відповідного місяця 1916 р. Фактично припинила роботу металургійна промисловість. Вкрай був зруйнований транспорт; понад $^2/_3$ рухомого складу залізничного транспорту республіки було виведено з ладу, по всій лінії залізниць був знищений телеграфний зв'язок. Були зруйновані і пограбовані заводи важкої промисловості, особливо машинобудівні.

В стані занепаду перебувало сільське господарство. Загальна посівна площа скоротилась на 15%, а таких важливих зернових культур, як пшениця, жито, ячмінь, овес,— майже на одну третину. Різко впала врожайність зернових і особливо технічних культур. Валовий збір зерна в 1920 р. порівняно з 1913 р. зменшився на 38,5%. Значно погіршилось забезпечення селянських господарств сільськогосподарськими машинами і реманентом. Кількість коней зменшилась на 1 млн. голів, в той час як число селянських дворів збільшилось на 15,6%, досягнувши в 1920 р. 4046 тис.[2] В корені було підірвано тваринництво. В українському селі продовжував економічно панувати куркуль — лютий ворог Радянської влади, соціальна база всілякого бандитизму. Куркулі зосередили в своїх руках величезну кількість надлишків хліба, який був необхідний країні для забезпечення Червоної Армії, робітників міст та сільської бідноти. Особливо гостро відчувалась відсутність товарів першої необхідності. Населення міст і сіл не одержувало таких предметів, як одяг, взуття, гас, сірники, сіль, мило тощо.

Господарська розруха посилювалась тяжким матеріальним і гігієнічно-санітарним станом трудящих. У країні лютували тифозна епідемія та різні інфекційні захворювання. Тільки в лютому 1920 р. на Україні було зареєстровано близько 115 тис. випадків тифозних захворювань.

Комуністичній партії необхідно було провести величезну організаційну роботу по відбудові народного господарства і наведенню революційного порядку. Першочерговим завданням партії було відновлення органів Радянської влади на звільненій території України.

Важливим заходом, що визначив напрямок радянського будівництва на Україні в галузі національної, продовольчої, земельної політики і

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 404.
[2] Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. М., 1954, стор. 186.

політики державного будівництва, була резолюція ЦК РКП(б) «Про Радянську владу на Україні», прийнята VIII Всеросійською конференцією РКП(б) 3 грудня 1919 р. Резолюція підтверджувала право УРСР на незалежність і встановлення федеральних зв'язків з Радянською Росією. Український народ одержав право самостійно вирішувати питання про конкретні форми цього зв'язку, про форми і методи розвитку національної культури. Центральний Комітет зобов'язав усіх членів партії всіма засобами сприяти усуненню перешкод до вільного розвитку української мови і культури. Комуністична партія, говорячи про єдність інтересів російських і українських трудящих, роз'яснювала причини національного недовір'я в середовищі відсталої, політично малосвідомої частини українських трудящих, інтелігенції, вказувала на необхідність терпеливого ставлення до них.

В галузі державного будівництва Комуністична партія вказувала на необхідність найширшого залучення бідного і середнього селянства до справи управління в усіх галузях народного господарства, завоювання на сторону Радянської влади всього середнього селянства, справжні інтереси якого якнайтісніше зв'язані з Радянською владою.

При здійсненні продовольчої політики партія вимагала проводити вилучення хлібних надлишків тільки в строго обмеженому розмірі, необхідному для постачання української бідноти, робітників і Червоної Армії, враховуючи при цьому інтереси середнього селянства з метою відокремлення його від куркулів. В обов'язок всіх партійних організацій, кожного комуніста було поставлене завдання словом і ділом викривати демагогічну агітацію куркулів і контрреволюціонерів усіх мастей, які говорили, ніби Радянська Росія викачує з України хліб.

Особливо важливе значення для зміцнення Радянської влади на Україні мало рішення конференції щодо здійснення земельної політики, яка повинна провадитися в інтересах бідного і середнього селянства. Радянська влада на Україні повинна була повністю ліквідувати відновлене Денікіним поміщицьке землеволодіння, передавши всю землю безземельним і малоземельним селянам. Щодо будівництва радгоспів, то вони повинні були створюватись в строго необхідних розмірах, з урахуванням життєвих інтересів селянства. В справі об'єднання селян у комуни, артілі і т. п., вказувалось в резолюції ЦК РКП(б), суворо проводити політику партії, яка не допускає в цьому відношенні ніякого примусу, залишаючи це виключно на вільне вирішення самих селян, суворо караючи за всякі спроби внести в цю справу елементи примусу.

В ході звільнення України від білогвардійців Радянська влада відновлювалась, так само як і в 1919 р., у формі революційних комітетів, які були тимчасовими надзвичайними органами революційної влади. Перед ревкомами ставились такі завдання: мобілізація трудящих мас України на якнайшвидший розгром денікінців, рішуче придушення контрреволюційних антирадянських виступів і встановлення революційного порядку, зміцнення диктатури пролетаріату, остаточне знищення поміщицького землеволодіння, розподіл нетрудових земель між безземельними і малоземельними селянами, виконання продовольчої розверстки тощо.

Тимчасовим верховним органом революційної влади на Україні був Український революційний комітет, утворений 11 грудня 1919 р. постановою Президії ВУЦВК і Раднаркому УРСР в складі Г. І. Петровського, Д. З. Мануїльського, В. П. Затонського, Г. Ф. Гринька та ін.

17 грудня 1919 р. Всеукрревком звернувся до робітників і селян України із Зверненням (Декларацією), в якому проголошувалось відродження вільної і незалежної Української Соціалістичної Радянської Республіки, яка йтиме поруч з братньою Російською Радянською Республікою. Всеукрревком закликав робітників і трудящих селян напружити всі свої сили для остаточного розгрому ворога і встановлення влади трудового народу і революційного порядку на українській землі.

22 грудня 1919 р. Всеукраїнський ревком видав «Тимчасове положення про організацію Радянської влади на Україні», яким визначалась структура місцевих революційних органів. Протягом грудня 1919 р.— січня 1920 р. на Україні були створені губернські ревкоми. Вони відіграли вирішальну роль в організації місцевих ревкомів, яка проходила шляхом їх обрання на сільських і волосних зборах селян або їх представників. Збори проходили під безпосереднім керівництвом місцевих партійних організацій або партійних працівників, а також представників губернських ревкомів і політвідділів військових частин, при активній участі трудящого селянства. 29 грудня 1919 р. трудящі селяни Устинівки Бахмутського повіту Донецької губернії на своїх зборах прийняли постанову про створення тимчасового сільського військово-революційного комітету. Головою цього комітету було обрано Пилипа Скрипниченка, його заступником — Василя Сухомлинова, секретарем — Тихона Попова [1].

Виборність низових ревкомів сприяла залученню широких трудящих мас сільського населення до діяльності місцевих органів влади. Вибори проходили в обстановці запеклої боротьби з куркулем і дрібнобуржуазними націоналістичними партіями, які намагались пролізти в ревкоми. В тих селах і волостях, де було засилля куркулів і лютував бандитизм, ревкоми призначались вищестоящими ревкомами.

В кінці 1919 — на початку 1920 р. в цілому ряді районів відбулися губернські, повітові і волосні з'їзди ревкомів. Перший з'їзд волосних ревкомів відбувся в Харківському повіті 30 грудня 1919 р. Заслухавши і обговоривши доповіді про політику Радянської влади в справі державного будівництва, в земельному і продовольчому питаннях, з'їзд закликав селян до всебічної підтримки заходів Радянської влади.

На з'їздах ревкомів підкреслювалась необхідність тісного єднання сил трудящих Радянської України і Радянської Росії. Повітова конференція волосних і сільських ревкомів, що відбулася на початку лютого 1920 р. в Києві, записала в своїй резолюції: «Ми, члени волосних і сільських ревкомів, зібравшись у Києві на першу конференцію після звільнення від денікінсько-поміщицько-офіцерських банд, обговоривши питан-

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920). К., 1957, стор. 259.

ня про поточний момент і збираючись роз'їхатись по селах, обіцяємо всіма засобами підтримувати Радянську владу, владу робітників і селян, що захищає наші кровні інтереси. Ми приймемо найактивнішу участь в організації влади на місцях. Вітаємо Червону Армію, яка своєю кров'ю звільнила нас з-під ярма капіталістів і поміщиків, і прикладемо всі старання, щоб вона ні в чому не відчувала нестатку. Ми, українці, шлемо свій братерський привіт всім селянам і робітникам братньої Радянської Росії і всьому трудовому люду всього світу в їх боротьбі за кращу долю» [1].

Делегати з'їзду волосних ревкомів Одеського повіту, що відбувся в березні 1920 р., вітали Російську Радянську Республіку: «Ми цінуємо і ніколи не забудемо Вашої братерської допомоги в нашому звільненні від Денікіна, Петлюри, Махна та інших бандитів. Ми заявляємо від імені всіх селян і робітників Одеського повіту, що будемо боротися проти намагань куркулів і глитаїв роз'єднати Радянську Україну від Радянської Росії» [2].

Одним з важливих дійових заходів по залученню трудящого селянства до участі у вирішенні загальнодержавних питань радянського будівництва були безпартійні селянські конференції, які протягом 1920 р. відбулися в усіх губерніях і майже в усіх повітах України.

Надаючи великого значення безпартійним робітничим і селянським конференціям, В. І. Ленін на початку 1920 р. писав: «Практика створила у нас, в ході революції, і ми стараємось цілковито підтримати, розвинути, розширити таку установу, як *безпартійні робітничі і селянські конференції*, щоб стежити за настроєм мас, зближатися з ними, відповідати на їх запити, висувати з них кращих працівників на державні посади і т. д... Безпартійним конференціям... надано право обирати членів Державного контролю для різного роду ревізій і т. д.» [3]

Безпартійним селянським конференціям передували загальні сільські збори і мітинги селян, волосні з'їзди селянських представників, які скликались ревкомами і проходили під керівництвом сільських комуністів і працівників політорганів військових частин. Селяни заслуховували доповіді про завдання Радянської влади, про військове, політичне і господарське становище країни, про земельну, продовольчу, національну політику Радянської влади. Тут же обирались делегати на безпартійні селянські конференції. Вся підготовча робота по скликанню і проведенню безпартійних селянських конференцій здійснювалась місцевими партійними організаціями, сільськими комуністами. В циркулярному листі ЦК КП(б)У, надісланому місцевим партійним організаціям на початку червня 1920 р. у зв'язку з скликанням безпартійних селянських конференцій, всі члени партії зобов'язувались проводити серед широких мас трудящого селянства якнайширшу агітацію, викриваючи контрреволюційні партії,

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 536.

[2] «Большевик» (Одеса), 18 березня 1920 р.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 29.

представники яких намагались під виглядом «позапартійних» пролізти на конференції.

На конференціях трудящі селяни давали рішучу відсіч дрібнобуржуазним націоналістичним партіям, які намагались відірвати Радянську Україну від Російської Федерації. Делегати безпартійної конференції Дніпровського повіту Херсонської губернії заявили, що «тільки спільна боротьба, з єдиним командуванням обох братніх республік, забезпечить остаточну перемогу над своєю і іноземною буржуазією» [1]. Конференції закликали трудящих села піднятись на боротьбу з господарською розрухою. Вовчанська повітова безпартійна селянська конференція на Харківщині, що відбулась 21 лютого 1920 р., в прийнятій резолюції вказувала, що «на боротьбу з розрухою промисловою, залізничною і паливною кризою, на боротьбу з епідеміями необхідно віддати всі сили селянського населення, залучаючи його до участі в будівництві Радянської влади» [2].

Безпартійні селянські конференції були школою політичного виховання трудящих селян. Вони відіграли велику роль у справі класового розшарування на селі і згуртування сільської бідноти і середняків у їх боротьбі проти куркуля і куркульсько-націоналістичного бандитизму. Рішення і постанови безпартійних селянських конференцій не були обов'язковими постановами державного значення. Їх сила полягала в моральній силі громадської думки робітничо-селянських трудящих мас. Селянські конференції відіграли значну роль у підготовці переходу до створення постійних органів державної влади на селі—Рад селянських депутатів, вибори до яких у звільнених повітах України були проведені в березні—квітні 1920 р. Виправляючи помилки попереднього року, Комуністична партія звертала увагу всіх сільських комуністів на необхідність якнайширшого залучення середнього селянства до складу місцевих органів Радянської влади. Здійснення цього завдання залежало в першу чергу від правильного проведення в життя земельної і продовольчої політики Радянської влади.

Законодавчо земельна політика Радянської влади на Україні була закріплена в декреті (законі) Всеукрревкому «Про землю» від 5 лютого 1920 р. Декретом проголошувалось, що на території України мають право користуватись землею лише трудящі. Д. З. Мануїльський, який у 1920—1921 рр. був наркомом земельних справ України, вказував, що земельний закон від 5 лютого 1920 р. остаточно знищував на Україні залишки поміщицького землеволодіння і панщини, а також скасовував практику надто поспішного механічного насадження радянських господарств та переносив практичне здійснення закону на самодіяльність самих мас, покладаючи на місцеві земельні відділи турботи по залученню селянства до участі в землеустрої.

З метою широкого залучення бідноти і середняків до безпосередньої участі в конфіскації і розподілі поміщицьких та інших приватновласни-

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 8, арк. 24.
[2] Харківський облдержархів, ф. 203, оп. 1, спр. 134, арк. 159.

цьких земель на Україні в 1920 р. були створені сільські і волосні земельні комісії з числа безземельних та малоземельних селян. Земельні комісії, активну участь в яких взяли сотні тисяч селян з бідняків і середняків, практично вирішували питання про наділення селян землею. Вони також визначали розміри земельної площі для потреб цукрової і винокурної промисловості.

Трудящі селяни України з великим піднесенням зустріли закон «Про землю». На своїх зборах, мітингах, з'їздах і конференціях вони підтримували рішення Радянської влади про розподіл землі нетрудового користування та конфісковуваної як надлишок у куркулів. 200 селян с. Прудянки, на Харківщині, зібравшись 24 лютого 1920 р. на сход, прийняли резолюцію, в якій вітали земельний закон Радянської влади і зобов'язали обраних на повітову безпартійну селянську конференцію представників підтримувати його. На безпартійних селянських конференціях представники селянської бідноти і середняків одностайно схвалили земельний закон Радянської влади. Селянська конференція Полтавського повіту, висловивши повне задоволення законом «Про землю» і побажання якнайшвидшого запровадження його в життя, вказувала на потребу залучення бідняцької частини селянства до проведення земельної реформи та уважного ставлення до інтересів середняка, на необхідність «тісніше згуртуватися навколо Радянської влади для скорішої перемоги над спільним ворогом і організації соціалістичного землекористування, при котрім тільки і можливе дійсне задоволення всіх потреб людства» [1]. Селяни Вовчанської волості Харківської губернії на своїй конференції визнали, що «земельне питання можна розв'язати тільки в межах закону Всеукраїнського революційного комітету» [2].

Скільки ж землі було наділено селянам України в 1920 р.?

За даними Наркомзему УРСР, загальна площа придатної землі на Україні становила 41 734 352 десятини [3]. З цієї площі 23 559 306 десятин не підлягали розподілу як землі, що були у користуванні селянських господарств, 4 026 108 десятин знаходились під лісами і відійшли в державне користування. Під радгоспи, цукрові та винокурні заводи, у розпорядження різних промислових підприємств, установ і організацій відводилось 1 млн. десятин землі. Таким чином, у розподіл між трудовим селянством пішло понад 13 млн. десятин.

Ці дані Наркомзему вимагають деякого уточнення. В них не враховано, що на Україні, за винятком Степу, в господарствах, які мали понад 10 десятин землі, було проведено відчуження земельних надлишків. В дійсності ж між трудящими селянами в 1920 р. було розподілено близько 15 млн. десятин землі колишнього нетрудового користування. В середньому по Україні землекористування трудящих селян на кінець 1920 р. збільшилось майже на 60%.

---

[1] «Селянин», 29 лютого 1920 р.

[2] Харківський облдержархів, ф. 203, спр. 134, арк. 159—160.

[3] Без Криму і північних повітів Таврійської губернії та трьох повітів Подільської губернії — Летичівського, Літинського і Ушицького, які ще не були звільнені від Врангеля і Петлюри. (ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 831, арк. 10).

Внаслідок перерозподілу землі змінилась соціальна структура селянства України, про що свідчать наведені дані [1]:

Групи господарств	Кількість господарств, в %	
	1916 р.	1920 р.
Без посіву і з посівом до 1 десятини	27,8	19,1
З посівом від 1 до 4 десятин	33,5	62,0
» » від 4 до 8 десятин	29,7	17,3
» » понад 8 десятин	9,0	1,6

Поряд з ліквідацією поміщицького і великого приватновласницького землеволодіння різко зменшилась кількість землі у куркулів. У 1920 р. продовжувалася часткова конфіскація землі та інших засобів виробництва у куркулів, що значно підривало їх економічну силу і вплив на селі. Внаслідок здійснення земельної реформи зменшилось число безпосівних та малопосівних селянських господарств, хоча питома вага їх продовжувала залишатись ще високою — майже п'ята частина всіх селянських господарств. Це пояснюється тим, що переважна більшість дворів сільської бідноти, одержавши землю, через відсутність тягла і реманенту не змогла зразу обробити її і тому вона залишалась невикористаною.

До революції 44,2% селянських господарств були безреманентні, а 44,5% — не мали робочої худоби. Більша частина сільськогосподарських машин і реманенту знаходилась у куркулів. За роки імперіалістичної і громадянської воєн кількість реманенту і тягла різко зменшилась. Якщо в 1917 р. у Київській губернії на 100 господарств в середньому припадало 93 плуги, то в 1920 р.— лише 26 [2]. Не краще було і в інших районах України. В 1920 р. виробництво сільськогосподарських машин на Україні ледве досягало 5% довоєнного рівня. За даними Наркомзему, з 6 квітня по 25 листопада 1920 р. через земельні органи серед селян було розподілено 1521 машину по обробітку грунту, 456 — для посіву, 1060 — збирання врожаю, 20 730 вил, 3219 кіс, 8045 грабель [3]. Звичайно, цього було далеко не досить, щоб задовольнити мінімальні, найбільш пекучі потреби трудящого селянства. Сільськогосподарські машини та інше знаряддя, яким постачалось село, в основному брались з націоналізованих складів, воно було випущене в попередні роки. З метою найбільш продуктивного використання його були утворені прокатні пункти. У кінці 1920 р. у 8 губерніях України існувало близько 1850 прокатних пунктів, у тому числі в Харківській губернії — 672, Полтавській — 400, Одеській — 354, Чернігівській — 192 [4]. Для ремонту машин та інвентаря селянських господарств

[1] Народное хозяйство Украины в 1921 году. Харьков, 1922, стор. 28.
[2] Там же, стор. 31.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 1, спр. 175, арк. 32.
[4] Там же, спр. 32, арк. 47—53; Бюллетень Одесской губпосевкомиссии, № 4, 1921, стор. 9.

було організовано понад 630 майстерень і 2230 кузень. Прокатні пункти, майстерні і кузні обслуговували переважно селянську бідноту, встановлюючи для неї пільгові відпускні ціни.

Наркомзем УРСР і його місцеві органи вже в 1920 р. провели певну роботу по влаштуванню тракторного господарства в республіці. На Україні було взято на облік 300 тракторів, з них 110 були відремонтовані на кінець року. В 1920 р. тракторами було зорано 53 тис. десятин землі [1]. Для показу переваг тракторного обробітку землі на великих масивах 25 квітня 1920 р. Наркомзем УРСР провів оранку на полях Харківського міського продвідділу. В цей день, названий «Днем трактора і святом землеробських машин», сюди приїхало багато селян навколишніх сіл, а також представники партійних, радянських і військових органів, громадських організацій, фабрик і заводів. У звіті Наркомзему вказувалось, що в тракторі Наркомзем бачить не тільки потужну машину, але й чудового провідника усуспільненого сільськогосподарського виробництва.

Рух селянської бідноти за перехід до громадського обробітку землі проявився в 1920 р. з новою силою. Відроджуються колективні господарства, що були утворені раніше, створюються нові. Ініціаторами, пропагандистами і організаторами утворення колгоспів, як і в попередні роки, виступають сільські комуністи, місцеві партійні організації. Перші колективісти вбачали в Комуністичній партії свого вчителя і проводиря до кращого життя. Біднота с. Морозівка Ільїнської волості Одеської губернії, об'єднавшись навесні 1920 р. у сільгоспартіль, звернулась до Одеського губкому КП(б)У з телеграмою, в якій писала: «Ми, члени артілі, бачимо, що єдина партія, яка стоїть на захисті інтересів робітників і селян, є Комуністична партія більшовиків» [2].

Всього на Україні у 1920 р. земельними органами було зареєстровано 707 колгоспів. У 1920 р. переважною формою колективних господарств була вже сільськогосподарська артіль, кількість комун значно зменшилась. Так, наприклад, якщо в 1919 р. в Чернігівській губернії існувало 55 комун, то в 1920 р. було зареєстровано лише 3. В Одеській губернії на кінець 1920 р. також було взято на облік 3 комуни з загальної кількості 79 сільгоспколективів.

Колективні господарства, що виникли в роки громадянської війни, були першими паростками соціалізму на селі. Незважаючи на їх малочисельність і господарську слабкість, вони стали тими соціалістичними осередками в сільському господарстві, які в наступні роки відіграли значну роль в пропаганді колективного господарства.

Перетворюючи в життя рішення Комуністичної партії по продовольчому питанню, Радянська влада продовжувала здійснювати тверду політику заборони вільної торгівлі хлібом і заготівлі хліба шляхом розверстки по твердих цінах. В умовах громадянської війни трудящі селяни розуміли життєву необхідність цієї політики, яка при розоренні народного господарства, жорстокої блокади і відчайдушної боротьби з об'єднаними силами

[1] Сборник отчетов народных комиссариатов Украины за 1920 г. Харьков, 1921, стор. 15.

[2] «Большевик» (Одеса), 16 квітня 1920 р.

зовнішньої і внутрішньої контрреволюції давала можливість мобілізації продовольчих ресурсів і концентрації їх в руках Радянської держави. Продрозверстка давала змогу революційним шляхом вилучати хлібні лишки у куркулів, поклавши на них основний тягар по забезпеченню робітничого класу і Червоної Армії продуктами харчування.

Враховуючи тяжке продовольче становище сільської бідноти, Раднарком України дозволив повітовим продовольчим органам утворювати особливі фонди, в рахунок яких від виконуваної розверстки поступало 25% хліба — в Чернігівській, Харківській і Волинській губерніях і 10% — в решті губерній України. Всього на Україні у хлібозаготівельну кампанію 1920/21 р. було заготовлено 79 млн. пудів хліба, що перевищило рівень заготівель 1919 р. майже в три рази.

Борючись за зміцнення союзу робітничого класу з трудящим селянством, Комуністична партія України провадила в той же час правильну політику щодо буржуазно-націоналістичних партій, направлену на їх розкол і остаточну ліквідацію.

Висловлюючи інтереси української міської буржуазії і куркульства, керовані представниками експлуататорських класів, ці партії, застосовуючи соціальну демагогію і граючи на національних почуттях і націоналістичних передсудах мас, мали в своєму складі також певну кількість дрібнобуржуазної інтелігенції, трудящих селян і ремісників.

Політика Комуністичної партії полягала в розколюванні буржуазно-націоналістичних партій. Її заходи передбачали одночасний розгром і репресії щодо відвертих, активних ворогів Радянської влади і соціалізму, постійний ідеологічний вплив на дрібнобуржуазні елементи цих партій.

Внаслідок цієї політики, об'єктивного ходу історичних подій, закономірністю якого була перемога соціалістичної революції і поразка контрреволюції, вже в кінці 1917 р. почався розклад головних буржуазно-націоналістичних партій — УСДРП і УПСР. Згодом з партії українських лівих есерів виділилася партія «боротьбистів», а з УСДРП — партія «незалежників».

Намагаючись зберегти свій вплив на маси, лідери дрібнобуржуазних партій вдавалися до різних маневрів, одним з яких було прийняття у січні 1920 р. «незалежниками» назви «Українська комуністична партія» (УКП), до складу якої увійшла і частина боротьбистів.

Тактика КП(б)У, розрахована на викриття та політичну ізоляцію дрібнобуржуазних партій від трудящих мас, була вірною і плодотворною. Маси на власному політичному досвіді переконались, що єдиним послідовним виразником і захисником їх інтересів є Комуністична партія. В березні 1920 р. партія боротьбистів самоліквідувалася, а краща її частина, перейшовши на позиції робітничого класу і Комуністичної партії, в індивідуальному порядку влилася в КПб)У.

Українські бідняцько-середняцькі селянські маси, трудова інтеліген-ція, ремісники пішли за пролетаріатом як у справі збройної боротьби проти контрреволюції й інтервенції, тісного союзу з Російською та іншими радянськими республіками, так і в справі будівництва соціалізму.

Трудящі селяни внесли величезний вклад в остаточну перемогу радянського народу в громадянській війні. Вони безпосередньо брали активну участь у розгромі білополяків і військ барона Врангеля, в боротьбі проти анархо-націоналістичного куркульського бандитизму і його остаточної ліквідації в наступні роки.

Послідовна політика Комуністичної партії, спрямована на союз селян з робітничим класом, на створення на селі боєздатних організацій трудящих села, сприяла мобілізації сили трудящого селянства України на боротьбу за встановлення і зміцнення Радянської влади.

ОРГАНІЗАЦІЯ СЕЛЯНСЬКОЇ БІДНОТИ — ОПОРИ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ

Розгортання пролетарської революції в місті і на селі, зміцнення Радянської влади вперше в історії всіх революцій поставили перед пролетаріатом завдання широкого наступу на куркульство й ізоляцію його від основних мас трудящого селянства. Справитися з цим великої ваги політичним завданням робітничий клас міг лише при наявності на селі міцної опори в особі організованої бідноти. В. І. Ленін говорив, що «організація сільської бідноти... стоїть перед нами як найважливіше питання нашого внутрішнього будівництва і навіть як найголовніше питання всієї нашої революції» [1].

У Російській Федерації комітети сільської бідноти були створені на основі декрету ВЦВК від 11 червня 1918 р., в період загострення класової боротьби на селі. Як опорні пункти диктатури пролетаріату на селі вони за короткий період свого існування (в листопаді 1918 р. злилися з Радами) провели велику й різноманітну роботу. При активній допомозі комітетів бідноти органи Радянської влади зламали опір куркулів, провели часткову експропріацію їх землі, реманенту, хліба, запроваджували соціалістичні форми ведення сільського господарства, проводили культурно-виховну роботу, формували поповнення Червоної Армії і т. п. Комбіди були ліквідовані, коли процес розгортання соціалістичної революції на селі у Радянській Росії, особливо на її окраїнах, ще не завершився. В. І. Ленін, як говорив у своїй промові на липневому (1925 р.) Пленумі ЦК КП(б)У Г. І. Петровський, зазначав, що «ми занадто рано ліквідували комбіди» [2].

Досвід організації та діяльності комбідів в Радянській Росії швидко був підхоплений і широко розповсюджений на Україні, особливо в прикордонних районах з Російською Федерацією. Комітети бідноти подекуди виникали стихійно і брали активну участь у збройній боротьбі з німецькими окупантами та гетьманськими військами, що свідчило про народність цього руху.

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 149.

[2] Партійний архів Інституту історії партії ЦК КП України (далі ПА ІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 145, спр. 2, арк. 265.

На необхідність негайного створення комбідів вказувалося в декреті уряду України від 30 листопада 1918 р. «Про організацію влади на місцях». Комбіди мали відділи: військовий, по боротьбі з контрреволюцією і продовольчий. Решта відділів організовувалась в разі можливості і необхідності.

17 січня 1919 р. була опублікована постанова уряду УРСР «Про утворення волосних і сільських комітетів бідноти (тимчасове положення)», в якій говорилося: «Там, де немає революційних комітетів, вся повнота влади у волостях і селах тимчасово належить комітетам бідноти аж до організації Рад із бідноти і середнього селянства» [1]. В постанові конкретизувались права та обов'язки сільських і волосних комбідів в господарській і адміністративній роботі: розподіл хліба, предметів першої необхідності та сільськогосподарських знарядь, подання допомоги місцевим продорганам по вилученню хлібних лишків у куркулів, запровадження в життя всіх постанов і декретів робітничо-селянського уряду, контроль за виконанням їх.

До складу комбідів могла обиратися лише сільська біднота. Однак про залучення середняка до них в постанові нічого не згадувалося, що було недооцінкою вказівок ЦК РКП(б) і особисто В. І. Леніна. У тимчасовому положенні хоч і викладався зміст другого параграфу декрету про комбіди від 11 червня 1918 р., але в ньому була відсутня примітка, де сказано, що ті селяни, які користуються найманою працею в інтересах піднесення свого господарства, що не перевищує за своїми розмірами споживчої норми, можуть бути членами комітетів бідноти.

ЦК КП(б)України, надаючи великого значення організації сільської бідноти і виходячи з рішень VIII з'їзду РКП(б) і III з'їзду КП(б)У про залучення середняка до активного соціалістичного будівництва, вів непримиренну боротьбу з перекрученнями ленінської політики щодо середнього селянства. Квітневий (1919 р.) Пленум ЦК КП(б)У звернув особливу увагу на роботу комітетів бідноти і залучення до їх складу середняка. В резолюції пленуму «Куркульська контрреволюція і завдання партії» говориться, що «основним завданням партії на селі тепер є згуртування пролетарів і напівпролетарів села шляхом організації комбідів з залученням до них середнього селянства там, де це залучення не перешкоджає, не затушовує і не ускладнює боротьби з куркульською контрреволюцією, при цьому постійно звертати особливу увагу на організацію батрацьких елементів села» [2].

ВУЦВК у відозві до всіх селян УРСР, опублікованій 8 травня 1919 р., поряд із закликом боротись за зміцнення Радянської влади вказував, що всі селяни-середняки повинні негайно організуватись, об'єднатись і утворити свої організації, утворити комітети бідноти, не пускати до цих комітетів ні під яким виглядом багатіїв, куркулів і боротись із куркулями організованою і суцільною масою.

---

[1] ЗЗ УРСР, 1919, стор. 7.

[2] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 17, оп. 6, спр. 369, арк. 88.

Утворення комітетів бідноти проходило по всій Україні під керівництвом місцевих партійних організацій. Для прискорення цієї важливої роботи на села направлялись відповідальні партійні та радянські працівники великих міст і промислових центрів. Значну допомогу в організації комбідів подавали продовольчі загони, що прибули на Україну з Російської Федерації, Ради і ревкоми, центральні і місцеві органи народних комісаріатів внутрішніх справ і продовольства УРСР.

Масова організація комбідів розпочалась у квітні—травні 1919 р. Незважаючи на жорстокий опір куркульства, яке активно підтримували різні буржуазні і дрібнобуржуазні націоналістичні партії, в більшості повітів і волостей були створені бідняцькі організації. Особливо активно проходила їх організація в Харківській, Чернігівській, Київській, Полтавській губерніях.

В умовах боротьби з наступаючими ворожими військами Денікіна і куркульським бандитизмом, коли необхідна була мобілізація всіх сил країни, сільські Ради тимчасово розпускалися і замість них організовувалися комбіди. Народний комісаріат внутрішніх справ УРСР, виходячи з настанов партії та уряду, на початку червня 1919 р. спеціальним розпорядженням зобов'язав всі губернські й повітові виконкоми вжити заходів до негайного створення комбідів, яким надавались права сільських Рад, і утриматись від організації останніх аж до загальнодержавного розпорядження. Сільвиконкоми зобов'язані були передати справи комбідам [1]. Комітети бідноти в цих умовах розглядались як єдині, хоч і тимчасові органи влади на селі, які мобілізовували трудове селянство на захист завоювань соціалістичної революції.

Діяльність комбідів була надзвичайно багатосторонньою. Вони здійснювали функції органів державної влади, згуртовували навколо себе бідняцько-середняцькі маси селянства, створюючи цим самим соціальну базу, на яку можна було спиратися при запровадженні заходів Радянської влади, подавали велику допомогу продорганам у збиранні продовольчої розкладки, здійснювали контроль за розподілом продуктів харчування та ін.

Про це свідчать численні резолюції з'їздів бідняцьких організацій. З'їзд комбідів Мар'їнської волості, на Київщині, закликав усіх селян повести рішучу боротьбу проти куркульської банди Соколовського. «Кожний селянин,— говорилося в резолюції,— який залишається тепер байдужим, зраджує своїх братів» [2]. В Старокостянтинівському повіті Волинської губернії з'їзд комітетів бідноти вирішив всебічно сприяти мобілізації сил для нанесення рішучої відсічі білогвардійським військам Денікіна і буржуазно-націоналістичним бандам Петлюри [3]. Лохвицький з'їзд представників комбідів і виконкомів, що відбувся 24 червня 1919 р., ухвалив негайно відрядити в Червону Армію селян призивного віку. Перший з'їзд сільської бідноти Липовецького повіту Київської губернії (10 квітня

---

[1] «Вестник НКВД», 1919, № 28, стор. 15.
[2] «Большевик», орган ЦК КП(б)У, 24 липня 1919 р.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 28, арк. 55.

1919 р.) ухвалив провести мобілізацію селян на посівну кампанію. Комітети бідноти Смілянської, Роменської, Бобринської та інших волостей Полтавщини поклали край мішечництву, боролися з куркульською спекуляцією.

У зв'язку з наступом денікінської армії багатогранна робота комбідів була припинена, значна кількість організованої бідноти влилася в ряди Червоної Армії, яка з боями покидала територію УРСР, а ті комбідівці, що залишались на окупованій території, під керівництвом підпільних партійних організацій розгортали партизанську боротьбу в тилу ворога.

Після визволення України від білогвардійських військ генерала Денікіна перед ЦК КП(б)У і Радянським урядом зі всією гостротою знову постало питання про створення бойових організацій, які об'єднували б усі пролетарські і напівпролетарські елементи на селі. Необхідність створення їх обумовлювалась цілим рядом причин економічного, політичного і національного характеру. В українському селі в цей час влада фактично знаходилась в руках заможних селян, куркулів, які були заклятими ворогами пролетарської революції. Часта зміна влади на Україні сприяла тому, що куркуль організувався, озброївся, став самовпевненим і зухвалим. У зв'язку з цим у великій кількості районів республіки сільські Ради були захоплені куркулями або знаходились під їх впливом і перетворювались таким чином із органів Радянської влади в куркульське знаряддя проти бідняків і середняків.

В. І. Ленін уважно слідкував за розгортанням соціалістичної революції на селі і подавав всебічну допомогу українському народу в справі зміцнення Радянської влади, враховуючи при цьому своєрідність умов класової боротьби, вимагаючи творчого підходу до вирішення завдань соціалістичного будівництва. Говорячи про комбіди Росії, В. І. Ленін підкреслював: «Було б помилкою, коли б ми просто по шаблону списували декрети для всіх місць Росії, коли б більшовики-комуністи, радянські працівники на Україні і на Дону, стали без розбору, огулом поширювати їх на інші області. Доведеться пережити не мало своєрідності, ми ні в якому разі не зв'язуємо себе одноманітним шаблоном, не вирішуємо раз назавжди, що наш досвід, досвід центральної Росії, можна цілком перенести на всі окраїни» [1]. Він вказував, що в українському селі при неорганізованості бідноти зброя зосереджується в руках куркульських і контрреволюційних елементів, що це «приводить замість диктатури трудящих до фактичного панування бандитського куркульства» [2] і що для його роззброєння, проведення в життя декретів Радянської влади необхідно створити опорні пункти диктатури пролетаріату в особі організованої селянської бідноти, розробити особливі заходи для захисту її інтересів.

IV конференція КП(б)У, обговорюючи питання «Про роботу на селі», прийняла рішення про створення «спілок малоземельних і безземельних селян». Конференція рішуче відкинула антипартійні погляди опозиційної групи «демократичного централізму» — Т. Сапронова, В. Богуславського,

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 133.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 143.

Я. Дробніса, М. Фарбмана (Рафаїла) та ін., які були проти створення організацій селянської бідноти, бо тим самим нібито, на їх думку, кидається виклик решті селянства, що приведе до громадянської війни з середняком. Платформа «децистів», що передбачала проведення старого лозунга нейтральності середнього селянства, сприяла зміцненню позицій куркульства і була розрахована на підрив опори робітничого класу на селі. Ці капітулянтські погляди були викриті на конференції Г. І. Петровським, О. Г. Шліхтером, Я. А. Яковлевим та ін. Рішенням конференції про створення бідняцьких організацій була знайдена форма об'єднання бідноти і маломіцних середняків, яка себе історично виправдала в складних і своєрідних умовах української дійсності.

Політбюро ЦК КП(б)У неодноразово обговорювало питання щодо форм, методів і змісту роботи організацій бідноти, а також і щодо їх назви. Так, на засіданні від 18 квітня 1920 р., де розглядався проект Закону про спілки незаможних селян, було вирішено називати їх не спілками, як передбачалося раніше, а комітетами і подати це рішення на розгляд і затвердження ЦК РКП(б) [1]. Квітневий Пленум ЦК КП(б)У (1920 р.) схвалив його. Виходячи з вищевказаних рішень партійних органів, ВУЦВК 9 травня видав «Закон про комітети незаможних селян», пізніше затверджений IV Всеукраїнським з'їздом Рад (16—20 травня 1920 р.).

Г. І. Петровський згадував, що В. І. Ленін схвалив рішення про створення на Україні комітетів незаможних селян (КНС), він не раз приймав делегатів від незаможників, розпитував їх про життя і роботу комітетів [2]. В комнезамах В. І. Ленін бачив живий зв'язок диктатури пролетаріату з селянством. Наркомат внутрішніх справ регулярно надсилав В. І. Леніну відомості про хід організації КНС, їх кількісний і якісний склад, характер діяльності.

Ленінська ідея організації селянської бідноти знайшла своє організаційне втілення в КНС не тільки на Україні, але й в республіках Середньої Азії і Якутії, де були створені союзи кошчі (союзи хліборобів) і хамначіти (союзи батраків).

Згідно з законом про комнезами в сільські і волосні комітети незаможних селян могли вступати бідняки і середняки. Залучення середнього селянства до КНС на даному етапі революції мало надзвичайно важливе значення для зміцнення союзу робітничого класу і селянства. В. І. Ленін писав, що «Радянська влада завжди ставила перед собою завдання об'єднати міського пролетаря з сільським пролетарем і напівпролетарем, а також і з трудовим селянством середнього достатку, який не експлуатує трудящих» [3]. Законом заборонялось вступати в члени КНС всім тим, хто, згідно з Радянською Конституцією, не мав виборчого права і експлуатував чужу працю.

Підготовчий період організації КНС продовжувався близько місяця, а потім розпочалось їх масове створення в селах і волостях. З метою біль-

---

[1] ПА ІПІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 145, спр. 2, арк. 265.
[2] Г. І. Петровський. Великі роки. К., 1957, стор. 151.
[3] Ленинский сборник XVIII, стор. 143.

ної популяризації закону про комнезами і дальшого з'ясування окремих його питань Наркомат внутрішніх справ, за дорученням ВУЦВК, 6 червня 1920 р. обнародував спеціальну інструкцію. А 10 червня ВУЦВК звертався до робітничого класу із закликом зміцнювати союз з незаможним селянством, допомогти йому створити свої організації. Робітничий клас Харкова, Києва, Луганська та інших міст і промислових центрів відрядив у села республіки 10 576 чоловік, у тому числі 1323 комуністи [1]. За неповними даними ЦК КП(б)У і Наркомату внутрішніх справ, на село було направлено 847 чоловік інструкторами по організації КНС та уповноваженими партійних органів [2]. Велику підготовчу роботу по створенню комнезамів провели 100 делегатів IV Всеукраїнського з'їзду Рад, які були посланні на Лівобережну Україну.

Заклик партії про створення комнезамів знайшов гарячий відгук серед широких мас трудящого селянства і був зустрінутий з великим патріотичним піднесенням. Про це свідчить самий хід організації. З 8 червня по 8 липня 1920 р. на Україні було створено близько 1000 комітетів, а на 1 листопада їх налічувалося вже 10 799, що об'єднували понад 1 млн. незаможних селян. Комнезами були створені у всіх волостях, в третині сіл України. Найбільш успішно проходила організація КНС в Полтавській, Харківській, Донецькій та інших губерніях. Одними з перших комнезамами були організовані в селах Гетьманівка, Степанівка Чугуївського повіту Харківської губернії.

Для узагальнення досвіду і поліпшення роботи незаможницьких організацій ЦК КП(б)У та ВУЦВК прийняли рішення скликати Перший Всеукраїнський з'їзд комнезамів. З'їзд розпочав свою роботу 18 жовтня 1920 р. у Харкові. Він пройшов під лозунгом дальшого організаційно-політичного зміцнення КНС, рішучої боротьби з куркульським бандитизмом, згуртування незаможного селянства навколо Комуністичної партії і робітничого класу. На з'їзді були прийняті постанови з найважливіших питань внутрішнього розвитку республіки, обрана Всеукраїнська центральна комісія незаможних селян, яка працювала при ВУЦВК під головуванням Г. І. Петровського і здійснювала поточне керівництво незаможницькими організаціями, а також представляла інтереси бідняцько-середняцьких мас в республіканських керівних органах. Такі ж комісії створювались в губернських і повітових центрах.

Комітети незаможних селян, озброївшись рішеннями з'їзду, підпорядковували свою багатогранну діяльність політиці завоювання широких мас селянства на бік Радянської влади, зміцнення союзу робітничого класу і селянства. В селах створювались земельні, продовольчі комісії, комісії допомоги відділу управління, допомоги сім'ям червоноармійців, культосвітні, сприяння робітничо-селянській інспекції і т. п. Організація їх переслідувала головним чином мету втягнути в радянське будівництво все незаможне селянство.

---

[1] Отчет ЦК КП (б)У V Всеукраинской партконференции.— Приложение к журналу «Коммунист», 1920, № 25, стор. 2.

[2] Обзор организации КНС (с начала организации до 1.XII 1920 г.). Харьков, 1921, стор. 6.

Комнезами були надійними провідниками ідей і заходів Комуністичної партії на селі, зв'язували широкі селянські маси з органами Радянської влади в центрі і на місцях. «Організованість незаможного селянства — запорука того,— говорилось в тезах ЦК КП(б)У «Про зміцнення Радянської влади на Україні» (лютий 1921 р.),— що Ради будуть захищені від проникнення куркульських елементів і будуть справжніми органами влади. В справі організації і зміцнення Рад знову таки комнезами є вирішальним фактором» [1].

Лозунг оволодіння сільськими Радами та волосними виконкомами став керівництвом до дії в повсякденній діяльності комнезамів. Комісії КНС, члени комітетів працювали з революційним запалом, вони глибоко вникали в економічне і політичне життя села, брали участь у перевиборах місцевих органів влади, слідкували, щоб вибори проводились правильно. Між комнезамами і новообраними Радами та виконкомами встановлювався тісний зв'язок, погодженість у діях. КНС контролювали роботу радянських органів на місцях, слідкували за їх складом, а в разі проникнення ворожих елементів мали право призначати перевибори, рекомендуючи до радянських органів кращих незаможників. В деяких губерніях — Одеській, Харківській, де члени КНС оволоділи багатьма сільськими Радами і виконкомами, проводилась мобілізація активістів-незаможників для відрядження їх в інші райони, де лютував бандитизм і куркульське засилля. Комнезами проводили в Ради і виконкоми виключно тих, кому по праву належала тепер влада, кому вона дорога, кого вона захищає,— таку оцінку діяльності КНС Катеринославського повіту дала нарада представників КНС, що відбулася в 1920 р.

Діяльність комнезамів і сільських Рад була нерозривно зв'язана з втіленням у життя ленінської аграрної політики. Тільки після створення КНС розпочався справжній перерозподіл землі згідно з соціалістичним законодавством, в результаті чого значно зменшилась кількість безпосівних господарств. Як зазначалося на Першому Всеукраїнському з'їзді КНС, з часу створення комнезамів і до з'їзду по всій Україні комнезамами було відібрано від куркулів та передано бідноті 987 968 десятин землі.

V конференція КП(б)У, розглядаючи земельне питання, відзначила, що «через організацію комітетів незаможних селян нашій партії вдалося знесилити куркульські верстви українського села і піднести в ньому політичний вплив найбільш пригноблених і найбідніших верств українського селянства» [2]. В ході закріплення землі за господарствами трудового селянства КНС виступали піонерами колгоспного руху, створювали комуни, артілі і т. п.

Організоване в свої комітети, незаможне селянство подавало велику допомогу продовольчим органам. На комнезами покладалась повна відповідальність за проведення всіх розверсток, головним чином продовольчої, за постачання сільського населення предметами першої необхідності.

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, спр. 1496, арк. 5.
[2] КП України в резолюціях.., стор. 85—86.

Зміцнення сільських Рад, перерозподіл землі, продрозверстка проходили в жорстокій боротьбі з куркульством, яке знаходило підтримку з боку буржуазно-націоналістичних партій і міжнародної буржуазії й все ще сподівалось на реставрацію влади капіталу. Тільки на листопад 1920 р. членами КНС було вилучено у бандитів 33 085 гвинтівок, 23 кулемети, 37 гармат, 36 бомб, 362 револьвери. За даними на 1 березня 1922 р., в боротьбі з бандитизмом брало участь 56 017 членів КНС, що об'єднувалися в 730 загонів.

Боротьба незаможного селянства з куркульським бандитизмом нерозривно зв'язана з тією значною допомогою, яку подавали комнезами Червоній Армії в боротьбі з білогвардійцями та інтервентами. Під час наступу військ буржуазно-поміщицької Польщі КНС піднімали цілі села проти окупантів, селяни ховали продукти і фураж, руйнували комунікації, знищували техніку, всіляко перешкоджаючи просуванню ворожих військ.

З наступом на Україну генерала Врангеля В. І. Ленін звернувся з листом до незаможних селян України, в якому закликав: «Хай же всі і кожен стане грудьми на захист проти Врангеля! Хай усі комітети незаможних селян напружать, як тільки можна, свої сили, допоможуть Червоній Армії добити Врангеля» [1]. Заклик вождя революції викликав небувале патріотичне піднесення серед усього трудового селянства. На фронт проти Врангеля незаможне селянство відправило своїх кращих представників. Тільки з однієї Харківської губернії комнезами спорядили і відправили на фронт 1480 чоловік, дали 1407 коней, 957 сідел, 698 гвинтівок, 332 шаблі, 24 револьвери. Це дало можливість губвоєнкомісаріату сформувати 3 кавалерійських полки [2]. По всій Україні із членів КНС організовувалися тачаночні і кінні загони, в них нараховувалося 10 тис. чоловік. Куп'янський, Балтський повітові з'їзди КНС оголосили себе мобілізованими на фронт проти Врангеля, а комнезами Одещини відрядили в Червону Армію 1000 молодих незаможників і передали 1200 коней, відібраних у куркулів.

Таким чином, комнезами в роки воєнного комунізму були надійними опорними пунктами диктатури пролетаріату на селі. Об'єднуючи сільську бідноту і частину середнього селянства в боротьбі проти економічного і політичного впливу куркульської націоналістичної контрреволюції, борючись за вивільнення з-під цього впливу широких середняцьких мас, за перетворення їх в союзників робітничого класу, комнезами фактично здійснювали керівництво всім життям села, зосереджували в своїх руках функції політичної і адміністративної влади паралельно з Радами. Вони були необхідною умовою остаточної перемоги і зміцнення Радянської влади, цементуючою силою в союзі робітничого класу і селянства.

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 277.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 17, арк. 42.

РОЗДІЛ III

СЕЛЯНСТВО УКРАЇНИ У БОРОТЬБІ ЗА ВІДБУДОВУ І РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (1921—1927 рр.)

БОРОТЬБА СЕЛЯН ЗА ВІДБУДОВУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Війни, що безперервно точились на території України близько семи років, завдали народному господарству республіки величезної шкоди. На фронтах, куди пішло майже 20% всіх дорослих чоловіків, загинули сотні тисяч робітників і селян, значна кількість повернулась інвалідами, нездатними до праці. В республіці були вкрай підірвані продуктивні сили. Заводи і фабрики лежали в руїнах, шахти і рудники були затоплені. Видобуток вугілля на шахтах Донбасу зменшився більш як у 5,5 раза. Більшість підприємств легкої і харчової промисловості не діяла. Цукрові заводи України — основні виробники цукру в країні — випускали в 14,5 раза менше продукції, ніж до війни. Зв'язок між економічними районами і окремими галузями народного господарства був паралізований. В хаотичному стані перебували фінанси і торгівля. Обсяг продукції важкої промисловості України був майже в дев'ять разів менший, ніж у 1913 р.

В стані занепаду перебувало також сільське господарство. Загальна посівна площа на Україні скоротилась на 15%, а таких важливих сільськогосподарських культур, як пшениця, жито, овес і ячмінь — на одну третину. За роки війни фактично припинилось постачання селу сільськогосподарських машин і реманенту. Технічна база сільського господарства була на дуже низькому рівні. Майже на 20% зменшилось число коней. Значно скоротилось поголів'я худоби, особливо молодняка великої рогатої худоби і свиней. Все це негативно вплинуло на ведення рільництва. Різко знизилась врожайність зернових і особливо технічних культур. На врожайності позначилась також засуха 1920 р., яка охопила значну територію України. Валовий збір зернових культур зменшився в порівнянні з 1913 р. на 38,5%. В доповіді на X з'їзді РКП(б) В. І. Ленін говорив, що «селянське господарство після війни, яка так довго тривала, настільки ослабло, що неврожай стався і на грунті зниження засіву, і погіршення засобів виробництва, і зниження врожайності, і недостачі робочої сили, і т. д.» [1]

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 148.

Населення республіки терпіло від нестачі продуктів харчування і найнеобхідніших товарів широкого вжитку — одягу, взуття, палива, гасу, мила, солі та інших предметів. Голод, злидні, епідемічні захворювання знесилювали людей; різко збільшилась смертність і зменшилась народжуваність. Частина робітників, рятуючись від голоду і безробіття, змушена була залишити міста і виїхати в села. Дрібнобуржуазна стихія проникала в середовище робітничого класу. В серпні 1920 р. В. І. Ленін писав: «А пролетаріат декласований, тобто вибитий з своєї класової колії. Стоять фабрики й заводи — ослаблений, розпорошений, знесилений пролетаріат» [1]. Все це певною мірою призводило до послаблення класової бази диктатури пролетаріату в країні.

Тяжке економічне становище, що його переживала наша країна, було безпосереднім наслідком варварського розорення її народного господарства внутрішньою контрреволюцією та іноземними загарбниками, наслідком багаторічної економічної блокади, запровадженої капіталістичними країнами. В. І. Ленін вказував, що «західноєвропейські капіталістичні держави, почасти свідомо, почасти стихійно, зробили все можливе, щоб відкинути нас назад, щоб використати елементи громадянської війни в Росії для можливо більшого розорення країни» [2].

Господарське будівництво в країні перебувало під загрозою зриву. Нестача продовольства, сировини і палива стали основним гальмом розвитку народного господарства, відбудови і розвитку промисловості, без якої неможливо було побудувати економічний фундамент соціалізму. Необхідні були залізна воля партії, згуртованість навколо неї всього робітничого класу, беззастережна підтримка трудящого селянства великої справи побудови соціалізму.

Воєнні перемоги легші, ніж перемога господарська, писав В. І. Ленін у березні 1920 р. «Перемогти Колчака, Юденича, Денікіна було багато легше, ніж перемогти старі дрібнобуржуазні звички, відносини, навики, господарські умови, відстоювані і репродуковані мільйонами і мільйонами дрібних господарів поруч з робітниками, разом з ними, серед них» [3].

Треба було встановити правильні взаємовідносини між соціалістичною державною промисловістю і розпорошеним одноосібним сільським господарством, між робітничим класом і трудящим селянством. Від цього залежав успіх соціалістичного будівництва і його перемога.

Перед Комуністичною партією і Радянською владою постало, як першочергове завдання, питання про визначення і проведення в життя такої господарської політики, яка б створила найбільш сприятливі умови для відбудови і розвитку народного господарства. Необхідно було знайти ту, за висловом В. І. Леніна, «особливу ланку ланцюга, за яку треба всіма силами ухопитися, щоб вдержати весь ланцюг і підготувати міцно перехід до дальшої ланки» [4]. Такою першочерговою ланкою було сільськогоспо-

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 3.
[2] Там же, стор. 439.
[3] В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 369.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 238.

дарське виробництво, поліпшення господарства дрібного селянства, без чого не можна було приступити до відбудови народного господарства. Щоб відбудувати в країні промисловість, вказував В. І. Ленін, потрібні надлишки сільськогосподарського виробництва. Досягти цього можна було лише при встановленні міцної політичної і господарської змички між містом і селом, при зміцненні союзу робітничого класу і трудящого селянства. Необхідно було створити таку систему господарювання і взаємозв'язку між промисловістю і сільським господарством, яка матеріально заінтересовувала б селянина в різкому збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції і корінному поліпшенні ведення свого господарства.

Після переможного закінчення громадянської війни політика воєнного комунізму, що була вимушеним заходом, і система продовольчої розверстки вступили в суперечності з життєвими інтересами селянства. Селяни, переконавшись у тому, що їм не загрожує повернення поміщиків, стали відкрито висловлювати своє незадоволення примусовим вилученням у них хліба та іншої сільськогосподарської продукції. Продовольча розверстка заважала розвиткові продуктивних сил в сільському господарстві; вона, як вказував В. І. Ленін, стала основною причиною глибокої економічної і політичної кризи, яку переживала країна на початку 1921 р. На Україні з новою силою спалахнув куркульський бандитизм, до якого була втягнута і деяка частина трудящого, особливо середнього селянства, незадоволеного продрозверсткою.

Життя вимагало зміни економічної політики Радянської влади. Перехід від політики воєнного комунізму до нової економічної політики відбувся навесні 1921 р. на основі рішень X з'їзду РКП(б). Продовольча розверстка, як засіб державних заготівель хліба, фуражу і сільськогосподарської сировини, була замінена продовольчим податком.

27 березня 1921 р. на надзвичайній сесії ВУЦВК була прийнята постанова «Про заміну продовольчої розверстки податком». В постанові вказувалось: «Для забезпечення правильного і спокійного ведення господарства на основі більш вільного користування хліборобами продуктами своєї праці і своїми господарськими засобами, для зміцнення селянського господарства і піднесення його продуктивності, а також з метою точного встановлення державних зобов'язань, що припадають на хліборобів,— розверстка, як засіб державної заготівлі продовольства, сировини і фуражу, замінюється натуральним податком» [1]. Продподаток був встановлений у розмірі 117 млн. пудів, з яких 18 млн. пудів йшли на створення губернських страхових продовольчих фондів, тобто на задоволення потреб бідного селянства. Таким чином, розмір продподатку був майже на 40% нижчий, ніж продрозверстка з урожаю 1920 р. Передбачалось, що селянські господарства, які збільшували в своєму господарстві посівні площі, підвищували їх продуктивність, одержать пільги. Система натурального оподаткування створювала матеріальну заінтересованість селянства в розширенні посівних площ, поліпшенні ведення свого господарства, підвищенні врожайності і розвитку тваринництва. Селяни одержували мож-

[1] ЗЗ УРСР, 1921, стор. 138.

ливість, після виконання завчасно встановлених твердих норм здачі державі продподатку, вільно розпоряджатись лишками виробленої ними продукції. Вони мали право вільно продавати свою продукцію на ринку і купувати знаряддя виробництва та інші промислові товари.

Дозвіл вільної торгівлі в межах місцевого господарського обороту створював умови для якнайшвидшої відбудови сільськогосподарського виробництва, для корінного поліпшення продовольчого становища всього населення, для забезпечення промисловості сировиною. «Торгівля,— писав В. І. Ленін в листопаді 1921 р.,— ось та «ланка» в історичному ланцюгу подій, в перехідних формах нашого соціалістичного будівництва 1921—1922 років, *«за яку треба всіма силами ухопитися»* нам, пролетарській державній владі, нам, керівній комуністичній партії. Якщо ми *тепер* за цю ланку досить міцно «ухопимось», ми *всім* ланцюгом у найближчому майбутньому оволодіємо напевно. А інакше нам усім ланцюгом не оволодіти, фундаменту соціалістичних суспільно-економічних відносин не створити» [1]. За висловом В. І. Леніна, торгівля стала єдино можливим економічним зв'язком між десятками мільйонів дрібних землеробів і великою державною промисловістю.

Звичайно, проголошення вільної торгівлі в умовах непу мало і негативні риси. Вона сприяла пожвавленню капіталістичних елементів у містах і селах, росту дрібного капіталу і дрібної буржуазії. Але для Радянської влади це не створювало серйозної небезпеки. При збереженні і закріпленні політичної влади в країні і командних висот в народному господарстві за робітничим класом, нова економічна політика забезпечувала повну перемогу соціалістичної економіки над економікою капіталістичною. Всі політичні і господарські заходи Радянської влади в умовах непу були направлені на зміцнення політичного і економічного союзу робітничого класу і трудящого селянства — основи диктатури пролетаріату в країні.

Основне завдання непу полягало в тому, щоб «зімкнутися з селянською масою, з рядовим трудовим селянством, і почати рухатись вперед незмірно, безконечно повільніше, ніж ми мріяли, але зате так, що дійсно буде рухатись вся маса з нами» [2],— говорив В. І. Ленін на XI з'їзді РКП(б). В. І. Ленін передбачав, що в майбутньому настане небачене, але бажане прискорення цього руху, коли Радянська держава одержить можливість для широкого наступу по всьому фронту соціалістичного будівництва.

Трудяще селянство України з задоволенням сприйняло перехід до нової економічної політики, вітало заходи Радянської влади, спрямовані на якнайшвидшу відбудову всього народного господарства. Селяни сіл Новотимофіївка і Федосіївка Мелітопольського повіту Запорізької губернії в своїй постанові писали: «Беручи до уваги нову економічну політику Радянського уряду, ми, селяни, впевнені, що нам в найближчому

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 84—85.
[2] Там же, стор. 234—235.

часі вдасться перемогти внутрішню розруху, відбудувати спільними силами зруйноване народне господарство країни» [1].

Перехід до мирного господарського будівництва був пов'язаний з величезними труднощами. На Україні продовжував лютувати куркульський бандитизм. За повідомленням Командуючого збройними силами України і Криму М. В. Фрунзе, на початку 1921 р. на території України чинили свій страхітливий злочин понад 40 тис. бандитів. Особливу небезпеку становили банди Махна, Тютюнника, Соколовського та багатьох інших. Очолювані анархістами і українськими буржуазними націоналістами, вони тероризували населення, вбивали партійних і радянських працівників, комсомольців, сільських активістів, членів комітетів незаможних селян, знищували заготовлений державою хліб. Не було злочину, перед яким зупинились би ці озвірілі від народної крові виродки. Розбій бандитів призводив до дальшого руйнування народного господарства.

Куркульський бандитизм організовувався, підтримувався і розпалювався імперіалістичними країнами і їхніми агентами, підпільними контрреволюційними буржуазно-націоналістичними організаціями, що діяли на Україні. Серед них особливу активність проявляли «Братство української державності», «Українська військова організація», «Всеукраїнський повстанком» та ін., які ставили за мету повалення влади робітників і селян, реставрацію буржуазно-поміщицького ладу під облудною вивіскою «самостійної України».

Ліквідація куркульського бандитизму була одним з найважливіших і першочергових завдань Радянської влади. 29 січня 1921 р. Раднарком УРСР прийняв постанову «Про заходи боротьби з бандитизмом». Фронт боротьби з бандитизмом був оголошений фронтом такої ж державної ваги, яким були військові фронти часів громадянської війни і яким став фронт боротьби з господарською розрухою. Раднарком закликав трудящі маси України до нещадної боротьби з куркульсько-націоналістичним бандитизмом.

Комуністична партія України очолила боротьбу робітників і селян України з куркульсько-бандитськими зграями, що нишпорили по українській землі. Перша Всеукраїнська партійна нарада, що проходила 2—4 травня 1921 р., відзначила, що бандитизм є головною перешкодою для зміцнення Радянської влади на місцях і ліквідації господарської розрухи. Вона звернулась до всіх партійних організацій України з категоричною вимогою вести якнайенергійнішу боротьбу проти націоналізму, антисемітизму, анархо-махновщини та угодовських партій, які створюють політичну атмосферу, сприятливу для розвитку бандитизму.

При командуючому збройними силами України і Криму, при всіх губернських, повітових і районних комітетах партії були створені наради по боротьбі з бандитизмом. Вони мобілізували сільських комуністів, комсомольців, незаможників, організовували частини особливого призначення, залучали до боротьби з бандами широкі маси робітників і селян.

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства Херсонщини. Збірник документів і матеріалів, вип. І. Херсон, 1957, стор. 271.

Боротьба із збройним бандитизмом ускладнювалась тим, що йому надавали всіляку допомогу духівництво і релігійні секти. Духівництво поряд з куркульством становило соціальну і економічну базу бандитизму. Церкви і монастирі стали сховищами для бандитів, їх продовольчими базами. Учасники банд завжди могли знайти в них пристановище, зброю і продукти харчування. «Святі отці» і монастирська братія вели наклепницьку, ворожу агітацію проти Радянської влади, вербували бандитів з середовища карних злочинців, підбурювали відсталу частину селян не виконувати радянських законів, відвертали їх від участі в державній і господарській роботі.

Для ліквідації куркульського бандитизму Радянська влада вжила найрішучіших заходів. На боротьбу з бандитами були послані військові частини Червоної Армії. Особливо велику роль в боротьбі з бандитизмом відіграла 1-а Кінна армія, кінний корпус Червоного козацтва, кінний корпус Г. І. Котовського та ін. На кінець 1922 р. основні збройні сили бандитів на Україні були знищені. 4 жовтня 1922 р. М. В. Фрунзе писав в газеті «Комуніст»: «Нами не тільки знищено переважну більшість банд, але, що найважливіше, в більшості місць вирвана з корінням їх опора на селі». Остаточній ліквідації бандитизму сприяла активна участь у боротьбі проти нього широких мас трудящого селянства.

Другим ворогом мирного господарського будівництва, поряд з куркульським бандитизмом, був голод. Після посушливого 1920 р. країну вразила засуха 1921 р. На Україні від неї особливо потерпіли південні і південно-східні губернії, де валовий збір зернових у 1921 р. ледве становив 10% рівня 1913 р., а в цілому по Україні він не перевищив 25%[1]. Від нестачі кормів різко зменшилось поголів'я робочої і продуктивної худоби, що привело до скорочення виробництва продуктів тваринництва і значно зменшило кількість тягла в селянських господарствах.

Засуха і неврожай викликали голод, від якого в першу чергу терпіла біднота. Користуючись лихом, куркульство зробило спробу повністю підкорити собі бідноту. Комісія ЦК КП(б)У, що вивчала соціальні процеси тогочасного українського села, доповідала: «В умовах страшного голоду, смертей, відчаю, втеч населення з своїх сіл і волостей куркульство мало зачеплене нещастям, воно бере в оренду землю, наймає по голодній ціні батраків; зберігши реманент, куркульство на небачено тяжких умовах допомагає безреманентним обробляти землю, за кусок хліба закабаляє бідноту і забирає у неї майбутній врожай, скуповуючи за безцінь худобу і майно голодних» [2].

Радянська влада вжила проти куркулів рішучих заходів. 8 липня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову, якою звільняв бідноту від виконання кабальних угод, нав'язаних під тиском голоду. Ті куркулі, які намагались використати ці угоди нелегальними шляхами, притягались до суворої кримінальної відповідальності. На підставі цієї постанови на місцях проведено повернення селянській бідноті врожаю хліба та іншого майна,

---

[1] Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. М., 1954, стор. 225.
[2] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 373, арк. 46.

яке воно в голодний рік змушене було за безцінь продати куркулям. Херсонський повітовий земвідділ своїм розпорядженням від 21 липня 1922 р. зобов'язав волосні земвідділи слідкувати, щоб у майбутньому подібні кабальні угоди не нав'язувались сільській бідноті.

В голодний 1921/22 р. українське селянство проявило високе почуття братерського ставлення до трудящих Радянської Росії, які на своїх плечах винесли основний тягар боротьби з внутрішньою і зовнішньою контрреволюцією. Воно виявило велике розуміння єдності долі всіх радянських народів. Незважаючи на загибель від засухи врожаю на великих площах, селяни України здали державі по продовольчому податку з урожаю 1921 р. понад 75 млн. пудів зерна та велику кількість інших продуктів і сільськогосподарської сировини.

Відомо, що засуха 1921 р. найбільше вразила райони Поволжя. Трудящі селяни України одностайно відгукнулись на звернення до них В. І. Леніна, який 21 серпня 1921 р. писав: «Робітники і селяни голодного Поволжя, які переживають тепер лихо, небагато чим слабше, ніж жахливе лихо 1891 р., чекають допомоги від українських землеробів. Допомога потрібна швидка. Допомога потрібна велика. Хай не лишиться жодного землероба, який не поділився б своїм надлишком з поволзькими голодуючими селянами, яким нічим засіяти полів» [1]. В. І. Ленін пропонував, щоб з кожного повіту України зібраний хліб був відвезений у Поволжя обраними селянськими представниками, які б мали змогу на власні очі побачити розміри лиха, нужди, голоду, побачити, наскільки необхідна якнайскоріша допомога трудящим Поволжя.

І селяни України виконали свій братній обов'язок. В кожному селі проводився збір продовольчих продуктів. У фонд допомоги голодуючим було зібрано понад 31 млн. пудів хліба. Тільки селяни Волинської губернії внесли у цей фонд 5,5 млн. пудів харчових продуктів [2]. Допомога українського народу братньому російському народові була яскравим проявом братерської співдружності радянських народів, що гартувалась в роки спільної збройної боротьби за владу Рад на фронтах громадянської війни і особливо зміцніла після утворення в грудні 1922 р. Союзу РСР.

Сільське господарство, розорене війнами і підірване засухою і голодом 1921 р., вимагало термінової допомоги з боку Радянської держави. Радянський уряд ще навесні 1921 р. виділив селянам України насіннєву позику в розмірі 7,5 млн. пудів, а також відпустив їм на пільгових умовах певну кількість машин і реманенту. Робітники промислових підприємств взяли активну участь у ремонті сільгоспреманенту, який був організований на окремих заводах.

19 квітня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про відбудову та зміцнення сільського господарства України», в якій накреслив широку програму надання допомоги селянам у розвитку сільськогосподарського виробництва. На Україні було створене акційне товариство відбудови та зміцнення сільського господарства «Село — допомога». Йому були надані дер-

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 464.

[2] Отчет Волынского губисполкома II губернскому съезду Советов Волыни, VI Украинскому съезду Советов. Житомир, 1921, стор. 2.

жавою значні кошти і матеріальні засоби. На товариство покладалось завдання забезпечувати селян посівним насінням, сільськогосподарськими машинами та реманентом, робочою худобою тощо, надавати позики в першу чергу «колективним господарствам, в які зараз по всій Україні гуртується незаможне селянство».

Радянський уряд України провів в життя ряд інших заходів, що сприяли поліпшенню господарського стану селянства, дальшій його заінтересованості у розвитку сільськогосподарського виробництва. 19 травня 1923 р. ВУЦВК і Раднарком УРСР прийняли декрет, яким був введений єдиний сільськогосподарський податок. Починаючи з 1 жовтня 1923 р., скасовувались існуючі на той час численні форми оподаткування. Для посилення товарно-грошових відносин у країні сільськогосподарський податок поступово переводився на грошову основу.

У податковому законодавстві Радянська влада провадила тверду класову політику. Головний тягар податків падав на куркульсько-заможні верстви сільського населення. При оподаткуванні середнє селянство одержувало значні пільги, а незаможницько-бідняцькі верстви села зовсім звільнялись від сплати податку. В 1922 р. від податку було звільнено 16% селянських господарств [1], а в 1927 р., внаслідок зміцнення економіки республіки,— 35% [2]. Фактично вся біднота і деяка частина маломіцних середніх господарств була звільнена Радянською владою від податку.

У перші роки непу було завершене вилучення надлишків землі у куркулів. Цей процес на Україні, через затяжну громадянську війну і своєрідність класової боротьби на селі, затягнувся до кінця 1923 р.

Ліквідація поміщицького землеволодіння і конфіскація частини землі у куркулів дали можливість Радянській владі забезпечити землею безземельних і малоземельних селян. Внаслідок цього відбулись істотні зміни в соціальній структурі українського селянства. Різко зменшилась кількість двох протилежних верств сільського населення — бідноти і куркулів. Українське село стало в основному середняцьким.

Про соціально-економічні зміни в українському селі свідчить перерозподіл посівних площ селянських господарств, який відбувся в післяреволюційний час.

Динаміку розподілу селянських господарств України по посівній площі в 1923 і 1917 рр. видно з наведених даних (в %) [3]:

	1917 р.	1923 р.
Безпосівних	16,0	3,2
З посівом до 1 десятини	16,2	12,7
» » від 1 до 3 десятин	29,3	43,2
» » » 3 до 6 »	19,0	26,6
» » » 6 до 9 »	9,0	8,4
» » » 9 до 15 »	6,4	4,6
» » понад 15 »	5,1	1,3

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 176, арк. 10.
[2] КП України в резолюціях.., стор. 388.
[3] Сельское хозяйство Украины. Харьков, 1923, стор. 40; Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР, стор. 49.

Селянин-одноосібник у полі.

Таким чином, внаслідок здійснення аграрної революції кількість безпосівних селянських господарств порівняно з дореволюційним періодом зменшилась у 5 разів, а багатопосівних — майже в 4 рази. Питома вага селянської бідноти знизилась до 30%, а куркульства — до 4,5%. Головною фігурою на селі тепер був середняк, який становив $^2/_3$ селянських господарств України. При розгляді наведених вище даних необхідно зважити й на те, що в 1923 р. певна частина селянських господарств ще не змогла освоїти одержаної від Радянської влади землі.

Передача трудовому селянству всієї землі колишнього нетрудового фонду і проведення зрівняльного розподілу поставили питання про негайне припинення подальших земельных переділів, які практикувались до цього часу. Селяни нарікали на щорічні переділи одержаної землі, що перешкоджало впровадженню кращих, більш прогресивних, поліпшених методів обробітку, культивувало споживацьке, інколи хижацьке ставлення до землі, і кінець кінцем приводило до її виснаження, засміченості, до неможливості встановлення правильних сівозмін.

VIII Всеукраїнський з'їзд Рад (17—20 січня 1924 р.) в резолюції «Про землеустрій» визнав за необхідне покласти край дальшим зрівняльним переділам і постановив «закріпити теперішнє фактичне безспірно землекористування за окремими дворами і надалі всілякі суперечки про незаконність землекористування вирішувати тільки в судовому порядку через земельні судові комісії» [1]. З'їзд вказав також на необхідність об-

[1] Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад. Харків, 1932, стор. 185.

межити поділ селянських сімей. Надмірне роздрібнення селянських дворів призводило до утворення маломіцних господарств, зовсім позбавлених тягла і реманенту.

В післяреволюційні роки процес утворення нових селянських господарств відбувався особливо інтенсивно. Якщо в 1916 р. на Україні було близько 3,8 млн. селянських дворів, то в 1923 р. їх нараховувалось вже 4,8 млн., при цьому загальна кількість сільського населення зменшилась за цей період з 20,2 до 19,4 млн. чоловік. Продуктивність новоутворених господарств була значно нижчою. І це створювало додаткові труднощі в справі відбудови і дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва, у справі постачання державі продовольства і сировини. Все більше ставало господарств, які не виробляли товарної продукції. В 1923 р. питома вага їх в загальній кількості селянських господарств становила близько 60%[1].

Процес подрібнення селянських господарств продовжувався і в наступні роки, але він уже не був таким інтенсивним. З 1923 по 1927 р. число селянських дворів на Україні збільшилось на 6%, досягнувши 5,1 млн. В той же час загальна кількість сільського населення збільшилась на 25%.

Найбільш достовірні відомості про населення України, в тому числі і про сільське населення, про його структуру містяться в матеріалах про його перепис, проведений в кінці 1926 р. На 17 грудня 1926 р. на Україні проживало 29 млн. чоловік, з них в сільській місцевості — 23,6 млн., або 81,4% (11,4 млн. чоловіків (48,3%) і 12,2 млн. жінок (51,7%))[2].

Розміщення сільського населення за основними географічно-економічними районами України було таке: Полісся — 2,5 млн., Правобережжя — 7,5 млн., Лівобережжя — 5,9 млн., Степ — 7,6 млн. чоловік. Найбільш заселеними були райони Правобережжя. При середній густоті населення України 64 чоловіка на 1 *кв. км*, на Правобережжі припадало 74, в той час як в Степу — 39, а на Поліссі — 46 чоловік.

Густота населення разом з природно-кліматичними умовами визначали напрямок його господарської діяльності. В селянських господарствах Правобережжя переважали технічні культури, особливо цукровий буряк, хміль та ін., які вимагали більшої затрати праці, в Степу — переважно зернові культури.

За національною приналежністю населення України було переважно українським. В цілому по республіці українці становили 80,1%, а на селі — 87,6%. Серед інших національностей найбільше було росіян, з них сільського населення — 5,6%. Крім того, на селі жили поляки (1,6%), німці (1,5%), євреї (1,5%), молдавани (1%) та ін. Всього на Україні налічувалось понад 40 національностей і народностей.

За віковим складом сільське населення України розподілялося так: дітей до 13 років нараховувалось 8,6 млн. чоловік, або 36,4%, підлітків (від 14 до 17 років) — 2,5 млн. чоловік (10,6%), працездатних — від 18

[1] Сельское хозяйство Украины. Харьков, 1923, стор. 40.

[2] Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня року 1926. Харків, 1928, стор. 2—3.

до 60 років — 11,3 млн. чоловік (47,9% всього сільського населення) з переважанням жінок—53%, чоловіків і жінок віком понад 60 років—1,2 млн. чоловік (5,1%), в тому числі 2432 чоловіка, що мали 100 і більше років.

Культурний рівень українського селянства був дуже низьким. В 1920 р. майже дві третини (62,3%) населення України було неписьменним. Серед сільського населення не вміли читати і писати 54,3% чоловіків і 79,3% жінок [1]. Вже в перші роки Радянської влади і особливо після закінчення громадянської війни в республіці широко проводилась робота по ліквідації неписьменності. В містах і селах відкривались школи і курси лікнепів. Мільйони чоловіків і жінок навчилися читати і писати.

Але це був лише початок великої боротьби з неписьменністю робітників і селян, початок культурної революції в країні. У 1926 р. половина сільського населення (старше семи років) була неписьменною — 33,2% чоловіків і 66,6% жінок [2]. Неписьменність значної частини населення становила одну з найсерйозніших перепон в справі соціалістичного будівництва. «Без поголовної письменності,— говорив В. І. Ленін,— без достатнього ступеня тямучості, без достатнього ступеня приучення населення до того, щоб користуватися книжками, і без матеріальної основи цього, без певної забезпеченості, скажемо, від неврожаю, від голоду і т. д.,— без цього нам своєї мети не досягти» [3].

Наділення безземельних і малоземельних селян землею, скорочення темпів утворення нових господарств ще не вирішувало справи виробництва сільськогосподарської продукції. Треба було цю землю освоїти, в найкоротші строки ввести її в сільськогосподарський оборот. Радянська держава вживала термінових заходів щодо збільшення асигнувань для сільського господарства, забезпечення його машинами та інвентарем, надання селянам агротехнічної допомоги. З 1 жовтня 1922 р. по 1 жовтня 1927 р., тобто за 5 років, витрати з республіканського державного бюджету на сільське господарство становили майже 96 млн. крб., або 13—14% всіх бюджетних видатків щорічно [4].

Радянська держава приділяла велику увагу постачанню селу машин і реманенту. В 1921 р. заводи сільськогосподарського машинобудування виробили всього 8,5% довоєнної продукції. Їх відбудова стала першочерговим завданням господарських органів. V Всеукраїнський з'їзд Рад зобов'язав державні органи забезпечити ці заводи необхідними матеріалами, сировиною, паливом та робочою силою нарівні з ударними підприємствами металургійної і вугільної промисловості.

В червні 1921 р. 10 великих заводів сільськогосподарського машинобудування були об'єднані в Український трест сільськогосподарського машинобудування (УТСМ). Внаслідок героїчних зусиль робітничого класу

---

[1] Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня року 1926, стор. 4, 73—78. Дані про кількість населення узагальнені автором і подані округлено.

[2] Там же, стор. 210.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 415.

[4] Народне господарство України 1923—1924 року, стор. 17; Україна. Статистичний щорічник на 1928 рік. Харків, 1928 стор. 332.

і уваги Радянського уряду вже в перші роки непу стали до ладу і почали давати продукцію такі заводи, як «Серп і молот» в Харкові, ім. Жовтневої революції в Одесі, «Комунар» в Запоріжжі, «Червона зірка» в Єлисаветграді, «Першотравневий» в Бердянську, «Плуг і молот» в Миколаєві, «Червоний прогрес» у Великому Токмаку, ім. Енгельса на Хортиці, ім. Шевченка на ст. Софіївка, «Змичка» в Чугуєві [1]. Вже в 1923/24 сільськогосподарському році на заводах УТСМ було вироблено машин на суму 12,7 млн. довоєнних карбованців, а в наступному році — на 34,4 млн. крб., що перевищувало довоєнний рівень на 27%. В 1925 р. заводи УТСМ давали близько 90% продукції всього сільськогосподарського машинобудування на Україні.

В цілому по країні на кінець відбудовного періоду надходження машин у сільське господарство збільшилось проти 1921 р. у 10 разів і перевищило довоєнний рівень на 9,6% [2]. В 1925—1927 рр. на заводах сільськогосподарського машинобудування України були здійснені заходи по реконструкції і механізації, внаслідок чого вже в 1925/26 р. їх валова продукція становила 47 333 тис. довоєнних карбованці, а в 1926/27 р.— 57 483 тис. крб. [3], що перевищило довоєнний рівень більш ніж у два рази.

Завдяки досягнутим успіхам у розвитку сільськогосподарського машинобудування збільшилась забезпеченість селянських господарств машинами і реманентом. Якщо в 1925 р. на 100 селянських господарств припадало 54,1 плуга, 65,8 борін, 5,5 сівалок, то в 1927 р.— плугів — 59,5, борін — 75,4, сівалок — 6,5. Тільки за два роки (з 1925 по 1927) селянство України купило машин і реманенту на 70 млн. крб.[4]

Однак забезпеченість сільського господарства машинами і реманентом все ще залишалась незадовільною. В 1927 р. 37,8%, або близько 2 млн. селянських господарств були безінвентарними, 41,7% — не мали тягла; під час весняної сівби 36,7% селянських господарств обробляли свої земельні наділи найманим реманентом і 39,6% — найманим тяглом [5].

Гостра нестача живого і мертвого реманенту призводила до того, що великі земельні площі не засівались. В 1927 р. «гулящої» землі на Україні було понад 9 млн. *га*, або 21,6% всіх сільськогосподарських угідь. Освоїти ці землі, підняти продуктивність сільськогосподарського виробництва можна було лише за умов здійснення соціалістичної перебудови і технічної реконструкції сільського господарства. Необхідно було створити тракторну і автомобільну промисловість, побудувати заводи по виробництву комбайнів і складних сільськогосподарських машин.

Перші трактори на Україні були виготовлені в 1923 р. на Харківському паровозобудівному заводі (ХПЗ) і великотокмацькому заводі сільськогосподарського машинобудування «Червоний прогрес». Вже в

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1298, арк. 60.

[2] Советское народное хозяйство в 1921—1925 гг. М., 1960, стор. 251.

[3] Статистико-экономический отчет по Украинской государственной промышленности за 1926/27 год, ч. II. Харьков, стор. 285.

[4] Два роки роботи уряду УРСР. Харків, 1929, стор. 26—27.

[5] Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України, вип. I, стор. 320.

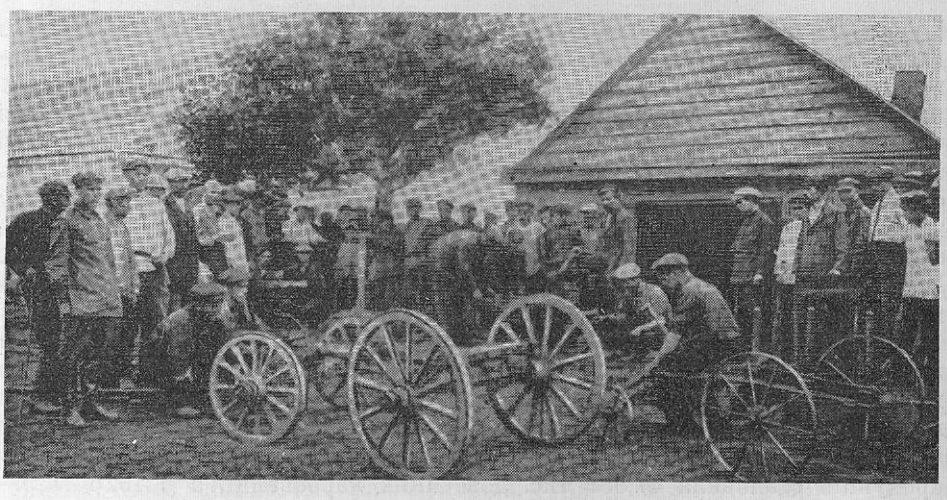

Бригада робітників Краматорського заводу ім. Ілліча за ремонтом селянського реманенту.

1927 р. ці заводи випустили 180 тракторів. Перший досвід робітників цих заводів, промислових підприємств Ленінграда, Коломни по конструюванню і виготовленню вітчизняних тракторів сприяв будівництву в СРСР таких велетнів тракторобудування, як Сталінградський і Харківський тракторні заводи.

Радянський уряд одночасно купував трактори за кордоном. В 1924/25 р. сільське господарство України одержало 3208 тракторів, з яких куплених за кордоном — 3070 [1]. Всього за чотири роки, з 1 жовтня 1924 р., республіка одержала 9152 трактори [2], які використовувались переважно на полях радгоспів, колгоспів, машинно-тракторних і кооперативних товариств. Трактори виступали, за визначенням В. І. Леніна, найважливішим засобом «радикальної ломки старого землеробства» [3].

Регулюючи продаж тракторів і складних сільськогосподарських машин, постачаючи їх головним чином колективним об'єднанням селян, Радянський уряд України виходив з вказівок партії «зробити машинопостачання знаряддям піднесення маси селянських господарств та їх кооперування, особливо їх виробничого кооперування» [4]. Трактор на практиці став пропагандистом громадського обробітку землі, спільного ведення господарства.

---

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. I, стор. 567.

[2] Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України, вип. I, стор. 207.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 431.

[4] КПРС в резолюціях.., ч. II, стор. 441.

Здійснені Комуністичною партією і Радянським урядом заходи сприяли відродженню сільськогосподарського виробництва. Вже в 1925 р. на Україні загальна посівна площа досягла довоєнного рівня. Значних успіхів було досягнуто в розширенні посівів озимої пшениці і технічних культур — цукрового буряка, соняшника, конопель, льону та ін. Зросли площі під картоплею і кукурудзою. Однак збільшення посівних площ не вирішувало справи постачання сировиною промислових підприємств. Через низьку врожайність соціалістична промисловість недоодержувала значної кількості цукрових буряків, соняшника, льону, конопель, табаку, картоплі тощо. Україна змушена була частково проводити заготівлі сільськогосподарської сировини за межами республіки і навіть купувати за кордоном.

Відбудова посівних площ зернових культур на Україні дещо затягнулась. Лише в 1927 р. вони досягли 18,9 млн. десятин, що становило 98,7% довоєнного рівня. В зв'язку з цим, а також з деяким зменшенням врожайності валовий збір зерна в 1927 р. був нижчий, ніж у 1913 р. В 1927 р. на Україні було зібрано 1,1 млрд. пудів зерна, тобто 95,8% середнього валового збору п'яти довоєнних років [1]. Але в цілому в умовах розрухи народного господарства, гострої нестачі живого і мертвого реманенту, процесу роздрібнення селянських господарств успіх у розвитку зернового господарства був явний, що дало можливість з року в рік збільшувати державні планові заготівлі хліба. Якщо в 1922 р. на Україні держава заготовила 66 млн. пудів зерна, в 1925/26 р.—167,2, то в 1926/27 р.— 193,5 млн. пудів зерна [2]. Питома вага України в загальносоюзній плановій заготівлі хліба в 1926/27 р. становила 28,4%.

Проте виробництво товарної продукції сільського господарства України продовжувало залишатись на значно нижчому рівні, ніж воно було до війни. Товарна частка продукції зернових культур на Україні в 1923/24 р. становила 26,2%, а в 1925/26 р.— знизилась до 20,9% і на цьому рівні продовжувала зберігатись і в наступні роки, аж до проведення суцільної колективізації. Зниження товарності зерна, яка в дореволюційні роки становила 33,7%, сталося внаслідок ліквідації поміщицьких і різкого зменшення куркульських господарств, внаслідок збільшення кількості трудових селянських, одноосібних на той час, господарств, а також кращого задоволення матеріальних і культурних потреб селян.

На кінець першого десятиріччя Радянської влади селянство України досягло перших успіхів у галузі тваринництва. Поголів'я великої рогатої худоби в 1926 р. збільшилось проти 1913 р. на 22%, овець — більш як на 30%. Якщо в 1913 р. на Україні нараховувалось 23,9 млн. голів всієї худоби, то в 1926 р.— 25,2 млн. Кількісне зростання тваринництва дало можливість збільшити державні заготівлі м'яса, молока, яєць тощо. Якщо в 1925/26 р. по Україні було заготовлено 56,7 тис. *т* м'яса, в 1926/27 р.— 76, то в 1927/28 р.— майже 198 тис. *т*[3]. За три роки

---

[1] Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України, вип. I, стор. 132—133.

[2] Там же, стор. 196.

[3] Там же, стор. 199.

планова заготівля м'яса на Україні збільшилась майже в 3,5 раза. Але сільське господарство все ще не задовольняло потреб населення в продуктах тваринництва, а промисловості в сировині — шкірі, овчині, шерсті та ін.

Розвиток тваринництва супроводжувався значними труднощами. Війни і посуха 1921 р. значною мірою вплинули на різке скорочення поголів'я коней. В 1913 р. на Україні нараховувалось близько 5,5 млн. коней. Через 10 років їх кількість зменшилась до 3,9 млн., або більш як на третину. Відновлення поголів'я коней — основної тяглової сили на той час — йшло з великими труднощами. В 1927 р. кількість коней на Україні досягла 5 млн. Найбільш тяжке становище в республіці склалось в галузі свинарства. Внаслідок воєн, засухи і голоду поголів'я свиней на Україні зменшилось більш як вдвічі. Негативно вплинув на відновлення поголів'я свиней і неврожай 1924 р. Довоєнна кількість свиней не була відновлена на Україні і наприкінці 1927 р. Завдання повного відновлення і дальшого розвитку усіх галузей тваринництва продовжувало стояти перед селянством і Радянською державою і в наступні роки.

Успіхи розвитку сільського господарства на Україні тісно пов'язані з загальним піднесенням усього народного господарства країни, з першими досягненнями в галузі індустріалізації. В республіці значно поліпшилось матеріальне забезпечення населення, в тому числі і сільського. Люди стали краще харчуватись, повніше задовольняти свої особисті потреби в промислових товарах.

Трудяще селянство України вносило свій гідний вклад в титанічну працю радянських людей по будівництву соціалістичної економіки. Країні Рад довелось будувати свою економіку виключно за рахунок внутрішніх, досить обмежених джерел нагромадження. Уряди капіталістичних країн відмовили Радянській державі в кредитах і позиках. Вони всіляко намагались зірвати або хоча б загальмувати соціалістичне будівництво в нашій країні. Постійна загроза військового нападу імперіалістів вимагала великих витрат на зміцнення обороноздатності країни, на озброєння Червоної Армії.

Використовуючи переваги соціалістичного ладу і планомірного розвитку його економіки, молода Радянська країна запровадила суворий режим економії для нагромадження коштів і засобів, необхідних для здійснення соціалістичної індустріалізації країни, відбудови і розвитку сільського господарства в мінімально короткий історичний строк. Створення важкої соціалістичної індустрії вимагало величезних державних субсидій. «Якщо ми їх не знайдемо,— говорив В. І. Ленін,— то ми, як цивілізована держава,— я вже не кажу, як соціалістична,— загинули... Ми знаємо, що без врятування важкої промисловості, без її відбудови ми не зможемо побудувати ніякої промисловості, а без неї ми взагалі загинемо, як самостійна країна. Це ми добре знаємо. Порятунком для Росії є не тільки хороший урожай в селянському господарстві — цього ще мало,— і не тільки хороший стан легкої промисловості, яка постачає

селянству предмети вжитку,— цього теж ще мало,— нам необхідна також *важка* індустрія» [1].

Трудяще селянство України виявилось гідним розуміння своєї ролі в побудові фундаменту соціалістичної економіки, в нагромадженні коштів. Про це яскраво свідчать статті прибутку державних республіканських бюджетів за 1924—1927 рр. Від єдиного сільськогосподарського податку, який сплачували селяни, в бюджет УРСР в 1923/24 р. надійшло майже 14 млн. крб., або 31% всіх його прибутків. В 1926/27 р. прибуток від сільгоспподатку збільшився в 7 разів і досяг 99 млн. крб. Всього за чотири роки селянство України внесло в державний бюджет УРСР 217 млн. крб., що становило 37% всіх бюджетних надходжень і понад 106 млн. крб., або 10% всієї суми прибутків, в місцеві бюджети [2].

Мобілізація коштів селянства проходила також шляхом розміщення позик. В 1924—1927 рр. серед селян щорічно розміщувалась позика на суму 40—50 млн. крб.

Таким був вагомий вклад селянства України у велику справу побудови соціалізму, в справу здійснення індустріалізації Країни Рад і створення важкої промисловості.

КОМІТЕТИ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН У СОЦІАЛІСТИЧНОМУ БУДІВНИЦТВІ НА СЕЛІ

В період переходу до мирного соціалістичного будівництва найбільш згуртованою і боєздатною силою, на яку робітничий клас і його авангард — Комуністична партія могли розраховувати при проведенні всіх заходів Радянської влади, були комнезами. Надаючи великого значення цим організаціям бідняцьких мас, ЦК КП(б)У і уряд Радянської України розробили ряд законодавчих положень, спрямованих на зміцнення комнезамів, підвищення їх ролі і значення в економічному і політичному житті села. Одночасно вживалися заходи по обмеженню їх адміністративних функцій, в центрі уваги ставились виробничо-господарські завдання.

Комуністична партія України дала рішучу відсіч всім антипартійним елементам — троцькістам, правим капітулянтам, укапістам, які пропонували ліквідувати комнезами, не заважати розвиткові куркульства. Була дана рішуча відсіч також пропозиціям лівацького характеру — зберегти за КНС обов'язки, функції і методи роботи періоду воєнного комунізму. В ряді місць, зокрема в Київській, Одеській, Чернігівській, Харківській губерніях, виникли ліквідаторські настрої, внаслідок чого серед деякої частини членів КНС появилась розгубленість, невпевненість в дальшому існуванні їх організацій. Робота комнезамів стала подекуди слабшати.

Рішучу відсіч спробам ліквідувати або применшити роль комнезамів у соціалістичному будівництві на селі дала Перша Всеукраїнська

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 376.
[2] Україна. Статистичний щорічник на 1928 рік, стор. 330, 342.

нарада КП(б)У. Вона націлила партійні організації на зміцнення комнезамів, підкресливши, що знесилення КНС було б шкідливе для зміцнення впливу партії на селі, вивело б з ладу ту надзвичайно важливу опору Радянської влади, якою є організації сільської бідноти.

ЦК КП(б)У в циркулярному листі від 24 жовтня 1921 р. конкретизував завдання партійних і радянських органів в справі зміцнення КНС, вказав на недопустимість послаблення уваги до комнезамів. В листі зазначалося, що зміцнення незаможницьких організацій є основним політичним завданням в даний момент на селі, що лише «через комнезами ми повинні підпорядкувати своєму впливові і взяти під своє керівництво всю селянську масу» [1].

Важливість створення боєздатних незаможницьких організацій мотивувалась ще й малочисельністю сільських партійних організацій. В цілому члени КП(б)У — сільські комуністи становили лише 17,5% загальної кількості членів партії (всього членів і кандидатів КП(б)У на квітень 1922 р. нараховувалось 67 670 чоловік).

Питання про напрямок роботи комнезамів гостро дискутувалось на партійних конференціях, з'їздах Рад та незаможного селянства. Для роз'яснення завдань комнезамів на місця відряджались партійні і радянські працівники, пропагандисти. Під впливом значної організаційно-партійної роботи незаможне селянство звільнилося від сумнівів і вагань щодо доцільності існування КНС, переконувалося, що політика партії та Радянського уряду направлена на захист організованої бідноти.

Першочергове завдання Комуністичної партії по роботі на селі полягало в удосконаленні організаційних форм КНС, чіткому визначенні їх прав і обов'язків. Для зміцнення КНС кваліфікованими кадрами ЦК КП(б)У створив Всеукраїнську школу комнезамів, яка розпочала роботу 15 грудня 1921 р. Перший її набір складався з 150 чоловік з терміном навчання 2,5 місяця. Підготовка керівних кадрів для незаможницьких організацій здійснювалася також через радпартшколи та різні короткотермінові курси.

13 квітня 1921 р. ВУЦВК видав новий закон про комнезами, за яким всі комітети незаможних селян і селянок, які існують і будуть організовані в майбутньому, оголошувалися організаціями державного значення.

Членам КНС надавалося право переважного наділення земельними, лісовими та іншими угіддями, а також сільськогосподарськими знаряддями. Закон гарантував їм пільги на придбання промислових виробів, надавались привілеї у вихованні і навчанні дітей за рахунок держави.

Надаючи комнезамам великі права і пільги, закон в той же час покладав на них серйозні обов'язки. Головним завданням КНС ставала не адміністративна, а виробничо-господарська робота, зокрема наділення землею господарств незаможників, забезпечення їх сільськогосподарським реманентом, тягловою силою, посівним матеріалом, організація охорони лісів, громадських будівель, мостів і т. п. Через волосні комітети праці КНС повинні були проводити мобілізацію населення на своєчасне про-

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 3, спр. 1176, арк. 13.

ведення посівних кампаній, збирання врожаю, обробіток полів сімей червоноармійців, вдів, проведення робіт по меліорації та лісонасадженню, сприяння об'єднанню селянських господарств у колективи тощо. Особлива увага зверталась на організації збройної самооборони, на боротьбу з куркульським бандитизмом і контрреволюційними виступами.

В. І. Ленін проявляв великий інтерес до роботи незаможницьких організацій, неодноразово звертався до них з порадами, приймав посланців України. Ф. П. Дідук, який разом з іншими членами делегації української бідноти був у квітні 1921 р. у В. І. Леніна, згадував про особливу увагу Ілліча до практичної діяльності КНС, зокрема до їх соціального складу і боротьби з бандитизмом.

Ворожі елементи всіма засобами намагалися пролізти в організації бідноти, щоб ослабити їх і підірвати зсередини. Треба було позбавитись впливу ворожих елементів, вигнати куркулів, спекулянтів, дезертирів, поліцаїв і ін., захистити КНС від розкладницьких дій класового ворога.

З цією метою 30 липня 1921 р. ВУЦВК опублікував «Положення про перереєстрацію і з'їзди КНС на Україні». В ході трьох чисток (перереєстрацій), що були проведені з вересня 1922 р. по квітень 1923 р., із загальної кількості членів КНС 1 357 333 чоловік в лавах незаможницьких організацій залишилось 516 014 чоловік [1].

Перереєстрація дала бажані наслідки — незаможницькі організації значно оздоровилися, підвищилась їх працездатність, зросла ініціатива в господарській та громадсько-політичній роботі, їх ряди поповнились переважно за рахунок бідноти, значно зріс партійний прошарок КНС.

Діяльність організаційно зміцнілих комнезамів будувалась на основі рішень XI з'їзду РКП(б), направлених на зміцнення і підвищення ролі КНС, обов'язком яких і надалі залишалось надання допомоги неорганізованій частині бідноти, економічне піднесення господарств, що перебували в стані занепаду і не могли протистояти куркульським господарствам, згуртування навколо себе бідняцько-середняцьких мас, усунення адміністративних методів роботи. Всі ці питання неодноразово обговорювались на засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У і утвореної комісії в складі Г. І. Петровського, М. О. Скрипника, М. К. Владимирова та ін.

Питання про участь комнезамів у соціалістичному будівництві розглядав також липневий Пленум ЦК РКП(б) (1923 р.). Пленум за домовленістю з ЦК КП(б)У доручив Політбюро провести уважне обстеження господарств незаможників [2]. ЦК РКП(б) відрядив на Україну спеціальну комісію для вивчення і узагальнення досвіду роботи КНС. Виходячи з вказівок ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У провів у вересні 1923 р. вибіркове обстеження компезамів по всіх губерніях республіки (обстежувалось 10 комітетів у кожному окрузі).

29 жовтня 1923 р. Г. І. Петровський доповів на Пленумі ЦК КП(б)У про результати обстеження. Вказавши на те, що КНС подекуди переслі-

---

[1] IV з'їзд незаможних селян України. Стенографічний звіт. Харків, 1924, стор. 57.

[2] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 114, арк. 94.

дували свої вузькогрупові інтереси, усуваючи середняка від участі в політичному і господарському житті села, пленум зобов'язав парторганізації вважати основним завданням на найближчий період обмеження адміністративних прав КНС, поповнення їх рядів і надання економічної підтримки, залучення середняка до активного громадського життя.

Рішення Пленуму сприяло росту КНС за рахунок неорганізованої бідноти і кращої частини середнього селянства, а також їх активізації в роботі сільських Рад, кооперації, в проведенні землевпорядних робіт, в культурно-освітній роботі, в боротьбі проти куркульства. Під керівництвом парторганізацій комнезами разом з середняками вступили в гостру боротьбу з куркульством, яке засіло в деяких Радах і вважало, що за певним збільшенням для них економічної свободи повинна наступити і політична. Необхідно було очистити Ради від куркулів, забезпечити в них вплив організованої бідноти. «Боротьба за оволодіння Радами,— говорив з цього приводу секретар ЦК КП(б)У Д. З. Мануїльський,— є черговим завданням на найближчий період для нашої партії і комнезамів, збереження їх за комнезамами, залучення середняка до роботи в сільрадах є бойове завдання партії в боротьбі з дрібнобуржуазною стихією, за зміцнення органів диктатури робітничого класу на селі» [1].

Під час виборних кампаній комнезами проявляли особливу політичну активність, залучаючи до масово-політичної роботи на селі найширші трудові верстви селянства. Комуністична партія, звертаючись до комнезамів із закликами: «Ради — для незаможних»; «Жодного голосу незаможника за куркуля», «Жодного місця в Радах куркулям», «Незаможнику, вибирай до Рад комуністів», одночасно застерігала КНС проти протиставлення себе всій решті селянства, бо це привело б до переродження комнезамів у замкнуті гуртки, які втратили б свій вплив на селянські маси, а тим самим втратили б своє політичне значення.

Комітети незаможних селян встановлювали тісний зв'язок з виборчими комісіями, допомагали їм в роботі, обговорювали доповіді сільських Рад про їх діяльність за звітний період, складали списки позбавлених права голосу, висували кандидатів до складу Рад. Повсюдно, де існувала спільність дій незаможного селянства з середняцькою частиною населення, забезпечувалась перемога на виборах блоку комуністів та членів КНС, створювалась можливість ізолювати і викрити під час виборів підступи ворожих елементів, які намагались пролізти в Ради. Комнезами боролись також за залучення жінки-селянки до активного громадського життя, зокрема до складу Рад. Це сприяло дальшому розвитку радянської демократії, поширювало вплив партії на маси, знищувало віковічну відсталість жінки, перешкоджало куркулям спекулювати на релігійних почуттях жінок.

Проведення партійними організаціями роботи серед широких мас населення, спрямованої на зміцнення радянського сільського апарату, дало свої наслідки під час виборів. Так, в Харківській губернії на початку 1922 р. до складу сільських Рад і волосних виконкомів входило

[1] Д. З. Мануильский. О новой политике в деревне и работа на селе. Харьков, 1922, стор. 8.

80% незаможників [1]; в Київській — з 27 905 членів новообраних сільрад було: комуністів — 1109, членів ЛКСМУ — 169, незаможників — 22 242, середняків — 2335, робітників — 554, службовців — 455 [2]. В Подільській губернії в жовтні — листопаді 1923 р. до складу 1205 сільських Рад було обрано 25 548 чоловік, з них члени і кандидати КП(б)У становили 3,2% (майже всі комуністи, що проживали на селі), комнезамівці — 66%, робітники і червоноармійці — 7,2%, середняки і службовці — 22% [3].

По всій Україні в 1922 р. в сільські Ради увійшло в середньому близько 40% членів КНС, а в 1923 р. із обраних 9154 сільрад, в яких нараховувалося 207 560 членів [4], представники незаможницьких організацій становили 49%, неорганізовані бідняки — близько 30%, решта — середняки та ін. Підводячи підсумки виборів до сільських Рад 1923 р., IV Всеукраїнський з'їзд КНС (25—30 червня 1924 р.) вказував, що «Радянська влада на селі зміцнилась при допомозі незаможного селянства, тобто сільські Ради і КНС на селі зміцніли і об'єднались в одне ціле» [5].

Важливу роль в наближенні апарату Радянської влади до населення, в активізації місцевої ініціативи і самодіяльності трудящих у всіх галузях радянського будівництва та громадського життя відіграла адміністративно-територіальна реформа, здійснена протягом 1923—1925 рр. на підставі рішення XII з'їзду РКП(б). Замість 15 696 сільських Рад, що існували до районування, кількість їх зменшилася до 9307. Волості і повіти як окремі адміністративні територіальні одиниці були ліквідовані і замість них утворені райони та округи. Таким чином, на Україні замість 12 губерній, 102 повітів і 1989 волостей було створено 41 округ з 706 районами, тобто кількість адміністративних одиниць зменшилася на 43,3%.

Проте зменшення кількості сільських Рад не цілком виправдало себе. Через територіальну віддаленість вони в деяких випадках відірвались від населення. Тому уряд УРСР згодом визнав за потрібне довести кількість сільських Рад до 11 тис.

Одночасно були переглянуті існуючі положення про сільські Ради та райвиконкоми в напрямку розширення їх адміністративних і господарських функцій, проводилося спрощення і скорочення низового апарату. Все це дало можливість в цілому якісно зміцнити низові ланки радянського апарату, виконавши практично директиву ЦК РКП(б) про відрядження на село 3000 комуністів, які дійсно були б обізнані з характером роботи і могли б провести в життя лінію партії щодо зміцнення сільських Рад.

ЦК КП(б)У в зв'язку з новим адміністративним поділом в листі до окружкомів партії «Про кампанію виборів до Рад» звертав увагу партійних органів на уважний підбір керівних кадрів, зобов'язав партійних

---

[1] «Комуніст», орган ЦК КП(б)У, 18 лютого 1922 р.
[2] «Комуніст», 8 грудня 1922 р.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, спр. 427, арк. 3.
[4] Годовой отчет ЦК КП (б)У и VIII партконференции. Харьков, 1924, стор. 96.
[5] IV з'їзд незаможних селян України. Стенографічний звіт, стор. 61.

працівників рекомендувати до складу Рад авторитетних селян із числа середняків, селянок, незаможниць, батрачок.

Комуністична партія і Радянський уряд проводили велику роботу по поліпшенню низового апарату і залученню середняка до радянського будівництва. Травневий (1924 р.) Пленум ЦК РКП(б) висунув гасло «Пожвавлення Рад», а жовтневий Пленум цього ж року розробив програму боротьби партії за поліпшення роботи Рад на селі, кооперативних та інших організацій.

Партійні організації України активно взялись за виконання рішень пленуму, розробляли заходи, спрямовані на якісне поліпшення складу низового радянського апарату, на наближення його до мас, на боротьбу з тяганиною та бюрократизмом. При цьому особлива увага зверталась,— як про це говорилось в циркулярному листі ЦК КП(б)У від 30 вересня 1924 р.,— на роботу КНС, зв'язок їх з органами Радянської влади. Велике значення надавалось також робсількорівському рухові.

Значну роботу проводили комнезами по зміцненню революційної законності на селі. Для забезпечення революційного порядку і встановлення суворого контролю з боку органів влади за діями куркульства та їх підголосків в умовах, коли українське село роз'їдав куркульський бандитизм, був створений інститут п'яти- і десятихаток. Члени КНС, які в переважній більшості очолювали роботу в них, охороняли сільські громадські установи, радянські господарства, організовували нічне чергування. Комнезами брали активну участь у формуванні міліції, вели боротьбу з спекуляцією, самогоноварінням, організовували через волосні комітети праці з куркульських елементів загони примусової роботи, допомагали органам влади вести боротьбу з військовим і трудовим дезертирством, охороняли залізниці, мости, ліси тощо.

Сільські Ради при активній допомозі комнезамів проводили широку роз'яснювальну роботу серед населення з метою популяризації законів пролетарської держави, разом з працівниками суду, прокуратури та колегії адвокатів організовували юридичні консультації, влаштовували вечори запитань і відповідей, налагоджували роботу кутків революційної законності і стежили за їх діяльністю.

Значне місце в роботі сільських Рад займали секції робітничо-селянської інспекції, через які включались в практичну роботу органів РСІ широкі маси селянства. КНС і тут були ініціаторами в організації сільських і волосних секцій РСІ. Здійснюючи контроль знизу, секції будували свою роботу на основі розгорнутої критики і самокритики, виступали як масові органи боротьби з бюрократизмом, порушенням революційної законності і зволіканням в державних установах. В кожному селі з 3—5 членів КНС створювався гурток сприяння РСІ, який здійснював контроль за роботою сільських секцій. У волосних РСІ теж знаходились представники від комнезамів. Члени КНС залучались і до роботи в судових установах. Вони складали списки кандидатів на заміщення виборних судових посад і посад слідчих, допомагаючи судовому апарату стежити за виконанням громадсько-примусової праці особами, що були покарані за певні злочини. Так, у Глухівському повіті 95% працівників

судового апарату становили незаможники. Те ж було і в багатьох інших районах республіки.

В особі комнезамів органи Радянської влади знаходили надійну підтримку і опору при вирішенні продовольчої політики, яка завжди передбачала захист інтересів сільської бідноти. Незаможне селянство брало активну участь у своєчасному зборі продподатку, а також у створенні губернських продовольчих фондів для забезпечення потреб сільської бідноти. Волосні і сільські податкові комісії, що створювались при виконкомах Рад, в своїй переважній більшості комплектувались із членів КНС.

З ініціативи КНС створювались із незаможників групи сприяння достроковій здачі хліба, які разом з сільськими та волосними комісіями збирали продподаток. В Київській губернії майже всю роботу по збору продподатку виконували КНС. Підвідділ комнезамів Донецької губернії зазначав, що в продовольчій кампанії члени КНС були найактивнішими учасниками і тільки завдяки їх організованості і докладеним ними зусиллям, незважаючи на великий недорід, продовольча кампанія була проведена задовільно [1].

Важливість продовольчої кампанії першого року непу визначалась ще необхідністю подання допомоги населенню Поволжя і південних губерній України, яке перебувало в тяжкому становищі в зв'язку з неврожаєм, що був викликаний небувалою посухою. Активна робота по збору пожертв голодуючим по всій Україні розпочалася у вересні 1921 р. Радам і комнезамам в ній належала вирішальна роль. Під їх керівництвом створювалися комісії по збиранню продовольства. ВЦКНС, йдучи назустріч проханням незаможного селянства, 7 вересня 1921 р. прийняв постанову про передачу на користь голодуючих 50% з 18 млн. пудів хліба, призначених для потреб комнезамів з відрахувань по продподатку. Члени КНС брали активну участь в збиранні грошей, різних цінностей для голодуючих, влаштовували біженців, надавали притулок дітям-сиротам, організовували для них дитячі будинки тощо.

Організоване незаможне селянство, основним завданням якого було закріплення за трудовими господарствами земельних ділянок, за умов воєнного комунізму не могло довести до кінця справу розподілу землі. «Біднота безпосередньо,— говорив В. І. Ленін,— цей перехід землі від поміщиків могла використати дуже мало, бо у неї не було для цього ні матеріалів, ні знарядь. І ось ми бачимо, що біднота організується, щоб не дати куркулям захопити відібрані землі. Радянська влада подає допомогу виниклим комітетам бідноти у нас і «комнезаможам» на Україні» [2].

Найбільшого розмаху перерозподіл землі досяг після прийняття V Всеукраїнським з'їздом Рад закону про закріплення землі, яким стабілізувалось землекористування, стимулювалось ведення сільського господарства на вищому агротехнічному рівні, створювались умови для

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 36, арк. 52.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 264.

більш раціонального використання земельних фондів і підвищення врожайності полів. Це був значний поштовх для прискореного розвитку продуктивних сил в сільському господарстві, від чого залежав успіх у відбудові всіх галузей народного господарства.

Запровадження цього закону в життя покладалося головним чином на комнезами. Кожний акт закріплення за трудовими господарствами ділянок землі здійснювався на підставі постанови комнезаму в інтересах сільської бідноти та середняцьких верств села. Комуністична партія України надавала великого значення своєчасному і з класових позицій правильному закріпленню землі, від цього залежала успішна відбудова сільського господарства і дальше зміцнення союзу робітників і селян.

Велику допомогу надавали комнезами місцевим органам влади у виявленні прихованої куркулями землі. Протягом 1921 р. на Україні у куркулів було виявлено і конфісковано 344 тис. десятин прихованої землі [1]. Лише у 19 волостях Запорізького повіту комнезами відібрали у куркулів 10 232 десятини землі. У Миколаївській волості Мелітопольського повіту КНС конфіскували у куркулів реманент, придатний для використання, розподілили між членами КНС, а той, що потребував ремонту, а також великі машини було здано сільськогосподарським кооперативам для використання на прокатних пунктах.

Отже, комнезами, борючись за соціалістичний землеустрій, стали провідною силою в обмеженні куркульського землеволодіння. Боротьба за землю була кривавою. Тільки на Чернігівщині з травня 1921 р. по лютий 1922 р. куркулі вбили 200 незаможників і 27 голів сільських і волосних КНС [2].

У перші роки непу земельні наділи як членів КНС, так і неорганізованої бідноти зростали за рахунок куркульських земель. Вже на початок 1922 р. членам КНС належало 11,9% із загальної кількості всіх земель УРСР [3]. На одне господарство члена КНС на Україні в 1920 р. припадало пересічно 2,81 десятини, в 1923 р.—4,33, а в 1925 р.—5,51 десятини. Таким чином, господарства незаможних селян поступово наближалися до норми середньої землезабезпеченості, яка становила в 1924 р. 6 десятин.

Проведення перерозподілу землі та землевпорядкування полегшували перехід населення до кращих форм землекористування, сприяли підвищенню врожайності, кооперуванню бідняцько-середняцьких мас і створенню колективних об'єднань. З проголошенням нової економічної політики і переходом до мирного соціалістичного будівництва зросла роль сільської кооперації. Її першочергове завдання полягало у встановленні правильного товарообміну між соціалістичною промисловістю і одноосібним сільським господарством, у зміцненні торговельної виробничої змички між містом і селом. Перша Всеукраїнська нарада КП(б)У підтвердила право комнезамів вводити своїх представників у правління сільських

---

[1] Народное хозяйство Украины в 1921 году. Харьков, 1922, стор. 52.
[2] «Коммунист», орган ЦК КП(б)У, 4 лютого 1921 р.
[3] Статистические данные о КНС. Харьков, 1925, стор. 9.

кооперативів. Їм відводилась велика роль в справі здійснення реорганізації кооперації. При вступі в кооперативні об'єднання членам КНС надавались переваги в порівнянні з іншими верствами селян.

Організоване незаможне селянство з подвійною енергією відгукнулось на заклик партії про реорганізацію кооперації і звільнення її правлінь від ворожих елементів. Не проходило жодного з'їзду КНС, де б поряд з іншими питаннями не йшлося про кооперацію. В правління кооперативних товариств і спілок обирались комуністи і незаможні селяни. Так, в Київській губернії в 1921 р. до кожного кооперативного правління (їх було 240) входив представник від КНС [1]. Аналогічне становище було і в інших губерніях республіки. Поступово, із кількісним ростом членів КНС в керівних органах кооперації на селі і при безпосередньому втручанні парторганізацій в роботу споживчих товариств кооперація перетворювалась в регулюючий орган постачання міста сільськогосподарської продукції та її обміну на промислові товари, витісняючи з торгівлі куркульсько-спекулятивні елементи.

Особливо важливе значення надавалось розвиткові сільськогосподарської кооперації. Вона була одним з дійових засобів піднесення продуктивних сил землеробства і в той же час готувала грунт для колективних форм господарювання. Незаможне селянство, яке лише через кооперативні об'єднання, що одержували значну державну допомогу у формі кредиту, і могло підвищувати продуктивність свого господарства, було соціальною базою розвитку виробничої кооперації. Тому ЦК КП(б)У неодноразово підкреслював роль незаможного селянства в справі зміцнення і розширення діяльності сільськогосподарської кооперації.

За допомогою парторганізацій комнезами, завоювавши переважну більшість в правліннях кооперативів, проводили роботу по охопленню сільськогосподарською кооперацією в першу чергу бідноти та середняків. Вже на 1 жовтня 1923 р. в сільськогосподарській кооперації Полтавської губернії члени КНС становили 55,7%, а на цей час 1924 р.— 64,3%. В цілому по Україні число кооперованих господарств членів КНС на 1 жовтня 1923 р. становило 13,3%, на 1 квітня 1924 р.— 26% [2], а на кінець 1925 р.— 40% [3]. Охоплення сільського населення України всіма видами кооперації в 1925—1926 рр. досягло 51,1%. Після перевиборів керівних органів сільськогосподарської кооперації, що відбулися в 1924—1925 рр., серед членів правлінь незаможники становили 43%, а в споживчій кооперації — 50%.

Значну роль в кооперуванні господарств бідноти відіграли також комітети взаємної допомоги (КВД), які почали організовуватись комнезамами з метою поліпшення соціального забезпечення на селі після опублікування декрету РНК від 23 грудня 1923 р. Працюючи на кооперативних засадах, КВД допомагали сім'ям червоноармійців, інвалідів, вдів і взагалі бідноті в піднесенні продуктивності своїх господарств. Ос-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 25, арк. 19.
[2] IV з'їзд незаможних селян України, стор. 63.
[3] Я. Н. Медвідь. Організація та зріст КНС на Україні. Харків, 1925, стор. 20.

новним джерелом надходження коштів в розпорядження КВД було самооподаткування їх членів.

Вже через рік після опублікування декрету на Україні нараховувалось 692 волосних і 4999 сільських КВД, керівний склад яких в основному був незаможницький. Кількість їх з кожним роком зростала. На 1 жовтня 1923 р. було вже 10 306 сільських і 676 районних комітетів взаємної допомоги [1].

Надаючи великого значення діяльності КВД, як одній із форм зв'язку комнезамів з середняком, ЦК КП(б)У неодноразово звертав увагу парторганізацій на необхідність повсякчасної діяльності комітетів взаємодопомоги серед бідноти та середняків і найтіснішого ув'язування їх роботи з КНС.

У січні 1925 р. КВД були реорганізовані в селянські товариства взаємної допомоги. Їх діяльність і обов'язки були визначені Положенням ВУЦВК і РНК від 2—3 січня 1925 р. КВД й надалі організовували і здійснювали соціальне забезпечення на селі, захищали господарські і правові інтереси своїх членів, здійснювали опіку над сиротами, сприяли розвитку і зміцненню кооперації та інших громадських організацій тощо.

Охоплення селянських господарств системою радянської кооперації сприяло їх переходу на колективний шлях господарювання, перетворенню дрібного виробника в колективіста. Заклик партії до переходу на колективний шлях розвитку був звернений в першу чергу до сільськогосподарських робітників і сільської бідноти. Комнезами вже з перших днів свого існування стали на шлях створення колгоспів. На Криворіжжі на початку 1921 р. організувалась сільськогосподарська артіль «Незаможник», пізніше нагороджена Червоним Прапором. В Каховській волості, на Херсонщині, цього ж року з ініціативи КНС створили артіль «Пам'ять Ілліча». Незаможні селяни с. Стара Рябинівка Богодухівського повіту Харківської губернії на зборах 16 грудня 1921 р. постановили організувати сільськогосподарську артіль ім. Т. Г. Шевченка. На Херсонщині першим по величині і організованості був незаможницький колгосп «Відродження».

Колгоспний рух набирав все більшого розмаху. Незаможники і сільська біднота, об'єднавшись у колективні господарства, показували зразки нового соціалістичного господарювання на вільній землі, вели рішучу боротьбу з куркулями і їх підголосками, що намагались різними шляхами дискредитувати справу колективізації. Склад колгоспів був в основному незаможницьким. В кінці 1922 р. по Україні нараховувалось понад 3 тис. колгоспів, до складу яких входило понад 70% членів КНС. На 1 січня 1924 р. на Україні було взято на облік 3904 сільськогосподарських колективи. На Харківщині, як заявив на III сесії ЦКНС (лютий 1925 р.) голова губкомнезаму Чумаченко, ідея колективізації особливо

[1] Звіт Робітничо-селянського уряду України за 1923/24 рік до IX з'їзду Рад. Харків, 1925, стор. 277.

Командири 2-го кінного корпусу серед членів комуни ім. Котовського в с. Ободівка Тульчинського округу.

поширюється серед незаможних; вони створили вже 340 артілей, 22 комуни та 11 товариств громадського обробітку землі [1].

Розвиток продуктивних сил в сільському господарстві значною мірою залежав від рівня розвитку народної освіти, масово-політичної і культурно-освітньої роботи на селі. КНС стояли на передових позиціях боротьби за здійснення завдань культурного будівництва. Вони брали безпосередню участь у всіх заходах, зв'язаних з ліквідацією неписьменності і малописьменності: готували приміщення для занять, забезпечували паливом, освітленням, турбувались про відвідування неписьменними лікнепів, про матеріальне забезпечення вчителів.

Оскільки культурні сили на селі, як правило, групувались тоді навколо просвіт, комуністи України поставили за мету оволодіти ними, домогтися очищення їх від буржуазно-націоналістичних елементів і перетворення у вогнище соціалістичної культури на селі. Замість старих просвіт ліберально-націоналістичного напрямку треба було створити нові радянські органи політосвітньої роботи серед населення. Політбюро ЦК КП(б)У, обговорюючи 12 липня 1920 р. питання про просвіти, постановило: «1. Дати всім організаціям лозунг завоювання просвіт. 2. Видати декретом загальний статут для просвіт і підпорядкувати їх державному

[1] «Селянська правда», орган ЦК КП(б)У і ЦКНС, 20—21 лютого 1925 р.

контролю. 3. Там, де просвіти не піддаються впливу, закривати їх в державному порядку»[1]. 23 липня 1920 р. ЦК КП(б)У звернувся до всіх партійних організацій з листом, в якому вказував, що одним з бойових завдань, що стоять перед комнезамами і комсомольськими організаціями, є: вигнати з просвіт тупоголових шовіністичних куркулів, переобрати їх правління, включивши до них представників від незаможного селянства і спілок молоді[2].

Партійні організації разом з КНС, комсомольськими та іншими громадськими організаціями включились в боротьбу за оволодіння просвітами, за очищення їх від ворожих елементів. В Катеринославському повіті з'їзд представників просвіт (липень 1922 р.) прийняв новий статут[3]. 23 січня 1923 р. газета «Комуніст» повідомляла, що на Полтавщині просвіти завойовані незаможниками майже на 95%. Тільки в одному Миргородському повіті в 58 просвітах керівниками були члени КНС.

Проте просвіти скоро припинили своє існування: їх витіснили і замінили нові, породжені радянським ладом культосвітні і політосвітні установи і організації на селі — хати-читальні, сільбуди, товариство «Геть неписьменність» та ін.; безпосередніми організаторами і учасниками їх були також комнезами. На 1 жовтня 1923 р. в роботі культосвітніх установ брало участь 9,3% членів КНС, на 1 квітня 1924 р.— 17,9%. Якщо на початку 1924 р. сільбуди і хати-читальні охоплювали 84 327 активістів-комнезамівців, то на кінець 1924 р.— понад 200 тис.[4] Особливий інтерес і активність проявляло незаможне селянство до агрогуртків.

КНС брали активну участь в проведенні реорганізації старої школи для дітей, залучаючи до цієї справи широкі народні маси. Саме при їх допомозі створювалась нова, радянська єдина трудова школа, покликана виховувати підростаюче покоління в комуністичному дусі. Це знайшло своє відображення у планах роботи всіх незаможницьких організацій: допомога школі, праця в шкільних радах, контроль за відвідуванням школи дітьми не тільки членів КНС, а й всього населення.

Дальший розвиток продуктивних сил на селі, пожвавлення діяльності Рад, зміцнення революційної законності, залучення до державної і громадської діяльності основної маси селянства — бідноти і середняків, розвиток різних форм кооперації і залучення селян до колективних методів ведення господарства залежали від цілеспрямованої, творчої діяльності комнезамів. XIII з'їзд РКП(б) (23—31 травня 1924 р.), зазначивши, що досвід українських комнезамів в основному себе виправдав, визначив головний напрямок в їх діяльності: самодіяльне господарське об'єднання незаможних селян у колективи різних типів і залучення до них середняків.

У 1924 р., в дні, коли Радянську країну спіткало всенародне горе — смерть В. І. Леніна,— незаможні селяни України дали клятву ще тіс-

---

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, спр. 803, арк. 11.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 2, оп. 2, спр. 15, арк. 69.
[3] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 5, спр. 91, арк. 4.
[4] Я. Н. Медвідь. Організація та зріст КНС, стор. 21.

ніше згуртуватись навколо Комуністичної партії, до кінця виконати заповіти Леніна. Під час ленінського призову 40 тис. незаможників подали заяви про вступ до лав Комуністичної партії.

Липневий (1925 р.) Пленум ЦК КП(б)У прийняв рішення про реорганізацію комнезамів. Комнезами, як політична організація державного значення, з певними адміністративними функціями в минулому, повинні стати добровільними громадськими організаціями бідноти і середняків.

Жовтневий (1925 р.) Пленум ЦК РКП(б), схваливши заходи по реорганізації КНС, накреслив конкретний план діяльності комнезамів у майбутньому. На основі цих рішень ВУЦВК і РНК УРСР 16 листопада 1925 р. опублікували постанову «Про комітети незаможних селян УРСР», а 19 листопада цього ж року був виданий новий статут комнезамів. В цих двох документах з вичерпною ясністю і повнотою були визначені нові завдання, права і обов'язки КНС.

Але незаможне селянство не скрізь правильно зрозуміло цей важливий захід по зміцненню його організацій. Знову подекуди з'явились розгубленість, занепадницький, іноді навіть ліквідаторський настрій. Саме в цей період окремі КНС майже припинили роботу, що негативно відбилось і на самій реорганізації, під час якої з складу КНС вибуло 56,5% членів; на 1 березня 1926 р. в їх рядах нараховувалось лише 560 тис. чоловік [1].

Однак в переважній більшості комітетів основний кістяк КНС, що склався в попередні роки, залишився. Організації стали кількісно зростати переважно за рахунок більш свідомої бідноти, зміцнювався їх союз з середняком. Якщо напередодні реорганізації нараховувалось 9556 сільських КНС, то в жовтні 1926 р. їх було 10 517 із загальною кількістю членів 756 255 чоловік, а на 1 квітня 1927 р.— відповідно 11 177 і 951 542 [2]. Кількість бідняцьких господарств, охоплених КНС, становила на 1 жовтня 1926 р. 36,8%, а на 1 січня 1927 р.—39,3% [3].

Велику роботу по організаційно-політичному зміцненню комнезамів проводили видатні діячі КП(б)У та уряду Радянської України — Г. І. Петровський (голова Центральної комісії незаможних селян), В. Я. Чубар, В. П. Затонський, Д. З. Лебідь, О. Г. Шліхтер, Г. Ф. Гринько, П. І. Познанський та ін., а також відомі вожаки незаможницьких організацій — Л. М. Андрієнко, А. І. Барков, В. Й. Іжевський, В. А. Каюдій, Я. Н. Медвідь, Г. М. Одинець, Л. М. Ріпа, Д. К. Терещенко, Г. А. Тропко та багато ін.

Реорганізовані комнезами з більшою наполегливістю і цілеспрямованістю включились в боротьбу за створення кооперативних і колективних об'єднань на селі, за втілення в життя ленінських ідей неминучого переходу роздрібнених селянських господарств на колективний шлях

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 486, арк. 79.
[2] Харківський облдержархів, ф. р-1791, оп. 1, спр. 70, арк. 47.
[3] Там же, спр. 115, арк. 102.

розвитку. Вони стали активними провідниками генеральної лінії партії в справі соціалістичної перебудови сільського господарства.

Загальні збори КНС с. Мілове, на Харківщині (6 березня 1926 р.), визнавши, що колективізація — єдино правильний шлях піднесення сільського господарства, одностайно вирішили створити у себе колгосп, для чого проводити агітаційно-масову роботу серед трудящих селян по залученню їх до колективного обробітку землі [1]. Під впливом КНС аналогічні рішення приймали селяни багатьох сіл України. Члени КНС першими подавали заяви про вступ до колгоспу. Про кількісний склад членів КНС у колгоспах свідчать такі дані: на травень 1926 р. колективи Київського округу об'єднували 3304 родини, з них 2629 сімей незаможників [2]. Переважна більшість (70%) колгоспників Луганського округу були членами КНС. Незаможне селянство в колгоспах Шепетівського округу на вересень 1927 р. становило 76%. На 1 жовтня 1927 р. на Україні налічувалось 6316 колгоспів, у тому числі 242 комуни, 2190 артілей, 3894 ТСОЗів [3]. Участь організованої бідноти в них характеризується такими даними: в ТСОЗах та артілях — 77,1%, в комунах — 62,2%.

Комнезами проявляли ініціативу по створенню прокатних пунктів, машинних та інших товариств. Члени КНС показували приклад самовідданої праці на колективних ланах. Першу премію Могилівського окружного конкурсного комітету за значні досягнення в розвитку багатогалузевого господарства одержала артіль «Незаможник» с. Паньківка. Пісочинська сільськогосподарська артіль «Червоний незаможник» за зразкове ведення господарства одержала три нагороди: одну від Наркомзему і дві від Харківського райземвідділу [4].

В процесі створення колективних господарств для забезпечення найбільш легкого переходу трудового селянства до спільного обробітку землі проводилися землевпорядні роботи, приймались заходи для поліпшення постачання селу складних сільськогосподарських машин і надання кредиту, забезпечення кваліфікованого організаційно-виробничого керівництва колгоспами тощо. Всі види діяльності земорганів, сільбанку сільськогосподарської кооперації завжди узгоджувались з КНС.

Поряд з проведенням великої роботи по кооперуванню та колективізації бідняцько-середняцьких мас комнезами брали активну участь в роботі сільських Рад. Пожвавлення роботи Рад і перетворення їх в єдиний державний орган на селі, навколо якого згуртовувалось та мобілізовувалось трудяще селянство на виконання чергових завдань соціалістичного будівництва, було черговим завданням партії. Комуністична партія надавала великого значення залученню до роботи в Радах організованого незаможного селянства, при активній підтримці бідняцько-середняць-

---

[1] Комітети незаможних селян Харківщини 1920—1933 рр. Збірник документів і матеріалів. Харків, 1961, стор. 189.

[2] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. I, стор. 572.

[3] Матеріали до звітної доповіді ВЦКНС VI Всеукраїнському з'їзду незаможних селян. Харків, 1928, стор. 22—23.

[4] Комітети незаможних селян Харківщини 1920—1933 рр., стор. 213—214.

ких мас, протиставивши таким чином їх куркульським елементам. Про те, як вірно розуміли свої завдання незаможники, свідчить постанова загальних зборів Котівського комітету незаможників, які вирішили негайно розмежувати роботу сільради і комнезаму, не вдаватись до адміністрування, уникати командування середняком, спільно з ним працювати на всіх ділянках господарського і культурного будівництва.

Під час перевиборів сільських Рад в 1925—1926 рр. появились певні наслідки проведеної комнезамами роботи: широкі маси трудового селянства повсюдно підтримували кандидатури комуністів, бідняків і незаможників, середняк переходив на бік комнезамівців, відмежовуючись від куркулів. При перевиборах сільради в с. Веролюбівка Артемівського округу вся неорганізована біднота і середняки підтримували кандидатури, висунуті КНС, а кандидатури куркульських прихвостнів провалилися. В багатьох селах біднота і середняки прямо заявили: «Досить, захисники наших інтересів — КНС, а не куркульство», і повністю перейшли на бік незаможників [1].

Але так було не скрізь, особливо там, де КНС послабили увагу до перевиборної кампанії, нехтували інтересами середняка, не відмовляючись від адміністрування. Цим скористались куркульські елементи, намагаючись посилити свій вплив на маси. Вони вдавались до терору, залякування, наклепницьких вигадок і т. п. Піднімали голову рештки буржуазно-націоналістичної контрреволюції — анархісти, українські есери та ін., активізували підривну діяльність служителі релігійного культу. Вибори до Рад проходили в жорстокій боротьбі. Так, в Ружинському районі лише в 1925 р. було вбито 14 активних членів КНС, підпалено 150 господарств незаможників.

Як зазначалося в постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 9 червня 1926 р. «Про перевибори Рад», вибори в цілому пройшли організовано, повністю підтвердивши правильність курсу партії на пожвавлення діяльності сільських Рад. Вибори проведено в 10 314 сільських Радах, до яких увійшло 248 878 чоловік [2], з них 29,3% становили члени КНС [3], а разом вся біднота — 57,2%, середняки — 41,6%, 1,2% — заможні селяни [4]. В деяких губерніях, особливо там, де КНС проявили більше активності і організованості, загальний процент членів КНС в сільських Радах був значно вищий: в Київській — 61,8%, Полтавській — 58%, в Одеській — 56,5%. В Черкаському окрузі 92% всіх голів сільських Рад були членами КНС, із загальної кількості 10 191 депутат незаможники становили 45% [5].

Працюючи в тісному зв'язку з громадськими організаціями, багато сільських Рад домоглися хороших успіхів, зокрема Насташківська сільрада, на Білоцерківщині, Ганівська, на Сумщині, Мостищанська, на Київщині та багато інших. Всі господарські і політичні кампанії виконува-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 316, арк. 2.
[2] Підсумки виборчої кампанії 1925—1926 рр. Харків, 1926, стор. 57.
[3] Харківський облдержархів, ф. р-1791, оп. 1, спр. 115, арк. 109.
[4] «Радянська Україна», 1926, № 17-18, стор. 19.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 62, арк. 47.

лися тут своєчасно, в чому немала заслуга керівників сільських Рад — активістів-незаможників. Таким був голова Ганівської сільської Ради М. Д. Стрілець, селянин-незаможник, колишній червоноармієць, який користувався заслуженим авторитетом серед односельчан. Саме тому з 1920 по 1927 р. селяни обирали його своїм депутатом і головою сільради. Завдяки його вмілому керівництву сільський виконком став справжнім центром колективної думки, політичного, господарського і культурного життя на селі.

Часто згадувались у зв'язку з перевіркою роботи сільських Рад прізвища членів КНС — кращих голів сільрад М. М. Пальченка (с. Куряківка, на Старобільщині), А. Г. Ганжі (с. Чумаківка, на Запоріжжі) та кращих секретарів сільрад — І. Г. Шапара (с. Будилівка, на Сумщині), Д. К. Ющенка — (с. Ястребки, на Київщині), А. С. Кудрі (с. Обмачівка Конотопського округу), В. Г. Цікало (с. Рубанівка, на Харківщині) та багатьох інших. Це були випробувані в боротьбі за владу Рад вожаки народних мас, ініціатори створення громадських організацій. Так, Д. К. Ющенко, член КП(б)У, захищав молоду Радянську республіку на фронтах громадянської війни і, повернувшись в 1922 р. з Червоної Армії, організував у своєму селі КНС, а в 1924 р. і споживче товариство, головою якого потім став. Комсомолець І. Г. Шапар організував у селі комнезам, кредитне і споживче товариство, сільбуд, осередок МОДРу [1].

Комнезами були надійними провідниками лінії партії по роботі на селі, залучали до активної участі в радянському будівництві неорганізовану бідноту і середняків, кріпили союз робітничого класу і селянства, зміцнювали дружбу народів соціалістичної Вітчизни, показували зразок відданості братерству трудящих. Велику роль в інтернаціональному вихованні трудового селянства України відіграли зв'язки комнезамів з бідняцькими організаціями братніх союзних республік — Казахстану, Киргизії, Туркменії, Узбекистану, Якутії, в роботі і в організаційній структурі яких було багато спільного з російськими комбідами та українськими комнезамами.

Між спілками кошчі і КНС відбувався постійний обмін інформаціями про діяльність організацій, документами законодавчого характеру, планами роботи, протоколами з'їздів і засідань президій керівних органів; відряджались представники для участі в роботі з'їздів і вивчення діяльності низових організацій.

Особливо тісні контакти встановились між керівними органами спілок кошчі і комнезамами після прийняття Політбюро ЦК РКП(б) 1 жовтня 1925 р. проекту резолюції наступного (жовтневого) Пленуму ЦК партії, який був опублікований в «Правде» 2 жовтня цього року. В ньому зокрема говорилось: «Визнати за необхідне, щоб організації бідноти в ряді східних республік (кошчі в Середній Азії, джарли в Казахстані, хамначіти в Якутії) в основному були побудовані на таких же засадах, як реорганізовані комнезами на Україні».

---

[1] «Червоне село», 1927, № 10, стор. 21—24.

Однією з дійових форм налагодження зв'язків між комнезамами і спілками трудящих інших національностей країни була організація екскурсій в столиці союзних республік, наукові заклади і відрядження на навчання до них своїх представників, участь у всесоюзних і республіканських нарадах по роботі на селі, відвідування і вивчення досвіду роботи кращих колгоспів та інших виробничих сільськогосподарських об'єднань. Все це ставало здобутком широких мас селянства України, оскільки учасники екскурсій розповідали про свої враження на сторінках газет, на з'їздах, в хатах-читальнях, колгоспах тощо.

Діяльність комнезамів і сама структура їх носила глибоко інтернаціональний характер. На території республіки в рамках самої організації проводилась велика робота по вихованню дружби між народами. Комуністична партія України і органи Радянської влади всіляко сприяли створенню національних КНС — російських, польських, молдавських, болгарських, німецьких та інших, яким приділялась особлива увага.

Незаможницька організація України підтримувала зв'язки з міжнародними революційними об'єднаннями трудящих, подавала матеріальну і моральну допомогу трудящим капіталістичних країн, які терпіли злидні, голод і знущання з боку експлуататорів, виховуючи цим самим в собі почуття братерської солідарності до трудящого народу, борючись за втілення в життя принципів пролетарського інтернаціоналізму.

Однією з форм підтримки тісного зв'язку комнезамів з трудящими масами села країн капіталу була участь представників незаможного селянства в роботі міжнародної організації — Селянського Інтернаціоналу, заснованого в 1923 р. за ініціативою В. І. Леніна. В складі Міжнародної Селянської Ради (МСР) — керівного органу Селянтерну представником від незаможного селянства України був Г. М. Одинець — член президії ВЦКНС. В роботі Всеукраїнських з'їздів КНС брали участь представники Комінтерну, Профінтерну і Селянського Інтернаціоналу. Президія МСР та її генеральний секретаріат листувалися з незаможницькими організаціями, їх члени відвідували окремі села республіки, знайомились з роботою КНС. Незаможне селянство в тісній згоді з міжнародними організаціями трудящих завжди по-революційному реагувало на події визвольної боротьби трудящих з капіталістичного рабства у всіх країнах земної кулі. Комнезами брали активну участь в збиранні коштів для подання матеріальної допомоги робітничому класу, трудовому селянству Західної Європи і всім трудящим світу, що боролись за своє визволення, за демократичні свободи, за поліпшення матеріальних умов життя. Велика кількість членів КНС була охоплена членством МОДРу.

КНС під керівництвом партійних організацій бережно вирощували паростки нового, соціалістичного ладу на селі, самовіддано захищаючи їх від класово ворожих елементів, в першу чергу від куркульства. Виступаючи ініціаторами створення передових колективних форм господарювання, вони кріпили блок бідноти з середняком, зміцнювали диктатуру пролетаріату, непереможний союз робітничого класу і селянства.

РОЗДІЛ IV

ВИРІШАЛЬНИЙ ПОВОРОТ СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ НА СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО В РОКИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ПІДГОТОВКИ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (1927—1929 рр.)

За перше пожовтневе десятиріччя в українському селі, як і в усіх селах Радянського Союзу, відбулися великі соціально-економічні зрушення. Було ліквідовано клас поміщиків, послаблено економічні позиції куркульства. В 1926/27 р. селянство України засіяло 25,3 млн. *га* землі, перевищивши проти 1913 р. на 10,5% всю посівну площу і в два рази — посівну площу під технічними культурами [1]. Це були перші наслідки революційного переходу всіх земель до рук селянства, кращого використання робочої худоби. Розширюючи посіви озимих і просапних культур, селяни одержали змогу більш рівномірно розподіляти навантаження на живе тягло.

По валовій продукції сільське господарство України в цілому перевершило довоєнний рівень, однак по виробництву зерна республіка дещо відставала: в 1926/27 р. було зібрано 1048 млн. пудів зерна проти 1093 млн. пудів у середньому в 1909—1913 рр.

Помітно зріс рівень забезпеченості господарств засобами виробництва. Якщо в 1917 р. з кожних 100 селянських господарств 45,4% були безтягловими, то в 1927 р. їх було вже 42,1, а в 1929 р.— 38,9% [2]. Кількість безреманентних господарств зменшилася з 44,9 до 37,8% [3]. Все це зумовило зменшення кількості безпосівних господарств з 16% в 1917 р. до 3,3 в 1927 р. і до 1,2% в 1929 р.[4]

У перші роки непу трохи зміцніли куркульські господарства, збільшивши свої посіви за рахунок орендованої в бідноти землі. Але поступово їх посівна площа зменшувалася. Так, в 1927—1929 рр. вона скоротилася на 17,5%, а питома вага куркульства у володінні сільськогосподарським реманентом зменшилась з 20 до 13% [5].

[1] Народне господарство УРСР. (Статистичний довідник). К., 1935, стор. 222.
[2] Там же.
[3] «Більшовик України», 1924, № 29, стор. 49.
[4] Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України, вип. I, стор. 70, 154.
[5] Там же. Згідно з постановою Уряду УРСР від 19 липня 1928 р. куркульськими господарствами вважались такі, що експлуатували чужу працю і в яких валовий прибуток становив: для Полісся — 500 крб., для Лісостепу і Степу — 700 крб.

В результаті росту забезпеченості бідняцьких господарств землею і засобами виробництва відбувався масовий перехід бідняків у середняцьку групу селянства, яка з 1917 по 1929 р. збільшилася майже в 2,5 раза і становила 65% усіх селянських господарств України. Це осереднячення села було одним з безпосередніх досягнень соціалістичної революції і послідовної ленінської політики Комуністичної партії щодо селянства.

Однак одноосібницька основа селянського господарства залишалася незмінною. Тим самим зберігався грунт для розшарування селянства, тобто для перетворення частини середняків, з одного боку, на бідняків, і з другого,— на куркулів. Обмеження і витіснення куркуля, надання бідняцьким господарствам допомоги, пільг і кредитів самі по собі не могли припинити процесу розшарування і звільнити бідноту від куркульської експлуатації. Не можна було зупинити і процесу роздрібнення селянських господарств, який виник внаслідок передачі селянам поміщицької і надлишків куркульської землі. Діти відходили від батьків, одержували окремий земельний наділ і, таким чином, заводили своє власне господарство. Якщо в 1923 р. на Україні налічувалось 4792,7 тис. селянських господарств, то в 1929 р. їх було вже 5211,8 тис., тобто майже на 10% більше. Особливо швидко відбувався процес роздрібнення в Степу і на Поліссі, де землезабезпеченість була вищою. Одноосібне дрібнотоварне середняцьке, а тим більше бідняцьке господарство було неспроможне придбати і використовувати нову техніку, зокрема трактори, комбайни. Все це неминуче приводило до зниження продуктивності багатьох селянських господарств і утворення, правда дуже уповільненого, куркульсько-капіталістичних елементів.

За таких умов не міг далі зростати матеріальний добробут більшості селянства, добробут радянського народу в цілому. Шлях до цього йшов через соціалістичну індустріалізацію, яка, в свою чергу, вимагала збільшення виробництва хліба й сільськогосподарської сировини, тобто піднесення продуктивних сил села, а значить соціалістичної його перебудови і припинення через те процесів роздрібнення і розшарування селянських господарств.

Радянська економіка не могла довго базуватись на двох протилежних основах: на великій соціалістичній індустрії і дрібному приватновласницькому сільському господарстві. Соціалістична промисловість розвивалася значно швидшими темпами, ніж відстале сільське господарство, і тому виникла гостра диспропорція, яка загрожувала розвалом всього народного господарства.

В цей час народному господарству нашої країни була властива також інша, ще більш важлива невідповідність між промисловістю і сільським господарством: перша, базуючись на суспільній власності, розвивалася по соціалістичному шляху, друге, базуючись на приватній власності на засоби виробництва і одноосібному господарюванні, зберігало товарно-капіталістичну тенденцію розвитку.

Усунути цю тенденцію, добитись, щоб трудяще селянство остаточно пішло по соціалістичному шляху розвитку можна було, тільки усу-

спільнивши саме сільськогосподарське виробництво, тобто здійснивши колективізацію села.

Якнайшвидшого усунення цієї диспропорції вимагало також зовнішнє становище Радянської країни, небезпека нової війни і інтервенції. Необхідно було прискорити темпи господарського будівництва, знайти кошти для зміцнення обороноздатності Радянської Батьківщини.

План соціалістичної перебудови села — славнозвісний кооперативний план — заповідав партії і народові В. І. Ленін. Цінність кооперації полягала в тому, що вона залучала селянина до практичного будівництва соціалізму, не вимагаючи відмови від «приватного торговельного інтересу», а поєднуючи і підпорядковуючи з допомогою пролетарської держави приватний інтерес загальним інтересам [1]. Головними принципами кооперування селян В. І. Ленін вважав добровільність вступу, стимулювання особистої матеріальної заінтересованості селян, поступовість переходу до більш високих форм усуспільнення праці і засобів виробництва, всебічну допомогу пролетарської держави кооперації [2]. Всебічне зміцнення союзу робітничого класу з трудящими масами селянства при керівній ролі робітничого класу становило основу здійснення кооперативного плану.

Період підготовки до колективізації селянських господарств почався відразу ж після перемоги Жовтневої революції. За перше десятиріччя Радянської влади партія провела величезну роботу в напрямку розвитку на селі простих форм кооперації — споживчої, кредитної, збутової, постачальної,— в напрямку переконання селянства в необхідності соціалістичної перебудови сільського господарства.

У 1926/27 р. на Україні нараховувалося 8485 сільських споживчих товариств, які об'єднували понад 2,1 млн. членів, в 1927/28 р.— вже 9112, а кількість членів зросла до 3,1 млн. чоловік. Споживча кооперація сприяла зміцненню зв'язків між містом і селом і витісненню приватника з сфери торгівлі. Не впливаючи безпосередньо на виробничу діяльність селян, вона ідеологічно і психологічно сприяла об'єднанню їх виробничою кооперацією, виховуючи інтерес до громадських справ, до громадського життя.

Поряд з споживчими товариствами в 1927/28 р. на Україні діяло 26056 сільськогосподарських кооперативів, які об'єднали 3 097 600 членів [3], близько 12 тис. спеціалізованих товариств («Кооптах», «Плодоспілка» та ін.), що охопили до 22% селянських господарств [4]. Зростала і кількість колгоспів, у 1927 р. їх було вже 6316.

XV з'їзд ВКП(б) (1927 р.) зазначив, що «у теперішній період завдання об'єднання і перетворення дрібних індивідуальних селянських господарств у великі колективи повинно бути поставлене *як основне*

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 412—413.

[2] Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 308; т. 29, стор. 180, 181; т. 31, стор. 452; т. 33, стор. 414.

[3] Україна. Статистичний щорічник. 1929. Харків, 1929, стор. 328.

[4] Социалистическое сельское хозяйство Советской Украины. К., 1939, стор. 29.

завдання партії на селі» [1]. Підкреслюючи, що це перетворення може відбуватися тільки за згодою трудящих селян, з'їзд ухвалив негайно розгорнути пропаганду необхідності і вигідності колективізації, всіляко підтримувати наявні і народжувані елементи великого колективного господарства на селі.

X з'їзд КП(б)У, що відбувся напередодні XV з'їзду ВКП(б), підкреслив, що оцінка стану сільського господарства, дана партією, цілком підтверджується українською дійсністю. Партійні організації України негайно після з'їздів приступили до перетворення цих настанов у життя.

Водночас завдяки великій організаторській роботі партії і героїчним зусиллям робітничого класу високими темпами здійснювалася соціалістична індустріалізація, створювалась велика промисловість, яка, за визначенням В. І. Леніна, була «здатна реорганізувати і землеробство» [2]. Вже на початку 1927 р. в сільському господарстві України працювало 6100 тракторів проти 175 в 1923 р. В Радянському Союзі стали до ладу Сталінградський і Харківський тракторні заводи, Саратовський і Запорізький комбайнові заводи, Ростовський, Гомельський і Ташкентський заводи сільськогосподарського машинобудування. У 1928 р. на Україні діяло 38 заводів сільськогосподарського машинобудування, що давали близько 60% загальносоюзної продукції, або на 103,2 млн. крб. В 1932 р. ця продукція зросла до 340,8 млн. крб., що в 12,5 раза перевищувало продукцію 1912 р. 22 липня 1930 р. запорізький завод «Комунар» випустив перші 10 комбайнів, до кінця року — 347, а в 1932 р.— 5935 комбайнів. Створювались також нові, вищої якості і продуктивності машини: 24-рядні сівалки, тракторні бурякокопачі, бавовнозбиральні машини та ін.

Самий процес використання тракторів та іншої нової техніки штовхав трудящих селян до об'єднання: адже тільки об'єднавшись у колективи, вони могли придбати і по-господарському використовувати машини, що полегшували працю, підвищували її продуктивність.

Масове надходження в сільське господарство тракторів викликало швидкий ріст машинно-тракторних товариств (МТТ). Протягом певного часу — до другої половини 1928 р.— в ці товариства поряд з бідняками і середняками могли входити і куркулі. Іноді куркулі створювали свої «сімейні» машинно-тракторні товариства і, прикриваючись одним-двома бідняками чи батраками, використовували машини і пільги в інтересах свого збагачення і експлуатації бідноти. До початку 1928 р. МТТ мали в своєму розпорядженні близько 2500 тракторів. Для оздоровлення і зміцнення цієї форми кооперування селянства в 1928 р. було проведено перереєстрацію машинно-тракторних товариств. На Україні тоді було ліквідовано 41% таких товариств, вилучені трактори передавалися бідняцьким товариствам. Близько 10% товариств було переведено на статут колгоспів [3].

---

[1] КПРС в резолюціях.., ч. II, стор. 441.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 422.
[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 7446, оп. 2, спр. 51, арк. 2.

Радянський уряд України рік у рік збільшував фінансову та іншу допомогу трудящому селянству. В 1926/27 р. сума сільськогосподарського кредиту становила 74,2 млн. крб., в 1927/28 р.— 102,5 млн. крб.[1] Основна маса кредитів спрямовувалась на подання допомоги бідняцьким і маломіцним середняцьким господарствам. Великі пільги в одержанні сільськогосподарського кредиту надавалися колгоспам. Через кооперацію селянство одержувало машини, добрива, племінну худобу, чистосортне насіння тощо. Безреманентним і малореманентним господарствам надавалася допомога через широку сітку створених при кооперативних спілках прокатних пунктів, яких на початок масової колективізації на Україні нараховувалось 7489. Для допомоги безтягловим бідняцьким господарствам в 1929 р. почали створюватись машинно-кінні станції, а ще раніше — супряжні групи. Тільки на Поліссі в 1929 р. створено 69 машинно-кінних станцій. Всього в 30 округах України було тоді організовано 106 600 супряжних груп, які обробили 1390 тис. *га* землі[2].

З розгортанням масового кооперування селянських господарств ширилися і міцніли зв'язки соціалістичної промисловості з сільським господарством на виробничій основі. Однією з форм виробничої змички міста з селом була контрактація посівів. Державні і кооперативні організації укладали з селянами на початку господарського року договори, за якими зобов'язувалися відпускати селянам машини, сортовий посівний матеріал, добрива тощо, а селяни — вирощувати певну культуру і всі товарні лишки відповідної якості здавати за встановленими цінами цим організаціям. Це був метод впливу держави на обсяг і якість сільськогосподарського виробництва, метод привчання селян до погоджування їх особистих інтересів з інтересами держави.

Контрактацією були охоплені посіви не лише зернових, а й технічних культур. У 1927/28 р. було законтрактовано 860 тис. *га* всіх посівів, навесні 1930 р.— 10 686 тис. *га*. Контрактація стала одним із засобів підготовки селян до вирішального повороту на шлях колективного землеробства.

Проте в ході величезної роботи по кооперуванню селянських господарств було допущено чимало помилок. В 1927/28 р. бідняцькі господарства в сільськогосподарській кооперації становили лише 41—46%. Правління кооперативів нерідко підвищували пайові внески, незважаючи на те, що бідняки не могли їх сплатити. Мало дбала про розвиток бідняцьких господарств спеціалізована кооперація. Майже не залучалися до кооперації двори, де господарем була жінка.

РНК УРСР постановою від 5 квітня 1928 р. запропонувала кооперативним організаціям і Президії ВЦКНС усунути допущені хиби, прийняти до кооперації не менше 500 тис. нових бідняцьких господарств, для чого повністю використати фонд кооперування бідноти.

Однак до 1929 р. далеко не всі селянські господарства України пройшли через виробниче кооперування. Потрібний був час для повного охоп-

---

[1] Социалистическое сельское хозяйство Советской Украины, стор. 29.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 10, спр. 317, арк. 3—10.

лення селянства перехідними підготовчими доколгоспними формами кооперування. Але Радянська країна не могла чекати. Інтереси робітничого класу і трудящого селянства СРСР, інтереси соціалізму і міжнародного пролетаріату вимагали масової, суцільної колективізації селянських господарств.

На той час на Україні, як і в інших радянських республіках, існувало чимало невеликих колективних об'єднань, заснованих біднотою почасти в громадянську війну, почасти в 20-х роках. Саме на ці колгоспи, а також радгоспи, особливо на зразкові з них, покладалося завдання на практиці показати переваги соціалістичного землеробства. Сільськогосподарська комуна «Авангард» (с. Басанка Запорізького округу), юнацька комуна «Гвардія Ілліча» (с. Пересадівка, на Миколаївщині), Ксаверівська комуна ім. 5-ї річниці Жовтневої революції (на Київщині), комуна «Червона зоря» (на Харківщині), колгосп ім. Будьонного (на Одещині), головою якого був М. О. Посмітний, тепер двічі Герой Соціалістичної Праці, «Червоний садок» (на Полтавщині) і багато інших високою врожайністю, продуктивним використанням машин і тяглової сили, високою товарністю і прибутками колгоспників наочно переконували навколишнє одноосібне трудяще селянство в перевагах колективного господарювання. Партійні і громадські організації влаштовували масові екскурсії одноосібних селян і колгоспників відсталих колгоспів у зразкові колгоспи і радгоспи і на сільськогосподарські виставки. Лише протягом 1929 р. в таких екскурсіях взяло участь близько 42 тис. селян, майже 1,5 млн. чоловік відвідало сільськогосподарські виставки і музеї. На 1 червня 1928 р. на Україні налічувалося 9700 колгоспів і 545 радгоспів. Якщо товарність одноосібних господарств дорівнювала в середньому 19%, то товарність колгоспів становила 38% [1]. Товарність радгоспів була ще вищою. Засіваючи близько 3% усієї посівної площі по УРСР, вони дали в 1927 р. 10% всього товарного хліба.

Колгоспи і радгоспи подавали відчутну допомогу одноосібному трудящому селянству. Так, в 1928 р. 27,5 тис. бідняцьких господарств безкоштовно або на пільгових умовах користувалися машинами колгоспів, одержали від радгоспів 8,2 млн. пудів чистосортного насіння. 10 тис. машино-днів відпрацювали в бідняцьких безтяглових господарствах машини 225 радгоспів, зоравши 33 400 *га* землі.

Листопадовий (1928 р.) Пленум ЦК РКП(б) і II партконференція КП(б)У (1929 р.) зазначали, що радгоспи і колгоспи стали тією силою, яка здійснювала справжню революцію в свідомості селян [2]. Особливо зросла роль радгоспів, коли вони почали обробляти своїми тракторами зе́млі бідняків за договорами.

Перший вдалий досвід організації тракторних колон і обробітку з їх допомогою селянських земель провів радгосп ім. Шевченка Березівського району Одеського округу. На прохання земельних товариств пе-

[1] Коллективизация колхозной деревни. Итоги сплошного обследования 1928 и 1929 гг. М., 1929, стор. 22.

[2] КПРС в резолюціях.., ч. II, стор. 493; КП України в резолюціях.., стор 423—424.

реселенських хуторів ім. Красіна, ім. Калініна, «Солнечный восход», «Красная Звезда» радгосп уклав договори і обробив у 1926/27 р. своїми тракторами і сільськогосподарськими машинами на пільгових умовах (5-річний кредит) загальний масив селянських земель площею понад 1 тис. *га*. Бідняцькі господарства переселенців, не маючи ні інвентаря, ні тяглової сили, завдяки допомозі радгоспу освоїли свою землю і одержали добрий врожай. Після розрахунків з радгоспом у них лишилося по 8—9 *ц* з *га*. Селяни-переселенці не тільки забезпечили себе хлібом, але значну кількість його продали державі [1].

Все це справило велике враження на селян. Висловлюючи через газету своє задоволення роботою тракторних колон і подяку Радянській владі за допомогу, вони писали: «Після тієї роботи тракторів, яку ми бачили, не бажаємо більше вести дрібне бідняцьке господарство і вирішили організувати усуспільнене тракторне господарство, в якому не буде окремих селянських клаптиків посівів...» [2]

Всього протягом 1928 р. для допомоги трудящим селянам організували тракторні колони близько 70 радгоспів України. Головна заслуга радгоспу ім. Шевченка полягала в тому, що він, правильно організувавши тракторне господарство, першим практично показав спосіб раціональної організації використання тракторів у селянському господарстві.

Позитивний досвід організації тракторних колон радгоспами і обслуговування ними бестяглової, безреманентної бідноти перейняли кооперативні організації і кущі колгоспів. Взимку 1929 р. за рішенням Баштанського райкому партії і райвиконкому була створена тракторна колона у складі 40 тракторів при Баштанському кущі колгоспів. Ця колона обслуговувала 1325 селянських дворів із земельною площею близько 10 тис. *га*. З задоволенням сприйняло послуги тракторної колони Уманського буряксоюзу трудяще селянство сіл Тальне, Білашки, Майданець та ін., на Уманщині. Адже куркулі брали за оранку 10—15 крб. з десятини, а тракторна колона — 6 крб. 97 коп. Всього за 1928/29 р. Уманська колона обслужила 1600 селянських господарств.

У листопаді 1928 р. за рішенням уряду на базі тракторних колон радгоспу ім. Шевченка була створена перша в Радянському Союзі міжсільська машинно-тракторна станція. Чимало тракторних колон, організованих і в інших округах, стало базою, на якій виникли машинно-тракторні станції. В тому ж Березівському районі Одеський сільськогосподарський кредитсоюз разом з Петрівським, Ряснопольським та Мар'янівським кредитними товариствами організували в серпні 1928 р. першу кооперативну МТС — Петрівську. Вже в перший рік існування послугами її скористались 1050 селянських господарств, а на весну 1929 р. 11 земельних громад і об'єднань селян уклали договір на тракторний обробіток землі.

До числа перших МТС слід віднести кооперативну МТС Тілігуло-Березанського району, Баштанську, Пересадівську, Бармашівську і Сні-

[1] С. Лейкін. Соціалістичний досвід радгоспу ім. Шевченка. Харків, 1931, стор. 53.

[2] «Известия», 22 листопада 1927 р.

гурівську машинно-тракторні станції, які були засновані на кошти колгоспників.

МТС стали опорними пунктами Радянської держави у справі соціалістичної перебудови сільського господарства на основі нової техніки і колективної праці. Вони сприяли об'єднанню селян в колгоспи, усуспільненню робочої і продуктивної худоби, сільськогосподарських машин і праці. Як зазначалось у звіті Баштанської МТС, ці сталеві коні (трактори) допомогли нашим колективістам здійснити гасло XV партійного з'їзду: «Село, вперед — до масової колективізації!».

Прискорюючи темпи колективізації, МТС сприяли також укрупненню колгоспів. Як правило, колгоспи в зоні діяльності МТС об'єднували більшу кількість селянських дворів і землі, тут швидше зникали наймання і продаж робочої сили — одна з основних форм експлуатації сільської бідноти і батраків куркулями.

Отже, впровадження в сільське господарство потужної машинної техніки відіграло велику революційну роль: забезпечувало розвиток продуктивних сил у землеробстві і тваринництві, прискорювало процес соціалістичної реорганізації сільського господарства, створювало сприятливі умови для дальшого зміцнення союзу між робітничим класом і трудящим селянством і взаємозв'язків між містом і селом, для активної участі колгоспного селянства в побудові соціалізму в СРСР. Впровадження механізованого обробітку селянської землі звільняло багато робочих рук, що давало можливість розширювати посіви трудомістких технічних культур.

Перехід селян до соціалістичного землеробства супроводжувався гострою класовою боротьбою. Всім заходам Радянської влади куркульство чинило запеклий опір. На початку технічної реконструкції селянські господарства на Україні поділялися так: наймитсько-бідняцькі — 30,4%, середняцькі — 65,6, куркульські — 4%, при цьому найменшою питома вага куркульських господарств була на Поліссі (2%), найбільшою — на Лівобережній Україні (5,6%) [1]. Куркулі зосередили в своїх руках 20,2% сільськогосподарського ремаенту, 7,5 посівної площі, 14,8% всієї орендної землі і більшість найманої робочої сили на селі [2]. Ці економічні позиції куркулі відстоювали всіма засобами.

Виконуючи настанови XV з'їзду партії щодо дальшого наступу на куркульство, вжиття нових заходів, які обмежують розвиток капіталізму на селі і ведуть селянське господарство до соціалізму [3], Радянська держава збільшила прогресивно-подоходне оподаткування куркульських господарств. Якщо в 1927/28 р. куркульські господарства з прибутком 900 і більше карбованців сплачували від 16,2 до 18,5% суми прибутку, то в 1928/29 р. сума сільськогосподарського податку для цієї категорії господарств збільшилась до 20,2—22,5%. В 1929/30 р. в індивідуаль-

[1] Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України, вип. II. Харків, 1930, стор. 84.

[2] В. В. Бондаренко. Развитие общественного хозяйства колхозов Украины в годы довоенных пятилеток. К., 1957, стор. 56.

[3] КПРС в резолюціях.., ч. II, стор. 447.

ному порядку було оподатковано 155 тис. куркульських господарств, або 3,02% загальної кількості селянських дворів на Україні [1]. В той же час для господарств з прибутком від 200 до 400 крб. сума податку зменшувалась до 10—15%, з прибутком від 150 до 200 крб.— до 2,5—4% прибутку. Бідняцькі господарства з прибутком до 150 крб. не оподатковувалися. Середня сума сільськогосподарського податку на одне куркульське господарство в 1929 р. становила 170 крб., в 1930 р.—357 крб. [2] 3 січня 1928 р. було введено самооподаткування сільського населення на культурні потреби села в сумі до 30 млн. крб. Основна частина цієї суми припадала на заможну верхівку села, 35% бідняцького населення зовсім звільнялось від податків.

Радянська держава обмежувала оренду землі і наймання робочої сили заможною частиною села, посилила боротьбу проти перекручень закону про націоналізацію землі і т. ін. Куркулів виганяли з колгоспів, машинно-тракторних товариств, керівних органів кооперації, позбавляли права купувати нові сільськогосподарські машини. Внаслідок політичної ізоляції куркульства, підриву його економічних позицій за період з 1926 по 1928 р. посівна площа куркульських господарств скоротилася на 11% [3].

Особливо загострилася боротьба проти куркульства у зв'язку з хлібозаготівлями. У загальносоюзному плані хлібозаготівель на 1927/28 р. частка України становила 38% [4]. Це означало, що на селянство України покладалася велика відповідальність за забезпечення робітників і армії хлібом, а також виконання плану експорту зерна. Щоб зірвати це завдання, куркулі організували «хлібний страйк». Нагромадивши великі запаси товарного зерна і скориставшись хлібними труднощами в країні, що виникли в результаті загального відставання сільського господарства і значного зменшення у 1928 р. валового збору зерна внаслідок неврожаю, а також помилок заготівельних органів, куркулі відмовлялися продавати хліб державі, ховали його, згодовували худобою, знищували. Хоча основним постачальником товарного хліба були середняцько-бідняцькі господарства, а куркулі мали в своїх руках лише 20% товарного хліба, проте вони, маючи вплив на деякі групи середняків, намагалися диктувати ціни.

Щоб вийти з хлібозаготівельної кризи і забезпечити країну хлібом, потрібно було зламати опір куркульства, розгромити його у відкритому бою на очах у трудящого селянства. Треба було згуртувати навколо партійних організацій бідняцько-середняцькі маси села і, спираючись на них, повести рішучий наступ на куркульство.

Для посилення хлібозаготівель і організації трудящих селянських мас на боротьбу з куркульським саботажем, ЦК КП(б)У направив з

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1686, арк. 4.

[2] Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України, вип. II, стор. 102—103; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1686, арк. 51.

[3] «Більшовик України», 1930, № 17, стор. 43.

[4] «Більшовик України», 1928, № 15-16, стор. 15.

міст на допомогу сільським парторганізаціям близько 6 тис. чоловік партійного і радянського активу. На місця виїхали також члени ЦК КП(б)У і ЦКК. Всюди по селах проводилися партійні і комсомольські збори, пленуми сільрад, збори колгоспників, КНС, батраків, делегатських груп жінок та ін. Куркулів, які ховали і знищували хліб, провадили агітацію проти хлібозаготівель і колективізації, притягали до судової відповідальності, арештовували, а хлібні лишки, майно цілком або частково конфісковували. При цьому чверть хлібних лишків, конфіскованих у куркулів, передавалася селянській бідноті у вигляді позики.

Тоді куркулі перейшли від агітації до терору і диверсій. Вони вбивали партійних й радянських працівників, організаторів колгоспів, підпалювали колгоспні будівлі і хлібні склади, отруювали худобу, знищували посіви. Якщо в першій половині 1928 р. було зареєстровано 117 терористичних актів, то за період з жовтня 1928 р. по серпень 1929 р. куркулі вчинили 848 вбивств і диверсійних актів, з січня по червень 1930 р.— понад 1500 терористичних актів [1].

Листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК ВКП(б) констатував «винятково складну обстановку в українському селі, значне загострення класової боротьби і особливу активність куркульства». Спираючись на підтримку трудящого селянства, партія зламала опір куркульства і забезпечила виконання державного плану хлібозаготівель, що було важливою умовою дальшої індустріалізації країни і дальшого зростання колгоспного руху.

Одночасно партія завдала нищівного удару захисникам куркульства — правим ухильникам, які протиставляли колективізації сільського господарства шлях вільного стихійного розвитку села, що на практиці означало б необмежене зростання куркульства.

Пленуми ЦК ВКП(б), що відбулися у квітні і листопаді 1929 р., піддали рішучій критиці правоопортуністичні ідеї Бухаріна та його групи — рівняння в справі соціалістичного будівництва на «вузькі» місця, вростання куркуля в соціалізм та ін. Ці погляди були визнані несумісними з генеральною лінією партії.

Партійні організації, трудяще селянство України рішуче засудили антиленінські теорії правих і одностайно підтримали рішення пленумів. Так, селянські збори Комишувахської сільради Артемівського округу разом з партійними і громадськими організаціями визнали лінію ЦК щодо правого ухилу єдино правильною. Збори заявили, що, на противагу опортуністам, які не вірять у будівництво колгоспів, вони створюють свій колгосп у с. Комишуваха.

Селянські збори і мітинги на підтримку лінії партії широкою хвилею прокотились по всіх районах України. Вони супроводжувались вимогами очистити колгоспи, партійні і громадські організації на селі від куркульських елементів та примиренців як провідників правого ухилу на практиці. Ідейний та організаційний розгром партією правого ухилу

[1] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1964, стор. 354, 373; ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 13, арк. 1.

був необхідною умовою політичної підготовки суцільної колективізації сільського господарства.

У справі соціалістичної перебудови сільського господарства велике значення мала допомога робітничого класу сільським трудівникам, безпосередня участь його представників у проведенні важливих політичних і господарських кампаній. На заклик партії тисячі робітників, організованих у бригади, виїздили на село, ремонтували сільськогосподарські машини і реманент, брали участь у сівбі і збиранні врожаю, у перевиборах сільських Рад, у проведенні хлібозаготівель, організації тракторних колон, МТС і колгоспів.

Лише в 35 округах УРСР в 1929 р. на селі працювало 3886 робітничих бригад. Робітнича бригада Дніпрогесу ім. В. І. Леніна організувала 6 нових колгоспів в с. Тарасівка Запорізького округу. Робітничі бригади виступили ініціаторами створення грошових фондів для колективізації бідноти і батраків шляхом проведення робітниками промислових підприємств недільників і спеціальних відрахувань. Так, трудящі підприємств Луганська за рахунок відрахувань створили фонд у сумі 124,6 тис. крб. і призначили ці гроші на проведення весняної посівної кампанії 1929 р.

Взимку 1929/30 р. на село було мобілізовано близько 6,5 тис. окружних і понад 17 тис. районних працівників. Протягом року селянам допомагали 5088 шефських бригад в складі 23 480 робітників, які відремонтували сотні тисяч машин і знарядь і взяли участь в усіх господарсько-політичних кампаніях на селі [1].

Широкий розмах колгоспного будівництва зумовив також необхідність переходу на постійну роботу в село передових робітників, що мали великий досвід організаторської роботи. Так за закликом партії виник рух двадцятип'ятитисячників. Вони прийшли на допомогу селянству в найвідповідальніший момент його історії. Протягом лютого—березня 1930 р. близько 4 тис. двадцятип'ятитисячників було обрано головами, заступниками і членами правлінь колгоспів, понад 1 тис. їх працювали директорами МТС, членами кущових об'єднань колгоспів, 720 чоловік — на партійній, господарській і культурно-освітній роботі.

Разом з сільським активом посланці робітничого класу брали безпосередню участь у підготовці і проведенні суцільної колективізації, в ліквідації куркульства як класу, в організації і будівництві майстерень МТС, тваринницьких ферм, силосних споруд, в механізації окремих ділянок колгоспного виробництва.

З допомогою робітників — шефів і двадцятип'ятитисячників, а часто за їх ініціативою селяни в багатьох селах будували клуби, бібліотеки, хати-читальні, дитячі ясла, їдальні, радіовузли, кіноустановки, організовували агрогуртки і гуртки по ліквідації неписьменності. А головне, посланці робітничого класу поширювали ідеї соціалізму на селі, вносили в селянські маси дух колективізму, виробничої організованості і дисципліни.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 8, спр. 1260, арк. 4—5.

Шефські робітничі колективи і сільські парторганізації організовували екскурсії колгоспників і одноосібних селян на заводи, фабрики і в культурно-освітні установи промислових центрів. Так, в час святкування 11-річчя Великого Жовтня на запрошення робітничих колективів велика група селян, в складі якої було 60 наймитів і сільськогосподарських робітників, відвідала найбільші підприємства столиці України — Харкова.

Радіо прийшло на село

Велике враження на селян-екскурсантів справила зустріч з закордонними гістьми — представником італійської організації МОДРу Россі і представником американської делегації робітників — Вільсоном. Висловлюючись від імені екскурсантів-наймитів, пастух з Криворіжжя, дід Ф. Антоненко говорив: «...Були ми там, де виробляють машини і трактори. Раніш я думав, що й справді робітникам заводів легко жити. Але тепер на власні очі переконався, що це брехня, вигадка куркулів. Особливо важко там, де розтопляють залізо: духота, спека, нічим дихати... Насилу я дочекався, коли вийшли на повітря. До цього часу я був неписьменним, але тепер довідався, що все, що я бачив, робиться за допомогою науки, і в мене, хоч мені під 70 років, з'явилось бажання вчитися. Зимою піду до лікнепу» [1].

Понад 700 колгоспників, які зібрались на обласний зліт в Одесі (1930 р.), відвідали промислові підприємства міста. Робітники знайомили гостей з виробництвом, передавали свій досвід організації соціалістичного змагання і ударництва. В 1931—1932 рр. такими екскурсіями було охоплено понад 30 тис. трудящих селян. Вони допомагали трудівникам села навчатись пролетарській дисципліні праці, впроваджувати досвід організації великого колективного виробництва. В будівництві нового колгоспного життя на селі зростала і міцніла дружба між робітничим класом і трудящим селянством, керівна роль робітничого класу.

Для масового переходу селян до соціалістичних форм землеробства важливого значення набувала організаторська, масово-політична діяльність сільських партосередків і особистий приклад сільських комуністів. Але на початку періоду реконструкції сільські партійні організації і кількісно і якісно були ще слабкими. На 1 січня 1928 р. у складі сіль-

[1] «Наймит», 13 листопада 1928 р.

ських партосередків України (на 24,2 млн. чоловік усього сільського населення) було лише 36 360 членів і кандидатів у члени ВКП(б), у тому числі безпосередньо зайнятих у сільському господарстві — 19 750 чоловік. За два наступних роки кількість сільських комуністів збільшилась до 38 500 чоловік, з них 24 700 працювали безпосередньо у сільськогосподарському виробництві.

Отже, партійний прошарок і в радгоспах і в колгоспах був ще невеликий. Четверта частина радгоспів зовсім не мала комуністів. Наприкінці 1929 р. лише один партосередок припадав на 7 колгоспів. До того ж сільські партосередки складались переважно з комуністів з невеликим партійним стажем, значною мірою з кандидатів у члени партії.

Великим недоліком в організації партійного керівництва доколгоспним селом було й те, що понад 50% секретарів партійних осередків не були зв'язані безпосередньо з сільським господарством, а працювали на інших роботах.

Як зазначив листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК ВКП(б) на доповідь секретаря ЦК КП(б)У С. В. Косіора «Про сільське господарство України і про роботу на селі», однією з важливих причин слабкості сільських партійних організацій було те, що багато з них протягом років кількісно майже не зростали і зовсім незадовільно поповнювались наймитами, незаможницько-колгоспним активом. В 1928 р. питома вага батраків в КП(б)У становила лише 1%. На Полтавщині з 1500 батраків лише 9 чоловік були членами партії.

В той же час чимало сільських партійних організацій було засмічено ворожими елементами, що примазались до партії, і тими, що розклались, зрослись з куркулем і таким чином підривали боєздатність партії.

Саме на оздоровлення партійних рядів, у тому числі сільських партосередків, була спрямована генеральна чистка і перевірка членів і кандидатів партії, яку було проведено згідно з постановою XVI Всесоюзної партійної конференції.

Чистка проходила в умовах розгорнутої критики і самокритики, при активній участі комуністів, а також безпартійного бідняцько-колгоспного активу. Всього в чистці сільських парторганізацій України взяло участь понад 1 млн. трудящого селянства [1].

За час чистки, що проходила з травня 1929 р. по травень 1930 р., було перевірено 44 460 чоловік з складу сільських парторганізацій, з них було виключено з партії 16,5% [2].

Звільнившись від класово-ворожих елементів, переродженців, бюрократів, шкурників і кар'єристів, сільські партосередки ще вище піднесли свій авторитет і вплив на трудяще селянство, поповнилися новим складом кращих робітників, наймитів, колгоспників. Під час чистки було прийнято до партії понад 51 500 чоловік [3]. Протягом 1930—1931 рр. кількість сільських комуністів збільшилась до 112 тис. чоловік, а число сіль-

[1] «Партактивіст», 1930, № 2, стор. 17.
[2] «Комуніст», 23 травня 1930 р.
[3] XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Стенографічний звіт. Харків, 1930, стор. 496.

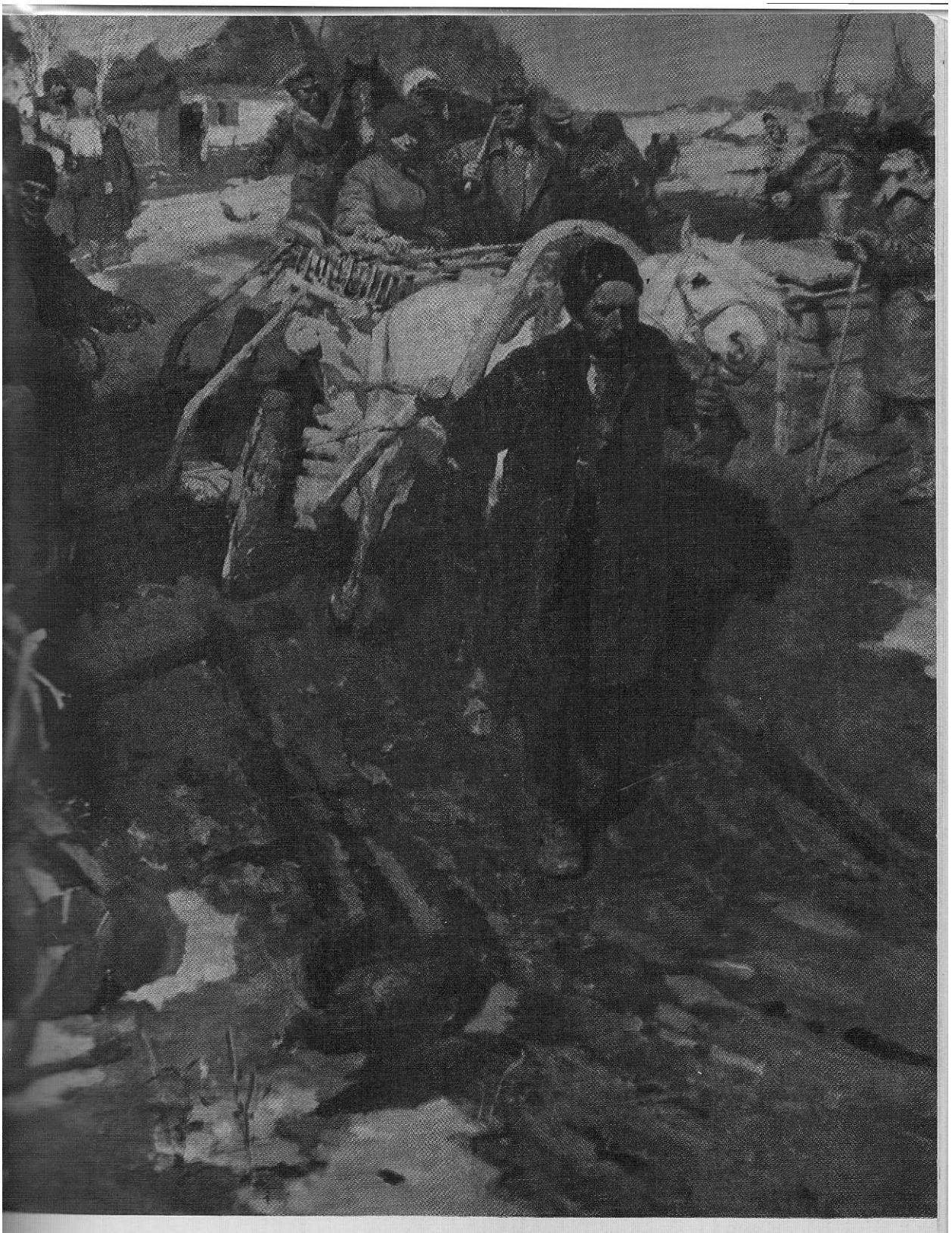

«У колгосп». Худ. *А. Насєдкін.*

ських партосередків зросло до 6416 [1]. Серед прийнятих в партію за цей час колгоспники становили 97,2%, близько 3% — одноосібники.

Щоб ще більше зміцнити партійні організації на селі, ЦК КП(б)У направив з великих пролетарських центрів України 4 тис. комуністів на допомогу сільським осередкам.

Добра слава йшла про комуністів Ксаверівської комуни. За короткий час партосередок комуни зріс з 3 чоловік до 53 членів і кандидатів партії. Вся молодь комуни — 68 чоловік — вступила до комсомолу. Організовано і успішно працювали партосередки комуни «Степовий велетень» Мелітопольського округу, сільгоспартілі «Рій» Липовецького району, ТСОЗу «Гігант», на Одещині, і сотні інших. Під їх впливом значно посилився потяг селян до колгоспів.

Проте ще не всі осередки і сільські комуністи вели перед і брали справу колективізації в свої руки. На початку жовтня 1929 р. ЦК КП(б)У своєю постановою зобов'язав партійні організації домогтися того, щоб протягом найближчих одного-двох років усі сільські комуністи, які вели індивідуальне господарство, вступили до колгоспів [2].

Усуваючи недоліки в роботі і зміцнюючи свої ряди, сільські комуністи зуміли очолити колгоспний рух. Якщо на 1 січня 1929 р. з усіх комуністів, які мали індивідуальне господарство, вступило до колгоспів 13,5%, то на 1 квітня 1930 р. уже 83% таких господарств перебувало в колективах. Це значно сприяло поширенню масового колгоспного руху серед селянства.

Отже, вирішальний перелом у ставленні широких мас трудящого селянства, і зокрема середняцтва, до колгоспів був підготовлений всією попередньою політикою Комуністичної партії, швидким розвитком соціалістичної індустрії, впливом нової техніки і зразкових радгоспів і колгоспів на відстале індивідуальне селянське господарство, масовим кооперуванням, посиленням керівної ролі робітничого класу, ідейним розгромом правого ухилу та рішучим і послідовним наступом на куркуля.

МАСОВИЙ ВСТУП БІДНЯЦЬКО-СЕРЕДНЯЦЬКОГО СЕЛЯНСТВА ДО КОЛГОСПІВ. ПОЧАТОК СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

В 1929 р., особливо в другому півріччі, серед бідняцько-середняцьких мас українського села відбулися великі зрушення. Багатогранна і кропітка діяльність Комуністичної партії по перетворенню в життя ленінського кооперативного плану принесла свої плоди. Якщо з жовтня по грудень 1928 р. у колгоспи вступило 14402 селянських господарства, то за перше півріччя 1929 р.— понад 106 600 [3].

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 363, арк. 32.

[2] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. II, стор. 102.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 10, спр. 4, арк. 36—39.

Підготовка до весняної сівби 1929 р. і сама сівба пройшли під знаком якнайширшого залучення одноосібників до колективного господарювання, утворення суцільних земельних масивів, сортових ділянок, машинно-тяглових гуртків, супряг і інших найпростіших форм виробничого кооперування. План весняної сівби було перевиконано на 28%. Успішному проведенню сівби, поширенню колгоспного руху значно сприяло соціалістичне змагання, яке за почином робітничого класу, на заклик XVI партійної конференції широко розгорнулось як в місті, так і на селі,

За ініціативою шефських бригад, що перебували на селі, та бідняцько-батрацького активу навесні 1929 р. почалось укладання договорів на соцзмагання між заводами і цехами, з одного боку, селами, громадами і колгоспами — з другого. Робітники заводу ім. Дзержинського (м. Кам'янське) уклали договори з селянами 17 підшефних сіл на Дніпропетровщині [1].

На кінець травня 1929 р. соцзмаганням уже було охоплено 1200 колгоспів УРСР [2]. Договори на соцзмагання було укладено також між округами України, Кавказу і Центрально-Чорноземного краю.

Рух за колгоспи серед трудящого селянства найбільш широким фронтом розгорнувся у степовій частині України, що охоплювала територію 14 округів з загальною кількістю 1517,2 тис. селянських господарств [3]. У їх складі було 30,9% бідняцьких, 64,9 середняцьких і 4,2% куркульських господарств. Селяни Степу обробляли 15,6 млн. *га* землі [4]. Вони вирощували головним чином зернові культури і в урожайні роки давали 75,2% республіканських і 24,8% союзних державних заготівель товарного хліба. Тому з 10 439 тракторів, що їх мало сільське господарство України на 1 травня 1929 р., 7789 тракторів, або 74,6% всієї кількості, було сконцентровано в степових округах.

Серед факторів, які визначили рішучий поворот бідняцько-середняцьких мас селянства степової частини України, важливе місце посідало класове розшарування селянства. В степових округах України було найбільше безтяглових і безреманентних селян, які змушені були йти в кабалу до заможних господарів. У куркульських господарствах тут працювало понад 84,5 тис. наймитів. Куркуль, порушуючи радянське трудове законодавство, всіляко уникав складання договорів, примушував наймитів працювати по 14—16 годин на добу, а наймички на куркульських городах і виноградниках, зокрема в Херсонському районі, працювали по 20 годин, бо їм доводилось ще випікати вночі хліб. І за такий великий робочий день наймити одержували лише по 50 коп. Житлом для них служили забруднені, непристосовані хліви і навіть стайні. Щоб не сплачувати страховку за наймитів, куркулі часто наймали їх не на сезон, а на 2—6 днів.

---

[1] Робота металістів України за 1929 р. Харків, 1930, стор. 47.
[2] «Комуніст», 23 травня 1929 р.
[3] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1677, арк. 3.
[4] Статистичний щорічник ЦСУ УРСР. Харків, 1929, стор. 189.

Майже п'ять років наймит Рябоконенко працював на одного куркуля в с. Ржавчик, на Харківщині. І коли стався нещасний випадок — Рябоконенку одірвало молотаркою руку,— куркуль, не заплативши ні копійки, прогнав його. Та на захист наймита стали Спілка робітників землі і лісу (СГЛР) і радянський суд. Суд ухвалив стягнути з куркуля на користь Рябоконенка як заробітну плату за п'ять років 1000 крб., а також зобов'язав куркуля щомісячно сплачувати покаліченому 11 крб. Розлючений куркуль не захотів платити і за 300 крб. підкупив одного бандита вбити Рябоконенка, що той і зробив. Такі факти нелюдського ставлення куркулів до наймитів були не поодинокими.

Тяжкі умови життя і праці, малий заробіток викликали влітку 1929 р. хвилю антикуркульських страйків. Застрайкувало понад 1000 наймитів на промислових куркульських виноградниках в селах Основа і Британи. Вони вимагали підвищення заробітної плати на 20% і переходу від поденної роботи до найму на сезон.

Під Одесою страйки наймитів охопили 16 фіктивних (куркульських) городно-виноградних товариств. Близько місяця страйкували 130 куренівських наймитів під Києвом, вимагаючи від наймачів сплати заборгованості і підвищення заробітної плати на 30%. Навесні і влітку 1929 р. в 42 страйках взяли участь 5300 наймитів [1].

ЦК КП(б)У прийняв спеціальну постанову про підтримку і керівництво страйками наймитів в куркульських господарствах з боку партійних і комсомольських організацій. Участь наймитів у страйках підвищувала їх класову самосвідомість і політичну активність. Страйкарі, домагаючись поліпшення умов праці, разом з тим просили Радянську владу ліквідувати куркульські господарства. Посилився потяг наймитів до колгоспів. За даними ВУК СГЛР, лише в 31 окрузі УРСР до лютого 1930 р. в колгоспи вступило 75 тис. наймитів [2].

Організовувалися колгоспи в Миколаївському, Херсонському, Одеському, Запорізькому, Ізюмському, Дніпропетровському та інших округах. Під час весняної сівби 1929 р. з'явилось чимало колгоспів, які утворилися з цілих земельних громад. За даними Укрколгоспцентру, в першому півріччі 1928/29 р. на статут колгоспів перейшло 113 земельних громад з кількістю земельної площі понад 100 тис. *га*. В серпні 1929 р. нараховувалось більш як 200 колгоспів, які утворились з цілих земельних громад. На кінець 1929 р. на Україні було вже 16 863 комуни, артілі і ТСОЗи. Як свідчать дані табл. 2, при загальному збільшенні всіх форм колективних об'єднань селянство України в 1927/28 р. і в першій половині 1928/29 р. найбільш охоче вступало в найпростіші об'єднання — ТСОЗи.

З весни 1929 р. помітно збільшувалась в колгоспах питома вага середняцьких господарств. Так, у Володимирському районі Миколаївського округу з січня по листопад 1929 р. кількість середняків у колгоспах

---

[1] И. Трифонов. Очерки классовой борьбы в СССР в годы нэпа (1921—1937). М., 1960, стор. 203.

[2] «Комуніст», 21 березня 1930 р.

збільшилась з 9,2 до 24%, а у колгоспах, що утворились із цілих земельних громад, середняцькі господарства становили 36,3% [1].

Таблиця 2

Динаміка росту колективних об'єднань

Колективні об'єднання	1926/27 р.		1927/28 р.		1928/29 р.	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%
Комуни	242	3,9	287	2,4	613	3,6
Артілі	2180	34,4	2473	20,5	4144	24,5
ТСОЗи	3894	61,7	9282	77,1	12106	71,9
Разом	6316	100,0	12042	100,0	16863	100,0

В такому ж приблизно співвідношенні змінювався соціальний склад колгоспів і в інших районах Степу України. Саме середняцькі господарства обирали цю форму колективного об'єднання, бо вони прагнули зберегти за собою більш чи менш значне власне виробництво, оскільки статутом ТСОЗу це дозволялось.

Але незабаром самі селяни пересвідчувались в перевагах великих, добре організованих колгоспів. Тому, як бачимо з табл. 2, в 1929 р. питома вага ТСОЗів у загальній масі колективних об'єднань починає знижуватись на користь вищих форм — артілей і комун.

Проте великий потяг селянських мас до колгоспів і заміна нижчих форм колгоспного руху вищими не знаходили відповідної машинно-технічної бази, що негативно відбивалось на організаційній і господарській міцності колгоспів. XVI партійна конференція зазначала, що найважливішим недоліком колгоспного руху було те, що організаційне охоплення і посилення його технічної бази значно відставали від розмаху і потреб руху, який ішов знизу [2].

Одночасно із зростанням питомої ваги вищих форм колгоспного руху збільшувався приріст усуспільненої робочої і продуктивної худоби та інших засобів виробництва. В комунах було усуспільнено 98,6% худоби, в сільгоспартілях — 79, ТСОЗах — 30% [3]. Загальна вартість усуспільнених засобів виробництва в 1929 р. становила 54 млн. крб., що було вдвічі більше вартості основного капіталу колгоспів у 1928 р.[4]

Одночасно відбувалося значне укрупнення колгоспів. Якщо на 1 жовтня 1928 р. на один колгосп припадало в середньому 14,3 господар-

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. II, стор. 387.

[2] КПРС в резолюціях.., ч. II, стор. 545.

[3] Колхозы в 1930 г. Харьков, 1931, стор. 17.

[4] Статистика України, № 163, серія II, т. VII. Колективні господарства на Україні. Харків, 1930, стор. 22.

ства і 116,2 *га* посіву, то на 1 жовтня 1929 р.— 24,8 господарства і 193 *га* посіву.

Найбільш істотним фактором, що демонстрував життєвість колгоспного руху, як відзначала XVI партійна конференція, було те, що колгоспи зростали на основі самодіяльності й ініціативи самих селянських мас, яка йде знизу, що переваги великого господарства вже знаходять своє відбиття у колективах [1].

Велике значення в справі поширення і зміцнення колективних форм господарювання мала політвиховна робота серед селянок. В. І. Ленін підкреслював, що повного і дійсного визволення жінки від «домашнього рабства» можна досягти лише шляхом переходу від дрібного одноосібного домашнього господарства до великого усуспільненого [2]. Виходячи з ленінських настанов, ЦК КП(б)У ухвалив спеціальну постанову, в якій запропонував сільським партійним організаціям розгорнути постійну роз'яснюючу роботу серед жінок-селянок, ширше залучати їх до суспільно-політичного життя, до участі в роботі Рад, правлінь колгоспів, кооперативів, КНС та інших громадських організацій.

На початок 1929 р. в колгоспах України було 250 тис. жінок, або 40% усього дорослого населення колгоспів. Але в суспільній праці їх частка була ще незначною, в комунах працювало лише 44% всіх жінок, в сільськогосподарських артілях — 14, а в ТСОЗах — лише 7% жінок.

На початку 1930 р. в складі керівних кадрів і фахівців сільського господарства було лише 4,8% жінок. Головами колгоспів працювала дуже невелика кількість жінок, серед них Циганкова — в сільгоспартілі «Жінка-працівниця» (на Криворіжжі), Бабенкова — в артілі «Шлях до соціалізму» (Дніпропетровський округ). В 1927/28 р. в складі обраних депутатів сільських Рад, висунутих Спілкою робітників землі і лісу, жінки становили лише 8%. Були й такі колгоспи, де жіноча праця оцінювалась нижче чоловічої, а в Спартаківському районі і деяких інших були випадки, коли при обговоренні виробничих питань жінки не допускались до голосування.

Щоб ширше залучити жінок-колгоспниць до суспільної праці, сільські партійні і громадські організації під час підготовки до жнив 1929 р. розгорнули широкий рух за організацію дитячих ясел та майданчиків, громадського харчування, а також за посилення усуспільнення засобів виробництва.

8 червня 1929 р. ЦК КП(б)У скликав у Харкові першу Всеукраїнську нараду жінок-колгоспниць, на якій було обговорено питання про участь жінок в соціалістичній перебудові села. Учасниці наради звернулись до всіх жінок Радянської України з закликом всіляко сприяти створенню і зміцненню колгоспів, а соціалістичне змагання перетворити на велетенську всеукраїнську перекличку жінок-колгоспниць.

---

[1] КПРС в резолюціях.., ч. II, стор. 545.
[2] Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 134.

Селяни-делегати на Київській окружній конференції колгоспників і одноосібників у 1929 р.

В справі популяризації серед селянства ідеї колективізації велику роль відіграло проведення 14 жовтня 1929 р. Дня колективізації і врожаю, ініціатором якого виступили селяни Смоленщини.

Підготовка і саме свято проходили під знаком масової організації нових колгоспів, посилення боротьби за врожайність сільськогосподарських культур, пожвавлення культурно-освітньої роботи серед трудящого селянства. Колгоспи і колгоспники багатьох районів і округів відзначили День колективізації і врожаю виконанням планових завдань по хлібозаготівлях, сівбі і реалізації позики індустріалізації. Під проводом партійних організацій селянство України уже до грудня 1929 р. виконало план хлібозаготівель.

До Дня колективізації і врожаю проводилась масова перевірка наслідків соціалістичного змагання між колгоспами, радгоспами, районами і округами, а також між колективами робітників міст і селянами. В багатьох районах були організовані сільськогосподарські виставки, всюди проходили масові мітинги і збори селян. Так, в Березівському районі, на Одещині, відбулося 150 зборів і мітингів, в яких взяло участь близько 20 тис. селян. На зборах і мітингах селяни заявляли, що вони об'єднуються в колгоспи, маючи тільки волів і коней, але просять партію і робітничий клас допомогти пересісти на сталевого коня — на трактор.

День колективізації і врожаю, як і інші заходи Комуністичної партії і Радянської держави, значно посилили вступ селян до колгоспів.

Масовий рух селян за колгоспи охопив цілі райони і округи. Почалась суцільна колективізація. Попереду йшли, як і під час весняної посівної кампанії 1929 р., селяни Миколаївського, Мелітопольського, Маріупольського, Одеського та інших степових округів. Уже в листопаді в Миколаївському окрузі було колективізовано 60% селянських господарств, в Одеському — 45, в Херсонському — 31%. На кінець 1929 р. до суцільної колективізації перейшли Шевченківський і Білоцерківський бурякосіючі округи.

Таке бурхливе зростання колгоспного руху свідчило про те, що на шлях колективного господарювання рушив середняк. Саме в цьому полягала суть великого революційного перелому, що відбувся на селі в другій половині 1929 р. Поворот середняка знаменував торжество ленінського кооперативного плану, правильність політики Комуністичної партії, зміцнення союзу робітничого класу з трудящим селянством — вирішальної сили в будівництві соціалізму. Середняк приніс в колгосп не лише засоби виробництва, але й свій господарський досвід.

Завдання дальшої боротьби за суцільну колективізацію сільського господарства України, як і всього Радянського Союзу, визначив листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК ВКП(б) у рішенні «Про сільське господарство України і про роботу на селі». Пленум зазначав, що рішучий поворот основних мас селянства до соціалізму, який виявився в масовому колгоспному русі, означає «*новий історичний етап у справі будівництва соціалізму в нашій країні*» [1]. В той же час пленум підкреслював, що Україна мала необхідні умови як в Степу, так і на Правобережжі, для більш високих темпів колективізації сільського господарства, для того, щоб йти попереду інших республік і протягом найближчих років здійснити суцільну колективізацію всього степового району України [2].

Керуючись рішеннями пленуму, ЦК КП(б)У звернувся в грудні 1929 р. до всіх окружкомів і райкомів партії з спеціальним листом — про весняну посівну кампанію та чергові практичні завдання в галузі колективізації [3], в якому говорилося про необхідність проявити велику обережність, чуйність і гнучкість у справі залучення селян до колгоспного руху, про необхідність організаційно охопити колгоспний рух, що дедалі зростає, та міцно закріпити його. ЦК КП(б)У зобов'язував партійні організації домогтися збереження тяглової сили і худоби, вказав на неприпустимість розбазарювання і знищення її під час проведення колективізації, визначив дальший порядок землевпорядження, підбору і розстановки кадрів, складання господарських планів колгоспів, роль Рад як органів пролетарської диктатури, накреслив шляхи вирішення інших питань. Відповідаючи на запитання з місць, як бути з куркульськими господарствами при переході цілих громад до колгоспу, ЦК КП(б)У радив аж ніяк не пускати куркулів в колгоспи, а в залежності від місцевих умов відводити їм землю в зменшеній нормі в кінці полів

[1] КПРС в резолюціях.., ч. II, стор. 578.
[2] Там же, стор. 613.
[3] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. II, стор. 223—232.

сівозміни і на законних підставах відібрати в глитая засоби виробництва, що мають громадське значення.

ЦК КП(б)У поставив перед партійними організаціями, селянами завдання успішно підготуватись до посівної кампанії 1930 р. з тим, щоб забезпечити збільшення посівної площі на 2,5 млн. *га* і врожайності на 23% проти попереднього року, охопити усуспільненими посівами 9,5 млн. *га* або 35% всієї посівної площі України [1].

Перетворюючи в життя рішення листопадового Пленуму ЦК ВКП(б) та вказівки ЦК КП(б)У, сільські партійні організації розгорнули велику роботу. В своїй практичній діяльності комуністи спиралися на комсомольські організації, Ради, комітети незаможних селян, профспілки та інші громадські організації. Сільські організації комсомолу в період підготовки і розгортання масової колективізації налічували в своєму складі близько 180 тис. чоловік [2]. Комсомольські осередки виступали як бойові помічники сільських комуністів. Так, комсомольський осередок с. Огієвка Ружинського району поставив завдання охопити своє село суцільною колективізацією. Комсомольці домоглися, щоб це питання обговорили на зборах КНС, а потім на загальних зборах селян. Внаслідок наполегливості осередку в селі було утворено два ТСОЗи, до яких увійшло 372 селянських господарства.

У Карлівському районі, на Полтавщині, багато комсомольців, батьки яких не наважувались вступити до колгоспу, виходили з складу сімей і самостійно вступали до колгоспів. Комсомольські осередки в цьому районі активно займались також виробничими питаннями, організацією соціалістичного змагання, агітаційною роботою серед одноосібного селянства.

Добре працював комсомольський осередок в Бессарабській комуні ім. Котовського, який залучив до свого складу 85% молодих комунарів. Комсомольці були ініціаторами ударної роботи і передовиками в боротьбі за культуру і новий побут.

Восени 1930 р. з ініціативи ЦК ЛКСМУ в Краснокутському, Охтирському, Карлівському, Володарському і Смілянському районах було утворено 17 комсомольських бригад по колективізації, хлібозаготівлях і осінній сівбі. Бригади допомогли створити навколо партосередків великий молодіжний актив.

В ході підготовки і здійснення суцільної колективізації трудяще селянство все ширше й активніше включалось в роботу Рад. Саме на створення навколо Рад широкого позапартійного бідняцько-середняцького активу і була спрямована політика партії. Особлива увага зверталась на залучення до активу наймитів і наймичок, незаможників, селянок-делегаток, членів Рад, на висування їх на керівну роботу в Радах.

Понад 40 років працювала у наймах Феодосія Стефанович в с. Кир'яківці, на Кременчуччині. І тільки Радянська влада принесла їй ви-

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. II, стор. 224—232.

[2] Ф. Шерстюк. Партійне будівництво на Україні в 1926—1929 рр. К., 1960, стор. 32.

зволення від тяжкої праці на експлуататорів. У 1924 р. Стефанович стала членом Спілки робітників землі і лісу. Згодом її було обрано членом комітету Спілки, а на другому Всеукраїнському з'їзді — членом Всеукраїнського комітету цієї спілки. В 52 роки Стефанович стала членом уряду — на IV Всесоюзному з'їзді Рад її було обрано до складу Центрального Виконавчого Комітету СРСР. Незважаючи на свої роки, колишня наймичка працювала депутатом ЦВК, і в сільраді, і в КНС. Вона наполегливо проводила політику Радянської влади на селі, брала під захист бідноту.

Під час виборів сільських Рад у 1927 р. на голову Коровинецької сільради Роменського округу було висунуто наймита-комсомольця Н. Д. Третяка. Він стійко захищав інтереси бідноти, домігся охоплення труддоговорами всіх наймитів. Сільрада йшла попереду і у виконанні інших завдань.

Лінія партії на зміцнення Рад пролетарськими кадрами знаходила підтримку з боку бідняцько-середняцького селянства. Про зростання політичної свідомості і активності селянства яскраво свідчили і перевибори сільських Рад у 1928—1931 рр. Якщо в 1926 р. у перевиборах Рад на селі взяло участь 51% всіх виборців, то в 1928 р.—64,6, а в 1930—76,1%. В тих же селах, де були партійні і комсомольські осередки, що очолили звітно-виборну кампанію, явка селян на вибори становила понад 80% всієї кількості виборців.

Вибори Рад супроводжувались утворенням нових колективних об'єднань. Так, виборці хутора Широкий Яр Красноградського району ухвалили всією громадою перейти до колективного господарства.

На виборах до Рад переважна більшість трудящих селян як колгоспників, так і одноосібників, підтримувала кандидатів бідняцько-середняцького блоку.

Про поліпшення якісного складу сільських Рад свідчать такі дані: з 1927 до 1931 р. питома вага пролетарсько-незаможницької частини в складі сільських Рад зросла щонайменше на 31%, в тому числі жіноцтва — вдвічі, комуністів і комсомольців — на 67%. З числа 10 тис. голів сільрад, обраних в 1929 р., членів КНС було 69%, в 1931 р.— понад 80% [1].

Селянство України взяло також активну участь в дострокових часткових перевиборах сільських і районних Рад у 1930 р., у чистці радянського апарату. На численних зборах бідняки і середняки викривали бюрократів і підкуркульників, виявляли недоліки в роботі радянських установ, разом з тим давали рішучу відсіч всіляким намаганням куркулів та їх посібників компрометувати хороших радянських службовців.

Масовий поворот селянства на колгоспний шлях по-новому ставив питання про роль Рад в соціалістичному будівництві. Листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК ВКП(б) визнав найважливішим завданням Рад, особливо на селі, всебічне посилення уваги до справи колективізації, рекомендував запровадити в систему звітність колгоспів перед Радами,

[1] XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, стор. 312.

не допускаючи, однак, дріб'язкової опіки і адміністративного втручання в керівництво колгоспами [1].

Партія і уряд висунули гасло: «Ради — лицем до колгоспного руху!». Постанова ЦВК СРСР від 25 січня 1930 р. і «Основне положення про організацію сільських Рад в СРСР» значно поширювали господарські і адміністративні права сільрад і разом з тим встановлювали єдині організаційні форми будівництва їх. Якщо раніше сільради утворювались у селах, що мали не менше однієї тисячі мешканців, то відповідно до нового положення — в кожному селі, яке налічувало 300 мешканців.

З метою раціонального планування та організації сільськогосподарського виробництва при земельних комісіях сільрад утворювались постійні виробничі сільськогосподарські наради. Велику роботу проводили секції Робітничо-селянської інспекції, які утворювались в складі 5—6 чоловік — членів сільради та активу. Секції допомагали здійснювати постанови виробничих нарад, обслідували діяльність прокатних пунктів, запровадження агромінімуму, перевіряли інші ділянки діяльності Рад.

Ради розгортали масову колективізацію, брали під свій контроль господарську діяльність колгоспів, допомагали їм в налагодженні господарства, організовували і контролювали хід виконання селянами всіх зобов'язань перед державою — хлібозаготівель, контрактації, сплату податків тощо.

В цей час на селі почала поширюватись троцькістсько-бухарінська «теорія» про негайне відмирання держави, про непотрібність Рад і передачу їх функцій колгоспам. Так, у с. Кривому Білоцерківського округу збори колгоспників артілі «Новий шлях» ухвалили вважати недоцільним існування сільради як окремого органу [2].

Спроби ліквідації сільрад і передачі їх функцій правлінням колгоспів мали місце і в інших районах України. «Подібні ліквідаторські спрямування повинні одержати саму рішучу і нещадну відсіч»,— зазначалося в постанові ЦВК і РНК СРСР від 25 січня 1930 р. [3]

В умовах масової колективізації робота сільських Рад незмірно збільшувалась, ускладнювалась, і не через заміну Рад правліннями колгоспів мав іти розвиток радянської демократії на селі, а шляхом зміцнення Рад найкращими колгоспниками і бідняцько-середняцьким активом, який довів свою відданість Радянській владі і здатний був забезпечити виконання завдань по соціалістичній перебудові села.

Велику політичну силу на селі на всіх етапах соціалістичного будівництва становила сільська біднота і сільські пролетарі, об'єднані в КНС і Спілці робітників землі і лісу.

Комітети незаможних селян на Україні були найбільш масовою організацією бідного селянства, на яку надійно спирались партосередки і сільські Ради в усіх масово-політичних кампаніях. На 1 жовтня 1927 р. в складі КНС налічувалось 960 тис. членів, на 1 квітня 1930 р.—

[1] КПРС в резолюціях.., ч. II, стор. 606.

[2] «Колективіст України», 1929, № 3, стор. 33.

[3] Коллективизация сельского хозяйства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства 1927—1935 гг. М., 1957, стор. 245, 261.

1614 тис. Але якісний склад КНС в 1927—1928 рр. був незадовільний: наймитсько-незаможницька частина, що не мала власних засобів виробництва, становила лише 48,4%, а середняки, службовці і кустарі — разом 51,6% [1]. Це було однією з причин недостатньої активності КНС в справі кооперування і колективізації господарств членів КНС і сільської бідноти, викривлень, що допускалися низовими радянськими і кооперативними органами в галузі кредитування, землеустрою, податкової практики і розподілу всіляких пільг [2].

Протягом 1929—1930 рр. було проведено чистку низових організацій КНС, і на районних і окружних з'їздах переобрані керівні органи колективів незаможних селян. В результаті вжитих заходів соціальний склад КНС значно поліпшився. При збільшенні бідняцько-незаможницької частини кількість середняків зменшилась до 12,8% всього складу членів КНС [3].

Підвищилась роль КНС в сільськогосподарській кредитній і спеціальній кооперації. Якщо в 1927/28 р. в складі правлінь кредитних товариств було 41,9% членів КНС, то в 1928/29 р.— 63,5, а в споживчій — відповідно 42 і 57,3% [4].

VII Всеукраїнський з'їзд КНС, що відбувся в березні 1930 р., закликав усе незаможне селянство повернутись «лицем до колгоспів», докласти всіх зусиль, щоб перша колгоспна весна була проведена успішно.

Комітети незаможних селян значно посилили роботу по об'єднанню селян в колгоспи. В січні — лютому 1930 р., під час перевиборів керівних органів КНС, з їхньої ініціативи було утворено 7762 групи сприяння колективізації, понад 4200 артілей і ТСОЗів, 1300 супряг і сотні машинно-тяглових гуртків [5].

Окружний з'їзд КНС Київщини оголосив себе ударним у справі колективізації. Окремі організації КНС вступали до колгоспу в повному складі (с. Горенка, на Київщині [6], та ін.). По Дніпропетровському округу до вересня 1930 р. було колективізовано 80% всіх господарств членів КНС.

Зусиллями партійних, радянських, кооперативних і профспілкових організацій до 1 березня 1930 р. залучено до колгоспів близько 119 тис. наймитів [7]. Це відповідало настановам ЦК КП(б)У, який зобов'язав протягом усього 1929/30 р. втягнути до колгоспів 150 тис. наймитів [8].

Таким чином, завдяки величезній масово-політичній і організаторській роботі партії на селі, популяризації переваг колективного землеробства, завдяки безпосередній участі бідняцько-середняцьких мас в со-

---

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 3, арк. 3; оп. 10, спр. 790, арк. 16.
[2] Там же, спр. 1299, арк. 38—39.
[3] Там же, спр. 790, арк. 16.
[4] Там же, спр. 1475, арк. 12.
[5] С. Ткач. Боротьба за суцільну колективізацію і робота серед бідноти. Харків, 1931, стор. 12.
[6] П. С. Загорський, П. К. Стоян. Нариси історії незаможних селян. К., 1960, стор. 130; «Комуніст», 28 березня 1930 р.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 8, спр. 1260, арк. 4—5.
[8] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. II, стор. 434.

ціалістичному перетворенні свого господарства, великій допомозі робітничого класу і Радянської держави українське село в кінці 1929 — на початку 1930 р. вступило в полосу суцільної колективізації. Розмах і темпи колективізації яскраво ілюструє табл. 3, складена на підставі даних Укрколгоспцентру і Наркомзему УРСР [1].

Таблиця 3

Динаміка колгоспного руху під час розгортання суцільної колективізації на Україні

Дата	Кількість колгоспів	В них об'єднано			
		селянських господарств		орної землі	
		кількість	в %	в тис. *га*	в %
На 1 жовтня 1929 р.	16863	446500	8,8	3252,6	8,9
» 20 січня 1930 р.	18878	900000	17,4	7392,3	20,1
» 10 лютого » »	22242	2142000	42,0	14780,0	40,0
» 10 березня » »	24792	3248900	64,4	19682,0	70,9

Попереду йшло селянство Степу, де вже на 10 лютого 1930 р. в колгоспи вступило більше половини селянських господарств. Досить швидкими темпами розвивався колгоспний рух на Правобережжі, в Лісостепу, а в Поліссі він лише почав розгортатись.

Проте ці надзвичайно високі темпи розвитку колгоспного руху значною мірою були наслідком порушення ленінського принципу добровільності. Поряд з нормальним, здоровим ходом колективізації, яка була результатом великої попередньої роботи партії, робітничого класу і трудящого селянства, ці цифри відбивали і практику перегинів і адміністрування, яка допускалася в багатьох місцях.

Ще на початку грудня 1929 р. була створена комісія Політбюро ЦК ВКП(б) на чолі з Я. А. Яковлевим для розробки строків колективізації з врахуванням особливостей різних районів і підготовки пропозицій з інших важливих питань колгоспного будівництва. Від України в складі цієї комісії працював Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор. На основі матеріалів, розроблених комісією, ЦК ВКП(б) 5 січня 1930 р. прийняв рішення «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву». В постанові, залежно від конкретних місцевих умов, були вказані строки закінчення колективізації, визначена нова політика партії щодо куркульства — політика ліквідації куркульства як класу на базі суцільної колективізації. Основною формою колективного об'єднання, що найбільш відповідала сучасному етапу колгоспного будівництва, була визнана сільськогосподарська артіль.

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 1, спр. 51, арк. 188—190; спр. 27, арк. 78—83; ф. 387, оп. 1, спр. 9842, арк. 1—3; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1662, арк. 20.

ЦК ВКП(б) застерігав партійні організації як проти спроб стримати колгоспний рух через нестачу тракторів і сільськогосподарських машин, так і проти «декретування зверху» колгоспного руху, що могло створити загрозу підміни дійсно соціалістичного змагання по організації колгоспів грою в колективізацію» [1].

Але ця вказівка ЦК ВКП(б), що виходила з ленінських настанов про неприпустимість поспішності, а тим більше примусу при проведенні виробничого кооперування дрібних селянських господарств, не завжди і не скрізь виконувалась. В. І. Ленін вказував: «...намагатися запроваджувати декретами, узаконеннями громадський обробіток землі було б величезним безглуздям... ні в якому разі не обганяти розвитку мас, а дожидатися, поки з власного досвіду цих мас, з їх власної боротьби виросте рух вперед» [2]. В гонитві за високим рівнем колективізації, під тиском зверху, місцеві працівники стали на шлях надмірних темпів проведення колективізації, що привело до перегинів і викривлень партійної лінії в колгоспному будівництві. Кропітка організаторська і роз'яснююча робота серед селян підмінювалась грубим адмініструванням.

«На місцеві партійні і радянські організації,— зазначається в «Історії Комуністичної партії Радянського Союзу»,— здійснювався тиск, заохочувалась шкідлива гонитва за високими процентами колективізації... В результаті тиску зверху темпи колективізації штучно прискорювались» [3].

Найбільшими викривленнями партійної лінії в колгоспному будівництві було неправильне ставлення до середняка, грубе порушення принципу добровільності, нав'язування вищих форм колгоспних об'єднань, примусове усуспільнення другорядних засобів виробництва, в тому числі продуктивної худоби, птиці, захоплення будівництвом колгоспів-гігантів і ін.

Помилки і викривлення, які взимку 1929/30 р. набрали масового характеру, завдали великої шкоди справі колективізації, викликали незадоволення бідняцько-середняцьких мас, створили грунт, яким скористались куркулі та інші вороги Радянської влади в їх боротьбі проти колективізації, проти будівництва соціалізму в СРСР. В березні — квітні 1930 р. значна кількість селян вийшла з колгоспів.

В таких дуже складних умовах колгоспне селянство проводило свою першу колгоспну весну, яка була серйозною перевіркою життєвої сили нової соціалістичної організації виробництва в землеробстві. І незважаючи на величезні труднощі, як колгоспи, так і одноосібні селяни з завданням весняної посівної кампанії справились.

Таким чином, в другій половині 1929 р. трудяще селянство України рішуче повернуло на шлях колективізації. Значно зросла кількість форм масового виробничого кооперування. На чільне місце висунулася сільськогосподарська артіль. Селяни об'єднувалися в колгоспи цілими зе-

---

[1] КПРС в резолюціях.., ч. II, стор. 621.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 119.
[3] Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1963, стор. 423.

мельними громадами і селами. Поряд з біднотою в колгоспи масово пішов середняк. Стався великий революційний перелом в житті селянства і всього народу.

Масова і суцільна колективізація була наслідком великої політично-організаційної роботи партії і робітничого класу і небувалої самодіяльності і активності селянських мас.

Зростання політичної активності селянства виявилося також в розгортанні соціалістичного змагання, зростанні продуктивності праці, в масовій участі селян у виборах до Рад і КНС і в господарсько-політичних кампаніях, що їх проводила партія на селі.

Численні порушення принципу добровільності та інші помилки і перекручення, що мали місце взимку 1929/30 р., заподіяли значної шкоди інтересам частини селян і нормальному ходові колективізації. Але вони не похитнули впевненості партії і трудящого селянства в правильності ленінського кооперативного плану і не збили основну масу трудящого селянства з правильного курсу.

ЗАГОСТРЕННЯ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ НА СЕЛІ. РУХ БІДНЯЦЬКО-СЕРЕДНЯЦЬКИХ МАС ЗА ЛІКВІДАЦІЮ КУРКУЛЬСТВА ЯК КЛАСУ

Будівництво і розвиток нового соціалістичного ладу на селі проходили в умовах величезних труднощів і жорстокої класової боротьби. В кожній заяві бідняка чи середняка про прийом до колгоспу, в кожному новоствореному колгоспі куркуль вбачав смертельну загрозу своїм позиціям, своєму існуванню. На своїх останніх позиціях куркульство боролось не на життя, а на смерть. Але ця запекліть боротьби йшла не від сили, це була агонія експлуататорського класу, який вмирав і прагнув будь-що продовжити своє існування.

Боротьба куркулів проти колективізації, проти соціалістичного будівництва на селі мала багато форм. В період підготовки умов і розгортання масової колективізації головними з них було антиколгоспне нашіптування, поширення брехливих чуток, наклепів і провокацій. Куркулі залякували селян «новою панщиною», мовляв, Радянська влада створює колгоспи для того, щоб легше забрати хліб у селян, а потім землю. В зв'язку з нападом китайських білогвардійців на Китайсько-Східну залізницю куркулі поширювали чутки про наближення війни, в якій разом з більшовиками переріжуть і колгоспників. Вони потайки збирали найбільш відсталих селян і доводили їм, що в колгоспі одна нужда і злидні, що вони нічого не отримають за працю і краще йти на заробітки.

Попи і церковники, які були спільниками куркуля в боротьбі проти колективізації, залякували віруючих селян антихристом, пеклом, відлученням від церкви, якщо вони підуть у колгосп. Щоб відвернути увагу бідняцько-середняцьких мас від колективізації і соціалістичного наступу на капіталістичні елементи, куркульство з допомогою попів розгорнуло кампанію по «оновленню» ікон, церков і утворенню інших «чудес». Так,

в с. Бочкове Вовчанського району, де селяни громадою перейшли до колгоспу, раптово «оновилась» церква, що її за постановою сільради було передано під сільбуд. З допомогою церковників куркулі поширювали чутки про «бочківське чудо» по багатьох навколишніх селах. У розпалі збиральної кампанії сюди сотнями почали приходити богомольці. Та скоро бідняки викрили куркульські махінації. Було заарештовано 20 «богомольців» — куркульських агентів.

Коли в 1928—1929 рр. внаслідок вимерзання озимини в південних округах України створились великі труднощі з кормами для худоби, куркулі скористались цим народним лихом і ще більше поширювали наклепи на колгоспи.

Смертельною зброєю проти куркуля в руках колгоспів був трактор. І куркулі всіма засобами умовляли селян не давати грошей на трактори, не складати договорів з тракторними колонами і МТС на обробіток землі. Так, в с. Кримка Шевченківського округу, коли селяни вирішили організувати колгосп, куркулі умовляли не робити цього, бо тракторів все одно не пришлють, а коли вони прибули, говорилось про те, що трактори, мовляв, дуже утрамбують землю, бензином отруять насіння і сходів не буде [1].

Під впливом куркульської та попівської агітації в с. Карайчинці Вовчанського району, на Харківщині, в с. Романівка Молдавської АРСР майже половина колгоспників вийшла з колгоспів. І лише після того, як місцеві партійні і комсомольські осередки викрили куркульських агітаторів, більшість селян знову повернулась до колгоспів.

В розгортанні масового колгоспного руху важливе значення мало своєчасне і правильне проведення землевпорядкування. Розуміючи значення цього заходу, куркулі всіляко підбурювали селян не погоджуватись, щоб колгоспам нарізували кращі ділянки в одному земельному масиві. В с. Врублівка Волинського округу куркулі підбурили жінок і ті намагались побити землемірів, які приїхали нарізати землю для колгоспу.

Проте такі випадки були поодинокими. В переважній більшості бідняцько-середняцькі маси підтримували заходи по проведенню землевпорядкування, зривали куркульські плани.

Боротьбі куркулів проти радянського землеустрою значною мірою сприяло потурання з боку окремих працівників НКЗС УРСР хутірській і відрубній системі. Всього на Україні у 1929 р. було близько 190 тис. хутірських господарств, що значно гальмувало розвиток колгоспного руху. ЦК КП(б)У запропонував НКЗС УРСР, партійним і радянським органам на місцях припинити практику землеустрою з утворенням нових відрубів і хуторів як серйозну перешкоду розвитку колективних форм господарства.

Листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК ВКП(б) схвалив лінію ЦК КП(б)У на ліквідацію цієї форми землекористування і таким чином на

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1307, арк. 30.

створення умов для швидкого переходу на колективне господарювання і розвитку культурних закладів на селі (школа, сільбуд, кіно і т. п.).

В боротьбі проти колективізації і Радянської влади куркулі не гребували ніякими засобами. Під час чистки партійних організацій і радянського апарату на селі вони ославляли чесних комуністів і брали під захист тих, хто втратив класову пильність і не проводив принципової політики щодо куркульства; говорили, що партія проводить чистку для того, щоб викинути сільських комуністів і залишити тільки міських. Цим вони прагнули довести, що партія проводить антиселянську політику.

Куркулі намагались переконати селян у тому, що Радянська влада не зможе організувати велике сільськогосподарське виробництво шляхом об'єднання селян в колективи, що Радянська влада і колгоспи неспроможні змінити становище бідноти на краще, і цим остаточно дискредитувати саму ідею колективізації. Вони спрямовували свою агітацію на зрив хлібозаготівель і посівних кампаній, проти утворення громадських насінних, страхових і фуражних фондів в колгоспах, проти організації супряг тощо.

Але намагання класового ворога зірвати плани сівби не мали успіху. Партійні організації зуміли згуртувати трудяще селянство і дали рішучу відсіч намаганням куркульства. Внаслідок великої організаційно-масової роботи партійних і комсомольських організацій, допомоги робітничого класу та незаможницького активу трудяще селянство України, переборюючи великі труднощі 1928—1929 рр., засіяло площі більші, ніж у 1913 р., хоча по зернових культурах довоєнна посівна площа ще не була досягнута [1].

Куркульство зустріло організовану протидію з боку трудящого селянства і на фронті хлібозаготівель. Куркульський «хлібний страйк» 1928 р. провалився. Але і в наступних роках вони не припинили боротьби. Як і раніше, переховували та закопували зерно, псували, змішували з піском. У с. Березівка, на Одещині, куркуль скосив на сіно 5 десятин зеленого ячменю для того, щоб не здавати хліб кооперації. Саботуючи хлібоздачу, куркулі хутірських висілків Улянівка і Антонівка Скадовського району до пізньої осені не молотили зібраного хліба. Коли ж керівники району спробували зробити пробний обмолот, «столипінські сироти», як звали селяни куркулів цих висілків, з вилами і сокирами зустріли прибулих з району керівників.

Слідом за скадовськими куркулями проти хлібозаготівель організовано виступили тяшинські куркулі Бериславського району. У Голій Пристані вони вчинили замах на життя сільського активіста, організатора червоної валки хліба Павла Клименка [2].

Особливо шалену боротьбу вели куркулі проти контрактації. Так, в с. Кулебівка Новомосковського району куркулі загрожували помстою тим селянам, які брали контрактаційні книжки [3]. Сільські партійні ор-

---

[1] КПРС в резолюціях.., ч. II, стор. 610.
[2] «Радянське село», 15 вересня 1929 р.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 351, арк. 210.

ганізації за вказівкою ЦК КП(б)У посилили допомогу сільськогосподарській кооперації в проведенні контрактації і подоланні впливу куркульства на селян. Уряд України виділив на авансування контрактантів у 1929 р. 16 млн. крб. Куркулі в своїх діях проти контрактації зазнали поразки. Трудящі селяни законтрактували в 1929 р. понад 6 млн. *га* ярих і озимих посівів, у 76 разів більше, ніж у 1927 р., коли вперше було законтрактовано 78 700 *га* посівів одноосібних селян [1].

Коли почався масовий перехід бідняцьких і середняцьких господарств на колгоспний шлях, куркулі та інші контрреволюційні елементи посилили терор проти сільських активістів: комуністів, комсомольців, членів КНС, членів хлібозаготівельних комісій, ініціаторів і організаторів колгоспного руху. У с. Барикине, на Старобільщині, куркулі вбили голову сільської Ради Сметанкіна, який рішуче вів лінію на колективізацію. Але селян це не залякало: 70% господарств вступило до ТСОЗу.

В с. Арнаутка, на Херсонщині, куркулі тяжко поранили голову сільського комітету Спілки робітників землі і лісу Некрутенка. З цього приводу багатолюдні збори наймитів, бідняків і середняків села винесли рішучий протест проти терористичних дій класового ворога і вимагали від радянських органів вжити до терористів вищу міру покарання. Водночас збори зобов'язались виконати план хлібозаготівель до дня роковин Великого Жовтня.

Куркульська банда с. Красносілля Єлисаветградського округу позвірячому вбила двадцятип'ятитисячника — робітника заводу «Червоний профінтерн» Б. А. Будзинського, який разом з сільським активом збирав насіння для весняної сівби і організовував селян у колгоспи. Дізнавшись про це, колектив робітників і інженерно-технічних працівників заводу «Червона зірка» (м. Єлисаветград) на своєму мітингу висловив обурення і протест проти куркульського терору. «Одностайно заявляємо,— писали робітники,— що ми ще рішучіше розгорнемо наступ проти куркуля як класового ворога, організуємо ще більше робітничих бригад і відрядимо їх на село на допомогу бідняцько-середняцьким масам».

У боротьбі за новий лад на селі віддали своє життя голова Комарівської сільради, на Полтавщині, О. Проценко, голова Цибулівської сільради Тульчинського округу В. П. Коваль, голови сільрад Чернігівщини — комуністи Білич, Лупинов, Тишевський і багато інших активних провідників лінії партії [2]. Куркульський терор посилився по всій Україні.

В цей період навіть лікнеп став фронтом гострої класової боротьби, бо куркулі добре знали, що неписьменного наймита чи паймичку легше обдурити і експлуатувати. На кінець 1929 р. лише по Конотопському округу було 15 випадків нападу на лікнепівські пункти, обстрілу культармійців з засад [3]. Від рук куркулів чимало постраждало учителів, сількорів та інших працівників культурно-освітнього фронту.

---

[1] «Радянське село», 7 листопада 1929 р.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1305, арк. 133, 58—59, 136.

[3] О. Михайлов. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва. К., 1963, стор. 337.

Ставши на шлях злісної агітації, терору, диверсій та інших злочинів, куркулі ще яскравіше розкрили перед трудящим селянством своє обличчя як лютого класового ворога. Бідняцько-середняцькі маси з великим обуренням таврували злочини куркулів і вимагали від місцевих радянських, партійних органів покласти край діям класового ворога.

За вимогою трудящого селянства Радянська держава посилила натиск на куркульство. В 1929 р. за саботаж хлібозаготівель і протидії іншим заходам на селі в 22 округах України було розпродано майно 33 тис. куркульських господарств [1]. Разом з тим РНК УРСР прийняв постанову про забезпечення майна сількорів і інших сільських активістів, яким куркулі завдали шкоди [2].

Поряд з відкритими антиколгоспними виступами вже в 1929 р. куркулі почали вдаватись до замаскованих, особливо небезпечних засобів боротьби проти колгоспного будівництва. Розуміючи, що перешкодити масовому руху бідняків і середняків до колгоспів неможливо, куркулі в багатьох місцях змінили тактику. Прикидаючись прихильниками цього руху, вони вступали до колгоспів і зсередини шкодили їм.

В с. Козацькому Конотопського округу багато куркулів просили прийняти їх до колгоспів, хоч би як «безправних» членів. Багато куркулів потрапило до колгоспів під час вступу всією земельною громадою, цілим селом.

Деякі місцеві працівники не розгледіли нової замаскованої тактики класового ворога. А грушківські райком партії і райвиконком навіть прийняли рішення: якщо в новостворених колгоспах об'єднується вся земельна громада, то можна приймати і куркулів, які повинні будуть передати в неподільний фонд колгоспу весь свій живий і мертвий реманент [3].

В Новоодеському районі Миколаївського округу були колгоспи, в складі яких налічувалось 18% куркульських господарств [4]. Особливо велика засміченість куркулями і іншими ворожими елементами була в колгоспах Молочанського району, на Мелітопольщині. На керівних посадах в районній парторганізації діяли праві опортуністи і посібники куркулів, які вважали, що з допомогою останніх як «найкультурніших» людей на селі можна буде збільшити рівень сільськогосподарського виробництва і поліпшити культурно-освітню роботу [5].

Чимало куркулів пролізло до колгоспів під виглядом спеціалістів — механіків, ковалів, теслярів, господарників, садоводів, рахівників тощо. Вони сіяли в колгоспах розбрат між бідняками і середняками, підривали трудову дисципліну, підігрівали рвацькі дрібновласницькі настрої серед колгоспників, спекулювали на труднощах першого періоду колективного господарювання, підбурювали рядових колгоспників проти керівників, домагались щоб колгоспи не здавали державі хлібних лишків

[1] XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, стор. 262.
[2] ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1477, арк. 2.
[3] «Комуніст», 2 листопада 1929 р.
[4] «Комуніст», 29 січня 1930 р.
[5] «Радянське село», 7 серпня 1929 р.

і продавали їх по спекулятивних цінах. Вони всякими засобами розвалювали колгоспи, причому подекуди їм це вдавалося.

Інколи куркулі захоплювали керівництво в колгоспах в свої руки або ж створювали фіктивні колгоспи. З допомогою бідноти Первомайський окрвиконком виявив і ліквідував колгосп «Красный светоч», який дав притулок багатьом куркулям, монахам, поліцаям та іншим антирадянським елементам, відмовлявся приймати бідняків, не робив жодних відрахувань до неподільних фондів.

Місцеві партійні і радянські організації, спираючись на бідняків і активних середняків, викрили і ліквідували фальшиві колгоспи в селах Успенка і Мар'янівка Кременчуцького округу, Байраки Полтавського округу та в інших округах України.

Особливо великої шкоди сільському господарству і справі колективізації завдала контрреволюційна агітація куркулів і їх дії по знищенню, розбазарюванню робочої та продуктивної худоби, машин, сільськогосподарського реманенту. В багатьох районах України вони кинули гасло «З голими руками до ТСОЗу!». Щоб знищити кормову базу колгоспів, вони підпалювали скирти сіна, соломи і полови. Так, у с. Завадівка, яке обслуговувалось Шевченківською МТС, вони спалили 154 *т* грубих кормів.

Куркулі закликали селян до знищення засобів виробництва перед вступом до колгоспів. На гачок цієї агітації попалась деяка частина бідняцько-середняцького селянства. Почалося забивання і розкрадання худоби, коней, розбазарювання сільськогосподарського реманенту.

ЦК КП(б)У в листі від 27 грудня 1929 р. вказував, що поряд з куркульською агітацією причини цього надзвичайно шкідливого і небезпечного явища в основному ті, що під час утворення нових колективів спостерігалась тенденція відразу ж утворити майнову рівність, що колективи часто, приймаючи нових членів, установлювали далеко менші проти ринкових цін розцінки на коней і робочу худобу. ЦК запропонував місцевим організаціям роз'яснити селянству шкідливість розбазарювання худоби, а тих, які перед вступом продадуть свою худобу і реманент, не приймати в колгосп [1].

Куркулі, в свою чергу, прагнули якнайшвидше розпродати своє майно і з грішми зникнути.

Антиколгоспні, антирадянські дії куркульства остаточно переконали бідняцько-середняцькі маси села, що з куркулем ніякого миру не може бути, що він стоїть на перешкоді до нового соціалістичного життя і з ним треба боротися, як з класовим ворогом.

Місцеві партійні організації, комітети незаможних селян і все передове селянство керувались вказівкою листопадового (1929 р.) Пленуму ЦК ВКП(б), яка вимагала: «Очистити колгоспи, в тому числі і в районах МТС, від куркульських елементів, що проникли туди, а також провадити рішучу і нещадну боротьбу з лжеколгоспами...» [2]. Питання про

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. 594, оп. 1, спр. 19, арк. 22—29.
[2] КПРС в резолюціях.., ч. II, стор. 614.

боротьбу з куркульством, про очищення від нього державних установ, колгоспів, кооперації та інших об'єднань обговорювалось на партійних зборах, в комітетах незаможних селян, на зборах колгоспників. Воно здійснювалося при величезній активності мас і особливо бідняцьких верств села. Протягом 1930—1931 рр. від куркулів була очищена переважна більшість колгоспів України.

На кінець 1929 р. Комуністична партія, робітничий клас і передова частина трудящого селянства домоглись таких успіхів у колгоспному і радгоспному будівництві, що стало можливим замінити куркульське виробництво великим виробництвом колгоспів і радгоспів. Запекла боротьба куркульства проти колективізації викликала необхідність подолання куркульського опору адміністративними заходами і експропріацією засобів виробництва куркульських господарств.

Отже, саме куркульство, його шалений опір нав'язали Радянській владі, робітничому класу і бідняцько-середняцьким масам села метод розкуркулення, політику експропріації у куркулів всіх засобів виробництва. Соціалістичний наступ на капіталістичні елементи перетворився в наступ по всьому фронту.

ЦК КП(б)У, виходячи з постанови ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р., прийняв рішення про негайний перехід до ліквідації куркульства як класу в районах суцільної колективізації. З цього приводу до всіх окружкомів і райкомів партії було надіслано листа, в якому рекомендувались практичні заходи щодо ліквідації куркульства і вказувалися строки їх проведення. Велике значення для посилення пролетарського керівництва селом в період переходу до ліквідації куркуля як класу мала постанова ЦК КП(б)У від 15 січня 1930 р. «Про завдання комнезамів та наймитсько-незаможницьких груп в колгоспах».

Перехід до нової політики партії на селі знайшов свій законодавчий вияв. Декрет ВЦВК і РНК СРСР від 1 лютого 1930 р. «Про заходи зміцнення соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації і по боротьбі з куркульством» [1] та відповідна постанова ВУЦВК і РНК УРСР від 6 квітня 1930 р. анулювали всі договори про оренду землі. Одноосібним господарствам заборонялось здавати і брати землю в оренду і застосовувати найману працю. Місцевим органам Радянської влади в районах суцільної колективізації надавалось право конфісковувати в куркульських господарствах будівлі, живий і мертвий реманент, інші засоби виробництва і передавати їх в неподільні фонди колгоспів.

Куркульство поділялось на три категорії, з яких перша — куркульський контрреволюційний актив — підлягала ізоляції через судові органи, друга — менш активна в антирадянському відношенні, але така, що вела боротьбу проти колективізації,— підлягала переселенню у віддалені і малонаселені райони країни. Третя категорія, найбільш численна, яка не вела активної боротьби проти колгоспів,— розселялась на тер-

[1] Коллективизация сельского хозяйства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства 1927—1935 гг., стор. 217.

торії округів і районів на землі за межами колгоспів. Куркулям останньої категорії надавалась можливість, якщо вони не будуть вести боротьби проти колгоспів, через три — п'ять років вступити до них.

Місцеві партійні організації і радянські органи розгорнули велику роз'яснювальну і організаційно-масову роботу. Питання про суцільну колективізацію і ліквідацію на її основі куркульства як класу широко обговорювалось на окружних з'їздах колгоспників, на конференціях і комітетах незаможних селян, на зборах і сільських сходах. Селяни схвалювали політику ліквідації куркульства як класу, приймали конкретні рішення про розкуркулення, виселення глитаїв за межі села.

Збори членів КНС с. Словечне Коростенського округу зобов'язались вжити всіх заходів до рішучого наступу на куркуля та знищити його як клас. Всі члени КНС оголосили себе мобілізованими на фронті соціалістичного будівництва. Вони заявили: «Ніяка куркульська брехня не похитне нас на шляху, накресленому нашою провідницею Комуністичною партією...» [1]

Члени артілі «Червоний колос» Єлисаветградського округу на своїх зборах, де були присутні 165 чоловік, постановили негайно вислати за межі України одинадцять куркулів села [2], а майно їх передати до колгоспів.

Такі ж рішення були прийняті на мітингах і зборах в селах Галиця і Макіївка Ніжинського округу, в с. Будищі Роменського округу, в с. Манжелія Кременчуцького округу [3] і в багатьох інших селах України.

На Миколаївщині, де на 15 січня 1930 р. вже було колективізовано 65,3% всієї земельної площі, бідняцько-середняцькі маси з власної ініціативи ще до постанови уряду СРСР взялися за розкуркулення. На 1 лютого тут було розкуркулено до 2 тис. куркульських господарств [4].

ЦК КП(б)У закликав сільські партійні організації очолити рух бідняцько-середняцьких мас за суцільну колективізацію і розкуркулення. «В зв'язку з загостренням класової боротьби на селі, шаленим опором куркульства,— писав Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор,— ми не тільки не повинні стримувати широкий масовий рух бідноти, середняків та наймитів, особливо в районах суцільної колективізації, за розкуркулення, але самі повинні організувати цей рух, допомогти йому заподіяти справжній нищівний удар політичному впливові, а головне, економічній спроможності куркульського шару села» [5].

В більшості округів України масове розкуркулення почалося в кінці січня — на початку лютого 1930 р.

Після обговорення листа ЦК КП(б)У від 28 січня окружкоми і райкоми партії послали в села своїх представників для роз'яснення селянам

---

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. II, стор. 418.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. р-1247, оп. 1, спр. 2, арк. 28.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 11, спр. 1476, арк. 41—42; «Комуніст», 30 січня і 3 лютого 1930 р.

[4] «Комуніст», 7 лютого 1930 р.

[5] «Комуніст», 28 січня 1930 р.

нової політики партії, порядку розкуркулення, розгортання суцільної колективізації. На місцях створювались комісії по розкуркуленню, складались і затверджувались на зборах селян, КНС і сільрад списки господарств, що підлягали розкуркуленню.

Комісії по розкуркуленню створювалися з комуністів, комсомольців, робітників-двадцятип'ятитисячників, з найбільш стійких активістів, незаможників і передових колгоспників. Активну участь у проведенні розкуркулення брала сільська інтелігенція, зокрема вчителі.

У здійсненні нової політики партії на селі надійними помічниками партійних організацій були комсомольські організації, колгоспники, наймити, депутати сільських Рад, члени КНС. Для мобілізації наймитства на боротьбу за суцільну колективізацію і проведення розкуркулення партійні організації проводили зльоти наймитів. За неповними даними, в 30 округах УРСР в зимові місяці 1929/30 р. відбулось 317 зльотів наймитів, в яких взяло участь понад 50 тис. чоловік [1].

У зв'язку з тим, що різні райони України мали неоднаковий рівень колективізації і неодночасно переходили до суцільної колективізації, розкуркулення здійснювалось в різні строки, по етапах.

На 10 березня 1930 р. по 309 районах України було розкуркулено 61 887 господарств, в яких відібрано понад 586 тис. *га* землі і конфісковано майна на суму понад 40 млн. крб. [2], у тому числі в 11 округах суцільної колективізації — 11 374 куркульські сім'ї [3].

В інших округах УРСР процес розкуркулення затягнувся на більш тривалий час. Всього в ході колективізації за 1930—1932 рр. на Україні було ліквідовано близько 200 тис. куркульських господарств [4]. Внаслідок ліквідації куркульських господарств у неподільні фонди колгоспів надійшло в кінці 1930 р. куркульського майна на суму близько 95 млн. крб., що значно зміцнило їх матеріально-виробничу базу.

Процес народження і становлення нового суспільного ладу на селі проходив з великими труднощами і в такій запеклій класовій боротьбі, якої наша країна не знала з часів громадянської війни. Відчуваючи свою загибель, куркульство чинило шалений опір, терор проти партійно-радянського активу, передових колгоспників.

В Антонівському районі в період з 25 лютого по 15 березня 1930 р. куркулями і підкуркульниками було вбито і поранено 14 партійних і радянських працівників, з них уповноваженого РК КП(б)У по посівкампанії Радковича, голову кооперативу с. Леденки члена ЛКСМУ Євстафієва, заступника голови сільради безпартійного Рогозюка, голову колгоспу того ж села Василюка, голову колгоспу с. Сморщики члена ВКП(б) Музичука та інших відданих партії патріотів [5].

В селах Софіївського, Кам'янського та інших районів Запорізького округу куркулі, створивши озброєні банди, били вікна, підпалювали бу-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2841, оп. 1, спр. 258, арк. 67—68.
[2] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1651, арк. 114—115.
[3] Там же, спр. 9, арк. 198.
[4] «Партробота в колгоспі», 1934, № 1, стор. 53.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 63, спр. 172, арк. 12.

динки, скирти сіна, знищували колгоспний реманент, обстрілювали через вікна селянські збори, засідання сільрад, вбивали членів комісій по розкуркуленню.

В деяких округах, зокрема в таких, як Шепетівський і Тульчинський, де місцеві керівники в гонитві за високим рівнем колективізації припустили найбільше перегинів і викривлень в колгоспному будівництві, куркулі та інші контрреволюційні елементи організували провокації і виступи селян проти колективізації, проти Радянської влади. Так, в Полонському районі Шепетівського округу заворушення і виступи селян відбулися в 24 селах [1].

Деякі працівники не зрозуміли, що в умовах гострої класової боротьби на селі ліквідацію куркульства можна здійснити тільки залучивши до цього широкі маси трудящого селянства. Замість організації незаможницько-середняцької маси на ліквідацію куркульства вони вдалися до адміністративних заходів. Тому в ряді випадків не колективізація стала передумовою розкуркулення, а навпаки, розкуркулення використовувалось як один з засобів до суцільної колективізації.

Одним з найсерйозніших і небезпечніших викривлень політики партії в колгоспному русі було перенесення методів розкуркулення на середняцькі господарства, які ще не виявили свого бажання стати на колгоспний шлях. Куркулі та інші класові вороги, намагаючись влаштувати сутичку, конфлікт середняцького селянства з Радянською владою і тим самим зруйнувати союз робітничого класу з трудящим селянством, докладали всіх зусиль, щоб у списки до розкуркулення замість них попадали середняки.

ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У ще в січні 1930 р. звернули увагу партійних організацій на цю нову тактику ворога і вказали на неприпустимість застосування до середняків таких заходів, як до куркульських господарств. Вони кваліфікували порушення інтересів середняка при проведенні розкуркулення як великий злочин перед партією і робітничим класом [2]. В. І. Ленін ще в 1919 р. прозорливо попереджав, що «змішувати середніх селян з куркульством, поширювати на них в тій чи іншій мірі заходи, спрямовані проти куркульства, значить порушувати якнайгрубіше не тільки всі декрети Радянської влади і всю її політику, але й всі основні принципи комунізму...» [3]. Проте в лютому і на початку березня 1930 р. хвороба місцевих працівників на розкуркулення середняків набрала значного поширення, зокрема в Білоцерківському, Конотопському, Коростенському, Харківському, Одеському округах, де були випадки розкуркулення навіть бідняків.

Як зазначав у доповіді XI з'їзду КП(б)У С. В. Косіор, адміністрування і методи насильства не лише до середняків, а й до бідняків стали системою не тільки в роботі деяких райкомів, а й окружкомів.

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, спр. 171, арк. 2, 5, 16.
[2] XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, стор. 265.
[3] В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 186.

Серйозну шкоду справі колективізації завдало адміністративне закриття церков, грубе нехтування релігійними почуттями великої кількості селян. У ході запеклої боротьби з куркульством основні маси селянства на власному досвіді переконувались, що попи і церковники діють заодно з глитаями, але це зовсім не означало, що всі селяни готові були зараз же відмовитись від релігії. І тому масове самочинне закриття церков місцевими органами влади викликало обурення великої кількості селянства.

«Лівацькі» викривлення і перегини політики партії створили напружену і небезпечну обстановку на селі. Незадоволення селянських мас діями «лівих» закрутників набуло надзвичайно гострого характеру. Під впливом куркулів і інших класових ворогів окремі антиколгоспні виступи почали переростати у виступи проти Радянської влади.

ЦК ВКП(б), одержавши тривожні сигнали з місць про серйозні викривлення і перегини в колгоспному будівництві, вжив рішучих заходів до їх негайної і повної ліквідації. 2 березня 1930 р. було опубліковано в пресі виправлений відповідно до вимог селян «Зразковий статут сільськогосподарської артілі», в якому роз'яснювався порядок і рівень усуспільнення засобів виробництва селянських господарств.

Одночасно в газетах була надрукована стаття Й. В. Сталіна «Запаморочення від успіхів», в якій засуджувались перегини і викриття «лівих» закрутників і містилась вимога обов'язково додержуватись ленінських принципів в колгоспному будівництві. Проте зміст і тон статті Сталіна, в якій він всю відповідальність переклав на місцевих працівників, був для всієї партії несподіваним. Вона викликала певну розгубленість серед низових партійних кадрів.

Важливу роль відіграла постанова ЦК ВКП(б) від 14 березня 1930 р. «Про боротьбу з викривленнями партійної лінії в колгоспному русі». В ній була поставлена вимога негайно припинити шкідливу практику примусових методів колективізації і вказані шляхи виправлення помилок і викривлень в колгоспному будівництві.

В усіх округах України були проведені збори партійного, радянського і профспілкового активів, а в районах — відкриті партійні збори низових осередків, де було широко обговорено цю постанову. Для допомоги місцевим працівникам в села і колгоспи виїхали секретарі і члени бюро окружкомів партії, великі групи партійного активу з промислових центрів. У ліквідації викривлень на місцях безпосередньо взяли участь також керівні діячі Комуністичної партії і уряду УРСР С. В. Косіор, В. Я. Чубар, Г. І. Петровський, В. П. Затонський, О. Г. Шліхтер, М. О. Скрипник, Л. Й. Картвелішвілі.

Велику допомогу Україні подав голова ЦКК ВКП(б) і нарком РСІ СРСР С. К. Орджонікідзе. Він особисто виїздив до Миколаївського і Криворізького округів, де вивчав становище і допомагав місцевим працівникам ліквідувати помилки і перегини.

Ці заходи разом з розгортанням широкої масово-політичної і організаторської роботи партійних осередків на селі переконали селянина, і зокрема середняка, в тому, що перегини і викривлення, що були до-

пущені під час розгортання суцільної колективізації і ліквідації куркульства як класу, нічого спільного з генеральною лінією партії не мають.

Викривлення партійної лінії в колгоспному будівництві, контрреволюційні дії куркульства та інших класових ворогів завдали серйозної шкоди колгоспному рухові і на деякий час загальмували його розвиток.

Ліквідація викривлень і помилок супроводжувалась в ряді округів, насамперед в Шепетівському, Тульчинському, Криворізькому, масовим виходом селян з колгоспів. Так, по Шепетівському округу за другу декаду березня 1930 р. число господарств в колгоспах зменшилось на 44,7%, по Тульчинському округу з 10 березня по 10 квітня з колгоспів вибуло 41% господарств, по Криворізькому — 46%. Всього з 10 березня по 10 квітня з колгоспів України вибуло близько 1 млн. селянських господарств.

Інакше проходила колективізація в Єлисаветградському, Миколаївському, Одеському округах. Тут не було надмірного піднесення рівня колективізації в лютому, зате і виходів з колгоспів в березні було значно менше, а в Єлисаветградському і Миколаївському округах спостерігалось навіть деяке зростання рівня колективізації. Це пояснюється тим, що тут було набагато більше тракторів і МТС, які мали великий вплив на зростання і стабільність колгоспного руху, а також краще була поставлена масово-політична робота.

Найменший вихід селян з колгоспів був у Прилуцькому, Полтавському, Артемівському округах, найбільший — переважно на Правобережжі. В квітні — травні і влітку 1930 р. цей вихід значно зменшився, а в деяких округах почалося повернення селян у колгоспи. Так, по Петровському району Криворізького округу з 3300 господарств, які вийшли з колгоспів в період масового виходу, подали заяви про повернення 1100 господарств. На Одещині протягом липня до колгоспів вступило 3100 селянських господарств.

Які саме поправки внесло життя в хід колективізації, можна простежити за даними табл. 4 [1].

Як свідчать цифри табл. 4, в липні — вересні 1930 р. рівень колективізації знизився за кількістю об'єднаних господарств лише на 1,7%, тоді як в попередні 3,5 місяця — на 34%. З жовтня 1930 р. почався новий широкий приплив селян в колгоспи.

На кінець 1930 р. партійні організації України завдяки допомозі ЦК ВКП(б) і Радянського уряду виправили помилки і викривлення, які було допущено в колгоспному будівництві. Вже на XI з'їзді КП(б)У, який відбувся в червні 1930 р., зазначалося, що комуністи України подолали величезні труднощі, викликані перекрученнями лінії партії на

[1] Таблицю складено за такими джерелами: Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1961, стор. 365—366; ЦДАЖР УРСР, ф. 387, оп. 8, спр. 9842, арк. 1—3; ф. 559, оп. 1, спр. 85, арк. 3—5; ф. 4173, оп. 1, спр. 10, арк. 62; ф. 539, оп. 8, спр. 1255, арк. 11—12, 54—55; ф. 559, оп. 1, спр. 85, арк. 103; ЦДАНГ СРСР, ф. 7446, оп. 2, спр. 575, арк. 14; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 817, арк. 1; ф. 1, оп. 1, спр. 1667, арк. 58; КП України в резолюціях.., стор. 518—528; Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. II, стор. 684—685.

Таблиця 4

Динаміка колективізації на Україні в 1930 р.

Дата	Кількість колгоспів	Об'єднано селянських господарств		Усуспільнено орної землі	
		в тис. *га*	в %	в тис. *га*	в %
На 10. III 1930 р.	24792	3248,9	64,4	19682,3	70,9
» 1.IV »	21516	2333,7	46,2	15729,0	55,8
» 1.V »	20607	2082,2	41,3	14051,4	49,8
» 1.VI »	»	1888,0	36,1	11238,0	44,4
» 1.VII »	20735	1582,4	30,4	11204,6	39,7
» 1.VIII »	20480	1487,0	29,5	10166,2	36,1
» 1.IX »	20514	1456,6	28,9	9819,8	34,8
» 1.X »	20932	1447,9	28,7	9601,5	34,1

місцях і відходом певної групи партійних працівників від ленінських принципів соціалістичної перебудови сільського господарства.

Наша країна вступила в період розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту.

ЗАВЕРШЕННЯ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ І ПОЧАТОК БОРОТЬБИ ЗА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКЕ ЗМІЦНЕННЯ КОЛГОСПІВ (1930—1932 рр.)

Яскравим показником оздоровлення колгоспного руху були наслідки першої колгоспної весни, що проходила в надзвичайно складних умовах. За короткий строк у колгоспах об'єдналося близько 1,5 млн. одноосібних господарств, що не мали майже ніякого досвіду організації великого суспільного виробництва. Становище ускладнювалося тим, що велике сільськогосподарське виробництво треба було спочатку будувати на старій матеріально-технічній базі дрібноселянського господарства, бо високопродуктивних машин і механічного тягла було ще дуже мало. В переважній більшості колгоспів рівень усуспільнення селянських засобів виробництва ще був низьким. Відчувалась також гостра нестача кадрів організаторів і спеціалістів колгоспного виробництва. Негативно позначився масовий вихід селян з багатьох колгоспів, певне погіршення відносин між колгоспниками і одноосібниками, жорстокий опір класового ворога.

І все ж селянство України успішно справилось з весняною сівбою 1930 р.; було засіяно 27 759 тис. *га*, на 12,2% більше, ніж в попередньому році. Питома вага посівної площі соціалістичного сектора в усій посівній площі збільшилась до 44% проти 6,4% в 1928/29 р. [1] Колгоспники

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1678; «Більшовик України», 1930, № 12, стор. 35.

перевиконали план сівби на 14% і тим перекрили недосів, що виник внаслідок ліквідації куркульських господарств, і недосів по одноосібному сектору. Посівна площа на один колгоспний двір була значно більшою, ніж в одноосібних господарствах (у колгоспах — понад 7 *га* на двір, в одноосібних — близько 3 *га*).

Значну допомогу селянам подали машинно-кінні станції. На 10 серпня 1930 р. на Україні діяло 2190 МКС, які обслужили 829,4 тис. селянських господарств.

Успіхи колгоспів у 1930 р., наочно показавши всьому селянству можливості і переваги великого громадського господарства, стабілізували склад господарств у колгоспах, закріпили поворот села на соціалістичний шлях розвитку, який особливо проявився, коли селяни знову почали масово вступати у колгоспи. Нове піднесення руху селян за колгоспи сталося, по-перше, внаслідок повної ліквідації викривлень партійної лінії в колгоспному будівництві і подолання коливань середняка; по-друге, в результаті посиленого зростання матеріально-технічної бази сільського господарства і збільшення фінансової і організаційної допомоги з боку Радянської держави; по-третє, завдяки популяризації господарських успіхів, досягнутих колгоспами в 1930 р. і, по-четверте, внаслідок величезної організаторської роботи партійних організацій на селі в умовах значного зростання політичної і господарської активності трудящого селянства.

Виконуючи рішення XVI з'їзду ВКП(б) і XI з'їзду КП(б)У, місцеві партійні організації і радянські органи уважно і принципово вирішували питання, зв'язані з виходом частини селян з колгоспів (виділення земельних ділянок, повернення реманенту, худоби, посівних фондів тощо), чим домагались усунення конфліктів між колгоспниками і одноосібниками та зміцнення зв'язків між ними. Зміцненню зв'язків між колгоспниками і одноосібними селянами, які ще не ввійшли в колгоспи, значно сприяла допомога, яку подавали колгоспи одноосібним господарствам під час весняних польових робіт і збирання врожаю в 1930 р. Колгоспи старанно здійснювали вказівку XVI з'їзду партії щодо одноосібників: «*...допомагати їм та всіляко заохочувати до колгоспів*» [1].

Масовий перехід одноосібних селянських господарств дуже загострив питання про якнайшвидше створення нової матеріально-технічної бази колгоспного виробництва. ЦК ВКП(б) і Радянський уряд значно збільшили асигнування для тракторної промисловості і розширення сільськогосподарського машинобудування з розрахунком на механічну тяглову силу. Внаслідок героїчних зусиль робітничого класу радянське селянство в 1931 р одержало 46 667 тракторів вітчизняного виробництва [2].

В 1930—1932 рр. на Україні, як і в усьому Радянському Союзі, широко розгорнулось будівництво МТС, в чому найактивнішу участь взяли селяни України. З 213,9 млн. крб., що були витрачені за цей час на будівництво МТС, 133 млн. крб. дало у вигляді пайових внесків трудяще селянство України. Оснащені новою технікою, МТС стали опорними пунктами по розгортанню і завершенню суцільної колективізації.

[1] КПРС в резолюціях.., ч. III, стор. 56.
[2] «Пути механизации сельского хозяйства», 1931, № 2-3.

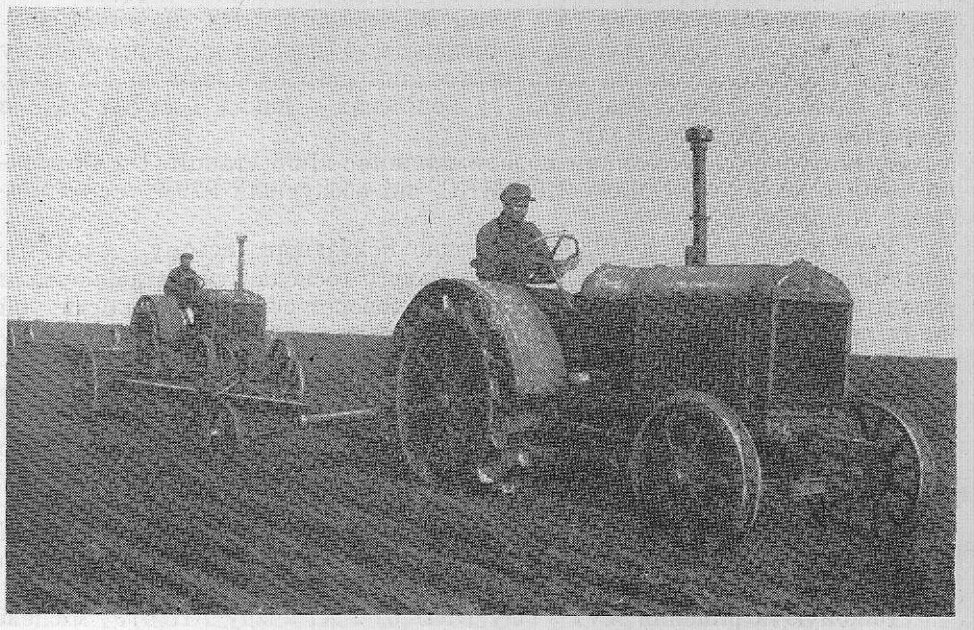

Трактори на колгоспному полі.

Великий вплив на одноосібне селянство справили господарські успіхи колгоспів у 1930 р. Як правило, врожай зернових на колгоспних ланах перевершував врожай одноосібних селян на 12—15%. Вищим був і урожай технічних культур, особливо цукрових буряків.

В цілому валовий збір зернових на Україні в 1930 р. був навіть більшим, ніж в усі попередні роки і становив 1359,6 млн. пудів. В державні комори надійшло понад 470 млн. пудів товарного хліба, з них колгоспи і радгоспи здали 162,3 млн. пудів [1].

Національний прибуток УРСР за рік зріс за рахунок сільськогосподарського виробництва на 290 млн. крб., а основні фонди сільського господарства України — на 140 млн. крб.[2]

Внаслідок колективної праці і більш раціонального використання засобів виробництва, кращого обробітку грунту і застосування агротехніки колгоспи і колгоспники домоглися більш високої продуктивності праці. В усіх колгоспах, де добре було організовано працю, прибутки колгоспників в 1,5—2 рази перевищували прибутки одноосібників. Так, в сільськогосподарській артілі ім. Чубаря, на Харківщині, що одержала в 1930 р. 680 173 крб. прибутку, на кожного колгоспника після відрахувань припа-

[1] ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 345, арк. 143; ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 1, спр. 1177, арк. 7.

[2] Соціалістичне будівництво України в діаграмах. Харків, 1932, табл. 43.

дало 478 крб. А колгоспник Г. Москаленко (середняк), який з п'ятьма працездатними виробив 600 трудоднів, одержав 1578 крб. Колгоспник артілі «Степовик» Лозівського району Я. Одбоченко одержав в 1930 р. 906 крб. умовно чистого прибутку, тоді як в 1929 р., коли хазяйнував окремо, лише 543 крб.

Матеріали суцільного бюджетного обстеження колгоспів і 100 одноосібних бідняцьких і середняцьких господарств Одеського округу також переконливо стверджували перевагу колективної праці перед одноосібним господарюванням. Якщо на один трудодень колгоспника припадало в середньому 3,65 крб. умовно чистого прибутку, то в одноосібному середняцькому господарстві — лише 1,39, в бідняцькому — 1,31 крб. Ще більшими були прибутки колгоспників, господарства яких обслуговували МТС.

Для ще більшої популяризації наслідків господарської діяльності колгоспів сільські партійні організації за вказівкою ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У широко залучали одноосібників до участі у звітних зборах правлінь колгоспів і МТС, які проходили в кінці господарського року по всій Україні. Так, лише в половині районів України на звітних зборах колгоспів було присутніх понад 210 тис. одноосібників [1].

Звітно-виборна кампанія в колгоспах і МТС проходила під знаком високої політичної активності трудящого селянства, що проявилася в рості колективізації. Так, в с. Висоцьке Брусилівського району під час звіту правління колгоспу з одноосібних селян організувалась ініціативна група, на базі якої швидко утворився новий колгосп. Лише в жовтні — листопаді 1930 р. до колгоспів вступило 260 тис. селянських господарств [2].

Грудневий (1930 р.) Пленум ЦК КП(б)У, виходячи з рішень об'єднаного Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) і спираючись на успіхи сільського господарства в 1930 р., постановив об'єднати в колгоспах до весни 1931 р. вдвічі більше господарств, ніж було об'єднано восени 1930 р., завершити колективізацію всіх районів України, за винятком Полісся, в основному в 1931 р., а Полісся — в 1932 р. [3] Пленум рекомендував райкомам партії і партосередкам «широко використати ті нові організаційні форми та методи роботи, що виявились на досвіді цієї осені і, насамперед, утворення ініціативних груп по організації колгоспів, організацію буксирних бригад колгоспників вкупі з неколгоспними, вербувальних комісій, зльотів колгоспної і неколгоспної молоді, жінок, перекликів тощо». Пленум зобов'язав партійні організації розгорнути масово-організаційну роботу навколо артілей як основної форми колгоспу [4].

Сільські партійні організації використовували різноманітні форми і методи агітаційно-пропагандистської й організаторської роботи в масах для мобілізації творчих сил народу на дальше розгортання і завершення соціалістичної перебудови сільського господарства.

---

[1] «Колективіст України», 1931, № 4, стор. 15.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 345, арк. 95—96.
[3] Там же, арк. 144.
[4] «Більшовик», 1931, № 3-4, стор. 21.

В ході звітно-виборної кампанії правлінь колгоспів, сільських Рад, а також під час укладання договорів з МТС та інших масових кампаній виявлялись тисячі активістів, з яких утворювались вербувальні комісії, буксирні бригади, виділялись «червоні свати» для роботи серед селян-одноосібників. З їх допомогою партійні організації створювали ініціативні групи, з яких згодом виростали нові колгоспи. На кінець 1930 р. лише в 112 районах України працювало 1180 вербувальних комісій, 753 ініціативні групи [1]. Проводились зльоти і збори жінок, влаштовувались вечори показу досягнень колгоспу, ленінські місячники колективізації, перекличкі, конкурси, виставки, екскурсії тощо.

В багатьох ТСОЗах і артілях були створені наймитсько-незаможницькі групи. В колгоспах 248 районів на початку 1931 р. діяло 7273 наймитсько-незаможницькі групи. Незважаючи на ряд недоліків в роботі, ці групи були надійними помічниками колгоспних партійних осередків у проведенні всіх господарсько-політичних кампаній на селі.

Завершення суцільної колективізації залежало значною мірою від ставлення до неї трудящих селянок. Як зазначив XI з'їзд КП(б)У, «саме на цій ділянці глитай найбільше боровся з нами, саме тут наші сили були найменш організовані» [2]. Без піднесення політичної свідомості і громадської активності жінки-трудівниці перебудова сільського господарства була неможливою.

До літа 1930 р. найбільш масова організація жінок — делегатські збори — налічували в своєму складі 800 тис. делегаток. Однак в ряді районів делегатські збори працювали слабо.

Рішення XVI з'їзду ВКП(б) і XI з'їзду КП(б)У допомогли партійним організаціям значною мірою виправити недоліки роботи серед трудящих селянок. На початку 1931 р. в більшості районів України були проведені зльоти колгоспниць, на яких обговорювалися завдання колективізації і весняної посівної кампанії та участь жінок у соцзмаганні з колгоспницями Північного Кавказу. Пожвавилась робота делегатських зборів жінок, збільшилась під час перевиборів їх питома вага в складі сільрад, керівних органів колгоспів, КНС, кооперації.

При багатьох сільрадах і колгоспах були утворені жіночі виробничі комісії і виробничі наради, організовані ударні бригади. Так, у Верхньодніпровському районі навесні 1931 р. діяло близько 100 ударних жіночих бригад, які активно працювали на весняній сівбі, в проведенні колективізації. Внаслідок ударної роботи жіночих бригад колгоспу ім. Дзержинського Зачепилівського району копання цукрових буряків було закінчено на 19 днів раніше встановленого строку.

З жовтня 1930 р. по квітень 1931 р. 1,3 млн. селян вступило до колгоспів [3]. Найбільш масовим вступ селян у колгоспи був у період підготовки і проведення весняної сівби 1931 р. Якщо на 1 січня 1931 р. в колгоспах України було об'єднано 39,2% селянських господарств і усуспільнено

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 345, арк. 144.
[2] XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, стор. 736.
[3] «За соціалістичну перебудову», 1 квітня 1931 р.

44,6% всієї площі орної землі, то на 30 квітня того ж року ці показники зросли відповідно до 61,0 і 67,1%.

Рівень колективізації як по кількості господарств, що об'єднались в колгоспах, так і по усуспільненій земельній площі з жовтня 1930 р. по грудень 1931 р. зріс більш ніж у два рази. Однак у кінці 1932 р. поза колгоспами перебувало ще 30% селянських господарств, серед яких треба було ще напружено працювати як партосередкам, так і іншим громадським організаціям, активістам села.

Значні зміни відбулись і в соціальному складі колгоспів. Питома вага наймитсько-бідняцької частини в колгоспах з 1 січня по 1 жовтня 1931 р. при абсолютному її зростанні зменшилась з 65,9 до 56,0%, а середняцька — збільшилась з 32,2 до 42,9%[1].

Великі зміни відбулись і у співвідношенні основних форм колективних об'єднань. Початок масового повороту селянства до артілі як основної форми колективізації поклали постанова ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. і Новий зразковий статут сільськогосподарської артілі, що був опублікований в пресі. XVI з'їзд ВКП(б) висунув як одне з головних завдань поглиблення процесів усуспільнення через сільськогосподарську артіль.

Уже в 1931 р. питома вага сільськогосподарської артілі серед усіх форм колгоспного будівництва досягла 91,7%, а питома вага ТСОЗів зменшилась до 5,7%[2]. З переходом переважної більшості селянства на статут артілей значно посилилося усуспільнення селянських засобів виробництва, зросли основні фонди колгоспів. З 1931 р. розгорнулось широке будівництво тваринницьких ферм. На кінець 1932 р. на колгоспних фермах утримувалося усуспільнених 715 тис. голів великої рогатої худоби і 729,3 тис. штук свиней. Прискорилось усуспільнення овець та іншої худоби в колгоспах[3]. В 1928—1929 рр. тваринницьких ферм в колгоспах зовсім не існувало. Влітку 1931 р. трудяще селянство Степу і Лівобережжя завершило суцільну колективізацію. Тут колгоспами було охоплено відповідно 88,5 і 68,5% господарств[4]. На Правобережжі близько двох третин господарств об'єдналося в колгоспи. В районах Полісся процент колективізованих господарств зріс з 11,5 до 36, суцільна колективізація тут була завершена в 1933 р.

В серпні 1931 р. ЦК ВКП(б) в постанові «Про темпи дальшої колективізації і завдання щодо зміцнення колгоспів» зазначив, що суцільну колективізацію можна вважати в основному завершеною там, де 68—70% всього складу селянських господарств увійшло в колгоспи. Головним завданням партійних організацій Степу і Лівобережної України, як і ряду інших зернових районів СРСР, що закінчили суцільну колективізацію сільського господарства, ЦК ВКП(б) вважав організаційно-господарське зміцнення колгоспів в їхній артільній стадії розвитку[5].

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 599, оп. 1, спр. 944, арк. 80—81.

[2] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. II, стор. 648.

[3] Там же, стор. 770.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 227, оп. 2, спр. 127, арк. 54.

[5] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. II, стор. 583—584.

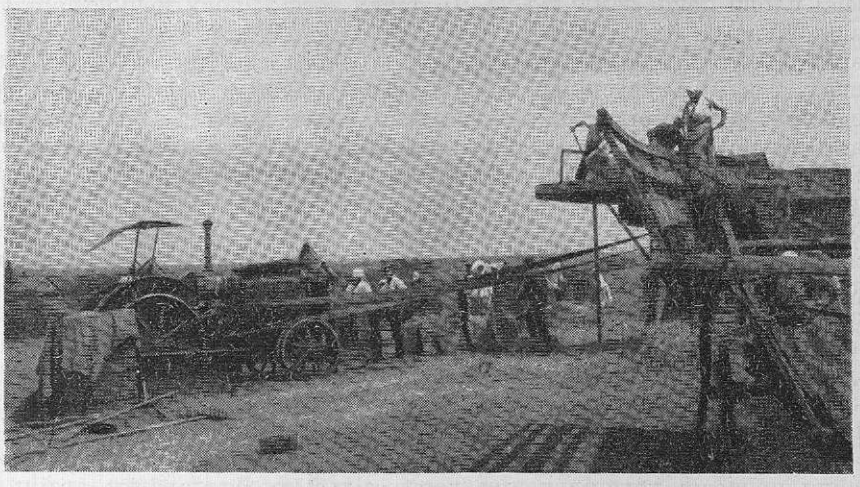

Колгоспна бригада на молотьбі в Мелітопольському районі.

Постанова ЦК ВКП(б) відкрила новий етап боротьби селянства за колгоспний лад, яка повинна вестися в напрямку поліпшення колгоспного виробництва, організації праці, розподілу прибутків, ліквідації знеосібки, зрівнялівки, зміцнення виробничої дисципліни, створення і виховання колгоспних кадрів і колгоспного активу, піднесення рівня суспільно-політичного життя на селі тощо.

XVI з'їзд ВКП(б) застерігав партійні організації і всіх працівників сільського господарства, що «*в артілі не завершується, а тільки починається справа* створення нової суспільної дисципліни, справа навчання селян соціалістичного будівництва. В колгоспах селяни остаточно зживуть дрібновласницьку психологію, жадобу приватновласницького нагромадження, успадковану від поколінь дрібних приватних власників, тільки в результаті років наполегливої роботи над підведенням під колгоспи бази великого механізованого господарства, наполегливої роботи над створенням кадрів з-поміж колгоспників і культурного піднесення всієї колгоспної маси» [1].

До 1930—1931 рр. практика колгоспів ще не виробила ясних і чітких форм організації праці. Для виконання сільськогосподарських робіт створювались тимчасові бригади — на сезон, на окремий вид робіт: оранка, сівба, прополка тощо. Чимало колгоспів будувало бригади за територіальним принципом — куткові бригади, бригади-двірки. Були окремі жіночі і молодіжні бригади. Постійні бригади створювались переважно в тваринництві. Створення бригад не за виробничим принципом дуже негативно відбивалось на колгоспному виробництві, підривало матеріальну заінтере-

[1] КПРС в резолюціях.., ч. III, стор. 59.

сованість в суспільній праці, породжувало знеосібку і безвідповідальність у роботі.

В 1931 р. почали створюватись комбіновані, спеціалізовані й інші більш досконалі форми організації бригад. В 12 тис. колгоспів було організовано 17 389 комбінованих і 4046 спеціалізованих бригад [1].

Проте і ці бригади ще не мали постійного складу, не могли остаточно ліквідувати знеосібку у використанні тяглової сили, реманенту, землі та інших засобів виробництва.

Враховуючи досвід кращих колгоспів і колгоспників, ЦК ВКП(б) в постанові від 4 лютого 1932 р. визнав за необхідне організувати в колгоспах бригади з постійним складом колгоспників і бригадирів, щоб за бригадами закріплювались земельні ділянки, машини, реманент і робоча худоба на всі сільськогосподарські роботи протягом цілого року. ЦК надавав великого значення підбору бригадирів, усуненню плинності їх складу, поданню їм постійної допомоги у підвищенні кваліфікації.

Ця постанова стала бойовою програмою партійних організацій, колгоспів і колгоспників у боротьбі за зміцнення громадського господарства. Там, де партосередки справу організаційно-господарського зміцнення колгоспів взяли під свій контроль, швидко поліпшувалась організація і дисципліна праці, усувалась знеосібка, втілювались прогресивні форми розподілу прибутків.

Однак в цей час на селі було чимало таких партосередків і комуністів, які не втручались у внутрішнє життя колгоспів, помилково вважаючи, що коли колгоспи створено, організацією їх господарства повинні займатись правління, а самим можна і перепочити. Саме так вважав партосередок с. Данило-Іванівка Мелітопольського району [2]. Куркульські і білогвардійські елементи, скориставшись пасивністю партосередку, проникли навіть у правління колгоспу. Вони підтримували знеосібку, протидіяли налагодженню обліку праці. Прибутки розподілялись так, що куркульські елементи одержували по 13 пудів пшениці, а бідняки-колгоспники — нічого. Такий стан організації і оплати праці в корені підривав інтерес до суспільної праці і вів до розвалу колгоспу.

Окружкоми і райкоми партії вживали негайних заходів до виправлення цих хиб, які серйозно гальмували організаційно-господарське зміцнення колгоспів. З весни 1932 р. більшість колгоспів України почала організовувати постійні виробничі бригади на чолі з найбільш досвідченими колгоспниками-бригадирами. В 286 районах УРСР і АМРСР постійні бригади були створені в 16 239 колгоспах, що становило 88% всієї кількості колгоспів у цих районах [3].

Ця нова форма організації праці в землеробстві народилася в повсякденній боротьбі з труднощами і помилками як у визначенні розміру бригад, земельних ділянок, так і в дуже вузькій спеціалізації бригад та зрів-

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 1, спр. 944, арк. 92.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 533, арк. 91—92.
[3] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. II, стор. 762.

Перехідний червоний прапор ради Лозівської МТС, одержаний колгоспом «Нове життя» за успіхи у соцзмаганні.

няльному розподілі культур між бригадами. Сільські партійні організації, спираючись на колгоспний актив, переборювали ці труднощі, поступово виправляли недоліки в організації праці, ліквідували знеосібку і зрівнялівку в роботі, піднесли організованість і дисципліну в колгоспах, без чого неможливо було забезпечити дальший розвиток суспільного виробництва.

Як зазначав Укрколгоспцентр у постанові від 2 вересня 1932 р., досвід організації і роботи постійних бригад в колгоспах «Вперед» Баштанського району, «Перемога» Мелітопольського району, «12-річчя Жовтня» Лозівського району, ім. Комінтерну Синельниківського району та багатьох інших довів, що бригада є найважливішою ланкою виробництва в колгоспі [1]. Визначивши виробничу бригаду з постійним складом як основну форму організації праці в соціалістичному землеробстві, партія вирішила одне з корінних завдань колгоспного будівництва, збагатила ленінську теорію колективізації практикою соціалістичного будівництва.

Важливим засобом організаційно-господарського зміцнення колгоспів було також запровадження відрядності, яка створювала умови для посилення заінтересованості колгоспників у розвитку громадського господарства колгоспів і підвищенні продуктивності праці.

Червневий (1931 р.) Пленум ЦК ВКП(б) запропонував усім колгоспним партійним організаціям застосовувати відрядність в усіх важливих

[1] «За соціалістичну перебудову», 6 листопада 1932 р.

галузях колгоспного виробництва, щоб форми відрядності були простими і зрозумілими кожному колгоспнику, щоб трудодні записувались у трудову книжку колгоспника з врахуванням як кількості, так і якості роботи [1].

Питання про відрядність широко обговорювалось на міжрайонних конференціях і спеціальних нарадах, в комісіях праці і на виробничих нарадах в колгоспах. Норми виробітку та відрядні розцінки, рекомендовані Укрколгоспцентром, обговорювались і остаточно затверджувались на загальних зборах колгоспників. До травня 1932 р. 82,6% всіх колгоспів України повністю або частково перейшли на відрядність, а серед тих, які обслуговувались МТС, відрядність застосовували 92% колгоспів [2].

Але не всі колгоспники одразу зрозуміли важливе значення відрядності. Не поодинокими були випадки, коли колгоспники недовірливо ставились до нормування їх праці і зовсім відмовлялись приймати зразкові норми, запропоновані Укрколгоспцентром. Партійним осередкам, МТС і кооперативним організаціям треба було докласти багато зусиль, щоб перебороти опір відсталої частини колгоспників, які ще інколи прислухались до куркульської агітації. Відрядність у колгоспі не тільки сприяла піднесенню трудової дисципліни і зростанню продуктивності праці в колгоспному виробництві, а й була важливим засобом виховання свідомих трудівників соціалістичного суспільства.

Великою перешкодою в боротьбі за організаційно-господарське зміцнення колгоспів була невпорядкованість обліку праці і розподілу наслідків господарювання. Потрібний був єдиний принцип організації праці і розподілу прибутків за кількістю і якістю праці. Але колгоспи і колгоспники ще не мали такої системи. Дуже поширеною була «поденщина», коли праця оцінювалась не за кількістю і якістю, а лише за кількістю «виходів», тобто за певний час роботи. Ще не було знайдено і єдиної системи оплати праці в колгоспах. Прибутки від громадського господарства колгоспів розподілялися за їдцями, за виходом, за кількістю працівників в родині, за кількістю зданого в колгосп реманенту і тяглової сили, «за паями», за кількістю усуспільненої землі, за потребами тощо. За даними ЦК КП(б)У, в 1929 р. одна третина колгоспів розподіляла прибутки за їдцями, друга — за засобами виробництва, третя — за витраченою працею [3].

Зрівняльвські принципи розподілу прибутків не стимулювали зростання продуктивності праці, підривали матеріальну заінтересованість колгоспників у підвищенні суспільного виробництва. Соціалістичний принцип оплати праці в колективному господарстві на селі прокладав шлях в гострій боротьбі з дрібнобуржуазною зрівняльвкою.

Колгоспи і колгоспники на власному досвіді пересвідчувались, що між розподілом наслідків господарювання і затратою праці в колективному виробництві існує прямий зв'язок. Саме життя підводило їх до здійс-

---

[1] Коллективизация сельского хозяйства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства 1927—1937 гг., стор. 379.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 1, спр. 944, арк. 90; ф. 504, оп. 1, спр. 579, арк. 39.

[3] «Большевик», 1929, № 22, стор. 58.

нення накреслень В. І. Леніна, який в статті «Як організувати змагання» писав: «Беріться *самі* за облік і контроль виробництва і розподілу продуктів,— в цьому *і тільки* в цьому шлях до перемоги соціалізму, запорука його перемоги, запорука перемоги над всякою експлуатацією, над всякою нуждою і злиднями!» [1]

Узагальнюючи передовий досвід колгоспів і колгоспників, листопадовий (1929 р.) Пленум вказав на необхідність запровадження норм виробітку. В червні 1930 р. Колгоспцентр СРСР в директиві «Про оцінку і облік праці в колгоспах» вперше запропонував проводити оцінку і облік праці в колгоспах за трудоднями.

Законодавчим актом, що закріпив повний остаточний перехід колгоспів до розподілу прибутків за трудоднями, були рішення VI з'їзду Рад СРСР і XII Всеукраїнського з'їзду Рад, які відбулися в березні 1931 р. Всесоюзний з'їзд Рад заборонив колгоспам розподіляти прибутки за їдцями, за землею, за паями тощо і затвердив трудодень як єдину міру праці та розподілу прибутків за її кількістю і якістю. З'їзд запропонував усім колгоспам і колгоспникам розподіляти прибутки за принципом: «Хто більше і краще працює, той більше одержує, хто не працює, той нічого не одержує».

Із впровадженням трудодня в колгоспне виробництво почав здійснюватись основний принцип соціалізму: «Від кожного — за здібностями, кожному — за його працею». Лише так колгоспне селянство могло остаточно подолати своїх головних ворогів — сільських глитаїв, ледарів і дармоїдів, зміцнити артілі і забезпечити дальший розвиток колгоспного ладу.

Проведення суцільної колективізації, створення нової матеріально-технічної бази колгоспного виробництва поставило вимогу про підвищення культурно-технічного рівня трудівників соціалістичного землеробства, про масову підготовку колгоспних кадрів із самого селянства. Завдання механізації і розвитку багатогалузевого колгоспного виробництва вимагали підготовки кадрів трактористів, комбайнерів, бригадирів тракторних бригад, механіків, машиністів, слюсарів, ковалів, токарів, електрозварювальників, шоферів, інженерів, полеводів, агрономів, зоотехніків, тваринників, меліораторів, рахівників і інших спеціалістів.

Колгоспне селянство виявило глибоке розуміння важливості підготовки власних кадрів і з великим бажанням йшло на різні курси, у вечірні школи, технічні і агрономічні гуртки тощо. Уже до весни 1930 р. на Україні було організовано і працювало 312 різних курсів з строком навчання від одного тижня до півроку. У 1929/30 р. на цих курсах навчалось 4400 трактористів, 270 бригадирів, 530 рільників і інших спеціалістів [2].

В наступні два роки робота по підготовці масових колгоспних кадрів значно посилилась. XI з'їзд КП(б)У постановив протягом 1930—1931 рр. підготувати на Україні 200 тис. кваліфікованих працівників сільського господарства [3].

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 367.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 4173, оп. 1, спр. 25, арк. 8.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 345, арк. 99.

Виконуючи це завдання, партійні організації, НКЗС УРСР, Укрколгоспцентр, Наркомпраці та інші установи розгорнули широку мережу курсів, вечірніх шкіл колгоспної молоді, виробничих гуртків і семінарів. Кадри слухачів комплектувалися з колгоспників, робітників, наймитів, комсомольців і несоюзної молоді. В 1930—1931 рр. тільки КНС послали на різні курси 29 139 чоловік, з них 12,1% жінок [1]. В кінці 1930 р. у 261 МТС лише у вечірніх школах колгоспної молоді навчалось 44 329 трактористів і полеводів [2]. МТС, в яких зосереджувалась нова сільськогосподарська техніка і кращі агротехнічні кадри, стали опорними пунктами на селі в справі підготовки кадрів колгоспного виробництва.

По лінії Укрколгоспцентру, Трактороцентру, Укрзерноцентру і спеціальних центрів сільськогосподарської кооперації в 1930—1931 рр. навчалось близько 140 тис. чоловік [3]. До весни 1932 р. по лінії цих же систем було підготовлено 216 тис. спеціалістів, з них 66 тис. трактористів, 6210 бригадирів, 10 862 рільники [4].

Одночасно в спеціальних учбових закладах готувалися з селян тисячі спеціалістів середньої і вищої технічної кваліфікації.

В ході боротьби за створення масових колгоспних кадрів велику допомогу колгоспному селянству подавали робітничі колективи. У 1932 р. на підприємствах міст УРСР з колгоспників було підготовлено 15 тис. слюсарів, ковалів, теслярів, рахівників [5], а також послано з фабрик і заводів на село на два роки 2340 кваліфікованих робітників [6].

Всі ці заходи забезпечили потребу колгоспів і МТС в кадрах. Проте кваліфікація значної кількості підготовлених спеціалістів була ще низькою. Це зумовлювалось як стислими строками навчання, так і недостатньою загальноосвітньою підготовкою. Досить сказати, що серед трактористів було майже 45% малописьменних і неписьменних, а серед бригадирів і рільників — третя частина.

Не все гаразд було і з якісним складом колгоспних кадрів в розумінні їх політичної освіти і загартування. Треба було рішуче піднести культосвітній рівень селянства, єдиним фронтом рухати вперед і справу ліквідації неписьменності і малописьменності і справу оволодіння новою технікою.

Серед трактористів комуністи і комсомольці становили лише 6,3%, серед бригадирів — 12,7, серед рільників — 24% [7]. В складі підготовлених масових колгоспних кадрів надзвичайно мало було наймитів і жінок. Разом з тим в багатьох районах було припущено значну засміченість колгоспних кадрів куркульськими та іншими ворожими елементами.

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 790, арк. 22.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 504, оп. 1, спр. 170, арк. 82.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 553, арк. 34, зв.; оп. 1, спр. 1676, арк. 30.
[4] «Колективіст України», 1932, № 10, стор. 2; ЦДАЖР УРСР, ф. 4173, оп. 1, спр. 25, арк. 8.
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 2605, оп. 6, спр. 2206, арк. 13.
[6] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 6, спр. 26, арк. 192.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 4170, оп. 1, спр. 25, арк. 9.

Всі ці недоліки підготовки колгоспних кадрів не могли не позначитись на їх виробничій діяльності. Зокрема, спостерігалась велика плинність трактористів, порушення ними трудової дисципліни, що приводило до частих поломок і простоїв тракторів. Все це значною мірою було викликане тим, що деякі керівні працівники на місцях не дбали про матеріально-побутові і культурні умови механізаторських кадрів.

Починаючи з 1932 р., почали організовуватися курси підвищення кваліфікації колгоспних кадрів, тимчасові курси замінені спеціалізованими стаціонарними школами, збільшено строк навчання, розширено програму. Партійні організації колгоспів і МТС провели чистку колгоспних кадрів від класово ворожих елементів, посилили турботу про матеріально-побутове і культурне обслуговування трактористів та інших колгоспних працівників.

Боротьба за створення масових колгоспних кадрів була разом з тим і боротьбою за створення широкого колгоспного активу.

Отже, підготовка масових кадрів для колгоспного виробництва являла собою не лише господарський захід, а набула значення важливої політичної проблеми, вирішення якої було необхідною умовою дальшого розвитку соціалістичного сільського господарства.

НАЙВАЖЛИВІШІ ЗМІНИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В РОКИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

В житті українського селянства, як і селянства усього Радянського Союзу, роки першої п'ятирічки (1928/29—1932/33) були періодом найважливіших революційних змін і історичних звершень, безпосереднього переходу від капіталізму до соціалізму. Ідучи ленінським шляхом за Комуністичною партією і робітничим класом, трудяще селянство України остаточно і назавжди покінчило з приватновласницьким одноосібним господарством, ліквідувало капіталістичний лад у сільському господарстві і побудувало новий соціалістичний колгоспний лад.

На кінець 1932 р. замість 3,3 млн. селянських господарств, які самотужки не могли придбати і освоїти нову сільськогосподарську техніку, а значить, домогтися високої продуктивності праці і збільшення товарності сільського господарства, на Україні було створено близько 25,3 тис. колгоспів, що об'єднували 70% селянських господарств. Колгоспна посівна площа по республіці досягла 20 млн. *га* [1]. Питома вага колгоспного сектора в загальній посівній площі зернових становила 73%, цукрового буряка — 71,2, кормових трав — 63,4% [2].

Як зазначав червневий (1931 р.) Пленум ЦК ВКП(б), колгоспне селянство перетворилося на центральну постать у землеробстві. Колгоспи стали основним виробником не тільки зернових, а й технічних культур.

---

[1] «Більшовик України», 1933, № 4, стор. 42; Радянська Україна, Довідник. К. 1940, стор. 52.

[2] «Більшовик України», 1933, № 4, стор. 43.

Роль бідняка і середняка-одноосібника в сільськогосподарському виробництві стала другорядною [1].

Творчою енергією трудівників села і величезною організаторською діяльністю партії були здобуті серйозні успіхи і в будівництві радгоспів. На кінець п'ятирічки на Україні їх було 1400 з земельною площею 5 млн. *га*, що становило 10,6% загальної посівної площі [2].

Трудівники українського села збільшили посівну площу проти 1928 р. на 4 млн. *га* — за рахунок освоєння толоки, перелогів і інших вільних земель, що було б не під силу для маломіцного одноосібного селянства.

Значно змінилася і структура посівних площ. Сільське господарство стало більш інтенсивним. Колгоспи і радгоспи в 1931 р. засіяли цукрових буряків майже вдвічі більше, ніж усі селянські господарства в 1928 р. Було посіяно 181 тис. *га* бавовнику, тоді як раніше його зовсім не вирощували.

Змінився і зміцнів союз робітничого класу з трудящим селянством. Воно твердо стало в один ряд з робітничим класом на боротьбу за побудову соціалізму.

Величезні успіхи соціалістичної індустріалізації країни і колективізації сільського господарства дали підставу XVII Всесоюзній партійній конференції заявити про завершення побудови економічного фундаменту соціалістичного суспільства. Ліквідовано багатоукладність радянської економіки і соціалістичний уклад зайняв панівне становище в усьому народному господарстві. Основне питання «хто—кого», поставлене В. І. Леніним на початку переходу до нової економічної політики, вирішено остаточно і безповоротно на користь соціалізму як в промисловості, так і в сільському господарстві. З країни дрібноселянського господарства Україна, як і весь Радянський Союз, перетворилася в країну найбільшого сільського господарства в світі. Вже в 1931 р. земельна площа одного колгоспу в середньому по Україні становила 591 *га*, а в 1932 р. досягла майже 700 *га*.

Внаслідок розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту куркульство як клас було розбите. Трудяще селянство звільнилось від куркульської кабали і експлуатації.

Об'єднання величезних мас трудящого селянства в колгоспи означало відмову їх від приватної власності на засоби виробництва і перетворення її в соціалістичну колгоспно-кооперативну власність — однотипну з загальнонародною власністю. З ліквідацією приватної власності на засоби виробництва в сільському господарстві підірвано корені капіталізму на селі, грунт, на якому росли злидні і пауперизм на одному полюсі, збагачення і куркульська експлуатація — на другому, знищена економічна основа розшарування селянства.

Середняцьке селянство, що об'єдналося в колгоспах, разом з бідняцьким, незаможницьким перетворилося в міцну опору Радянської влади. Суцільна колективізація ліквідувала економічну нерівність між різними

---

[1] КПРС в резолюціях.., ч. III, стор. 91.
[2] «Більшовик України», 1933, № 4, стор. 43.

групами трудящого селянства. Наймити, незаможники, середняки, що об'єднались у колгоспах, стали рівноправними господарями всіх засобів виробництва, усуспільнених в колгоспі. Повністю і остаточно було ліквідовано категорію безпосівних, безтяглових, безреманентних селянських господарств і цим усунуто одну з найважливіших причин безробіття як у місті, так і на селі.

З об'єднанням наймитсько-бідняцьких, незаможницьких селян в колгоспах відпала необхідність в існуванні такої спеціальної організації селянської бідноти, як комітети незаможних селян. Вони виконали свою історичну роль і на початку 1933 р. були розпущені. Суцільна колективізація ліквідувала умови, що породжували роздрібнення селянських господарств, яке напередодні колективізації набрало великих розмірів.

Суцільною колективізацією, будівництвом великих державних зернофабрик — радгоспів вирішувалась і проблема підвищення продуктивності і товарності сільського господарства. Середня товарність одноосібного господарства напередодні суцільної колективізації становила 12%. Об'єднавшись в колгоспи і організувавши велике усуспільнене виробництво, ті самі селяни збільшили товарність свого господарства в 3—3,5 раза.

Вирішальне значення в здійсненні колективізації і зміцненні господарства колгоспів мала нова сільськогосподарська техніка.

Якщо в 1927 р. в сільському господарстві УРСР працювало 8105 тракторів загальною потужністю 81 050 *к. с.*, то в кінці 1932 р. сільське господарство України мало вже 39 089 тракторів потужністю 514 259 *к. с.*, при цьому державні і кооперативні господарства мали 11 610 тракторів, колгоспи — 1849, машинно-тракторні станції — 25 630 тракторів [1].

МТС виявилися найбільш раціональною формою технічної реконструкції сільського господарства. На кінець 1932 р. на Україні було побудовано 592 машинно-тракторні станції [2]. МТС значно прискорили перехід основних мас селянства до колективного землеробства. В 1932 р. МТС обслужили 48,2% усіх колгоспів, обробивши 14,6 млн. *га* колгоспної землі [3].

В декілька разів збільшилось постачання сільського господарства машинами, особливо для механічного тягла. Але незважаючи на високі темпи технічного переозброєння сільського господарства, вони все ж не задовольняли вимог зростаючого колгоспного виробництва, яке на початку 30-х років базувалось переважно на живій тягловій силі і старій сільськогосподарській техніці. Питома вага механічної енергії в усіх видах енергетичних ресурсів сільського господарства України становила лише 33%, з якої 28,8 припадало на трактори. Питома вага коня в 1932 р. становила ще 67% (проти 96,4% у 1929 р.). Забезпеченість сільського господарства України іншими машинами зросла відповідно з 350,8 до 464,8 млн. крб. [4]

---

[1] Народне господарство УРСР. (Статистичний довідник), стор. 153.
[2] Там же, стор. 193.
[3] Там же, стор. 195; «Більшовик України», 1933, № 4, стор. 47.
[4] «Більшовик України», 1933, № 4, стор. 48.

Відставання технічної оснащеності сільського господарства від темпів колективізації було однією з серйозних причин тих труднощів, які виникли у сільському господарстві України в 1931—1932 рр. В ці роки дуже зменшилось кінське поголів'я в колгоспах внаслідок гострої нестачі кормів, шкідницьких дій куркулів та інших ворогів колгоспного ладу, які з початком масової колективізації почали знищувати і розбазарювати коней та іншу худобу. Новий соціалістичний лад на селі народжувався в гострій класовій боротьбі і великих труднощах.

Революційний переворот в соціально-економічному житті селянських мас був би неможливим без культурної революції. Здійснення культурної революції було складовою частиною ленінського плану побудови соціалізму в нашій країні. В. І. Ленін підкреслював, що в неписьменній країні комуністичне суспільство не можна побудувати, що для переходу селянства на шлях розвитку і побудови соціалізму необхідно розгорнути широку культурну роботу на селі [1].

Комуністична партія і Радянська держава, керуючись ленінськими настановами, в роки підготовки суцільної колективізації провели величезну роботу по ліквідації неписьменності, розширенню мережі шкіл, бібліотек, клубів, хат-читалень і інших культурних закладів на селі. Протягом п'яти років (1923—1927) в школах і групах неписьменних і малописьменних навчалося 2 млн. чоловік, переважно селян, в наступні два роки — ще 806 600 чоловік. В 1928/29 р. в українському селі працювало 5900 хат-читалень, близько 4 тис. сільбудів, клубів, будинків колективіста, 7114 стаціонарних бібліотек з книжковим фондом 4709,7 тис. книг, понад 1000 кіноустановок і інших культурних закладів [2].

В 1929/30 р. на ліквідацію неписьменності по Україні було виділено 17 млн. крб., з яких більша частина зібрана громадськими організаціями і самим населенням. Велику роботу проводило товариство «Геть неписьменність», кількість членів якого зросла з 84 тис. чоловік у 1927/28 р. до 903 680 чоловік у 1929/30 р.[3]

Організація великих соціалістичних господарств — радгоспів, колгоспів і МТС — дозволила пролетарській державі повести за соціалістичним містом основні маси селянства на повну перебудову не тільки сільськогосподарського виробництва, а й побуту і культури відсталого села. Трудяще селянство України з кожним роком ставало більш освіченим, культурним.

Переозброєння сільського господарства новою технікою, яка зосереджувалась в радгоспах, МТС і колгоспах, супроводжувалось швидким зростанням числа робітників радгоспів, МТС і колгоспних кадрів. Загальна кількість робітників лише радгоспів, МТС і лісгоспів зросла з 158,5 тис. чоловік в 1926/27 р. до 607,7 тис. чоловік у 1932 р.[4] Разом з

---

[1] Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 418.

[2] Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. І. К., 1959, стор. 368; Народне господарство УРСР. (Статистичний довідник), стор. 557, 562, 564.

[3] О. Михайлов. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва. К., 1963, стор. 26—28.

[4] Народне господарство УРСР. (Статистичний довідник), стор. 385.

робітниками радгоспів і МТС уже в 1931 р. опанували тракторами і новою сільськогосподарською технікою понад 1,5 млн. колгоспників [1].

Радгоспи, МТС, колгоспи, будівництво агроіндустріальних комбінатів, районних і місцевих електростанцій поступово змінювали обличчя села, забезпечували умови дальшого культурного розвитку. Радгоспи і МТС стали опорними пунктами і вогнищами культурної революції на селі. В них створювались і працювали гуртки і школи лікнепу, агротехмінімуму, воєнних знань, влаштовувались червоні кутки, сільськогосподарські виставки, демонструвались кінокартини, здійснювались вистави гуртків художньої самодіяльності, працювали хати-читальні, випускались стінні газети тощо. Активом 180 радгоспів України лише в 1928 р. прочитано і проведено серед навколишнього населення 22 000 лекцій, доповідей і бесід, організовано 740 агрогуртків і 595 сільськогосподарських виставок [2].

З метою налагодження постійної культурно-освітньої роботи в колгоспах створювались культкомісії, працювали постійні культпрацівники. Клуби, будинки колективіста, бібліотеки, радіовузли, кіноустановки радгоспів, МТС і колгоспів обслуговували не тільки своїх робітників і членів колгоспів, а й навколишнє одноосібне селянство.

Все це допомагало трудящому селянству швидкими темпами ліквідувати успадковану від попереднього буржуазно-поміщицького ладу культурно-технічну відсталість. Адже ще в 1929 р. серед сільського населення України було 47% неписьменних; неписьменних жінок-селянок було ще більше [3].

Уряд України, виконуючи постанову ЦК ВКП(б) від 17 травня 1929 р. «Про роботу по ліквідації неписьменності», вирішив провести її за три роки. З кінця 1929 р., тобто, коли розгорнулась суцільна колективізація, ліквідація неписьменності провадилась надзвичайно прискореними темпами. Спираючись на школи, кооперацію, комсомольські та інші організації на селі, парторганізації влаштовували місячники, під час яких проводився повний перепис неписьменних і малописьменних, відбувались огляди шкіл і пунктів лікнепу, створювались осередки товариства «Геть неписьменність!», збирались кошти. ЦК ЛКСМУ і комсомольські організації виділили для агітаційної роботи і подання допомоги школам і гуртках лікнепу 15 тис. комсомольців. Зусиллями всіх організацій уже в 1929/30 р. була створена ціла армія культармійців — 310 тис. чоловік, переважну більшість якої становили вчителі та інші працівники освіти. Понад мільйон жінок-селянок навчалося в школах і гуртках лікнепу. В 1932 р. в школах грамоти і в школах малописьменних навчалось понад 4 млн. чоловік дорослого населення.

Успішно розв'язуючи проблему нагромадження, Радянська держава тепер могла значно збільшити видатки на культурне будівництво. В 1932 р.

---

[1] «Більшовик України», № 9-10, стор. 112.

[2] «Статистика Украины», № 208, серия VI. Совхозы 1928 г., стор. 59.

[3] Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. І. К. 1959, стор. 440.

було витрачено на освіту 389,4 млн. крб. проти 117,4 млн. крб. в 1928/29 р.[1]

Внаслідок надзвичайних заходів, вжитих партією і урядом, за роки п'ятирічки по республіці ліквідували неписьменність понад 9,2 млн. чоловік, переважна більшість яких — сільське населення. Понад 90% неписьменних селян навчились писати і читати. Для них стали доступними газети і книги, з допомогою яких вони більш свідомо включалися в загальний процес політичного і культурного життя країни.

Отже, період соціалістичної перебудови сільського господарства був і періодом масової ліквідації неписьменності як у місті, так і на селі.

Величезним кроком на шляху культурного розвитку села в роки першої п'ятирічки було запровадження загального обов'язкового початкового навчання. Уже в 1930/31 навчальному році 98% дітей віком 8—10 років було охоплено загальноосвітньою початковою школою[2]. В 1931/32 р. в загальноосвітніх сільських школах навчалось понад 3,6 млн. учнів, вдвічі більше, ніж у 1927/28 р.[3] Мільйони дітей селян дістали змогу навчатися в початкових школах, а сотні тисяч продовжували навчання в неповних середніх школах, ФЗУ, технікумах і вузах. Запровадження загального обов'язкового початкового навчання і ліквідація неписьменності і малописьменності як серед сільського, так і міського населення було величезним завоюванням партії і всього народу на шляху культурної революції.

Великі зрушення на селі за роки соціалістичної перебудови сільського господарства відбулись і в культурно-виховній роботі серед селянства.

Напередодні масової колективізації культурних закладів на селі було ще дуже мало. Досить сказати, що в середньому один сільбуд або хата-читальня припадали на шість населених пунктів.

Для забезпечення завдань соціалістичного будівництва необхідно було значно розширити мережу культурно-освітніх закладів і з їх допомогою домогтися дальшого підвищення політичної свідомості і культурного рівня трудящого селянства, посилення його участі в економічному і політичному житті країни.

Загальний напрям, як і конкретні шляхи і форми дальшого культурного будівництва на селі, були визначені рішеннями XV з'їзду ВКП(б), листопадового (1929 р.) Пленуму ЦК ВКП(б) , постановами ЦК ВКП(б) «Про поліпшення бібліотечної роботи», «Про хати-читальні» та іншими партійними і державними документами.

ЦК КП(б)У здійснив ряд заходів по перебудові культурно-освітньої роботи на селі відповідно до завдань соціалістичної перебудови сільського господарства.

В лютому 1930 р. ЦК КП(б)У прийняв спеціальну постанову «Про стан політосвітроботи на селі».

На початку суцільної колективізації було проведено Всеукраїнську нараду працівників політосвітніх закладів і партійну нараду, де були

---

[1] О. Михайлов. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва, стор. 13.

[2] Культурне будівництво в Українській РСР, т. I, стор. 554.

[3] Народне господарство УРСР. (Статистичний довідник), стор. 547.

Члени комуни «Червоні зорі» Харківського округу слухають радіопередачу.

накреслені практичні завдання політосвітньої роботи в колгоспах, по ліквідації неписьменності та ін.[1] Значно посилили допомогу селу профспілкові організації промислових підприємств. Вони збирали і надсилали на село літературу. Шефські бригади робітників разом з сільськими активістами організовували хати-читальні, червоні кутки, сільбуди, здійснювали радіофікацію і кінофікацію сіл, виступали з доповідями, поширювали серед селян книги, газети.

На кінець 1932 р. у республіці працювало 12 567 сільбудів, хат-читалень і будинків колективіста проти 9844 в 1928 р.[2] До послуг сільського населення прийшло 1600 нових бібліотек з книжковим фондом в 1,5 млн. книг. З жовтня 1928 р. по січень 1932 р. кількість кіноустановок збільшилась з 1010 до 3577 одиниць[3], близько половини з них надіслали своїм підшефним селам і колгоспам робітничі колективи промислових підприємств.

Великий інтерес у селян викликало радіо. Лише в 1932 р. колгоспи і колгоспники придбали 1464 радіоприймачі, однак наша промисловість ще не могла задовольнити зростаючий попит селянства в радіоапаратурі.

[1] «Комуніст», 28 лютого і 25 квітня 1930 р.

[2] УРСР в цифрах. Статистичний довідник, стор. 446; Народне господарство УРСР. (Статистичний довідник), стор. 562.

[3] Народне господарство УРСР. (Статистичний довідник), стор. 564.

Збільшився попит трудящого селянства на книги, журнали і газети. Якщо раніше в селі газети і журнали виписували лише одиниці і переважно сільська інтелігенція, то в 1932 р. було вже чимало районів, де газети і журнали виписувала більшість селянських дворів.

На основі колгоспного ладу і соціалістичної організації праці у селян виховувались нові суспільні якості, нова соціалістична мораль. Широка масово-політична і культурно-освітня робота допомагала селянам, вчорашнім одноосібникам, позбутись своєї дрібновласницької психології, сприяла зростанню їх соціалістичної свідомості.

Але процес навчання селян соціалізму в колгоспах був складним і тривалим, бо, усуспільнивши основні засоби виробництва в артілі, колгоспник ще був у більшій або в меншій мірі власником. В його руках залишалась деяка частина засобів виробництва — худоба, птиця, город тощо. І свідомість його, як правило, відставала від нового становища. Це протиріччя між колгоспно-кооперативною і приватною власністю в колгоспах і між об'єктивним становищем і свідомістю колгоспника могло бути усунуте лише поступово, в ході розвитку суспільного виробництва колгоспів і великою виховною роботою партії серед колгоспників.

Уже під час колективізації серед учорашніх одноосібників народжувались паростки соціалізму, проявлялось соціалістичне ставлення до праці, до колгоспної власності. Найбільш яскравим виявом масових зрушень у психології колгоспників було широке охоплення їх соціалістичним змаганням, яке розпочалося навесні 1929 р. Понад 75% усієї кількості колгоспів в той рік змагалось за кращі показники в суспільному виробництві, за своєчасне і повне виконання зобов'язань перед державою. Передові колгоспи завдяки соцзмаганню скорочували строки сівби, збирання врожаю, підвищували продуктивність праці, зменшували собівартість продукції. Так, комунари «Українського велетня», на Прилуччині, в ході соцзмагання зменшили витрату трудоднів проти плану на 27%[1].

Яскравим прикладом зростання соціалістичної свідомості селянства була також організація громадських буксирних бригад. Заспівувачем організації їх виступили колгоспники Синельниківського району. Поряд з широкою допомогою одноосібним господарствам в районі вони надіслали буксирні бригади в Межевський, Солонянський, Богодухівський і Бердянський райони.

Буксирні бригади, показуючи зразки соціалістичного ставлення до праці, викликали там, де вони працювали, трудовий ентузіазм, утворення таких же бригад на місцях, масовий рух за взаємодопомогу.

Через соціалістичні форми праці в колгоспах виховувалася нова людина, людина соціалістичної праці. В артілі ім. Шевченка Скадовського району під час збиральної кампанії 1931 р. побоювались не встигнути зібрати врожай через нестачу робочої сили. Проте, коли розгорнулось соцзмагання і було правильно розставлено робочу силу, налагоджено контроль, артіль виконала своє зобов'язання та ще й відрядила своїх людей на допомогу іншим колгоспам.

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 7446, оп. 2, спр. 575, арк. 29.

Зразок соціалістичного ставлення до праці показав чабан артілі «Шлях до соціалізму» Новоодеського району Апостолов. В лютому 1932 р. під час снігового бурану, при 20-градусному морозі, з обмороженими руками, він протягом трьох днів рятував у степу отару овець в 500 голів. Завдяки мужності колгоспника-патріота не було втрачено жодної тварини [1].

Не менш яскравий приклад соціалістичного ставлення до суспільного майна виявив колишній червоний партизан колгоспник с. Краснопілля Лозівського району Петро Ткаченко. Куркулі підпалили його хату. Він бачив, як полум'я пожежі знищує його садибу. Але Ткаченко, вартуючи в цей час колгоспні скирти, не залишив свого поста, доки його не замінив конюх Гаврилець. «Мені колгоспний хліб, колгоспне майно,— заявив він,— незрівнянно дорожче за власну хату, бо за колгоспи, за соціалізм я проливав кров у громадянській війні. Я не міг залишити колгоспний хліб без охорони, бо куркулі скористались би цим і підпалили його» [2].

Таких прикладів було багато. Колгоспи стали школою соціалізму для селянства. В колективній праці колгоспники поступово позбавлялись своїх приватновласницьких звичок, соціалістична свідомість владно прокладала собі шлях.

За роки соціалістичної перебудови в українському селі відбулись певні зміни в кількості сільського населення. Воно зросло з 24 112,4 тис. чоловік в 1927 р. до 24 742,7 тис. чоловік в 1933 р. Сільське населення в 1927 р. у складі всього населення республіки становило 82,8%, а в 1933 р.— 77,5%. Зменшення питомої ваги сільського населення в складі всього населення УРСР свідчило про швидкий індустріальний розвиток республіки.

Міське населення УРСР в період 1923—1927 рр. щорічно збільшувалось в середньому на 181,2 тис. чоловік, а сільське — на 466,9 тис. чоловік. В 1927—1933 рр. динаміка зростання населення республіки різко змінилась. За цей період міське населення зростало щорічно в середньому на 445,5 тис. чоловік, а сільське — лише на 126,06 тис. чоловік. За 1929—1933 рр. сільське населення зменшилось на 162,3 тис. чоловік [3].

Причини кількісних змін сільського населення полягали в тому, що в зв'язку з колективізацією і механізацією сільськогосподарського виробництва вивільнилась значна частина робочої сили на селі, яка і перейшла працювати в міста — на підприємства і будівництво. Таким чином, середньорічний приріст міського населення за 1927—1933 рр. збільшився проти 1923—1927 рр. на 264,3 тис. чоловік.

Масовий приплив сільського населення в міста відбувався не лише на Україні. За даними Центрального Управління народногосподарського обліку, в 1928—1935 рр. в міста СРСР прибуло близько 17,7 млн. чоловік

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 1, спр. 944, арк. 72—73.
[2] «За соціалістичну перебудову», 17 серпня 1932 р.
[3] УРСР у цифрах. Статистичний довідник, стор. 388.

сільського населення [1], причому значна кількість його перемістилася з України, особливо з районів перенаселеного Правобережжя. Так, в 1927—1929 рр. з України за Урал переселилося 120,6 тис. чоловік сільського населення [2].

На зменшенні кількості сільського населення деякою мірою позначилася ліквідація куркульства як класу, внаслідок якої за межі України було вислано понад 60 тис. куркульських сімей.

Нарешті, зменшення кількості сільського населення було зв'язано з гострою нестачею продуктів харчування в 1931, 1932 і в першій половині 1933 рр., що було викликано неврожайністю і неправильним плануванням хлібозаготівель.

В роки перебудови колгоспи і радгоспи ще не використали всіх можливостей і переваг, що їм давало велике соціалістичне господарство. Поряд з зразковими колгоспами і радгоспами, які були гордістю нашої країни, існувала велика кількість і перентабельних господарств. Наприклад, в 1931 р. за однакових умов сусідні артілі Богодухівського району «Жовтень» і «Червоний гай» одержали різний врожай.

В артілі «Жовтень», де була правильно організована праця, колгоспники вчасно провели оранку на зяб, своєчасно і сортовим насінням посіяли на ділянках, передбачених сівозміною, добре доглядали за посівами, без врат зібрали високий на той час врожай. В «Червоному гаї» навесні сіяли пізно і по стерні, нехтували сівозміною, припустили великі втрати під час збирання врожаю. За рівнем виробництва, за врожайністю основних культур такі колгоспи, як «Червоний гай», не набагато перевищували одноосібні господарства, а в окремі роки одержували навіть менший врожай, ніж індивідуальні господарства.

Саме в період завершення колективізації в 1931—1932 рр. відбувся тимчасовий спад рівня сільськогосподарського виробництва УРСР, що пояснюється рядом причин.

В ході докорінної ломки старого соціально-економічного укладу селянського життя і створення великого соціалістичного землеробства колгоспне селянство і всі трудівники села не могли та й не мали можливості зразу використати всі переваги, які їм давав колгоспний лад.

В реорганізаційний період головним напрямком в колгоспному будівництві було охоплення все більше і більше селянських господарств і цілих районів суцільною колективізацією, тобто розвиток його йшов не вглиб, а вшир, не по лінії підвищення якості діяльності колгоспів і їх кадрів, а по лінії збільшення кількості колгоспів.

Величезна маса колгоспників, вчорашніх одноосібників, що звикли мислити і вести господарство на дрібних клаптиках землі, не вміли швидко перебудуватись і опанувати справою організаційно-господарського ведення соціалістичного землеробства. Дуже бракувало кваліфікованих

---

[1] История советского крестьянства и колхозного строительства в СССР. Материалы научной сессии, состоявшейся 18—21 апреля 1961 г. М., 1963, стор. 271.

[2] Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України, вип. II, стор. 9.

господарських, організаторських і агрономічних кадрів, здатних налагодити роботу колгоспів.

У великій кількості молодих колгоспів через низьку організацію праці, неправильний розподіл наслідків господарювання не було матеріальної заінтересованості колгоспників в суспільному виробництві, оплата трудодня в багатьох колгоспах була дуже низькою і несвоєчасною, що негативно позначалось на продуктивності праці і сумлінних колгоспників. Колгоспи несли також великі втрати врожаю внаслідок низької трудової дисципліни, розбазарювання і крадіжок хліба.

На результатах господарювання колгоспів і колгоспників в 1931—1932 рр. дуже позначились втрати виробничих сил (живого тягла, худоби, машин, реманенту), викликані жорстоким опором класового ворога і деякими іншими причинами.

Величезні труднощі, які довелось переживати і переборювати трудящому селянству України, як і всьому радянському народу в період реконструкції, були зв'язані також з міжнародним становищем і загостренням класової боротьби не тільки всередині країни, а і з оточуючим капіталістичним світом. Це були головні причини, які стояли на перешкоді швидкому розвитку соціалістичного сільського господарства і зростанню добробуту всього трудящого селянства в роки соціалістичної перебудови.

Наші класові вороги, хапаючись за недоліки і невисокі показники колгоспного господарювання в 1931—1932 рр., перебільшуючи помилки, що мали місце в колгоспному будівництві, всіма засобами намагались довести нежиттєвість колгоспів, дискредитувати в очах селянства саму ідею колективізації і тим зірвати будівництво соціалізму в СРСР. Та трудяще селянство не пішло на цей застарілий прийом наших класових недругів.

Радянське селянство і весь наш народ добре пам'ятають, як міжнародна реакція і внутрішня контрреволюція оцінювали Велику Жовтневу соціалістичну революцію, як вони намагались дискредитувати неп, першу п'ятирічку і взагалі довести неспроможність робітників і селян побудувати свою державу. Відомо, як жорстоко посміялась історія над всіма «пророцтвами» класових ворогів.

Робітничий клас і селянство, будуючи першу в світі Радянську державу, мали на своєму новому шляху і недоліки, і помилки, але їх було набагато менше, ніж допускала буржуазія в своїх революціях. «А коли взяти питання по суті,— писав В. І. Ленін,— хіба бувало в історії, щоб новий спосіб виробництва прищепився відразу, без довгого ряду невдач, помилок, рецидивів?» [1].

Та невдачі і помилки в колективізації сільського господарства не спинили руху мільйонних мас трудящого селянства до нового соціалістичного життя. Робітничий клас на чолі з Комуністичною партією привів його через всі знегоди і перешкоди до повної перемоги колгоспного ладу.

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 378.

РОЗДІЛ V

СЕЛЯНСТВО УКРАЇНИ В ПЕРІОД ЗАВЕРШЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА, ПЕРЕМОГИ І ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЛАДУ (1933 — червень 1941 рр.)

ПІДНЕСЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА. СТВОРЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ВІДДІЛІВ ПРИ МТС

Колективізація сільського господарства—практичне втілення в життя ленінського кооперативного плану — була процесом становлення нових соціалістичних виробничих відносин на селі, які створили умови для могутнього піднесення всіх галузей сільськогосподарського виробництва, матеріального і культурного рівня життя селян.

«Перехід радянського села до великого соціалістичного господарства,— говориться в новій Програмі КПРС,— означав **велику революцію в економічних відносинах, в усьому укладі життя селянства.** Колективізація назавжди визволила село від куркульської кабали, від класового розшарування, від розорення і злиднів. На основі ленінського кооперативного плану одвічне селянське питання було по-справжньому розв'язане» [1].

Дострокове виконання плану першої п'ятирічки сприяло дальшому зміцненню колгоспного ладу, перемозі соціалізму на селі. Наприкінці п'ятирічки на Україні було 25 тис. колгоспів з охопленням 69% селянських господарств і 78% всієї посівної площі республіки, діяли 592 машинно-тракторні станції.

З перемогою колективізації ще більше зміцніли економічні й політичні основи радянського ладу, союз робітничого класу і трудового селянства, соціалістичні виробничі відносини перемогли як в місті, так і на селі. Тим самим відкрилися найширші можливості безперешкодного розвитку продуктивних сил країни.

Проте взимку і особливо навесні 1933 р. на селі склались тяжкі умови, викликані рядом об'єктивних і суб'єктивних причин.

З одного боку — ще недостатня машинно-технічна база сільського господарства, несприятливі кліматичні умови 1931—1932 рр., нестача керівних колгоспних кадрів, яких доводилося готувати поспіхом, перешкоди, що їх чинило приречене на загибель куркульство. З другого — мали

[1] Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1961, стор. 12.

місце перегини у проведенні колективізації і хлібозаготівель, політико-виховна робота партійних і комсомольських організацій серед колгоспників не всюди була на належному рівні, мали місце недоліки в організації праці, в колгоспах була ще слабка трудова дисципліна.

З усіх цих причин у багатьох місцевостях України був недорід, не вистачало насіння, колгоспники одержали мало хліба на трудодні. Подекуди до колгоспного керівництва пробрались куркульсько-петлюрівські елементи, які псували машини, знищували худобу, розкрадали народне майно, чим розвалювали колгоспи.

До 1933 р. у плануванні колгоспного виробництва допускались помилки. Виробничо-фінансові плани колгоспів далеко не завжди обговорювались на колгоспних зборах. Велика кількість колгоспних доходів витрачалась на утримання адміністративно-управлінського апарату.

Часто норми виробітку встановлювались без урахування конкретних умов району, механічно, без широкого обговорення на загальних зборах. У колгоспах порушувались строки розподілу доходів.

Навесні 1933 р. на місцях було допущено багато порушень революційної законності щодо колгоспників і особливо селян-одноосібників.

17 травня 1933 р. у газеті «Комуніст» була опублікована стаття Г. І. Петровського «Боротися за революційну законність», в якій автор рішуче виступав проти утисків селян-одноосібників, закликаючи використати всі підойми агітаційно-масової роботи серед селян і забезпечити успіх весняної посівної кампанії.

Недоліки і помилки, допущені в цей період у колгоспному будівництві, позначались на проведенні весняної посівної кампанії 1933 р. Вона пройшла при великих труднощах, особливо в південних областях республіки. Не вистачало посівного матеріалу, сільськогосподарської техніки, робочих рук. Кількість коней у 1933 р. на Україні зменшилась більш як у два рази порівняно з 1928 р. В ряді районів виникли продовольчі труднощі, у зв'язку з чим деяка частина колгоспників змушена була переїхати з своїх сіл у інші місця.

Враховуючи таке тяжке становище, уряд СРСР навесні 1933 р. подав Україні допомогу продовольчим зерном, насінням, борошном, фуражем у розмірі 35 млн. пудів. Допомогу надавали трудящі областей Російської Федерації: Нижньої і Середньої Волги; Башкирії, Горьківського краю, Татарії та ін. Уже в лютому 1933 р. від трудящих братньої Радянської Росії прибули перші ешелони з продовольством — зерном, насінням, борошном вагою понад 13,5 млн. пудів [1]. Надходження продовольчого зерна, насіння і фуражу для колгоспів і радгоспів республіки тривало протягом усієї весни 1933 р.

Необхідно було, насамперед, зміцнити колгоспи в організаційно-господарському і політичному відношенні.

Об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б), який відбувся на початку січня 1933 р., ухвалив створити при МТС політвідділи — особливого роду партійні органи, що були покликані сприяти швидкому розв'язанню важ-

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 196, арк. 170, стор. 177.

ливих і складних завдань, які постали перед партією і народом на відповідальному етапі соціалістичного будівництва.

Політвідділи разом з партійними організаціями повинні були подолати труднощі реконструктивного періоду на селі, зміцнити колгоспи і підняти на вищий рівень всю організаційно-партійну і політико-виховну роботу серед колгоспників.

Безпосереднє керівництво політвідділами здійснювали спеціально утворені політсектори при обласних земельних управліннях і Наркомземах та сільськогосподарський відділ ЦК ВКП(б).

Партійні організації на основі рішень січневого Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) розгорнули насамперед велику роботу по добору кращих кадрів для політвідділів МТС. У ЦК ВКП(б) створено спеціальну комісію по добору кадрів для політвідділів МТС і радгоспів. На Україні така комісія створена при ЦК КП(б)У. Спеціальні комісії створювалися при всіх обкомах партії на чолі з секретарями обкомів, а в ЦК КП(б)У її очолював один із секретарів ЦК, спочатку М. М. Хатаєвич, а пізніше П. П. Постишев.

На роботу в політвідділи відбиралися комуністи, які мали досвід керівної партійної, комсомольської, організаційної і масово-політичної роботи серед населення. Значна їх частина висловила бажання добровільно поїхати на село. Так, наприклад, студент-парттисячник Київського меліоративного інституту Ф. Л. Атаманов, член партії з 1917 р., командир полку в роки громадянської війни, подав заяву до Київського обкому партії з проханням послати його на роботу в політвідділ. Обком партії рекомендував його начальником політвідділу МТС.

Колишній робітник залізничного транспорту, активний комсомольський працівник О. І. Масюренко був висунутий на роботу в політсектор Київського обласного земельного управління на посаду помічника начальника політсектора по комсомолу.

Багато років працював на шахтах Донбасу Д. І. Сафронов. Потім він учився в Дніпропетровському гірничому інституті. У 1933 р. його висунуто на роботу в політвідділ Бориспільської МТС, а згодом — на посаду начальника політвідділу Васильківської МТС Київської області.

Майже всі начальники політвідділів мали загальну вищу і середню освіту, близько половини їх мали вищу політичну підготовку. Багато з них закінчили інститут Червоної професури, Вищі курси марксизму-ленінізму при ЦК ВКП(б), Вищу комуністичну сільськогосподарську школу та інші учбові заклади.

Серйозну допомогу кадрами партійній організації Радянської України подав ЦК ВКП(б). У 1933 р. в республіці працювало більше половини начальників політвідділів і третина заступників начальників по партійно-масовій роботі з числа підібраних і направлених ЦК ВКП(б) з Московської, Ленінградської областей та партійної організації Червоної Армії.

«Мабуть, можна безпомилково сказати,— писала «Правда» 25 квітня 1933 р.,— що вперше за роки революції село одержало у такій великій кількості крупних, політично зрілих і відданих справі партії Леніна більшовиків».

Більшість політвідділів МТС з перших днів своєї роботи встановила правильні взаємовідносини і контакт з райкомами партії, спільно з ними працюючи над питаннями зміцнення колгоспів і МТС. Часто політвідділи МТС разом з райкомами партії проводили наради голів колгоспів, секретарів колгоспних партійних організацій, зльоти ударників, семінари пропагандистів, кущові партійні збори. Беручи участь у засіданнях бюро райкомів, у нарадах і пленумах райкомів партії, сесіях районних виконавчих комітетів, робітники політвідділів глибше вивчали життя району, знали, над якими питаннями працює районна партійна організація.

Райкоми і міськкоми партії в свою чергу допомагали політвідділам у комплектуванні МТС кваліфікованими кадрами і в проведенні масових організаційно-політичних заходів.

Але були випадки, коли керівники деяких райкомів партії займали неправильну позицію щодо політвідділів і, навпаки, робітники політвідділів протиставляли себе райкомам партії.

ЦК ВКП(б), одержавши сигнали про випадки неправильних взаємовідносин між деякими райкомами партії і політвідділами, 15 червня 1933 р. видав постанову «Про роботу політвідділів МТС, про колгоспні осередки і взаємовідносини політвідділів і райкомів», якою вніс ясність у це важливе питання, ліквідувавши непорозуміння, що були в деяких районах, визначив конкретні функції як одних, так і других у галузі керівництва колгоспами і колгоспними партійними організаціями.

Працівники політвідділів брали найактивнішу участь у завершенні перебудови роботи сільських партійних і комсомольських організацій за виробничою ознакою. І це дало свої наслідки: в колгоспах створювались осередки, тісно пов'язані з виробництвом, а комуністи більше зосереджувались на вирішальних ділянках колгоспного виробництва. В цілому ж по республіці кількість комуністів, зайнятих у колгоспному виробництві, збільшилась більше ніж у два рази.

Значну допомогу партійним організаціям у зміцненні колгоспів подав комсомол. Вказівку партії про те, щоб кращих комсомольців послати на роботу в політвідділи, комсомол виконав з честю. У 1933 р. ЦК ЛКСМУ послав у політвідділи 849 кращих членів спілки для роботи помполітами по комсомолу.

До створення політвідділу в багатьох колгоспах зони Софіївської МТС Дніпропетровської області не було комсомольських організацій, а ті, що існували, працювали незадовільно. Незабаром тут було створено 28 первинних колгоспних комсомольських організацій. На вирішальних ділянках колгоспного виробництва стали комсомольці і молоді колгоспники — передовики виробництва. В комсомольській організації колгоспу «Червона зірка» всі комсомольці були ударниками. На всю країну прославив себе хорошими ділами комсомолець — бригадир Софіївської МТС Левко Литвиненко з колгоспу «Шлях майбутній». Вчитись, як треба організовувати працю в польовій бригаді, до нього приїздили не тільки із сусідніх колгоспів, а й з інших областей і республік. Помполітом по комсомолу Софіївської МТС тоді працював Дмитро Перевертайленко. Щоб краще організувати молодь на виконання виробничих завдань, він сам

досконало вивчив трактор і став трактористом першої категорії. За активну роботу уряд нагородив Д. Перевертайленка орденом Леніна. Після ліквідації політвідділів його висунули на відповідальну роботу в апарат ЦК ЛКСМУ.

Якщо в 1932 р. тільки четверта частина всіх секретарів колгоспних комсомольських організацій безпосередньо працювала на виробництві в колгоспах, то в 1933 р. внаслідок перебудови за виробничою ознакою їх стало 76,7%. Причому більшість працювала трактористами, бригадирами, конюхами, сівачами. Секретарями комсомольських організацій колгоспів були переважно передовики виробництва, які своїм особистим прикладом запалювали на боротьбу за зміцнення колгоспів не тільки комсомольців, але й позаспілкову молодь.

В ряді колгоспів політвідділи розкрили куркульсько-ворожі гнізда колишніх офіцерів, петлюрівців, махновців, які проводили підривну роботу всередині колгоспів, організовували шкідництво і саботаж.

Політвідділи разом з партійними організаціями провели значну роботу по вихованню і підготовці колгоспних керівних кадрів та кадрів масових кваліфікацій. Були висунуті на керівні посади колгоспники-виробничники, які проявили себе в труді і громадській діяльності.

За даними політичного управління МТС НКЗ СРСР, за 1933 р. кожний політвідділ у середньому висунув на керівну роботу в колгоспах понад 50 колгоспників-активістів — головами правління, бригадирами, завідуючими тваринницькими фермами і т. п. Особливо велику роботу щодо цього провели політичні відділи МТС в Одеській і Донецькій областях. Наприклад, в Одеській області політвідділи разом з партійними організаціями рекомендували головами колгоспів 49,2%, завгоспами — 44,3, бригадирами — 32,2% від загального числа працівників кожної категорії. В Донецькій області висунули головами колгоспів 44,1%, завгоспами — 59,5, бригадирами — 33,8, завідуючими фермами — 28,1% загального числа працівників кожної категорії [1].

У Вінницькій області за рік роботи політвідділи висунули понад 11 тис. колгоспників-активістів на різні керівні посади в колгоспи — від обліковця в бригаді і до голови правління включно.

Для підготовки кадрів масових спеціальностей було відкрито багато різноманітних короткотермінових курсів, семінарів, агротехнічних гуртків, в яких колгоспники оволодівали науковими основами землеробства. Ось один з багатьох прикладів роботи політвідділів України: в колгоспі «Красний котовець» Веселокутської МТС Одеської області за ініціативою працівників політвідділу колгоспник І. Якуба був призначений старшим конюхом, а потім, при активній підтримці політвідділу, його як хорошого виробничника і організатора колгоспники обрали головою правління. У колгоспі «Новий путь» колгоспника-ударника В. Твердохлібенка було рекомендовано на посаду завгоспа, а в 1934 р. колгоспники обрали його головою правління. Політвідділом Веселокутської МТС Одеської області

[1] Материалы о работе политотделов. М., 1934, стор. 45.

тільки в 1933 р. було висунуто з числа рядових колгоспників 17 голів колгоспів і 45 бригадирів.

Багато колишніх молодих активістів, на яких політвідділи мали великий вплив, потім стали знатними людьми нашої країни, були висунуті на відповідальну партійну і господарську роботу.

З ініціативи політвідділу Старобешівської МТС Донецької області (начальник І. М. Куров) у 1933 р. була створена перша в Радянському Союзі жіноча тракторна бригада.

Начальник політвідділу Грушківської МТС на Одещині С. М. Білоусов разом з працівниками свого апарату доклав багато зусиль, щоб виховати хороших механізаторів із числа рядових колгоспників. Там у 1933 р. розпочали своє трудове життя В. М. Гульчак і В. Я. Кримський. Перший з них тривалий час працював на керівній партійній роботі, зокрема він був секретарем обласного комітету партії. Другий багато років працював на керівній партійній роботі, а потім, після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС як «тридцятитисячник» довгий час працював головою колгоспу на Кіровоградщині.

Політвідділи використовували різноманітні форми масово-політичної роботи серед безпартійного активу. Вони скликали зльоти, наради і конференції колгоспників, жінок, молоді, колишніх червоноармійців, партизанів, а також працівників різних професій — бригадирів, їх помічників, трактористів, агростарост, інспекторів по якості, сівачів, доярок, конюхів. Широко використали політвідділи для роботи з колгоспним активом різноманітні школи, гуртки, курси, семінари і колгоспні університети.

Політвідділи організовували конкурси на кращих косаря, тракториста, снопов'язальницю, провадили конференції ударників, вручення перехідного Червоного прапора, організовували червоні і чорні дошки, випускали листівки на актуальні теми дня тощо. Цими формами масово-політичної роботи політвідділи МТС і колгоспні партійні організації добивались піднесення виробничої активності колгоспних мас.

Велике значення в справі політичного, організаційно-господарського зміцнення колгоспів мала також робота політвідділів по вихованню жіночого активу.

В штаті політвідділів працювали помічники начальника політвідділу по жіночій роботі, підібрані партійними організаціями з числа кращих жінок-активісток, політично грамотних, з відповідною загальною освітою. На роботу помічниками начальника політвідділу по жіночій роботі посилали вчителів, агрономів, працівників культури, вищих учбових закладів, студентів комуністичних шкіл, партійних працівників. Так, наприклад, партійна організація Всеукраїнського інституту комуністичної освіти відібрала і послала в політвідділ 18 жінок-комуністок. Серед них — Є. І. Вороновицька, А. К. Борзикіна, Л. П. Саленко, П. В. Вовк та інші.

У колгоспах з ініціативи політвідділів були організовані спеціальні жіночі бригади по вирощуванню цукрових буряків, городніх культур, картоплі, конопель тощо. Відзначаючи видатні заслуги в колгоспному будівництві, енергійну боротьбу за організаційно-господарське зміцнення колгоспів і активну участь в усіх господарсько-політичних кампаніях, Пре-

Перша в СРСР жіноча тракторна бригада на чолі з П. М. Ангеліною в Старебешівській МТС.

зидія ЦВК СРСР 8 квітня 1934 р. нагородила орденом Леніна першу групу знатних жінок-колгоспниць Дніпропетровщини. Серед них були Домаха Миколаївна Чапець, доярка з комуни «Інтернаціональна», Ганна Миколаївна Киненко, бригадир польової бригади колгоспу ім. Сталіна, Євдокія Пантелеймонівна Кучер, член правління комуни «Комнезам» [1].

На кінець 1934 р. у складі керівних колгоспних кадрів на Україні було 2646 жінок голів і заступників голів колгоспів, понад 7 тис.— членів правління колгоспів, близько 2,5 тис.— бригадирів, 3,3 тис.— завідуючих колгоспними фермами, 192,4 тис.— ланкових, 3,1 тис.— трактористок, 21,2 тис.— доярок, 6,6 тис.— телятниць, 18 тис.— свинарок. Всього у провідних професіях колгоспної праці в колгоспах України на цей період налічувалось 267,4 тис., а через один рік — 376 тис. колгоспниць.

В боротьбі за зміцнення трудової дисципліни і підвищення продуктивності праці в колгоспах важливу роль відіграла політвідділівська преса.

На початку 1934 р. кожна політвідділівська газета на Україні в середньому мала до 90 активних сількорів. Характерним прикладом роботи політвідділівських газет може бути «Знамя политотдела» Шептаківської МТС Чернігівської області. За рік її редакція одержала від сількорів 1026 листів, 820 з яких надруковано, решта використана працівниками політвідділу для усунення вказаних у листах недоліків на місцях. 149

[1] «Правда», 10 квітня 1934 р.

колгоспників було залучено в ряди сількорів, більшість яких часто і активно писала. Редакція систематично проводила наради і семінари сількорів і редакторів колгоспних стінгазет, що пожвавлювало роботу сількорів і зміцнювало зв'язок газети з своїми колгоспними кореспондентами.

Політвідділи принесли на село новий стиль роботи. Вони викорчовували застарілі методи керівництва на селі шляхом поліпшення організаційно-партійної і масово-політичної роботи, добивались посилення авангардної ролі комуністів і комсомольців у колгоспному виробництві, виховували і згуртовували колгоспний актив.

«Політвідділи,— говорив С. М. Кіров,— були найбільш свіжим струменем на селі, який пожвавлював і підштовхував роботу і секретарів райкомів, і голів райвиконкомів, і директорів радгоспів та МТС» [1].

Правдивий образ начальника політвідділу — Володимира Петровича Березкіна — відобразив письменник П. Ходченко в романі «Зростання». На жаль, це єдиний твір в українській художній літературі післявоєнних років, де розповідається про славні діла політвідділівців.

Постановою ЦВК Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 7 травня 1934 р. велика група працівників політвідділів, в тому числі 31 начальник політвідділів УРСР, нагороджені орденом Леніна.

В зв'язку з успішним виконанням політвідділами покладених на них завдань, корінними змінами обстановки на селі, рішенням листопадового Пленуму ЦК ВКП(б) (1934 р.) вони були перетворені у звичайні партійні органи, а працівники залишені для роботи в сільських райкомах партії.

Велику допомогу у зміцненні колгоспів, машинно-тракторних станцій подав селянству робітничий клас. Шефство міста над селом значно зросло, стало більш дійовим.

Всеукраїнська рада професійних спілок у березні 1933 р. скликала у Харкові Всеукраїнську конференцію представників профспілкових організацій в питаннях шефської роботи на селі. Від промислових підприємств вимагалось не тільки проводити агітаційно-пропагандистську, культурно-освітню роботу, а головним чином подавати технічну, матеріальну допомогу колгоспам і машинно-тракторним станціям у підготовці до польових робіт. Гостро стояло питання про ремонт тракторного парку навесні 1933 р. Не вистачало запасних частин. У багатьох МТС не було кваліфікованих кадрів ремонтників.

Президія Всеукраїнської Ради професійних спілок звернулася до всіх профспілкових організацій України із закликом подати практичну допомогу колгоспам, машинно-тракторним станціям, радгоспам у ремонті тракторного парку. Створювались робітничі бригади із спеціалістів і посилались до колгоспів і МТС для проведення ремонту сільськогосподарських машин.

Колектив Харківського тракторного заводу в 1933 р. направив на постійну роботу в підшефні села Харківської області понад 300 робітників, серед яких багато хто знав слюсарну і токарну справу, вмів управляти сільськогосподарськими машинами. Київський завод «Більшовик» у

[1] С. М. Кіров. Вибрані статті і промови. К., 1939, стор. 536.

підшефний Тальнівський район послав навесні 1933 р. групу з 54 робітників, які організували 8 похідних майстерень, обладнали 5 хат-лабораторій. 76 промислових підприємств і установ Києва подавали шефську допомогу машинно-тракторним станціям.

Ініціаторами соціалістичного змагання за кращу постановку шефської роботи були комуністи і комсомольці. Проводились мобілізації кращих комуністів і комсомольців, які вміли водити трактори, для роботи у колгоспах і машинно-тракторних станціях. Тільки київські міські партійна і комсомольська організації навесні 1933 р. відібрали понад 1000 комуністів і комсомольців — робітників з промислових підприємств, студентів технічних вузів і середніх спеціальних навчальних закладів, шкіл ФЗУ для роботи трактористами, техніками, токарями, слюсарями в колгоспах і машинно-тракторних станціях Київської області [1]. Багато хто з них проходив спеціальну підготовку на шестимісячних курсах і потім залишався постійно працювати на селі.

На заводах за замовленнями МТС виготовлялись запасні частини для тракторів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин. Багато промислових підприємств виділяли з своїх резервів інструменти, токарні верстати та інше устаткування для машинно-тракторних станцій і машинно-технічних майстерень.

По лінії профспілок подавалась велика допомога колгоспному селу, особливо радгоспам, МТС, школам в організації громадського харчування. За ініціативою профспілкових комітетів промислові підприємства України тільки навесні 1933 р. виготовили понад 400 польових кухонь [2]. Профспілки будували громадські їдальні, виділяли додаткові кошти для закупівлі продуктів і кухонного інвентаря. По лінії органів охорони здоров'я за активною участю профспілкових організацій для робітників і службовців радгоспів, МТС і МТМ було організовано понад 1000 медпунктів, 8394 аптечки першої допомоги, десятки сезонних амбулаторій, створювались сезонні ясла і садки для дітей.

Робітничий клас для допомоги колгоспному селу створив спеціальну сільськогосподарську авіацію, яка вперше в 1933 р. на Україні брала участь у польових роботах, в боротьбі з шкідниками полів, у внесенні добрив на поля тощо.

Шефство міста над селом було однією з форм дальшого зміцнення союзу робітничого класу і колгоспного селянства.

Завдяки всебічній допомозі робітничого класу селу, організаторській і політичній діяльності політвідділів, конкретній роботі сільських партійних і комсомольських організацій колгоспи і МТС України виконали в строк план весняної сівби 1933 р. і заклали хорошу основу для майбутнього урожаю.

Червневий Пленум ЦК КП(б)У (1933 р.) визначав, що в переважній більшості районів і колгоспів республіки значно поліпшилась якість обробітку землі і посіву. Ширше, ніж в минулі роки, запроваджувалась

---

[1] «Молодий пролетар», 27 лютого 1933 р.
[2] «Пролетарий», 17 березня 1933 р.

агротехніка. Стала проводитись глибока оранка, запроваджувалась сівозміна, продуктивніше використовувались трактори, сівалки та інші сільськогосподарські машини. На 1 червня 1933 р. на Україні було посіяно зернових культур на 1,5 млн. *га* більше, ніж на цей час у 1932 р.

Першими завершили весняну сівбу колгоспи Кагарлицької МТС Київської області, де начальником політвідділу працював І. М. Грекун, Чаплинської МТС Одеської області (начальник політвідділу І. Я. Морозов), Новотроїцької МТС Дніпропетровської області (начальник політвідділу П. С. Цвиль), Куп'янської МТС Харківської області (начальник політвідділу А. Д. Веселовський), Шевченківської МТС Одеської області (начальник політвідділу Г. О. Хлєбников), Остропільської МТС Вінницької області (начальник політвідділу І. І. Булгаков).

Особливого значення набули питання участі трудового селянства в громадсько-політичній діяльності у роки колективізації сільського господарства, коли потрібно було удосконалювати всі ланки державного апарату, удосконалювати принцип управління на основі демократичного централізму, переборювати пережитки минулого, виховувати селян у дусі колективізму.

Розуміння колгоспним селянством своєї ролі в соціалістичних перетвореннях села знайшло яскраве виявлення в зростанні його політичної активності і участі в роботі Рад, у виборчих кампаніях до Рад, у зміцненні інтернаціональних зв'язків.

Восени 1934 р. на Україні проходили вибори до сільських Рад, в яких взяло участь 89,6% селян. До сільських Рад було обрано понад 213,5 тис. депутатів. Серед них — 76,1% колгоспників.

Вибори до сільських Рад характеризувались зростанням активності трудящих жінок. Якщо в 1930—1931 рр. явка жінок на виборчі збори на селі становила 71,8%, то у виборах 1934 р.— 87,4%. Кількість жінок, обраних до складу сільських Рад, збільшилась до 28,3% проти 20,9 у 1930—1931 рр. Найвищий процент обраних жінок до сільських Рад дала Київська область — 31,5.

Партійно-комсомольський прошарок у нових сільських Радах становив по республіці 34,9% (в попередньому складі — 25,4%). Більше половини депутатів до складу сільських Рад обиралися вперше; 18,5% голів сільських Рад поновились.

До сільських Рад обирали кращих людей колгоспного виробництва, сільської інтелігенції, тих, хто активно брав участь у громадсько-політичному житті села.

Вибори до сільських Рад сприяли дальшому організаційно-господарському зміцненню колгоспів, залученню до них трудящих-одноосібників. На Україні під час виборчої кампанії вступило до колгоспів близько 100 тис. одноосібницьких господарств. Активну участь брало колгоспне селянство у виборах до районних, міських, обласних Рад наприкінці 1934 р.

У січні 1935 р. відбувся XIII з'їзд Рад України. В його роботі взяло участь 1005 чол., з них робітників від верстата — 154, колгоспників — 163. Із загальної кількості 366 членів Всеукраїнського Центрального

Виконавчого Комітету 52 були представниками села, людьми, безпосередньо зайнятими у колгоспному виробництві. Серед них — А. Шевчук, колгоспник Джулинського району Вінницької області, М. Шефер, колгоспниця Молочанського району Дніпропетровської області, О. Сердюк, колгоспниця Чорнобаївського району Київської області, Я. Запорожець, колгоспник Лубенського району Харківської області, М. Богдан, голова колгоспу ім. Шевченка Одеської області та багато інших.

Марина Гнатенко — одна із зачинателів руху п'ятисотенниць на Україні.

Докорінні зміни в економіці і класовій структурі країни приводили до дальшої демократизації політичного життя Радянського Союзу. Назріла потреба зміни Радянської Конституції, прийнятої у 1924 р.

У зв'язку з опублікуванням проекту нової Конституції СРСР, у 1936 р. повсюдно проводились пленуми сільських Рад, районні і обласні з'їзди Рад, де обговорювався проект нової Конституції, підбивались підсумки роботи за рік і вносились доповнення і зміни до проекту Конституції. Виступаючі розповідали про зміни, що відбувалися на селі за роки Радянської влади. Голова колгоспу ім. Шевченка Одеської області Марфа Богдан на районному з'їзді Рад говорила: «Мені вже 55 років, але я не відчуваю старості і тягара цих років. Все страшне й жахливе залишилося позаду. Це минуле було для нас дійсно гірким. Мого діда поміщик проміняв на собаку. Сама я немало намучилась і натерпілась з своїми 7 дітьми на маленькому клаптикові землі. Радянська влада і велика наша Комуністична партія відкрили мені і моїм дітям шлях до щасливого і заможного життя. Я тепер повноправна громадянка, я член уряду, розв'язую державні справи» [1].

Для обговорення і затвердження проекту Конституції 25 листопада 1936 р. у Москву на з'їзд з'їхалися передові люди колгоспних ланів України: Ганна Швидка, ланкова колгоспу села Почапинці Вінницької області, Мотря Пекельна, тисячниця села Драбівки на Київщині, Іван Гринчук, бригадир польової бригади Вінницької області, Марія Епп — знатна доярка колгоспу ім. Тельмана Дніпропетровської області, орденоносці Павло Мішуглі, Паша Ангеліна, Марина Гнатенко та інші.

[1] «Комуніст», 21 листопада 1936 р.

Прийняття нової Конституції Союзу РСР означало поворот у політичному житті країни. Суть цього повороту полягала в проведенні дальшої демократизації виборчої системи в розумінні заміни не повністю рівних виборів до Рад рівними, багатоступінчастих — прямими, відкритих — закритими.

Перехід до загальних, рівних і прямих виборів при таємному голосуванні сприяв посиленню політичної активності мас, ширшому їх залученню до управління державою.

У липні 1937 р. на сесії ЦВК СРСР затверджено Положення про вибори до Верховної Ради СРСР. Вибори було призначено на 12 грудня 1937 р.

Нова Конституція, на відміну від конституцій капіталістичних країн, виключала обмеження виборчих прав населення за статтю, расовою і національною приналежністю, освітнім цензом, майновим станом, соціальним походженням тощо.

Зросла політична активність селянства України знайшла свій яскравий вияв у період підготовки і проведення виборчої кампанії до вищих органів Радянської влади.

Колгоспники України на передвиборних зборах висували в депутати Верховної Ради визначних партійних і радянських діячів—С. В. Косіора, В. Я. Чубаря, Г. І. Петровського, І. Е. Якіра, В. П. Затонського, кращих організаторів колгоспного виробництва. Колгоспники сільгоспартілі ім. Політвідділу Старобешівського району Донецької області висунули в депутати Верховної Ради П. М. Ангеліну, трудівники Миргородського району Полтавської області—свою знатну землячку орденоносця Г. Д. Овчаренко, працівники одного з колгоспів Штепівського району — М. Ф. Онопрієнка, колгоспники с. Старосілля на Київщині намітили кандидатом до Верховної Ради заспівувача стахановського руху на колгоспних ланах М. С. Демченко. Трударі артілі «Комунар» Богуславського району — кандидатом у депутати Верховної Ради СРСР С. А. Загорільського — голову колгоспу с. Товсте Вільшанського району на Київщині, колгоспники однієї з артілей Гайворонського району на Одещині на своїх зборах висунули в депутати Верховної Ради СРСР кращого бригадира-орденоносця Д. М. Федченка.

Вибори пройшли з великим піднесенням, як всенародне свято.

По Українській РСР з 17 530 751 чоловік, які мали право взяти участь у виборах до Верховної Ради СРСР, проголосувало 17 098 100 чоловік, що становить 97,5% від загальної кількості громадян, що мали право голосу. По СРСР процент тих, хто брав участь у голосуванні, по відношенню до кількості виборців становив 96,5 [1].

Ці цифри свідчили про величезну активність виборців, якої не знала і не може знати жодна капіталістична країна.

Як відомо, 1933 р. був роком приходу Гітлера до влади в Німеччині, роком початку інтенсивної підготовки фашизмом нової світової війни. На Сході брязкали зброєю японські мілітаристи. Активна діяльність Радян-

[1] «Комуніст», 15 грудня 1937 р.

ського уряду на міжнародній арені була спрямована проти паліїв війни, за колективну безпеку. Водночас Радянський уряд зміцнював обороноздатність СРСР.

Трудяще селянство України, як і весь радянський народ, активно підтримувало заходи уряду СРСР. Воно зміцнювало також інтернаціональні зв'язки з трудящими масами капіталістичних країн, подавало матеріальну і морально-політичну допомогу жертвам фашизму. Після провалу Лейпцігського процесу над видатним діячем міжнародного комуністичного руху Г. Димитровим, влаштованого німецькими фашистами під безпосереднім керівництвом Герінга, мужній борець проти фашизму прибув до Радянського Союзу. Колгоспники України разом з усім радянським народом вітали його, запрошували відвідати колгоспи, присвоювали своїм соціалістичним господарствам його ім'я. На обласних з'їздах колгоспників-ударників, що проходили в лютому—березні 1934 р., Г. Димитрова одностайно обирали до почесної президії. Селяни України неодноразово висловлювали свою пошану і любов до Ернста Тельмана, вождя німецького пролетаріату, кинутого фашистами до в'язниці.

В лютому 1934 р. було потоплено в крові повстання віденських робітників, що піднялись на захист демократичних прав і свободи. До голосу протесту робітничого класу СРСР приєдналися і українські трударі. На численних колгоспних зборах і мітингах одностайно відраховувався одноденний заробіток на користь родинам жертв фашистського терору. Тисячі селян вступали до лав МОДРу. Тільки по Смілянському району на Київщині восени 1934 р. до цієї міжнародної організації вступило понад 1000 селян.

У жовтні 1934 р. фашисти Іспанії жорстоко розправилися з революційним повстанням робітників Астурії. В колгоспах, як і на промислових підприємствах, радгоспах і МТС України і СРСР в цілому, проходили мітинги солідарності, влаштовувались суботники, трудящі збирали гроші у фонд допомоги робітникам Астурії. Ще більшу допомогу подали трудящі Радянського Союзу, в тому числі колгоспники України, іспанському народові під час його беззавітної боротьби проти внутрішнього і міжнародного фашизму в 1936—1938 рр. У листі до газети «Комуніст» колгоспники с. Старосілля на Київщині писали: «Працюючи на колгоспних соціалістичних ланах, борючись за високий урожай, ми щодня, щогодини слідкуємо за героїчною боротьбою іспанських трудящих, які мужньо єдиним фронтом відстоюють свою волю, демократію, мир від кривавих фашистських собак... За місяці героїчної боротьби полягло в бою немало славних революціонерів Іспанської республіки, в яких залишилися діти без батька, без материнської ласки і без шматка хліба. Ми пам'ятаємо про них, ми їм допомагаємо...» Слідом за робітниками Трьохгорної мануфактури в Москві та інших підприємств, колгоспниці України розгорнули добровільний збір коштів на допомогу матерям і дітям борців народного фронту Іспанії. Понад 47,5 млн. крб. зібрали трудящі країни. На ці кошти було відправлено 5 пароплавів з продовольством і промислових товарів для іспанського народу. Чимало колгоспниць, наприклад, Килина Сохань

з колгоспу «12-річчя Жовтня» Білопільського району на Харківщині відправляли окремо продовольчі 16-кілограмові посилки до Іспанії.

Селянство України активно підтримувало заходи партії і уряду по зміцненню обороноздатності СРСР. У ці роки стали масовими сільські і районні організації добровільних товариств «Тсоавіахіму», «Червоного хреста» та ін. Активність українських колгоспників свідчила про їх зрослу політичну зрілість та інтернаціональну свідомість.

РОЗВИТОК КОЛГОСПНОГО ВИРОБНИЦТВА У РОКИ ДРУГОЇ І ТРЕТЬОЇ П'ЯТИРІЧОК

Велику роль у організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграли машинно-тракторні станції. Вони були тією базою, на основі якої в роки довоєнних п'ятирічок досягнуто значного піднесення культури соціалістичного землеробства, проведено розширення посівних площ, скорочення строків і поліпшення якості сільськогосподарських робіт, а також запровадження комбайнового збирання зернових.

Затверджений урядом у лютому 1933 р. «Примірний договір МТС з колгоспами» чітко визначив завдання машинно-тракторних станцій у нових умовах розвитку колгоспного ладу. За договором, МТС брали на себе зобов'язання виконати в колгоспах всі основні сільськогосподарські роботи: сівбу, збирання, обмолот зерна та ін. МТС посилали до колгоспів своїх агрономів та інших спеціалістів, які подавали повсякденну агрономічну допомогу у складанні виробничих планів, встановленні сівозміни, організації і обліку праці колгоспів, розподілі доходів. МТС взяли активну участь у підготовці керівних кадрів для колгоспів.

У свою чергу, колгоспи зобов'язувались надати для всіх робіт потрібну кількість робочої сили, точно виконувати вказівки агрономів і своєчасно удобрювати поля.

Договір колгоспу з МТС, як правило, обговорювався на пленумах сільрад, на зборах робітників МТС і набирав чинності після обговорення і затвердження його загальними зборами колгоспників.

Підвищення продуктивності праці в колгоспному виробництві було б неможливим без міцної трудової дисципліни в колгоспах, МТС і радгоспах. У 1933 р. стався помітний злам у ставленні колгоспників до колективної праці, в результаті чого різко підвищилась кількість вироблених трудоднів. Обстеження 59 колгоспів України показало, що коли в 1932 р. в середньому на одного працездатного колгоспника припадало 115 трудоднів, то в цих же колгоспах у 1933 р. кількість трудоднів зросла до 147.

По Мелітопольському району Донецької області було вироблено в середньому на одного працездатного члена колгоспу в 1932 р. 156, у 1933 р.— 181, у 1934 р.— 211 трудоднів. Не тільки в окремих районах, але й у всіх колгоспах республіки виробіток трудоднів у ці роки різко підвищився.

«Чи можна було сподіватися раніше, що навесні, на перший день пасхи, селянин, або особливо селянка, вийшов працювати в поле. А в

цьому 1933 р.,— писав начальник політвідділу Диканьської МТС Харківської області,— на пасху не тільки не було жодного прогулу по всіх колгоспах, а, навпаки, кількість виходів перевищила денні наряди. В колгоспах, обслуговуваних Диканьською МТС, у період весняної сівби 1933 р. щоденні виходи на роботу всіх працездатних колгоспників по всіх колгоспах становили 99,5%. В результаті хорошої організації праці і правильного розподілу сил колгоспи Диканьської МТС виконали надранню сівбу на 280%. Результатом цієї ударної праці був багатий урожай».

У більшості колгоспів республіки почалась боротьба за ущільнення робочого дня, за перевиконання норм виробітку, із спізненнями на роботу.

Численні факти трудового ентузіазму колгоспників свідчили про великий злам у їх психології, ставленні до праці.

В результаті героїчних трудових зусиль колгоспного селянства і допомоги, одержаної ним від робітничого класу, у 1933 р. на Україні було вирощено хороший урожай. З кожного гектара посіву зернових було зібрано майже в два рази більше зерна, ніж у попередньому році. Незважаючи на пережиті труднощі, трудівники села в основній масі виявили високе розуміння завдань, що стояли перед ними. 400 тис. колгоспників і колгоспниць за високі показники в боротьбі за врожай і організаційно-господарське зміцнення колгоспів тільки в 1933 р. одержали звання ударника соціалістичних ланів. Уряд УРСР нагородив багатьох знатних людей колгоспного села орденами. Серед нагороджених орденом Трудового Червоного Прапора були: Костянтин Апостолов, тваринник с. Сабіне Новоодеського району Одеської області, Купріян Рибка, колгоспник с. Григорівки Косівського району Чернігівської області, Марія Підгорна, колгоспниця с. Порфирівки Ічнянського району Чернігівської області, Микита Мина, колгоспник с. Юстимівки Тобінського району Харківської області [1].

Нові соціалістичні форми праці на селі зародились і розвивались у рішучій боротьбі з класово ворожими елементами, які перешкоджали підвищенню продуктивності праці в МТС, радгоспах і колгоспах. Учасники соціалістичного змагання і ударники колгоспних ланів боролись проти рутини, застарілих форм праці, за нові форми і методи праці. Це була боротьба між старим і новим, між відмираючим і тим, що народжувалося.

Соціалістичне змагання і ударництво в колгоспах було не тільки одним із засобів підвищення ефективності колгоспного господарства, воно також сприяло ліквідації пережитків капіталізму в свідомості людей, вихованню комуністичної свідомості і дисципліни праці.

Величезну роль у справі докорінної зміни ставлення до праці відіграли послідовне впровадження принципу оплати за працю і боротьба із зрівнялівкою. Вперше у 1933 р. в колгоспах республіки здійснювалась на практиці постанова ЦК ВКП(б) про різну оцінку трудодня бригади залежно від досягнутої врожайності та інших якісних показників.

[1] «Вісті», 27 лютого 1934 р.

На початку 1933 р. Наркомзем СРСР розробив «Приблизні норми виробітку на 1933 р.» у колгоспах країни та інструкцію «Про оцінку в трудоднях різних сільськогосподарських робіт у колгоспах».

Підвищувалася оплата на 20% бригаді, яка добивалася вище середнього врожаю в колгоспі, і знижувалася бригаді, що давала врожай нижчий середнього по колгоспу. Така система заохочувала до кращого обробітку землі і підвищувала продуктивність праці.

На Україні розгорнулась рішуча боротьба з розбазарюванням трудоднів на непотрібні адміністративно-управлінські витрати в колгоспах. У багатьох господарствах створювались спеціальні комісії з колгоспників-активістів для перевірки правильного нарахування трудоднів управлінському апарату.

Переборюючи численні труднощі, пов'язані з розвитком багатогалузевих колективних господарств, колгоспники Радянської України з року в рік зміцнювали своє громадське господарство, створювали необхідну базу для заможного і культурного життя.

У колгоспах почали краще використовувати сільськогосподарську техніку і насамперед тракторний парк. Досить, наприклад, сказати, що сезонне навантаження на трактор по республіці становило у 1934 р. в переводі на м'яку оранку 421 *га* проти 348 *га* у 1933 р. Витрати пального на один *га* (в переводі на м'яку оранку) в середньому по Україні становили у 1933 р. 32 *кг*, у 1934 р.— 22 *кг*. Загальні посівні площі республіки у 1934 р. стабілізувалися на рівні 26 млн. *га*, що на 0,5 млн. *га* перевищувало посівну площу 1929 р. і на 3 млн. *га* — дореволюційну.

Колгоспи України у 1933—1934 рр. почали працювати на основі впровадження передової агротехніки. Якщо, наприклад, у 1932 р. чистих парів було 600 тис. *га*, у 1933 р.— 1600 тис. *га*, то у 1934 р.— 2300 тис. *га*. У 1932 р. зернові культури на Україні зовсім не прополювались, у 1933 р. було прополено 5800 тис. *га*, а у 1934 р.— вже 11 800 тис. *га* зернових посівів. У 1933 р. на колгоспні поля було вивезено 16 млн. возів гною, а в 1934 р.— 26 млн. возів.

Досягнення колгоспів України в організаційно-господарському і політичному зміцненні привели до значного підвищення врожайності полів. Валовий збір зерна на Україні (по всіх категоріях господарства) становив у 1933 р. 223 млн. *ц* проти 147 млн. *ц* у 1932 р. Зросла врожайність технічних культур. Наприклад, середня врожайність цукрових буряків по республіці у 1934 р. становила 100,1 *ц* з *га* проти 36 *ц* з *га* у 1932 р. Весняна сівба і збирання врожаю 1933 і 1934 рр. по республіці, як і по всій країні, пройшли значно краще і організованіше, ніж у минулі роки.

Успіхи колгоспів республіки в період 1933—1934 рр. створили необхідні передумови для дострокового виконання державних планів хлібозаготівель. Радянська Україна в 1933 р. виконала план по всіх видах зернопоставок достроково, до XVI річниці Жовтня, а в 1934 р.— одна з перших по Радянському Союзу.

На початок 1935 р. колгоспи України вже мали численні кадри, які володіли сучасною технікою і брали активну участь в організаційно-господарському зміцненні колективних господарств.

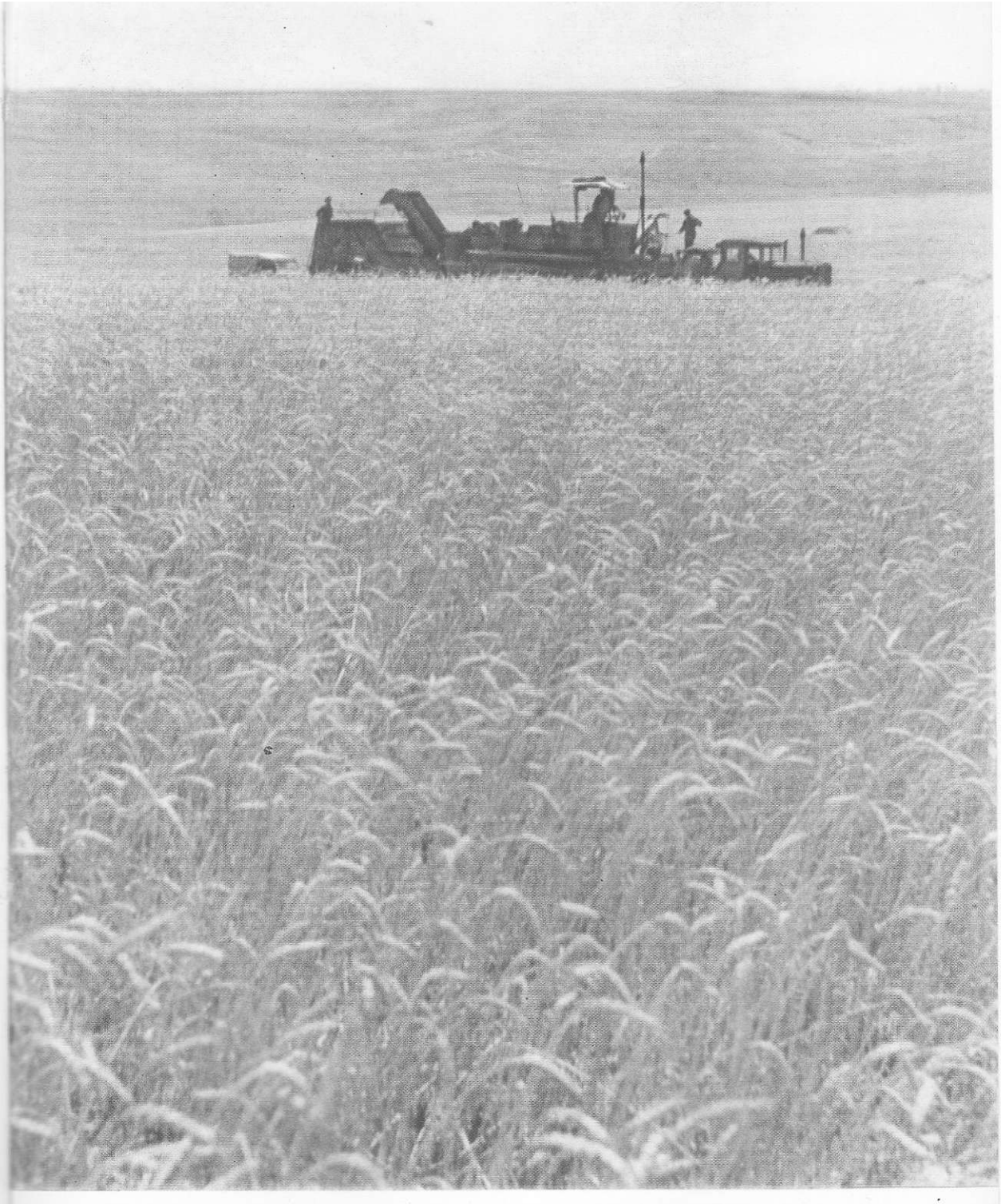

Лани неозорі.

Голова ВУЦВК Г. І. Петровський з делегатами від України на II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників обговорює примірний Статут сільгоспартілі.

В цих умовах назріла потреба заміни старого Статуту сільськогосподарської артілі 1930 р. новим. Статут сільськогосподарської артілі 1930 р. відіграв велику роль у розгортанні суцільної колективізації, він повністю відповідав завданням першого періоду колективізації. Але він мав мало положень про те, як вести велике громадське господарство. Там не було згадок про постійні бригади, про застосування трудодня. Положення Статуту 1930 р. про розподіл прибутків, про розміри присадибних ділянок колгоспних дворів і в ряді інших питань застаріли і потребували доповнень і змін.

Новий примірний статут сільськогосподарської артілі прийнято в лютому 1935 р. Другим Всесоюзним з'їздом колгоспників-ударників у Москві. На з'їзді від України було 269 делегатів — передових людей колгоспного села. Серед них — Євдокія Пантелеймонівна Кучер (Дніпропетровська область), Леонід Костянтинович Литвиненко (Дніпропетровська область), Парасковія Микитівна Ангеліна (Донецька область), Марія Сафронівна Демченко (Київська область), Демид Андрійович Фотун (Чернігівська область), Дем'ян Іванович Бондар (Харківська область), Олександр Макарович Солодов (Харківська область), Іван Антонович Найдьонов (Одеська область), Одарка Микитівна Федченко (Одеська

область), Любов Сергіївна Семенець (Київська область), Олекса Варфоломійович Завгородній (Дніпропетровська область) та багато інших.

У травні 1935 р. ЦК КП(б) України і РНК Української РСР прийняли постанову «Про заходи по виробленню, обговоренню і затвердженню колгоспами статуту сільськогосподарської артілі по Українській РСР». В ній рекомендувались для колгоспів граничні норми площ присадибної землі колгоспного двору, пропонувалось відрізати надлишки присадибної землі колгоспного двору або збільшити її в тих випадках, коли ділянка цієї землі перевищувала граничну для даного району норму або була меншою. Статут сільськогосподарської артілі 1935 р. визначив також граничні розміри поголів'я продуктивної худоби в особистій власності колгоспного двору.

Статут сільськогосподарської артілі 1935 р. було обговорено на загальних зборах усіх колгоспів республіки і затверджено в присутності не менше двох третин членів кожного колгоспу. Районні виконавчі комітети вручили кожному колгоспові державний акт на закріплення землі на вічне користування.

У 1935 р. за прикладом новаторів промисловості розгорнувся рух новаторів праці в сільському господарстві.

Ініціатором нової організації праці в умовах широкого використання сучасної агротехніки на Україні була ланкова колгоспу «Комінтерн» Петровського району Київської області комсомолка Марія Демченко. У 1935 р. її ланка виростила 523 *ц* цукрових буряків з *га* при середній урожайності 135 *ц*, показавши необмежені можливості підвищення врожайності, закладені в колгоспному виробництві. Марія Демченко, як заспівувачка п'ятисотенниць у сільському господарстві, була нагороджена орденом Леніна, а колгоспниці з її ланки Є. Л. Савченко, І. П. Ткаченко, Д. С. Демченко — орденами Трудового Червоного Прапора. Крім цього, Центральний Виконавчий Комітет СРСР оголосив Марії Демченко подяку за виявлену ініціативу в справі організації соціалістичного змагання за високі врожаї цукрових буряків. У цьому ж колгоспі ланка комсомолки Марини Гнатенко виростила 510 *ц* цукрових буряків з гектара. Марина Гнатенко теж була нагороджена орденом Леніна.

Того ж року ланка під керівництвом шістдесятирічної колгоспниці Ганни Кошової з колгоспу «Червоний велетень» Велико-Половецького району Київської області виростила понад 500 *ц* цукрових буряків з *га*.

Приклад п'ятисотенниць Київщини наслідувало багато колгоспниць всіх областей України: Г. Швидка — ланкова колгоспу «Більшовик» Вінницької області, С. Поволоцька — ланкова радгоспу ім. Мікояна Кіровоградської області, Х. Найдич — ланкова колгоспу ім. Ворошилова Вінницької області, Г. Гета — бригадир Згур'ївського радгоспу Полтавської області та багато інших.

10 листопада 1935 р. в Кремлі відбувся прийом колгоспниць-п'ятисотенниць бурякових полів України та РРФСР керівниками партії і уряду, де були присутні 37 колгоспниць, що виростили врожай буряків 500 і вище *ц* з гектара. ЦВК СРСР нагородив раніше не нагороджених учасників прийому в Кремлі орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора.

Група буряководів-тисячниць колгоспу с. Баламутівки Вінницької області.

У 1936 р. кількість п'ятисотенниць на Україні зросла до 600. Рух новаторів бурякових полів почав швидко поширюватись і на інші галузі сільськогосподарського виробництва.

Комбайнер Чумаківської МТС Дніпропетровської області І. Величко комбайном заводу «Россельмаш» зібрав урожай на площі 1473 *га*, а комбайнер Янівської МТС Одеської області І. Єрик такою ж машиною зібрав урожай з площі 2729 *га*. Усі ці показники були на той час рекордними.

У боротьбі за високий урожай кукурудзи велику ініціативу проявив ланковий колгоспу «Червоний партизан» Верхньо-Дніпровського району Дніпропетровської області М. О. Озерний. Восени 1935 р. за його ланкою було закріплено для сівби кукурудзи ділянку площею 6 *га*, на якій у 1936 р. зібрали по 108 *ц* з *га*. В наступні роки ланка збирала до 120 *ц* кукурудзи з *га*. У М. О. Озерного з'явилося багато учнів, які, застосовуючи його метод, також одержали високі врожаї кукурудзи.

Трудовою славою вкрила себе жіноча комсомольська тракторна бригада Старобешівської МТС Донецької області на чолі з П. М. Ангеліною. Вже в перший рік роботи бригади (1933 р.) кожна з дівчат-комсомолок зорала по 789 *га* на трактор при нормі 497 *га*, а Паша Ангеліна — близько 900 *га*. Бригада вже тоді зайняла перше місце серед інших по Старобешівській МТС.

У наступні роки бригада Ангеліної підвищила норми виробітку на трактор. У 1935 р. вона виробила вже по 1225 *га* умовної оранки на трактор і зекономила сотні *кг* пального. Бригада Ангеліної перетворила-

ся на своєрідну школу тракторної справи, «тракторний інститут». Близько ста дівчат, пройшовши цю школу, стали кваліфікованими трактористками, бригадирами, механіками. У 1937 р. в Старобешеві вже працювало 13 жіночих тракторних бригад. Боротьба за культуру праці стала бойовим девізом.

На VIII Надзвичайному з'їзді Рад П. Ангеліна доповіла, що бригада на кожний трактор виробила по 1714 *га* умовної оранки. Колгоспи, що обслуговувалися її бригадою, постійно одержували високі врожаї.

Рух новаторів став могутньою силою у підвищенні продуктивності праці в сільському господарстві, в боротьбі за дальше зміцнення колгоспного ладу.

На кінець другої п'ятирічки сільське господарство Радянської України, як і всього Радянського Союзу, було оснащено новітньою сучасною технікою. Причому, коли в роки першої п'ятирічки близько половини тракторів, що надійшли в сільське господарство, були імпортними, то після 1932 р. наші машинно-тракторні станції і радгоспи одержували трактори та інші сільськогосподарські машини тільки вітчизняного виробництва. В МТС була зосереджена маса машинної техніки, яку направляла держава для обслуговування колгоспів.

У 1937 р. тракторний парк сільського господарства України становив 83,7 тис. тракторів, у тому числі: МТС — 67,6 тис. штук, радгоспів — 15,3 тис. і колгоспів — 0,7 тис.

Колгоспи і МТС мали велику кількість інших сільськогосподарських машин і знарядь, у тому числі: зернових комбайнів — 22,1 тис., жниварок — 220,2, молотарок — 56,9, сівалок (тракторних, кінних) — 402,8, машин для збирання технічних культур — 10,8, тракторних плугів — 54,5 тис. Таке оснащення сільськогосподарською технікою дозволило на кінець другої п'ятирічки в значних розмірах механізувати польові роботи. Загальний обсяг всіх тракторних робіт у колгоспах України у 1933 р. виріс до 11,0 млн. *га*, а в 1938 р. він становив 46,6 млн. *га* умовної оранки. У 1937 р. понад $^4/_5$ загальної площі всіх видів оранки виконувалось тракторами, близько 40% площі ярих і озимих культур у колгоспах республіки засівалось тракторними сівалками, комбайнами збирали 40% площі зернових колосових культур.

Про зростання механізації польових робіт у колгоспах УРСР в 1934—1937 рр. можна судити з табл. 5.

В перерахунку на 15-сильний трактор середньорічний виробіток в МТС Української РСР у 1935 р. становив 469 *га*, а у 1938 р.— 565 *га*.

На шляху боротьби Комуністичної партії і радянського народу за дальший розквіт колгоспів і радгоспів період третьої п'ятирічки посідає важливе місце.

XVIII з'їзд Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків), що відбувся 10—21 березня 1939 р., ухвалив рішення про третій п'ятирічний план розвитку народного господарства на 1938—1942 рр., в якому були накреслені завдання по зміцненню соціалізму, що переміг.

Перед сільським господарством нова п'ятирічка поставила завдання добиватися щороку виробництва зерна в обсязі 8 млрд. пудів з середньою

Таблиця 5

Роботи, виконані на тракторній тязі (в %)

Вид роботи	1934 р.	1935 р.	1937 р.
Підняття зябу	42	50	72
Підняття чистих парів	79	89	92
Сівба ярих культур	6	19	40
Сівба озимих культур	11	17	39
Збирання зернових колосових культур	11	22	45
В тому числі комбайнами	2	8	40

врожайністю 13 *ц* з *га*, збільшити виробництво по технічних культурах на 30—35%, а поголів'я великої рогатої худоби — на 40% тощо [1].

Величні накреслення XVIII з'їзду партії викликали нове піднесення політичної і виробничої активності трудящих. На Україні відбувалися збори партійного активу і багатолюдні мітинги, присвячені обговоренню рішень XVIII з'їзду ВКП(б). Десятки і сотні агітаторів популяризували ці рішення серед трудівників колгоспного села.

Щоб покінчити з відставанням сільськогосподарського виробництва від безперервно зростаючих потреб соціалістичного суспільства, треба було передусім здійснювати його комплексну механізацію, яка сприяє значному підвищенню продуктивності праці — цій найголовнішій умові побудови комуністичного суспільства.

Внаслідок успішного здійснення політики соціалістичної індустріалізації країни, технічної реконструкції всього народного господарства, в результаті боротьби за оволодіння новою технікою наша країна вже на початку третьої п'ятирічки володіла як у промисловості, так і в сільському господарстві новим і технічно оснащеним виробничим апаратом.

Механізація поширювалася на все нові і нові масиви колгоспних ланів. Якщо у 1933 р. оранка в колгоспах виконувалась тракторами лише на 40%, то в 1937 р.— вже на 82%. У 1938 р. тракторними сівалками було засіяно 44% площі ярових культур, зібрано комбайнами — 51% зернових, підкопано цукрових буряків — 85% [2].

Щоб більш наочно розкрити ці загальні дані, наведемо цифри зростання механізації сільського господарства Броварського району Київської області. Якщо у 1934 р. 75 колгоспів району обслуговували 32 трактори, то у 1938 р.— вже 102 трактори. Кількість тракторних сівалок за цей час зросла з 5 до 30 штук, комбайнів — з 2 до 12 штук, автомашин — з 7 до 76. У 1935 р. електромолотьба провадилась лише в 4 колгоспах, а у 1938 р.— вже в 23 колгоспах району і т. д.[3]

---

[1] КПРС в резолюціях.., ч. III, стор. 331.
[2] XVIII з'їзд ВКП(б). Стенографічний звіт. К., 1939, стор. 171.
[3] Київський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 131, арк. 74—75.

Парк машинно-тракторних станцій Дніпропетровської області у 1937 р. мав 11 211 тракторів, а у 1938 р.— вже 12 441; комбайнів у відповідні роки — 4267 і 5781; вантажних автомашин (разом з колгоспними) — відповідно 3796 і 5350; тракторних плугів — 7807 і 9305; сівалок зернових — 4057 і 5029 і т. д. [1]

У Полтавській області у 1932 р. було 43 МТС, а на початку 1938 р.— вже 79, машинний парк яких нараховував 5682 трактори, 2096 зернокомбайнів, 3670 вантажних автомашин, разом з колгоспними, та 2745 інших складних машин. Всі основні роботи в землеробстві були здебільшого механізовані.

Широка механізація соціалістичного сільського господарства і впровадження найновіших досягнень агрономічної науки ставали могутнім засобом піднесення продуктивності праці.

Так, якщо в одноосібному селянському господарстві оранка одного *га* забирала в середньому 2,5 чоловіко-дня, то в колгоспах — 0,25 чоловіко-дня, або в 10 разів менше. Використання зернокомбайнів підносило продуктивність праці на збиранні врожаю порівняно з індивідуальними селянськими господарствами більш ніж у 40 раз.

Тимчасом над країною нависла загроза війни, що викликало необхідність прискорити оснащення бойовою технікою Збройних Сил, а звідси і скорочення виробництва сільськогосподарських машин.

Якщо кількість тракторів у сільському господарстві у другій п'ятирічці зростала щороку на 82,6 тис. (у 15-сильному обчисленні), то в період третьої п'ятирічки вона збільшувалась у середньому тільки на 41 тис.[2]

У цих умовах партія й уряд зосередили увагу на вдосконаленні сільськогосподарської техніки, збільшенні її потужності і за рахунок цього створили кращі, ніж раніше, можливості для механізації польових робіт. Тяглова потужність нових марок машин до загальної потужності тракторного парку зросла з 30% у 1937 р. до 56,3% у 1940 р. Саме тому, незважаючи на всі труднощі, матеріально-технічна база сільського господарства за роки третьої п'ятирічки значно зміцніла. Наявні в 1940 р. на Україні 1225 МТС мали у своєму машинному парку 90 тис. тракторів, 31 тис. комбайнів, 50 тис. автомашин. Тракторами виконувалось понад три чверті всіх робіт по обробці грунту, засівалось більше половини площ, комбайнами збирали 40% урожаю.

Дедалі ширшало на Україні споживання електроенергії у виробництві сільськогосподарської продукції.

Так, на початку 1941 р. на Україні було 3205 сільських електростанцій загальною потужністю 61,5 тис. *квт*. Крім того, село одержувало електроенергії від державних сіток і електростанцій, поєднана потужність яких становила 24 тис. *квт*. На цей період у республіці було електрифіковано 792 МТС, МТМ і ремонтних заводів, 251 радгосп, 1311 кол-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. 19, оп. 1, спр. 5136, арк. 2—9.
[2] Народное хозяйство СССР. Статистический сборник. М., 1956, стор. 144.

госпів, з них майже половина припадала на Дніпропетровську, Запорізьку і Київську області.

Проблема механізації сільського господарства розв'язувалась партією і урядом не тільки у напрямі дальшого поповнення і поліпшення якості техніки МТС, а й забезпечення їх кваліфікованими кадрами механізаторів.

Необхідність у цьому викликалася ще й тим, що частина механізаторів була призвана до лав Радянської Армії або пішла на підприємства і будови. Чимало механізаторів залишило МТС, які мало турбувались про підвищення матеріальної заінтересованості працівників.

Для розв'язання проблеми створення численного і більш-менш постійного контингенту механізаторів МТС за рахунок сільської молоді і особливо жінок та дівчат на Україні була створена широка мережа механізаторських шкіл, короткотермінових курсів, що готували трактористів і комбайнерів.

Зразу ж після XVIII з'їзду партії група радянських патріоток, серед них і бригадир тракторної бригади, депутат Верховної Ради СРСР Парасковія Ангеліна, звернулась до молоді з закликом — учитись управляти трактором. Сільські партійні і комсомольські організації підтримали цей заклик і провели велику роботу в справі підготовки дівчат-трактористок без відриву від виробництва. В 1939 р. на Україні 13 645 жінок опанувало спеціальністю тракториста, а в 1940 р. їх було вже 45 тис. Тому в цілому кількість механізаторів не тільки не зменшилась, а значно зросла. На 1 липня 1940 р. в МТС країни працювало близько 1158 тис. механізаторів, тобто на одну третину більше, ніж у 1938 р.[1]

Важливу роль у справі закріплення потрібних механізаторських кадрів на селі відіграли здійснені заходи упорядкування оплати їх праці та поліпшення умов роботи. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР на початку 1939 р. підвищили розміри гарантійного заробітку сільських механізаторів на трудодень, було переглянуто норми виробітку і створена преміальна система оплати. ЦК КП(б)У привернув увагу сільських партійних організацій до питань поліпшення умов роботи механізаторів у колгоспах. З цією метою були виділені спеціально устатковані для житла причепні фургони, зібрано комплекти інструментів, заправний матеріал та здійснено інші заходи.

Все це позитивно позначилось на роботі МТС, піднесло їх роль у колгоспному виробництві і стало однією з важливих умов організаційно-господарського зміцнення колгоспів та збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. У 1940 р. МТС провели роботи (в переводі на м'яку оранку) на площі 227 млн. *га*, або на 24 млн. *га* більше, ніж у 1937 р.[2] Але темпи зростання механізації сільськогосподарських робіт у 1938—1940 рр., як прямий результат скорочення поставок техніки і значної плинності механізаторських кадрів, були все ж дещо нижчими від темпів у другій п'ятирічці.

---

[1] Достижения Советской власти за 40 лет в цифрах. М., 1957, стор. 193.
[2] Там же, стор. 167.

Другим важливим кроком було залучення до активної участі у колгоспному виробництві всіх працездатних трудівників. Справа в тому, що в 1938 р. близько 8,7% дорослих колгоспників зовсім не працювали в колгоспах, 22,6% виробляли за рік до 50 трудоднів і 15,8% — від 51 до 100 трудоднів [1]. Деякі місцеві органи намагались покінчити з таким становищем надмірним адмініструванням, необгрунтованим виключенням з колгоспів, як це було в Кам'янець-Подільській і Житомирській областях (виключали цілі сім'ї, батьки яких пішли працювати на державні підприємства).

ЦК ВКП(б) і РНК СРСР своєю постановою від 19 квітня 1938 р. «Про заборону виключення колгоспників з колгоспу» засудив таке формальне, бездушно-бюрократичне ставлення до членів колгоспів, яке завдавало великої шкоди справі, відштовхувало від роботи в колгоспах чесних людей і зовсім не торкалося рвацьких елементів. Центральний Комітет пропонував користуватись виключенням як останнім заходом щодо явно невиправних, підривних і дезорганізаторських елементів і лише після вичерпання всіх передбачених Статутом сільгоспартілі заходів запобіжно-виховного характеру. Одночасно було вжито заходів щодо поліпшення справи розподілу наслідків господарювання в колгоспах, щодо підвищення натуральної і грошової оплати трудодня.

Соціалістична держава закріпила за колгоспами землю у вічне користування і цим створила міцну базу для розвитку соціалістичного землеробства. Але в багатьох районах колгоспне землекористування порушувалось, і за рахунок розбазарювання громадських земель колгоспів роздувалось особисте господарство колгоспників. За неповними даними, по УРСР колгоспники мали в особистому користуванні близько 150 тис. *га* колгоспної польової землі, значна кількість колгоспних дворів мала присадибні ділянки, які були більші, ніж передбачалось Статутом сільськогосподарської артілі.

ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 27 травня 1939 р. прийняли рішення «Про заходи охорони громадських земель колгоспів від розбазарювання», в якому вказали на наявність серйозних перекручень політики партії на місцях у галузі колгоспного землекористування. Рішення ЦК ВКП(б) і РНК СРСР широко обговорювалось на загальних зборах колгоспників України і знайшло гарячу підтримку. Бригадир польової бригади колгоспу ім. Кірова Липецького району Харківської області тов. Редькін на зборах заявив, що ця постанова кладе кінець всякому розбазарюванню громадських земель колгоспів, сприяє зміцненню трудової дисципліни.

Особливо важливе місце в політичному і організаційному спрямуванні роботи сільських парторганізацій зайняв червневий (1939 р.) Пленум ЦК КП(б)У. Він накреслив конкретні заходи по ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі на Україні і зобов'язав партійні і радянські органи установити неослабний контроль за недоторканістю громадських земель колгоспів. Одночасно з цим велась робота по ліквідації хуторів. Справа в тому, що на 1 січня 1939 р. по Україні налічу-

[1] Архів Міністерства сільського господарства УРСР, оп. 496, зв. 207, спр. 24, арк. 51.

валось 151 тис. колгоспних дворів, розташованих на хуторах, з них одиничних дворів — 62 013, від 2 до 3 дворів на одному хуторі — 27 174, від 3 до 5 дворів — 23 100 хуторів тощо [1].

Ці залишки хутірських поселень в нових умовах соціалістичного будівництва стали перешкодою на шляху поліпшення колгоспного господарювання, гальмували землеустрій, запровадження правильних сівозмін, створювали величезні незручності для самих колгоспників через відірваність від шкіл, клубів і громадських установ, що позначалось на трудовій дисципліні, знижувало продуктивність праці, негативно впливало і на побут колгоспників.

План зселення у 1939 р. 105 тис., а в 1940 р.— 46 тис. хутірських дворів у колгоспні селища в основному був завершений на початку 1941 р.[2]

Велику роль у зміцненні колгоспного ладу відіграло також визначення і запровадження у 1939 р. обов'язкового мінімуму трудоднів для працездатних колгоспників. За рекомендацією травневого (1939 р.) Пленуму ЦК ВКП(б), він був встановлений у розмірі: 100 трудоднів у бавовницьких і 60—80 трудоднів у решті районів країни.

Здійснення всіх цих організаційних заходів супроводжувалось зміцненням громадського господарства колгоспів, налагодженням організації праці, піднесенням трудової дисципліни, підвищенням добробуту колгоспників.

Вже в перші роки Радянської влади В. І. Ленін вказував на необхідність будівництва господарства «не на ентузіазмі безпосередньо, а з допомогою ентузіазму, народженого великою революцією, на особистому інтересі, на особистій заінтересованості» [3], за принципом «Хто не працює, той не їсть», при найсуворішому контролі з боку суспільства над мірою праці і мірою споживання.

У передвоєнні роки третьої п'ятирічки було вжито ряд заходів до виправлення припущених помилок у керівництві сільським господарством, до наведення порядку в розподілі наслідків господарювання, до розширення сфери застосування матеріальних стимулів у колгоспному господарюванні. Досвід цього періоду особливо багатий застосуванням різноманітних засобів морального стимулювання: переможцям у соціалістичному змаганні присуджувався перехідний Червоний прапор, нагородження кращих колгоспників почесними грамотами, занесення їх прізвищ на Дошку пошани, висвітлення їх досвіду в пресі тощо.

Саме в роки третьої п'ятирічки партія і уряд стали більш широко відзначати найкращих людей соціалістичного сільського господарства нагородами — орденами і медалями СРСР, а за найвидатніші досягнення у праці присвоювати звання Героя Соціалістичної Праці. Передовиків колгоспного виробництва відзначали почесними грамотами, дипломами і медалями Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Заходи матеріального і морального стимулювання допомагали працівникам села усвідомити

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 594, арк. 86.
[2] «Социалистическое сельское хозяйство», 1941, № 1, стор. 28.
[3] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 34.

Д. І. Погорєлий — завідуючий вівцефермою колгоспу «Вільна праця» Царичанського району Дніпропетровської області.

суспільне значення своєї праці, розвивали почуття гордості і відповідальності за успішне виконання дорученої справи.

Правильне поєднання різних форм морального і матеріального заохочування дало, зокрема, значний поштовх розвиткові тваринництва. За темпами розвитку поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз республіка перевищила загальносоюзний рівень. Багато передових тваринників добились високих надоїв молока, великого приплоду, повного вирощування молодняка, поліпшення породності і якості худоби. Так, 10 458 передовиків громадського колгоспного тваринництва, 3921 тваринницьких ферм України були затверджені кандидатами Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Серед них—Х. Рильська, доярка колгоспу ім. Леніна Вовчанського району Харківської області, яка надоїла від кожної корови по 5356 *л* молока, нагороджена орденом Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора; тов. Забуга, доярка колгоспу ім. Ворошилова Чкаловського району Дніпропетровської області, що надоїла в 1938 р. в середньому по 4180 *л* молока від кожної закріпленої за нею корови, нагороджена орденом Леніна; свинарка з колгоспу «Оборона» Новомосковського району (цієї ж області) Мосьпан, яка добилась у 1938 р. виходу від кожної свиноматки по 20 ділових поросят, нагороджена орденом Леніна і в 1939 р.— медаллю «За трудову доблесть»; свинарка колгоспу «Жовтнева перемога» Божедарівського району Дніпропетровської області Тарасенко Ганна добилась виходу і збереження в середньому по 20 поросят від кожної свиноматки; за видатні виробничі досягнення в галузі вівчарства завідуючий вівцефермою колгоспу «Вільна праця» Царичанського району Д. І. Погорєлий був нагороджений орденом Леніна.

Проте тваринництво в колгоспах продовжувало відставати. Чимало колгоспів зовсім не мали тваринницьких ферм або мали невеличкі ферми, які давали тільки збитки. Справі дальшого розвитку колгоспного тваринництва перешкоджала насамперед діюча тоді система обов'язкових поставок м'яса державі колгоспами, що обчислювала розміри м'ясопоставок за кількістю поголів'я худоби в колгоспах, фермах і відповідно до зростання цього поголів'я. Вона ставила в невигідне становище передові

колгоспи, позбавляла їх заінтересованості у збільшенні громадського поголів'я і, навпаки, створювала привілейоване становище для відсталих колгоспів, які не мали тваринницьких ферм або не забезпечували зростання поголів'я худоби у дрібних фермах. Розвиткові колгоспного тваринництва перешкоджала і недостатня кормова база.

ЦК ВКП(б) і РНК СРСР 8 липня 1939 р. прийняли постанову «Про заходи до розвитку громадського тваринництва в колгоспах», яка в основу обов'язкових поставок державі продуктів тваринництва поклала не поголів'я худоби, а кількість закріпленої за колгоспами землі. Вона рекомендувала кожному колгоспу мати три ферми — великої рогатої худоби, свинарську та вівчарську і встановлювала залежно від умов району та кількості землі в користуванні колгоспу обов'язковий мінімум худоби на фермах. Щоб підняти матеріальну заінтересованість, постанова дозволяла колгоспам, які виконали річний план розвитку тваринництва і державний план м'ясопоставок, додатково нараховувати головам колгоспів, працівникам і спеціалістам тваринницьких ферм за кожну корову на фермі понад план 5 трудоднів, свиноматку — 3 трудодня, вівцю — чверть трудодня. Постанова містила нові конкретні завдання щодо приросту поголів'я худоби і зростання її продуктивності.

Щоб привести в дію всі можливі резерви і мобілізувати всі сили на її реалізацію, ЦК КП України перш за все провів 15—17 липня 1939 р. республіканську нараду тваринників. По її закінченні 22—23 липня відбувся Пленум ЦК КП України, який обговорив питання «Про реалізацію постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про заходи до розвитку громадського тваринництва в колгоспах». Матеріали наради і пленуму ЦК КП України стали конкретною програмою агітації і дії сільських партійних організацій.

Значний вплив на розгортання і результати цієї боротьби колгоспного селянства зробив запроваджений з 1 січня 1940 р. новий принцип нарахування м'ясопоставок державі. Він створив додаткову заінтересованість колгоспів у розвитку громадського тваринництва, ставив у вигідне становище передові колгоспи, які мали великі ферми, і стимулював різке збільшення поголів'я худоби в раніше відсталих колгоспах.

Все це дало позитивні результати. Громадське тваринництво на Україні помітно пішло на піднесення.

У 1940 р. на Україні було організовано 2534 тваринницькі колгоспні ферми. По чотири ферми вже мали 21 419 колгоспів, або 94,4%. За три роки третьої п'ятирічки поголів'я великої рогатої худоби в колгоспах збільшилось на 145,1 тис., або на 82,5% і на 1 січня 1941 р. становило 3313,1 тис. голів. Поголів'я свиней збільшилось на 912,5 тис., або на 47,3% і на 1 січня становило 2883,9 тис. голів, а овець і кіз — на 1581,6 тис., або на 104,2% і становило 3099,2 тис. [1]

Як показав досвід, нова система заготівель продуктів тваринництва себе цілком виправдала і послужила прикладом у запровадженні такого

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 641, арк. 69—70.

порядку нарахувань обов'язкових поставок по інших видах сільськогосподарської продукції. Березневий (1940 р.) Пленум ЦК ВКП(б) схвалив постанову партії і Радянського уряду про зміни в політиці заготівель і закупок сільськогосподарських продуктів, яка замість посівного плану поклала в основу обчислення державних поставок погектарний принцип державних поставок з усієї площі закріпленої за колгоспом землі. Нова система обов'язкових поставок підносила матеріальну заінтересованість колгоспів і колгоспників і цим сприяла збільшенню виробництва сільськогосподарських продуктів.

В результаті виконання рішень XVIII з'їзду ВКП(б) і наступних постанов ЦК Радянська Україна добилась значного поліпшення справ у колгоспному виробництві. Врожайність зернових культур в колгоспах у 1940 р. підвищилась проти 1938 р. на 33%, соняшника — на 44, картоплі — на 42%.

Однією з серйозних причин, що заважали дальшому підвищенню врожайності і продуктивності тваринництва, була все ж недосить досконала система оплати праці передових колгоспників. За існуючим порядком, розподіл наслідків господарського року в колгоспах провадився тільки за кількістю вироблених трудоднів, без урахування якості роботи, одержаної бригадою чи ланкою врожайності і досягнутої продуктивності тваринництва. В результаті колгоспники, що чесно працювали і давали високі врожаї, потрапляли у невигідні умови.

Ось чому передові колгоспи України вже в роки першої і другої п'ятирічок користувалися системою додаткового нарахування трудоднів колгоспникам за перевиконання планових завдань. Вивчивши цей досвід, ЦК КП(б)У виступив ініціатором розробки відповідного законодавства. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 31 грудня 1940 р. прийняв постанову «Про додаткову оплату праці колгоспників за підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва по Української РСР». В ній рекомендувалось колгоспним господарствам, починаючи з 1941 р., видавати колгоспникам бригад і ланок додатково, зверх встановленої плати трудоднів, частину продукції, одержаної ними понад план.

Поклавши край знеосібці і зрівнялівці, ця постанова була спрямована на здійснення в колгоспах соціалістичного принципу оплати праці. В ній пов'язувались особисті інтереси трудівників з інтересами колгоспу і держави, шляхом вдосконалення оплати праці в колгоспах в найсуворішій відповідності з її кількістю і якістю.

Постанова була зустрінута одностайним схваленням з боку колгоспного селянства і викликала нову хвилю соціалістичного змагання за високий урожай.

Найважливішими формами його були: рух єфремовців і стопудовиків-бригадирів полеводських і тракторних бригад, масовий рух дівчат за оволодіння тракторною справою, створення іригаційних споруд і шосейних шляхів методом народної будови, створення ставків і водоймищ у колгоспах, боротьба за право на участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці та інші.

Група стахановців колгоспу ім. Г. І. Петровського Вінницької області.

Соціалістичне змагання за одержання високого врожаю, за розвиток громадського тваринництва охопило цілі райони і області республіки. Досить сказати, що в 1939 р. за високі показники праці на Україні змагались 23 382 колгоспи, 282 607 ланок, 31 359 передовиків тваринництва, 32 671 трактористів і комбайнерів та 2806 спеціалістів сільського господарства [1].

У великі трудові будні колгоспного селянства яскравою і незабутньою датою увійшло 17 вересня 1939 р.— день прийняття Радянським урядом рішення про подання негайної допомоги братньому населенню Західної України і Західної Білорусії у його визволенні. Не було жодного колгоспу, жодного колгоспника, які б не раділи визволенню своїх братів і не закликали б їх будувати нове вільне життя за своїм прикладом. «Дорогі брати і сестри Західної України,— писали вони.— І у вас тепер зійшло сонце свободи і щастя... Включайтесь у радісну творчу роботу, будуйте таке ж прекрасне життя, як у нас!» [2]

Нову хвилю соціалістичного змагання на селі викликала підготовка до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих, які відбулися 24 грудня 1939 р.

Багатим і змістовним було господарсько-політичне життя українських хліборобів у довоєнні роки. Вони успішно виконали державний план сільськогосподарських робіт, добились зміцнення колгоспного ладу.

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 600, арк. 313.
[2] «Колгоспник України», 5 жовтня 1939 р.

Про це яскраво свідчить піднесення валового збору зерна в республіці з 1455 млн. пудів у 1939 р. до 1613 млн. пудів у 1940 р., середньої врожайності цих культур — від 13,9 *ц* до 14,6 *ц* з гектара, приросту худоби на 3836 тис. голів і зростання надоїв з 1272 *кг* у 1938 р. до 1307 *кг* у 1940 р.[1]

Основа всіх цих завоювань — величезна активність колгоспного селянства, наявність сотень тисяч передовиків, новаторів, що сміло йшли вперед, технічна озброєність виробництва. В соціалістичному сільському господарстві працювало 12 тис. агрономів, 5 тис. зоотехніків, 12 тис. механіків, 27 тис. голів колгоспів, десятки тисяч бригадирів, завідуючих фермами, величезна армія трактористів, комбайнерів, людей, які вирішують справу боротьби за високий урожай.

У багаторічній роботі партійних організацій України величезне місце посідала їх діяльність у поширенні досвіду передовиків сільськогосподарського виробництва. Увагу колгоспного селянства було привернуто до такої форми демонстрації видатних досягнень колгоспного виробництва, як Всесоюзна сільськогосподарська виставка, розгорнуто масовий рух за право участі в ній. Як результат на виставці, що відкрилася 1 серпня 1939 р., демонстрували свої успіхи 4330 колгоспів, 119 радгоспів, 100 МТС, 3227 тваринницьких ферм і 47 662 передовиків сільського господарства України, що становило 30% всіх учасників виставки[2].

Щоб цей досвід зробити надбанням мас, Комуністична партія України організувала на ВСГВ екскурсії, якими в 1939 р. було охоплено близько 500 тис. чоловік.

Це послужило значним поштовхом до розгортання на селі сітки агрономічної і зоотехнічної освіти через систему гуртків, курсів і шкіл. В багатьох областях і районах проходили наради передовиків сільського господарства, які сприяли узагальненню досвіду новаторів. Значне місце у пропаганді передового досвіду зайняли агротехнічні конференції з участю партійного, радянського і колгоспного активу. З почину парторганізації колгоспу «Вільна праця» Мелітопольського району Запорізької області масового характеру набула така форма передачі передового досвіду, як організація екскурсій колгоспників з відсталих ферм і бригад у передові колгоспи і радгоспи.

По всьому Радянському Союзу гриміла слава українських хліборобів: Марка Озерного, Паші Ангеліної, Ганни Кошової. Їх подвиги заслужили всенародне визнання і відкрили список нових імен передовиків колгоспного виробництва. Понад 10 тис. колгоспів, радгоспів, МТС, науково-дослідних закладів та 71 500 передовиків і організаторів соціалістичного сільського господарства України були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1940 р.

Завдання сільських парторганізацій полягало в тому, щоб зрослу соціалістичну свідомість мас закріпити матеріально, своїм конкретним керівництвом забезпечити успішне виконання всіх господарських робіт.

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 601, арк. 67.
[2] «Советская Украина», 1 серпня 1939 р.

У червні 1941 р. повсюдно відбулися партійні, колгоспні збори, пленуми сільрад, на яких обговорювались заходи по збиранню і виконанню планів хлібозаготівель. Обкоми КП(б)У провели наради секретарів райкомів, партійного і колгоспного активу.

У виступах по заслуханих доповідях учасники нарад говорили про трудові досягнення в сільському господарстві, про неухильне зростання матеріального рівня трударів села, відзначалось поліпшення партійно-політичної і культурно-масової роботи серед колгоспників. На цих партійних і колгоспних форумах були розроблені конкретні плани і заходи на період літніх робіт, мобілізовано партійний і колгоспний актив, а через них — мільйони колгоспників на успішне перетворення їх у життя. Але ця героїчна праця радянського народу була перервана віроломним нападом німецько-фашистських загарбників на нашу соціалістичну Батьківщину.

ПІДНЕСЕННЯ ДОБРОБУТУ І КУЛЬТУРНОГО РІВНЯ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА

Дальше зміцнення колгоспного ладу зверху донизу міняло все, що зв'язано з уявою про старе село. Старе і нове село — це два різних соціальних уклади, дві епохи в житті селянства. Навічно зникла економічна основа, що породжувала капіталізм, масове знедолення і злиденність. Трудяще селянство перестало бути класом дрібних власників і перетворилось у новий, соціалістичний клас, добробут якого грунтується на колективній власності і колективній праці. Якщо раніше селянин повинен був повністю розраховувати на своє індивідуальне господарство, звідки він діставав свою частку доходу, то в умовах соціалізму він, як і робітник, одержує основну частку доходу з суспільного соціалістичного фонду.

В результаті досягнутих успіхів у галузі механізації сільського господарства в колгоспах зросла продуктивність праці, а на цій основі зросли доходи колгоспів, підвищився добробут селян-колгоспників. Загальний доход колгоспників України збільшився з 1934 по 1938 р. у 3,5 раза. Доходна частина, розподілена на трудодні, зросла за цей час у 5,6 раза. Річний грошовий доход на один колгоспний двір збільшився у 5,2 раза.

Таблиця 6

Продано колгоспам України
(в млн. крб.)

Назва товару	1934 р.	1935 р.
Бавовняні тканини	317,2	362,2
Шерстяні тканини	23,6	34,1
Швейні вироби	194,6	286,0
Взуття і калоші	184,1	234,6
Мило господарське	82,5	96,3

Зростання доходів колгоспів, зростання вартості трудодня значно підвищили купівельну спроможність колгоспного села. Якщо зіставити, що було продано колгоспному селу на Україні у 1934 і у 1935 рр., то ми матимемо таку картину (табл. 6).

Зміцнення громадського господарства колгоспів у роки третьої п'ятирічки послужило основою дальшого зростання заможності колгоспного селянства. Яскравим свідченням цього є дані про неухильне збільшення основних засобів виробництва, які у 1940 р. становили 4643 млн. крб. проти 2132 млн. крб. у 1937 р. Якщо в 1937 р. на один колгосп основних засобів виробництва припадало на суму 75 тис. крб., то у 1940 р.— вже на 164 тис. крб.[1] Наочним підтвердженням дальшого зростання громадського господарства колгоспів є збільшення їх неподільних фондів, які за три передвоєнні роки майже подвоїлись і в 1940 р. становили 5510 млн. крб., або в середньому 190 тис. крб. на один колгосп.

Звичайно, матеріально-технічна база колгоспного виробництва продовжувала залишатися ще недостатньою. Слабо була поставлена справа з будівництвом об'єктів виробничого призначення. Радянська держава не мала змоги тоді різко збільшити капіталовкладення в сільське господарство. Потреби оборони змусили навіть зменшити і так недостатню частку капіталовкладення в сільське господарство проти другої п'ятирічки з 7 до 4,3% загальної суми капіталовкладень у народне господарство. Тільки самовіддана боротьба колгоспного селянства під керівництвом Комуністичної партії забезпечила в таких складних умовах послідовне збільшення матеріально-технічної бази і продуктивності колгоспного виробництва. Питома вага колгоспних капіталовкладень в зміцнення виробничої бази сільського господарства зросла до 67,5% проти 48,1% у період другої п'ятирічки. Якщо державні капіталовкладення в сільське господарство за 3,5 року третьої п'ятирічки становили 944 млн. крб., то колгоспні — 1950 млн. крб.

Помітно зростали в третій п'ятирічці натуральні і грошові доходи колгоспів України. За п'ять передвоєнних років вони збільшились у 3,5 раза і в 1940 р. становили 4810 млн. крб. З цієї суми на кожний колгосп у середньому припадало 170 тис. крб., на одне колгоспне подвір'я — 1210 крб.[2] Після відрахувань 760 млн. крб. на поновлення неподільних фондів і покриття інших витрат, більше половини грошових доходів колгоспів потрапило до фонду розподілу на трудодні.

Саме на основі швидко зростаючого колгоспного виробництва зростала заможність і культура працівників сільського господарства. Вже в перший рік третьої п'ятирічки значна кількість колгоспів видала на трудодень не менше як по 7 *кг* натурою та по 7 крб. грошима. Наприклад, колгосп ім. Будьонного Бориславського району на Одещині видав на трудодень по 10 *кг* хліба і по 4 крб.

У 1939 р. порівняно з 1937 р. вартість колгоспного трудодня по республіці зросла вдвічі. У с. Свободне Волновахського району Донецької області колгосп видав у 1939 р. на трудодень по 7 *кг* хліба і 5 крб. В колгоспах Михайлівського району Запорізької області оплата трудодня становила в середньому 5 *кг* натурою і 2 крб. 37 коп. В колгоспі ім. Леніна

[1] Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. К., 1957, стор. 283.

[2] Народне господарство Української РСР в 1963 р. Статистичний щорічник. К., 1964, стор. 206, 235, 331, 376—377, 423, 425.

Чемеровецького району Кам'янець-Подільської області — по 5 *кг* хліба і 2 крб. 10 коп. та ін.

Високою була оплата трудодня в колгоспах Харківщини. У 1939 р. 67,1% колгоспів області видали по 3 *кг*, а 9,6% — понад 3 *кг* зерна на трудодень. У бурякосіючих районах багато колгоспних сімей одержували на трудодні щороку по 300—400 пудів зерна і по 20—30 пудів цукру. Сім'я колгоспниці Фросини Цверик з артілі ім. Комінтерну с. Окілок Черняхівського району Житомирської області на 1200 вироблених трудоднів одержала 144 пуди хліба, 250 пудів картоплі та 3912 крб. грошима. Сім'я колишнього бідняка Сергія Лященка з колгоспу 12-річчя Жовтня Синельниківського району Дніпропетровської області на вироблені 1055 трудоднів одержала 300 пудів хліба і 4 тис. крб. і т. д.

Більшість колгоспів України у 1940 р. також забезпечувала високу оплату трудодня. В середньому по 3—4 *кг* зерна, багато городини, фруктів і по 2—3 крб. грошима на трудодень одержали всі колгоспники Чернігівської області. Найбільша в Зачепилівському районі Полтавської області, сільськогосподарська артіль ім. Леніна видала на трудодень по 6 *кг* зернових і по 3 крб. Приміський же колгосп «Шлях Леніна» Харківського району оплатив трудодень по 2 *кг* хліба і 27 крб.

Так прийшло в колгоспні сім'ї заможне життя. У пам'яті Д. Грищенка з с. Мізяківські Хутори на Вінниччині залишилися спогади, як він, з бідняків бідняк, у три дуги згинався, батракуючи у місцевих куркулів, а в подяку мав злидні — тяжкі, безвихідні. Він став знатною колгоспною людиною. У 1938 р. на 535 вироблених трудоднів одержав 21,5 *ц* зерна, понад 16 *ц* картоплі, багато фуражу, 670 крб.

Тільки на колгоспному шляху вибився із злиднів, покінчивши з вічним заробітчанством на прожиття, А. Ломанченко. На вироблені разом з дружиною 685 трудоднів колгосп ім. Будьонного Великоолександрівського району Миколаївської області видав йому 30 *ц* зерна, 14 *ц* городини і фруктів та понад 3 тис. крб. Колгоспник Ломанченко мав корову, телицю, двоє свиней, семеро овець і багато курей.

«Вік господарював на своєму наділі, а ніколи не мав стільки зерна»,— заявив Ю. Монастирський з Васильківського району Дніпропетровської області, одержавши за вироблені в 1940 р. трудодні 62 *ц* зерна. Чимало колгоспних сімей Проскурівського району Кам'янець-Подільської області одержували на вироблені трудодні по 150—200 пудів хліба і по 2,3—3 тис. крб. Серед них сім'я Поліщука з с. Головлевого на 1160 трудоднів одержала 340 пудів хліба та 2 тис. крб. [1]

В минулому бідняцька сім'я Лемеша з Градизького району Полтавської області на вироблені у 1940 р. 1600 трудоднів одержала 263 пуди хліба, 268 пудів картоплі і 3200 крб. В особистій власності сім'ї була корова, дві свині та різна птиця [2].

Але які б не були великі соціально-економічні зрушення на селі, різниця в доходах міського і сільського населення все ще залишалась

[1] «Колгоспник України», 12 лютого та 19 листопада 1940 р.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 648, арк. 51; «Колгоспник України», 31 грудня 1940 р.

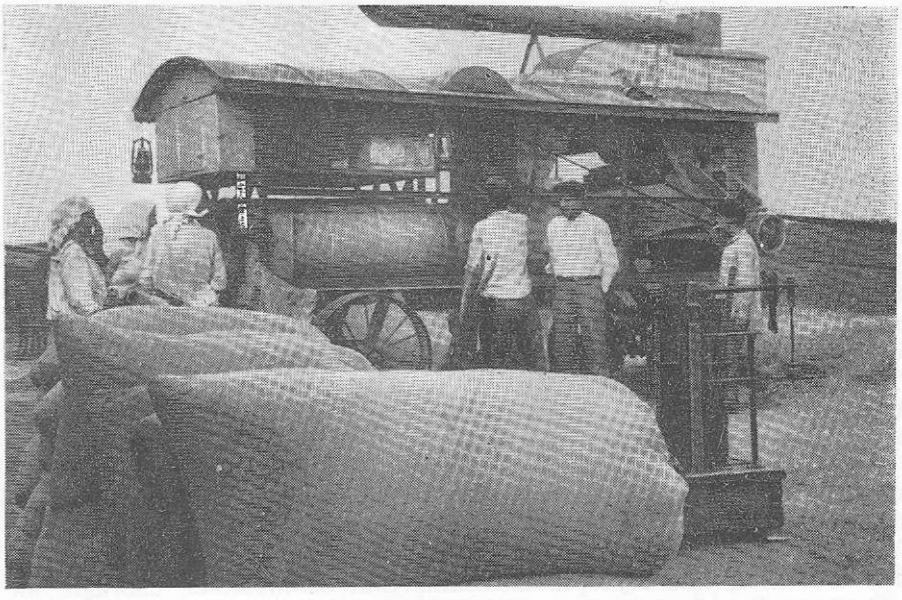

Завершення жнив у колгоспі ім. 9 Січня Полтавської області.

значною. Рівень доходу залежав, звичайно, від здібностей і старанності кожної людини, але при всіх інших рівних умовах праця за якістю і кількістю вища там, де досконаліші знаряддя праці, краща організація виробництва, спеціалізація і кооперування, вища кваліфікація праці.

Принцип розподілу в промисловості і соціалістичному сільському господарстві один, а рівень усуспільнення і продуктивності праці в період третьої п'ятирічки був різний, а значить і різні частини суспільного багатства одержували робітники і селянство. Слід ще додати, що на той час у республіці було багато дрібних колгоспів з низькою продуктивністю праці.

В середньому у 1939 р. оплата праці колгоспників республіки становила 2,4 *кг* зернових і 1 крб. 20 коп., а в 1940 р.— 2,1 *кг* зерном і 1 крб. 33 коп. [1]

В цілому і життя колгоспника стало кращим і коло його інтересів незрівнянно розширилося.

З року в рік міцніюче колгоспне господарство закладало і матеріальну базу для благоустрою села, хоч, звичайно, у передвоєнні роки колгоспи ще не мали можливостей для великих капітальних витрат.

З ініціативи комсомольців сільгоспартілі «Комсомолець» зимою 1935 р. народились перші чернетки плану нового колгоспного села серед

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 641, арк. 75.

лісів і боліт українського Полісся. П'ять років трудівники сільгоспартілі під керівництвом голови колгоспу Миколи Прокоповича Мельника, у вільні від сільськогосподарських робіт години, працювали на будівництві. А на початку 1941 р. в новому селі виросло 110 хат, прокладені тротуари, посаджені дерева. Так народилося нове красиве село «Лісна Колона» Базарського району Житомирської області.

Колгосп с. Новоможарово Зачепилівського району Харківської області під керівництвом групи архітекторів у 1939 р. теж розгорнув роботу по перебудові свого села. Колгоспники з небаченим раніш ентузіазмом включились у ці роботи. Вже через два роки на новій центральній вулиці стояло 56 чепурних будинків, завершувалось будівництво великого клубу, школи і дитячих ясел.

Відійшли у далеке минуле колишні нужденні, закурені Мізяківські Хутори на Вінниччині, з шинками, приватними крамничками й «шептухами». В 1938 р. у центрі села виріс чудовий Палац культури з театральним залом на 700 місць, кімнатами для роботи гуртків, розваги, бібліотекою і музеєм історії села. За останні передвоєнні роки у селі збудовано добре обладнану амбулаторію, середню школу, родильний будинок, дитячий садок і ясла, великий універмаг, лазню та ін.

Докорінно змінило своє лице село Мігія Первомайського району Одеської області. Тут до революції понад 300 селянських дворів мали 1001 десятину найгірших земель, тоді як поміщик Скаржинський володів 12 тис. десятин найродючішої землі. У злиднях і безправ'ї жили селяни, а куркулі відкрили на селі чотири пивних лавки, церква дурманила поневолене населення. Соціалістична революція й суцільна колективізація зробили корінний злам у житті селян, у зовнішньому вигляді і благоустрої села. З кінця в кінець протяглася центральна брукована вулиця, на мальовничих берегах р. Буг розташувався будинок відпочинку, виросли нові лікарня, аптека, школа, клуб, пошта та ін.

У грудні 1939 р. колгоспники с. Юзвин Вінницького району, земляки М. О. Некрасова, з нагоди 118-х роковин з дня його народження, провели урочистий пленум сільради. Доповідь на тему: «Кому на Русі жити хороше» зробив 62-річний колгоспний сторож Федір Миронович Мовчан. Він простими словами, але з болем у серці розповів про тужливу, гірку, нещасну селянську долю, описану М. О. Некрасовим. Його ж рідне с. Юзвин було схоже на якусь руїну з приплюснутими до землі сірими, з маленькими віконцями, хатами, обсмиканими на корм худобі покрівлями, з похмурими і обідраними людьми.

Землі в селі було немало — 1282 *га*, але нею володіли багатії, біднота ж не вилазила з наймів. Голод і злидні гнали багатьох селян світ за очі. Пішов шукати щастя і Ф. М. Мовчан, але не знайшов. Він всюди бачив подібно до того, як писав Некрасов, захлялі губернії, повіти терпигородські, спустошені волості, й села дірчаті, латані, роззуті, холодні, голодні, неїлі, неврожайки теж.

Немає більше таких сіл і селян. Колгоспний лад приніс заможне й світле життя і землякам письменника. В с. Юзвин виросли просторий світлий Будинок культури, лікарня, родильний будинок, дитячий

будинок для сиріт, пошта, магазини, чепурненькі вибілені селянські хати [1].

Ніколи за всю дореволюційну історію багатостраждального існування селянина-трудівника ніхто не піклувався про нього. Тільки при соціалізмі влаштування його життя і побуту стало справою колективу, суспільства, партії, держави. І в міру зростання соціалістичного сільського господарства колгоспи збільшували свої витрати на створення фондів спільного задоволення потреб членів артілей. За рахунок цих фондів економічно міцні колгоспи будували культурно-побутові установи.

Зростання особистих доходів колгоспного селянства супроводжувалося піднесенням рівня споживання, збільшенням продажу населенню промислових і продовольчих товарів. Лише через систему Укоопспілки у 1939 р. в селах України було відкрито 3700 добре устаткованих універсальних сільмагів, 2500 магазинів і крамниць, 100 лісоскладів.

На 1 січня 1939 р., тільки за один рік, торгова мережа виросла з 34 839 до 41 551 одиниці. Всього у 1939 р. через мережу споживчої кооперації було продано колгоспному селянству різних товарів на суму 7192,8 млн. крб., або на 1678,9 млн. крб. більше, ніж у 1938 р. В цілому товарооборот у селах республіки зріс з 5955,1 млн. крб. (без громадського харчування) у 1937 р. до 7670,1 млн. крб. у 1940 р. [2]

За станом на 15 січня 1940 р. колгоспи України продали державі через споживчу кооперацію 60 млн. пудів хліба і на виручені гроші придбали: 4545 вантажних автомашин, 410 автомобілів М-1, 350 трієрів, 3300 сортувалок, 3000 жаток-снопов'язалок, 520 двигунів, 7720 вагонів лісу, 9264 *т* заліза і багато інших товарів [3].

З кожним роком зростав індивідуальний попит на промислові вироби. Тільки одних тканин селяни республіки придбали у 1938 р. 117 млн., а у 1939 р.— 194 млн. *м*. Продаж взуття на селі за цей час збільшився з 10,5 до 15 млн. пар [4].

Набагато зріс попит колгоспників на культтовари. Так, за перше півріччя 1939 р. вони придбали 154 піаніно, 1440 радіоприймачів, 32 тис. репродукторів, понад 15 тис. патефонів, 1210 тис. пластинок до них, 16 530 велосипедів та ін. Всього ж культтоварів було закуплено на 48 740 тис. крб.

Отже, підвищення купівельної спроможності селян, зміцнення колгоспів і збільшення виробництва промислових товарів широкого вжитку забезпечили у 1940 р. зростання роздрібного товарообороту на селі порівняно з 1928 р. більше ніж в 11 разів.

І все ж загальний рівень товарообороту на селі був ще недостатнім. У зв'язку з напруженою міжнародною обстановкою у передвоєнні 1938—1940 рр. можливості в постачанні села товарами, особливо продовольчими, помітно знизилися. Так, якщо основні фонди непродовольчих това-

---

[1] В. Сухомлінов. Колгоспний клуб і його робота. Одеса, 1938, стор. 4.
[2] Сільське господарство Української РСР. К., 1958, стор. 415.
[3] «Комуніст», 26 січня 1940 р.
[4] Четверта сесія Верховної Ради УРСР. Стенографічний звіт. К., 1940, стор. 128.

рів, направлених для продажу на село, зросли за цей період на 16,5%, то централізовані сільські фонди риби у 1940 р. зменшились порівняно з 1937 р. більше ніж у 4 рази, цукру — в 2,6 раза, олії — на 33% [1]. Невипадково жителі села так часто змушені були їхати в місто за необхідним. Тільки у 1940 р. сільським населенням було куплено у місті товарів на суму 26 955,7 млн. крб., або 38% всього придбаного сільським населенням.

У дореволюційній Україні майже не існувало державної організації охорони здоров'я. Медичним обслуговуванням трудящих фактично займались земства, міські управління та приватні особи. Лікарень і амбулаторій було зовсім недостатньо, і розміщувались вони нерівномірно, на 10 тис. населення припадало два лікаря. Радянська влада зробила революцію і в охороні здоров'я.

За роки довоєнних п'ятирічок в результаті величезної уваги Комуністичної партії й Радянського уряду сітка медичних закладів зросла майже в 5 раз.

У 1940 р. сільські медичні заклади мали вже 161 тис. лікарняних ліжок та 33,6 тис. лікарів [2]. Усі ці заходи забезпечили ліквідацію хронічних хвороб, епідемій і високої смертності, які були характерні для старого села. У 1913 на Україні смертність була в два рази вища, ніж у США й Англії і становила на 1000 чоловік 25,2 чоловіка, а в 1940 р. знизилась до 14,3 чоловіка [3].

На базі колгоспного ладу розв'язано цілий ряд болючих питань, які не могли бути вирішені в старому селі, з його глибокими соціальними антагонізмами і безвихідним, напівголодним існуванням більшості його населення. Згадаймо хоча б сиріт, яких доля гнала у найми, по мандрах за шматком хліба, робила з них бездомних сіромах. Або ж про долю дівчини з бідної селянської сім'ї, що не мала приданого. Без нього вона змушена була нерідко йти у найми або за нелюба. Така ж безпросвітна доля чекала і на селянку-вдову і на матір-одиначку.

Колгоспний лад, перед трудоднем якого всі рівні, державне забезпечення матерів-одиначок і багатодітних матерів, створення широкої сітки дитячих будинків, зміцнення радянської сім'ї зняли всі ці колись пекучі питання.

Колгоспне село стало новим не тільки за своєю зовнішністю: нові будинки, сади, впорядковані вулиці; воно стало новим багатогранністю людей з їх невпинним культурним зростанням, їх жадобою до знань і культури.

За роки другої п'ятирічки в основному була завершена ліквідація неписьменності українського селянства. Керуючись вказівками XVII з'їзду ВКП(б), уряд УРСР здійснив у республіці перехід до обов'язкової семирічної освіти.

---

[1] ЦДАНГ, ф. 7971, оп. 2, спр. 189, арк. 67; див. «История СССР», 1966, № 2.

[2] Досягнення Радянської України за 40 років. Статистичний збірник. К., 1957, стор. 128.

[3] Народне господарство Української РСР в 1963 р., стор. 7.

На селі розгорнулась наполеглива робота за повне охоплення дітей шкільного віку навчанням. Велася боротьба з відсівом учнів. Було вжито конкретних заходів для кращого матеріального забезпечення шкіл паливом, підручниками, гарячими сніданками, одягом, взуттям тощо. Багато сільських шкіл республіки розширили свої пришкільні земельні ділянки, що дало можливість забезпечити більшість учнів гарячими сніданками і сприяло трудовому вихованню дітей. Розширилась сітка шкільних гуртожитків, інтернатів.

У 1933—1937 рр. у селах інтенсивно будувалися нові школи. В результаті цього кількість учнівських місць в цілому по республіці зросла більше як удвоє порівняно з попереднім п'ятиріччям [1]. В сільських школах значно збільшився контингент учнів. У 1937/38 навчальному році тільки в середніх сільських школах УРСР навчалося близько 780 тис. дітей [2].

На кінець другої п'ятирічки (1937/38 навчальний рік) по республіці з 181 507 учителів загальноосвітніх шкіл на селах працювало 128 115, або понад 70%.

Загальна кількість учителів у сільській місцевості на Україні порівняно з дореволюційним періодом зросла більш як у 4 рази, а кількість учителів повних середніх шкіл — у 148 раз.

У другій п'ятирічці сільські школи внесли великий вклад у піднесення культури колгоспного села республіки. Молоде покоління дістало необмежені можливості для навчання. Серед колгоспників з'явилося багато людей з семирічною і навіть середньою освітою. Це мало величезне значення для підготовки колгоспних кадрів, для дальшого піднесення всієї культурно-освітньої роботи на селі, для підготовки кадрів вищої кваліфікації як для сільського господарства, так і для промисловості.

Велику роль у боротьбі за грамотність на Україні продовжувало відігравати товариство «Геть неписьменність», створене ще в 1924 р. Його не один рік очолював голова ВЦВК УРСР Г. І. Петровський. Члени товариства залучали до роботи по ліквідації неписьменності серед населення учителів, агрономів, зоотехніків, медичних працівників, партійний, радянський і комсомольський актив колгоспного села. На зібрані по підписних листах гроші активісти товариства «Геть неписьменність» купували підручники, зошити, олівці для шкіл лікнепу. У 1936 р. в республіці видавалась газета «За письменність» — орган Народного Комісаріату освіти УРСР і ЦК товариства «Геть неписьменність».

За роки другої п'ятирічки на Україні школи лікнепу випустили понад півтора мільйона чоловік, а школи малописьменних — 1706 тис. чоловік.

Оволодівши грамотою, вивчивши в школах лікнепу початковий курс політичних знань, багато трудівників колгоспного села, які раніше не брали участі в громадському житті, ставали активістами, передовика-

---

[1] Досягнення Радянської України за 40 років, стор. 132.

[2] Культурное строительство СССР. Статистический сборник. М., 1956, стор. 88—89.

ми колгоспного виробництва, залучались до участі в управлінні державою.

Ще у 1934 р. Тетяна Тимошенко з колгоспу ім. Сталіна Решетилівського району на Харківщині була неписьменною, а через два роки, навчившись грамоти, стала писати вірші, частівки, активно працювала у колгоспній стінгазеті. За ударну працю на колгоспних ланах її призначили ланковою.

Колгоспницю Галину Кіненко, в минулому малописьменну, обрали головою райвиконкому Якимівського району Дніпропетровської області. Не мала можливості вчитись у школі в дитячі роки Марія Демченко. Коли її подруги відвідували школу, вона пасла худобу , щоб допомогти батькові прогодувати велику сім'ю. Вчитель Клименко навчив її читати, писати, дівчина оволоділа основами арифметики. Потім за ударну працю колгосп послав Марію Демченко на навчання до Київського сільськогосподарського інституту. Нелегко давалось їй навчання, але наполегливість допомогла дістати звання агронома.

Багато інших, раніше неписьменних колгоспників і колгоспниць, одержавши освіту, стали трактористами, комбайнерами, бригадирами, головами колгоспів, відповідальними партійними і радянськими працівниками.

Ліквідація неписьменності і малописьменності серед сільського населення за роки другої п'ятирічки, без сумніву, вплинула на всі сторони життя колгоспного села, насамперед на піднесення загальної культури селянства, на кращу підготовку кадрів для колгоспних ланів, на піднесення продуктивності праці, політичної підготовки, на виховання почуття радянського патріотизму і відданості справі соціалізму.

Все це обумовило новий великий крок у розвитку народної освіти в українському селі. Якщо в 1937/38 навчальному році в селах республіки у 19 672 загальноосвітніх школах вчилося 3823 тис. учнів, то в 1940/41 навчальному році — вже у 26 317 школах вчилося 4,5 млн. учнів. За період третьої п'ятирічки на Україні йшло невпинне зростання семирічної і частково середньої освіти як за рахунок реорганізації початкових і семирічних шкіл, так і за рахунок нового будівництва. В цілому мережа семирічних шкіл у селах республіки порівняно з дореволюційним періодом збільшилась більше як у 111 раз, а учительський склад — у 230 раз [1].

Велику роботу було проведено щодо підготовки вчительських кадрів. Напередодні війни вони готувалися в шести університетах, 24 педагогічних і 44 учительських інститутах, 83 педагогічних школах та постійно діючій сітці педагогічних курсів. Набір до цих навчальних закладів збільшився з 20 тис. у 1937 р. до 42 тис. у 1940 р. [2] Загін одних тільки вчителів сільських загальноосвітніх шкіл за роки третьої п'ятирічки виріс

---

[1] XVI з'їзд КП(б)У. К., 1949, стор. 43.

[2] О. Михайлов. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва, стор. 114—115.

на 37 тис. чоловік і становив у 1940/41 навчальному році 167,6 тис. чоловік [1].

Всюди, як у місті, так і на селі, було здійснено семирічне навчання дітей. Разом з тим наближалось до завершення в містах та значно поширювалось у сільській місцевості загальне середнє навчання. Більше половини всіх дітей, що закінчили семирічні школи в сільських місцевостях республіки, продовжували своє навчання в середній школі.

Якщо до революції на селі були одиниці лише малописьменних людей, не кажучи вже про селян, що мали б середню й вищу освіту, то в 1939 р. на кожну тисячу сільських трудівників уже було 13 чоловік з середньою і вищою освітою.

Розгортання семирічної і середньої освіти піднесло на вищий рівень письменність, культуру, комуністичну свідомість сільської молоді. Одночасно сільські школи відіграли неабияку роль у розв'язанні одного з найважливіших для тих років завдань — підготовки в найкоротший строк численних кадрів молодих спеціалістів для різних галузей народного господарства і культури. У 1940 р. на селі працювало 34 009 різних спеціалістів сільського господарства, проти 18 243 у 1933 р., та 161 473 трактористи, 51 485 комбайнерів та їх помічників, 8514 шоферів, 18 046 бригадирів та ін.

У с. Ружичанках Проскурівського району Кам'янець-Подільської області до революції було кілька «грамотіїв» — піп, дяк, крамар та ще дехто. За довоєнні п'ятирічки село дало країні 50 вчителів, 15 агрономів, 2 лікаря, 15 шоферів, 25 трактористів, багато командирів Радянської Армії, у 1938 р. понад 100 чоловік навчалося у вищих і середніх професійних учбових закладах.

Село Моринці Вільшанського району Київської області, батьківщина великого поета Т. Г. Шевченка, де «чорніше чорної землі блукають люди; повсихали сади зелені. погнили біленькі хати, повалились...», за роки Радянської влади перетворилось у місце високої культури. За станом на 1938 р. воно дало країні: 400 вчителів, 94 агрономи, 10 лікарів, 12 фельдшерів, 15 інженерів, 22 командири Радянської Армії, 9 льотчиків, 61 тракториста, 12 шоферів і понад 60 спеціалістів інших складних професій. У 1938/39 навчальному році в початковій, семирічній і середній сільськогосподарській школах навчалось 1210 дітей, в інститутах і технікумах — 321 чоловік, у вечірніх школах для дорослих — 60 чоловік, на різних курсах — близько 300 чоловік, в школі по ліквідації малописьменності — 127 чоловік та в комсомольських політшколах — 272 чоловіка. Отже, вчилося все село [2].

У 1920 р. при організації колгоспу ім. Леніна Синельниковського району Дніпропетровської області тут було тільки два письменних селянина. У 1940 р. вже всі члени колгоспу були письменні, понад 100 чоловік одержали середню і вищу освіту, 38 — вчились у середніх і вищих

---

[1] Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник, стор. 428.

[2] «Соціалістична культура», 1938, № 5, стор. 20—21, та № 6, стор. 35—36; «Шлях до знання», 16 вересня 1938 р.

навчальних закладах. Понад 100 представників цього села дістали спеціальну освіту і працювали інженерами, техніками, агрономами, вчителями, лікарями, науковцями в різних кінцях Радянського Союзу.

Тільки на соціалістичному шляху розвитку народна освіта стала надбанням усього радянського народу.

Загальноосвітня школа створила необхідні умови для підвищення культурно-технічного рівня працівників сільського господарства. Тільки в 1941 р. в республіці на курсах трактористів при МТС навчалось 25 590 колгоспників, з яких вже навесні було випущено 9769 чоловік. У колгоспних школах механізаторів сільського господарства навчалось — 24 830 чоловік та короткострокових курсах — 112 383 чоловіки. Десятки тисяч колгоспної молоді навчалось у вищих і середніх сільськогосподарських навчальних закладах, які тільки в 1941 р. готували до випуску 5289 спеціалістів соціалістичного сільського господарства [1].

Систематичне і неухильне піднесення рівня освіти трудящих не тільки дає їм можливість оволодівати всіма благами і цінностями передової культури, а й забезпечує безперервний технічний прогрес і потрібний рівень технічних знань для неухильного зростання соціалістичного виробництва. Ні з чим не зрівняна щодо цього заслуга сільської школи. Вона здійснила справжній революційний стрибок у розвитку освіти на селі, яка проклала широкий шлях до всебічного розвитку особи — головної продуктивної сили суспільства.

XVII з'їзд ВКП(б), визначаючи завдання другої п'ятирічки в галузі культурного будівництва, вказував на необхідність широкого розвитку культурно-освітньої роботи серед населення як у містах, так і на селі. Для цього необхідно було розширити сітку клубів, масових бібліотек, поліпшити роботу кіномережі, радіо, поліпшити всю постановку підготовки і перепідготовки масових кадрів для культурно-освітніх закладів.

За другу п'ятирічку в селах республіки кількість сільських клубних закладів зросла з 12 185 у 1933 р. до 17 333 у 1938 р., а кількість масових бібліотек — з 8044 до 13 293. Кількість книг у бібліотеках збільшилась за ці роки з 7,9 млн. до 9,8 млн. примірників [2]. Якщо раніше серед клубних закладів переважали хати-читальні з обмеженою кількістю місць для відвідувачів, то тепер у селах з кожним роком збільшувалось число будинків культури з добре обладнаними кімнатами для гуртkової роботи, з залами для глядачів на 300—500 місць, з постійною кіноустановкою, читальним залом тощо. Колгоспи і радгоспи стали самі їх будувати і утримувати.

Більш різносторонньою, змістовною стала робота культурно-освітніх закладів на селі. Активну участь у роботі клубів, бібліотек брали комсомольські організації. Комсомол України займався добором кадрів для клубів, бібліотек, організовував огляди художньої самодіяльності колгоспної молоді, лекції, кінофестивалі, літературні диспути, конкурси на кращу бібліотеку, сільський клуб тощо. Багато клубів на селі стали

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 641, арк. 98—99.
[2] Народне господарство УРСР. Статистичний довідник. К., 1940, стор. 134, 135.

центром пропаганди агрономічних знань. При клубах створювались кабінети агротехніки, які ознайомлювали колгоспників з досвідом роботи передовиків сільського господарства, велась антирелігійна і атеїстична робота.

У 1936 р. в республіці було проведено фестиваль української пісні, музики і танцю. Він сприятливо вплинув на створення серед молоді колгоспного села нових хорових, музичних, драматичних і танцювальних гуртків. В олімпіадах народної творчості, що проходили в 1936 р., брали участь тисячі колгоспників. Характерний такий факт. За 9 місяців 1936 р. на Україні продано музичних інструментів на 11 200 тис. крб., або майже вдвоє більше, ніж у 1935 р. Збільшився попит на піаніно, патефони, радіоприймачі, на спортивні товари. У 1938 р. в республіці працювало 32 професіональних радгоспно-колгоспних музично-драматичних театри, які головним чином обслуговували глядача колгоспного села.

В роки другої п'ятирічки в селах УРСР поліпшується бібліотечна робота, пропаганда книги для читача. Навколо бібліотек створюються групи «Друзів книги». Вони проводили читацькі конференції, літературні диспути, консультації, групові читання найбільш видатних творів художньої літератури.

Коли влітку 1935 р. за рішенням ЦК ВЛКСМ було оголошено конкурс на кращий район по організації бібліотечної справи, комсомольські організації республіки доклали немало зусиль, щоб поліпшити роботу сільських бібліотек. У Чернігівській області, наприклад, під час конкурсу було впорядковано 1540 колгоспних бібліотек, на роботу бібліотекарями висунуто 560 кращих комсомольців, залучено 100 тис. нових читачів.

У 1935 р. Чернігівська обласна комсомольська організація виступила ініціатором проведення літературних днів з метою пропаганди кращих творів художньої літератури серед колгоспників. На цих «днях» було обговорено твори українських письменників, пов'язані з історичними місцями на Чернігівщині.

Літературний вечір, присвячений творові видатного українського письменника М. Коцюбинського «Fata Morgana», написаному за матеріалами селянського повстання 1905 р. в с. Вихвостові Городнянського району, було проведено в цьому ж селі за участю 90-річного діда Олексія Глущенка і діда Софона Кужильного — живих учасників подій 1905 р. і прототипів героїв повісті.

Книга «Ранок» І. Микитенка, написана на матеріалі комуни бездоглядних дітей в с. Ладан Прилуцького району, була обговорена в цьому ж районі. На літературних вечорах колишні вихованці комуни Дрозд, Клюєв, Шинкарьов розповіли про те, як вони увійшли в нове для себе життя.

В Чернігівському районі літературний день було присвячено роману «Цусіма» Новикова-Прибоя. В числі інших перед колгоспниками на читацькій конференції виступив учасник цусімського бою Порфир Семенович Сом. Дізнавшись про це, письменник Новиков-Прибой надіслав

Колгоспники артілі ім. Горького с. Мануйлівки Полтавської області — учасники сільського хору і народного театру, організованих О. М. Горьким у 1897 р.

листа на адресу редакції комсомольської обласної газети «Молодий комунар», в якому вітав комсомолію Чернігівщини, назвавши літературні вечори «великою культурною справою».

Досвід проведення літературних днів у колгоспах Чернігівської області знайшов своїх послідовників у багатьох селах інших областей Радянської України.

За третім п'ятирічним планом у сільській місцевості республіки передбачалось довести кількість клубних закладів (1942 р.) до 26 700, цим самим забезпечивши кожний колгосп клубом. Віроломний напад фашистської Німеччини перешкодив здійснити це завдання. Але навіть за три передвоєнних роки кількість клубних закладів збільшилась на 5253, тобто більше, ніж за першу й другу п'ятирічки, разом узяті. На кінець 1940 р. в сільській місцевості Української РСР налічувалось 22 586 клубних закладів.

Помітно збільшилась у сільських клубах кількість прочитаних лекцій і доповідей на політичні, воєнні, антирелігійні та виробничі теми. Сільські політосвітні заклади організували широкий обмін досвідом майстрів соціалістичних ланів, популяризацію кращих досягнень передовиків сільського господарства. Драматичний театр ім. Франка дав спектакль «В степах України» для колгоспників, який відвідало понад 1200 трудівників Обухівського і Димерського районів Київської області.

Крім обласних театрів, у села для культурного обслуговування колгоспників часто виїжджали концертно-естрадні бригади Москви, Ле-

нінграда, Одеси, Києва та інших великих культурних центрів і районних будинків культури. Для села вже не новиною ставали не тільки драматичні й музичні гуртки, а й колгоспна консерваторія, художня студія, самодіяльна оперета, симфонічний оркестр. У с. Лозоватці Шполянського району Київської області, де до революції було лише кілька письменних селян, у грудні 1939 р. відбулося урочисте відкриття першої музично-вокальної студії. Художня самодіяльність охопила широкі маси колгоспного селянства. У 1939 р. на Україні було 31 900 гуртків художньої самодіяльності, що охопили близько 600 тис. чоловік.

На шляху піднесення рівня загальної культури колгоспного селянства, задоволення все зростаючих його прагнень щодо оволодіння досягненнями науки, культури і мистецтва надзвичайно зростала роль книги. Вона стала першим другом і порадником колгоспників в опануванні новою сільськогосподарською технікою, в підвищенні агротехнічних знань, у запозиченні й застосуванні досвіду передовиків сільського господарства, у підвищенні загального рівня культури. Важливою подією в політичному і культурному житті трудящих республіки став випуск творів класиків марксизму-ленінізму. На Україні загальний тираж творів класиків марксизму-ленінізму в 1937 р. становив 3360 тис. примірників [1].

У 1935 р. на Україні вийшло 61 585 тис. екземплярів книг проти 26 741 тис. у 1927 р., а також видавалось 2454 назви газет (республіканських, обласних, районних, заводських тощо), 239 журналів [2].

Асигнування на бібліотечну справу зросли з 9073 тис. крб. у 1938 р. до 34 422 тис. крб. у 1940 р., тобто більше ніж у три рази [3], що дало можливість збільшити число бібліотек у сільській місцевості у 1940 р. до 17327, а їх книжковий фонд — до 12 021 тис. примірників [4].

Спеціально для працівників сільського господарства виходили газета «Колгоспник України», журнали «Соціалістичне сільське господарство», «Соціалістичне тваринництво», «Колгоспне бджільництво» та ін.

Якщо врахувати, що населення республіки у 1940 р. становило 41 027 тис. чоловік, а разовий тираж тільки республіканських газет і журналів — 19 233 тис. примірників, то на кожну дорослу людину припадало не менш як по примірнику періодичних видань. Радянська преса на своїх сторінках доносила в кожну колгоспну сім'ю ідеї марксизму-ленінізму, роз'яснювала трудящим генеральну лінію партії, виховувала їх в комуністичному дусі.

Могутньою зброєю Комуністичної партії в піднесенні культури народу були радіо і кіно. За роки другої п'ятирічки на селі вперше з'явилися радіоприймачі, почалося будівництво радіотрансляційних вузлів. Значно поліпшилось кінообслуговування колгоспного села. Вперше за ці роки на селі з'явилися звукові кіноустановки. На початку 1938 р. на селі працювало 3888 стаціонарних і пересувних кіноустановок. Їх кількість порівняно з 1928 р. зросла в 4,7 раза, а з 1937 р.— майже в 26 раз.

---

[1] Народне господарство УРСР. К., 1940, стор. 134.
[2] Соціалістична Україна. Статистичний збірник. К., 1937, стор. 154.
[3] «Соціалістична культура», 1940, № 5, стор. 2.
[4] Народне господарство Української РСР в 1963 р., стор. 575.

З метою ознайомлення колгоспників з новими творами кіномистецтва на Україні проводились кінофестивалі. Перший кінофестиваль, організований ЦК ЛКСМУ та «Українфільмом» у селах республіки, проходив восени 1935 р. Він демонстрував кращі кінофільми, серед них — «Чапаєв», «Селяни», «Щасливий фініш», «Ворожі стежки», «Юність Максима», «Партизанська дочка». Колгоспники брали участь не тільки в перегляді кінокартин, а і в їх обговоренні. Особливо великою популярністю користувалась кінокартина «Чапаєв», яка вийшла на екран у 1934 р. Нерідко на її перегляд колгоспники проходили пішки багато кілометрів. В Оріховському районі Дніпропетровської області під час кінофестивалю кінокартину «Чапаєв» подивилось понад 26 тис. молодих колгоспників і школярів.

Великою культурною подією була поява на екранах наприкінці 1937 р. кінофільму «Ленін у Жовтні», поставленого «Мосфільмом» до 20-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Десятки тисяч кіноглядачів колгоспного села з захопленням говорили про правдиву і переконливу гру народного артиста СРСР Щукіна, який вперше яскраво відтворив образ Леніна в кіно.

Кінофестивалі в довоєнні роки ввійшли в побут культурного життя колгоспного села, вони проводились щороку, пропагуючи найкращі зразки радянського кіномистецтва.

Наприкінці 1940 р. в селах України працювали 4092 стаціонарних і пересувних кіноустановок, які протягом року обслужили 56 млн. сільських глядачів.

У 1940 р. з великим успіхом демонструвались по колгоспних клубах кінофільми «Ленін у Жовтні», «Ленін у 1918 р.», «Людина з рушницею», «Яків Свердлов», «Великий громадянин», «Член уряду», «Щорс», «Волочаєвські дні», «Богдан Хмельницький», «Піднята цілина», «Трактористи» та ін. Сотні тисяч колгоспників з великим задоволенням зустріли ці кращі кінофільми радянської кінематографії. Наприклад, у Заславському районі Кам'янець-Подільської області тільки два кінофільми «Ленін у 1918 р.» і «Волочаєвські дні» подивились 28 454 колгоспники.

У 1940 р. на Україні працювало десять радіостанцій, 1303 тис. радіоточок, з них на селі — 264 тис.[1] Це в середньому — близько двадцяти радіоточок на сільраду. По суті в цей час здійснювались тільки перші серйозні заходи по шляху радіофікації сільських населених пунктів, але й вони означали значний крок вперед. Недостатня кількість радіоточок певною мірою покривалась організацією сільськими клубами колективного радіообслуговування.

У вересні 1936 р. в Києві проходила перша колгоспна спартакіада України. Їй передували районні і обласні спартакіади, де переможці з різних видів спорту дістали право змагатися в Києві. 550 кращих спортсменів з колгоспів республіки демонстрували свою майстерність на стадіонах столиці України. Змагалися футболісти, волейболісти, бігуни, ве-

[1] Достижения Советской власти за 40 лет в цифрах. Статистический сборник, стор. 297.

лосипедисти, городошники, стрільці. Багато хто з них показав хороші спортивні результати, які наближалися до республіканських рекордів. Кращими колгоспними футбольними командами спортивного сезону 1936 р. були команди колгоспу ім. Хатаєвича Дніпропетровської області і колгоспу ім. Сталіна с. Маслівки Миронівського району Київської області.

На першій українській колгоспній спартакіаді п'ять перших місць завоювала чернігівська колгоспниця Ус, яка показала найкращі результати по стрибках у висоту і довжину, колгоспник Шелест з Київської області, який у бігу на 100 *м* прийшов до фінішу тільки на 0,2 сек. пізніше заслуженого майстра спорту Безрукова. Одеські колгоспники у змаганнях на простих велосипедах теж наблизились до рекордів по республіці.

У роки третьої п'ятирічки Комуністична партія звертала увагу на посилення масово-оборонної роботи на селі. В цей період назрівання подій другої світової війни необхідно було всебічно зміцнювати оборону соціалістичної Батьківщини.

Рішення XVIII з'їзду ВКП(б) про необхідність всебічного зміцнення оборони країни, підвищення мобілізаційної готовності радянського народу і зміцнення могутності нашої держави та прийнятий позачерговою IV сесією Верховної Ради «Закон про загальну військову повинність» викликали масовий потяг трудящих до оволодіння воєнними знаннями. Десятки тисяч полум'яних патріотів поповнили ряди масових добровільних оборонних організацій. Тільки за перший квартал 1939 р. кількість первинних організацій осоавіахіму на Україні зросла до 3836, а членство в них — до 249 тис. чоловік.

Кількість первинних організацій Червоного Хреста зросла до 3271, а число його членів — до 283 950 чоловік [1].

Особливо важливого значення надавалося постановці оборонної роботи в сільських політосвітніх закладах. Справою честі сільських клубів було дати кожному колгоспнику певну воєнну спеціальність, навчити нашу молодь захищати соціалістичну країну і бити ворога так, як це робили їх батьки і брати в роки революції і громадянської війни.

Утвердження соціалістичних відносин в усьому народному господарстві зміцнило становище Радянської держави. Тяжкі випробування в роки війни довели життєвість, силу і могутність колгоспного ладу.

[1] ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 597, арк. 17.

РОЗДІЛ VI

РЕВОЛЮЦІЙНА БОРОТЬБА ТРУДЯЩОГО СЕЛЯНСТВА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЗА ВОЗЗ'ЄДНАННЯ З РАДЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ. ПОЧАТОК СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ

ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ПІДНЕСЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У 1917—1920 рр.

Вирішальним фактором, який визначив характер і політичну суть боротьби західноукраїнського селянства за соціальне і національне визволення в період загальної кризи капіталізму, була перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції і соціалістичне будівництво в Країні Рад. Революційно-визвольний рух західноукраїнського селянства набув характеру боротьби за владу Рад і за возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі.

Уже перші декрети Радянської влади в Росії про мир і землю блискавично облетіли всі західноукраїнські землі і мали величезний вплив на піднесення селянського руху. Інформаційна служба військового командування 31 грудня 1917 р. повідомляла Галицьке намісництво, що на Холмщині і в Галичині «помітно рух, мета якого перетворити в життя комуністичні ідеї більшовиків як у питанні розподілу землі, так і в питанні агітації за розподіл усіх маєтків» [1]. Весною і влітку 1918 р. селянськими заворушеннями було охоплено близько 18 повітів, понад 100 гмін Східної Галичини [2]. Найбільш поширеними формами класової боротьби селянства в цей час були боротьба батраків і бідняків проти примусових робіт у поміщицьких господарствах, виступи їх проти реквізицій, що їх проводили австрійські урядові органи, та ін. З ініціативи трудящих-галичан, що повернулися з Росії і були там очевидцями аграрних перетворень Радянського уряду, селяни Східної Галичини ставили також питання «про розподіл землі і експропріацію великої земельної власності» на російський зразок [3].

Одночасно розгорталась боротьба трудящого селянства за національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Ця боротьба

---

[1] Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. Львів, 1957, стор. 55.

[2] П. В. Свєжинський. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення аграрного руху в Східній Галичині в 1918 році. — «Український історичний журнал», 1965, № 10, стор. 89.

[3] Там же, стор. 85—86.

особливо загострилась після розпаду Австро-Угорської монархії, коли у Східній Галичині владу захопили українські буржуазні націоналісти, які в листопаді 1918 р. проголосили так звану Західноукраїнську народну республіку (ЗУНР).

У боротьбі проти українських буржуазних націоналістів та польсько-шляхетських інтервентів трудяще селянство виступило разом з пролетаріатом. Керівником цієї боротьби були комуністичні осередки, які в лютому 1919 р. об'єдналися в Комуністичну партію Східної Галичини (КПСГ).

За ініціативою і під керівництвом комуністів, поряд з робітничими Радами в Стебнику, Дрогобичі, Калуші, Косові, на початку 1919 р. були створені Ради і серед солдатів Української галицької армії (УГА) в Станіславі, Стрию, Коломиї та в інших гарнізонах. В солдатських Радах були представлені головним чином трудові селяни в солдатських шинелях. Повсталі робітники і солдати Дрогобича 14—15 квітня 1919 р. проголосили в місті Радянську владу. Це повстання проти уряду ЗУНР було підтримане селянами навколишніх сіл.

Гнів і обурення селянських мас викликала аграрна політика українських буржуазних націоналістів, які вживали всіх заходів для збереження поміщицьких маєтків від поділу між селянами. В прийнятому зунрівцями 14 квітня 1919 р. так званому земельному законі вказувалося: «Самовільне захоплення, розділ вивласнених на основі цього закону земель... мають карати адміністративні власті карою арешту до 6 місяців» і великими штрафами. Поміщицькі володіння були взяті під охорону військ УГА.

Селянські маси всюди відкрито виступали проти поміщицького землеволодіння. Вони самовільно ділили між собою поміщицькі землі в Дрогобицькому, Бобриківському, Калуському, Тернопільському, Самборському, Снятинському, Скалатському, Яворівському повітах та в районах Стрия — Жидачева [1]. До того ж важливо зазначити, що селяни захоплювали землі не тільки польських та українських поміщиків, але й церковні володіння.

Депутат польського сейму священик М. Ільків в одному з листів до митрополита Шептицького скаржився, що в 1918—1919 рр. «деякі парафіяни виганяли силою священиків, забираючи їх майно» [2].

Боротьбу трудящих селян за землю, за владу Рад і возз'єднання з Радянською Україною активно підтримували солдати УГА. Хвиля солдатських повстань проти ЗУНР прокотилась в гарнізонах Золочева, Радзивілова, Тернополя, Бродів. До фронтовиків, повсталих 19 березня 1919 р. у районі Дубно, приєдналась селяни Дубнівського і Кременецького повітів. Масового характеру набули дезертирство з галицької армії і перехід цілих її частин на сторону Червоної Армії. Навіть коман-

---

[1] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. К., 1960, стор. 318—340, 343.

[2] Львівський облдержархів, ф. 358, оп. 1, спр. 130, арк. 95.

дуючий УГА визнавав, що, на думку солдатів, «найкращим виходом було б піти з більшовиками» [1].

Селянський рух у Західній Україні набув ще більшого розмаху після загарбання її земель буржуазно-поміщицькою Польщею. Вже весною 1920 р. тут розгорнулась партизанська війна проти окупантів та їх прислужників — українських буржуазних націоналістів. Газета «Галицький комуніст» 5 березня 1920 р. писала: «В районі Ровно — Дубно йдуть бої повстанців з легіонерами вже другий тиждень. Утворюється справжній фронт у тилу білополяків». Селяни піднімалися на боротьбу на Покутті і Лемківщині. Збройне повстання в Соколівському старостві очолив Ф. Бекеш. Повстанці ставили метою встановлення Радянської влади на Прикарпатті і подання допомоги Червоній Армії. Характеризуючи політичні настрої трудящих Галичини, поліція відмічала, що «населення вірить тепер у початок кінця польського панування в цій країні... Ці села з розкритими обіймами чекають прибуття більшовиків» [2].

При активній допомозі робітників і селянської бідноти Червона Армія в середині липня 1920 р. повністю звільнила 16 повітів і частину сіл чотирьох повітів Галичини з населенням понад 1 млн. 600 тис. чоловік. Трудящі визволених районів під керівництвом КПСГ з великим ентузіазмом створювали на місцях органи революційної влади — повітові і сільські революційні комітети. Тимчасовий революційний уряд — Галицький Революційний Комітет — Декретом № 1 від 1 серпня 1920 р. проголосив встановлення влади Рад у Галичині. На основі декретів революційної влади приватна власність на засоби виробництва скасовувалась, і вони передавались у всенародну державну власність.

Хоч Радянська влада у визволених повітах Галичини проіснувала тільки близько двох місяців, все ж широкі народні маси на власному досвіді переконались, що тільки вона може принести їм визволення від соціального і національного гноблення. Тисячі селян Західної України добровільно вступили в Червону Армію або відійшли разом з нею на Схід, де продовжували боротьбу за ідеї Великого Жовтня.

Могутнього розмаху набула в цей період боротьба за соціальне і національне визволення трудового селянства Закарпаття. Наслідуючи приклад своїх братів у Росії і на Україні, трудове селянство краю під впливом агітації революційно настроєних військовополонених виступило проти грабіжницьких реквізицій австро-угорських властей, захоплювало поміщицькі, державні і церковні землі. Масовий розподіл поміщицьких і державних земель відбувався в Іршавському, Севлюському, Мукачівському, Ужгородському та інших округах [3].

---

[1] О. Ю. Карпенко. З історії революційної боротьби західноукраїнських трудящих за владу Рад, за возз'єднання з Радянською Україною (1918—1919 рр.).— «Вісник Львівського ордена Леніна державного університету ім. Івана Франка. Історична серія», 1965, стор. 65, 70.

[2] Під прапором Жовтня, стор. 283.

[3] М. В. Троян. Революційно-визвольна боротьба трудящих Закарпаття наприкінці 1918— на початку 1919 року.— Зб. «З історії західноукраїнських земель», вип. 3. К., 1958, стор. 99—100.

У вогні класових боїв у 1918 р. в містах і селах Закарпаття виникають робітничі і селянські Ради — органи революційної боротьби трудящих. В листопаді 1918 р. у складі Комуністичної партії Угорщини створюється «Група комуністів Руської країни», яка очолила революційний рух робітників і селян за владу Рад. Під керівництвом комуністів боротьба трудового селянства Закарпаття за встановлення Радянської влади і за возз'єднання з Радянською Україною набула наприкінці 1918 і на початку 1919 р. всенародного характеру. На багатолюдних мітингах, зборах і маніфестаціях, які проходили у всіх селах краю, селяни рішуче вимагали «розділення землі і лісів графських», встановлення «свободи, щоби кождий і кождий чоловік имів право говорити і кождий чоловік аби єднакий, щоби не було панів, ні графов, ні большого газди, ні меншого», виявляли гаряче прагнення возз'єднатися з Україною «без панів і попів», тобто з Радянською Україною. У рішеннях своїх Рад селяни зверталися до трудящих Радянської України з проханням допомогти їм звільнитися від соціального і національного поневолення і возз'єднатися з єдинокровними братами. «Браття наші! — писали 27 грудня 1918 р. селяни с. Пістрялова,— заявляємо вам, же ми би хотіли ид Вам приключитися, як ид українцям... Просимеся ид Вам, ид Вам ся просиме, спомогайте нам, кедь єсте годні, бо ми туй под стиском мадьярських жандармів ай і панського правительства не можемо жити» [1]. З'їзд делегатів від 175 міських і сільських общин краю, що відбувся 21 січня 1919 р. у Хусті, виражаючи споконвічні прагнення трудящих, одностайно прийняв рішення про возз'єднання Закарпаття з Україною, маючи на увазі Радянську Україну. Однак запроданці народу — буржуазні націоналісти сфальсифікували рішення з'їзду і замість того, щоб вести переговори з урядом Радянської України, подались до так званого уряду Західноукраїнської буржуазної республіки у Станіславі.

В результаті героїчної боротьби у березні 1919 р. в Угорщині і на Закарпатті була встановлена Радянська влада. Угорський уряд за короткий час існування Радянської влади провів велику роботу щодо корінної перебудови державно-політичного ладу країни на соціалістичних засадах. Були націоналізовані промислові підприємства, транспорт, проголошено рівноправність всіх народів Угорщини тощо. В аграрному питанні, однак, угорський Радянський уряд допустив помилки, які виявились, зокрема, в тому, що конфісковані поміщицькі володіння не були передані селянам. Все ж становище селянства за часів Радянської влади докорінно поліпшилося. За малоземельними і безземельними селянами закріплялись залишені землі, які вони орендували у поміщиків або церкви; у користування селян передавались гірські пасовиська з державного фонду тощо. Трудове селянство краю активно підтримувало Радянську владу, із зброєю в руках у складі Русинської Червоної гвардії самовіддано захищало соціалістичні завоювання від імперіалістичної контррево-

[1] І. І. Компанієць. Вказ. праця, стор. 298—300; М. В. Троян. Вказ. праця, стор. 105—109.

люції [1]. Угорська Радянська республіка стала жертвою світової імперіалістичної реакції і внутрішньої контрреволюції. Такі ж реакційні сили вирішили і долю Закарпаття, віддавши його під владу буржуазної Чехословаччини.

На Буковині після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції склалися більш сприятливі умови для встановлення влади Рад, ніж в інших західноукраїнських землях. У зв'язку з тим, що Буковина з серпня 1916 р. була зайнята російськими військами, трудящі краю мали можливість включитись у загальноросійський процес, зокрема після Лютневої буржуазно-демократичної революції і, таким чином, пройти значну школу класової і політичної боротьби. Вже після Лютневої революції тут були створені Ради робітничих і селянських депутатів, в яких велику роботу проводила більшовицька партія. На час перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції тільки північні райони Буковини були зайняті російською армією. На цій території перебувала VIII армія, яка рішуче стала на сторону соціалістичної революції. За допомогою революційних солдатів VIII армії робітники і селяни Хотинщини повели боротьбу проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції за встановлення Радянської влади. 8—9 січня 1918 р. Хотинський повітовий з'їзд селян одностайно визнав владу Ради Народних Комісарів і прийняв рішення негайно провести в життя всі декрети, видані Всеросійською Радою робітничих, селянських і солдатських депутатів. Спираючись на постанови цього селянського з'їзду, V з'їзд Рад Хотинського повіту, який відбувся 5 лютого 1918 р., ухвалив резолюцію про встановлення Радянської влади на місцях [2].

Здійснюючи ленінський декрет про землю, Рада селянських депутатів Хотинського повіту уже в січні 1918 р. обрала комісію для розробки проекту проведення земельної реформи. 15 січня 1918 р. Рада затвердила запропонований Хотинським повітовим земельним комітетом проект земельної реформи про відчуження поміщицьких, державних та церковно-монастирських земель і розподілення їх між трудовим селянством [3]. Всього в Хотинському повіті було конфісковано 159,8 тис. десятин поміщицьких, церковних і державних земель, з яких 119,8 тис. десятин було розподілено між малоземельним і безземельним селянством [4].

Успішний процес встановлення Радянської влади у північних районах Буковини був у січні — лютому 1918 р. перерваний збройною інтервенцією румунських, а згодом і австро-німецьких військ, які наприкінці лютого окупували всю територію краю. Окупаційні власті разом з ук-

[1] В. В. Усенко. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Закарпатті 1917—1919 рр. К., 1955, стор. 127, 140, 148, 149, 165.

[2] Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українською РСР. Документи і матеріали. Чернівці, 1958, стор. 78—80, 95—97.

[3] Там же, стор. 82—85.

[4] К. Г. Ципко. Велика Жовтнева соціалістична революція і революційна боротьба трудящих Буковини за владу Рад та за возз'єднання з Радянською Україною. Чернівці, 1958, стор. 84.

Учасники Хотинського повстання у січні 1919 р.

раїнськими буржуазними націоналістами, реставрувавши буржуазно-поміщицькі порядки, жорстоко розправлялися з учасниками революційного руху і активними діячами соціалістичного будівництва. У відповідь на звірства інтервентів селяни і робітники Буковини під керівництвом більшовицьких груп, які були створені у великих містах і деяких селах, розпочали масову боротьбу проти австро-німецьких окупантів і їх приспішників — українських буржуазних націоналістів. Селяни північних районів відмовлялися повертати землю, яку вони одержали від Радянської влади, а в західних — продовжували захоплювати поміщицьку землю, ліси і пасовиська. «Селяни,— писав австрійським властям буржуазний націоналіст барон Василько,— говорять про революцію, про розподіл маєтків, відмовляються платити за користування пасовиськом і вносити орендну плату». Поодинокі селянські виступи в жовтні 1918 р. переросли у повстання проти окупаційних властей, яке охопило окремі села Хотинського, Чернівецького, Сторожинецького, Заставнівського та інших повітів [1].

Незважаючи на спроби буржуазних націоналістів утримати Буковину в складі Австро-Угорської монархії, трудящі краю рішуче виступали за возз'єднання її з Радянською Україною. Свідченням цього було, зокрема, рішення віча у Чернівцях 3 листопада 1918 р., в якому взяло

[1] К. Г. Ципко. Вказ. праця, стор. 84.

участь понад 10 тис. робітників та селян [1]. Проте, наперекір волі трудящих, імперіалісти Антанти після розпаду Австро-Угорської монархії санкціонували загарбання Буковини боярською Румунією. 17 листопада 1918 р. румунські війська захопили Чернівці, а потім окупували і всю Північну Буковину.

Трудящі краю мужньо боролися проти румунських окупантів. 23 січня 1919 р. на Хотинщині вибухнуло повстання, в якому взяли участь десятки тисяч селян навколишніх сіл та робітники Хотина, Заружанського цукрового заводу і станції Окниця. Керував повстанням більшовицький підпільний революційний комітет, який створив Директорію у складі І. Волошенка-Мардар'єва, Л. Токана, І. Дунгера та ін. Протягом трьох днів повстанські полки визволили від окупантів майже весь Хотинський повіт. На звільненій території встановлювався революційний порядок: скасовувалась реставрована румунським урядом власність поміщиків на землю, проголошувалося, що вся земля повинна негайно перейти до селян, відновлювались політичні свободи трудящих. Однак повстанці не змогли довго утриматись проти переважаючих сил румунських окупантів. 31 січня 4 тис. повстанців і понад 50 тис. членів їх родин покинули Хотин і перейшли Дністер. Основна частина хотинців влилась у кавалерійську бригаду Г. І. Котовського і продовжувала боротьбу проти ворогів Радянської влади на Україні [2].

СТАНОВИЩЕ ТРУДЯЩОГО СЕЛЯНСТВА ПІД ГНІТОМ ІНОЗЕМНИХ ПОНЕВОЛЮВАЧІВ

Окупація західноукраїнських земель — Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття — панською Польщею, боярською Румунією і буржуазною Чехословаччиною була великою історичною несправедливістю щодо українського населення, яке боролося за возз'єднання з Радянською Україною.

Іноземні окупанти запровадили тут жорстокий режим соціального і національного гніту українських трудящих. Щодо економіки польська, чеська і румунська буржуазія здійснювали на окупованих західноукраїнських землях колоніальну політику гальмування промислового розвитку і перетворення їх в аграрно-сировинний придаток більш розвинутих в економічному відношенні центральних областей Польщі, Чехії та Румунії. Відносне промислове пожвавлення, яке спостерігалось у Східній Галичині, Закарпатті і Північній Буковині в другій половині XIX і на початку XX ст.— в період становлення і розвитку капіталістичних відносин — змінилось в умовах загальної кризи капіталізму на застій, а в окремих випадках — навіть на скорочення промислового виробництва.

---

[1] Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення, стор. 125, 126.

[2] К. Г. Ципко. Вказ. праця, стор. 107—129; І. І. Компанієць. Вказ. праця, стор. 354—355.

Застій і занепад промислового виробництва на західноукраїнських землях, як наслідок колоніальної політики польської, чеської і румунської буржуазії, та об'єктивні закономірності загальної кризи капіталізму надзвичайно негативно відбилися і на розвитку аграрних відносин та економічному становищі селянства взагалі. Занепад і без того незначної промисловості і збільшення масового безробіття в цих краях призвели, з одного боку, до різкого звуження внутрішнього ринку для сільськогосподарського виробництва та зростання аграрного перенаселення і, з другого,— викликало штучне зростання цін на землю, дешевизну сільськогосподарської продукції і непомірно низьку заробітну плату багатотисячної армії сільськогосподарських робітників. Все це, разом узяте, гальмувало розвиток продуктивних сил у сільському господарстві, сприяло консервації і живучості феодальних пережитків на селі і визначило зрештою надзвичайну відсталість сільськогосподарського виробництва і особливо тяжке становище західноукраїнського селянства в період загальної кризи капіталізму.

Земельні реформи, оголошені в 1919—1920 рр. і запроваджені у Польщі, Чехословаччині та Румунії в наступний період, не внесли змін ні в аграрні відносини, ні в становище трудового селянства, бо їх здійснення диктувалось не прагненням ліквідувати феодальні пережитки, зокрема велику поміщицьку і церковно-монастирську земельну власність. Воно було викликане кризою капіталізму та загрозою соціалістичної революції. За допомогою земельної реформи окупаційні власті намагались відвернути селян від революційної боротьби і в той же час зміцнити на західноукраїнських селах соціальну опору в особі сільської буржуазії та численного загону колоністів-осадників. «Аграрна реформа,— писав один з ідеологів польської буржуазії професор Грабський,— потрібна для того, щоб на Сході зріс процент польського населення, щоб середній стан, який утвориться на селах, став середнім прошарком у містах і спольщив їх» [1]. Президент Чехословацької республіки Масарик визначав, що головною метою земельної реформи було «попередити соціальний вибух» і що в результаті її проведення «у нас з голови великих земельних власників не упала жодна волосинка» [2].

Згідно з законом про «аграрну реформу», затвердженим польським сеймом у грудні 1925 р., парцеляції підлягали поміщицькі маєтки з володінням понад 180 *га* землі. Однак найбільші поміщицькі маєтки Потоцьких, Чарторийських, Радзівіллів, Бадені, Любомирських та інших земельних магнатів у Західній Україні залишились поза сферою дії конфіскаційного закону.

Найкращі землі, які були вилучені в Західній Україні в процесі парцеляції поміщицьких маєтків, одержали польські осадники — контрреволюційне офіцерство, що брало участь у боротьбі проти Радянської Росії і у придушенні революційного руху взагалі. У Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах для них було виділено понад

[1] «Kurjer Warszawski», 16 червня 1919 р.
[2] Deset let československé republiky, т. III, Praha, 1928, стор. 431.

300 тис. *га* землі. Всього в західноукраїнських і західнобілоруських землях оселилося близько 40 тис. осадників [1]. Таке штучне поселення осадників з метою колонізації і спольщення цих територій ще більше загострювало тут проблему «земельного голоду» і аграрного перенаселення.

На Закарпатті з 240 тис. *га* землі, що підлягала розподілу, понад 230 тис. угрів * чеська буржуазія продала франко-бельгійській фірмі «Латориця». Інший великий маєток графа Телекі біля села Довгого був проданий англійським монахам з острова Мальти. Великі земельні володіння одержали представники української буржуазії. У 1930 р. 140 господарств місцевої і чеської буржуазії одержали 23,9 тис. *га*, тобто 170 *га* на одне господарство.

Селянству ж Закарпаття припадало на кінець 1936 р. 28,9 тис. *га* землі (34,2 тис. дрібних наділців). Важливо відзначити, що середній розмір наділу дрібного селянського господарства зменшився з 1,3 *га* у 1921—1930 рр. до 0,35 *га* у 1931—1936 рр., тоді як середній розмір наділу великого господарства збільшився за той же період з 170 до 264 *га*. При цьому треба мати на увазі, що чеська буржуазія наділяла землею тільки тих селян, які проявили лояльність щодо уряду, тобто в основному куркулів. «Прибічники комуністичної партії..,— писав окружний начальник Тячівської округи,— при складанні списків з числа наділців викреслювалися» [2].

Аналогічно «аграрна реформа» проводилась і на Буковині. Генеральний секретар аграрного комітету Румунії Константинеску визнавав, що реформа була проведена «мудрим хірургом, спритні руки якого не зачепили... земельну власність і привели до того, що земельна власність перенесла цю операцію безболяче» [3]. На Буковині, як і у всіх західноукраїнських землях, зовсім незайманими залишились церковні і монастирські землі. З 627,5 тис. *га* поміщицької землі тут було спарцельовано тільки 75,4 тис. *га*, що становило ледве 12% великої земельної власності. Але й ця незначна частина поміщицьких земель, відчужених внаслідок «аграрної реформи», дісталась куркулям та двом тисячам румунських колоністів (67,4 тис. *га*, тобто близько 90%) і тільки 8 тис. *га* (10%) — дрібним селянським господарствам [4].

Отже, земельна реформа на західноукраїнських землях проводилась в інтересах експлуататорських класів і була тільки ширмою для обману трудящих мас селянства. Разом з тим земельна реформа стала поштовхом для зростання класового розшарування селянства. Частина малоземельного селянства, купивши парцеляційні землі за позичені у бан-

---

[1] Л. Я. Корнійчук. Становище трудового селянства західних областей України під владою панської Польщі (1920—1939 рр.). К., 1957, стор. 29—30.

* Угор дорівнює 0, 57 *га*.

[2] Ю. Ю. Сливка. Революційно-визвольна боротьба на Закарпатті 1929—1937 рр. К., 1960, стор. 10—11.

[3] В. К. Литвинов. Становище селян Буковини в боярській Румунії. Наукові записки Чернівецького держуніверситету, т. 18, стор. 59.

[4] К. Г. Ципко. Вказ. праця, стор. 143—144.

ках і лихварів гроші, виявилась згодом неспроможною сплатити ці борги, що призвело до повного банкрутства їх господарств.

Аналіз соціальної структури західноукраїнського села в період загальної кризи капіталізму свідчить, що процес класового розшарування та зосередження багатств на одному полюсі і злиднів — на другому відбувався досить інтенсивно. У 1921 р. в Західній Україні групі поміщицьких господарств з володінням понад 100 *га* землі, яка становила тільки 0,36% всіх господарств краю, належало понад 46% земельних угідь. На Закарпатті ця група господарств становила 0,5% всіх господарств краю, проте їй у 1930 р. належало 30,1% земельних угідь. На Буковині в руках поміщиків було зосереджено 53% всієї землі. Поряд з іноземними і українськими поміщиками великими земельними маєтками володіли церква і духовенство. Церквам, костьолам і монастирям належало у Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах 219,9 тис., на Буковині — 256,2 тис. і на Закарпатті—19,3 тис. *га* землі. Всі ці колосальні земельні масиви стали в руках їх власників могутнім засобом жорстокої експлуатації сільської бідноти.

Значні земельні володіння були зосереджені в руках куркульських господарств. Становлячи порівняно невеличку меншість від загальної кількості селянських господарств, ці господарства, висловлюючись словами В. І. Леніна, за своїм значенням в усій сукупності селянського господарства, в загальній сумі належних селянству засобів виробництва та в загальній кількості вироблюваних селянством землеробських продуктів

Оранка у с. Ганичі на Закарпатті (20-і роки XX ст.).

були господарем села[1]. В Західній Україні куркульські господарства становили всього 4,6, на Буковині — 5, а на Закарпатті 8% всіх господарств, проте їм належало в Західній Україні 13, а на Закарпатті 24% всіх земельних угідь. В чотирьох повітах Буковини — Глибоцькому, Герцаївському, Новоселицькому і Сторожинецькому куркульські господарства напередодні визволення Буковини становили всього 0,8% селянських господарств, однак вони володіли 8,5% земельних угідь[2].

Багатомільйонна армія західноукраїнського селянства тулилась на мізерних клаптиках землі і була, по суті, позбавлена засобів виробництва. Пролетарські (з володінням до 2 *га*) і напівпролетарські (з володінням від 2 до 5 *га*) господарства, які становили в Західній Україні 81,1%, а на Закарпатті 75% всіх господарств, мали у своєму розпорядженні всього у Західній Україні 25 і на Закарпатті 26% земельних угідь. На Буковині пролетарські господарства з володінням до 2 *га* становили 70,1%[3]. Пролетарські господарства з володінням до 2 *га* не могли прогодувати селянської родини, і тому їх власники змушені були шукати заробітку на стороні. Не кращим було становище і в групі господарств з володінням землі від 2 до 5 *га*, власники яких у переважній більшості теж змушені були поєднувати працю у своєму господарстві з наймом у куркулів та поміщиків.

Середняцькій групі, що володіла наділами від 5 до 10 *га* і становила в Західній Україні 13,9, а на Закарпатті 16,4% всіх господарств, належало в Західній Україні 15,5, а на Закарпатті 20% сільськогосподарських угідь. Середній розмір таких господарств становив у Західній Україні 6,9, а на Закарпатті — 6,5 *га*[4]. Ця група селянських господарств в процесі розвитку капіталізму в сільському господарстві постійно зменшувалась, поповнюючи переважно бідняцьку.

Про класову диференціацію західноукраїнського селянства свідчать також (крім даних про землю як основного засобу виробництва в сільському господарстві) відомості про кількість робочої худоби. В 1927 р. понад 70% селянських господарств Західної України не мали худоби взагалі або мали одну корову чи коня[5]. На Закарпатті в 1925 р. 87,7% селянських господарств були безкінними і однокінними[6]. На Буковині безкінними були 69,8% господарств. В Сторожинецькому повіті, наприклад, у 1930 р. 72% селянських господарств з володінням землі до 5 *га* не мали коней[7]. Таким чином, понад дві третини селянських господарств західноукраїнських земель були безкінними або з одним конем.

Експлуатація трудящого селянства великими землевласниками шля-

---

[1] Див. В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 143.
[2] К. Г. Ципко. Вказ. праця, стор. 199.
[3] В. К. Литвинов. Вказ. праця, стор. 60.
[4] Див. Rocznik Statystyki RZ. P. Warszawa, 1927, стор. 109—111; Statisticka ročenka. Praha, 1935, стор. 48.
[5] М. К. Івасюта. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. К., 1962, стор. 16.
[6] Statisticka přiručka. Praha, 1928, стор. 35.
[7] В. І. Литвинов. Вказ. праця, стор. 61; К. Г. Ципко. Вказ. праця, стор. 144.

хом стягнення орендної плати за користування землею гальмувала економічний розвиток села, оскільки майже весь додатковий продукт йшов не на розширення або удосконалення виробництва, а на задоволення примх експлуататорського класу. Західноукраїнський селянин, обплутаний складною системою докапіталістичних і буржуазних форм експлуатації, з надзвичайно примітивним сільськогосподарським інвентарем, залишався, по суті, осторонь усяких нововведень у землеробстві. Основними знаряддями праці дрібних селянських господарств і надалі продовжували залишатись дерев'яний плуг, дерев'яна борона, серп та ціп. Зрозуміло, що переважна більшість цих господарств була не рентабельною і трималась, як писав В. І. Ленін, «тільки страшенним зниженням потреб і каторжною, двожильною працею» дрібного виробника і його родини [1].

Тяжким тягарем лягали на плечі трудового селянства податки — безпосередні і посередні та нескінченні побори і штрафи. «На плечах селянина,— писала 6 грудня 1931 р. комуністична газета «Сила»,— тяжить ціла вавілонська вежа податків: грунтовий, маєтковий, доходовий, дороговий, оборотовий, додатковий (кризовий додаток до доходового податку), промисловий (маєш верстат столярський, ступу чи ткацький верстат, платиш промисловий), комунальний, нумеровий, песій і т. д.» За допомогою податків і поборів окупаційні власті викачували з трудового селянства величезні кошти. Якщо в 1919 р. населення Закарпаття сплатило податків на суму 9 млн. крон, то в 1931 р.—123 млн., тобто майже в 14 разів більше [2]. Податки на буковинське населення були у півтора раза вищі, ніж у Румунії, і становили в 1925 р. 971, 2 млн. лей. Головний тягар податків лягав на плечі трудящих мас. Бідняцькі і середняцькі господарства, наприклад, сплачували в Західній Україні $^2/_3$, а на Буковині понад 40% поземельного податку, в той час як куркульські і поміщицькі господарства, земельні володіння яких становили близько 60% всіх сільськогосподарських угідь, платили тільки $^1/_3$ [3].

Не маючи змоги сплачувати всі ці податки і взагалі зводити кінці з кінцями, західноукраїнське селянство змушене було звертатись до лихварів і банків за позикою. Внаслідок цього з року в рік зростала його заборгованість. На 1936 р. за селянством Закарпаття нараховувалось понад 800 млн. крон банківських і лихварських боргів. Основна частина цієї величезної суми — 487 млн. крон припадала на малоземельних селян з володінням до 2 *га* землі [4]. Лихварські і державні борги селян здебільшого набирали таких розмірів, що далеко перевищували вартість їх господарств. У 1926—1927 рр. середня заборгованість селянського господарства в Польщі і на Західній Україні становила 103% його річного доходу, а в 1929—1930 рр. вона зросла до 328% [5]. Заборгованість по всій Румунії, в тому числі і на Буковині, становила 100 млрд. лей (з них 80%

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 243.
[2] Statisticka ročenka. Praha, 1934, стор. 280.
[3] А. Врублевский. Польша. М., 1936, стор. 63.
[4] «Карпатська правда», 30 серпня 1936 р.
[5] А. Врублевский. Вказ. праця, стор. 65.

припадало на господарства з володінням до 10 *га* землі), що на 30 млрд. лей перевищувало національний прибуток [1]. Отже, трудяще селянство тільки формально вважалось власником свого майна. Насправді цю власність воно давно втратило і перетворилось в рабів капіталу.

Непосильні податки і велика заборгованість прискорювали розорення та експропріацію бідняцьких і частково середняцьких господарств. За неповними даними буржуазної статистики, кількість випадків примусового продажу нерухомого майна з молотка в Закарпатті і Словаччині зросла з 16,6 тис. у 1930 р. до 29,6 тис. у 1934 р.[2] Екзекутор і судовий виконавець стали постійними «гостями» в західноукраїнських селах. «В останній час,— говориться в донесенні Львівського воєводи від 25 лютого 1932 р.,— все частіше множаться скарги населення на нещадний спосіб проведення екзекуції органами самоурядування і земельною адміністрацією, які всупереч існуючим правилам забирають... у землеробів живий і мертвий інвентар, потрібний для правильного ведення господарства».

Розорені селяни поповнювали багатотисячну армію сільськогосподарського пролетаріату. У 1930—1931 рр. за офіціальними, далеко не повними даними, сільськогосподарських найманих робітників налічувалось у Західній Україні 331,5 тис., на Закарпатті — 34 тис. і на Буковині — 32 тис. чоловік [3]. Насправді їх було набагато більше. Сільськогосподарські робітники були найбільш експлуатованою частиною західноукраїнського населення. Їх праця оплачувалась найнижче, причому переважно натурою. В Західній Україні, наприклад, заробітки сільськогосподарських робітників у 1924—1928 рр. скоротилися майже на чверть, а в роки економічної кризи — на 53% [4]. Характеризуючи становище сільськогосподарських робітників, газета «Сила» писала 8 грудня 1931 р.: «Найбідніші з бідних, оці справжні пасерби мачухи-долі, це форналі по дворах та наймити по куркульських газдівствах. Крім двох згрібних сорочок, таких же згрібних шароварів, пари так званих руських юхтових чобіт і якої-такої сірої лахманини чи кацабайки — за ціле життя вони нічого більше не дороблятся».

Гостре аграрне перенаселення було головною причиною масової еміграції сільськогосподарських робітників і малоземельного селянства за кордон. З 1925 по 1938 р. із Західної України емігрувало 373 тис. чоловік. Із Закарпаття в 1924—1930 рр. за межі краю виїхало 15,8 тис. чоловік [5]. Крім постійної еміграції, багато селян західноукраїнських земель виїжджало на сезонні роботи. Однак, не знайшовши на чужині кращого життя, переважна їх більшість поверталася до рідного краю ще більше

---

[1] А. В. Литвинов. Вказ. праця, стор. 67.

[2] Statisticka ročenka. Praha, 1937, стор. 260.

[3] Maly rocznik statystyczny, 1938, стор. 237; Statisticka příručka. Praha, 1932, стор. 15; Recensământul general populatici Românteldin décemvrie 1930, т. V, стор. 113—116, 163, 167, 188—189, 191, 290, 339—341.

[4] И. К. Васюта. Аграрное перенаселение в Западной Украине в 20—30 годах XX в. «Тезисы докладов и сообщений восьмой (Московской) сессии по аграрной истории Восточной Европы». М., 1965, стор. 161.

[5] Statisticka ročenka. Praha, 1937, стор. 20, 34.

знедоленими. В серпні 1932 р. сільськогосподарські робітники з Ясиня на Закарпатті, які були на заробітках у центральних районах Чехословаччини, звернулись до Крайового уряду праці з проханням про допомогу, бо «перебувають повністю без засобів і не мають за що повернутись додому» [1].

В умовах загального занепаду економічного життя, зростання безробіття і пауперизму недоїдання і голод для великої частини західноукраїнського селянства були звичайним явищем. В деяких селах, зокрема гірських районів, голодування населення ставало хронічним. Особливо трагічним був голод у гірських районах Прикарпаття, Закарпаття і Буковини в роки світової економічної кризи. У квітні 1932 р., виступаючи на засіданні румунського парламенту, міністр сільського господарства Міхалькі визнавав, що «селянська людність Буковини під загрозою голодної смерті» [2]. На Тячівщині, що на Закарпатті, за словами окружного начальника, «панував незносний голод. Деякі селяни і жінки просили собі допомоги дуже настійно, з плачем.., бо біда у них досягала такої міри, що не можуть далі терпіти» [3]. Аналогічне становище було і в інших районах Закарпаття і Прикарпаття.

Внаслідок безпросвітних злиднів, напівголодного існування та відсутності належної медичної допомоги серед сільського населення швидко поширювались епідемічні хвороби, зростала смертність. Обстеження сільського населення показало, що в Західній Україні у 1936 р. $^3/_4$ дітей хворіли на туберкульоз. Цією хворобою у 1939 р. було вражено понад 76% оглянутих у Львівському воєводстві селян [4]. Буржуазні спеціалісти вважали черевний тиф «нерозв'язною проблемою для Підкарпатської Русі» [5]. На Буковині у 1937 р. порівняно з 1930 р. смертність від туберкульозу підвищилась на 17,8%. Особливо високою була дитяча смертність. У 1932 р. на Буковині на кожні 100 померлих діти до 14 років становили 49,9% [6]. На Закарпатті у 1932 р. з однієї тисячі новонароджених дітей до одного року вмирало 190 [7].

Тяжкий соціально-економічний гніт, якого зазнавало західноукраїнське селянство, доповнювався національним гнобленням та політичним безправ'ям. Форми національного гніту і засоби, якими проводилась у життя шовіністична політика польської, румунської і чеської буржуазії на західноукраїнських землях, були різні, але суть їх зводилась до одного — придушити у трудящих національну свідомість, підірвати їх віру у возз'єднання з Радянською Україною і тим самим зробити їх слухняним знаряддям окупаційних властей. З цією метою створювались різного роду шовіністичні теорії про неповноцінність і нездатність західноукраїнського населення до самоврядування і самостійного життя тощо. Іно-

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 135, оп. 1, спр. 7, арк. 1.
[2] «Комуніст», 11 квітня 1932 р.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 190, арк. 80.
[4] М. К. Івасюта. Вказ. праця, стор. 24.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 1, спр. 20, арк. 75.
[6] В. К. Литвинов. Вказ. праця, стор. 67.
[7] Statisticka ročenka. Praha, 1937, стор. 29.

земна буржуазія проводила політику дискримінації місцевих трудящих у всіх галузях суспільно-політичного життя.

Шовіністична політика польської, чеської і румунської буржуазії щодо західноукраїнського населення особливо яскраво проявилася в питаннях народної освіти. Іноземні поневолювачі, переслідуючи українську мову і культуру, здійснювали систематичну ліквідацію українських шкіл. В Західній Україні польські окупанти закрили 3518 українських шкіл. На Волині у 1919 р. було 1050 українських шкіл, а в 1937 р. їх залишилось тільки 7 [1]. На Буковині було румунізовано 218 українських шкіл. Тяжкий соціальний і національний гніт призвели до того, що в Західній Україні 34,3, а на Волині — 52% населення було неписьменним [2]. Серед українського населення Закарпаття у 1930 р. неписьменних було 42,4% [3]. Напередодні визволення на Буковині налічувалось 315,9 тис. неписьменних, що становило близько 50% населення старше семи років.

Значну допомогу іноземним поневолювачам у зміцненні окупаційного режиму на західноукраїнських землях надавала українська буржуазія і духовенство, які із страху перед революційним рухом трудящих і Радянською владою ладні були йти на службу до будь-яких ворожих українському народові сил, аби зберегти в Західній Україні, Закарпатті і Буковині капіталістичну систему експлуатації і гніту.

Партії української буржуазії — українське національно-демократичне об'єднання, українська християнська організація, українська соціал-радикальна партія на Західній Україні, аграрна, автономно-землеробський союз, християнсько-народний союз — на Закарпатті, українська народна партія — на Буковині та інші, будучи надійною опорою окупаційних властей, вдавались разом з тим до обману трудового селянства, щоб збити його з шляху революційної боротьби за соціальне і національне визволення. З цією метою створювали різного роду націоналістичні теорії про «гармонію» соціальних інтересів, про те, що українське село — це «одна родина», зводили брудні наклепи на Країну Рад, особливо її складову частину — Радянську Україну.

Незважаючи на соціальне і національне пригнічення, українське трудове селянство зберігало і розвивало демократичні національні традиції нашого народу, які знайшли своє найбільш яскраве відображення у пісенній та хореографічній творчості та у творах народних умільців — різьбарів і гончарів, килимників та вишивальниць. Продукція таких чудових карпатських умільців, як різьбарі — Юрій та Семен Карпенюки (Яворів), гончари — Петро та Павлина Цвіник (Косів), вишивальниці — Ганна Герасимович (Косів), килимники—Роман Гербович (Косів), Ілько Бабій (Збараж) та багато інших, славилась і була відома далеко за межами західноукраїнських земель. Однак вона продавалась за безцінь, а її талановиті творці змушені були жити у злиднях.

---

[1] Statystika szkolna. Warszawa, 1937—1938, стор. 27—28.
[2] Maly rocznik statystyczny. Warszawa, 1937, стор. 29.
[3] Statisticka ročenka. Praha, 1937, стор. 11—12.

БОРОТЬБА ТРУДЯЩОГО СЕЛЯНСТВА ПРОТИ СОЦІАЛЬНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ГНІТУ

Трудящі Західної України, Буковини і Закарпаття ніколи не визнавали влади іноземних поневолювачів і продовжували боротися за соціальне та національне визволення, за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. Значну роль у цій боротьбі відіграло і західноукраїнське трудове селянство, яке становило більшість українського населення цих земель.

Керівником і організатором революційно-визвольного руху західноукраїнського селянства була Комуністична партія Західної України та комуністичні організації Буковини і Закарпаття — складові частини комуністичних партій Польщі, Румунії і Чехословаччини. Західноукраїнський робітничий клас, який пройшов велику школу політичної боротьби за Радянську владу в 1917—1920 рр., незважаючи на свою нечисленність, відігравав авангардну роль серед інших верств трудящих, зокрема селянства. Спільність інтересів у боротьбі проти соціального і національного гніту, що обумовлювалась ідентичністю у становищі робітників і переважної більшості трудового селянства, створювало об'єктивні передумови для виникнення союзу робітничого класу і трудового селянства. КПЗУ і комуністичні організації Буковини та Закарпаття, використовуючи ці об'єктивні умови, весь час боролися за союз робітників і селян під керівництвом робітничого класу.

В аграрному питанні КПЗУ та комуністичні організації Буковини і Закарпаття висували лозунг конфіскації всіх поміщицьких, церковних та державних земель і безплатної передачі їх трудовому селянству. Боротьбу за здійснення цього лозунга комуністи поєднували з боротьбою селян за їх щоденні вимоги — проти конкретних форм експлуатації з боку поміщиків, держави і церкви. В національному питанні, відстоюючи ленінський лозунг про право націй на самовизначення аж до відокремлення, а для українських трудящих — право на возз'єднання з Радянською Україною, західноукраїнські комуністи разом з тим мобілізували трудящих на боротьбу проти національного і політичного гніту та дискримінації українського населення, викривали польський, румунський і чеський шовінізм та український буржуазний націоналізм, виступали гарячими поборниками дружби та інтернаціональної єдності трудящих. Комуністи вчили українських робітників і селян, що соціального і національного визволення вони можуть добитися тільки у спільній боротьбі трудящих Польщі, Румунії і Чехословаччини за перемогу соціалістичної революції, що шлях до визволення лежить через встановлення диктатури пролетаріату в цих країнах. І хоч КПЗУ та комуністичні організації Буковини і Закарпаття в окремі періоди своєї діяльності допускали помилки в аграрному і національному питаннях, в цілому вони стояли на ленінських позиціях. Завдяки умілому керівництву комуністів західноукраїнське трудове селянство внесло в 20—30-х роках значний вклад у боротьбу польського, румунського, чеського і словацького народів проти капіталістичного гніту, за встановлення влади робітників і селян, набли-

жало здійснення віковічної мрії нашого народу про возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі.

Запалюючим прикладом у революційно-визвольній боротьбі західноукраїнського селянства була Країна Рад, великі успіхи українського народу в будівництві соціалістичного суспільства. Вісті про перемоги радянського народу в соціалістичному будівництві західноукраїнське селянство одержувало як з місцевої комуністичної преси, так і з радянської літератури, яка доставлялась сюди нелегально. Комуністичні і прогресивні газети «Земля і воля», «Сила», «Сельроб», «Прапор комунізму», «Карпатська правда», «Голос життя», «Буковинська правда» та ін. регулярно друкували статті про господарське і культурне будівництво в Радянському Союзі, знайомили трудящих з найзначнішими досягненнями в житті українського народу, зокрема селянства у Радянській Україні.

Радянський народ, зайнятий творчою працею, ніколи не забував про долю західноукраїнських земель. Український Радянський уряд не визнавав права іноземних поневолювачів на окупацію Західної України, Буковини і Закарпаття, рішуче протестував проти колоніальної політики на цих землях, запевняв західноукраїнських трудящих, що радянський народ «будує Радянську Республіку не лише для себе, але і для вас». Всі ці прояви симпатії і солідарності радянських людей були для західноукраїнського трудового селянства великою моральною підтримкою в його нелегкій боротьбі за визволення.

В роки післявоєнної економічної кризи боротьба західноукраїнського селянства проти соціального і національного гніту набрала головним чином форм партизанського руху. В 1921 р. партизанські загони вели збройну боротьбу в Дубнівському, Ровенському, Сарненському, Острозькому, Ковельському і Володимир-Волинському повітах, в гірських районах Прикарпаття та в Північній Буковині. Партизанські загони нападали на поміщицькі і державні маєтки, руйнували залізничні колії, телеграф і телефон, розправлялися з представниками окупаційних властей, зокрема з поліцією. Захопивши в ніч з 19 на 20 липня 1921 р. поліцейську дільницю містечка Мізоч на Волині, партизани звернулись до населення з листівкою, в якій писали: «Народе український, проснись та швидше, швидше до діла святого і народного берись. Гей, народе, повстань та швидше проганяй цю свору, цю ворожу погань!.. Смерть катам буржуям!» [1]

У 1922 р. партизанським рухом були охоплені Рогатинський, Тлумацький, Станіславський, Городенківський та інші повіти Прикарпаття. Тільки в липні — серпні 1922 р. в Станіславському воєводстві партизанськими загонами було спалено 24 об'єкти поміщицької і державної власності [2].

Одним з партизанських загонів, що діяли на Тернопільщині, керували відомі революціонери-комуністи Іван Цепко, Петро Шеремета та

---

[1] М. М. Кравець. Революційний рух на Волині в 1921—1928 рр. — «З історії західноукраїнських земель», вип. 2, К., 1957, стор. 210.

[2] Івано-Франківський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 49/70, арк. 278.

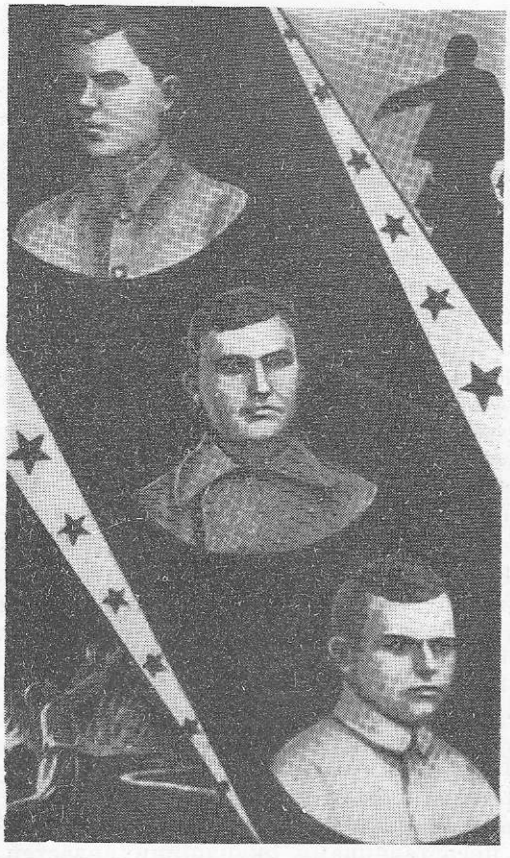

Листівка, присвячена пам'яті революціонерів П. Шеремети, С. Мельничука, І. Цепка.

Степан Мельничук. Польським властям вдалось захопити Петра Шеремету і Степана Мельничука. Іван Цепко трагічно загинув під час сутички з поліцією. 11 листопада 1922 р. військовий трибунал у м. Чорткові засудив Шеремету і Мельничука до розстрілу. Відважні партизани сприйняли смертний вирок як справжні герої. «Я умираю за праве діло,— писав Петро Шеремета до батьків і рідних,— за вас, дорогі мої, за рідних моїх земляків умираю. Страшне слово, та не страшно мені. Я спокійний за себе, та не за вас. Не плачте, я вас прошу, не тужіть. Так було треба, так хоче народ, так хоче Велика Революція, а я її вірний син». В своєму листі-заповіті П. Шеремета наказував рідним: «Не забувайте, за що я вмер — помста панам нехай жевріє у вас. Будьте другами бідного. Пан серця не має. Пан живе потом слабого». Під час розстрілу Мельничук і Шеремета співали Інтернаціонал і вигукували: «Хай живе революція!», «Хай живе народ!», «Хай живе Україна!» [1].

Ареною справжніх боїв між партизанами і польськими окупантами стала в 1923 р. Волинь, де діяли численні озброєні загони селян. Смертельний жах на окупантів наводили загони, очолювані Стешенком і Кнолем, Мухою, Тараном та іншими безстрашними селянськими ватажками. Для боротьби з партизанським рухом на Волині було зосереджено великі поліцейські сили і військові частини з Люблінського воєводства. Все ж, незважаючи на масові репресії окупантів, партизанський рух у 1923 р. не був придушений. У 1924 р. він поширився навіть на деякі повіти корінних польських земель. Тільки в другій половині 1925 р., завдяки кривавим «пацифікаціям», польським окупантам вдалось

[1] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр. Документи і матеріали. Тернопіль, 1959, стор. 108—111.

в деякій мірі придушити партизанський рух, який з цього часу поступово почав затухати [1].

Партизанська боротьба на селі поєднувалась з революційними виступами малоземельного і безземельного селянства проти поміщиків, осадників і церкви. Селяни самовільно захоплювали державні, поміщицькі і церковно-монастирські землі в процесі проведення земельної реформи. У Львівському воєводстві, наприклад, у 1922 р. селяни спалили сотні куркульських і осадницьких господарств, поміщицькі фільварки Любомирського, Чосновського, Крушинського та ін. У Тернопільському воєводстві тільки в лютому 1922 р. відбулось 111 сутичок селянської бідноти з окупаційними властями та поміщиками. «Зараз, коли власники (поміщики.— *Ред.*) повертають до своїх маєтків,— повідомляв володимир-волинський староста,— поселені там люди чинять опір» [2]. Збройні сутички між селянами і поліцією при спробі поміщиків повернути собі землеволодіння відбулися у 1921—1924 рр. у селах Ропча Сторожинецького повіту, Зарожани — Хотинського, Веренчанка — Заставнівського та в інших селах Буковини [3]. Великий виступ селян відбувся в селі Арданові Іршавської округи на Закарпатті. 21 червня 1921 р., роззброївши урядових сторожів, селяни почали розподіляти державні угіддя. Подібні випадки мали місце і в Довжанській окрузі, де селяни восьми сіл розподіляли землю, що належала поміщику Телеці, в селах Берегівської округи та в багатьох інших [4].

Разом з боротьбою проти соціального гніту все ширшого розмаху набирали революційні виступи західноукраїнського селянства за національне визволення і возз'єднання з Радянською Україною, «Галицьке селянство та робітництво,— писав орган Галицької комуністичної молоді за кордоном «Наш стяг»,— з великою тугою звертає свої очі на Радянські Республіки і звідсіль-то всі його політичні стремління та поняття зафіксовуються в короткій формульці: — «Злуки з Радянською Україною». І це є один з найбільш популярних та найбільш живих бойових кличів. Селяни рішуче виступали проти шовіністичної політики національної і політичної дискримінації українського населення, бойкотували різні державні заходи, спрямовані на закріплення окупаційного режиму. В жовтні 1921 р. Станіславський воєвода скаржився, що «більшість русинів (українців.— *Ред.*) вважають і далі владу польського уряду на їх землях не інакше як тимчасовою окупацією» [5]. Виражаючи протест проти окупаційного режиму, трудове селянство Західної України повсюдно бойкотувало вибори до буржуазно-поміщицького сейму Польщі, які проводились у листопаді 1922 р. На Буковині і Закарпатті в ці роки відбулись десятки народних віч і маніфестацій, на яких трудящі

---

[1] М. М. Кравець. Вказ. праця, стор. 216, 224.
[2] Там же, стор. 212.
[3] К. Г. Ципко. Вказ. праця, стор. 158—159.
[4] И. Н. Мельникова. Из истории революционного движения на Закарпатской Украине в 1921—1924 гг. — «Ученые записки Института славяноведения», т. 6, стор. 19—20, 34—35.
[5] Івано-Франківський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 49/70, арк. 20.

Федір Кульчицький — член ЦК КПЗУ.

протестували проти румунізації і чехізації шкіл, вимагали, щоб навчання проводилось рідною українською мовою.

В період тимчасової стабілізації капіталізму селянський революційно-визвольний рух на західноукраїнських землях пішов на спад. У ці роки західноукраїнські комуністи, переборюючи величезні труднощі підпільної діяльності та переслідування і репресії з боку окупаційних властей, докладали всіх зусиль до завоювання селянських мас на свою сторону через масові селянські організації та культурно-освітні товариства. На Волині під впливом комуністів працювало Селянське соціалістичне об'єднання «Селянський союз», створене в 1924 р., а у Східній Галичині діяла легальна партія «Народна воля». У жовтні 1926 р. вони були об'єднані у нову партію під назвою Українське селянсько-робітниче соціалістичне об'єднання — («Сельроб»). У зверненні до трудящих об'єднавчий з'їзд заявив, що «Сельроб» буде боротись «за селянсько-робітничий уряд, за передачу всієї землі трудовому селянству без викупу, за реалізацію права українського народу на своє самовизначення в послідовно соціалістичному розумінні...» [1]. Керівниками і активними членами «Сельробу» в різний час були такі видатні діячі революційного руху на Західній Україні, як Кузьма Пелехатий, Кирило Вальницький, Михайло Заяць, Панько Крайківський, Степан Маківка, Федір Кульчицький, Ілля Довганик і багато інших.

За допомогою «Сельробу» комуністи проводили роботу в «Просвітах», «Рідній школі» та інших масових культурно-освітніх організаціях, боролися за зміцнення союзу робітничого класу і селянства. Бойовий союз робітників і селян яскраво виявився у спільній боротьбі за звільнення політичних в'язнів, що розгорнулась у Західній Україні і Польщі в другій половині 1926 р., в першотравневих демонстраціях та інших політичних виступах. Особливо могутньою була першотравнева демонстрація у 1924 р. у Заболотові, в якій взяло участь понад 4 тис. селян з 40 сіл Покуття. Демонстрація проводилась під лозунгом — за диктатуру пролетаріату в Польщі і возз'єднання Західної України з Українською РСР. Оцінюючи значення Заболотівської демонстрації, яку власті розстріляли, орган ЦК КПЗУ «Наша правда» писав: «Щодо змісту — це

[1] Є. М. Галушко. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ 1919—1928 рр., Львів, 1965, стор. 145—148, 202.

був перший дійсно революційний виступ нашого селянства з ясно усвідомленою метою: повалення влади буржуазії та обшарників з ясно усвідомленим засобом до мети: бойовий союз робітників і селян».

Хвиля спільних демонстрацій робітників і селян проти окупаційної влади, загрози війни і на захист Радянського Союзу пройшла в ці роки у містах і селах Буковини та Закарпаття. В серпні 1924 р. в антивоєнних демонстраціях на захист Радянського Союзу взяло участь понад 60 тис. трудящих Закарпаття. Кривава розправа, яку вчинила чехословацька буржуазія з мирною антивоєнною демонстрацією робітників і селян Свалявської округи, внаслідок якої двох чоловік вбито і багато поранено, викликала обурення світової громадськості [1]. Селяни Буковини в 1925—1926 рр. надіслали румунському урядові 120 протестів, підписаних 40 тисячами трудящих з вимогою припинити румунізацію краю і відновити у школах викладання українською мовою [2].

У 1928 і на початку 1929 р. КПЗУ через організації «Сельробу» очолила страйковий рух сільськогосподарських робітників, який набув особливо гострого характеру у Рава-Руському і Жовківському повітах. Державні власті вчинили криваву розправу над страйкуючими в селах Деби і Гребенному Рава-Руського і у с. Батятичі Жовківського повітів. У 1929 р. аграрні страйки поширились на 130—150 сіл двадцяти повітів Західної України, втягнувши у боротьбу понад 30 тис. трудящих [3]. Ряд страйків сільськогосподарських робітників відбулось також на Закарпатті. Найбільшим з них був страйк на Берегівщині у березні 1929 р., в якому взяло участь понад 3 тис. виноградарів. Боротьба сільськогосподарських робітників відіграла велику роль у зростанні політичної свідомості трудящих села, у формуванні робітничо-селянського союзу, свідчила про загострення класових протиріч у західноукраїнському селі.

Світова економічна криза 1929—1933 рр. надзвичайно погіршила економічне становище трудового селянства. Більшість сільського населення голодувало. Головним показником аграрної кризи було падіння цін на сільськогосподарську продукцію, а також зменшення посівів технічних культур та застій у сільськогосподарському машинобудуванні. Важливо відзначити, що дрібні селянські господарства, видатки яких за період кризи не зменшувались (наявність ножиць у цінах сільськогосподарських і промислових товарів, сплата великих податків, боргів тощо), не реагували на зниження цін на сільськогосподарську продукцію скороченням виробництва. Навпаки, потреба покривати всі видатки при знижених цінах на сільськогосподарську продукцію та у зв'язку з втратою можливості підробити на стороні в лісовій або деревообробній промисловості змушувала дрібних господарів збільшувати виробництво продуктів на ринок (так званий голодний, або вимушений, продаж). Це призводило до дальшого падіння цін та загострення аграрної кризи і зумовило, зрештою, загальний занепад та розорення дрібних селянських господарств.

---

[1] И. Н. Мельникова. Вказ. праця, стор. 51—53.
[2] К. Г. Цинко. Вказ. праця, стор. 161.
[3] «Наша правда», 1929, № 7, стор. 53.

У роки світової економічної кризи КПЗУ та комуністичні організації Буковини і Закарпаття мобілізовували трудящих на боротьбу за революційний вихід з економічної кризи шляхом повалення існуючих буржуазних порядків і встановлення диктатури пролетаріату. Основним засобом завоювання більшості селянства на свою сторону для здійснення соціалістичної революції західноукраїнські комуністи вважали організацію на основі тактики єдиного фронту знизу боротьби широких мас за їх щоденні вимоги, зокрема проти податкового гніту і примусових екзекуцій за борги.

В організації боротьби трудового селянства за революційний вихід з економічної кризи особливо великих успіхів добилась комуністична організація Закарпаття. Революційно-визвольною боротьбою трудового селянства крайова комуністична організація керувала через створений у жовтні 1930 р. «Союз працюючого селянства» та його окружні комітети, які, у свою чергу, спирались на широко розгалужену сітку комітетів, що діяли майже у кожному селі. Значну роль у керівництві «Союзом працюючого селянства», а після заборони його діяльності у березні 1932 р.— «Об'єднання трудящого селянства» відігравали такі відомі діячі комуністичної організації краю, як Олекса Борканюк, Іван Балега, Іван Ваш, Дмитро Попович, Петро Варга та інші.

Під керівництвом «Союзу працюючого селянства» проходили масові демонстрації перед окружними і нотарськими управліннями за негайне припинення збирання всіх податків, за припинення екзекуцій, відбувались виступи селян проти збирачів податків і екзекуторів. Революційні виступи селянства зливались з боротьбою безробітних лісової і деревообробної промисловості, а також сільськогосподарського пролетаріату, набираючи, таким чином, рис загальнонародного руху проти окупаційного режиму, за соціальне і національне визволення.

Наприкінці 1931 і на початку 1932 р. демонстрації трудового селянства і безробітних переросли у щоденні походи голодуючих і масові відкриті виступи проти екзекуторів. Характеризуючи наростання революційного руху селянства, «Карпатська правда» 10 січня 1932 р. відзначала: «По цілому нашому краю розлилась така хвиля масової боротьби, що її наш край від революційних часів після імперіалістичної війни ще не бачив. Борються десятки тисяч робітників і селян за державну допомогу всім безробітним, за припинення екзекуцій, за безмитний довіз зерна, за допомогу голодуючому населенню». Селяни повсюдно виганяли збирачів податків та екзекуторів, чинили шалений опір жандармам та поліції, ускладнюючи роботу органів місцевої влади взагалі. В с. Дубовому Тячівської округи 13 січня під час проведення екзекуції понад 500 селян «накинулись на екзекутора.., який утікав перед розлютованим натовпом...» Викликаний на допомогу екзекуторові загін жандармів «не міг перешкодити насиллю, бо кількість натовпу зросла на 500—600 чоловік», які «не хотіли пустити екзекутора, а на посміх випровадили з села». Подібні випадки мали місце в селах Жденієвому, Завадці, Нижніх Верецьких Свалявської округи; Нижньому Селищі, Даниловому Хустівської округи; Калинах, Нересниці Тячівської округи і в багатьох інших

У с. Тарнові Рахівської округи селяни вигнали екзекутора, взявши розписку, що він більше ніколи не прийде збирати податків, а перед в'їздом у село прибили оголошення — «Тут екзекуції забороняються під страхом смерті». Свалявський окружний начальник у своєму донесенні до президії земського уряду від 29 січня 1932 р. скаржився, що фінансові агенти бояться іти на села без жандармів. Він змушений був дати розпорядження про припинення екзекуцій і збирання податків від населення. Це мало місце і в інших округах [1].

Селянський революційно-визвольний рух на Закарпатті мав яскраво виражений політичний характер. Він був спрямований не тільки проти імперіалістичної окупації краю, а й проти гніту своєї місцевої буржуазії. Партії місцевої буржуазії (Аграрна, Автономно-землеробський союз, Християнсько-народний союз тощо), які захищали інтереси чеського імперіалізму, внаслідок великого загального руху були повністю паралізовані. Єдиним керівником революційно-визвольного руху селянства виступила Комуністична партія і керований нею «Союз працюючого селянства». Успіхи краєвої комуністичної організації були обумовлені тим, що вона зуміла вдало поєднати боротьбу за щоденні вимоги з національно-визвольною боротьбою за владу Рад. Оцінюючи революційно-визвольний рух на Закарпатті, IV Пленум ЦК КПЧ, який відбувся в березні 1932 р., відзначив, що в умовах національного поневолення «Закарпатський метод є зразком того, як може партія практично і фактично розгорнути великий національно-визвольний рух і очолити його» [2].

В період світової економічної кризи значного розмаху набула і боротьба трудового селянства Буковини. Комуністична організація краю для поліпшення організації роботи на селі створила повітові комітети в Хотині, Вижниці та інших повітах. Основне вістря селянських виступів було спрямоване проти податкового гніту і екзекуцій. «На Буковині,— говорилося в журналі «Красная Бессарабия»,— за повідомленням румунських газет, селяни ряду сіл зобов'язались один перед одним клятвою на таємних сходах не тільки не платити податків і боргів, але й приходити один одному на допомогу при спробах насильного стягнення їх властями». Конфлікти, які виникали між селянами і збирачами податку, нерідко переростали у збройні сутички з жандармами, що супроводжували останніх. Такі випадки мали місце в селах Теребличі Глибоцької волості, Рідківці Чернівецького повіту, Вослоуці і Разанчі Заставнівського повіту та ін. Разом з тим на Буковині не припинялась боротьба селян проти румунізації. В багатьох місцях краю селяни захоплювали румунські школи, виганяли румунських і призначали українських вчителів [3].

У Західній Україні виступи проти шарварків і податкового гніту в серпні — вересні 1930 р. переросли у масовий селянський рух, яким були

---

[1] Ю. Ю. Сливка. Вказ. праця, стор. 62—63.
[2] Kl. Gottwald. Vybranéspisy, Praha, 1954, т. I, стор. 296.
[3] Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення, стор. 326—327, 347—348, 372.

охоплені Львівське, Станіславське, Тернопільське і Волинське воєводства. Селяни нападали на поміщицькі і куркульські господарства та маєтки осадників-колоністів, руйнували телеграфні лінії. За час з вересня по жовтень у Тернопільському воєводстві відбулось 89 селянських виступів, у Львівському — 61, у Станіславському — 27, у Волинському — 3. Тільки за одну ніч з 20 по 21 серпня у Тернопільському повіті згоріло близько п'ятидесяти поміщицьких і куркульських маєтків [1]. Селянські виступи були спрямовані як проти польських, так і проти українських експлуататорів. Вони мали революційний характер і були проявом загострення селянського і національно-визвольного руху в Західній Україні. У виступах брало участь переважно бідне селянство і частково постійні сільськогосподарські робітники.

Видатний діяч міжнародного робітничого руху секретар ЦК КПП Ю. Ленський відзначав, що в цих виступах «вперше за кілька років проявились елементи громадянської війни» [2].

Селянській боротьбі в Західній Україні були властиві і недоліки: стихійність, локальність, відсутність належної підтримки з боку промислового пролетаріату та ін. Крім того, КПЗУ не мала чіткої і ясно виробленої позиції щодо стихійної селянської боротьби [3]. Безумовно, що всі ці обставини прискорили поразку селянських виступів.

Ставлення КПЗУ до стихійного селянського руху було предметом гарячих дискусій в рядах КПЗУ і КПП. В резолюції ЦК КПЗУ «Про становище на Західній Україні і завдання КПЗУ» (грудень 1930 р.) ЦК КПЗУ поставив перед партійними організаціями завдання очолити стихійний масовий рух селянства. Головним напрямом розгортання селянського руху ЦК КПЗУ визнав антиподаткову кампанію, яка проводилась під лозунгом «Ні гроша податку фашистському урядові голоду, терору і війни!» Разом з тим перед партійними організаціями було поставлене завдання розгорнути широкий фронт боротьби проти фашистського терору, проти колонізації, проти закриття українських шкіл та інших культурно-освітніх установ, за право на самовизначення і возз'єднання Західної України з Радянською Україною [4].

В резолюції ЦК Комуністичної партії Польщі (жовтень 1930 р.) на доповідь ЦК КПЗУ польські комуністи заявили про свою гарячу підтримку революційно-визвольної боротьби західноукраїнських трудящих. Масові підпали великих поміщицьких і куркульських господарств та боротьба з польською фашистською адміністрацією розцінювалась Комуністичною партією Польщі як революційно-визвольний рух селянства і трудової інтелігенції Західної України проти польського імперіалізму, як складова частина «спільної революційної боротьби пролетаріату, середнього і бідного селянства всієї Польщі за скинення фашизму, за робіт-

---

[1] М. К. Івасюта. Вказ. праця, стор. 33.
[2] «Коммунистический Интернационал», 1931, № 13-14, стор. 30.
[3] ПА ІІП при ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 8, арк. 82.
[4] Політична ситуація на Західній Україні та завдання КПЗУ. Львів, 1930, стор. 10—11, 22—24.

ничо-селянський уряд і диктатуру пролетаріату» [1]. Одночасно Комуністична партія Польщі опублікувала звернення до робітників і селян всієї країни із закликом підтримати революційно-визвольний рух західноукраїнського селянства, бо «боротьба трудящих мас Західної України — це не тільки боротьба за їхнє визволення, це одночасно боротьба за визволення польського робітника і селянина від фашистського ярма і капіталістичної експлуатації» [2].

Польський фашистський уряд відповів на селянський рух жорстокою «пацифікацією». Протягом тривалого часу в Західній Україні було запроваджено, по суті, воєнне становище. Загонами поліції і кавалерії було розгромлено 800 сіл, побито і арештовано тисячі невинних людей. Внаслідок жорстокого терору селянський рух поступово пішов на спад. Санаційний міністр Славой-Складовський, який безпосередньо керував «пацифікацією», не без підстав хвалився, що «коли б не пацифікація, то на Західній Україні мали б оружне повстання, на придушення якого потрібні були б гармати і дивізії війська» [3].

Велику допомогу окупантам у придушенні боротьби селянства надали українські буржуазні націоналісти і уніатська церква. Націоналістична газета «Діло» — орган буржуазної партії «Українське національно-демократичне об'єднання» — закликала уряд «боронити порядок», а «винних у його порушенні притягати до карно-судової відповідальності». Митрополит Шептицький у посланні духовенству і віруючим кваліфікував селянські виступи як справу «морально злу, противну божому законові, а через те і нашому народові у високій степені шкідливу, тим більше шкідливу, що промощує дорогу комунізмові... Ми всі признаємо, що так як у случаях інших беззаконій, так само і тут повинна рука справедливості досягнути винуватих» [4].

Жорстоким придушенням селянських виступів польському фашистському урядові, однак, не вдалось припинити розвитку революційно-визвольного руху трудящих Західної України, який весь час зростав. Кульмінаційною точкою селянського руху в Західній Україні було Ліське повстання 1932 р. проти запровадження примусових шарварків, у якому взяло участь понад 30 тис. селян 19 сіл Львівського повіту та сіл Турківського, Сяноцького і Добромильського повітів [5]. Рушійною силою повстання були сільськогосподарські робітники і сільська біднота, до яких приєдналися також середняцькі елементи. Активну участь у повстанні взяли робітники деревообробної і нафтової промисловості, які стали організаторами боротьби селянських мас. Характерною особливістю Ліського повстання була інтернаціональна єдність українських і польських трудящих.

---

[1] Резолюція ЦК КПП в справі подій на Західній Україні.— «Наша правда», 1930, № 5-6, стор. 52—53.

[2] Там же, стор. 56.

[3] ПА ІІП при ЦК КП України, ф. 6, оп. 2, спр. 148, арк. 30.

[4] Львівський облдержархів, ф. 110, оп. 3, спр. 1124, арк. 4—5.

[5] О. Ю. Карпенко. Селянські повстання в Польщі 1932—1933 рр., К., 1955, стор. 54—55, 78—79.

Ліське повстання в Західній Україні 1932 р. Картина художника Прийдана.

Стихійне повстання селян Ліського повіту поступово очолили місцеві комуністичні і комсомольські організації. На час повстання в селах Ліського повіту було близько десяти партійних та комсомольських осередків. Члени КПЗУ і КСМЗУ йшли в перших рядах повстанців. Очолили повстання робітники-комуністи М. і П. Мадеї, М. Малецький, безземельні селяни А. Паславський і В. Дуник. Комуністи-агітатори зразу ж після виступу селян у с. Берегах Долішніх розгорнули широку організаторську роботу серед жителів Ліського, Добромильського, Турківського і Сяноцького повітів, розширюючи територію повстання, добивались певного погодження дій окремих селянських загонів. «Багато наших товаришів-комуністів, у тому числі і я,— пише в своїх спогадах старий член КПЗУ В. Луцик,— пішли в Ліський повіт, щоб підтримати повстанців. 28 червня ми організували селян Турківського повіту, зібрали в с. Чорному, а звідти рушили до с. Телесниця Санна». В інших селах організаційну роботу проводили комуністи-агітатори Ф. Славич (с. Смерека), І. Кимак (с. Ветлін), М. Нікель, М. Хрящ, І. Баран, К. Гошовська, І. Драхан [1].

9 липня, після двадцятиденної героїчної боротьби, повстання у Ліському повіті було жорстоко придушене. Багато селян було вбито і поранено, понад 800 учасників повстання арештовано і притягнено до судової відповідальності.

Незважаючи на поразку, це повстання мало велике значення для дальшого розгортання революційно-визвольного руху трудящих Західної

[1] М. М. Кравець, Ю. Ю. Сливка. З історії Комуністичної партії Західної України (1929 — перша половина 1932 року). — «З історії Української РСР», вип. 8. К., 1963, стор. 60.

України. «Селяни Ліського повіту,— говорилося у листівці ЦК КПЗУ,— своєю боротьбою дали приклад, як треба боротися проти окупаційного режиму та як його можна перемогти» [1].

Одночасно з Ліським повстанням розгорнувся партизанський рух на Волині, що охопив Ковельський, Любомильський, Сарненський і Луцький повіти, а також південні волості Поліського воєводства [2]. Партизанський рух на Волині і масові виступи селян проти податкового гніту в Західній Україні не припинялись і в 1933 р. У травні 1933 р. КПЗУ, характеризуючи наростання селянського руху, в одному із своїх звернень відзначала, що «ми кожної хвилі можемо знову мати до діла з незвичайно гострими, бойовими, можливо навіть широкими виступами селянства, які можуть перерости в місцеві повстання» [3]. Це передбачення виявилось, як відомо, цілком обгрунтованим. Наприкінці травня 1933 р. на території Краківського і Львівського воєводств вибухнуло велике селянське повстання, в якому взяло участь понад 100 тис. чоловік. Селяни нападали на поміщицькі і державні маєтки, роззброювали поліцію. Тільки в липні за допомогою військових з'єднань і поліції фашистському урядові вдалось придушити повстання [4].

Селянські повстання у Західній Україні в 1932—1933 рр. свідчили про готовність народних мас до боротьби проти капіталістичного гніту за владу робітників і селян.

В період депресії особливого роду, у зв'язку з наступом фашизму і небезпекою імперіалістичної війни, КПЗУ і комуністичні організації Закарпаття та Буковини мобілізовували трудящі маси на боротьбу за створення широкого антифашистського народного фронту. Західноукраїнське селянство було активним борцем проти загрози фашизму і війни, разом з робітничим класом виступало за створення антифашистського народного фронту. Висунутий КПЗУ лозунг про скликання в 1934 р. робітничо-селянського конгресу був гаряче підтриманий селянством Західної України. Виступаючи за його скликання, селяни ставили перед конгресом завдання боротися за скасування боргів і надмірних податків, за передачу землі селянам без викупу, проти антирадянської кампанії польських шовіністів і українських націоналістів. «Солідаризуємося в боротьбі проти наступаючого фашизму,— говорилося в постанові зборів жителів с. Чернєво Станіславського повіту.— Ми оголошуємо безпощадну боротьбу всім націоналістичним бандам, які готуються до походу за Збруч. Вони хочуть зруйнувати Радянську Україну, на місці колгоспів думають завести панські фільварки» [5]. Наляканий широким розмахом руху за скликання робітничо-селянського конгресу, польський уряд забо-

[1] Львівський облдержархів, ф. 121, оп. 3, спр. 690, арк. 31.

[2] М. М. Кравець. Революційний рух на Волині в період світової економічної кризи, 1929—1933 рр.— «З історії західноукраїнських земель», вип. 3, стор. 125.

[3] Львівський облдержархів, ф. 121, оп. 3, спр. 836, арк. 64—65.

[4] М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. К., 1960, стор. 131.

[5] О. Г. Цибко. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР, 1934—1939 рр. Львів, 1963, стор. 52.

ронив його проведення. Все ж цей рух відіграв велику роль у згуртуванні робітничо-селянських мас на боротьбу проти фашизму і війни.

Яскравим доказом цього були, зокрема, першотравневі демонстрації 1935 р., які проходили під лозунгами, спрямованими проти фашизму і окупації Західної України, на захист Радянського Союзу. Фашистські власті жорстоко розправились з мирними демонстраціями трудящих. У містечку Колки Луцького повіту п'ятитисячна демонстрація робітників і селян навколишніх сіл була розігнана кулеметним вогнем. Внаслідок кривавої розправи 12 чоловік було вбито і близько 100 поранено. Аналогічні події мали місце в с. Борковичі Дубнівського повіту, де під час сутички з поліцією було вбито два демонстранти, в с. Оличі, де жертвами поліцейського свавілля стало 4 чоловіки [1].

Масові спільні робітничо-селянські збори і маніфестації проти загрози фашизму і війни, за соціальне і національне визволення проходили в цей період на Буковині і Закарпатті. На початку 1935 р. у Мукачевому, Ужгороді, Хусті, Сваляві та інших містах Закарпаття відбулись робітничо-селянські конференції. У 1935 р. в першотравневих демонстраціях, які проходили під лозунгами «Геть фашизм!», «Хай живе Радянський Союз!», «Хай живе єдиний бойовий фронт міських і сільських трудящих!», взяло участь 50 тис. трудящих Закарпаття. Свідченням зростання антифашистського фронту трудящих була перемога комуністичної організації Закарпаття під час парламентських виборів у травні 1935 р. З усіх дванадцяти партій, що брали участь у виборах, Комуністична партія одержала найбільше голосів — 26,6% загальної кількості виборців [2]. В антифашистському мітингу, що відбувся в травні 1936 р. у Чернівцях, взяло участь понад 20 тис. робітників і селян навколишніх сіл. Масові антифашистські демонстрації пройшли також в березні 1937 р. в Чернівцях, Заставному та Кіцмані [3].

В міру зміцнення антифашистського фронту посилювалась боротьба трудового селянства проти капіталістичної експлуатації, за возз'єднання з Радянською Україною. Масові екзекуції за податки і борги, відсутність роботи в лісовій і деревообробній промисловості — необхідного засобу на прожиття для більшості селянства, жорстока експлуатація з боку монополістичних об'єднань аграрної буржуазії — ось головні фактори, що спричинили піднесення революційної боротьби в західноукраїнських селах у період депресії особливого роду. В Західній Україні, Буковині і Закарпатті продовжувались відкриті виступи селян проти збирачів податку та екзекуторів. Відроджуючи традиції революційної боротьби періоду світової економічної кризи, краєвий комітет комуністичної організації Закарпаття знову вдався до організації походів голодуючих. Спільні виступи безробітних і голодуючих селян набули широкого розмаху, особливо в гірських районах, і свідчили, що «в містах і селах Прикарпат-

[1] М. М. Кравець. Революційний рух на Волині напередодні возз'єднання з Радянською Україною (1934—1939 рр.) — «З історії західноукраїнських земель», вип. 1, К., 1957, стор. 149—150.

[2] Statisticka ročenka. Praha, 1937, стор. 279—280.

[3] К. Г. Ципко. Вказ. праця, стор. 186.

тя,— як писала «Карпатська правда»,— витворюється народний фронт усіх безробітних і голодуючих на боротьбу за свої домагання».

Характерною особливістю революційного руху в Західній Україні у період депресії особливого роду було те, що селянство почало масово застосовувати таку суто пролетарську форму боротьби, як страйки. Селяни відмовлялися продавати сільськогосподарську продукцію і купувати промислові товари, створювали страйкові комітети, які вели боротьбу проти куркулів і поміщиків, що намагались вивозити свою продукцію і тим самим зірвати страйк. Крім того, в процесі страйку селяни висували вимоги про передачу їм всієї землі без викупу і створення українських шкіл, що свідчило про поєднання класової боротьби з національно-визвольним рухом. Селянські страйки набули особливого поширення на Волині. В січні — лютому 1934 р. страйкувало понад 80 тис. селян з 130 сіл Луцького, Ковельського, Володимир-Волинського, Ровенського і Дубнівського повітів. В наступні роки страйкова боротьба поширилась на територію всієї Західної України, супроводжуючись одночасно масовими підпалами поміщицьких маєтків. Протягом 1934—1935 рр. було зареєстровано 150 підпалів. У вересні — жовтні 1936 р. страйк охопив близько 100 тис. селян, а у серпні 1937 р. він став загальним [1].

На знак солідарності з боротьбою селян робітничий клас Польщі відгукнувся масовими політичними страйками. За період з 15 по 28 серпня 1937 р. в Західній Україні було зареєстровано 4032 страйки [2]. Так у спільній боротьбі проти фашизму, за соціальне і національне визволення гартувався бойовий союз робітничого класу і трудового селянства — важлива передумова перемоги соціалістичної революції.

Налякані масштабами селянського руху і вбачаючи в ньому замах на існуючий режим у Польщі, державні власті вдались до масових репресій і терору. Цілі воєводства були фактично на воєнному становищі. «Насильствам і безчинствам бандитів Складовського-Ридза,— говорилося у відозві ЦК КПП «До трудового народу Польщі»,— немає краю. Кілька десятків забитих селян, сотні поранених, десятки знищених сіл, тисячі зруйнованих селянських дворів — такий кривавий шлях фашистських розбійників» [3].

Однак, незважаючи на терор і репресії, західноукраїнське селянство продовжувало вести героїчну боротьбу проти соціального і національного гніту, за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. У 1938—1939 рр. у зв'язку з посиленням наступу фашистської реакції та зростаючою небезпекою розв'язання імперіалістичними державами нової світової війни на західноукраїнських землях прокотилась хвиля антифашистських і антивоєнних демонстрацій та страйків. Першотравневі демонстрації робітників і селян, які відбулися майже в усіх містах і про-

---

[1] М. Герасименко, Б. Дудикевич. Вказ. праця, стор. 176, 180—181; М. М. Кравець, Революційний рух на Волині напередодні возз'єднання з Радянською Україною (1934—1939 рр.), стор. 147, 154.

[2] О. Г. Цибко. Вказ. праця, стор. 68—69, 65.

[3] Коммунистическая партия Польши в борьбе за независимость своей страны. Материалы и документы. М., 1955, стор. 364.

Дума про возз'єднання. Картина художника Л. Левицького.

мислових центрах Західної України, Буковини і Закарпаття, проходили під лозунгами «Геть фашизм і війну!», «Хай живе єдність і народний фронт!», «Хай живе Радянський Союз!»

У жовтні 1938 р., після мюнхенської змови і розчленування Чехословаччини, на Закарпатті за вказівкою з Берліна була створена маріонеточна автономна Карпатська Україна. Міжнародна імперіалістична реакція, разом з українською буржуазно-націоналістичною контрреволюцією, силкуючись підштовхнути фашистську Німеччину до нападу на Радянський Союз, підняли навколо «українського питання» шалену антирадянську кампанію. Підступна діяльність українських буржуазних націоналістів — Волошина, Ревая, Мельника та інших, які при потуранні фашистської Німеччини виношували божевільну ідею відриву від СРСР Радянської України, була викрита західноукраїнськими комуністами. Трудове селянство Закарпаття, Західної України і Буковини відкрито боролося проти їх антинародної діяльності. «Коли українські білі емігранти,— писав Олекса Борканюк,— починали агітувати за приєднання Радянської України до т. зв. Карпатської України, тоді з натовпу виступав якийсь дядько і почав доказуватись з бесідником: ...ви нам говорите про те, що хочете прилучити Радянську Велику Україну до цієї Карпатської. Виходить, що ви хочете сердак пришивати до гудзика. Але ми робимо це якраз навпаки: гудзик пришиваємо до сердака!» [1].

[1] Шляхом Жовтня. Збірник документів і матеріалів, т. 4. Ужгород, 1964, стор. 507.

ВОЗЗ'ЄДНАННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ З РАДЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ. УЧАСТЬ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В РАДЯНСЬКОМУ БУДІВНИЦТВІ

В умовах другої світової війни, коли внаслідок агресії фашистської Німеччини розвалилась буржуазно-поміщицька Польща, Радянський Союз не міг лишатись байдужим до дальшої долі населення Західної України і Західної Білорусії, якому загрожувала фашистська неволя. «Радянський уряд,— вказувалося в заяві Ради Народних Комісарів СРСР від 17 вересня 1939 р.,— вважає священним своїм обов'язком подати руку допомоги своїм братам-українцям і братам-білорусам, які населяють Польщу» [1].

Виконуючи наказ Радянського уряду, Червона Армія 17 вересня 1939 р. вступила на споконвічні українські землі і протягом тижня в основному завершила визволення Західної України.

Як рідних своїх братів зустрічали трудящі радянських воїнів, які несли їм свободу і щастя, знищення експлуатації і всякого гніту. Все трудяще населення — робітники, селяни, інтелігенція, чим могли, допомагали радянським військам в їх переможному визвольному поході.

Визвольний похід Червоної Армії на Західну Україну створив для трудящих мас безпосередні практичні умови для встановлення Радянської влади на західноукраїнських землях і возз'єднання їх з Радянською Україною.

Вже в перші години після оголошення заяви Радянського уряду в багатьох містах і селах Західної України під керівництвом підпільників-комуністів створювалися революційні комітети — органи революційної влади на місцях, які організовували робітничу гвардію та селянські дружини, проганяли або арештовували представників окупаційних властей буржуазно-поміщицької Польщі, брали під охорону майно і покинуту ворогом зброю, виганяли поміщиків, розподіляли поміщицьку землю та інвентар, готували урочисту зустріч своїм визволителям.

У багатьох випадках селяни, організувавши свої комітети та дружини і прогнавши поміщиків, висилали свої делегації до частин Радянської Армії з проханням направити до кожного села своїх представників.

Всіляко підтримуючи революційне піднесення трудящого населення Західної України, командування Українського фронту в своєму зверненні від 29 вересня схвалило створення селянських комітетів як органів народної влади, а 3 жовтня 1939 р. Військова Рада фронту затвердила Тимчасові управління по Волинському, Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах.

Спираючись на підтримку широких трудящих мас, Тимчасові управління і Селянські комітети як органи народної влади на місцях за короткий час установили твердий революційний порядок. Ламаючи опір

---

[1] Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі (1939—1949 рр.). Збірник документів і матеріалів. К., 1949, стор. 23—24.

буржуазії і поміщиків, вони залучали широкі трудящі маси до активного політичного життя. Їх діяльність сприяла встановленню нормального життя в містах і селах, забезпеченню міст продуктами споживання, розгортанню нормальної торгівлі, налагодженню поштового і залізничного зв'язку. Скрізь відкривались школи з рідною українською мовою навчання. В містах з'явились перші радянські газети.

З кінця вересня і на початку жовтня по всій Західній Україні розгорнувся масовий розподіл поміщицької землі та майна. В с. Гримайлово Скалатського повіту, як і скрізь на Тернопільщині, на початку жовтня розподілено серед селян понад тисячу гектарів поміщицької землі та лісу. Крім цього, селянам було роздано 50 коней, 100 корів, а найбіднішим — 240 пудів муки, 30 пудів цукру. Поміщицьке золото і срібло Селянський комітет передав у розпорядження держави. Щоб не допустити позапланової рубки лісу, було організовано лісову охорону. Комітет разом з активом села провів також відповідну підготовку до весняної сівби.

У с. Пробіжна Копичинського повіту вже до половини жовтня 1939 р. було наділено землею 154 безземельних і 197 малоземельних селянських сімей.

Як проходив процес розподілу поміщицьких маєтків, можна показати на прикладі с. Мальчиць на Львівщині, де було розподілено маєток поміщика Ярошинського. На своєму засіданні Селянський комітет вирішив розподілити 210 моргів ріллі, 350 моргів луків та лісів, а також поміщицьких корів та коней. Землею наділялися 132 господарства. Батрак Микола Марцелюк, який за панської Польщі був приречений із своєю сім'єю на голодування, одержав 3 морги землі, корову та морг з четвертю поля, засіяного озиминою.

Варто відмітити й те, що в багатьох випадках селяни передавали частину поміщицької землі для безземельних і малоземельних селян сусідніх сіл, де не було поміщицьких маєтків.

Селянські комітети користувались активною допомогою і підтримкою найширших мас трудящого селянства. Велику роль у їх діяльності відіграли місцеві комуністи, які вийшли з підпілля та тюрем, а також прибулі із східних областей Радянської України.

Наявність радянських військ сприяла тому, що класово ворожі елементи не могли розгорнути активних антинародних дій, оскільки за плечима народу були не тільки його збройні загони, але й Червона Армія.

З великим задоволенням зустріло трудяще селянство західноукраїнських земель звернення Львівського тимчасового управління про проведення виборів і скликання Народних Зборів Західної України, які повинні були вирішити питання про дальшу долю визволених земель. Трудящі вимагали негайно проголосити Радянську владу, возз'єднати Західну Україну з Радянською Україною, націоналізувати велику промисловість, банки, конфіскувати поміщицьку землю і т. д.

Близько 5 тис. громадян м. Жовкви (нині Нестерів) Львівської області і селян навколишніх сіл у своїй резолюції, прийнятій одностайно

на мітингу 3 жовтня, висловили бажання разом з радянським народом будувати нове життя [1].

На селянському мітингу, що відбувся 4 жовтня в с. Зашковичі Городоцького повіту промовці і всі присутні підтримували потребу скликання Народних Зборів і в своїй резолюції записали: «Ми певні, що наші думи і мрії такі ж, як всього народу Західної України,— просимо прийняти нас до великої сім'ї народів Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [2].

Нарада голів селянських комітетів і активу сіл, яка відбулась 11 жовтня у Дрогобичі, в своєму рішенні записала: «Робітники, селяни і трудова інтелігенція Дрогобицького повіту, як і весь народ Західної України, вимагають утворити владу тільки робітничо-селянську. Наша єдина вимога приєднатися до великої сім'ї народів Радянського Союзу» [3].

Серед трудящих Західної України в ті дні широко популяризувалось Звернення Селянських комітетів Львівського і Жидачівського повітів до всіх селян Західної України із закликом обрати до Народних Зборів кращих представників народу. У Зверненні відзначалось: «За один лише місяць вільного життя трудящих без панів і капіталістів ми, селяни, одержали землю, за яку марно боролися цілі століття наші батьки, діди і прадіди, землю, на якій ми проливали піт і кров свою для купки мерзенних поміщиків і капіталістів.

Але для того, щоб ми ще краще, ще успішніше будували своє життя, необхідно найшвидше розв'язати питання, найістотніші для нашого життя. Народ Західної України хоче йти тільки одним шляхом — радянським шляхом. Він хоче будувати своє майбутнє в дружній сім'ї народів великого СРСР» [4].

Призначені на 22 жовтня вибори до Народних Зборів Західної України вилились у могутню демонстрацію вільного волевиявлення трудящих Західної України, їх одностайне прагнення до возз'єднання з Радянською Україною.

Із загальної кількості 4 776 275 виборців Західної України брало участь в голосуванні 4 433 997 чоловік, що становило 92,83% від загального числа виборців, з них за народних кандидатів голосувало 4 032 154 чоловіки, що становило 90,93% до числа тих, що голосували [5].

Народ обрав до Народних Зборів Західної України 1484 депутати, в тому числі 819 представників трудящих селян, яких раніш капіталістична держава не допускала до участі в органах влади [6]. Серед них — Ю. І. Пантелюка і А. Г. Гоголь з Станіславської області, Г. В. Єфимчук-Дячук з Волині, В. І. Забавку з Львівщини та ін.

---

[1] «Вільна Україна», 5 жовтня 1939 р.
[2] Там же.
[3] «Вільна Україна», 13 жовтня 1939 р.
[4] «Вільна Україна», 22 жовтня 1939 р.
[5] Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі..., стор. 40.
[6] Внеочередная пятая сессия Верховного Совета СССР от 31 октября—2 ноября 1939 г. Стенографотчет. М., 1939, стор. 31.

26—28 жовтня 1939 р. депутати Народних Зборів Західної України, які зібрались у Львові, виконали непохитну волю і накази визволеного від панського гніту народу. Вони з великим піднесенням прийняли декларації про встановлення радянської влади в Західній Україні, про прийняття Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і включення її в Українську Радянську Соціалістичну Республіку, про націоналізацію банків і великої промисловості Західної України.

Важливе значення для дальшої долі трудящого селянства Західної України мало обговорення і рішення Народними Зборами питання про землю. «Настав час розплати, кінець кривді,— гнівно говорив поряд з іншими представниками селянства депутат з Кам'янко-Струмилівського повіту В. І. Забавка.— Діждались селяни, що землю у панів, ту землю, яку вони поливали кров'ю, на якій працювали батьки і сини, відбираємо і віддаємо до рук селянства. І наказували мені селяни: скажи від нашого імені, що ми хочемо, щоб панські землі були землями селян, щоб я голосував за роздачу поміщицьких земель селянам» [1].

В одноголосно прийнятій 28 жовтня 1939 р. «Декларації Народних Зборів Західної України про конфіскацію земель поміщицьких, монастирських та великих державних урядовців» відзначалось: «На визволеній від поміщиків і капіталістів землі Західної України єдиним законним її господарем є трудовий народ: робітники, селяни і трудова інтелігенція.

Немає більше поміщиків, які захопили були в свої жадібні лапи майже всю землю Західної України. Віднині немає того державного апарату примусу, який канчуками, тортурами, розстрілами та пацифікаціями примушував селянина віддавати всі плоди тяжкої праці паразитові — поміщику, урядовцю, монастирю. Закінчилось голодне животіння трудових селянських мас, що їх грабували і гнітили польські пани.

Віднині земля належить народові. Українські Народні Збори, висловлюючи волю народу, вважають за єдине можливе для добра і щастя трудящих мас так вирішити питання про землю, як його вирішили наші брати — народи Радянського Союзу» [2].

Враховуючи досвід народів Радянського Союзу і виходячи з вчення марксизму-ленінізму про те, що передача поміщицьких земель селянам є однією з найважливіших умов успішної перебудови життя трудящих, Народні Збори «Декларацією про конфіскацію земель поміщицьких, монастирських та великих державних урядовців» ухвалили:

«У цілковитій відповідності до одностайної волі і прагнень трудящих Західної України, захищаючи правові та життєві інтереси, слідуючи за прикладом народів Радянського Союзу, Українські Народні Збори проголошують на території Західної України конфіскацію земель поміщицьких, монастирських та великих державних урядовців зі всім їхнім живим та мертвим інвентарем та їх садибними будівлями.

[1] «Вільна Україна», 2 листопада 1939 р.

[2] Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі.., стор. 50.

Народні Збори затверджують відібрання поміщицьких земель без викупу через селянські комітети, під керівництвом тимчасових управлінь, і передачу їх у користування трудовому селянству. Питання про землі осадників вирішують селянські комітети.

Віднині вся земля Західної України з її надрами, всі ліси та ріки проголошуються всенародним добром, тобто державною власністю» [1].

Конфіскація на Західній Україні земель поміщицьких, монастирських і великих землевласників, а також націоналізація всієї землі являли собою здійснення на практиці однієї з основних вимог аграрної програми Комуністичної партії.

Всього у Західній Україні у поміщиків, монастирів та інших великих земельних власників було конфісковано 2518 тис. *га* землі, що становило близько 29,5% всієї земельної площі шести (Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської) областей [2].

Загальна площа всієї націоналізованої землі в цих областях становила понад 8 млн. *га*.

Таким чином, Народні Збори Західної України розв'язали корінні життєві питання суспільного і державного устрою Західної України у дусі соціалістичної революції, своїми деклараціями законодавчо закріпили перемогу Радянської влади в Західній Україні.

Висловлюючи волю всього радянського народу, позачергова V сесія Верховної Ради СРСР 1 листопада 1939 р. постановила задовольнити прохання Народних Зборів про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік з возз'єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою. 15 листопада позачергова III сесія Верховної Ради УРСР одностайно затвердила закон «Про прийняття Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» [3].

Так було покладено край історичній несправедливості, яка довгі роки гнітила значну частину українського народу. Під прапором Комуністичної партії успішно завершилась довголітня боротьба за возз'єднання Західної України з матір'ю-батьківщиною.

Трудящі визволених областей Радянської України під проводом Комуністичної партії почали будувати нове щасливе життя без «своїх» і чужих експлуататорів.

В листопаді 1939 р. настав період проведення в життя рішень Народних Зборів Західної України, період розгортання соціалістичного будівництва і здійснення на цій основі заходів до піднесення економічного і культурного рівня життя народу.

---

[1] Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі.., стор. 50.

[2] К. Сиродинський. Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР. К., 1953, стор. 29.

[3] Позачергова п'ята сесія Верховної Ради СРСР від 31 жовтня—2 листопада 1939 р. К., 1939, стор. 99; Позачергова третя сесія Верховної Ради УРСР від 13—15 листопада 1939 р. Стенографічний звіт. К., 1940, стор. 72.

Розподіл поміщицької землі.

У першій половині грудня 1939 р. розподіл поміщицьких і монастирських земель був в основному закінчений. Керівництво цією життєвою справою здійснювали місцеві повітові партійні організації, об'єднані при тимчасових управліннях, а згодом — при областях і районах, що були створені відповідно до Указів Президії Верховної Ради УРСР від 4 грудня 1939 р. і 17 січня 1940 р., за якими на території колишньої Західної України в складі УРСР були створені Волинська, Дрогобицька, Львівська, Ровенська, Станіславська і Тернопільська області, а повіти й волості перетворено на райони [1].

До кінця 1939 р. 474 тис. безземельних і малоземельних селянських господарств одержали понад 1 млн. 136 тис. *га* поміщицької землі, понад 84 тис. коней, 1,6 тис. волів, 76 тис. корів, 14 тис. свиней, 27,2 тис. овець, а також багато посівного матеріалу і сільськогосподарського реманенту [2].

Розподілену землю одержували в першу чергу безземельні та малоземельні господарства, а вже потім — селянські господарства, земельна площа яких була менша норми індивідуального користування, встановленої

[1] «Комуніст», 5 грудня 1939 р.
[2] К. Сироцинський. Вказ. праця, стор. 31.

Радянською державою (5 *га* в районах, розташованих поблизу промислових центрів, 7 *га* — в інших місцевостях).

На землях, не розподілених між селянами, було утворено 180 радгоспів та різних допоміжних державних сільськогосподарських підприємств, де одержали роботу багато колишніх безробітних сільськогосподарських робітників.

Радянська влада звільнила селянство західних областей від орендних платежів за землю, від численних податків і сплати кабальних боргів поміщику і куркулю.

З метою розгортання планового соціалістичного будівництва у звільнених областях уряд Радянської України і ЦК КП України 16 лютого 1940 р. прийняли важливу постанову «Про план розвитку народного господарства західних областей УРСР на 1940 рік», яка була спрямована на ліквідацію економічної відсталості цих областей.

Для забезпечення успішного виконання намічених заходів по соціалістичній перебудові народного господарства і культури в цих областях з державного бюджету було виділено на 1940 р. 1244,1 млн. крб., в тому числі на фінансування народного господарства — 249,9 млн. крб. і на соціально-культурні заходи — 750,2 млн. крб.[1] Крім того, на потреби сільського господарства в 1940 р. з місцевого бюджету було відпущено 30 млн. крб.

Важливе значення для розвитку сільського господарства молодих радянських областей мала постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 1940 р. про організацію державних машинно-тракторних станцій в західних областях УРСР і БРСР, якою було намічено створення в західних областях України в II і III кварталах 1940 р. 74 МТС[2]. На організацію мережі МТС і підготовку в 1940 р. механізаторських кадрів уряд асигнував 40 млн. крб.

Таким чином, коли в східних областях СРСР першу МТС створено в 1928 р., тобто через одинадцять років після встановлення радянської влади, то в західних областях вони почали організовуватися вже навесні 1940 р.— в перший рік Радянської влади.

Для організованих МТС Рада Народних Комісарів УРСР і ЦК КП(б)У своєю постановою від 4 червня 1940 р. виділили 550 тракторів, 74 автомашини та багато іншої сільськогосподарської техніки. На постійну роботу в новостворені МТС було направлено директорів, їх заступників по політроботі, бухгалтерів, старших агрономів, 148 бригадирів тракторних бригад та 550 трактористів.

На весну 1941 р. в усіх шести західних областях налічувалось вже 190 МТС, які мали 2416 тракторів (у переводі на 15-сильні), 12 комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки, не рахуючи значного парку вантажних автомашин[3].

---

[1] Четверта сесія Верховної Ради УРСР (1-го скликання). Стенографічний звіт. К., 1940, стор. 21.

[2] Протокол № 7 засідання РНК УРСР за 1940 р., стор. 13—14.

[3] Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. К., 1957, стор. 318—319.

Оснащені передовою радянською технікою, МТС надавали трудящим селянам велику допомогу в обробітку землі, в збиранні й обмолоті хліба. Відповідними постановами уряду для бідняцько-середняцьких господарств була встановлена мінімальна плата за послуги МТС [1].

Вже в 1940 р. МТС Тернопільської області надали допомогу в обробітку землі 42 362 селянським господарствам, обробивши 135 267 *га* [2]. 34 МТС Львівської області обслужили 40 тис. одноосібних бідняцько-середняцьких господарств [3].

Поряд з організацією державних МТС Наркомзем СРСР виділив у 1940 р. для продажу трудящим селянам західних областей по доступних цінах 300 жниварок, 300 молотарок, 750 сіялок, 3000 кінних плугів, 300 культиваторів та багато інших сільськогосподарських машин і знарядь [4].

Завдяки забезпеченню необхідними кадрами та значній фінансовій допомозі радянської держави вже на початку 1940 р. в усіх районах західних областей були організовані земельні відділи, ветеринарні лікарні, ветеринарно-фельдшерські пункти, зооветпункти, а також ряд контрольно-насінних та бактеріологічних станцій. В усіх областях були створені бази і контори постачання сільського господарства добривами і сільськогосподарськими машинами та сільськогосподарські дослідні станції.

Розвитку сільського господарства мало також служити створення цілої сітки вищих і середніх учбових сільськогосподарських закладів — інститутів, технікумів, шкіл і курсів.

Відповідно до постанови РНК УРСР від 11 червня 1940 р. були організовані ветеринарний і сільськогосподарський інститути у Львові. Почали працювати також 12 сільськогосподарських технікумів, які готували техніків-механіків, молодших агрономів, зоотехніків та спеціалістів інших професій, необхідних для сільського господарства [5]. У Львові було організовано науково-дослідний пункт Науково-дослідного інституту ставкового та озерно-річкового господарства Наркомрибпрому УРСР [6].

У 1940 р. тільки у сільськогосподарських технікумах західних областей навчалось близько 2 тис. студентів [7].

Проявляючи повсякденну турботу про розвиток сільського господарства західних областей, Радянський уряд надавав постійну допомогу бідняцьким і середняцьким господарствам кредитами і матеріалами. В той же час він послідовно проводив у життя заходи, спрямовані на обмеження куркульських господарств. Цьому завданню була підпорядкована політика Радянської держави. Згідно з рішенням уряду, куркульські господарства обкладались сільськогосподарським податком за підвищеними

---

[1] Архів виконавчого комітету Львівської обласної Ради депутатів трудящих. Справа: Постанови РНК УРСР, економради УРСР і СРСР за червень — липень 1940 р., стор. 63.

[2] «Вільне життя», 5 грудня 1944 р.

[3] Шлях до заможного життя. Львів, 1941, стор. 6.

[4] Основні показники виконання народногосподарського плану УРСР за 1940 р. Управління народногосподарського обліку УРСР. К., 1941, стор. 153.

[5] Протокол № 7 засідання РНК УРСР за 1940 р., стор. 70—75.

[6] Там же, стор. 42.

[7] «За социалистическое земледелие», 5 жовтня 1940 р.

нормами, при яких за основу брались їх прибутки від продажу сільськогосподарських продуктів на ринку. Ця категорія господарств позбавлялась будь-яких пільг по податках. Одночасно місцеві радянські органи зменшували земельні площі куркульських господарств до встановлених державою розмірів.

Поряд з цим уряд Української РСР постановою від 9 травня 1940 р. звільнив певні категорії бідняцько-середняцьких господарств західних областей від оплати збору на потреби житлового і культурно-побутового будівництва, а також одноосібних господарств від сплати державного податку на коней [1]. В цілому майже 35% селянських господарств було повністю звільнено від податків. Це була значна допомога селянству.

В 1940 р. Радянський уряд надав трудящому селянству західних областей УРСР значні кредити для придбання худоби, що дало можливість колишнім біднякам закупити близько 40 тис. корів.

Проте багато колишніх безземельних та малоземельних господарств, які в перші місяці Радянської влади одержали землю, не могли господарювати самостійно, оскільки і надалі залишались або безкінними або безінвентарними, а в багатьох випадках — з одним конем, бороною і т. п. У таких умовах значну допомогу селянам надавали селянські комітети, а потім — утворені відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР від 17 січня 1940 р. сільські Ради, які організували супряги і за мінімальну платню або й безплатно обробляли землю та збирали врожай у господарствах вдів, інвалідів і т. п.

У Львівській області, наприклад, весною 1940 р. всього було організовано 38 тис. супряг, у Дрогобицькій області — 36, Станіславській —32, Тернопільській — 33 тис.

Сільські ради були також організаторами допомоги бідняцько-середняцькому селянству насінневою позичкою, а також машинами МТС. Проте передача більшості конфіскованої землі трудящим селянам, значна фінансова та матеріальна допомога Радянської влади ще не вирішували питання про корінне поліпшення умов праці і життя селянства, хоч були важливою передумовою для корінної перебудови і розвитку сільського господарства на соціалістичних засадах. Класики марксизму-ленінізму переконливо довели, що дрібне одноосібне селянське господарство не може повністю знищити злидні. Допомога державних МТС одноосібним селянським господарствам була зв'язана із значними труднощами. Сучасні сільськогосподарські машини не могли бути використані з достатньою ефективністю в господарствах з невеликою площею, до того ж розкиданою в різних місцях.

Часто колишні бідняцькі господарства, які одержали землю і не мали тяглової сили та сільськогосподарського реманенту, щоб обробити її, змушені були звертатись до куркулів. Під виглядом такої «допомоги» створювались умови для експлуатації значної кількості трудівників села. Крім того, незважаючи на всі перетворення, що відбулися в західних

[1] Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки, № 12-14. К., 1940, стор. 47—48.

областях, існувала величезна невідповідність між матеріально-технічною базою всієї радянської економіки і дрібноселянським виробництвом.

Цю невідповідність, як і можливість експлуатації селянської бідноти з боку куркульства, можна було ліквідувати тільки на основі колективізації сільського господарства.

ПОЧАТОК КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ. ВКЛЮЧЕННЯ БУКОВИНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У ПРОЦЕС СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА

Селянству нових радянських областей не доводилось шукати шляхів переходу від малопродуктивного одноосібного господарства до великого соціалістичного. Шлях побудови соціалізму на селі всім трудящим західних областей освітлювало перевірене практикою вчення Комуністичної партії про колективізацію сільського господарства нашої країни.

Після встановлення Радянської влади землероби західних областей почали безпосередньо цікавитись життям колгоспного селянства, а ознайомившись з ним, виявляли бажання стати й собі на колгоспний шлях. Немаловажна роль у пропаганді колгоспного ладу належала селянським комітетам. Вони організовували мітинги з участю членів Повноважної Комісії Українських Народних Зборів, які відвідали численні підприємства і колгоспи східних областей Радянського Союзу, влаштовували екскурсії селян-одноосібників до колгоспів, розташованих поблизу колишнього радянсько-польського кордону. Одноосібних селян запрошували відвідати і подивитися на їх життя колгоспники східних областей республіки, Російської Федерації, Грузії, Казахстану та інших братніх республік, представники яких побували в західних областях.

В перші дні після визволення у гості до колгоспників с. Лучиця Городницького району Житомирської області прийшло 150 селян із західноукраїнських сіл Устє, Шопи, Більчаки [1].

У листопаді 1939 р. за ініціативою Підволочиського Тимчасового управління була влаштована екскурсія селян до колгоспників Волочиського району Кам'янець-Подільської області [2]. На запрошення колгоспників артілі «Комунар» Проскурівського району в них побували селяни с. Бориничі, Бібрківського району Львівської області [3]. Жителі колгоспу «Другая жизнь» Єгорликівського району Ростовської області звернулись до селян Західної України і Західної Білорусії з відкритим листом, в якому писали: «...Ми з радістю зустріли правильні рішення ваших Народних Зборів і закон нашої Верховної Ради. Від усього серця просимо приїхати до нас у гості і подивитись, як живуть вільні і щасливі ра-

[1] «Вільна Україна», 29 вересня 1939 р.

[2] М. Івасюта. Нарис історії колективізації на Тернопільщині. К., 1958, стор. 42.

[3] «Вільна Україна», 14 листопада 1939 р.

дянські люди. Віднині і ви будете жити так, як ми. Ми вам допоможемо досвідом і порадою побудувати життя по-новому» [1].

До с. Домажир Городоцького повіту на Львівщині приїхали представники з Казахської РСР. Після розповідей колгоспників селяни Домажира прийняли листа до казахських друзів, у якому, відзначаючи перші свої успіхи, писали: «Ми розуміємо, що це тільки початок нового життя, знаємо, що на нашому шляху буде ще багато труднощів, але ми їх подолаємо і побудуємо таке ж прекрасне життя, яким живете ви» [2].

Селянка Я. Бабецька із с. Завалова Підгаєцького повіту на Тернопільщині, відвідавши разом з іншими членами Повноважної комісії Народних Зборів Західної України колгоспи Київщини, писала в обласній газеті, як радісно і щиро зустрічали їх колгоспники Київського району. Гості оглянули все громадське господарство, побували в хатах і навіть у коморах колгоспників, а перед від'їздом заявили: «Скоро і ми заживемо таким же щасливим, багатим життям, яким живете ви — брати наші рідні» [3]. Я. Бабецька закликала селянство Тернопільської області ставати на колгоспний шлях.

Член Повноважної комісії Народних Зборів Західної України депутат Жовківського повіту на Львівщині Параска Яцківна Білецька після відвідання Москви, Києва та колгоспу в с. Демидівка біля Києва так заявила на мітингу трудящим Жовкви: «Бачачи все, я наочно переконалася, що все те, що писала всяка націоналістична наволоч шляхетської Польщі про колгоспи, була найпідліша брехня. Я переконалась, що життя колгоспників є гарне, щасливе і заможне. Таким життям треба жити нам всім трудящим» [4].

Здійснюючи політичну лінію Центрального Комітету, партійні організації західних областей мобілізували всіх комуністів на проведення посиленої агітаційно-пропагандистської роботи серед трудящих по роз'ясненню Радянської Конституції, економічних і політичних основ Радянської влади, політики Комуністичної партії і Радянського уряду.

Затвердження в січні 1940 р. складу бюро районних комітетів КП України та президій районних виконавчих комітетів усіх районів західних областей, організація планової їх роботи сприяли посиленню ролі партійних і радянських органів серед трудящих.

Велике значення для піднесення політичної і трудової активності трудящого селянства мала та значна політична робота, яку провели партійні організації під час підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР та Верховну Раду УРСР у березні 1940 р.

Обласні і районні комітети партії залучили до роботи в усіх виборчих комісіях 67 тис. активістів. У створених агітколективах працювало понад 100 тис. агітаторів.

Цілеспрямована політична робота партійних організацій у масах вже на початку 1940 р. почала давати практичні результати, які проявля-

---

[1] «Вільна Україна», 16 листопада 1939 р.
[2] «Вільна Україна», 5 грудня 1939 р.
[3] «Вільне життя», 22 листопада 1939 р.
[4] «Вільна Україна», 25 листопада 1939 р.

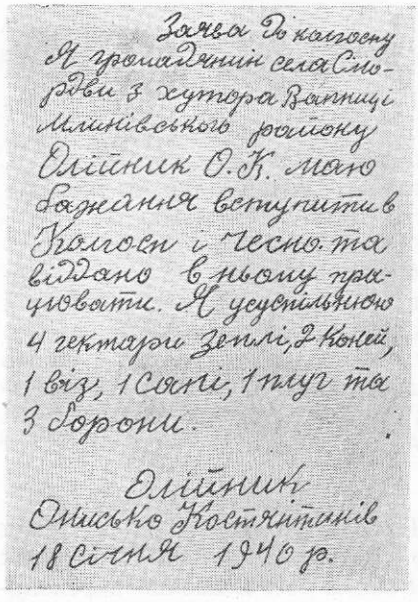

Заява селянина О. К. Олійника про вступ до колгоспу.

лися на селі у цілком добровільному створенні селянством численних ініціативних груп по організації колгоспів та сільськогосподарських артілей.

Перші колгоспи у західних областях УРСР з'явилися вже в січні 1940 р. в селах: Уховецьк Ковельського району Волинської області, Смордва Млинівського району Ровенської області та в ряді інших місць.

Думка про організацію колгоспу у селян с. Уховецьк виникла зразу ж з приходом Радянської Армії. Ініціаторами утворення колгоспу були селяни Михайло Ільюш, Олександр Трохимук, до яких приєдналося ще 140 чоловік. Головою першого правління колгоспу став селянин-середняк, колишній політв'язень Михайло Васюта. Цікаво, що жителі сусідніх сіл Кайтанівки, Мар'янівки та інших у своїх заявах просили прийняти їх до колгоспу, створеного в с. Уховецьк [1].

Важливим поштовхом до розгортання колективізації сільського господарства західних областей була республіканська нарада передовиків сільського господарства України, проведена ЦК КП(б)У 8—9 лютого 1940 р., в роботі якої вперше брали участь представники одноосібного селянства західних областей і новоствореного колгоспу в с. Уховецьк.

Делегати наради від західних областей, що побували в багатьох колгоспах республіки, в своїй більшості остаточно переконались, що колгоспи — єдиний шлях до заможного і культурного життя. Вони стали новим загоном агітаторів за колгоспний лад у західних областях.

При товариській зустрічі керівних працівників Ровенського обкому партії і облвиконкому з учасниками республіканської наради передовиків сільського господарства 20 лютого 1940 р. делегати від цієї області заявляли, що вони після ознайомлення з колгоспним життям у східних областях країни прийшли до висновку про необхідність встановлення в себе колгоспного ладу.

До кінця лютого 1940 р. колгоспи були створені в с. Коритне Козинського району і с. Печалівка Костопільського району Ровенської області, с. Калагарівка Гримайлівського району Тернопільської області, с. Добряни Городоцького району Львівської області, с. Брище Луцького району Волинської області. На Станіславщині перший колгосп організо-

[1] «Радянська Волинь», 15 лютого 1940 р.

вано в с. Буківна Тлумацького району [1], у Дрогобицькій області — в с. Болехівці Дрогобицького району [2].

Наприкінці лютого і на початку березня 1940 р. в усіх західних областях були проведені обласні, районні та кущові наради працівників сільського господарства з участю сільських активістів і одноосібних селян, а також представників колгоспного селянства східних областей республіки, які накреслили завдання селян молодих радянських областей по підготовці до весни і закликали їх вступати до колгоспів.

Наприклад, у зверненні «До всіх селян-батраків, бідняків, середняків та спеціалістів сільського господарства Тернопільської області» Тернопільська обласна нарада працівників сільського господарства закликала селянство сміливіше ставати на колгоспний шлях, добиватись підвищення врожайності, з честю виконати свої соціалістичні зобов'язання в змаганні з Одеською областю. «Ми твердо віримо,— відзначалось у зверненні,— що лише в колгоспах позбудемося злиднів, заживемо заможно і культурно. Ми запозичимо великий досвід наших братів у справі перебудови свого сільського господарства, свого життя по-новому, по-соціалістичному. Ми підемо цим шляхом до нового, заможного і культурного життя» [3].

Проводячи велику організаційну роботу по підготовці і проведенню колективізації в західних областях, партія дотримувалась вказівки В. І. Леніна про те, що «соціалізм не можна накидати селянам насильно і треба розраховувати лише на силу прикладу і на засвоєння селянською масою життєвої практики» [4].

У зв'язку з цим важливе виховне значення мала організація численних екскурсій одноосібних селян на Всесоюзну сільськогосподарську виставку в Москву, а також у передові колгоспи східних областей республіки. Протягом літа й осені 1940 р. сільськогосподарську виставку в Москві відвідало понад 5 тис. селян із західних областей України. Близько 500 чоловік було запрошено в Київ на святкування XXIII роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції, після чого вони побували в колгоспах Київської області [5].

Після повернення з Києва, як і інші делегати, селянин Андрій Пастернак з Великих Мостів на Львівщині заявив: «Найбільше я придивлявся до життя колгоспів. Куркулі в нашому селі розпускали чутки, нібито в колгоспах селяни живуть погано. Тепер я переконався, наскільки підлими були ці брехні... Я докладу всіх зусиль до того, щоб організувати в нашому селі колгосп» [6].

З великим зацікавленням понад 200 бідняків і середняків с. Ясенівці Золочівського району вислухали розповідь делегата Василя Думи про

---

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3351, арк. 40.
[2] Сільське господарство Дрогобиччини на колгоспному шляху. Дрогобич, 1941, стор. 29.
[3] «Вільне життя», 27 лютого 1940 р.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 409.
[5] «Вільна Україна», 21 листопада 1940 р.
[6] «Вільна Україна», 22 листопада 1940 р.

життя колгоспників східних областей УРСР. Після розповіді бідняк Микола Дротен сказав: «Давайте подивимось на нашу бідноту. Хоч вона і одержала велику допомогу від держави (майже всі вони наділені землею), але не можуть собі дати раду. А чому? Землі не мають чим оборонити, не мають гною, щоб її удобрити. Який же буде після цього врожай? Виходить, що ми поодинці не вийдемо із злиднів. А з таким життям треба вже кінчати. Шлях до кращого всім нам вже ясний. Все залежить від нас. В селі також висловлюють думку, що пора вже розквитатися нам з одноосібним господарюванням і піти за прикладом своїх сусідів з с. Залісся. Я хоч і сьогодні в колгосп» [1].

Широку агітаційно-пропагандистську роботу по вихованню трудящого селянства західних областей у дусі колективізму і переконанню їх у необхідності переходити на колгоспний шлях господарювання розгорнули на своїх сторінках обласні та районні газети.

Починаючи з вересня 1939 р., обласні газети друкували статті, які висвітлювали успіхи соціалістичного сільського господарства СРСР, досягнення окремих колгоспів і окремих передовиків соціалістичного землеробства. Друкувались розповіді членів Повноважної Комісії Народних Зборів, учасників республіканської наради передовиків сільського господарства, Всесоюзної сільськогосподарської виставки та інших селян, які побували в колгоспах східних областей Радянської України.

Наприклад, вже в першому номері львівської газети «Вільна Україна» 25 вересня 1939 р. була опублікована стаття «Щасливо і радісно живуть селяни Радянської України», яка популяризувала досягнення Радянської влади в зв'язку з колективізацією сільського господарства. В наступних номерах цієї газети були надруковані статті «П'ятисотниця Марія Демченко» (26 вересня), «Ланкова-орденоносець Г. Ф. Бідненко» (28 вересня). Пізніше, коли в селах області почали організовуватися колгоспи, газета друкувала статті з порадами і консультаціями з питань колгоспного будівництва, кореспонденції про перші успіхи молодих колгоспів, а також критичні матеріали, в яких викривались недоліки в керівництві колгоспами.

Молоді колгоспники західних областей брали активну участь в агітаційній роботі серед одноосібного селянства своїх і сусідніх сіл по роз'ясненню переваг соціалістичної форми господарювання. Коли до сільськогосподарської артілі ім. Леніна (с. Устя Людвіпольського району на Ровенщині) почали подавати заяви бідняцькі господарства с. Франкополя, колгоспний актив с. Усті приїхав до франкопільців і допоміг їм створити колгосп.

В результаті великої організаторської та політико-виховної роботи партійних організацій кількість колгоспів у західних областях швидко зростала. На весну 1940 р. (квітень) тут уже налічувалось 180 колективних господарств, в тому числі у Волинській області — 27, у Дрогобицькій і Львівській — по 31, у Ровенській — 17, у Станіславській — 24 і в Тернопільській — 50.

---

[1] «Вільна Україна», 3 грудня 1940 р.

Утворення колгоспів відбувалося на цілком добровільній основі. Розкриваючи ворожу брехню про те, нібито Радянська влада силою заганяє людей у колгоспи, селянин Мороз із с. Ногачів Яворівського району Львівської області говорив: «А що до того, що силоміць тягнуть до колгоспів, то це суцільна вигадка ворогів. Ми наочно переконалися в цьому. Хотіли ми недавно організувати в себе колгосп. Ходили до районного центру, просили в райвиконкомі дозволу. А там нам сказали:— обміркуйте, вирішіть питання на загальних зборах, якщо більшість погодиться, то тільки на основі цілковитої добровільності можете організувати колгосп» [1].

Більше того, в західних областях зустрічались окремі випадки, коли ініціативу селян про організацію колгоспів деякі районні керівники своєчасно не підтримували і затягували організаційне їх оформлення. Зокрема, з власної ініціативи подали заяви, щоб організувати колгосп 66 селян с. Брижави на Дрогобиччині, але районне керівництво не зразу створювало тут колгосп, що вело до затягування виконання волі селян. Такі керівники були піддані суворій критиці бюро обкому партії [2].

Обласні і районні комітети партії проявляли постійну турботу про кожний новостворений колгосп. Питання про можливість організації того чи іншого колгоспу розглядалось на засіданнях бюро райкомів, а також бюро обкомів партії, які рекомендували радянським органам передавати новостворюваним колгоспам будівлі та майно колишніх поміщицьких маєтків, вирішували інші організаційно-господарські заходи допомоги колгоспам.

Діяльністю молодих колгоспів цікавилися секретарі ЦК КП(б)У та члени уряду Української РСР, які часто виїжджали в села західних областей і безпосередньо на місцях давали колгоспникам свої поради [3].

Про посилену увагу до колективізації з боку партійних органів свідчить рішення бюро Львівського обкому партії від 8 квітня 1940 р. «Про роботу новостворених колгоспів». На цей час в області вже було організовано 24 колгоспи, а в 50 селах утворені ініціативні групи селян, які бажали вступити в колгоспи. Ряд колгоспів області вже підготувався до весняної кампанії, але частина їх була ще організаційно слабка і потребувала допомоги.

В окремих господарствах було ще слабке керівництво, а в деякі з них пролізли куркульські елементи, які намагались розвалити колгоспи.

В ряді районів затягувалось відведення колгоспам землі, складання виробничо-фінансових планів, організація бригад, ланок.

Тому бюро обкому партії вжило рішучих заходів по зміцненню керівництва і наданню допомоги колгоспам у кожному районі [4].

Під керівництвом партійних організацій молоді колгоспи та одноосібні селяни західних областей організовано зустріли першу радянську

---

[1] «Вільна Україна», 17 березня 1940 р.
[2] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3041, арк. 76.
[3] «Вільна Україна», 23 березня 1940 р.
[4] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3203, арк. 190—193.

весну. Спираючись на допомогу МТС, вони провели весняну сівбу ранніх культур за 4—5 днів і на високому агротехнічному рівні. Своєчасно і доброякісно проведено також інші сільськогосподарські роботи 1940 р.

Перші підсумки боротьби комуністів західних областей за соціалістичне перетворення сільського господарства були підведені партійними організаціями на районних звітно-виборних партійних зборах і обласних партійних конференціях, проведених у квітні 1940 р.

Партійні збори та конференції приділили значну увагу всебічному аналізу керівництва соціалістичною перебудовою сільського господарства на місцях та визначенню заходів щодо дальшого поліпшення цього керівництва і зобов'язали всі первинні партійні організації поліпшити внутріпартійну роботу, постійно турбуватися про ідейне зростання комуністів, посилювати масово-політичну роботу на селі, дбайливо переконуючи трудяще селянство в перевагах колгоспного ладу, допомагати молодим колгоспам організаційно зміцнюватись і розвивати своє господарство.

На Волинській обласній партійній конференції відмічалось, що колгоспи слід утворювати тільки після проведеної відповідної підготовки селянства, не ганяючись за кількістю, приділяти більше уваги зміцненню господарства і наведенню справжнього порядку в перших колгоспах області, що сприятиме масовому вступу селянства в колгоспи [1].

Комуністи всіх західних областей у своїй діяльності дотримувались цих вимог.

XV з'їзд КП України, що відбувся у травні 1940 р., відзначив, що партійна організація України за допомогою і під повсякденним керівництвом з боку ЦК ВКП(б) успішно справилась із завданнями, які стояли перед нею в зв'язку з визволенням трудящих західних областей України Радянською Армією і встановленням на цих землях Радянської влади.

З'їзд зобов'язав комуністів західних областей України продовжувати і надалі виховувати у трудящих почуття радянського патріотизму, відданості справі комунізму і соціалістичній Батьківщині, виховувати їх у дусі дружби народів СРСР, свідомого соціалістичного ставлення до праці, революційної пильності і непримиренності до класового ворога.

З'їзд вказав, що єдино правильним шляхом розвитку продуктивних сил західних областей є шлях соціалістичної індустріалізації і колективізації сільського господарства та зобов'язав партійні організації приділити максимум уваги колективізації сільського господарства та організаційно-господарському зміцненню молодих колгоспів.

Питанню колективізації і зміцнення молодих колгоспів присвятив увагу і пленум ЦК КП(б)У (травень 1940 р.), який запропонував партійним організаціям західних областей поліпшити керівництво і допомогу молодим колгоспам в їх організаційно-господарському зміцненні, посилити роботу серед колгоспників по вихованню їх у дусі нетерпимості до порушників колгоспної трудової дисципліни та статуту сільськогосподарської артілі [2].

---

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 2952, арк. 150—151.
[2] Там же, спр. 3313, арк. 128.

Після XV з'їзду КП(б)У відбулася ще одна знаменна подія в житті українського народу. Радянський Союз мирним шляхом добився повернення йому Бессарабії, незаконно загарбаної у 1918 р. боярською Румунією, і передачі Північної Буковини з возз'єднанням її з УРСР.

Радянський Союз ніколи не мирився з фактом насильницького відторгнення Бессарабії, про що уряд СРСР неодноразово і відкрито заявляв перед усім світом.

28 червня 1940 р. румунський уряд погодився з законними вимогами уряду СРСР. Того ж дня радянські війська перейшли румунський кордон і вступили в Чернівці, Хотин та інші міста Північної Буковини й Бессарабії, а 30 червня вийшли на встановлені нові кордони з Румунією.

З великим захопленням зустріли трудящі Північної Буковини радянські війська, які клали край стражданням братів-українців і надали їм можливість жити і працювати без експлуататорів. «Багатостраждальний буковинський народ,— писалося в посланні Радянському урядові, прийнятому в час визволення на мітингу в Чернівцях,— переживає незабутні радісні дні. Здійснились його віковічні мрії про визволення з-під тяжкого панського ярма, мрії про возз'єднання з єдинокровними братами в єдиній братерській сім'ї Радянського Союзу» [1].

Гарячі почуття трудящих Буковини висловила в дні визволення краю письменниця Ольга Кобилянська. «Народ радіє,— писала вона,— та не забуває схилити тепер вже вільні голови в знак пошани Червоній Армії за визволення з-під соціального і національного гноблення, що тяжіло над ним цілими сторіччями» [2]. Уже з перших днів визволення трудящі Північної Буковини за допомогою народів Радянського Союзу приступили до будівництва нового соціалістичного життя. Вони повсюдно організовували тимчасові органи народної влади, а після здійснення підготовчої роботи створили Ради депутатів трудящих.

Наприкінці липня 1940 р. у Москву, разом з делегацією від трудового народу Бессарабії, прибула від трудящих Буковини уповноважена делегація, яка просила Верховну Раду СРСР прийняти Північну Буковину до складу Радянського Союзу та возз'єднати її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою.

2 серпня 1940 р. сьома сесія Верховної Ради СРСР, йдучи назустріч прагненню буковинських трудящих, керуючись радянським принципом вільного розвитку національностей, прийняла закон про включення північної частини Буковини, Хотинського, Акерманського (тепер Белгород-Дністровського) та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу УРСР [3]. На цій же сесії прийнято також закон про утворення Союзної Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки на основі возз'єднання населення Бессарабії з Молдавською Автономною Соціалістичною Республікою, що входила до складу УРСР [4].

---

[1] «Радянська Буковина», 31 липня 1940 р.

[2] О. Кобилянська. Твори, т. 3. К., 1956, стор. 591.

[3] Седьмая сессия Верховного Совета Союза ССР. Стенографический отчет. М., 1940, стор. 39.

[4] Там же.

7 серпня 1940 р. з визволених і возз'єднаних з Українською РСР земель Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії було утворено Чернівецьку область [1], Ізмаїльський та Акерманський повіти увійшли в новоутворену Ізмаїльську область [2]. Замість повітів і волостей в цих двох нових українських областях також було створено райони.

Возз'єднання Північної Буковини та Ізмаїльщини з Радянською Україною було новим історичним кроком у справі повного національного возз'єднання українського народу.

Важливу роль для встановлення економічних основ соціалізму і розгортання соціалістичного будівництва на Радянській Буковині відіграли Укази Президії Верховної Ради СРСР від 15 серпня 1940 р. про націоналізацію банків, промислових і торговельних підприємств, залізничного і водного транспорту, засобів зв'язку та про націоналізацію землі і оголошення її державною власністю.

Земля передавалась трудящим селянам у безстрокове і безплатне користування. У поміщиків та інших великих землевласників було конфісковано по Чернівецькій області 235 тис. *га* землі, що становило 32% всієї земельної площі. По Ізмаїльській області, де конфіскація відбулася в умовах, трохи відмінних від умов західних областей, було відібрано 750 тис. *га* (63% всієї земельної площі) [3].

Серед 60 тис. безземельних і малоземельних буковинських селян органами Радянської влади розподілено 134 тис. *га* конфіскованої землі, 6 тис. коней, 1700 голів великої рогатої худоби, 5395 овець, 2773 житлові і 2770 господарських будівель та багато різного сільськогосподарського реманенту з поміщицьких маєтків і господарств куркулів-колоністів. Селян звільнено від оплати близько 1 млрд. леїв боргів [4].

Для потреб народного господарства Чернівецької області Радянський уряд асигнував тільки на друге півріччя 1940 р. 8826 тис. крб. [5] В область завезено мінеральні добрива і сільськогосподарські машини, створено МТС, селянам надано велику допомогу насінням, грошовими позичками. Надано також можливість у практичному ознайомленні з колгоспами східних областей УРСР. З цією метою групи селян області відряджалися в Москву на Всесоюзну сільськогосподарську виставку, до колгоспів Київської, Дніпропетровської і Кам'янець-Подільської областей.

Всі ці заходи в поєднанні з політико-виховною роботою на селі сприяли залученню широких селянських мас у колгоспний рух у західноукраїнських областях. Колгоспне будівництво у західних областях проходило за постійною допомогою радянської держави.

Весною 1940 р. молодим колгоспам Львівської області держава передала безплатно 371 робочого коня, 832 голови великої рогатої худоби, 265

---

[1] «Радянська Буковина», 8 серпня 1940 р.

[2] Ізмаїльська область в 1954 р. ввійшла до складу Одеської області.

[3] К. Сироцинський. Вказ. праця, стор. 29.

[4] Там же, стор. 31; К. Цинко. Боротьба трудящих Буковини за возз'єднання з Радянською Україною. Станіслав, 1961, стор. 56.

[5] Р. К. Чаленко. Здійснення віковічної мрії українського народу. К., 1960, стор. 151.

свиней, 207 бджолосімей, 25 сіялок, 1574 ц посівного матеріалу. Крім того, на 1940 р. колгоспам і одноосібним господарствам області було відпущено 70 тис. ц посівної позички. На ліквідацію безкорівності колгоспників і одноосібних господарств було виділено у 1940 р. 388 тис. крб. довгострокового кредиту, а на 1941 р.— 700 тис. крб.

На Тернопільщині місцеві органи державної влади передали колгоспам 1009 жилих будинків та 1167 інших будівель, переважно з поміщицьких маєтків, 375 стаєнь, 150 свинарників, 340 корівників, 310 зерносховищ, а також багато сільськогосподарського реманенту. Колгоспи області одержали від держави 1570 коней, 3240 голів великої рогатої худоби, 900 свиней, 1440 овець і близько 3 тис. штук різної птиці. На будівництво в колгоспах області держава відпустила 234 тис. крб. кредиту [1].

Значну матеріальну і фінансову допомогу одержали від Радянської влади колгоспи інших областей. Всього в 1940 р. колгоспи західних областей одержали 1208 тис. крб. довгострокового кредиту [2].

Радянський уряд знизив суму податку з господарств колгоспників на 25% проти суми, обчислюваної за ставками, встановленими законом про податок селянських господарств від 12 травня 1940 р.

Разом з тим, для колгоспів і господарств колгоспників встановлювалися нижчі, ніж для одноосібних господарств, обов'язкові поставки державі зерна, м'яса, картоплі тощо. В цих заходах, які були стимулом у боротьбі за зміцнення і розвиток молодих колгоспів, проявлялось піклування Радянської влади про колгоспників.

Турбуючись про розвиток сільського господарства, партійні і радянські органи зміцнювали також агрономічне та ветеринарно-зоотехнічне керівництво сільським господарством.

Для роботи в сільськогосподарських органах, МТС і колгоспах сюди із східних областей республіки направлялися спеціалісти: агрономи, ветеринарні лікарі, зоотехніки, ветфельдшери, які подавали значну допомогу колгоспам, а також одноосібним господарствам.

Разом з тим в усіх областях протягом 1940 р. і на початку 1941 р. було приділено значну увагу підготовці механізаторів та керівних кадрів колгоспів. Так, наприклад, в організованих школах і курсах Волинської області в 1940 р. підготовлено з місцевого населення 164 трактористи, в тому числі 51 жінку, 30 колгоспних рахівників, 100 голів колгоспів [3].

На курсах і семінарах Тернопільської області навчалося в 1940 р. 240 керівних колгоспних працівників, 980 трактористів і близько 5 тис. інших спеціалістів. А за період з січня по червень 1941 р. було підготовлено ще 1320 керівних працівників колгоспів.

Повсякденне керівництво і піклування партії та велика допомога колгоспам західних областей з боку радянської держави забезпечили

---

[1] Тернопільщина на колгоспному шляху. Тернопіль, 1941, стор. 4.

[2] За даними Республіканської контори сільськогосподарського банку Української РСР.

[3] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 2954, арк. 5.

успішне виконання більшістю колгоспів сільськогосподарських робіт 1940 р.

Підсумки 1940 сільськогосподарського року показали, що колгоспи західних областей одержали значно вищий урожай, ніж основна маса одноосібних господарств. Так, за даними Міністерства сільського господарства УРСР, середній збір зернових та зернобобових з одного *га* становив у колгоспах всіх західних областей 11 *ц*, в т. ч. пшениці — 11,8 *ц*.

Одночасно в багатьох колгоспах західних областей розгорнулось будівництво господарських приміщень та будівель культурно-побутового призначення. Протягом 1940 р. тут будувалось 285 об'єктів, на які витрачено 323,7 тис. крб.

Економічне і організаційне зміцнення колгоспів позитивно вплинули на оплату трудодня. Переважна більшість колгоспників одержала за свою працю в колективному господарстві значну винагороду. Із загального числа колгоспів західних областей після закінчення першого сільськогосподарського року видали зерна на трудодень: до 2 *кг* — 9,8% колгоспів, від 2 до 3 *кг* — 27,4, від 3 до 5 *кг* — 44,7 і понад 5 *кг* — 18,1% колгоспів [1].

Незважаючи на труднощі розвитку, успіхи колективного господарювання були видні в кожному колгоспі. Вони супроводжувались культурним будівництвом на селі та неухильним піднесенням добробуту трудівників села, визволених Радянською владою.

Конюх колгоспу с. Полтва Глинянського району Іван Костянтинович Цісінський — колишній постійний наймит — писав:

«Перший рік колгоспного життя приніс в нашу хату великі достатки. Я — той, що багато років завжди жив упроголодь, бо зароблено хліба ледве вистачало на 8 місяців. Тепер наша хата — повна чаша достатків. Тепер я задоволений з усього. Хліба вистачить, є сало, масло, молоко, городина. Радянська влада видає моїй дружині по багатодітності 2000 крб. допомоги.

Вперше в житті минулої осені ми зробили великі закупки. Всіх дітей одягли і взули... Про такі закупки раніше ми і мріяти не могли» [2].

Постійне піклування партії і уряду про трудяще селянство західних областей, перші успіхи соціалістичної колективізації переконували широкі маси селянства в тому, що колгоспний шлях є єдино правильним шляхом, який спроможний знищити злидні та принести їм заможне й культурне життя. Значні досягнення в господарстві вселяли впевненість також і серед тих колгоспників, які працювали в колгоспах ще з деяким ваганням та недовір'ям.

Політична і культурно-освітня робота на селі, широка популяризація досягнень колгоспного господарства, що особливо розгорнулася наприкінці 1940 р., під час підготовки виборів у місцеві Ради, набула ще більшого розмаху весною 1941 р. у зв'язку з підведенням підсумків 1940 сільськогосподарського року та визначенням завдань на 1941 р.

---

[1] За даними Міністерства сільського господарства Української РСР.
[2] Шлях до заможного життя. Львів, 1941. стор. 42.

На визволеній землі.

У січні і лютому 1941 р. в усіх районах були проведені звітно-виборні збори колгоспників та районні збори селян, на яких підводились підсумки першого радянського сільськогосподарського року, узагальнювався кращий досвід та накреслювались заходи боротьби за ще вищий урожай наступного року. Приймались умови на соціалістичне змагання між колгоспами, районами та областями.

Під лозунгом «Кличемо вас, товариші, до нового, світлого життя — до колгоспів!» пройшли районні збори селян Рава-Руського району на Львівщині, в центрі уваги яких була популяризація досягнень перших двох колгоспів району.

На цих зборах селянин-бідняк А. Глива з с. Шабельні, який вирішив подати заяву в колгосп, говорив: «В нашому селі ще немає колгоспу. Селяни господарюють кожен собі, одноосібно обробляють землю, одержану від Радянської влади. Життя, звичайно, не те, що було за Польщі. Краще стало, люди ходять веселіші і не знімають шапок перед паном, не б'ють поклонів. Працюють селяни на своїх клаптиках до сьомого поту, а толк від цього самі знаєте, який. Придивляються наші селяни до того, як ідуть справи в артілі с. Журавці, розпитують, як там живеться, і бачать: розумно зробили журавці, що почали колективно обробляти землю. В колгоспі живеться незрівнянно краще, ніж у нас, в селі Шабельня» [1]. До такого висновку прийшли тисячі інших селян.

Учасники другої обласної станіславської наради передовиків і спеціалістів сільського господарства у своєму зверненні до селянства писали: «Давайте щодня множити в наших селах нові й нові колективні господарства. Давайте зустрінемо другу нашу радянську весну сотнями нових колгоспів!

Куркулі, рештки ворожих недобитків по закутках сіють брехню на трудового селянина і наші колгоспи. Знайте, що проти чого виступає ворог, то там є його смерть, а для нас, трудящих,— щастя і радість.

Не слухайте шептунів, не вірте їх брехням. З корінням викорчуймо рештки отруйних гадюк, які віками пили нашу кров» [2].

З метою забезпечення успішної роботи колгоспів у 1941 р. обласні й районні партійні комітети приділяли значну увагу питанням планування колгоспного виробництва, організації і оплати праці, підготовки до весняної сівби, агрозооветнавчання, створювали нові машинно-тракторні станції, намічали заходи по розвитку громадського тваринництва, впорядкуванню землекористування і т. п. Так, наприклад, з квітня по червень 1941 р. Львівський обком партії і облвиконком розглянули і вирішили питання про встановлення по районах області граничних норм землекористування на один селянський двір, організаційно-господарське зміцнення колгоспів у Яворівському і Винниківському районах, підготовку до жнив, ремонт збиральних машин в МТС, колгоспах і одноосібних селянських господарствах, про виконання колгоспами області постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 31 грудня 1940 р. «Про додаткову оплату праці колгоспників за підвищення урожайності сільськогосподарських культур і

[1] «Вільна Україна», 14 січня 1940 р.
[2] Колгоспне будівництво на Станіславщині. Станіслав, 1941, стор. 5.

підвищення продуктивності тваринництва по Українській РСР» та ряд інших важливих питань.

Партійно-політична робота в селах західних областей проходила в той час у досить складних умовах. Незважаючи на значне збільшення числа комуністів (до червня 1941 р. в усіх західних областях їх було 36 969) [1], в селах партійні організації до червня 1941 р., ще не були створені.

ЦК ВКП(б) своєю постановою від 1 жовтня 1939 р. націлював партійні комітети на залучення в ряди партії кращої частини робітників, селян, інтелігенції з місцевого населення. Однак півторарічний період був надто коротким для того, щоб відповідно до Статуту партії можна було рекомендувати в партію значну кількість гідних людей.

Негативно позначилась на зростанні членів партії за рахунок місцевого населення також відома помилкова постанова Виконкому Комінтерну, прийнята в 1938 р. в обстановці культу особи Сталіна, про розпуск КПЗУ [2], в світлі якої колишні члени КПЗУ розцінювались як вихідці з чужих партій. В зв'язку з цим колишні комуністи з числа місцевого населення, хоч і активно включилися в боротьбу за здійснення соціалістичних перетворень у місті і на селі, залишилися поза рядами партії.

Бойовими помічниками партійних комітетів у проведенні політичної роботи на селі були комсомольські організації, які напередодні війни існували вже в переважній більшості сіл.

У Львівській області, наприклад, на цей час було створено 1090 первинних комсомольських організацій, які об'єднували 13 615 чоловік. У 1940 р. прийнято в комсомол 4602 чоловіки, а за 4 місяці 1941 р.—2317, в тому числі понад 700 дівчат.

З числа комсомольців 6 тис. чоловік працювали агітаторами, понад 1800 було висунуто на керівну громадську і господарську роботу. 23 комсомольці працювали головами сільських Рад, 2 — головами колгоспів, 31 — колгоспними бригадирами, 13 — завідуючими колгоспними фермами, 409 — депутатами місцевих Рад. Під керівництвом комсомольців активізовувалась неспілкова молодь.

У гуртках сільських клубів працювало 44 652 чоловіки молоді. Наприклад, комсомольська організація с. Чижки Олеського району, яка складалась з 6 членів, залучила до роботи в клубі 100 чоловік неспілкової молоді. Комсомольці села брали активну участь у колгоспному виробництві [3].

Комсомольська організація Тернопільської області, що налічувала в той час близько 10 тис. юнаків і дівчат [4], також подавала значну допомогу обласній партійній організації. Комсомольці сіл дійово допомагали уповноваженим райкомів партії переконувати селян, в тому числі і своїх батьків, вступати в колгоспи, брати активну участь у колгоспному вироб-

---

[1] Нариси з історії Комуністичної партії України, стор. 456.
[2] «Правда», 23 лютого 1956 р.
[3] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3201, арк. 185.
[4] Тернопільський облпартархів, ф. 2, оп. 2, спр. 37, арк. 10.

ництві, в організаційно-господарському зміцненні колгоспів. Щодо цього прикладом була діяльна робота комсомольських організацій с. Мужилів Підгаєцького району, с. Калагарівки Гримайлівського району та інших колгоспів області, в яких комсомольські організації здійснювали своє право контролю і допомоги колгоспам, надане їм Статутом Комуністичної партії [1].

Розгортаючи наполегливу і цілеспрямовану боротьбу за соціалістичну перебудову сільського господарства, партійні організації західних областей керувалися вказівками партії про те, що колгоспна політика може бути успішною тільки тоді, коли вона базуватиметься на принципі добровільності колгоспного руху з урахуванням місцевих умов. Проте в діяльності окремих партійних організацій і комуністів мали місце недоліки і помилки, які проявлялися в голому адмініструванні, порушенні Статуту сільськогосподарської артілі, а також у формальному перенесенні в західні області деяких форм і методів роботи, які помилково застосовувалися під час колективізації у східних областях країни.

Так, наприклад, при створенні колгоспу в с. Полиці Рафалівського району Волинської області не було розглянуто заяв селян про вступ до колгоспу, не було прийнято також Статуту сільськогосподарської артілі, в результаті чого колгоспники не усуспільнили сільськогосподарського реманенту, і близько 40% колгоспників продовжували працювати на власних земельних ділянках. В Острозькому районі до окремих колгоспів було прирізано землі одноосібного селянства, що викликало невдоволення багатьох селян. В Мацеївському районі тієї ж області в половині з 12 організованих колгоспів при виділенні колгоспних масивів було порушено інтереси одноосібних селянських господарств. В 5 колгоспах не було здійснено усуспільнення робочої худоби та сільськогосподарського реманенту, а при усуспільненні корів допущено порушення принципу колективізації. В ряді створених колгоспів не було встановлено вступних членських внесків, не відкрито особових рахунків, не встановлено норм виробітку тощо.

Ці хиби, а також недостатня партійно-політична і організаційна робота серед колгоспників привели до того, що з двох колгоспів після їх оформлення виключено 17 господарств, а 32 господарства самі вийшли з колгоспів [2].

У Бібрському, Магерівському та Івано-Франківському районах Львівської області райфінвідділи при нарахуванні сільськогосподарського податку і класовому визначенні господарств неправильно віднесли ряд середняцьких господарств до категорії куркульсько-заможних [3].

В колгоспі ім. 17 вересня Висоцького району Дрогобицької області голова разом з партприкріпленим порушували Статут сільськогосподарської артілі в питаннях членства колгоспу, оплати праці та ін.

ЦК КП(б)У з метою поліпшення партійного керівництва на місцях прийняв ряд важливих і своєчасних постанов. Партія ніколи не прихову-

---

[1] «Вільне життя», 21 березня 1940 р.
[2] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 2953, арк. 52—70.
[3] Там же, арк. 170; спр. 3206, арк. 210.

вала хиб, які допускалися в діяльності окремих партійних організацій. Вона рішуче викривала їх і вживала заходів до їх усунення.

Особливо важливе значення для дальшого розгортання колективізації в західних областях республіки мали постанова ЦК КП(б)У 1940 р. про помилки, допущені деякими місцевими партійними організаціями Ровенської і Волинської областей та постанова Пленуму ЦК КП(б)У від 30 листопада 1940 р. «Про роботу Львівського і Ровенського обкомів КП(б)У»[1]. Ці постанови викрили хиби, що мали місце у практичній діяльності окремих партійних організацій, і намітили заходи до їх усунення.

У боротьбі за соціалістичні перетворення в західних областях України партійним організаціям доводилось ламати опір ворожих елементів — куркульства та націоналістичного підпілля.

Ворожа діяльність куркульства і буржуазних націоналістів, як установлено радянськими органами, була тісно пов'язана з німецько-фашистською розвідкою, проявлялась, насамперед, у формі ведення антирадянської, антиколгоспної агітації, залякуванні селян, які хотіли вступити в колгоспи, а також у формі диверсій, збройних бандитських нападів та убивств місцевих активістів[2]. Експлуататорські елементи не тільки зводили наклепи на колгоспи, а й намагались опорочити передову радянську сільськогосподарську техніку, особливо трактори, твердячи, що нібито «врожай не вродить, коли зорано і засіяно трактором; машиною так не зробиш добре, як кіньми»[3]. В с. Калагарівці на Тернопільщині куркуль Гембаровський, який проліз у колгосп, нашіптував, що колгоспникам доведеться вмирати з голоду[4]. В с. Уличне Бориславського району Дрогобицької області куркулі, використовуючи хиби в роботі молодого колгоспу, розгорнули антиколгоспну агітацію, розкидали контрреволюційні листівки, в яких загрожувалось смертю тим, хто вступить у колгосп.

В с. Макунові Судово-Вишнянського району куркулі підпалили сім дворів сільських активістів, а в с. Дидятичі куркульство вчинило замах на голову колгоспу тов. Савицького[5].

На Львівщині класово-ворожі елементи поширювали всілякі наклепи на Радянську владу, що вона хоче виселити в Сибір усіх трудящих західних областей, а також розпускали чутки, ніби Радянська влада в західних областях тимчасова, оскільки незабаром почнеться війна проти Радянського Союзу[6].

У Волинській області куркулі і націоналісти закликали селян не вступати в колгоспи, лякали їх, що з організацією колгоспів у них все від-

---

[1] «Більшовик України», 1940, № 12, стор. 8—12.

[2] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3399, арк. 53.

[3] Цитується за: Тернопільщина на колгоспному шляху. Тернопіль, 1941, стор. 12.

[4] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3399, арк. 53.

[5] Там же, спр. 3050, арк. 9—10.

[6] Партійний архів Львівського обкому КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 43, арк. 59.

беруть, а також твердили, що незабаром прийдуть німецькі війська, які встановлять «самостійну» Україну [1]. Така ворожа агітація, яка всіляко поширювалась в усіх західних областях з вересня 1939 р. по червень 1941 р., вказує на наявність тісних зв'язків ворожих елементів з імперіалістичними колами Західної Європи, і зокрема з німецьким фашизмом.

Але трудящі маси селянства не піддавались цій ворожій агітації. Проявляючи політичну пильність і нетерпимість до класово-ворожих елементів, вони викривали ворогів та активно допомагали радянським органам виловлювати шпигунів і диверсантів.

Наприклад, у 1940 р. голова сільради с. Яворів Висоцького району Дрогобицької області тов. Туркевич разом з групою селян затримав чотирьох озброєних шпигунів, які перейшли радянський кордон. З допомогою селян були затримані заслані гітлерівською розвідкою шпигуни і в с. Маткові, цього ж району [2].

При активній допомозі населення у с. Ренові Заложцівського району було повністю ліквідовано буржуазно-націоналістичну бандитську зграю, яка нанесла немалу шкоду трудящим Заложцівського та Зборівського районів Тернопільської області та суміжних з ними Золочівського і Підкамінського районів Львівської області.

Укладаючи договір на соціалістичне змагання ім. Третьої п'ятирічки на початку 1941 р., передовики сільського господарства Ровенської і Тернопільської областей України грізно попередили ворогів Радянської влади і народу, які причаїлись. «Ми, трудящі Ровенської і Тернопільської областей,— говорилось у договорі,— підвищимо свою більшовицьку пильність, будемо нещадно громити і викорчовувати контрреволюційні, націоналістичні елементи, які намагаються шкодити нам у будівництві вільного і радісного життя.

Хай пам'ятає вороже контрреволюційне охвістя, що ніхто і ніколи не зупинить нашого переможного руху вперед, до комунізму» [3].

Партійні, радянські і земельні органи західних областей допомагали трудящим селянам ставати на колгоспний шлях розвитку, охороняли колгоспи і колгоспників від контрреволюційних елементів.

В результаті великої політичної роботи партійних організацій у західних областях навесні 1941 р. розгорнувся масовий рух за колективізацію сільського господарства, в ході якого за короткий час майже в половині сіл були створені колгоспи.

На 1 червня 1941 р. в західних областях було створено 2589 колгоспів, які об'єднали 172 518 господарств, або 13% всіх селянських дворів. Поряд з цим в областях було організовано 585 ініціативних груп, які охоплювали 14 тис. селянських господарств.

На початку 1941 р. колективізація сільського господарства розгорнулася в усіх районах Чернівецької області УРСР.

---

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 2952, арк. 45.
[2] Там же, спр. 3099, арк. 29—30.
[3] Тернопільщина на колгоспному шляху, стор. 84.

Першим на Буковині 29 січня 1941 р. утворився колгосп у с. Ленківці Кельменецького району. На 1 червня 1941 р. в області було створено 62 колгоспи, що об'єднали 4676 селянських господарств [1]. У 1941 р. 27 943 бідняцькі і середняцькі господарства Ізмаїльської області утворили 215 колгоспів [2].

Розгортання колективізації сільського господарства в західних областях України визначав ряд важливих факторів, а саме: велика організуюча і спрямовуюча роль Комуністичної партії і Радянської держави, наявність найпередовішої у світі соціалістичної промисловості, яка за короткий час передала в розпорядження МТС західних областей велику кількість сільськогосподарської техніки, невпинне зростання революційної активності бідняцько-середняцьких мас села, недавно визволених з-під поміщицької і куркульської кабали, а також посилена класова боротьба з куркульством і його агентурою — українськими буржуазними націоналістами, що вела до остаточної ліквідації і розгрому експлуататорських елементів у містах і селах.

Дальшій боротьбі комуністів західних областей УРСР по залученню всього трудового селянства в колгоспи та остаточному завершенню колективізації перешкодив віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз.

---

[1] Г. К. Ковальов. Соціалістичне перетворення сільського господарства в західних областях України.— Торжество ідей ленінізму. К., 1957, стор. 437.

[2] Там же.

РОЗДІЛ VII

КОЛГОСПНЕ СЕЛЯНСТВО РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941—1945 рр.)

ПОЧАТОК ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ. МОБІЛІЗАЦІЯ СИЛ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ НА БОРОТЬБУ З ВОРОГОМ

Напередодні Великої Вітчизняної війни трудящі України під керівництвом Комуністичної партії, у братній співдружності з усіма народами СРСР, успішно розв'язували грандіозні завдання соціалістичного будівництва. Перед нашою країною розкривались нові, захоплюючі перспективи переходу до комуністичного суспільства. Але творча праця радянських людей була перервана віроломним нападом фашистської Німеччини. 22 червня 1941 р. німецько-фашистські війська без оголошення війни, по-розбійницькому, вдерлись на радянську територію. Настав тяжкий період в історії нашої Вітчизни — період жорстоких кривавих битв, період справедливої Вітчизняної війни Радянського Союзу проти фашистських загарбників.

Над Батьківщиною нависла смертельна небезпека. Комуністична партія і Радянський уряд озброїли наш народ програмою боротьби проти знахабнілого агресора, об'єднали і скерували всі матеріальні ресурси країни на розгром ворога. 23 червня 1941 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР прийняли постанову, в якій визначались завдання партійних і радянських організацій в умовах воєнного часу. У директиві ЦК ВКП(б) та РНК СРСР, надісланій 29 червня партійним та радянським організаціям прифронтових областей, була викладена програма мобілізації всіх сил радянського народу на боротьбу з ворогом.

Велику воєнно-організаторську, політичну та господарську роботу, спрямовану на мобілізацію всіх сил українського народу на розгром фашистських загарбників, проводила Комуністична партія республіки. Вона наполегливо працювала, щоб втілити в життя лозунг Комуністичної партії «Все для фронту, все для перемоги!»

7 липня 1941 р. республіканські газети надрукували звернення Президії Верховної Ради УРСР, Ради Народних Комісарів Української РСР та Центрального Комітету КП(б) України до українського народу із закликом мобілізувати всі сили на розгром ворога, нищівно вдарити по німецькому фашизму. «Настав час,— говорилось у зверненні,— коли кож-

ний, не шкодуючи життя, повинен до кінця виконати свій священний обов'язок перед Батьківщиною, перед своїм народом.

...Сини і дочки Великої України! У Всенародній Вітчизняній війні проти фашистських поневолювачів нічого не пошкодуємо, щоб перемогти ворога... Батьківщина вимагає від нас безмежної самовідданості, організованості, єдності і непорушної згуртованості навколо партії більшовиків. Батьківщина кличе на подвиг в бою, на подвиг у праці».

Розуміння небезпеки, яка нависла над Батьківщиною, і необхідності стати на захист соціалістичних завоювань викликали безприкладне в історії патріотичне піднесення трудящих. На підприємствах, в колгоспах, радгоспах, МТС, в установах країни партійні організації проводили мітинги і збори, на яких з схвильованими патріотичними промовами виступали представники колективів, партійні та радянські працівники.

Радянські люди виражали великий гнів з приводу підлого і підступного нападу фашистської Німеччини на нашу Батьківщину, готовність віддати всі сили на боротьбу з ворогом, самовідданою працею забезпечити армію всім необхідним.

Колгоспне селянство України, як і весь наш народ, палко відгукнулось на заклик партії та уряду віддати всі сили, всі матеріальні ресурси справі захисту країни, мирної праці, завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції. «У відповідь на звірячий напад всі колгоспники, як один, за першим закликом і в будь-яку хвилину стануть в ряди воїнів-богатирів. Ми будемо працювати вдень і вночі, не покладаючи рук, щоб забезпечити збирання високого багатого врожаю»,— заявив на мітингу, виражаючи думи всіх колгоспників, член артілі «Шлях незаможника» Очаківського району Миколаївської області Козаков.

Велике патріотичне і трудове піднесення охопило колгоспне селянство республіки. Про це свідчать резолюції, прийняті на мітингах та загальних зборах колгоспників. Як писала «Правда» 24 червня 1941 р., загальні збори членів сільськогосподарської артілі ім. Кірова Таращанського району Київської області ухвалили: «На захист беззавітно любимої Країни Рад стане кожний колгоспник і чесно виконає свої обов'язки, покладені на нього партією і урядом в ці історичні дні. Стахановською працею на полях будемо всіляко допомагати нашим славним льотчикам, танкістам, червонофлотцям, кавалеристам, піхотинцям швидше розгромити ворога». «Наші колгоспники, всі як один, готові на перший заклик більшовицької партії та уряду стати на захист своєї Батьківщини, на захист своєї мирної праці і, не шкодуючи сил і життя, допомогти Червоній Армії добитися перемоги над ворогом. На колгоспних полях будемо працювати чесно і самовіддано, щоб ще більше зміцнити могутність нашої країни»,— було записано в рішенні зборів членів артілі «13-річчя Жовтня» Київського району Київської області, присвячених обговоренню повідомлення уряду про напад фашистської Німеччини на СРСР. Подібні високі почуття патріотичного обов'язку перед Батьківщиною виявили працівники соціалістичних ланів всієї України.

Спираючись на величезне патріотичне піднесення і підтримку радянського народу, Комуністична партія у винятково тяжких і складних

умовах здійснювала перебудову роботи народного господарства на воєнний лад. Територія України з перших днів війни стала ареною жорстоких боїв з фашистською армією. Радянські війська змушені були відступати. Ворожа авіація бомбардувала залізничні вузли, міста, підприємства, колгоспи, радгоспи, МТС. Становище у прифронтових районах ускладнювалось ще й тим, що гітлерівське командування закидало у радянський тил своїх агентів — шпигунів, диверсантів та провокаторів, які намагались дезорганізувати роботу, послабити віру радянських людей у нашу остаточну перемогу і цим полегшити просування своєї армії.

Нова обстановка вимагала від партійних організацій посилення масово-політичної роботи серед трудящих. Комуністи роз'яснювали колгоспникам заходи партії та уряду по організації боротьби проти ворога до повної перемоги. Приділялась велика увага забезпеченню високої трудової активності і організованості трудящих. Винятково великого значення набула робота по виконанню колгоспами державних планів поставок зерна та іншого продовольства, сировини.

ЦК КП(б)У і РНК УРСР поставили перед партійними, радянськими та земельними органами завдання в нових умовах організувати роботу так, щоб повністю використати трудові ресурси села, механічне і живе тягло, замінити тих, хто пішов на фронт.

Селянство України добре усвідомило значення продовольства і сільськогосподарської сировини для забезпечення боєздатності фронту і ефективної роботи тилу, необхідність напруження всіх сил, щоб в найкоротші строки зібрати багатий урожай.

Колгоспники, як і всі трудящі нашої країни, з перших днів війни з почуттям високої відповідальності за долю соціалістичної Батьківщини виконували покладені на них партією і урядом завдання. Високорозвинуте сільське господарство Радянської України мало всі можливості, щоб дати достатню кількість продовольства і сировини. У 1941 р. на колгоспних полях було вирощено винятково багатий урожай. Тваринництво перебувало в хорошому стані. На початок розгортання воєнних дій у більшості областей велась інтенсивна підготовка до жнив, у південних областях на цей час розпочалося збирання врожаю. Але західні області України, а також Ізмаїльська, Чернівецька, Кам'янець-Подільська, Житомирська, Вінницька та правобережна частина Київської області були захоплені ворогом ще до початку збирання зернових. В Одеській та Кіровоградській областях збирання було проведено лише в частині районів.

Радянська армія, яка вела напружену й кровопролитну боротьбу з німецько-фашистськими військами, потребувала поповнення людьми, технікою. З перших днів війни багато колгоспників, найбільш працездатна частина сільського населення, добровільно і по мобілізації пішли в армію і зі зброєю в руках стали на захист соціалістичної Батьківщини. Серед них було багато спеціалістів сільського господарства, керівних працівників, механізаторів. Так, в артілі ім. Леніна Синельниківського району Дніпропетровської області з 280 чоловіків в армію пішло 218. В перший же день війни 63 чоловіки, в тому числі 18 комбайнерів, були призвані

в армію з Циблівської МТС Київської області. Кожен колгосп давав армії найкращих коней. З МТС в армію передавались найпотужніші, в основному гусеничні, трактори, багато машин. Вже в перші дні війни МТС України передали в армію і на будівництво оборонних споруд 9300 тракторів. З початком війни погіршилось постачання сільського господарства пальним, запасними частинами для тракторів, комбайнів, автомашин та іншої сільськогосподарської техніки.

У правліннях артілей переглядали плани робіт. Передбачалась нова розстановка робочої сили, повніше використання живого тягла, залучення до роботи підлітків і стариків, скорочення адміністративного та обслуговуючого персоналу. Основні зусилля скеровувались на виконання найбільш важливих для оборони країни робіт: збирання врожаю, виконання зобов'язань перед державою. Планувалось більше застосовувати ручні роботи. У зв'язку з цим у колгоспах було організовано виготовлення збирального інвентаря, селяни готували коси та серпи.

На керівну роботу висувались жінки. Вони стали головами і членами правлінь артілей, бригадирами, завідуючими тваринницькими фермами.

Трудове патріотичне піднесення колгоспного селянства було настільки високим, що і воно складало більш напружені плани збирання, ніж у мирний час. Ініціаторами скорочення строків збирання врожаю виступили колгоспники артілі «Дніпрельстан» Чкаловського району Дніпропетровської області. При перегляді планів збиральних робіт у колгоспах Широківського району Дніпропетровської області було передбачено скоротити строки збирання з 17—18 до 10—12 днів.

Партійними, радянськими та земельними органами виняткове велике значення надавалось заміні механізаторів, які пішли на фронт, оскільки від цього залежало використання на збиранні та інших роботах тракторів, комбайнів та іншої складної техніки. В цьому їх активно підтримували радянські патріоти, особливо жінки, які вирішили замінити своїх чоловіків, братів, батьків і працювати на передньому краї боротьби за збирання багатого врожаю.

На мітингу колгоспників артілі «Культура» Апостолівського району Дніпропетровської області з приводу повідомлення про підлий напад фашистської Німеччини на Радянський Союз колгоспниці закликали всіх жінок і підлітків замінити тих, хто йде в армію. «Ми, жінки,— говорила Г. Худоба,— тепер повинні замість чоловіків стати за штурвал комбайна, сісти за руль трактора для того, щоб сільське господарство країни не відчувало нестачі в робочих руках, щоб праця на полях йшла споро та організовано, щоб багатющий колгоспний урожай ми могли зібрати швидко й без втрат. Так давайте ж своєю дружною високопродуктивною роботою покажемо, на що здатні радянські жінки».

Відповідаючи ділом на заклики радянських патріоток, багато жінок знову сіло за руль трактора і комбайна. В неохоплених воєнними діями областях партійними і радянськими органами були намічені заходи по підготовці з жінок, підлітків та звільнених від служби в армії чоловіків великих загонів механізаторів-трактористів, комбайнерів та їх помічників, шоферів.

При кожній МТС організовувались короткострокові курси — місячні для підготовки трактористів й 15-денні семінари для підготовки комбайнерів та помічників комбайнерів. 1 липня 1941 р. бюро Запорізького обкому КП(б)У та виконком обласної Ради депутатів трудящих прийняли постанову про підготовку в липні на місячних курсах 5245 трактористів та на 15-денних семінарах 1231 комбайнера, 1830 помічників комбайнера. За постановою бюро Миколаївського обкому партії та облвиконкому від 1 липня 1941 р. в області почалася підготовка 6813 трактористів, 1151 комбайнера та 608 помічників комбайнерів.

На численних мітингах та зборах, в листах до редакцій газет жінки висловили бажання швидше оволодіти спеціальностями механізаторів, не допустити простоїв тракторів та комбайнів.

Ті жінки, які ще до війни мали спеціальність механізаторів, брали на себе зобов'язання допомогти новакам швидко оволодіти трактором і комбайном, передавали їм свій багатий досвід. Бригадир тракторної бригади Старобешівської МТС Донецької області П. М. Ангеліна зобов'язалась підготувати 20 трактористок. Бригадир тракторної бригади Ульянівської МТС Дніпропетровської області О. К. Толубець зобов'язався навчити водити трактори всіх дівчат, які працювали в бригаді причіплювачами. Ці патріотичні почини швидко розповсюджувались по всіх не охоплених воєнними діями областях республіки. В процесі роботи в МТС готувались численні загони механізаторів. 27 липня в газеті «Комуніст» повідомлялось, що на Україні з початку війни без відриву від виробництва було підготовлено 35 тис. трактористок.

Наполеглива цілеспрямована організаторська і масово-політична робота партійних, радянських і земельних органів по проведенню в життя заходів по перебудові роботи на воєнний лад дали можливість найповніше використати трудові ресурси села і спрямувати працівників сільського господарства на виконання найважливіших для оборони країни робіт.

Колгоспники з великим ентузіазмом працювали на збиранні врожаю; вони відкинули норми мирного часу. Кожен хотів зробити більше, ніж він робив до війни, і, збільшивши виробіток, замінити тих, хто пішов на фронт. На збиральних роботах колгоспники працювали від зорі до зорі, часто по 20 год. на добу. Любов до Батьківщини, глибоке усвідомлення потреб Червоної Армії породжували масовий трудовий героїзм. Переважна більшість колгоспників, механізаторів значно перевиконувала встановлені норми. Виконання на збиральних роботах двох, а то й трьох норм в день стало звичайною справою.

В багатьох колгоспах віддалених від фронту районів була організована цілодобова робота простих збиральних машин на тракторній тязі. Так організувало роботу правління артілі ім. VII з'їзду Рад Миргородського району Полтавської області, ім. Чапаєва Нововасилівського району Запорізької області та інших артілей. В багатьох колгоспах робота лобогрійок та жниварок організовувалась на змінній тязі. Коні або воли через певний час змінювались, а колгоспники, бажаючи прискорити збирання, працювали весь день без зміни. Така організація праці давала можливість збільшити виробництво на кожну просту збиральну машину

в 1,5—2,5 раза. Загалом по районах, де почалося збирання, в перші тижні війни продуктивність простих збиральних машин була на 20% вищою, ніж у 1940 р.

Партійні та радянські органи мобілізували на збиральні роботи населення міст, студентів, школярів. В перші числа серпня на полях Харківської області працювало 16 тис. городян, Запорізької — 70 тис., а Луганської — 50 тис. студентів та школярів. Мобілізовані на збиральні роботи студенти, школярі, домогосподарки, робітники та службовці подали значну допомогу колгоспникам у проведенні цієї важливої для оборони країни роботи.

В період збирання колгоспникам доводилось переборювати не тільки труднощі, викликані війною, але й труднощі, зв'язані з метеорологічними умовами. Проходили часті дощі. Від надмірної вологості подекуди полягали хліби. У 1941 р. зернові дозріли пізніше, ніж у довоєнному році. Незважаючи на всі ці труднощі, багато колгоспів віддалених від фронту районів добились того, що темпи збирання на початку війни були вищими, ніж у довоєнні роки. Так, у Луганській області на 20 липня 1941 р. було зібрано 22,9% зернових, тоді як на цей час у 1940 р. за більш сприятливих умов було зібрано лише 12%. На 15 липня по шести південних областях республіки було зібрано 959 тис. *га*, а на цю ж дату в 1940 р.— 415,3 тис. *га*.

В багатьох районах значно поліпшилось використання на збиральних роботах комбайнів. У Запорізькій області, наприклад, на 15 липня комбайнами було зібрано зернових у два рази більше, ніж на цей же час в 1940 р.

На збиральних роботах у 1941 р. різко збільшилась питома вага ручної праці, яку в основному виконували жінки і підлітки. Жінки ставали косарями, і незважаючи на те, що ця робота для них була важкою і незвичною, вони перевиконували норми. В основному вручну з метою економії транспорту було проведено скиртування хлібів. Особливо добре ця робота була організована у Луганській та Донецькій областях.

Мобілізація на жнива всіх трудових ресурсів, правильна організація праці та висока трудова активність колгоспників дала можливість багатьом артілям завершити збирання зернових у стислі строки. Наприклад, в артілі «Заповіти Ілліча» Слов'яносербського району Луганської області збиральні роботи були закінчені на сім днів раніше, ніж у 1940 р. Колгосп першим у області закінчив хлібоздачу, передавши державі 2538 *ц* зерна. Колгосп «Червоний прапор» Геніческого району Запорізької області на 5 днів раніше встановленого строку закінчив збирання зернових. З кожного гектара в середньому було зібрано по 150 пудів. У колгоспах «Революційна хвиля» та «1-й Будьоннівський» Будьоннівського району Донецької області збирання зернових було закінчено на три дні раніше встановленого строку.

На початку війни хід бойових дій був несприятливим для Червоної Армії. У зв'язку з відступом радянських військ колгоспники змушені були поряд із збиранням врожаю проводити підготовку до евакуації в глибинні райони країни майна, громадської худоби. Багато працездатних

селян та транспортних засобів колгоспів та МТС залучалось до будівництва оборонних споруд. Тривали дощі. Все це загалом призвело до зменшення в другій половині серпня темпів збирання зернових.

Незважаючи на винятково тяжкі умови, колгоспники ряду районів і областей зуміли зібрати багатий урожай із значної площі. Колгоспники Донецької області закінчили збирання зернових до 25 серпня, Луганської — до 1 вересня, Харківської — до 15 вересня. На 1 жовтня було зібрано зернових у Запорізькій області 98,5%, у Сумській — 97,1, у Полтавській — 90,3, у Дніпропетровській — 89,2, у Чернігівській — 72,7%. За цей час була проведена значна робота по обмолоту зернових, по збиранню овочевих і технічних культур. Із загальної зібраної колгоспами площі зернових було обмолочено, включаючи збирання комбайнами — 52,9% всього скошеного хліба [1].

Бажаючи внести свій вклад у справу боротьби проти німецько-фашистських загарбників, колгоспники передових артілей Сумської та Полтавської областей на своїх зборах приймали рішення — не чекаючи закінчення збирання врожаю, здавати зерно та інше продовольство в рахунок поставок 1941 р. На 1 серпня у Сумській області в рахунок хлібопоставок 1941 р. було здано 11 754 *т* зерна. Цей патріотичний почин було підхоплено в багатьох районах УРСР.

З перших днів війни серед колгоспників віддалених від фронту районів розгорнувся також рух за дострокове виконання інших зобов'язань перед державою. В рахунок наступних місяців 1941 р. і навіть в рахунок 1942 р. артілі здавали молоко, м'ясо та інше продовольство, фураж. До 10 липня 37 колгоспів Синельниківського району Дніпропетровської області виконали річний план поставок державі всіх сільськогосподарських продуктів. Колгоспи Кролевецького району Сумської області в першій декаді липня виконали річний план м'ясопоставок на 140% і продовжували здавати державі м'ясо в рахунок 1942 р.

З початком жнив розгорнулась боротьба колгоспного селянства за швидке виконання зобов'язань перед державою по здачі зерна. І в цій справі з перших тижнів війни були взяті більш високі темпи, ніж у довоєнному 1940 р., незважаючи на те, що в 1941 р. вивезення зерна на заготівельні пункти здійснювалось гужовим транспортом, бо всі ходові автомашини колгоспів та «Союзсаготтрансу» були мобілізовані для потреб Червоної Армії. Непогано було організовано вивезення зерна на заготівельні пункти на початку хлібозаготівель у Миколаївській, Запорізькій, Донецькій, Дніпропетровській та Луганській областях. З 6 по 25 липня 1941 р. в цілому по районах республіки, що приступили до збирання до окупації їх ворогом, було заготовлено 27 886 тис. пудів зерна, а за цей же час у 1940 р.— 19 476 тис. пудів [2].

---

[1] «Вопросы истории», 1959, № 6, стор. 6.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 33, спр. 3, арк. 1. В дані 1940 р. включається зерно, заготовлене у Вінницькій, Кам'янець-Подільській, Житомирській, Кіровоградській та правобережних районах Київської області. У 1941 р. в цих областях у зв'язку з розгортанням воєнних дій хлібозаготовки не проводились.

Водночас із розширенням фронту збирання посилилась робота по очистці і сушінню зерна, вивезенню його на заготівельні пункти. У зв'язку з використанням великої кількості живого тягла колгоспів на будівництві оборонних споруд та укріплень для вивезення зерна використовувались трактори МТС.

Найкращих результатів у виконанні державних планів хлібозаготівель добились колгоспники Луганської та Донецької областей. На 1 жовтня 1941 р. у Луганській області план хлібозаготівель було виконано на 71,8%, тоді як на цю ж дату 1940 р. процент виконання хлібозаготівель становив 62,8. На 1 жовтня 1941 р. план хлібозаготівель у Донецькій області було виконано на 78,2%, Запорізькій та Харківській — на 49,1, Дніпропетровській — на 41,9%. В цілому по республіці на 1 жовтня на заготівельні пункти було вивезено 140 528 тис. пудів зерна, що становило 27,9% до встановленого для всіх областей України плану [1].

В цілому на 20 вересня 1941 р. колгоспи республіки виконали річний план поставок м'яса на 80,5%, на 10 вересня молока — на 62,3, на 1 вересня шерсті — на 71,1%. В лівобережних областях України на 25 вересня 1941 р. було заготовлено 176 855 *т* картоплі та овочів [2].

Виконання колгоспниками значної частини своїх зобов'язань перед державою мало велике значення у справі мобілізації продовольчих ресурсів на оборону країни — було не тільки повністю забезпечено продовольством діючу на Україні армію і населення, але й евакуйовано значну частину державних запасів вглиб країни [3].

Виконання в тяжких умовах війни великого обсягу збиральних робіт, значної частини зобов'язань стало можливим в результаті різкого збільшення трудової активності селянства. Це виявилось у збільшенні виробітку колгоспниками трудоднів. У деяких господарствах Луганської області, наприклад, у другій половині 1941 р. трудова активність збільшилась у 2,5 раза порівняно з 1940 р., а в цілому по області майже вдвоє.

У гітлерівському плані «блискавичної війни» проти нашої країни важливе місце займала дезорганізація радянського тилу. Шпіонаж, масові диверсії, раптові удари авіадесантів з тилу по частинах радянської армії, захоплення ними важливих стратегічних пунктів, вбивства воєнних, партійних, радянських працівників, активістів, розповсюдження провокаційних чуток мали, на думку гітлерівців, прискорити просування фашистської армії вглиб країни, забезпечити виконання поставлених перед нею загарбницьких планів.

З метою охорони тилу діючої армії, для боротьби з шпигунами, диверсантами, провокаторами, згідно з постановою Ради Народних Комісарів

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 33, спр. 3, арк. 6—7.

[2] В. Мазыло. Народное хозяйство Украины на службе фронту в первый период Великой Отечественной войны. — «Экономика Советской Украины», 1965, № 3, стор. 69.

[3] З початку евакуації і по 25 жовтня 1941 р. Україна вивезла в східні райони країни понад 125 млн. пудів зерна і зернопродукції, багато м'ясних виробів, жирів та іншого продовольства. Вивезене з республіки зерно та зернопродукти становили приблизно восьму частину зернових, заготовлених у 1941 р. в тилових районах СРСР.

СРСР від 24 червня, у прифронтових республіках та областях створювались винищувальні батальйони. В колгоспах, установах та підприємствах організовувались групи сприяння винищувальним батальйонам. Колгоспники брали активну участь у створенні цієї допоміжної збройної сили для боротьби з ворогом.

Наприкінці червня 1941 р. на території УРСР (без західних областей) було створено 651 винищувальний батальйон, що об'єднував понад 118 тис. бійців, та 12 479 груп сприяння винищувальним батальйонам, що налічували 120 тис. чоловік [1]. Особливий склад батальонів у вільний від основної роботи час з суворою послідовністю опановував воєнною справою.

Значну частину особового складу винищувальних батальйонів та груп сприяння становили колгоспники, які за умовами своєї праці спостерігали за великими ділянками територій і шляхами, добре знали місцевість.

На винищувальні батальйони та групи сприяння покладалось завдання вдень і вночі стежити за появою ворожих літаків, затримувати або знищувати скинутих з них шпигунів, диверсантів, охороняти важливі об'єкти, врожай, хліб на токах.

З наближенням фронту батальйони підпорядковувались частинам і з'єднанням Червоної Армії і разом з ними брали участь у боротьбі проти наступаючого ворога. При відступі радянських військ частина винищувальних батальйонів вливалася у діючу армію, частина залишилась на окупованій території і переходила до партизанських форм боротьби.

Щоб допомогти Червоній Армії відбити натиск фашистської армії, а потім і розгромити та знищити її, селяни, здатні носити зброю, вступали в народне ополчення. Про високі патріотичні почуття і прагнення трударів села стати в рядах народного ополчення на захист соціалістичної Батьківщини яскраво свідчить лист колгоспників артілі ім. III Інтернаціоналу Запорізької області, надрукований у «Правде» 5 липня 1941 р.: «Ми, нащадки мужніх запорізьких козаків, які завжди з славою захищали честь землі рідної, свято зберігаємо їх героїчні традиції, їх бойовий дух... Наш колгосп славиться не тільки великими врожаями, але й відважними рубаками, влучними стрільцями, кулеметниками, гранатометниками. У нас є кому повести в бій могутні танки і грізні бронепоїзди... Станьмо грудьми на захист Батьківщини; ми по-запорізьки скажемо кривавому Гітлеру: твого війська ми не боїмося, землею і водою будемо битися з тобою. Згинеш, свиняча мордо, різницька собако... Браття колгоспники! — звертались вони до колгоспників Запорізької області і всієї України.— Вступайте всі в народне ополчення. Організуйте в колгоспі, в кожному селі бойові кавалерійські та піші загони. До зброї, товариші! Сідлайте бойових коней. Точіть сталеві шаблі. Вставайте, потомки славних запорожців, колгоспники Радянської України... Піднімайтесь, богунці, таращанці, котовці, чапаєвці! Вставайте, запорожці, дніпропетровці, полтавчани, вставай, вся Україно! Вилітайте на ворога, достойні діти славного радянського народу».

[1] П. М. Балковий. Народне ополчення Радянської України. К., 1961, стор. 31.

В загонах народного ополчення, які створилися в більшості міст і сіл республіки, налагоджувалась бойова і політична підготовка особового складу. За неповними даними, у дванадцяти областях Української РСР (Київській, Харківській, Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Запорізькій, Полтавській, Сумській, Миколаївській, Кіровоградській, Чернігівській, Одеській) у загони народного ополчення записалось понад 1 млн. 800 тис. чоловік.

Народне ополчення звільняло війська Червоної Армії від частини обов'язків по охороні важливих воєнних об'єктів, мостів, засобів зв'язку, шляхів сполучення, будівництва оборонних рубежів. Загони народного ополчення разом з винищувальними батальйонами та військовими частинами знищували ворожі десанти в тилу радянських військ, виловлювали і знищували диверсантів та шпигунів, льотчиків з підбитих ворожих літаків. З наближенням фронту, за розпорядженням військових органів, загони займали бойові ділянки, удосконалювали оборонні рубежі, готувались гідно зустріти фашистських загарбників. Ополченці разом з частинами Червоної Армії мужньо захищали міста і села, затримували просування ворога, завдавали йому великих втрат.

Обстановка, яка склалась на фронті, швидке просування ворожих військ вглиб країни настійно вимагали надання допомоги Червоній Армії у будівництві оборонних споруд і рубежів. Партійні та радянські організації разом з воєнними органами провели велику роботу по мобілізації колгоспників на виконання цього важливого завдання.

Враховуючи обсяг і встановлені воєнними Радами фронтів строки виконання роботи по будівництву нових і розширенню існуючих аеродромів, злітно-посадочних площадок, складів різного призначення, різноманітних об'єктів на рубежах оборони та укріплених районах, партійні та радянські організації приймали рішення про залучення до цієї роботи великої кількості населення, значну частину якого становили селяни, і транспортних засобів колгоспів. 17 серпня 1941 р. бюро полтавського обкому та облвиконкому прийняли рішення про мобілізацію в районах області на виконання оборонних робіт 140 200 чоловік населення та 14 750 підвід. 1 жовтня на будівництво оборонних споруд мобілізовувалось 230 тис. чоловік та 16 тис. підвід. В цілому по республіці у будівництві оборонних рубежів брало участь понад 2 млн. чоловік цивільного населення [1]. На оборонних роботах, якими керували представники воєнних організацій, використовувались десятки тисяч колгоспних підвід, тисячі тракторів.

Райкоми партії провадили серед працюючих масово-політичну роботу, роз'яснювали значення допомоги для посилення опору військ Червоної Армії наступаючому ворогові, особлива увага зверталась на виконання встановлених завдань у стислі строки. На районні організації було покладено відповідальність за організацію харчування та культурно-побутове обслуговування працюючих на будівництві оборонних споруд.

---

[1] К. Дубина. Вклад трудящихся Украины в разгром немецко-фашистских захватчиков. — «Коммунист Украины», 1965, № 5, стор. 28.

Мобілізовані з ранку і до пізнього вечора у будь-яку погоду невтомно працювали на будівництві оборонних рубежів, використовуючи для відпочинку короткі літні ночі. Багато з них виконували по 2—3 норми в день. Спроби фашистського командування зірвати будівництво оборонних рубежів були марними. Роботи припинялись тільки під час бомбардування авіацією ділянок робіт та обстрілу працюючих з кулеметів.

Спорудження населенням численних укріплень було значною допомогою Червоній Армії. Спираючись на них, радянські війська затримували просування ворога, завдавали йому великих втрат, зривали плани загарбання районів і міст і в цілому — план «блискавичної війни» проти Радянського Союзу.

Великою допомогою діючим на території України радянським військам було підтримання колгоспниками у проїжджому стані грунтових та шосейних шляхів. За районами закріплювались відповідні ділянки шляхів, і залежно від їх стану для проведення ремонтних робіт районні та сільські ради виділяли колгоспників, транспортні засоби, матеріали з місцевих ресурсів. В багатьох місцях будували нові містки, посилювали під навантаження існуючі, будували низьководні дублюючі переправи, під'їзди до них. Командування радянських військ мало можливість швидше здійснювати маневр військами та бойовою технікою.

З перших днів війни хлібороби республіки брали активну участь у загальнонародному патріотичному русі допомоги фронту — у створенні фонду оборони. Турбуючись про забезпечення воїнів всім необхідним, вони здавали державі з власних запасів і заощаджень та громадських фондів продовольство, гроші, облігації державних позик, відраховували вартість зароблених трудоднів. Так, члени сільгоспартілі «Чорноморська комуна» Одеської області передали у фонд оборони 300 *ц* зерна, 12 *ц* м'яса, 100 штук курей. Колгоспники зобов'язались внести у фонд оборони з кожного двору по 10 яєць, 5 *л* молока, 4 курки. Трудівники Будьоннівського району Донецької області до 7 серпня здали у фонд оборони 45 вагонів зерна, 13 корів, 5 тис. курей, 10 тис. яєць, багато молока, меду, масла та іншого продовольства.

Члени багатьох артілей посилали продовольство безпосередньо у військові частини. У Новомиколаївському та Червоноармійському районах Запорізької області були організовані спеціальні червоні валки, на яких колгоспники привезли для бійців 3520 штук птиці, 10 овець, 70 *кг* меду, 45 *кг* масла і багато іншого продовольства.

Колгоспники брали участь і в інших формах мобілізації ресурсів на допомогу фронту. Вони достроково сплачували свою підписку на позику, вносили готівкою значні суми грошей. Так, трудівники Харківської області на кінець липня 1941 р. внесли готівкою близько 18 млн. крб. На цей час колгоспники 9 районів області повністю закінчили сплату підписки на позику.

Всього за третій квартал 1941 р. від колгоспників поступило внесків по позиці третьої п'ятирічки на суму 52 448 тис. крб.[1] Однією з форм

[1] Архів управління державних трудових ощадних кас і держкредиту УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 142. арк. 9.

участі колгоспників у мобілізації на оборону країни фінансових та продовольчих ресурсів була дострокова сплата податків з власних господарств.

Проявом великого піклування про радянських воїнів була відправка у діючу армію індивідуальних та колективних посилок-подарунків. Ініціаторами цього патріотичного почину виступили колгоспники Куйбишевського району Запорізької області. Разом з подарунками на фронт посилались листи, в яких говорилось про те, як матері, дружини і сестри, замінивши тих, хто пішов на фронт, своєю працею допомагають Червоній Армії бити ворога, закликали воїнів героїчно боротися з німецько-фашистськими загарбниками.

Про велику кількість подарунків для діючої армії свідчить, наприклад, те, що з початку війни і по 10 серпня 1941 р. у Запорізькій області було прийнято для відсилки воїнам різноманітних речей на 350 тис. крб., на придбання подарунків поступило 650 тис. крб.

Піклуванням і великою увагою трудящі нашої країни оточили поранених бійців та командирів. Багато жінок допомагали у роботі госпіталів, створювали в них сприятливі умови для лікування. У фонд допомоги пораненим воїнам радянські патріоти вносили гроші та продовольство. Так, колгоспники артілі «Червоний партизан» Чернігівської області передали в госпіталь 370 штук птиці, 250 яєць. Жителі Солонянського району Дніпропетровської області послали пораненим бійцям і командирам 400 *кг* вишень, 100 *кг* малини, 100 курей, 1000 яєць, 23 *кг* вершкового масла. Разом з подарунком вони надіслали воїнам палкого листа, в якому вітали захисників Батьківщини й бажали їм якнайшвидшого видужання. На 20 липня 1941 р. у Дніпропетровське відділення Держбанку у фонд допомоги пораненим воїнам надійшло від трудящих області понад півмільйона крб.

Всебічна і велика допомога, яку надавало населення військам Червоної Армії, фронту, було яскравим виразом єдності інтересів народу і держави, єдності фронту й тилу.

Самовіддана героїчна праця колгоспників на збиранні врожаю, виконання державних планів хлібозаготівель і поставок продуктів тваринництва, активна участь у різних формах допомоги Діючій Армії і мобілізація на оборону країни фінансових та продовольчих ресурсів були яскравим свідченням їх високої політичної свідомості, відданості соціалістичній Батьківщині, справі Комуністичної партії. Трудове і політичне піднесення, з яким колгоспники виступили на захист соціалістичної Вітчизни, переконливо спростовує наклепницькі твердження Бутларів та інших буржуазних фальсифікаторів історії Великої Вітчизняної війни про те, що на початку війни український народ начебто дружелюбно ставився до фашистських загарбників.

Незважаючи на героїчний опір військ Червоної Армії, фашистські загарбники продовжували просуватись в глиб країни. В цих умовах необхідно було евакуювати в східні райони Радянського Союзу матеріальні ресурси сільського господарства, щоб ворог не зміг їх використати для по-

силення свого воєнно-економічного потенціалу. Колгоспники проробили велику роботу по евакуації в глибинні райони країни громадської худоби, тракторів МТС, іншого майна. Евакуація ресурсів сільського господарства з прикордонних областей розпочалася з перших днів війни без відповідної підготовки. З розгортанням воєнних дій її масштаби зростали, керівні органи вносили в цю роботу плановість та високу організованість.

Евакуація була дуже відповідальною і складною справою. Трактори необхідно було вивести в глибинні райони своїм ходом, а худобу — перегнати. Залізничний транспорт був зайнятий перевозками воєнних, народногосподарських та евакуаційних вантажів, військ. Виведення тракторів своїм ходом та перегін худоби були пов'язані з переборенням величезних труднощів, вимагали великих витрат і залучення до цієї справи великої кількості колгоспників, механізаторів, спеціалістів сільського господарства.

Труднощі евакуації пояснювались не тільки великою кількістю худоби і тракторів, які переганяли і виводили в глибокий тил. Тракторні колони і гурти худоби піддавались бомбардуванням і обстрілам ворожих літаків. Евакуація припадала на осінь, і люди й тварини терпіли від дощів та холодів. Осіння погода утруднювала просування тракторів і худоби. Для їх евакуації, як правило, використовувались грунтові дороги, бо найбільш придатні шляхи та переправи через водні рубежі призначались для пересування військ Червоної Армії. Погоничі, що супроводжували худобу, повинні були в дорозі не тільки організувати відповідний догляд за худобою і забезпечити її кормами, але й вести боротьбу проти епізоотичних захворювань, які з початком війни стали розповсюджуватись у зв'язку з великим пересуванням у прифронтовій смузі худоби та гужового транспорту.

В областях, які в найближчий час могли стати полем битви з наступаючими ворожими військами, проводилась велика робота по підготовці і проведенню евакуації. Партійні і радянські органи разом з Військовими радами фронтів і армій визначали обсяг і строки евакуації, вказували маршрути і кінцеві пункти руху тракторів і перегону худоби. В колгоспах з кращих колгоспників підбирались гуртоправи, погоничі, доярки, в МТС проводився профілактичний ремонт тракторів, готувались для транспортування комбайни, устаткування майстерень, запасні частини та інше майно.

Керівні партійні, радянські і земельні органи розробили відповідний порядок перегону худоби. Гурти супроводжували, як правило, заступники голів правлінь, завідуючі фермами і тваринницькі бригади. Часто разом з гуртами евакуювались сім'ї радянського і колгоспного активу, тваринників і погоничів. В масштабі району худобу супроводжували заступники голів райвиконкомів або завідуючі райзо. Для обслуговування худоби в дорозі залучався весь зооветперсонал району. За приблизними розрахунками, близько 70 тис. одних тільки погоничів обслуговували колгоспні череди під час перегону їх із прифронтових районів у східні області СРСР.

Для контролю за станом евакуйованої худоби і для ветеринарного її обслуговування організовувались контрольно-ветеринарні пункти. У Полтавській області таких пунктів було створено 121, у Сумській — 48, у Харківській — 29, у Донецькій — 10.

В той час на дорогах України з заходу на схід нескінченним потоком тягнулись гурти худоби, валки підвід, тракторні колони, тисячі пішоходів. Здійснювався небачений в історії похід на нові місця працівників сільського господарства, які виконували заклик партії та уряду, прагнули зберегти від пограбування ворогом худобу, машинно-тракторний парк та інше майно і в глибокому тилу своєю працею надавати допомогу фронту.

Перегін великої рогатої худоби, овець, коней і молодняка проходив в основному організовано і добре. Перегін свиней і телят проходив менш успішно: після 150—200 *км* наступало виснаження тварин, і вони гинули. У зв'язку з цим свиней приходилось здавати частинам Червоної Армії, державним заготівельним організаціям, а там, де дозволяли умови, їх передавали місцевим колгоспам. Молодняк колгоспних тваринницьких ферм, яких не можна було евакуювати, продавали населенню або передавали колгоспникам у порядку взаємних розрахунків. Не евакуювали худобу стару та хвору.

Більшість евакуйованої з колгоспів і радгоспів республіки худоби наприкінці жовтня 1941 р. вийшла за межі України і досягла Саратовської, Тамбовської, Пензенської, Волгоградської, Астраханської областей, Орджонікідзевського краю та інших глибинних районів СРСР.

Всього за межі України було евакуйовано 14,2% коней, 65,3 — великої рогатої худоби, 92,2 — овець, 30,9 — свиней (до наявної на 1 січня 1941 р. кількості) [1].

Порівняно невеликий процент евакуйованих коней пояснюється тим, що велика кількість їх із колгоспів і радгоспів була передана по мобілізації частинам Радянської Армії, частина передана будівельним організаціям для проведення будівництва оборонних рубежів, частина була використана для евакуації партійного, радянського, колгоспного активу та їх сімей. Ці коні не враховувались на контрольно-пропускних пунктах. Колгоспи чимало худоби здавали безпосередньо частинам Радянської Армії або на заготівельні бази в порядку державних заготівель в рахунок поставок 1941 і 1942 рр. та по державних закупках.

Таким чином, працівники сільського господарства республіки зберегли від пограбування фашистськими окупантами велику кількість громадської худоби.

Евакуація тракторів своїм ходом була не менш складним і тяжким завданням, ніж перегін худоби. Тракторам потрібні хороші шляхи, а по них пересувались війська Червоної Армії і вони систематично піддавались бомбардуванню ворожою авіацією. Тому велику кількість тракторів було пошкоджено або знищено у дорозі. У прифронтових районах ворожа авіація знищила багато баз пального. В результаті частина машин залишилась без бензину, і їх не було виведено з прифронтової полоси.

---

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 33, спр. 1, арк. 1, 3—4.

Партійні і радянські організації Правобережної України у зв'язку з несприятливою обстановкою на фронтах не мали потрібного для підготовки й проведення евакуації часу. Хоч організований вивід машинно-тракторного парку з прифронтової смуги розпочався ще наприкінці червня, більшість машин до виходу фашистських військ до Дніпра не встигли переправити через ріку. На 1 жовтня 1941 р. всього було переправлено на лівий берег Дніпра 4599 тракторів, 680 комбайнів, 750 комбайнових моторів, 690 автомашин [1]. Невелика кількість тракторів та комбайнів Вінницької, Кам'янець-Подільської та Київської областей відправлена в глиб країни залізничним транспортом.

Затримка німецько-фашистських військ на рубежі Дніпра була використана для старанної підготовки і проведення евакуації машинно-тракторного парку лівобережних областей. У цей період трактори деяких областей відводились від Дніпра на 30 *км*. Їх готували, щоб з переходом ворога в наступ направити в глиб країни, а до цього інтенсивно використовували на збиранні врожаю. Всього з МТС на кінець жовтня 1941 р. було евакуйовано 39% тракторів, частину комбайнів та устаткування МТС.

Враховуючи, що Поволжя могло розмістити велику кількість працівників сільського господарства і мало сприятливі умови для розвитку сільськогосподарського виробництва, РНК СРСР 3 вересня 1941 р. прийняла рішення про переміщення сюди з України і РРФСР організованим порядком 65 тис. колгоспних дворів, в тому числі з України 52 тис.

Партійні і радянські організації провели відповідну роботу по відбору й підготовці до евакуації колгоспів і колгоспників залізничним транспортом. Але відправка їх затягнулась до того моменту, коли обстановка на фронті зробила евакуацію відібраних господарств неможливою. Основною причиною цього було невиконання залізницями плану подачі вагонів. На 10 жовтня 1941 р. в райони Поволжя було переселено тільки 10 300 господарств колгоспників [2].

Велика кількість колгоспників і працівників сільського господарства евакуювалась самостійно, використовуючи для цього наявний у колгоспах гужовий транспорт. Серед них — багато передовиків, відомих своїми досягненнями у розвитку сільськогосподарського виробництва, партійного і радянського активу, голів колгоспів і членів правлінь.

Евакуація працівників сільського господарства здійснювалась у Поволжя, Казахстан, Азербайджанську РСР, Грузинську РСР, Середню Азію. У 1941 р. тільки в Саратовську область було евакуйовано 136 колгоспів України, в тому числі з Луганської області — 68, з Харківської — 30, з Запорізької — 15, з Полтавської — 9, з Сумської — 7 [3].

Як братів зустріли трудящі східних районів СРСР евакуйованих колгоспників Радянської України. Спираючись на допомогу трудящих брат-

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 14, спр. 24, арк. 70.

[2] М. Б. Погребинський. Евакуація матеріальних ресурсів сільського господарства Української РСР на початку Великої Вітчизняної війни.— «Український історичний журнал», 1959, № 3, стор. 66.

[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 33, спр. 21, арк. 104, 105.

них республік, українські колгоспники швидко подолали труднощі і включились на нових місцях у роботу загального трудового фронту країни.

В книзі «На шляхах до комунізму» ветеран колгоспного руху на Україні Ф. Дубковецький розповідає, як його з іншими колгоспниками прийняли в роки війни у колгоспі ім. Карла Лібкнехта Саратовської області: «Не буду описувати дорогу на Схід — її достатньо описано, і я нового нічого не зможу додати. Та дорога привела нас до братньої Росії... Там нас прийняли, як рідних.

Росія. Волга. Старший російський брат. Що було б з нашим «Здобутком Жовтня» і з усією нашою Україною, якби не вони?» [1]

Наближення лінії фронту не давало можливості вивезти все колгоспне майно. На полях залишався незібраний або необмолочений хліб, овочі. Тому перед відступом радянських військ незібраний і необмолочений хліб, овочі розподіляли серед колгоспників, працівників МТС і радгоспів. Роздавали також хліб, який не встигли вивезти на заготівельні пункти. Страхові і посівні фонди розподіляли на трудодні.

Те, що не можна було вивезти і що не було роздано населенню, знищувалось, щоб його не міг використати ворог. Частина колгоспного майна, громадської худоби в окремих районах передавалась колгоспникам на зберігання.

У другій половині листопада 1941 р. у неокупованій Луганській та частині районів Харківської та Донецької областей евакуацію припинено і розпочато роботу по налагодженню господарської діяльності колгоспів. Перед трудівниками цих районів поставили завдання завершити польові роботи, укомплектувати ферми, взяти на облік все майно. Особлива увага зверталась на підготовку до весняної сівби 1942 р. З евакуації було повернуто частину спеціалістів сільського господарства, 3006 тракторів. З січня 1942 р. була організована підготовка механізаторів.

Велику роботу по організаційно-господарському зміцненню колгоспів, по мобілізації трудівників на успішне виконання поставлених перед ними завдань проводили створені за рішенням ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1941 р. політичні відділи при МТС.

В цей період колгоспники надавали значну допомогу військам Червоної Армії в будівництві оборонних рубежів, аеродромів, ремонтували та утримували в хорошому стані шляхи. Вони брали шефство над госпіталями, передавали для поліпшення харчування поранених воїнів продовольство, допомагали медпрацівникам створювати кращі умови для лікування поранених. Багато коштів і продовольства колгоспники передавали у фонд оборони. В свою чергу, в підготовці і проведенні весняної сівби колгоспникам допомагали частини Червоної Армії.

Переборовши значні труднощі, колгоспники Луганської області виконали план весняного посіву ранніх зернових на 1 червня на 103%, а Харківської — на 88,1%. На цей же час план посіву всіх зернових у Луганській області було виконано на 79,9%.

---

[1] Федір Дубковецький. На шляхах до комунізму. К., 1950, стор. 39—40.

У зв'язку з несприятливим для Червоної Армії розвитком воєнних дій 25 червня 1942 р. розпочалася друга евакуація матеріальних засобів сільського господарства. Вдалося перегнати на лівий берег Дону тільки незначну частину громадської худоби.

Трудящі тилових районів тепло зустріли евакуйованих з України, допомагали їм влаштуватися на нових місцях. Колгоспники вступали в місцеві колгоспи і одержували земельні ділянки, а з громадських фондів у рахунок майбутніх трудоднів — зерно та овочі. В селах, де було багато дітей шкільного віку, організовувались українські школи або окремі українські класи.

Евакуйовані з України колгоспники разом з працівниками сільського господарства тилових районів активно боролись за забезпечення населення та Червоної Армії продовольством, промисловості — сировиною.

Частина евакуйованих з України колгоспів та МТС у період перебування в глибинних районах країни являли собою самостійні господарські одиниці. З колгоспників та механізаторів у багатьох місцях створені окремі бригади. Враховуючи прохання уряду та ЦК КП(б)У, уряд Радянського Союзу своїм розпорядженням від 18 червня 1942 р. дозволив Наркомзему СРСР зберегти як самостійні господарські одиниці 100 МТС України, в яких нараховувалось 5125 тракторів.

Практика збереження евакуйованих МТС, колгоспів, окремих бригад МТС та колгоспів себе виправдала. Результати їх роботи на нових місцях були непоганими. Це запобігало також розпорошенню кадрів, сприяло збереженню матеріальної частини.

Евакуація колгоспників з України.

В східних районах СРСР працювало багато спеціалістів сільського господарства України. Серед евакуйованих з України працівників сільського господарства було багато талановитих організаторів виробництва, передовиків. З прибуттям у тилові райони деякі з них стали працювати головами колгоспів, директорами МТС, очолили бригади та ланки, працювали в земельних органах.

Прибувши на нові місця, евакуйовані з України включались у роботу, активно боролись за виконання поставлених перед ними місцевими організаціями завдань. Механізатори ремонтували й приводили в порядок трактори, готувались до польових робіт. Колгоспники допомагали завершити сільськогосподарські роботи 1941 р. й готувались до посівної кампанії 1942 р. Тваринницькі бригади передавали евакуйовані гурти на утримання місцевим колгоспам, брали активну участь у будівництві приміщень для худоби, в заготовці кормів. Але в тій складній обстановці повністю зберегти прибулу худобу, серед якої велика частина була в поганому стані, не вдалося. Місцеві колгоспи, не маючи можливості прогодувати тварин та забезпечити приміщеннями і свою і евакуйовану худобу, з дозволу Ради по евакуації здавали виснажену та малопродуктивну худобу на м'ясо. За рахунок цієї худоби значно поповнювалися продовольчі ресурси країни, зберігалось поголів'я худоби тилових районів.

Під час перебування в тилових районах евакуйовані працювали з думкою про повернення в рідні місця. Розуміючи, що наблизити час звільнення України і всієї окупованої ворогом радянської землі можна тільки самовідданою роботою, вони показували зразки боротьби за вирощування врожаїв, виконання планів розвитку тваринництва, виконання зобов'язань перед державою. «Ми знаємо, що радянський тил — це той же фронт, і віддаємо всі сили самовідданій праці на допомогу фронту. Фронту потрібно обмундирування, продовольство, і ми це дамо»,—так писали в листі до Президії Верховної Ради УРСР та ЦК КП(б)У українські колгоспники з Луганщини.

Евакуйовані колгоспники та колгоспниці, механізатори прагнули своєчасно і на високому агротехнічному рівні виконувати всі види робіт і добивались у господарюванні на нових місцях хороших наслідків, давали державі багато сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарська артіль «Рекорд», що прибула в Поволжя з Луганської області, у 1942 р. повністю виконала свої зобов'язання по поставках державі овочів, молока, м'яса та іншого продовольства. Підрахунки правління артілі показали, що після засипки насіннєвих, продовольчих та фуражних фондів колгоспникам на кожний трудодень можна видати по 4 *кг* зерна та інші продукти. Але враховуючи великі потреби країни в продовольстві, колгоспники на своїх зборах вирішили видати на трудодень тільки по 2 *кг* зерна, а решту хліба продати державі. Так зробили і колгоспники артілі «Червона зірка», евакуйованої з Дніпропетровщини в Волгоградську область, та інших артілей.

Виростила високий урожай та достроково виконала свої зобов'язання перед державою в 1942 р. артіль «Авангард» Пологівського району Запорізької області, що поселилася в Поволжі. Одним з перших в Марксов-

ському районі Саратовської області виконав свої зобов'язання перед державою евакуйований туди колгосп «Червона наука» Верхнєтеплівського району Луганської області.

Добре працювали, подаючи велику допомогу місцевим колгоспам, евакуйовані механізатори, бригади та МТС. Безперебійну високопродуктивну роботу тракторів забезпечували члени тракторної бригади П. М. Ангеліної, які працювали в Будьоннівській МТС Теректинського району Західно-Казахстанської області. У 1942 р. в короткі строки і на високому агротехнічному рівні було виконано план весняних польових робіт. З оцінкою «відмінно» проводили члени бригади збиральні роботи. При плані 1780 *га* бригада обробила 3 тис. *га*. За весь рік вона виконала тракторних робіт 4950 *га* при плані 3164 *га*. Зекономлено 13,3 *т* пального. Середній виробіток на трактор становив 156,4% плану. Сумлінне ставлення до праці, своєчасне виконання робіт, і на високому агротехнічному рівні, забезпечили перевиконання плану врожайності на закріплених за бригадою ділянках. На площі 369 *га* врожай пшениці становив 11,1 *ц* при плані 8 *ц*, на площі 260 *га* було зібрано по 13,55 *ц* проса з кожного *га* при плані 10,9 *ц*. Бригадир мала видатні якості організатора і педагога, а члени бригади добре вивчили техніку, знали основи агротехніки. Завдяки вмілій організації праці, хорошому догляду за машинами, згуртуванню колективу бригада за час перебування в Казахській РСР добилася високого виробітку на кожний трактор та комбайн. Роботи виконувались у стислі строки, при відмінній якості. Партійні, радянські та земельні органи Казахської РСР та Наркомзем СРСР популяризували досвід цього колективу.

Добре працювала в Азербайджані Новогригорівська МТС Геніческого району Запорізької області. У 1942 р. її механізатори разом з колгоспниками дванадцяти артілей Хиндристанського району виростили по 18 *ц* зернових та по 15 *ц* бавовни з гектара. Через рік вони добились ще кращих результатів. За це Новогригорівській МТС було присуджено перехідний Червоний прапор Наркомзему Азербайджану. Цей прапор як символ трудової доблесті всього колективу було передано на зберігання Новогригорівській МТС при поверненні її на Україну. Він нагадував про дружбу, скріплену самовідданою працею на допомогу фронту.

Хороші успіхи в роботі мали Чорноострівська МТС Кам'янець-Подільської області, Охтирська МТС Сумської області, Павлоградська МТС Дніпропетровської області і багато інших. Чимало українських колгоспів, тракторних бригад та МТС були школою передового досвіду для працівників сільського господарства східних районів.

Повчальним для азербайджанців був досвід працівників Великобілозерської та Богданівської МТС Запорізької області. Українські механізатори та агрономи принесли з собою на поля Азербайджану високу культуру землеробства, організації праці, догляду за технікою. Особливо цінним для місцевих працівників був досвід обробки літніх парів. Виконуючи достроково встановлені плани роботи, українські механізатори допомагали сусіднім МТС. У роки Великої Вітчизняної війни Агдамський, Ахсуїнський, Шемахінський та Кюрдамірський райони Азербайджанської РСР,

де працювали українські механізатори, були передовими в розвитку сільського господарства. В цьому заслуга і українських механізаторів.

Перебування працівників сільського господарства в Поволжі та інших тилових районах залишило значний слід. Українські колгоспи в широких масштабах впроваджували чорні пари, багатопільну систему хліборобства, посіви кукурудзи, кок-сагизу, махорки та інших технічних культур, розводили гусей та м'ясні породи свиней. Вміле застосування, з урахуванням кліматичних умов, колгоспниками України на нових місцях випробуваних на Україні агротехнічних заходів давало хороші результати.

У зв'язку з окупацією фашистськими військами України та районів РРФСР, в яких вирощувалось багато цукрових буряків, було зроблено спробу збільшити посівні площі під цією культурою в тилових районах РРФСР, Казахстані, в республіках Середньої Азії, Закавказзя. З вересня 1942 р. вперше стали сіяти цукрові буряки в Узбецькій РСР та в багатьох областях РРФСР.

Евакуйовані українські буряководи допомагали колгоспникам тилових районів вирощувати цукровий буряк. Цю роботу довелося здійснювати в дуже тяжких умовах. Відчувалась гостра потреба в мінеральних добривах, не вистачало робочих рук, тягла, і тому недостатнім був обробіток посівів. Але незважаючи на це, окремі колгоспи і багато буряководів добивались значних успіхів у вирощуванні цієї культури.

Під час перебування в східних районах евакуйовані колгоспники брали активну участь у патріотичному русі за створення фонду оборони. Вони вносили в нього гроші, продовольство, облігації державних позик. Збільшення надходжень у фонд оборони відбулось після звернення ливарників харківського заводу «Серп і Молот» до українців побудувати танкову колону «За Радянську Україну», яка мала брати участь у визволенні республіки від фашистських загарбників. Члени артілі «Червона наука», яка була евакуйована з Верхнєтеплівського району Луганської області в Марксовський район Саратовської області, на свої заощадження придбали 6 бойових літаків. Колгоспники артілі «Червоний Жовтень», евакуйованої з Красноградського району Харківської області в Красноярський район Саратовської області, на будівництво танків та бойових літаків внесли 500 тис. крб. В цілому по окремих районах добровільні внески становили значні суми. Наприклад, у м. Енгельсі та 11 районах Саратовської області на 11 січня 1943 р. на будівництво бойової техніки було внесено 12 111,4 тис. крб. у фонд Червоної Армії та на будівництво танкової колони — понад 3000 *ц* хліба. На цей же час там було взято зобов'язання відрахувати на будівництво бойових літаків 1720 тис. крб.

Самовіддана праця в тилових районах багатьох працівників та спеціалістів сільського господарства відзначалася високими урядовими нагородами. За успіхи в розвитку господарства колгоспу, за розширення посівних площ, освоєння нових земель та за успіхи у підвищенні врожайності голова колгоспу «Красные горные орлы» Казахської РСР Титченко та ланкова цього ж колгоспу Придатченко наприкінці 1942 р. були нагороджені орденами Леніна. Високо оцінено працю колективу Богданівської

МТС Чернігівського району Запорізької області. Директора МТС Хоменка було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Працівники сільського господарства України під час війни збагатили свій досвід кращими досягненнями трудівників сільського господарства тилових районів.

З початком визволення території республіки колгоспники поверталися в рідні краї і включались у роботу по відбудові зруйнованого німецько-фашистськими загарбниками господарства.

КОЛГОСПНЕ СЕЛЯНСТВО В БОРОТЬБІ ПРОТИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ

Користуючись тимчасовою перевагою, німецько-фашистські загарбники ціною величезних втрат у живій силі й техніці восени 1941 р. окупували значну частину території Радянського Союзу. До листопада в руках гітлерівців опинилась майже вся Україна, а влітку 1942 р. вони повністю загарбали всю її територію. Над її землею опустилася чорна ніч. На тимчасово окупованій території фашисти встановили режим найжорстокішої експлуатації і свавілля. Вони по-варварськи руйнували міста і села, фабрики і заводи, грабували і вивозили до Німеччини матеріальні і культурні цінності, здійснювали масові вбивства невинних радянських громадян або силоміць вивозили їх на каторжні роботи.

У своїх воєнних планах гітлерівці надавали особливого значення Україні. Її, насамперед, передбачалось використати як багатюще джерело продовольства і промислової сировини, а також — як стратегічний плацдарм для розгортання наступу в глиб Радянського Союзу. «Завдання України полягають у тому,— писав фашистський «ідеолог» Альфред Розенберг,— щоб забезпечити продуктами харчування Німеччину і Європу, а континент — сировиною» [1]. Про це говорив і сам Гітлер. 21 червня 1941 р., за день до віроломного нападу на Радянський Союз, він писав Муссоліні: «Щодо війни на Сході, дуче, то вона, безумовно, буде тяжкою, проте я ні на хвилину не маю сумніву у великому успіху цієї справи. Насамперед я сподіваюсь, що незабаром це дасть нам можливість мати на Україні загальну базу постачання продовольством, яке забезпечить нас такою додатковою кількістю продуктів, яка нам може стати потрібною у майбутньому».

З метою знищення державної єдності України «нові хазяї» розчленували її територію на окремі частини. Між Бугом і Дністром, з центром в Одесі, було створене румунське генерал-губернаторство «Трансністрія»; частина Західної України була включена до складу Польського генерал-губернаторства; для управління рештою областей був створений рейхскомісаріат на чолі з кривавим катом українського народу Еріхом Кохом. Рейхскомісаріат був поділений на генеральні округи, які очолили гітлерівські генерал-комісари.

---

[1] Германский империализм и вторая мировая война. М., 1961, стор. 22.

На окупованій фашистами українській землі. Олевський район. Житомирська область.

Все це, починаючи від рейхскомісаріату і кінчаючи різними «господарськими командами», «економічними штабами» та «загонами по збиранню засобів виробництва», було апаратом організованого мародерства, смерті і гноблення, який густою сіткою обплутав тимчасово окуповану територію республіки. Над заводськими воротями з'явились вивіски німецьких фірм. Земля, передана Радянською державою у вічне й безплатне користування колгоспам, а також земля радгоспів і все їхнє майно були оголошені власністю німецької держави. Колгоспи було ліквідовано, а замість них створювались так звані общинні господарства, на чолі яких стояли німецькі керуючі. «Общинні господарства» на чолі з німецькими «шефами» трималися лише на насильстві окупантів, на кріпосній експлуатації трудящого селянства. Селяни працювали тут (часто під конвоєм фашистських автоматників) 18 годин на добу, нічого фактично не одержуючи за свою працю.

Окремі колгоспи перетворювались на маєтки поміщиків, офіцерів та урядовців «третього рейху». Тільки в Київській області скороспечені верховоди «нового порядку» заснували 19 поміщицьких маєтків та 2636 куркульських господарств, які володіли понад 500 тис. *га* кращих колгоспних земель [1]. Аналогічне становище було і в інших областях. Для всіх радянських громадян запровадили загальну примусову працю.

Великі випробування випали на долю українських колгоспників у дні німецько-фашистської окупації. Один з гітлерівських ватажків, мі-

[1] П. Тронько. Безсмертя юних. К., 1957, стор. 38.

ністр землеробства фашистської Німеччини Дарре, недвозначно і з цинічною відвертістю говорив: «Йдеться про те, щоб позбавити знову слов'янських дрібних селян землі і перетворити їх у безземельних пролетарів, щоб зменшити їх розмноження. Треба, щоб культивовані землі перейшли до рук панів. На всьому східному просторі лише німці мають право бути власниками великих маєтків. Країна, населена чужою расою, повинна стати країною рабів, сільськогосподарських наймитів і промислових працівників. Земля завойованих нами країн буде поділена між солдатами, які особливо відзначились, і між зразковими членами націонал-соціалістської партії. Таким чином, виникає нова земельна аристократія. У цієї аристократії будуть свої кріпаки: місцеві жителі... Так буде створено новий німецький народ-пан» [1].

З перших днів окупації республіки, як і інших районів нашої країни, гітлерівські розбійники взялися до практичного здійснення своїх страхітливих задумів — запровадження кріпосницького ладу, поневолення радянського селянства. Фашисти перетворили селян-колгоспників у поміщицьких і куркульських наймитів — безправних рабів.

Окупанти робили все від них залежне, щоб перетворити Україну в свою колонію. Гітлерівський сатрап Еріх Кох у серпні 1942 р., проводячи нараду вищих чинів рейхскомісаріату, заявив: «Немає ніякої вільної України. Мета нашої роботи полягає в тому, що українці повинні працювати на Німеччину, що ми тут не для того, щоб ощасливити цей народ...» [2].

У фашистів була своя людожерська програма — знищувати якомога більше мирного населення окупованих країн. Чим менше залишиться радянських громадян, вважали вони, тим легше буде проводити колонізаторську політику. Тільки на тимчасово окупованій території України гітлерівці знищили 4,5 млн. радянських громадян [3], 2,5 млн. чоловік було вивезено на каторжні роботи в Німеччину [4].

Німецько-фашистські окупаційні власті широко застосовували насильну мобілізацію робочої сили. До тих, хто відмовлявся їхати на роботу до Німеччини, вони застосовували жорстокі репресії. Про це свідчить одна з розписок, що її давали жителі багатьох сіл України при одержанні повідомлень про відправку в Німеччину. «Стверджую підписом,— говорилось у ній,— що я одержав повідомлення про обов'язкову явку на працю в Німеччину. Мені відомо, що за невиконання цього наказу в мене або в моєї сім'ї конфіскується будівля, двір і вся худоба. Якщо я і після цього не явлюсь, щоб відправитись у Німеччину, то моя будівля або будівля моїх рідних буде спалена» [5].

Нелюдських мук і страждань зазнавали на фашистській каторзі наші люди. «Працюємо по 12 год. і дуже тяжко... У вас життя неважне,

---

[1] Див. О. П. Канєвський. Відбудова і розвиток сільського господарства УРСР. Київ — Харків, 1947, стор. 35.

[2] Нюрнбергский процесс. Сб. док., т. 1, изд. 2-е. М., 1954, стор. 720.

[3] Див. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. XV.

[4] «Правда», 9 травня 1946 р.

[5] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 201.

але у нас ще гірше. Голодні, роздягнені. Як похолодає, то нічого і одягти. З табору не випускають»,— так повідомляла про своє «райське» життя у фашистській Німеччині колгоспниця с. Гожули Полтавської області Уляна Щербина [1]. І таких листів тисячі. Подібних звірств і злочинів ще не знала історія. Перед усім світом гітлерівці показали себе вбивцями, грабіжниками, варварами XX ст. У цих насильствах та знущаннях безпосередню участь брали українські буржуазні націоналісти, значна частина яких прибула в обозі німецької армії.

Масовими вбивствами окупанти мали на меті й інше — навести страх на тих, хто залишився живим, залякати, зламати волю до опору. Проте ні розстріли, ні шибениці, ні жахливі середньовічні тортури в гестапівських катівнях не зупинили радянських патріотів у їхній священній боротьбі за звільнення Вітчизни. Вже з перших днів окупації радянське селянство чинило фашистам рішучий опір. Полум'яна любов до Батьківщини, на яку посягнув лютий ворог, розпалювала глибоку ненависть до нього, прагнення до боротьби і перемоги. Сотні тисяч колгоспних патріотів зі зброєю в руках боролись з ворогом у партизанських загонах, у партійному і комсомольському підпіллі.

Боротьбою колгоспного селянства, як і всього українського народу, проти загарбників на окупованій території керував Центральний Комітет Комуністичної партії України. Для підпільної роботи в тилу ворога було залишено 38 тис. комуністів, створено 23 обласних, 685 міських та районних підпільних партійних комітетів, 4316 первинних партійних організацій і тисячі підпільних груп [2]. Велику організаторську, політичну і бойову діяльність розгорнули Дніпропетровський підпільний обком партії на чолі з М. І. Сташковим, Харківський — І. І. Бакуліним, Кіровоградський — П. К. Василиною та М. М. Скирдою, Чернігівський — О. Ф. Федоровим і М. М. Попудренком, Полтавський — С. Ф. Кондратенком, Житомирський — О. Д. Бородієм і Г. І. Шелушковим, Київський — з І. В. Сергієнком та ін.

Партійне підпілля було душею народної боротьби в тилу ворога. Свою роботу воно спрямувало на нещадне розвінчування брехливої фашистської пропаганди, викривало суть розбійницьких гітлерівських планів війни й окупаційного режиму фашистських загарбників, інформувало населення про становище на фронтах, про героїчні подвиги Червоної Армії і самовіддану роботу трудівників радянського тилу, закликало населення до саботажу будь-яких заходів окупантів, до розгортання партизанської боротьби.

Десятки, сотні підпільних партійних і комсомольських організацій створено сільськими патріотами. Героїчною боротьбою уславилась, подібно до «Молодої гвардії», підпільна комсомольська організація «Партизанська іскра» с. Кримка Первомайського району Миколаївської області. Організація була створена у грудні 1941 р. комсомольцем Парфеном Гре-

[1] Полтавський облдержархів, ф. 4091, оп. 1, спр. 1504, арк. 1.

[2] Свято визволення. Збірник матеріалів про відзначення 20-річчя визволення України від фашистських загарбників. К., 1965, стор. 36.

чаним. «Партизанська іскра» об'єднувала десятки надійних, перевірених комсомольців. Іскрівці готували себе до активної збройної боротьби в тилу ворога. Для цього вони створили власний арсенал. Крім того, організація проводила велику роз'яснювальну роботу серед населення. Листівки «Партизанської іскри» з'являлися не тільки в Кримці, але й у багатьох селах Первомайського та сусідніх з ним районів — Великовраділівського, Кривоозерського, Вільшанського.

Ризикуючи життям, комсомольці-підпільники крок за кроком готували і здійснювали ряд терористичних і диверсійних актів: убивали фашистських солдатів і офіцерів, поліцаїв і старост, підривали мости на дорогах. Між станціями Врадіївка—Кам'яний Міст вони пустили під укіс залізничний состав з живою силою і воєнною технікою ворога. Підпільники звільнили з концтабору, розташованого в с. Новоандріївці, понад 200 радянських військовополонених, допомагали партизанам продуктами харчування.

«Партизанська іскра» зростає і міцніє, поширюючи свій вплив на сусідні села. Незабаром були створені комсомольські групи в селах Катеринці, Кам'яній Балці, Кумарі, Новоандріївці, Іванівці та інших населених пунктах. Але в лютому 1943 р. фашисти натрапили на слід «Партизанської іскри». Після звірячих допитів і неймовірних знущань у гестапо 25 юних сміливців і їх керівник — комуніст Володимир Степанович Моргуненко були розстріляні. Усі без винятку іскрівці трималися на допитах мужньо. Стіни камер, які були свідками останніх хвилин життя мужніх патріотів, і досі зберігають написи, зроблені їхньою рукою: «Хай живе Батьківщина. 18.II 43 р.», «Я не сказав ні слова».

Героїчну сторінку в історію українського народу вписали також сільські патріоти Холминського району на Чернігівщині. Мужньо билися з ворогом підпільники сіл Полтавщини, Сумщини, Вінниччини, Житомирщини, Київщини та інших областей України.

Героїчну боротьбу проти німецько-фашистських окупантів вели партизани. На окупованій території республіки діяло близько 500 тис. партизанів, об'єднаних у 51 партизанське з'єднання, сотні загонів і груп, в тому числі понад 100 тис. комуністів і комсомольців. Вони завдавали фашистам відчутних ударів. Безсмертною славою вкрили себе партизанські з'єднання С. А. Ковпака, О. Ф. Федорова, М. І. Наумова, О. М. Сабурова, П. П. Вершигори та інших прославлених партизанських ватажків, які пройшли по тилах противника 52 тис. *км*. Тільки з'єднання двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака пройшло рейдом понад 10 тис. *км* через 217 районів, 13 областей і розгромило ворожі гарнізони в 39 районних центрах. Партизанське з'єднання Героя Радянського Союзу М. І. Наумова провело рейди по Сумській, Полтавській, Кіровоградській, Київській, Житомирській та інших областях загальною довжиною понад 7000 *км*. Ці рейди сприяли пожвавленню і дальшому розгортанню боротьби трудящих республіки проти окупантів.

Активну участь у партизанській боротьбі брали сільські патріоти. Про це свідчить соціальна структура учасників партизанського руху. Із 52,5 тис. українських партизанів, про яких зібрано повні дані, було: робіт-

ників 35,7%, селян — 47, службовців — 17,3%[1]. Наприклад, серед активних учасників боротьби з окупантами на Київщині колгоспники становили 44%[2]. Найбільший процент селян-колгоспників був у Вінницькому з'єднанні партизанських загонів під командуванням Я. І. Мельника (77%), далі йде з'єднання під командуванням І. П. Федорова і Л. Є. Кизі, в якому з 1514 чоловік було 980 колгоспників (65,3%). У з'єднанні партизанських загонів Житомирської області під командуванням С. Ф. Малікова робітників було 836, колгоспників — 2395, службовців — 759. Нерідко траплялось, що колгоспні патріоти йшли в загони народних месників цілими сім'ями і навіть селами. Так, в одному з загонів українських партизанів була 70-річна колгоспниця с. Борисів Пружнянського району Кам'янець-Подільської області Катерина Федорівна Томашівська і вся її сім'я у складі 11 чол. За доблесть і мужність, проявлені в боротьбі з ворогом, 7 членів цієї сім'ї нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. І таких партизанських сімей на Україні було багато.

Трагічна доля Лідіце в Чехословаччині та Орадур-сюр-Глан у Франції відома всьому світові. Ці населені пункти гітлерівці знищили, а населення розстріляли. Фашисти широко запроваджували цей засіб розправи з мирним населенням і на тимчасово окупованій Україні. В різних місцевостях республіки вони вщент знищували села, а їх мешканців розстрілювали або живцем спалювали. В листопаді 1941 р. за допомогу партизанам населення сіл Баранівки і Обухівки (Полтавська область) було розстріляно, а його будинки спалено. В січні 1943 р. жителі сіл Вульки та Губельці (поблизу Шепетівки) були поголовно знищені. В Чернігівській області окупанти спалили села Єліне, Ядловка, а населення їх знищили або погнали в Німеччину. Те ж саме фашисти зробили і в с. Козарах. Під виглядом боротьби з партизанами вони знищили 4268 чоловік. Дику розправу вчинили фашисти над жителями сіл Срібне та Піски Чернігівської області.

Жахливу картину являли собою організовані німецько-фашистськими бандитами пограбування сільського населення України. Вони супроводжувалися масовим знищенням населення і спаленням цілих сіл.

3 березня 1943 р. на світанку в с. Борщівку Ровенської області вдерлися близько 100 солдатів і офіцерів, озброєних гвинтівками, кулеметами та гранатами. На підступах до села вони розділились на три групи. Перша з них вдиралась у будинки і розстрілювала його мешканців. Ніякі благання жінок і дітей не спинили душогубів. Тільки небагатьом жителям села вдалося втекти. По-звірячому розправлялися гітлерівці з дітьми — їх кололи багнетами, кидали на підлогу і з винятковою жорстокістю катували, поки ті не вмирали. Друга частина німців вдерлась у будинки, мешканці яких були вже знищені, і грабувала майно, починаючи від постільних речей і кінчаючи предметами домашнього вжитку. Потім їх змінила третя група, яка палила всі будівлі підряд.

---

[1] І. І. Слинько. Джерела сили партизанського руху.— «Український історичний журнал», 1962, № 3, стор. 43.

[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2/6, спр. 178, арк. 284.

Протягом кількох годин німецькі розбійники стерли з лиця землі прекрасне с. Борщівку і знищили переважну більшість його жителів.

Це село не було винятком у розбійницькій практиці гітлерівців під час їх «господарювання» на Україні. Таких вандальських дій окупанти вчинили сотні.

Всі спроби окупантів поневолити колгоспне селянство Радянської України розбивалися об його високий патріотизм, ідейність, соціалістичну єдність, відданість справі комунізму. Колгоспні патріоти активно допомагали партизанам. «Найбільший критерій всього, що ми робимо і робили,— говорив С. А. Ковпак,— це народ, і якщо він нас підтримує, то це значить — наші дії правильні, народні».

Високу оцінку патріотизму населення села дав Д. Медвєдєв — командир одного з партизанських з'єднань. «Нас було не сто чоловік, не двісті,— писав він.—...Партизанами, по суті, були майже всі місцеві жителі. Коли радянська людина мала хоч будь-яку можливість допомогти нам або самостійно шкодити німцям,— вона робила це. Ми не змогли б нічого вдіяти і скоро потрапили б у німецькі пазури, якби вирішили партизанити тільки силами свого загону. Але в тім-то й річ, що нашим вірним помічником і захисником було саме населення. Воно було нашою міцною опорою у ворожому тилу».

Таким чином, партизанський рух у роки Великої Вітчизняної війни мав глибоко патріотичний, визвольний характер. Колгоспне селянство Радянської України, як і всі радянські люди, йшли в бій в ім'я захисту своїх історичних завоювань. Висока благородна мета — захист соціалістичної Батьківщини — запалювала на боротьбу учасників партійного підпілля, бійців партизанських загонів. Безмежна віра в правоту своєї справи, палка любов до Радянської Батьківщини і беззавітна відданість їй вселяли в радянських патріотів мужність, стійкість, волю, допомагали переносити будь-які злигодні, йти на звитяжні подвиги.

Протягом Великої Вітчизняної війни народні месники України знищили та вивели з ладу близько 465 тис. гітлерівських солдатів та офіцерів, пустили під укіс 4958 ешелонів з ворожими військами і бойовою технікою, підірвали 1566 танків і бронемашин, знищили 211 літаків, захопили численні трофеї [1].

Сотні, тисячі колгоспних патріотів Радянської України брали участь в антифашистській боротьбі за рубежами нашої Батьківщини. На територіях, окупованих гітлерівцями, в рядах борців Опору Чехословаччини, Югославії, Польщі, Франції, Італії, Норвегії, Данії, Бельгії, у фашистських катівнях і концтаборах вони показували зразки самовідданості, стійкості і героїзму. Народи світу добре знають ім'я колгоспника з Поділля Василя Порика, який здійснив безсмертний подвиг на французькій землі.

Партія і уряд високо оцінили бойові заслуги партизанів. За самовіддану боротьбу проти фашистських окупантів десятки тисяч народних месників України були нагороджені орденами і медалями, 94 партизанам і

[1] Див. Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 502.

підпільникам присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Командири найбільших партизанських з'єднань С. А. Ковпак і О. Ф. Федоров двічі удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

Найбільш масовою формою боротьби колгоспного селянства був очолюваний комуністами їх опір здійсненню економічних, політичних і воєнних заходів окупантів, їх спробам налагодити сільськогосподарське виробництво, поставити собі його на службу. Ні обіцянки гітлерівців, ні погрози, ні голод і масові розстріли не зламали велетенської сили колгоспних патріотів, їх волі до боротьби. Вони з честю витримали усі тяготи війни, продемонстрували свою безмежну відданість Комуністичній партії, радянському соціалістичному і колгоспному ладові, вірність ленінській дружбі народів. Колгоспники Радянської України, як і весь український народ, вірили в неминучу перемогу і робили усе для якнайшвидшого розгрому ворога.

Після розгрому гітлерівців на Волзі Червона Армія наприкінці грудня 1942 р. приступила до визволення України. 23 серпня 1943 р. радянські війська визволили Харків; ще через 16 днів — Донбас, а напередодні річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, 6 листопада 1943 р.,— столицю Української РСР Київ. А через рік, у жовтні 1944 р., Радянська Україна була повністю очищена від ворожих військ. Так спільними зусиллями всіх радянських народів-братів Українська РСР була звільнена від німецько-фашистських окупантів.

Героїзм радянських військ на фронтах Великої Вітчизняної війни, повсякденне керівництво Комуністичної партії, бойові дії партизанів і активна участь трудящих у боротьбі з німецькими фашистами та їх найманцями забезпечили визволення окупованих ворогом всіх радянських земель і остаточний розгром гітлерівської Німеччини.

Визволення радянської землі від німецько-фашистських загарбників, а згодом остаточний розгром ворога в його власному лігві з усією переконливістю підтвердили геніальні слова В. І. Леніна, що «Ніколи не переможуть того народу, в якому робітники і селяни в більшості своїй пізнали, відчули і побачили, що вони відстоюють свою, Радянську владу — владу трудящих, що відстоюють ту справу, перемога якої їм і їх дітям забезпечить можливість користуватися всіма благами культури, всім, що створено людською працею» [1].

ВІДРОДЖЕННЯ КОЛГОСПНОГО ЛАДУ

З перших же днів визволення у селах республіки розпочалася велика творча праця по відродженню колгоспного виробництва.

Німецько-фашистські загарбники завдали величезної шкоди економіці Радянської України. Відступаючи під ударами радянських військ, гітлерівці намагалися перетворити українські землі, як і інші тимчасово окуповані радянські території, на так звану «зону пустині». Фашистські вар-

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 281.

Селяни частують танкістів Першого Українського фронту молоком. Львівська область.

вари палили міста й села, руйнували промислові підприємства і культурні заклади республіки. Особливо великої шкоди завдали окупанти сільському господарству: на Україні було пограбовано й зруйновано 27 910 колгоспів, 872 радгоспи та 1300 МТС [1]. Гітлерівці відібрали у колгоспників республіки 7594 тис. голів великої рогатої худоби, 3311 тис. коней, 9333 тис. свиней, 7317 тис. овець і кіз, 59 297 тис. домашньої птиці [2]. З 1941 по 1943 р. тільки в дев'яти лівобережних областях України поголів'я коней по всіх категоріях господарств зменшилося у п'ять разів, великої рогатої худоби — в два, свиней — у дев'ять, овець — у вісім разів. Після визволення території від фашистських загарбників у сільському господарстві України залишалася третина довоєнного парку тракторів, в два-три рази менше, ніж до війни, сільськогосподарських машин і в п'ять разів менше комбайнів.

Близько 31% збитків від загальної суми 285 млрд. крб., що зазнала Українська РСР від навали німецько-фашистських загарбників, припадає на соціалістичне сільське господарство республіки.

Жодна буржуазна країна, зазнавши таких величезних втрат, як наша Батьківщина, не змогла б скоро стати на ноги і неминуче потрапила б у кабалу до більш могутньої капіталістичної держави. Не випадково імперіалісти США і Англії виношували підступні плани економічного пове-

[1] «Правда» від 13 лютого 1947 р.
[2] ЦДІА УРСР, ф. р-4813, оп. 2, спр. 8, арк. 50.

волення СРСР. Але цим планам не судилося збутись. Радянська держава успішно подолала труднощі відбудови народного господарства, в тому числі і соціалістичного господарства нашої республіки. Її сила — в соціалістичному державному ладі, монолітній соціально-політичній та ідейній єдності радянського народу.

Керівною і організуючою силою, яка з'єднала всі народи Радянського Союзу в його героїчній боротьбі за остаточний розгром ворога і швидку відбудову зруйнованого фашистськими окупантами господарства, була Комуністична партія — натхненник славних перемог радянського народу. Спираючись на могутність радянського суспільного і державного ладу, дружбу народів СРСР і патріотизм радянських людей, Комуністична партія і Радянська держава поряд з розв'язанням основного завдання — розгрому ворога — в ході війни приступили до розв'язання другого великого завдання — відбудови народного господарства. Історія ще не знала подібного прикладу, коли б держави в ході війни проводили настільки значні заходи по відродженню економіки. Це було можливо тільки в нашій країні — країні перемігшого соціалізму.

Піклуючись про долю радянських людей, ЦК ВКП(б) і Рада Народних Комісарів СРСР ще в ході Великої Вітчизняної війни розробили грандіозний за своїми масштабами план відбудовчих робіт на території, звільненій від ворога. Наші наступаючі війська були ще далеко від тих чи інших районів України, Білорусії, Молдавії, Смоленщини, Прибалтики чи Карелії, а Центральний Комітет ВКП(б) вже розробляв плани відбудовчих робіт у цих районах. А при Раді Народних Комісарів СРСР створено спеціальний комітет, що здійснював керівництво і контроль за відбудовою народного господарства у звільнених від ворога районах.

Велику роль в організованому і планомірному відродженні соціалістичної економіки Української РСР мала постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, звільнених від німецької окупації», в якій накреслювалась широка програма першочергових завдань по відбудові промисловості, транспорту, сільського господарства, житлового будівництва і громадських будівель, культурно-побутових установ.

В цьому історичному документі партії і уряду знайшло своє відображення батьківське піклування Комуністичної партії і держави про радянських людей, незламна рішучість і воля партії, держави і нашого народу в найкоротший строк відродити господарство і культуру у звільнених від ворога районах.

В постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б) першорядне місце зайняло питання відродження соціалістичного сільського господарства звільнених районів Калінінської, Смоленської, Курської, Орловської, Воронезької, Волгоградської, Ростовської, Тульської областей, Краснодарського і Ставропольського країв та Луганської і Харківської областей Української РСР.

Багато уваги приділяли ЦК ВКП(б) і Союзний Уряд відродженню соціалістичного сільського господарства і інших районів республіки. Як додаток до постанови від 21 серпня 1943 р. Рада Народних Комісарів Сою-

зу РСР прийняла за період 1943—1945 рр. понад 20 рішень, розпоряджень і постанов, в яких намічались невідкладні заходи по відродженню колгоспного і радгоспного господарства та машинно-тракторних станцій Української РСР.

Особливо серйозну матеріально-технічну допомогу одержали МТС республіки. Уже в листопаді 1943 р. РНК СРСР прийняла постанову про надання допомоги у відбудові МТС, машинно-тракторних майстерень і ремонтних заводів у визволених районах Української РСР, по якому передбачалось завезти до початку весняної сівби 1944 р. в МТС республіки 3966 тракторів, в тому числі 329 повертались з евакуації з Воронезької, Саратовської, Ростовської, Челябінської, Куйбишевської областей і Азербайджанської РСР з обладнанням і кадрами механізаторів. А 12 травня 1944 р. для найшвидшого відродження господарства колгоспів, МТС, МТМ і ремонтних підприємств визволених районів Київської, Житомирської, Вінницької, Кіровоградської, Миколаївської, Херсонської, Кам'янець-Подільської, Одеської, Дніпропетровської областей Рада Народних Комісарів Союзу РСР прийняла нову постанову про надання допомоги у відбудові МТС, машинно-тракторних майстерень і ремонтних заводів у визволених районах Української РСР. Ця постанова передбачала заходи відбудови в першому півріччі 1944 р. 599 МТС і стільки ж майстерень поточного ремонту, 60 майстерень капітального ремонту, 9 моторемонтних і 3 механічних заводи. Союзний Уряд виділив для МТС звільнених районів України 1400 нових тракторів, 1700 нових моторів для комбайнів, 3000 тракторних плугів, 1750 культиваторів, 1000 зернових і 300 бурякових сівалок, 1000 сінокосилок, 1500 жаток-самоскидок та велику кількість будівельних матеріалів. А всього в 1944 р. колгоспи і МТС республіки одержали від Союзного Уряду близько 20 тис. різних сільськогосподарських машин. Одних тільки тракторів було завезено на Україну 3 тис. Тільки механізатори Харківської області одержали від держави 1100 нових тракторів. Це були в основному машини Алтайського і Володимирського тракторних заводів, побудованих під час війни, та відбудованого Волгоградського тракторного заводу.

Різноманітною була допомога з боку Союзного Уряду у відродженні матеріально-технічної бази соціалістичного сільського господарства республіки. Уже в жовтні 1943 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли рішення про виробництво снопов'язалок, молотарок і локомобілів для колгоспів і МТС Української РСР, згідно з яким відбудовувався один з найбільших заводів сільськогосподарського машинобудування — харківський завод «Серп і Молот». У жовтні 1943 р. розпочалась також відбудова Бердянського заводу сільськогосподарських машин. У 1944 р. Союзний Уряд прийняв постанову про відбудову кіровоградського заводу сільськогосподарського машинобудування «Червона Зірка», який уже в поточному році повинен був освоїти виробництво зернових і бурякосіючих сівалок та сівалок для спеціальних культур. Крім того, в січні 1944 р. Державний Комітет Оборони прийняв постанову про виробництво запасних частин до тракторів і сільськогосподарських машин на підприємствах союзної та місцевої промисловості в УРСР для потреб сільського господарства

Української РСР. Радянська держава подала серйозну матеріально-технічну допомогу механізаторам України.

Сприяла зміцненню матеріально-технічної бази колгоспного виробництва і прийнята РНК СРСР у грудні 1944 р. постанова про виробництво снопов'язалок і молотарок для колгоспів і МТС Української РСР у 1945 році. Тільки заводи Наркомату мінометного озброєння Союзу РСР виготовили для механізаторів республіки 4000 кінних снопов'язалок, 1500 тракторних снопов'язалок, 800 жаток-копителів, 10 тис. кінних молотарок та 2500 складних молотарок.

Велику допомогу від держави одержали трудівники українського села і у відродженні колгоспного тваринництва. У квітні 1944 р. Раднарком Союзу РСР прийняв постанову про повернення евакуйованої худоби колгоспам визволених від німецької окупації районів УРСР, згідно з якою трудівники України одержали від трудящих РРФСР та інших братніх республік близько 100 тис. голів збережених ними великої рогатої худоби, овець, кіз і коней.

Крім того, колгоспи України закупили на пільгових умовах у східних районах країни тільки в 1944 р. 210 тис. голів великої рогатої худоби, 9,5 тис. волів, 520 тис. овець, 101 тис. свиней, 20,3 тис. коней. Продуктивна худоба завозилась із Казахської, Узбецької, Киргизької, Туркменської, Таджицької, Грузинської, Азербайджанської РСР, Башкирської, Чуваської, Мордовської, Удмуртської, Татарської, Марійської і Дагестанської АРСР, Ставропольського, Краснодарського і Алтайського країв, 19 областей Російської Федерації та інших районів країни [1]. Особливо великий вклад у відродження колгоспного тваринництва республіки внесли колгоспи і радгоспи Казахської РСР, які продали Україні 157,3 тис. голів худоби. 135 тис. голів худоби було закуплено в Узбецькій РСР, 49,5 тис.— у Киргизькій РСР [2].

Колгоспи Донецької області закупили на пільгових умовах у різних республік 12 500 свиней, 13 тис. овець, 3 тис. кіз і понад 27 тис. різної птиці. Трудівники Кіровоградської області придбали 9 тис. голів великої рогатої худоби, 24 тис. овець і 3 тис. свиней. Господарства Сумської області в 1944 р. одержали в порядку державної допомоги з Курганської і Тамбовської областей, Чуваської, Дагестанської АРСР і Узбецької РСР 12 тис. голів великої рогатої худоби, 23 тис. овець і 10 тис. кіз. Багато худоби в колгоспах Казахської і Узбецької РСР, Краснодарського краю і Ростовської області закупили господарства Миколаївської області. Трудівникам Харківської і Запорізької областей допомогли придбати худобу колгоспники Казахської РСР і Астраханської області. Велику допомогу від братніх республік одержали також колгоспники Дніпропетровщини. В травні 1944 р. вони закупили в Казахській, Узбецькій, Таджицькій РСР і Астраханській, Челябінській, Новосибірській та Ярославській областях 21 тис. голів великої рогатої худоби, 5500 свиней і 60 тис. овець. Госпо-

[1] ПА ІІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 33, спр. 252, арк. 166—167.

[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 5446, оп. 47, спр. 1470, арк. 3; ПА ІІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 33, спр. 252, арк. 166.

дарства Чернігівської області закупили велику кількість продуктивної худоби в колгоспах Башкирської, Мордовської, Удмуртської та Тамбовської і Куйбишевської областей, Житомирщині допомогли відроджувати колгоспне тваринництво господарства Рязанської, Пермської, Пензенської областей і Марійської АРСР. Колгоспники Полісся закупили у братніх народів 10 тис. голів великої рогатої худоби, 14 тис. овець і 5 тис. свиней.

Значною була допомога братніх народів і у відродженні птахоферм. 9700 штук птиці прислали колгоспники Воронезької області, 20 600 — Саратовської області, 18 500 — Ставропольського краю, 8600 — Ростовської області, 42 600 штук птиці — з Краснодарського краю. А всього господарства республіки одержали із східних районів країни 100 тис. штук птиці. Тільки колгоспам Луганської області братні республіки надіслали 22 тис. племінної птиці.

Радянський уряд надавав Україні велику допомогу й посівним матеріалом. Тільки для весняного посіву 1944 р. господарства Луганської, Донецької і Київської областей одержали 20 500 *т* насіння ярих зернових культур.

Надаючи великого значення справі забезпечення колгоспів сортовим насінням, що є одним з найважливіших заходів підвищення врожайності, уже в 1944 р. на Україні рішенням Союзного Уряду була відновлена діяльність райнасінгоспів.

Велику увагу приділяв уряд також забезпеченню колгоспів і МТС спеціалістами сільськогосподарського виробництва. Підготовка механізаторських кадрів для МТС Української РСР розпочалась ще задовго до звільнення республіки від німецько-фашистських загарбників. За вказівкою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР уже 31 грудня 1942 р. Народний Комісаріат земельних справ Союзу РСР видав наказ «Про підготовку резерву трактористів, бригадирів тракторних бригад і механіків для потреб МТС Української РСР». Відповідно до цього наказу було підготовлено у Волгоградській, Саратовській, Тамбовській, Оренбурзькій, Куйбишевській областях, Башкирській АРСР, Казахській і Узбецькій РСР як резерв для МТС нашої республіки 6 тис. трактористів, 500 бригадирів тракторних бригад і 130 механіків машинно-тракторних станцій.

Крім того, Союзний Уряд направив у визволені райони України велику кількість спеціалістів усіх галузей сільського господарства. Тільки в 1944 р. на постійну роботу в сільське господарство Української РСР з братніх республік і областей країни прибуло понад 5 тис. керівних працівників і фахівців.

З метою дальшої підготовки кваліфікованих спеціалістів для сільського господарства у 1944—1945 рр. в республіці було організовано 50 однорічних сільськогосподарських шкіл.

Велику і всебічну допомогу Української РСР подав уряд також у відродженні радгоспів. Уже 20 листопада 1943 р. РНК СРСР прийняв постанову, в якій намітив конкретні заходи по відбудові 123 радгоспів Луганської, Донецької, Сумської і Харківської областей республіки. Радгоспи республіки для укомплектування тваринницьких ферм одержали 16 400 голів великої рогатої худоби, 1700 свиноматок, 2100

овець, а також 4100 робочих коней, а для відродження матеріально-технічної бази радгоспів було виділено 1100 тракторів, 200 тракторних плугів, 200 сівалок, 100 культиваторів, 200 сінокосилок і 127 автомашин. Крім того, тільки в четвертому кварталі 1943 р. радгоспи УРСР одержали запасних частин до тракторів на суму 250 тис. крб. і 50 тис. $м^3$ лісу для відбудови виробничих приміщень, а на фінансування відбудовчих робіт у радгоспах УРСР лише в 1943 р. Союзний Уряд відпустив 26,6 млн. крб.

У листопаді 1944 р. РНК СРСР прийняла нову постанову про відбудову радгоспів Наркомрадгоспів у Київській, Житомирській, Вінницькій, Кам'янець-Подільській, Кіровоградській, Одеській, Миколаївській, Херсонській і Дніпропетровській областях, згідно з якою була поновлена виробнича діяльність 102 радгоспів Наркомрадгоспів УРСР і 7 племінних радгоспів союзного підпорядкування. Радгоспи і цих областей одержали від держави велику допомогу. Тільки в IV кварталі 1944 р. господарствам республіки було асигновано на відбудовчі роботи 1225 тис. крб.

Спеціальними постановами про невідкладні заходи по відбудові садово-виноградарських радгоспів Наркомхарчопрому УРСР в районах, звільнених від німецької окупації (квітень 1944 р.) та про відбудову садових радгоспів Наркомхарчопрому УРСР у правобережних районах Української РСР, звільнених від німецької окупації (серпень 1944 р.) Рада Народних Комісарів Союзу РСР відновила господарську діяльність 53 садо-виноградарських радгоспів.

Державна допомога визволеним від німецько-фашистської окупації районам України виражалась також у значних бюджетних асигнуваннях, які виділялися для проведення відбудовних робіт на селі. Так, у 1944 р. за постановою Шостої сесії Верховної Ради УРСР тільки на сільське господарство республіки було витрачено 314 млн. крб. У бюджеті Української РСР 1945 р. видатки на сільське господарство збільшилися на 429 млн. крб. А всього по республіканському бюджету було витрачено на відбудову соціалістичного сільського господарства понад 1 млрд. крб. Крім того, для МТС, МТМ і ремзаводів України виділялись щороку великі суми по союзному бюджету. На виконання першочергових робіт по відбудові МТС України і на відновлення їх діяльності в 1943—1945 рр. було витрачено 1586 млн. крб.

Багато уваги приділяла радянська держава також відродженню сільського господарства західних районів республіки. Тільки в 1945 р. Рада Народних Комісарів СРСР виділила для кредитування трудових селянських господарств західних областей Української РСР 14,5 млн. крб. Радянська влада повернула селянам західних областей у 1944 р. понад 480 тис. *га* землі, яку в них відібрали гітлерівські загарбники при сприянні українських буржуазних націоналістів. 42 тис. бідняцьких і середняцьких господарств держава через МТС допомогла зорати і обробити землю, а 11 тис. селянських господарств була надана допомога в налагодженні сільськогосподарського реманенту. Крім того, за період 1944—1945 рр. колгоспи і селянські господарства західних областей Української РСР одержали від держави насіннєву позику в розмірі понад 1600 тис. пудів.

Відродження соціалістичного сільського господарства Радянської України. як і всього народного господарства нашої республіки та інших звільнених районів країни, стало всенародною справою.

Російський народ виступив ініціатором і організатором всенародної допомоги населенню, яке потерпіло від фашистських окупантів. За почином трудящих Іркутської області при уряді Союзу РСР був створений спеціальний фонд братньої допомоги радянським республікам, які постраждали від німецько-фашистської окупації. Робітники і колгоспники Куйбишевської області виступили ініціаторами шефства над звільненими районами.

ЦК ВКП(б) схвалив патріотичний почин трудящих Іркутської і Куйбишевської областей.

Велику роль у розвитку всенародного руху за надання допомоги звільненим районам відіграли патріотичні починання колгоспників Ярославської та Івановської областей. У квітні 1943 р. за почином колгоспників сільськогосподарської артілі «Горшиха» Ярославської області почався новий масовий патріотичний рух колгоспного селянства країни за надпланові посіви у фонд оборони і допомоги колгоспам, звільненим від німецько-фашистської окупації. А через місяць острецовські колгоспники Івановської області виступили ініціаторами шефства над окремими колгоспами звільнених районів країни. Їх починання одержали в країні всенародну підтримку.

Жителі Підмосков'я здійснювали шефство над відродженням тваринницьких ферм Київської області. Ініціатором створення фонду допомоги киянам був Раменський район. За короткий час раменці зібрали для своїх українських братів 750 голів великої рогатої худоби.

Неоціненний вклад у відродження соціалістичного сільського господарства Запорізької області внесли трудящі Омської області. Вони прислали українським колгоспникам 7 тис. голів великої рогатої худоби, 10 500 овець, 5500 свиней, значну кількість птиці. Крім того, омичі направили у Придніпров'я 540 коней, 531 плуг і значну кількість різних сільськогосподарських машин.

Колгоспники Кемеровської області відправили в Донецьку область 580 коней, 4900 голів великої рогатої худоби, 12 тис. овець, 5700 свиней і велику кількість різноманітного сільськогосподарського реманенту. Над відродженням колгоспного господарства Луганської області здійснювали шефство колгоспники Башкирської АРСР.

Значну шефську допомогу українським братам подали колгоспники Грузії. Трудящі Махарадзевського району здійснювали шефство над відродженням колгоспного господарства Геніческого району Херсонської області, а господарства Харківської області одержували допомогу від колгоспників Сагареджойського району Грузинської РСР. Колгоспи Гуржаанського району братньої Грузії подали допомогу у відродженні тваринництва Синельниківського району Дніпропетровської області.

У відродження тваринницьких ферм господарств Миколаївської області значний вклад внесли колгоспи Казахської РСР і Краснодарського краю. Трудівники Кіровської області здійснювали шефство над колгоспа-

ми звільнених районів Сумської області. Різноманітну допомогу від своїх братів із східних районів країни одержували також селяни Полтавської, Вінницької, Житомирської, Одеської та інших областей УРСР.

Багато колективів машинно-тракторних станцій братніх республік шефствували над відродженням МТС України. Механізатори Азербайджану допомогли відбудувати господарство трьох МТС республіки. Трудящі Івановської області в порядку шефської допомоги виділили обладнання, інструменти і матеріали для 15 МТС звільнених областей України. Над відбудовою 9 МТС Харківської області здійснювали шефство механізатори Казахстану і Горьковської області. Інші ж МТС Харківщини одержали багато техніки та інструментів з Саратовської, Рязанської і Куйбишевської областей. Механізатори Киргизької РСР, Куйбишевської, Ульянівської, Омської і Саратовської областей подали значну допомогу у відбудові МТС Дніпропетровської області. Так спільними зусиллями всіх братніх народів радянської країни відроджувалась матеріально-технічна база соціалістичного сільського господарства Радянської України.

Значний вклад у відбудову колгоспного виробництва внесли також вчені. Особливо багато зробили у справі відродження рільництва і тваринництва Радянської України вчені АН СРСР, АН УРСР і багатьох наукових установ країни, які успішно працювали над розв'язанням важливих проблем розвитку соціалістичного сільського господарства.

Важко переоцінити допомогу, яку подали трудящі братніх республік у відродженні соціалістичного сільського господарства Української РСР. За роки війни трудівники села Радянської України одержали 11 тис. тракторів, 7 тис. вантажних автомашин і одну тисячу комбайнів, 311 тис. коней, 284 тис. голів великої рогатої худоби, 500 тис. овець.

Надзвичайно вагомою була допомога воїнів Червоної Армії — армії братства і дружби народів радянської багатонаціональної країни. Прикладів допомоги воїнів дуже і дуже багато. У січні 1944 р. уряд республіки одержав від Українських фронтів близько 5 тис. вантажних автомашин. У червні 1945 р. військові частини передали для народного господарства республіки 24 тис. робочих коней. А всього за роки війни воїни Червоної Армії передали Україні понад 183 тис. робочих коней.

Багато різноманітної техніки від воїнів Діючої Армії одержали механізатори республіки. 3-й Український фронт передав машинно-тракторним станціям Миколаївської області 301 трактор, 150 молотарок, відбитих частинами фронту у німецько-румунських загарбників, які намагались їх вивезти. Частини 3-го і 4-го Українських фронтів на початку 1944 р. передали МТС Дніпропетровської області 560 вантажних автомашин. Восени 1944 р. МТС Запорізької області одержали 200 тракторів СТЗ від 2-го Прибалтійського фронту. 151 автомашину передали воїни 4-го Українського фронту трудящим Херсонської області.

Активну участь у відродженні соціалістичного сільського господарства Запорізької, Херсонської, Кримської областей взяли воїни 4-го Українського фронту. У своїй практичній роботі вони керувались рішенням Військової Ради фронту від 19-го листопада 1943 р. «Про надання допомоги населенню і підприємствам у відбудові сільського господарства та

промислових районів України, звільнених частинами фронту від німецько-фашистських загарбників».

Велику і різноманітну підтримку від воїнів 3-го Українського фронту мали колгоспники Одещини. В спеціальному рішенні Військової Ради фронту «Про надання допомоги народному господарству Одеської області» (26 квітня 1944 р.) було намічено цілий ряд конкретних заходів по організації допомоги.

5 жовтня 1943 р. Військова Рада Воронезького фронту прийняла постанову «Про надання допомоги Червоної Армії населенню районів України, звільнених від німецької окупації». Військова Рада 1-го Білоруського фронту прийняла постанову від 23 жовтня 1943 р. «Про надання допомоги частинами Червоної Армії населенню районів, звільнених від німецької окупації» і розробила заходи щодо організації допомоги колгоспам, МТС і МТМ Полісся у відродженні їх господарства.

Крім того, військові частини у вільний від бойових дій час допомагали колгоспам і радгоспам, а також селянським господарствам звільнених областей України проводити польові роботи. 18 квітня 1944 р. Військова Рада 1-го Українського фронту прийняла постанову «Про надання організаційно-масової і матеріально-технічної допомоги партійним і радянським органам у проведенні весняної сівби». Виконуючи це рішення, військові частини фронту передали колгоспам і МТС Кам'янець-Подільської, Тернопільської, Ровенської, Вінницької і Житомирської областей 1000 *т* посівного матеріалу ярових культур та 495 *т* пального. Воїни 51-ї Армії під час перебування на території Чернігівської області в колгоспах зорали 536 *га*, заборонували 108, засіяли 235, скосили трав 62 і пропололи 45 *га* технічних культур. Бійці Південно-Західного фронту допомогли зібрати урожай колгоспам і радгоспам Луганської області.

Бригада літніх колгоспників сіє льон. Колгосп ім. Калініна, Житомирська область.

Радянські бійці взяли активну участь і у відродженні колгоспного і радгоспного тваринництва республіки. Військові частини Південного фронту подали значну допомогу колгоспам Запорізької області у відродженні племінного конярства. 7 тис. голів великої рогатої худоби для відновлення колгоспних ферм одержали господарства Запорізької області з польових контор 2-го Українського фронту. Господарства України одержали в 1945 р. від воїнів 1-го Українського фронту понад 76 тис. голів великої рогатої худоби і близько 23 тис. овець. Крім того, колгоспи Одеської області одержали від четвертої польової контори 2-го Українського фронту в порядку державної допомоги 6 тис. овець. А моряки Дунайської флотилії прислали господарствам України 1000 порідних овець. Велику кількість худоби воїни Українських фронтів передали також молодим колгоспам і радгоспам, а також одноосібним малоземельним господарствам західних областей Радянської України.

Значний внесок зробили бійці Радянської Армії і в створення грошового фонду відбудови колгоспів і радгоспів Української РСР. Лише бійці, офіцери та інженерно-технічний склад 25-го Управління оборонного будівництва внесли в цей фонд 2 100 580 крб., з яких 1 900 580 крб. було витрачено на відновлення колгоспного господарства. Ці кошти йшли на відбудову в колгоспах республіки 25 тваринницьких ферм, 8 колгоспних гідроелектростанцій, для відновлення роботи 20 колгоспних хат-лабораторій та збудування 10 колгоспних клубів. Тільки в Кіровоградській області, колгоспи якої з цього фонду одержали 345 тис. крб., було відбудовано 4 тваринницькі ферми і 2 колгоспні гідроелектростанції, відновлена робота 2 хат-лабораторій та побудовано 2 колгоспних клуби.

Усі ці факти ще раз свідчать про нерозривний зв'язок славної Червоної Армії з робітничим класом і колгоспним селянством, про непорушну єдність фронту і тилу в багатонаціональній радянській країні.

Великий вклад у всенародну справу боротьби за відродження соціалістичного сільського господарства України вніс героїчний робітничий клас республіки. Уже в листопаді 1943 р. бюро Харківського обкому партії схвалило звернення директорів промислових підприємств Харкова про взяття заводами шефства над МТС області. Промислові підприємства індустріального Харкова здійснювали шефство над 65 МТС. Один тільки Харківський тракторний завод подавав шефську допомогу трьом машинно-тракторним станціям області.

Велику допомогу МТС і колгоспам подали робітники Придніпров'я. На заводах Дніпропетровська було розміщено багато замовлень на виготовлення запасних частин для МТС. Заводи ім. Петровського, ім. К. Лібкнехта та інші весною 1944 р. направили в райони області значну кількість кваліфікованих робітників для ремонту сільськогосподарських машин. Крім того, промислові підприємства Дніпропетровської області виділили *для МТС і МТМ 166 т* сталі, сортового та шинного заліза, а також ливарного чавуну.

Ініціатором організації шефства промислових підприємств над МТС в Запорізькій області виступив завод «Комунар». Обласний комітет партії в постанові від 15 грудня 1944 р. «Про організацію шефства підприємств

над МТС» схвалив патріотичний почин комунарців. 33 промислових підприємства і організації області здійснювали шефство над машинно-тракторними станціями.

Колективи промислових підприємств, будівельних організацій і залізничники України в роки війни подавали шефську допомогу 996 МТС і близько 25 тис. колгоспів республіки.

Відчутною була їх допомога в проведенні сільськогосподарських робіт. 16 тис. робітників і службовців міста-героя Одеси працювали літом 1944 р. на збиранні врожаю в колгоспах області. Понад 9 тис. трудящих міст Запоріжжя, Бердянська і Мелітополя допомагали колгоспникам області збирати врожай 1944 р. Партійна організація столиці республіки міста-героя Києва мобілізувала на збиральні роботи в колгоспах 28 тис. чоловік, Дніпропетровська парторганізація — 43 тис., а Харківська — 26 тис. чоловік.

Велику допомогу колгоспам області подали робітники Харкова і в 1945 р. Під час жнив робітники харківських підприємств відправили на село 50 пересувних автомайстерень, Харківський тракторний завод відправив у сільські райони 10 ремонтних бригад по 25 чоловік кожна. Крім того, 13 тис. робітників і службовців промислових підприємств та установ міста взяли участь у збиранні врожаю.

Широка допомога робітничого класу України колгоспному селянству республіки у відбудові соціалістичного господарства — яскравий прояв полум'яного патріотизму радянських людей, свідчення міцності союзу робітничого класу і колгоспного селянства, їх нерозривної дружби. Ця допомога була новим підтвердженням надзвичайної сили і життєвості радянського суспільного і державного ладу, життєвості і непереможності колгоспного ладу.

Натхнені величезною безкорисливою допомогою народів нашої країни, колгоспники Радянської України під керівництвом Комуністичної партії проявили небачений трудовий героїзм в боротьбі за ліквідацію наслідків війни і «господарювання» німецько-фашистських окупантів.

Після вигнання окупантів в українському селі була проведена велика робота по відродженню соціалістичного сільського господарства. Уже до квітня 1945 р. відновили свою роботу 1187 МТС, 26 448 колгоспів [1]. Колгоспники України добились серйозних успіхів у боротьбі за організаційно-господарське зміцнення колгоспів, за відродження соціалістичного землеробства. В 1945 р. в республіці уже було освоєно 76% довоєнних посівних площ. Посівна площа зернових становила 84%. Колгоспники України засіяли в 1945 р. понад 5 млн. *га* ранніх колосових культур. Це на 1,8 млн. *га* більше, ніж було засіяно в 1944 р. Тільки приріст посівної площі УРСР за 1945 р. майже дорівнював всій довоєнній посівній площі таких країн (взятих окремо), як Австрія, Греція, Данія, Фінляндія, і приблизно в два рази був більшим за посівну площу Бельгії, Голландії і Норвегії (взятих окремо).

---

[1] Архів Міністерства сільського господарства УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 41, арк. 5; «Известия», 22 травня 1945 р.

На збиранні врожаю. Колгосп «Нове життя», Київська область.

Мобілізувавши всі наявні виробничі можливості для найкращого запровадження агротехнічних заходів, тисячі колгоспів, багато районів і цілі області в несприятливих метеорологічних умовах, при недостатній кількості тяглових сил уже в 1944—1945 рр. перевиконали встановлений державний план урожайності. Так, колгоспи Донецької області в 1945 р. перевиконали план урожайності зернових культур на 39%, Дніпропетровської — на 8, Полтавської — на 5%.

Багато передових колгоспів і бригад одержали стопудові врожаї зернових культур. Чимало колгоспів і бригад виростили по 200 *ц* і більше цукрових буряків з гектара. А ланки видатних майстрів бурякосіяння Ганни Кошової, Олександри Кругляк, Олени Гонкало, Марії Лисенко, Катерини Андрощук і сотні інших ланок зібрали в 1945 р. урожай цукрових буряків по 300—400—500 *ц* і більше з гектара. Багато передовиків колгоспних ланів добилися високих врожаїв і інших технічних культур.

Україна уже в ході Великої Вітчизняної війни значною мірою поновила своє місце по виробництву найважливіших продовольчих культур. Питома вага Української РСР в колгоспних посівах основних сільськогосподарських культур становила в % до загального їх виробництва в країні [1]:

Культури	1940 р.	1945 р.
Зернові	16,8	18,2
Картопля	18,4	18,2
Цукрові буряки	68,2	57,3

[1] Див. Ю. В. Арутюнян. Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны. М., 1963, стор. 296.

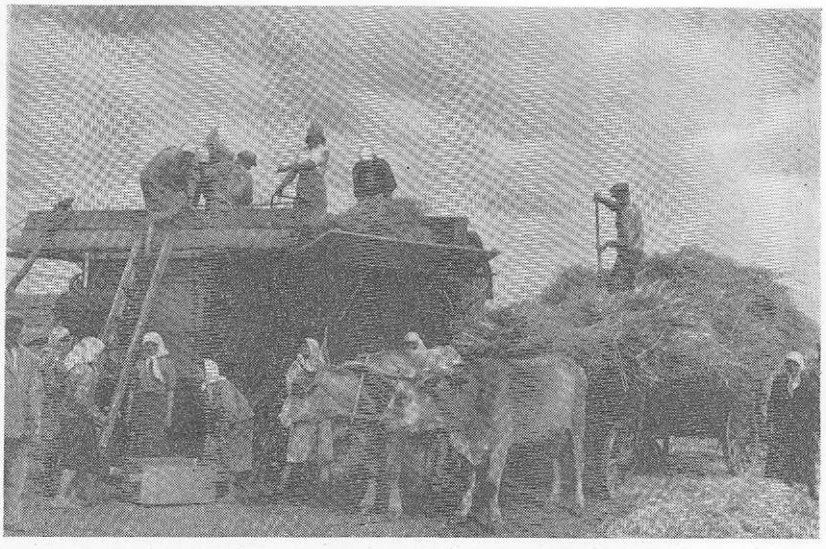

Молотьба. Колгосп ім. Леніна. Таращанський район, Київська область.

Визначних успіхів було досягнуто і у відродженні колгоспного тваринництва в роки Великої Вітчизняної війни. Цей період характерний надзвичайно високими темпами зростання поголів'я худоби. На 1 січня 1946 р. в колгоспах України було організовано 26 362 тваринницькі ферми великої рогатої худоби, 22 305 свиноферм, 21 893 вівцеферми, 22 853 птахоферми. В більшості районів республіки кожен колгосп уже мав по 3 тваринницькі ферми, понад 80% господарств мали свинарські і вівчарські ферми. На колгоспних фермах поголів'я рогатої худоби зросло до 2180 тис. голів, що вже становило порівнюючи з 1940 р. 65,8%. На кінець 1945 р. ферми нараховували 637 тис. свиней, 894 тис. овець, 3545 тис. домашньої птиці.

Отже за 1943—1945 рр. темп приросту колгоспного тваринництва в республіці був значно вищий, ніж у довоєнний період. Так, наприклад, тільки за 1945 р. приріст поголів'я великої рогатої худоби становив 571 тис. голів, тоді як в 1934—1940 рр.—355 тис. голів. Також швидкими темпами зростало поголів'я тварин в особистому користуванні колгоспників, відповідно приріст дорівнював 213 тис. і 137 тис. голів [1]. Це дало можливість уже в 1945 р. виробити 50% довоєнної кількості м'яса.

Всі ці успіхи яскраво демонструють величезні можливості, закладені в колгоспному ладі.

---

[1] О. П. Канєвський, Відбудова і розвиток сільського господарства УРСР, Київ — Харків, 1947, стор. 63.

Старі косарі на покосі сіна для потреб Червоної Армії. Колгосп «Плуг і Молот», Балаклейський район, Харківська область.

Оцінюючи значення відбудовних робіт на Україні, газета «Правда» 26 червня 1944 р. писала: «Понад два роки наша країна воювала без Донбасу і його вугілля, без Криворіжжя та його залізної руди, без Нікополя і його марганцю, без України та її хліба, м'яса і цукру... Як же зросли наші сили тепер, коли до могутньої промисловості Сходу було додано відбудовану промисловість районів Радянського Союзу, які були раніше прифронтовими, і коли з кожним днем розширюється могутність відбудованого господарства визволених земель».

Так, героїчними зусиллями всіх братніх народів СРСР під керівництвом Комуністичної партії відроджувалось соціалістичне сільське господарство України. Швидкі темпи відродження колгоспного виробництва республіки ще в ході війни, в 1943—1945 рр., обумовились могутнім розвитком економіки всього Радянського Союзу, трудовим подвигом всіх радянських людей, що прийшли на допомогу Радянській Україні. В їх братерській допомозі яскраво відбилась сила морально-політичної єдності радянського народу, дружби народів, радянського патріотизму.

Колгоспне селянство, як і робітничий клас і весь радянський народ, виступило активною силою в боротьбі з наслідками німецько-фашистської окупації. Комуністична партія неодноразово підкреслювала, що в роки Великої Вітчизняної війни колгоспне селянство проявило небувалу в історії села свідомість загальнонародних інтересів. Видатний діяч Комуністичної партії і Радянської держави М. І. Калінін вказував, що «...не говорячи вже про робітничий клас, в якому ми ніколи не сумнівалися,

Сівба на полях колгоспу Чонгар, Геніческий район, Херсонська область.

ми побачили, що й колгоспне селянство в хвилину небезпеки здатне на такий же героїзм, що й воно може проявити величезні творчі сили» [1].

Організоване в роки Великої Вітчизняної війни відродження соціалістичного сільського господарства звільнених районів країни дало можливість Радянській державі, керованій Комуністичною партією, забезпечити продуктами харчування і армію, і населення міст за рахунок внутрішніх ресурсів.

Відомо, що за 1941—1944 рр. нашою країною було заготовлено лише зерна 4264 млн. пудів [2]. В розв'язання цієї справи значний вклад внесло і колгоспне селянство Радянської України.

ПАТРІОТИЧНИЙ РУХ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА ЗА ПОДАННЯ ВСЕБІЧНОЇ ДОПОМОГИ ФРОНТУ

З початком визволення території республіки від німецько-фашистських загарбників одночасно з відбудовою сільськогосподарського виробництва колгоспники подавали також велику допомогу військам Діючої Армії, фронту. Вони виконали величезний обсяг робіт по будівництву оборонних об'єктів, аеродромів та інших воєнних споруд, по відбудові мостів, по ремонту і впорядкуванню шляхів сполучення.

[1] М. Калінін. Деякі питання партійно-політичної роботи на селі. — «Партробітник України», 1945, № 5-6, стор. 19.

[2] Н. Вознесенский. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. М., 1948, стор. 90.

Колгоспники взяли активну участь в обладнанні госпіталів і в створенні найкращих умов для лікування поранених воїнів Червоної Армії, надавали допомогу інвалідам Великої Вітчизняної війни, сім'ям фронтовиків. Значним був їх вклад у поповнення фонду оборони країни.

Мобілізуючи колгоспників на виконання цієї важливої для зміцнення обороноздатності країни, для піднесення морального стану воїнів Червоної Армії роботи, партійні та радянські організації керувались ленінськими вказівками про те, що «...всяка допомога, подана в тилу червоноармійцям, негайно перетворюється в посилення Червоної Армії, в зміцнення їх настрою... і в збільшення наступальної здатності» [1].

В своєму русі на захід війська Діючої Армії переборювали величезні труднощі. Під час окупації та при відступі німецько-фашистські загарбники зруйнували шляхове господарство. Вони зіпсували переважну більшість шляхів, знищили багато мостів, шляхових споруд. В таких умовах війська повинні були витрачати значні сили на будівництво мостів, шляхів сполучення. Під час весняного та осіннього бездоріжжя та снігопадів утруднювалось постачання фронту всього необхідного для життя та ведення бойових дій. Тому допомога населення у відбудові та ремонті мостів, впорядкуванні шляхів сполучення, очищенні їх зимою від снігових заметів була дуже важливою для успішного виконання завдань, що стояли перед військами. Вважаючи відбудову мостів і шляхів головним і основним у наданні допомоги Червоній Армії в її просуванні на захід, ЦК КП(б)У і РНК УРСР у своїх постановах визначали основні завдання партійних і радянських організацій по мобілізації населення на виконання першочергових завдань у галузі відбудови шляхового господарства.

В першу чергу відбудовні роботи планувались на головних напрямах, що вели на фронт, а потім — що зв'язували окремі райони. Найважливіші маршрути шляхів для приведення їх в проїжджий стан і підтримання на них порядку закріплювались за районами.

Відповідно до постанов партії та уряду України, обкомів КП(б)У та облвиконкомів депутатів трудящих, райкоми партії та райвиконкоми депутатів трудящих закріпляли ділянки шляхів за колгоспами, зобов'язували правління колгоспів створювати шляхові бригади, на які покладались обов'язки підтримувати закріплені за ними ділянки в проїжджому стані. Для відбудови зруйнованих мостів та інших об'єктів шляхового господарства виділялась робоча сила, необхідні транспортні засоби.

Шляхові колгоспні бригади повинні були формуватись з 8—12 чоловік і мати в своєму розпорядженні підводу для перевезення необхідних будівельних матеріалів. Насправді у зв'язку з нестачею робочої сили й тягла в таких бригадах було менше людей і не кожна бригада мала транспортні засоби. В Сумській області, наприклад, в першому кварталі 1945 р. колгоспних шляхових бригад було 1081, в них нараховувалось 4596 членів і 761 підвода. Та бригади успішно справлялись з поставленими перед ними завданнями.

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 275.

Незважаючи на значні труднощі в постачанні об'єктів матеріалами (в основному їх доводилось вишукувати на місцях), відбудова важливих мостів і шляхів у республіці здійснювалась у короткі строки, значно перевиконувався встановлений обсяг робіт. Так, висоководний міст через р. Ольхівку (Луганська область) довжиною 60 погонних метрів було побудовано за 6 днів. Силами колгоспників с. Михайлівки Новоаструханського району Луганської області за 6 днів відбудовано зірваний ворогом міст через р. Борову довжиною 26 *м*. В Запорізькій області на 20 грудня 1943 р. населення побудувало і відбудувало мостів довжиною на 823,7 *м* замість 200, передбачених за планом. На 20 серпня 1943 р. у Луганській області місцеве населення спорудило 211 мостів — загальною довжиною 5008 погонних метрів, відремонтувало 375 мостів довжиною 4061 *м*, побудувало 189 нових труб довжиною 1715 *м*, відремонтувало 142 труби довжиною 1289 погонних метрів. По республіці прокладено 611 *км* нових шляхів і відремонтовано 5318 *км*. На виконання цих робіт і на утримання шляхів у проїжджому стані за цей час було витрачено 649 820 людино-днів і 39 525 коне-днів [1].

У весняне і осіннє бездоріжжя та взимку населення перевозило до фронту різноманітні вантажі, доставляло на передній край боєприпаси та озброєння. Коли йшли бої за Дніпро, в межах дій 52-ї Армії, що входила до складу Степового фронту, боєприпаси доставляли 2952 парокінні підводи колгоспів Полтавщини. 500 підвід колгоспів Чернігівської області у жовтні — грудні 1943 р. перевозило боєприпаси для воїнів Центрального фронту. Під час зимових операцій 1943—1944 рр. населення розчистило від снігу понад 10 тис. *км* шляхів, що вели до передової лінії фронту. Тисячі людей, особливо в періоди бездоріжжя, сприяючи швидкому просуванню військових частин на захід, переносили озброєння та боєприпаси.

З початком вигнання фашистських військ проводилась велика робота по мобілізації населення, в тому числі і великої кількості колгоспників, на укріплення оборонних споруд, відбудову аеродромів та інших об'єктів оборонного призначення. Для виконання цих робіт залучалось також багато транспортних засобів колгоспів та тракторів МТС. Така допомога армії була дуже важливою і потрібною. Війська вивільнялись від виконання великого обсягу роботи, необхідної для закріплення звільненої від ворога території, воїни зберігали свої сили для проведення наступальних боїв, командування вигравало час для підготовки нових наступальних операцій.

В кожній області (коли фронт проходив поблизу) на будівництві оборонних рубежів працювали десятки тисяч чоловік місцевого населення. В березні 1943 р. 20 500 колгоспників восьми районів Харківщини споруджували оборонні укріплення в межах дій військ Воронезького фронту. 50 тис. колгоспників Луганщини разом з воїнами Південно-Західного та Південного фронтів брали участь у спорудженні лі-

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 31, спр. 4, арк. 13, спр. 7, арк. 146.

ній оборони. Починаючи з травня 1943 р., на будівництві оборонних споруд щоденно працювало понад 32 тис. чоловік і 388 колгоспних підвід.

Вдячні Червоній Армії за визволення з-під ярма фашистських загарбників, колгоспники працювали на будівництві оборонних рубежів з великим напруженням. Багато з них значно перевиконували встановлені на цих роботах норми. Селянин з артілі ім. Леніна Дворічанського району Харківської області С. Нестеренко на будівництві оборонних рубежів працював 60 днів і виконав завдання на 210%. Колгоспниця артілі ім. Андрєєва цього ж району М. Грайворонська шестидесятиденну норму виконала на 225%.

Іноді людям доводилось працювати у складних умовах, під вогнем ворога. Так, наприклад, успішно і швидко виконали термінове і відповідальне завдання командування військової частини комсомольці колгоспу «Заповіт Леніна» Савинського району Харківської області. Вони вночі, на передовій лінії, побудували укріплені точки.

Тих, хто відзначився на спорудженні оборонних рубежів, воєнні органи нагороджували бойовими орденами та медалями. Військова Рада Південно-Західного фронту наприкінці липня 1943 р. за зразкове виконання завдань по спорудженню оборонних рубежів та проявлену при цьому доблесть і мужність нагородила 20 партійних та радянських працівників та 122 колгоспників Луганської та Харківської областей.

Під час війни колгоспники брали активну участь і у підготовці аеродромів до роботи в зимових умовах.

В міру просування радянських військ на захід на визволеній території республіки створювалась велика кількість госпіталів. Повсюдні руйнування, заподіяні фашистськими варварами житловим будинкам, школам та іншим приміщенням, створювали величезні труднощі у цій справі. В тих складних умовах швидке обладнання госпіталів і їх нормальна робота можливі були тільки при активній допомозі населення.

Партійні організації залучали трудящих до роботи по транспортуванню поранених з поля бою, по обладнанню приміщень госпіталів, до обслужування тих, хто перебував на лікуванні, та до виконання іншої необхідної роботи.

Для координації зусиль партійних, радянських і комсомольських організацій, воєнних органів та працівників охорони здоров'я у справі надання допомоги військово-медичним закладам для кращого лікування поранених воїнів у березні 1943 р. була створена республіканська комісія допомоги пораненим та хворим бійцям і командирам. Створювались також обласні, міські та районні комісії. До їх складу входили представники партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів, військкоматів та органів охорони здоров'я.

Велика робота партійних організацій по роз'ясненню значення допомоги потерпілим у боях з фашистськими загарбниками знаходила палкий відгук у працівників тилу. Вони робили все можливе, щоб створити найкращі умови для їх лікування.

В районах воєнних дій багато жителів виносили поранених з поля бою, допомагали транспортувати їх у тил, у госпіталі. В кожній області

тисячі чоловік брали участь в обладнанні госпіталів — ремонтували приміщення, забезпечуючи їх паливом. Населення передавало в госпіталі ліжка, меблі, посуд, білизну. Тисячі жінок та дівчат доглядали за пораненими, прали та ремонтували білизну. Все це здійснювалось добровільно, на громадських засадах, безплатно.

Піклування про поранених бійців та командирів набуло форми постійного шефства окремих колективів трудящих над госпіталями. Трудящі республіки активно підтримали патріотичний почин колгоспників Тамбовської та Івановської областей, які запропонували створити «фонд здоров'я захисників Батьківщини». В цей фонд було внесено великі суми грошей, багато продовольства.

Про те, що допомога населення госпіталям, пораненим та хворим була значною, свідчать численні приклади. В 1944 р. колгоспники Вінницького району Вінницької області передали пораненим, які перебували на лікуванні в підшефних госпіталях, різного продовольства на суму близько 4 млн. крб. Трудящі Київської області з часу звільнення і до грудня 1944 р. госпіталям та пораненим воїнам передали 65 *т* борошна, круп, хліба; 1441,5 *т* різних овочів, 193,5 тис. штук яєць і багато іншого продовольства; 13 тис. комплектів одягу; 35 тис. предметів домашнього вжитку і посуду; 2314 предметів меблів; для придбання обладнання госпіталям передано 761 375 крб.[1] В багатьох районах республіки утримання госпіталів здійснювалось за рахунок населення.

Шефи надавали госпіталям не тільки матеріальну і продовольчу допомогу, а й проводили серед тих, хто перебував на лікуванні, культурно-масову роботу: читали газети та журнали, художню літературу, розповідали, як організовано в містах і селах відбудовчі роботи. Самодіяльні та творчі колективи давали концерти, показували спектаклі.

Проявляючи велику турботу про воїнів, що перебували на лікуванні, працівники тилу надсилали для них велику кількість різноманітних подарунків. Колгоспники виділяли з власних запасів багато продовольства. Часто вручення цих подарунків приурочувалось до великих радянських свят. Так, в районах Київської області до 26-ї річниці Червоної Армії та до дня 1 Травня 1944 р. було зібрано 35 *т* різних продуктів. А з часу звільнення і до грудня 1944 р. трудящі Київської області вручили пораненим та хворим воїнам 53 тис. індивідуальних подарунків.

Багато продовольства, виробів з тютюну, білизни, теплих речей та ін. дарували колгоспники фронтовикам. Ці подарунки передавались спеціально виділеними делегаціями трудящих.

У Луганській області на 20 травня 1943 р. фронтовикам було надіслано 42 209 посилок. Трудящі Харківщини зібрали новорічних подарунків наприкінці 1943 р. і в 1944 р.— до 26-ї річниці Червоної Армії — загальною вагою 67 *т*.

Трудящі надсилали воїнам листи і закликали їх безстрашно боротися з ненависним ворогом, брали зобов'язання надавати всебічну допомогу фронту.

[1] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 6/1, спр. 14, арк. 167.

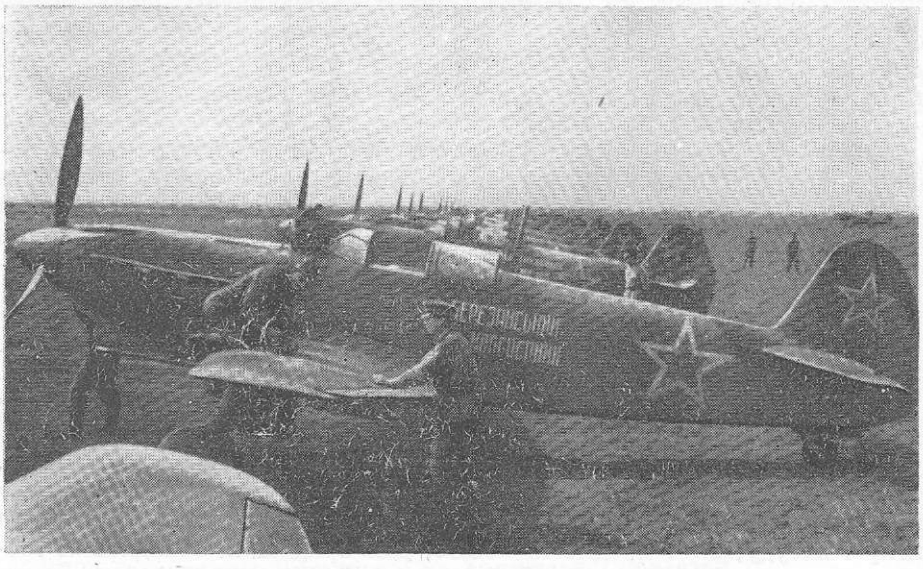

Ескадрилья винищувачів, подарованих Червоній Армії колгоспниками Березанського району Київської області.

Колгоспники артілі ім. 22 червоних партизанів Вознесенського району Миколаївської області у листі до воїнів писали: «Дорогі генерали, офіцери і бійці 3-го Українського фронту, бийте і далі німецьких катів, а ми також не пошкодуємо своїх сил, щоб і надалі ще міцніше допомагати вам всім необхідним...»

Особовий склад військових частин тримав постійний зв'язок з працівниками тилу. Захисники Вітчизни надсилали колективні та індивідуальні листи, делегації військових частин, армій, фронтів приїжджали в міста і села і виступали на мітингах і урочистих зборах трудящих, зльотах передовиків виробництва. Вони розповідали, як б'ють ненависного ворога, і просили трудівників тилу працювати так, щоб забезпечити армію всім необхідним, допомогти воїнам виконати свій обов'язок — розгромити ворога.

Листи з фронту обговорювались на зборах та мітингах трудящих, використовувались у масово-політичній роботі. Такі зв'язки фронтовиків з населенням мали великий вплив на зміцнення тилу, на піднесення трудової активності робітників і колгоспників.

З початком визволення радянської землі від німецько-фашистських загарбників з новою силою відновився рух за поповнення фонду оборони країни. Незважаючи на те, що народне господарство республіки було зруйноване, а населення пограбоване, Радянська держава одержувала від трудящих України велику допомогу грошима та продовольством.

Як тільки відступили останні фашистські підрозділи, комсомольці станиці Луганської Луганської області розпочали збір коштів на будівництво танка «Визволитель» і за три дні зібрали 30 тис. крб.[1] На 25 лютого 1943 р. в перших визволених районах Луганської, Харківської та Донецької областей у фонд оборони було внесено 4104,7 тис. крб. готівкою і на 821,5 тис. крб. облігацій державних позик[2].

У квітні 1943 р. трудівники артілі «Комунар» Новопсковського району Луганської області звернулись до колгоспників звільнених районів з пропозицією створити з власних запасів продовольчий фонд Червоної Армії. В кожній області серед трудящих села були ініціатори внесення великих сум на будівництво танкових колон. Колгоспники засівали понад план значні площі, врожай з яких вони передавали у фонд оборони.

Внески радянських патріотів у фонд оборони були значними. Весною 1943 р. хлібороби Харківської області внесли у продовольчий фонд перемоги 1,5 млн. пудів зерна, 22 тис. *ц* м'яса, тисячі тонн овочів та іншого продовольства, Луганської області — 550 тис. пудів зерна, 114 тис. пудів насіння соняшника, 155,8 тис. пудів м'яса, 160 тис. пудів овочів і картоплі, 247 тис. *л* молока, 347,8 тис. штук яєць.

Великими були також внески колгоспників на будівництво бойової техніки. Передаючи кошти у фонд оборони, вони просили будувати бойові машини для своїх земляків, синів, братів або чоловіків, які боролись з ворогом. Так, на заощадження голови колгоспу ім. Петровського Артемівського району Донецької області І. Покашевського, було побудовано бойовий літак і передано його сину, льотчику Івану. Другому сину Покашевського — Володимиру дозволили літати на цьому літаку стрільцем-радистом. Колгоспниця артілі ім. Кірова Старобільського району Луганської області О. Ромашко внесла на озброєння взводу, яким командував її чоловік, 30 тис. крб.

У червні 1944 р. трудящі Марківського району Луганської області зібрали 600 тис. крб. і на 200 тис. крб. облігацій державних позик на озброєння одного з підрозділів військ їх земляка — командуючого 2-м Прибалтійським фронтом А. І. Єременка. Колгоспники цього району Базалей, Проненко, Дерев'янченко внесли по 100 тис. крб. на будівництво літаків для частин фронту, якими командував А. І. Єременко.

Грізні бойові машини і озброєння, побудовані на кошти радянських патріотів, передавались воїнам в урочистій обстановці, на мітингах, в присутності працівників тилу. Передаючи бойову техніку захисникам Вітчизни, трудящі наказували їм нещадно громити фашистських загарбників. 20 грудня 1943 р. на мітингу, присвяченому передачі трьох винищувачів, що були придбані на заощадження колгоспників артілі «Третій вирішальний» Дворічанського району Харківської області О. Д. Власенка, Г. З. Безсмертного, Г. М. Козирєва, Власенко сказав: «Сили народні невичерпні — літаків ще дамо. Бийте ж, дорогі сини, фашистських поневолювачів до повного їх знищення. Несіть на цих крилах помсту ворогу,

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 37, спр. 3, арк. 33.
[2] «Український історичний журнал», 1962, № 3, стор. 58.

Колгоспник артілі «Третій вирішальний» Харківської області О. Д. Власенко передає представникам Червоної Армії літак, збудований на його кошти.

свободу людям». Свого слова він дотримав — восени 1944 р. на його кошти було придбано ще два винищувачі з написами: «Від колгоспника Власенка».

В урочистій обстановці, на фронті, 30 квітня 1944 р. делегація трудящих Житомирської області передала 30 бойових танків окремому танковому з'єднанню Героя Радянського Союзу полковника І. Г. Якубовського, яке особливо відзначилось у боях за визволення Житомирщини. У складі делегації були: колгоспник І. М. Ткачук, який першим в області вніс кошти на будівництво танка, комсомолки-колгоспниці Г. Маєвська і Л. Кошкарьова, які разом з подругами на власні заощадження придбали танк.

Один з підрозділів танкової частини одержав кілька десятків бойових машин, побудованих на кошти, внесені трудящими Сумської області на танкову колону «Колгоспник Сумщини». Командир підрозділу О. Бугаєнко одержав танк, збудований на кошти Г. О. Радіної — голови колгоспу «Третій вирішальний» Роменського району Сумської області.

О. Бугаєнко написав Радіній листа, в якому повідомляв, що він поклявся і дав слово своєму командуванню нещадно давити гусеницями своєї машини фашистів, і запевняв Радіну, що кошти, які вона внесла до фонду оборони, не пропадуть даремно, за них німецькі окупанти поплатяться кров'ю і своєю шкурою.

У 1944 р. серед працівників сільського господарства республіки розгорнулось соціалістичне змагання за дострокове (до 25 жовтня) виконання державного плану хлібопоставок і здачу до 4 листопада понад план у фонд Червоної Армії 15 млн. пудів хліба. Беручи на себе такі зобов'я-

зання, працівники сільського господарства звернулись до колгоспників, працівників МТС та радгоспів, спеціалістів сільського господарства СРСР із закликом розгорнути соціалістичне змагання за дострокове виконання обов'язкових поставок і понадпланову здачу продовольства у фонд Червоної Армії з власних запасів та громадських фондів. Цей патріотичний почин було підхоплено працівниками сільського господарства всього Радянського Союзу.

Колгоспники багатьох артілей і районів показали чудові зразки боротьби за забезпечення країни продовольством. Колгосп «Червоний хлібороб» Магдалинівського району Дніпропетровської області, який мав лише 150 працездатних, включаючи підлітків та старих, до 15 серпня 1944 р. виконав план хлібопоставок, а потім понад план у фонд перемоги здав понад 37 тис. пудів зерна. На кожного члена колгоспу припадало близько 250 пудів понадпланового хліба. Колгоспники Градизького району Полтавської області понад план у фонд Червоної Армії здали понад 400 тис. пудів зерна. А всього у 1944 р. вони здали державі на 300 тис. пудів хліба більше, ніж до війни.

Працівники сільського господарства з честю виконали свої зобов'язання. Всього з урожаю 1944 р. вони здали понад план у фонд оборони 33 млн. пудів зерна, близько 16 млн. пудів картоплі та багато іншого продовольства. Враховуючи різке зменшення валових зборів зернових та інших культур в країні за роки війни, такі добровільні внески у фонд Червоної Армії були неоціненним вкладом працівників сільського господарства у загальну справу боротьби проти ворога.

Важливою формою допомоги державі у фінансуванні воєнних витрат була участь трудящих у підписці на позики та в реалізації грошово-речових лотерей.

Підписка колгоспників на позики і розповсюдження серед них квитків грошово-речових лотерей проходила організовано, з перевиконанням бюджетних передбачень, особливо по підписці на позики. Підписуючись на Третю державну позику, колгоспник артілі «Новий шлях» Карлівського району Полтавської області Х. Ходан висловив думки багатьох колгоспників, заявивши: «Я люблю свою Батьківщину, а тому нічого не шкодую, щоб допомогти нашій рідній армії швидше розгромити німецькі полчища і вигнати їх з нашої священної землі. Вношу 100 тис. крб. і від усієї душі бажаю: нехай мої кошти стануть грізною силою в загальній справі перемоги над ворогом» [1].

З часу звільнення України від німецько-фашистських загарбників і до кінця війни радянська держава одержала від населення республіки значні суми. У фонд оборони було внесено 859 млн. крб.[2], в 1943—1944 рр. серед трудящих республіки було реалізовано квитки грошово-речових лотерей на значні суми. Тільки в 1944 р. при плані 730 млн. крб.[3] було розповсюджено квитків на 738 817 тис. крб. З цієї суми кол-

[1] «Зоря Полтавщини», 9 травня 1944 р.
[2] «Сьома сесія Верховної Ради УРСР». Стенографічний звіт. К., 1946, стор. 126.
[3] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 16, спр. 82, арк. 51.

госпники придбали квитків на 514 380 тис. крб. Кошти трудящих використовували на бойову техніку, озброєння.

Колгоспне селянство брало активну участь у наданні різноманітної допомоги інвалідам Вітчизняної війни, дітям-сиротам, сім'ям фронтовиків. Турботи про тих, хто потерпів у боях за Батьківщину, про сім'ї фронтовиків набували воєнно-політичного значення. Воїни на фронті були спокійні за близьких їм людей. Впевнені в тому, що їх рідних не залишають без допомоги, вони спрямовували всі свої зусилля і енергію на розгром ворога.

Громадськість гаряче відгукнулась на заклики партії і уряду оточити увагою та піклуванням сім'ї фронтовиків, інвалідів війни, дітей-сиріт. Любов до синів, братів і батьків, які проливали кров у боях за свободу і незалежність Батьківщини, народ переніс на їх сім'ї. До коштів, які виділялись їм державою, на місцях були знайдені можливості додаткового постачання їх продовольством і предметами першої необхідності, надавалась і інша допомога.

За 1944 і 5 місяців 1945 р. у фонд допомоги сім'ям військовослужбовців, інвалідів війни, дітей-сиріт було внесено близько 100 млн. крб. [1], багато продовольства, домашніх речей. У 1944 р. колгоспники внесли у цей фонд 879 тис. трудоднів [2]. Велику матеріальну допомогу було надано тим, хто проживав у сільській місцевості, з колгоспних кас взаємодопомоги.

Участь колгоспного селянства у патріотичному русі за надання всебічної допомоги фронту, захисникам Батьківщини та їх сім'ям була яскравим проявом єдності фронту і тилу, могутності колгоспного ладу.

Героїчні сторінки вписало колгоспне селянство України у відродження соціалістичного сільського господарства. Результат відродження колгоспного ладу, як і відбудова всієї економіки, свідчить про те, що соціалістична система господарства дала можливість навіть в умовах війни досягти видатних успіхів у відбудові і розвитку народного господарства країни. Соціалістичний лад, керівництво Комуністичної партії, дружба народів СРСР, самовіддана праця радянських людей були основою цих великих успіхів.

---

[1] Архів Міністерства соціального забезпечення УРСР, 1945, в'язка № 1, спр. 20, арк. 31.

[2] Сьома сесія Верховної Ради УРСР. Стенографічний звіт. К., 1946, стор. 130.

РОЗДІЛ VIII

КОЛГОСПНЕ СЕЛЯНСТВО РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У РОКИ ЧЕТВЕРТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

ВІДБУДОВА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ КОЛГОСПНОГО ВИРОБНИЦТВА

Успішне завершення Великої Вітчизняної війни, повний розгром гітлерівської Німеччини і поразка імперіалістичної Японії піднесли на небачену висоту престиж Радянського Союзу на міжнародній арені. Наша країна дістала можливість вступити в період мирного розвитку, очоливши сили демократії і соціалізму.

Перед Комуністичною партією, Радянським урядом і всім радянським народом постали надзвичайно складні завдання.

По-перше, швидко відбудувати народне господарство на раніше окупованій території, забезпечити високі темпи нагромадження для дальшого розширеного відтворення, щоб створити умови для завершення будівництва соціалізму і переходу до будівництва комунізму.

По-друге, перевести багато промислових підприємств на випуск мирної продукції, визначити нові пропорції в розвитку економіки, перерозподілити основні і оборотні фонди та робочу силу між різними галузями господарства, демобілізувати великі контингенти Радянської Армії, перекваліфікувати і навчити новим професіям значну кількість трудящих.

Першим кроком на шляху до здійснення цієї мети був четвертий п'ятирічний план, затверджений Верховною Радою СРСР 18 березня 1946 р.

Основні завдання цього плану полягали в тому, щоб відбудувати потерпілі райони країни, відновити довоєнний рівень промисловості і сільського господарства і потім перевершити цей рівень у значних розмірах.

Головна увага зверталася на відбудову й дальший розвиток важкої промисловості і залізничного транспорту, від чого залежав успіх відбудови й розвитку усього народного господарства нашої країни.

Відповідно до Закону про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР за 1946—1950 рр. Держплан Української РСР розробив проект п'ятирічного плану республіки, який у серпні

1946 р. був схвалений Політбюро ЦК КП(б)У і затверджений VIII сесією Верховної Ради УРСР як Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946—1950 рр.

П'ятирічним планом передбачався загальний обсяг централізованих капітальних робіт в народному господарстві СРСР на суму 250,3 млрд. крб. (у кошторисних цінах 1945 р.), а по народному господарству УРСР — в розмірі 49 500 млн. крб., в тому числі по господарству республіканського підпорядкування — 5469 млн. крб.

Капіталовкладення в народне господарство республіки у четвертій п'ятирічці на 21,2% перевищували капіталовкладення у першій і другій п'ятирічках, разом узятих. Вони приблизно в 2,5 раза перевищували обсяг капіталовкладень, відпущених на період третьої п'ятирічки.

Найважливішим завданням сільського господарства республіки у четвертій п'ятирічці було всебічне підвищення врожайності і збільшення валового збору сільськогосподарських продуктів на основі підвищення культури землеробства і використання досягнень передової агрономічної науки. Законом передбачалась повна відбудова землеробства і тваринництва, освоєння всіх орних земель.

Після його опублікування партія й уряд прийняли ряд постанов, у яких були розроблені і при повній підтримці робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції здійснені численні заходи по відбудові матеріально-технічної бази сільського господарства і організаційно-господарському зміцненню колгоспів. Умовою відбудови і зміцнення колгоспів, освоєння ними довоєнної посівної площі, підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва була механізація колгоспного виробництва.

З перших же днів визволення районів від окупантів Радянський уряд надавав трудівникам сільського господарства велику допомогу тракторами, сільськогосподарськими машинами і запасними частинами до них, пальним. Тільки до березня 1947 р. в республіку було прислано 11 тис. тракторів, понад тисячу комбайнів, 7 тис. вантажних автомашин.

Величезну ініціативу і трудову активність проявили українські механізатори сільського господарства: з руїн вони відновлювали трактори і пускали їх в експлуатацію.

Уже в 1944 р. відновили свою діяльність майже всі МТС і виконали третину роботи, яку виконували до війни. В 1945 р. тракторний парк збільшився на 16% порівняно з 1944 р., а продуктивність його зросла на 52%.

Щоб швидше відбудувати матеріально-технічну базу сільського господарства, Радянський уряд створив загальносоюзний Наркомат сільськогосподарського машинобудування, якому підпорядкував заводи сільськогосподарських машин, тракторні заводи, а також ряд підприємств ліквідованого Наркомату боєприпасів СРСР.

Міністерство сільськогосподарського машинобудування СРСР, створене на базі реорганізованого Наркомату сільськогосподарського машинобудування, уже в першому півріччі 1946 р. добилося збільшення випуску машин проти другого півріччя 1945 р. більш як у три рази. При

цьому виробництво тракторів зросло на 30%, плугів — майже вдвоє, сівалок — втроє, борін — в 2,5 раза, культиваторів — в 4 рази, запасних частин — майже наполовину.

Продукцію для колгоспів, МТС і радгоспів стали випускати відбудовані цехи заводів сільськогосподарського машинобудування України. Так, харківський завод «Серп і Молот» до 15 грудня 1946 р. випустив 1318 молотарок «МК-1100».

Протягом першого півріччя 1946 р. підприємства союзної, республіканської і місцевої промисловості Української РСР виконали план децентралізованого виробництва запасних частин до тракторів і сільськогосподарських машин на 102,5%. Колгоспи, радгоспи і МТС одержали від промислових підприємств запчастин на суму 13 млн. крб.

Але, незважаючи на ці досягнення, випуск тракторів і сільськогосподарських машин не міг ще задовольнити попиту на них сільського господарства республіки, яке відчувало гостру потребу в технічному оснащенні.

Отже, темпи відбудови колгоспного виробництва залежали, передусім, від відбудови машинно-тракторних станцій, від оснащення їх тракторами, комбайнами та іншими машинами.

Велику допомогу механізаторам у відновленні машинно-тракторних станцій подало колгоспне селянство. Відбудова й спорудження нових МТС у республіці методами народної будови розпочалися з ініціативи колгоспів і МТС Житомирської області. Колгоспники і механізатори Житомирщини вирішили завершити в 1946—1947 рр. відбудову і спорудження виробничих та культурно-побутових приміщень, а також впорядкування садиб машинно-тракторних станцій. Так, на засіданні Ради зруйнованої Ушомирської МТС механізатори, голови артілей і колгоспний актив Коростенського району обговорили план будівництва станції і встановили строки введення в експлуатацію кожного об'єкта. На будівництво з колгоспів була направлена робоча сила і 185 підвід. Спільними зусиллями колгоспники і механізатори споруджували приміщення МТС за типовим проектом.

На серпень 1947 р. колгоспи Житомирської області заготовили і вивезли для МТС 32 тис. $м^3$ лісоматеріалу.

Ініціативу колгоспів Житомирської області активно підтримало селянство всієї України. Так у тісній співдружності робітників машинно-тракторних станцій і колгоспників відбудовувалась матеріально-технічна база колгоспного виробництва, що сприяло зміцненню союзу робітничого класу і колгоспного селянства.

Партія та уряд вжили ряд заходів, спрямованих на підготовку і перепідготовку механізаторських кадрів, на створення для них нормальних побутових умов. Завдяки цьому механізатори виконали одне з найважливіших завдань — значно поліпшили використання техніки [1],

[1] Постанова XVIII Пленуми ЦК КП(б)У.— «Правда Украины», 14 березня 1948 р.; «Колгоспник України», 2 лютого 1946 р.; Народне господарство Української РСР, стор. 317.

про що свідчать дані виробітку на один трактор у післявоєнний період:

Процес	1944 р.	1945 р.	1946 р.
Виробіток на один 15-сильний трактор (у *га*)	333	455	538

Таким чином, у 1946 р. механізатори МТС майже досягли довоєнного виробітку на трактор. Виробіток на один 15-сильний трактор на Україні на 90 *га* перевищував виробіток на один умовний трактор по Радянському Союзу [1].

Незважаючи на посуху 1946 р., значна частина механізаторів у виробничій співдружності з колгоспниками виростила високі врожаї.

Найкращих у республіці успіхів досягла тракторна бригада Старобешівської МТС Донецької області, що обслуговувала колгосп «Запорожець». Її очолювала досвідчена трактористка П. М. Ангеліна. Вона у 1933 р. організувала першу в Радянському Союзі бригаду трактористок. З того часу всю свою енергію і знання П. М. Ангеліна віддавала улюбленій справі. У 1946 р. керована нею бригада всі польові роботи виконала високоякісно і в кращі агротехнічні строки. Завдяки цьому колгосп «Запорожець» одержав по 19,2 *ц* пшениці з гектара на всій площі посіву, а в рільничій бригаді Г. Васильєва вирощено по 30 *ц* озимої пшениці.

Радянський уряд високо оцінив їх успіхи. П. М. Ангеліна і Г. Васильєв були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Урядові нагороди одержали також трактористи В. Ангелін, І. Техтієв, Л. Челпанова та інші передовики сільського господарства.

Непоганих показників у роботі добилась тракторна бригада О. В. Гіталова з Малопомічнянської МТС на Кіровоградщині. Ще до Вітчизняної війни О. В. Гіталов працював бригадиром тракторної бригади. А коли почалася війна, він пішов на фронт. Після її закінчення знову очолив тракторну бригаду і вже в 1946 р. досяг значних успіхів у роботі. Бригада О. В. Гіталова на кожний 15-сильний трактор виробила по 1216 *га* умовної оранки. Два колгоспи, які вона обслуговувала, швидко відбудували зруйноване господарство. Вони одержали в середньому по 13,8 *ц* зерна з гектара. Бригада виконала всі роботи в короткі строки при високій агротехніці.

У півтора—два рази перевиконали свої річні завдання при високій якості робіт трактористи Л. Олійник, П. Чалий, Г. Бондаренко, І. Фуркало, А. Коноваленко з Шполянської МТС та багато інших механізаторів республіки.

Проте в колгоспах не вистачало не тільки тракторів, а й живої тягової сили. Ось чому селяни змушені були на польових роботах використовувати корів із свого допоміжного господарства. Ініціативу в цьому проявили трудівники Житомирської і Кіровоградської областей. Їх підтримало колгоспне селянство всієї республіки. Так, у колгоспах Магда-

[1] «Правда», 7 березня 1947 р.

линівського району Дніпропетровської області щодня в полі працювало близько 1500 корів. Подібне становище було в усіх районах України.

Після лютневого Пленуму ЦК ВКП(б) (1947 р.) колективи промислових підприємств посилили допомогу сільському господарству. Вони збільшили випуск тракторів, сільськогосподарських машин і запасних частин до них, підвищили якість сільськогосподарської техніки, активізували шефство над колгоспами, радгоспами і МТС.

Тільки в 1947 р. МТС України одержали 10 859 тракторів, 11 086 автомашин, 5289 сівалок і багато інших машин.

Велику технічну допомогу селу надали колективи промислових підприємств Харківської, Київської, Донецької, Дніпропетровської, Луганської, Одеської, Львівської та інших областей Української РСР.

Так, у 1947 і в першому кварталі 1948 р. харківські підприємства децентралізованим шляхом випустили запасних частин до тракторів та інших сільськогосподарських машин на суму 6908 тис. крб. Вони виготовили 3 тис. передплужників, укомплектували для МТС 47 похідних майстерень.

Київські підприємства протягом шести місяців випустили запасних частин для сільськогосподарських машин на суму 110 тис. крб., обладнали для МТС 35 похідних ремонтних майстерень, відправили у сільські райони десятки металообробних верстатів, зварювальних агрегатів, автомашин. 400 робітників київських підприємств брали участь у ремонті сільськогосподарської техніки.

Всебічна допомога соціалістичному сільському господарству з боку колективів промислових підприємств стала вирішальною умовою у подоланні труднощів у сільському господарстві, викликаних війною і посухою 1946 р.

Радянський уряд виділив великі кошти на будівництво і обладнання майстерень при МТС, міжрайонних майстерень капітального ремонту і ремонтних заводів. Завдяки цьому працівники машинно-тракторних станцій України в 1947 р. виконали річний план тракторних робіт, перевиконали завдання по здачі натуроплати і виробили на один 15-сильний трактор 630 *га* умовної оранки проти 538 *га* у 1946 р. У більш стислі агротехнічні строки були проведені весняна й осіння сівба, обробіток посівів, збирання врожаю і зяблева оранка.

За високі показники в роботі сім бригадирів тракторних бригад О. Гіталов, Я. Шульга, С. Бочарник, П. Бортняк, С. Ніколін, І. Бойко та В. Карпенко одержали звання Героя Соціалістичної Праці.

Включившись у соціалістичне змагання з бригадою П. Ангеліної, бригада О. Гіталова досягла найбільшого в Радянському Союзі виробітку — на кожний 15-сильний трактор по 1872 *га* і одержала на площі 165 *га* по 22,4 *ц* жита. Помічник О. Гіталова і п'ять його трактористів були нагороджені орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора.

Бригада Я. М. Шульги з Лебединської МТС зобов'язалась виробити на кожний трактор по 1600 *га*. Своє зобов'язання вона перевиконала і добилася врожаю озимої пшениці по 22,4 *ц* на площі 150 *га*.

По 1500 *га* на трактор виробила бригада Ф. С. Перової з Новоайдарської МТС, одержавши по 16,8 *ц* зернових з гектара.

Хороших показників у роботі досягли бригади Я. Подольного (Ульянівська МТС), А. Федорченка (Сумська МТС), К. Тимошенка (Шаргородська МТС) і багато інших.

У 1948 р. перед машинно-тракторними станціями було поставлено завдання виконати близько двох третин усіх польових робіт у колгоспах.

Виконанню цього завдання сприяло широке розгортання соціалістичного змагання між тракторними і рільничими бригадами. Передові тракторні бригади, наслідуючи приклад колективів ленінградських підприємств, взяли соціалістичні зобов'язання виконати п'ятирічний план за чотири роки. Включившись у Всесоюзне соціалістичне змагання за вирощення високих урожаїв на великих площах, ряд МТС і бригад завоювали почесні місця і були удостоєні високих урядових нагород. 7 директорів МТС, 4 старших агрономи, 3 старших механіки і 11 бригадирів тракторних бригад одержали звання Героя Соціалістичної Праці. Серед них: директори МТС І. Коваль, В. Рибалка, А. Белінський, старші агрономи І. Литовченко і О. Соловйов, бригадири Ф. Петрова, М. Молчанов та ін. Багатьох трактористів нагороджено орденами і медалями.

Тисячі комбайнерів республіки значно перевиконували норми виробітку на збиранні врожаю. В їх числі І. Кирпан, І. Сущенко, Є. Чуйко, І. Луценко, В. Осинченко, Я. Фурс з Херсонської області, Г. Кочетков і С. Дзюба із Запорізької області, А. Поточилов і Л. Гулик з Миколаївської області та багато інших знатних механізаторів, кожний з яких зібрав комбайном урожай з площі 600—700 *га* і намолотив 10—11 тис. *ц* зерна.

Велику трудову активність проявили комсомольці машинно-тракторних станцій. З ініціативи комсомольських організацій у республіці було створено 2800 молодіжних тракторних бригад, з яких 2511 на кінець жовтня 1948 р. виконали і перевиконали річні норми. Молодіжна бригада Івана Захарченка з Котовської МТС Чернігівської області на кожний 15-сильний трактор виробила 1433 *га* умовної оранки. Ще кращих наслідків добилася бригада Леонтія Кушка з Овідіопольської МТС Одеської області. Кожним 15-сильним трактором вона зорала 1642 *га*. Бригада допомогла колгоспові ім. III Інтернаціоналу виростити по 23,5 *ц* зернових на площі 252 *га*.

Змагання за одержання високих урожаїв між тракторними і рільничими бригадами ще більше зміцнило дружбу між колгоспниками і механізаторами. Поряд з цим ширились виробничі зв'язки колгоспного селянства з робітничим класом промислових підприємств. У 1948 р. в країні було випущено більше як у 3 рази тракторів і в 2 рази автомобілів та сільгоспмашин, ніж у 1940 р.

Харківський тракторний завод у липні 1948 р. перевищив на 26,5% довоєнний середньодобовий випуск машин. Завод був відбудований на основі найновішої техніки. Крім Харківського, трактори для сільського господарства України випускали Челябінський, Володимирський і Липецький заводи.

Свято урожаю в колгоспі.

Більше, ніж до війни, почали випускати сільськогосподарських машин харківський завод «Серп і молот», кіровоградський «Червона зірка», запорізький «Комунар», одеський ім. Жовтневої революції.

У травні 1948 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову про передачу Українській РСР тракторів і сільськогосподарських машин, які випускаються надпланово в 1948 р. заводами, розміщеними на Україні, згідно з якою сільському господарству УРСР було передано 707 тракторів, 234 комбайни, 329 молотарок і багато іншої сільськогосподарської техніки.

Порівняно з 1940 р. МТС у 1948 р. одержали більше тракторів у 6 раз, комбайнів — у 1,5 раза, плугів — майже у 5, культиваторів — у 2, сівалок — у 5 раз. На кінець 1948 р. МТС республіки мали 82,5 тис. тракторів, або 96,5% до наявних у 1940 р.

Трудівники сільського господарства, наслідуючи приклад робітничого класу промислових підприємств, активно підтримали його ініціативу боротися за економію і мобілізацію внутрішніх ресурсів, за рентабельну роботу і надпланове нагромадження.

Машинно-тракторні станції перевищили довоєнний рівень механізації основних польових робіт в колгоспах. По оранці механізація досягла 84%, а по посівних роботах — 51% до всіх посівних площ. Річний план тракторних робіт був виконаний на 115%. Середній виробіток на один 15-сильний трактор становив 655 *га* м'якої оранки.

Збільшення кількості машин в сільському господарстві і поліпшення роботи машинно-тракторного парку стало найважливішою умовою підвищення врожайності сільськогосподарських культур, дострокового виконання плану заготівель хліба та інших продуктів і організаційно-господарського зміцнення колгоспів. XVI з'їзд Комуністичної партії України відзначав, що МТС відіграли вирішальну роль у вирощуванні високих урожаїв.

Але багато машинно-тракторних станцій ще не повністю використовували свої можливості і працювали незадовільно. Цим пояснюється той факт, що в 1948 р. було піднято парів у визначені строки тільки 89%, посіяно озимих культур 79, виорано глибокого зябу 60%.

Надзвичайно відставала механізація трудомістких процесів у тваринництві, яке було найбільш занедбаною галуззю сільського господарства.

Таке становище створилося внаслідок того, що виробництво промисловістю устаткування і машин для механізації робіт у тваринництві різко відставало від потреб колгоспів і радгоспів, а машинно-тракторні станції не подавали колгоспам необхідної допомоги в справі кормовиробництва і механізації тваринницьких ферм.

У 1949 р. промисловість Радянського Союзу значно збільшила випуск машин для сільського господарства.

У лютому 1949 р. Рада Міністрів СРСР зобов'язала Міністерство автомобільної і тракторної промисловості СРСР перевести Харківський тракторний завод на виробництво дизельних тракторів «ДТ-54» («ХТЗ-НАТІ» з дизельмотором) з початком випуску в четвертому кварталі

1949 р. Колектив тракторобудівників успішно справився з виконанням цього урядового завдання. Він в короткий строк налагодив випуск дизельних тракторів без припинення виробництва, перевиконав державний план 1949 р. і дав 26,7 млн. крб. надпланової економії.

Для нової техніки необхідні були нові кадри механізаторів. У 1949 р. на Україні працювало 40 шкіл механізації сільського господарства і мережа курсів при машинно-тракторних станціях. За післявоєнний період в школах механізації сільського господарства і на курсах при МТС було підготовлено 348 177 чоловік, в тому числі в 1948 і 1949 рр.— 60 790 трактористів, 5012 бригадирів тракторних бригад і 5024 комбайнери.

Передові механізатори, використовуючи досвід новаторів промислових підприємств, впроваджували у виробництво швидкісні методи праці.

Впровадження швидкісних методів сприяло підвищенню продуктивності праці механізаторів. У 1949 р. машинно-тракторні станції виконали в колгоспах такий обсяг робіт: виорали 97,7% і засіяли 70% посівної площі, зібрали зернових 42,7% і обмолотили 90,6% урожаю. Кількість же трудоднів, нарахованих трактористам, становила 6,9% до кількості трудоднів, нарахованих в землеробстві, або 4,2% до загальної кількості усіх трудоднів у колгоспах. Але, як і раніше, залишалася на низькому рівні механізація тваринницьких ферм.

Укрупнення колгоспів стало важливим заходом у боротьбі за підвищення культури сільськогосподарського виробництва, за зміцнення виробничої співдружності між рільничими і тракторними бригадами.

У 1950 р. в укрупнених колгоспах понад 90% всіх ярих культур було посіяно по зяблевій оранці, понад 80% чистих парів виорано у квітні місяці плугами з передплужниками, а лущення стерні проведено на площі в 4 рази більшій, ніж у 1940 р.

Машинно-тракторні станції перевищили річний план і виконали в колгоспах робіт на 42% більше, ніж у 1940 р. Протягом року в МТС завезено: тракторів фізичних — 13 893, а в 15-сильному обчисленні — 21282, комбайнів — 9400, молотарок — 2930.

У 1949—1950 рр. механізатори передових МТС, використовуючи досвід роботи новаторів виробництва промислових підприємств, впроваджували в колгоспах нові методи праці. Так, на швидкісний метод перейшов машиніст молотильного агрегату «МК-1100» Березнянської МТС Чернігівської області Лауреат державної премії, депутат Верховної Ради СРСР М. Бредюк. Його молотарка працювала у дві зміни цілу добу. На кожну годину визначались завдання, виконання яких контролювалося. Наслідки праці записували на дошку показників. Якщо бригада намолочувала менше, ніж заплановано, то негайно встановлювались причини і в наступну годину надолужували прогаяне.

М. Бредюк вдосконалив окремі деталі молотарки, завдяки чому підвищилась її продуктивність. У 1949 р. протягом доби при нормі 24 *т* молотарка «МК-1100» намолочувала по 60—100, а іноді — 132 *т* зерна. Колгосп «Праця», де працював М. Бредюк, однією молотаркою замість двох, які були в минулому, на два місяці раніше закінчив обмолот урожаю і достроково виконав план хлібозаготівлі. Ще більших успіхів до-

бився М. Бредюк у 1950 р. Були випадки, коли протягом доби його агрегат намолочував 141 *т* зерна.

Досвід роботи М. Бредюка наслідувало багато машиністів республіки. Цей прогресивний метод праці в 1949 р. застосувала тракторна бригада М. Басистого з Канівської МТС Київської області, яка на зяблевій оранці досягла змінного виробітку по 16,25 *га* на трактор «ХТЗ-НАТІ», при нормі 6,3 *га* і по 6 *га* на кожний трактор «ХТЗ», при нормі 3,5 *га*.

Ініціативу М. Басистого підхопили всі машинно-тракторні станції України. Понад 17 тис. трактористів запровадили погодинний графік. Це значною мірою сприяло тому, що в колгоспах республіки в 1949 р. було піднято зябу на 2,2 млн. *га* більше, ніж у 1948 р.

Восени 1949 р. механізатори Канівської, Шполянської та інших МТС запровадили погодинний графік при ремонті машин.

У березні 1950 р. трактористи Котовської МТС Чернігівської області організували працю за стахановськими маршрутами, якими визначалось переміщення машин з одного колгоспу чи поля в інші з точністю до однієї години. Маршрутом визначалось, за скільки годин (а не днів, як було раніше) закінчувалась та чи інша робота на даному полі, в даному колгоспі.

У 1950 р. за погодинним графіком на Україні працювало 4 тис. бригад і більше як 17 тис. трактористів.

На колгоспних полях широко розгорнулося соціалістичне змагання механізаторів. Тільки в Кіровоградській області в нього включилося 300 тракторних бригад. Всі вони змагалися і тримали постійний зв'язок з прославленою тракторною бригадою, яку очолював О. В. Гіталов. Відомий всій країні тракторист виїжджав у сусідні МТС, читав там лекції про досвід своєї роботи, давав механізаторам конкретні поради на полі. З його ініціативи в МТС поширився лозунг: «Змінна норма — закон для тракториста!». Але О. В. Гіталов турбувався не тільки про забезпечення високого виробітку на трактор. Він звертав особливу увагу на необхідність добиватися високої якості всіх тракторних робіт, на культуру праці. Очолювана ним бригада і 36 бригад, які змагалися з нею, одержали почесні звання бригад високої культури землеробства.

У 1950 р. від імені членів своєї бригади О. В. Гіталов з трибуни республіканської наради передовиків сільського господарства закликав усіх механізаторів України більш активно допомагати колгоспам у справі механізації обробітку сільськогосподарських культур. Цей заклик підтримало багато тракторних бригад республіки. Їм під силу було справитися з таким завданням, бо на кінець четвертої п'ятирічки машинно-тракторні станції України вже мали високу технічну оснащеність. У 1950 р. потужність тракторного парку в сільському господарстві УРСР на 35% перевищила довоєнну потужність. Значно збільшився парк вантажних автомобілів.

На кінець четвертої п'ятирічки поліпшилась якість сільськогосподарської техніки. На озброєння сільського господарства надійшли гусеничні і дизельні трактори «С-80», «ДТ-54», «КД-35», просапні і садово-

городні трактори «ХТЗ-7» і «СОТ», комбайни «Сталінець-6», самохідні комбайни, льонокомбайни, коноплеснопов'язалки та інші складні машини. Радянські вчені у співдружності з робітниками й інженерно-технічними працівниками наприкінці 40 і на початку 50-х років сконструювали, а промисловість випустила понад 160 типів нових марок сільськогосподарських машин.

Механізація основних робіт у землеробстві становила в % [1]:

Види робіт	1940 р.	1950 р.
Оранка	78,2	92,2
Сівба	54,7	78,0
Збирання врожаю	45,3	50,4

МТС виконували в колгоспах понад 20 нових трудомістких процесів: збирання буряків і льону комбайнами, лущіння стерні в агрегаті з комбайном, збирання конопель та ін.

В роботі МТС було і багато недоліків. Вони, зокрема, не виконували завдань по механізації тваринницьких ферм, недостатньо впроваджували механізацію в садівництві і городництві. Деякі машинно-тракторні станції не виконували договірних зобов'язань по механізації зернового господарства.

Незважаючи на недоліки в роботі, МТС відіграли величезну роль у відбудові колгоспів після закінчення Великої Вітчизняної війни, у зміцненні колгоспного ладу та союзу робітничого класу і колгоспного селянства.

Вищим ступенем механізації є електрифікація народного господарства. Конкретні форми застосування електрики в сільському господарстві передбачив В. І. Ленін ще задовго до перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Він писав: «Електрична енергія дешевша від парової сили, вона відзначається більшою подільністю, її значно легше передавати на дуже великі віддалі, хід машин при цьому правильніший і спокійніший,— тим-то вона значно зручніше застосовується і до молотьби, і до оранки, і до доїння, і до різання корму худобі та ін.» [2]

В. І. Ленін у почині селян с. Кашино Волоколамського повіту Московської губернії, які в 1920 р. побудували електростанцію своїми силами і на свої кошти, розгадав паростки того могутнього руху, яким пізніше було охоплене все радянське селянство.

Законом про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства на 1946—1950 рр. намічалась більш широка електрифікація сільського господарства, ніж вона була до війни. Передбачалось будівництво в селах, насамперед, вітродвигунів, малих гідростанцій, а в тих районах, де відсутні гідроресурси,— теплових електростанцій з тепловими і газогенераторними двигунами на місцевому паливі.

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 130, спр. 2, арк. 124.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 5. стор. 120—121.

В Українській РСР намічалось побудувати малі гідростанції для потреб сільського господарства і місцевих споживачів загальною потужністю 203 тис. *квт*. Виконувати це завдання було надзвичайно важко, бо німецько-фашистські окупанти зруйнували все електроенергетичне господарство колгоспів, радгоспів і МТС, а багато державних електростанцій, які до війни постачали електроенергію сільському господарству, знаходилися в процесі відбудови. Та воля радянських людей подолала всі труднощі. Трудящі республіки в 1946 р. розгорнули загальнонародне змагання за електрифікацію села. Щоб надати змаганню організований характер, Рада Міністрів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У прийняли постанову «Про організацію соціалістичного змагання за виконання і перевиконання плану електрифікації сільського господарства України», в якій були визначені умови соціалістичного змагання. Переможцям у змаганні вручались перехідні Червоні Прапори Ради Міністрів УРСР і Центрального Комітету КП(б)У, а також грошові премії в розмірі 20, 10 і 5 тис. крб.

Велику роботу в справі розвитку сільської електрифікації провів Корсунь-Шевченківський райком партії (секретар І. В. Кубишев). Райком партії зумів згуртувати і направити на відбудову Корсунь-Шевченківської ГЕС робітників і колгоспників не тільки свого, а й сусідніх районів. Вони виконали значний обсяг будівельних робіт, завдяки чому 13 березня 1947 р. перша черга гідростанції була введена в експлуатацію.

Це — одна з найпотужніших станцій України, яка постачала сільське господарство електроенергією. З вводом її в експлуатацію були повністю електрифіковані Корсунь-Шевченківський, Городищенський і Богуславський, а також частково — Лисянський і Миронівський райони. Електростанція забезпечила промисловим струмом Набутовський, Селищанський, Городищенський, Почапинський цукрові заводи і підприємства місцевої промисловості. На 45 токах була організована електромолотьба. Станція дала електроенергію 18 колгоспам для зрошення поливних городів на площі 450 *га*.

Нерідко колгоспники власними силами відбудовували і споруджували сільські електростанції. Так, з ініціативи голови артілі «Здобуток Жовтня» Тальнівського району Київської області депутата Верховної Ради СРСР, члена Ради в справах колгоспів при уряді СРСР Ф. І. Дубковецького була побудована електростанція на річці Гірський Тікич потужністю 400 *квт*.

У своїй майстерні за власними кресленнями колгоспники виготовили гідротурбіну на 250 кінських сил, яка не поступалася якістю перед заводськими турбінами такого ж типу. Цю складну роботу виконали колгоспні умільці — слюсарі Першук і Мельник, електромонтери Скибицький і Лісовий, електрозварник Мосейчик під керівництвом досвідченого колгоспного майстра Шефеля.

У боротьбі за виконання соціалістичних зобов'язань по сільській електрифікації колгоспне селянство України одержало велику допомогу від робітників, інженерно-технічних працівників та службовців промис-

лових підприємств. Завдяки цьому на початку 1950 р. в республіці було електрифіковано в 3,3 раза більше колгоспів, ніж у 1940 р. Значно перевищено довоєнний рівень електрифікації машинно-тракторних станцій і їх майстерень, ремонтних заводів і радгоспів. В сільськогосподарському виробництві працювало 13 500 електромоторів — майже в 4,5 раза більше, ніж до війни. Потужність сільських теплових електростанцій порівняно з довоєнним періодом збільшилась в 1,5, а гідростанцій майже в 4,5 раза.

У 1950 р. обсяг робіт по сільській електрифікації в два рази перевищив обсяг робіт у 1949 р. Значного розмаху набуло будівництво міжколгоспних і державних гідроелектростанцій. Всього в процесі будівництва було 84 міжколгоспні, 16 державних і 250 колгоспних гідростанцій.

Велике значення для всієї республіки мало будівництво Каховської гідроелектростанції потужністю 250 тис. *квт*. Згідно з рішенням Ради Міністрів СРСР передбачалось половину енергії Каховської ГЕС споживати в сільському господарстві, а другу половину включити в об'єднану південну енергетичну систему.

На початок 1951 р. у республіці було електрифіковано 3388 колгоспів, що становило 18% загальної їх кількості.

Найкращих наслідків у цій справі досягнуто в Донецькій, Дніпропетровській і Вінницькій областях, де було електрифіковано від 31 до 44% колгоспів.

ТРУДОВЕ ПІДНЕСЕННЯ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА В ПРОЦЕСІ ВІДБУДОВИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Відбудова колгоспів була органічним результатом трудової активності колгоспного селянства, всіх працівників сільського господарства.

Після опублікування закону про п'ятирічний план колгоспники, робітники МТС і радгоспів, спеціалісти сільського господарства з великим політичним і трудовим піднесенням включились у відбудову сільськогосподарського виробництва.

Вирішальна роль у мобілізації всіх трудящих республіки на відбудову сільського господарства належала партійним організаціям. На 1 січня 1946 р. в Українській РСР налічувалось 20 413 первинних партійних організацій і 1161 кандидатська і партійно-комсомольська група, в рядах яких було 320 307 комуністів (56,7% довоєнного складу), в тому числі 38 тис. колгоспників [1].

Вірним помічником Комуністичної партії у здійсненні величних накреслень четвертої п'ятирічки був Ленінський комсомол. На початку 1946 р. в республіці налічувалось понад 51 тис. первинних комсомоль-

[1] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 528; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145, спр. 673, арк. 174.

ських організацій, в тому числі в колгоспах — 20,6 тис. Вони об'єднували понад 771 тис. комсомольців, в тому числі 203,7 тис. колгоспників.

У 1946 р. в колгоспах, МТС і радгоспах Київської області було 1960 комсомольських організацій, які об'єднували понад 50 тис. членів. Комсомольські організації проводили свою роботу в кожному селі, на вирішальних ділянках виробництва і громадського життя.

За хороші показники у відбудові сільського господарства Київська обласна комсомольська організація одержала на вічне зберігання перехідний Червоний Прапор ЦК ВЛКСМ і Міністерства земельних справ СРСР.

Однією з передових в області була комсомольська організація колгоспу «Жовтень» Бориспільського району, яку очолювала знатна п'ятисотенниця, депутат Верховної Ради СРСР Олена Гопкало. В організації налічувалось 36 комсомольців. Всіх їх розставили на вирішальних ділянках виробництва. В колгоспі створено 7 молодіжних ланок, які боролися за високі врожаї цукрових буряків. Комсомольці провадили також значну агітаційно-масову роботу. Вони читали в бригадах газети, проводили бесіди, випускали польові і стінні газети, ставили вистави, організовували концерти. Все це сприяло мобілізації всіх колгоспників на освоєння довоєнних посівних площ і боротьбу за високі врожаї.

Відбудова колгоспів України провадилась в надзвичайно тяжких умовах. Не вистачало техніки, кадрів, робочої сили, посівного матеріалу. За роки фашистської окупації поля заросли бур'янами, земля була виснажена, на ній розвелося багато шкідників.

В таких умовах основний тягар відбудовних робіт в колгоспах республіки взяли на себе жінки, бо багато чоловіків загинуло на фронті або ще знаходилось в рядах Радянської Армії. Ось один з прикладів. В рільничій бригаді колгоспу ім. Ілліча Коломацького району Харківської області протягом кількох післявоєнних років працювало 64 жінки. У колгоспі всі ланки очолювали майстри високого врожаю: М. І. Сторожко, Є. І. Бездітко, М. М. Євтушенко, П. М. Кісь, Т. А. Коваль, П. Є. Лебідь, Г. А. Маслій та А. Л. Титар. Увесь свій досвід, знання й сили віддавали колгоспниці артільній справі. Коли не вистачало тягла, жінки запрягали власних корів. Добре і вчасно удобрювали землю, в короткі строки збирали врожай. Ланки, керовані досвідченими колгоспницями, подолали труднощі післявоєнного часу, наслідки посухи 1946 р., і в 1947 р. на площі 64 *га* виростили по 183 центнери озимої пшениці з кожного гектара. Всім ланковим бригади було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Таких прикладів багато. У 1947 р. за досягнення в галузі сільського господарства звання Героя Соціалістичної Праці одержало 240 працівників сільського господарства республіки, серед них 143 жінки.

В міру демобілізації воїнів Радянської Армії колгоспи почали поповнюватися кадрами і робочою силою. Протягом 1945—1948 рр. у сільське господарство України повернулось близько 1,3 млн. солдатів і офіцерів. Так, наприклад, у Вінницькій області до керівництва колгоспним виробництвом прийшло понад 1500 демобілізованих воїнів Радянської Армії. В їх числі головами колгоспів стали Герої Радянського Союзу

І. Бурлак і М. Мандибура. Колишні воїни Радянської Армії, які стали головами колгоспів, К. Сапчук, Ф. Іваницький і П. Марценюк за одержання високих урожаїв удостоєні почесного звання Героя Соціалістичної Праці.

Під керівництвом демобілізованого воїна М. Кравченка артіль ім. Бакинських комісарів Авдіївського району Донецької області, до якої повернулося 150 фронтовиків, вже в 1945 р. стала мільйонером, здала державі хліба більше, ніж до війни, а на трудодень видала колгоспникам по 2 *кг* зерна і 16 крб. грошима.

Фронтовики-колгоспники артілі «Перемога» Мало-Дівицького району Чернігівської області І. Петренко, Я. Помошко, В. Васильєв і Г. П'ятак, тракторист Г. Нероденко і голова колгоспу І. Михайленко доклали багато зусиль, щоб уже в 1946 р. не тільки освоїти довоєнну посівну площу, але й зорати 100 *га* перелогів, яких колгосп ніколи не обробляв.

Демобілізовані воїни очолили ряд колгоспів, МТС, радгоспів, бригад, стали ініціаторами будівництва багатьох сільських електростанцій, працювали механізаторами. Вони принесли в села дисциплінованість і чіткість в роботі.

Завдяки трудовій активності всіх працівників сільського господарства колгоспи республіки у 1946 р. успішно справилися з весняною посівною кампанією, на 20 днів раніше, ніж у 1945 р., розпочали збирання врожаю. Проте тяжкі наслідки війни і надзвичайно несприятливі кліматичні умови 1946 р. завдали величезної шкоди сільському господарству Радянського Союзу і особливо Української РСР. Територія республіки була охоплена посухою, подібної якій люди не знали протягом більш як 50 років.

Таке становище в капіталістичних країнах було б катастрофічним стихійним лихом для трудящих, наслідки якого відчувалися б протягом багатьох років.

Цього не сталося в умовах соціалістичного ладу. Радянський уряд відпустив колгоспам України майже половину посівного фонду озимих і ярих культур, дав у позику 60 тис. тонн продовольчих продуктів, завдяки чому під час весняної посівної кампанії 1947 р. було організовано громадське харчування для 3,4 млн. колгоспників.

Хоч посуха 1946 р. охопила значно більшу територію, ніж у 1921 р., колгоспне селянство було краще озброєне для боротьби з нею, ніж одноосібні селянські господарства в 1921 р. Саме життя ще раз продемонструвало велику перевагу соціалістичного способу виробництва над капіталістичним.

В Українській РСР навіть у посушливий рік багато колгоспів виростило високі врожаї. Так, у Донецькій області, де тракторний парк становив лише половину довоєнного, колгоспи освоїли 85,5% посівної площі і здали державі 20 млн. пудів хліба, що дорівнювало двом третинам довоєнного рівня.

Високих показників добились багато колгоспів Київської області. Так, в артілі «Пролетар» Черкаського району середній урожай зерно-

вих культур у 1945 р. становив 8,8 *ц* з гектара, а в посушливому 1946 р.— 12,6 *ц*. Колгосп здав державі понад план 608 *ц* зерна. Він одержав 1 368 345 крб. доходів, значно збільшив видачу продуктів і грошей на трудодень. Тільки за рахунок додаткової оплати колгоспники одержали 2247 пудів хліба і 104 тис. крб. грошей.

Ряд колгоспів республіки вже в 1946 р. повністю освоїв довоєнну посівну площу, відбудував тваринницькі ферми і громадські приміщення. Так, в артілі ім. Леніна Синельниківського району Дніпропетровської області, яку очолював член Ради в справах колгоспів при уряді СРСР Дмитро Васильович Кузнецов, неподільні фонди зросли з 630 276 крб. в 1944 р. до 1 358 800 крб. в 1946 р. Артіль відбудувала електростанцію, кінотеатр, приступила до спорудження млина і будинку правління артілі, відкрила медичну і ветеринарну амбулаторії. Колгосп мав 25 *га* саду, пасіку на 225 вуликів, зариблені ставки на 8 *га*. На фермах артілі налічувалось 360 голів великої рогатої худоби, 130 коней, 337 овець, 45 свиноматок, 1000 штук птиці. В 1946 р. артіль придбала 3 автомашини і багато різного сільськогосподарського інвентаря.

З 1934 р. працювала головою колгоспу «Хлібороб» Бердичівського району Житомирської області Марія Кирилівна Кондратюк. Під її керівництвом уже в 1946 р. було повністю відбудоване господарство і в усіх його галузях артіль досягла довоєнного рівня. Незважаючи на посуху, зібрано по 9,5 *ц* зернових, 24,5 *ц* проса і по 158 *ц* буряків з кожного гектара.

Таких колгоспів у республіці було багато. Ще більших трудових перемог досягли окремі бригади, ланки, колгоспники.

За видатні заслуги у відбудові сільського господарства і корінні вдосконалення методів праці Рада Міністрів Союзу РСР присудила Державні премії трьом працівникам сільського господарства України. В їх числі: Парасковія Микитівна Ангеліна, бригадир тракторної бригади Старобешівської МТС Донецької області. Премія присуджена за докорінні вдосконалення методів експлуатації тракторів і сільськогосподарських машин, що забезпечило високу продуктивність тракторного парку і значне підвищення врожаю колгоспних ланів.

Другим Лауреатом державної премії була Олександра Михайлівна Кругляк, ланкова колгоспу ім. XVIII партз'їзду Яготинського району Полтавської області. Вона запровадила передові способи агротехніки при вирощуванні цукрових буряків і одержала по 751 *ц* з кожного гектара.

Звання Лауреата державної премії одержав також Марко Остапович Озерний, ланковий колгоспу «Червоний партизан» Лихівського району Дніпропетровської області. Завдяки новим методам праці він протягом ряду років одержував понад 100 *ц* зерна кукурудзи з одного гектара. В посушливому 1946 р. він зібрав з рекордної ділянки по 101 *ц*, а з ділянки площею 8 *га* — по 72 *ц* кукурудзи з кожного гектара.

Ланка М. О. Озерного складалася виключно з молоді. Найстаршим М. Пузир і М. Рябій було по двадцять одному року. Наймолодшим — К. Вовк і Т. Хейлик — тільки по шістнадцять. Їм М. О. Озерний передав усі свої знання і багаторічний досвід. Та не тільки їм. У колгоспі «Чер-

воний партизан» під керівництвом М. О. Озерного була відкрита постійно діюча обласна школа майстрів високих урожаїв, у якій протягом року прослухали лекції десятки передовиків колгоспного виробництва. З різних областей республіки приїжджали за порадами його наслідувачі: Н. Железняк, М. Мунтян, М. Чепіжко, М. Надтока, Д. Полкогуб, Г. Іваниця та багато інших.

Немало ланок у республіці виростило високі врожаї технічних культур. В їх числі ланка депутата Верховної Ради СРСР М. Г. Лисенко з колгоспу «Соціалістична перемога» Миронівського району Київської області зібрала 711,5 *ц* цукрових буряків з гектара. Ланка Г. А. Кошової з колгоспу «Червоний гігант» Великополовецького району Київської області зібрала по 526 *ц* цукрових буряків з одного гектара. Наслідуючи її приклад, 350 ланок Великополовецького району взяли зобов'язання виростити по 400—500 і більше центнерів буряків з гектара.

За одержання високих урожаїв у 1946 р. 11-и передовикам сільського господарства України присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці. Сотні колгоспників були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Переборюючи труднощі, зв'язані з посухою, колгоспники і механізатори республіки збільшили порівняно з 1945 р. посівну площу озимих культур на 759,4 тис. *га*, виорали зябу 5078,3 тис. *га*, або на 2166,4 тис. *га* більше, ніж у 1945 р.[1]

У квітні 1946 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про заходи по дальшій відбудові зернового виробництва, бурякосіяння і олійних культур в колгоспах Української РСР», у якій були визначені завдання по посівній площі й урожайності сільськогосподарських культур.

Ці завдання частково були змінені Лютневим пленумом ЦК ВКП(б) (1947 р.). Згідно з рішенням цього пленуму, на Україні необхідно було в 1949 р. відновити довоєнний рівень виробництва озимої пшениці, довести її посіви в колгоспах восени 1947 р. до 4,4 млн. *га* і в 1948 р.—до 4,8 млн. *га*, збільшити в 1947 р. проти попереднього посіви ярої пшениці на 182 тис. *га* і довести їх до 750 тис. *га*, збільшити в 1947 р. посіви цукрових буряків на 93 тис. *га*, закінчити в 1949 р. відбудову і введення в колгоспах правильних сівозмін, поліпшити обробіток грунту і догляд за посівами цукрових буряків [2].

Виконання цих завдань було зв'язане з великими труднощами, викликаними воєнною розрухою, посухою 1946 р., а також несприятливими умовами зими 1946—1947 рр., внаслідок чого в колгоспах повністю загинуло понад 1 млн. *га*, або 13% всієї посівної площі, і частково — понад 400 тис. *га* озимих посівів [3].

Для пересіву загиблих озимих посівів колгоспи республіки одержали насінні кредити з державних фондів.

У 1947 р. колгоспи і радгоспи України перевиконали план сівби ярих колосових культур, збільшили посівні площі зернових, технічних

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 18, спр. 1945, арк. 57.
[2] КПРС в резолюціях.., ч. III, стор. 476, 477, 481.
[3] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 33, спр. 636, арк. 66.

та інших культур. Проти 1946 р. посівна площа збільшилась на мільйон гектарів.

І хоч по валовому збору зернових культур колгоспи республіки ще не досягли довоєнного рівня, урожай зернових був значно вищий, ніж у 1945 і 1946 рр. Багато колгоспів виростили урожай вищий від довоєнного.

Колгоспи Богодухівського району Харківської області зобов'язалися зібрати по 120 пудів озимої пшениці з кожного із 7100 *га*, а зібрали по 137 пудів з *га*. Колгоспники артілі «Заповіт Ілліча» Шевченківського району цієї ж області також набагато перевиконали своє зобов'язання: намітили виростити по 150 пудів озимої пшениці з кожного із 40 *га*, а зібрали по 236 пудів.

Високі врожаї проса з великих масивів зібрали колгоспи Шполянського і Черкаського районів Київської області. Колгоспи Шполянського району з площі 2200 *га* одержали в середньому з кожного *га* по 182 пуди проса, Черкаського — по 161 пуду.

Десятки колгоспів виростили в середньому по 300—350 *ц* цукрових буряків на кожному гектарі плантацій.

Наслідуючи приклад знатних ланкових, Героїв Соціалістичної Праці Агрипіни Пармузіної, Марії Фастової, Ганни Кошової, Марії Лисенко та інших, багато ланок виростили по 600 і більше центнерів цукрових буряків на кожному гектарі.

Повчальним був досвід роботи ланки Марії Лисенко. Коли вдень не вистачало возів для вивезення добрив на поле, ланка вивозила їх вночі, в міру звільнення підвід. Всі ланки колгоспу наслідували цей приклад. А коли в колгоспі не вистачало гною, М. Лисенко домовилась брати його з конюшень установ районного центру, завантажуючи підводи і автомашини, які поверталися з пункту заготзерна.

Після заморозків буряки пересівали, дбали про збереження густоти насаджень.

Для боротьби з довгоносиком вивозили на плантації курей, травили жука отруто-хімікатами, виловлювали вручну. Внаслідок наполегливої праці ланка рік у рік збільшувала врожаї цукрових буряків, що видно з таких показників:

Роки	1944	1945	1946	1947
ц з *га*	564	624	711	758

Досвід ланки Марії Лисенко успішно наслідували ланкові Євдокія Максименко, Марія Купрієнко, Параска Максименко та ін. А коли на початку 1948 р. М. Лисенко обрали головою колгоспу, ланку очолила її учениця комсомолка Ганна Дубова. Вона пішла по шляху своєї вчительки. В 1948 р. під її керівництвом ланка зібрала по 642 *ц* буряків з гектара.

Від молодих ланкових не відставала і 76-річна Ганна Денисівна Кошова. Одна з фундаторів колгоспного будівництва на Україні, вона ще в 1935 р. у числі пятисотенниць була удостоєна високої урядової нагороди — ордена Леніна. Ланкова Г. Д. Кошова напередодні Великої Вітчизняної війни виростила по 750 *ц* цукрових буряків з гектара. Під час

війни патріотка більше трьох років наполегливо працювала на Кіровському цукровому комбінаті в Середній Азії. А після звільнення Київської області від окупантів знову очолила ланку в колгоспі «Червоний гігант». У 1944 р. її ланка виростила по 526 *ц* цукрових буряків з *га*, у 1945 р.— по 527 *ц*, у 1946 р.— по 626 *ц*. За самовіддану працю і великі успіхи в досягненні високих урожаїв у посушливому 1946 р. вона була удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. У 1947 р. Г. Д. Кошова здала на цукрові заводи з кожного гектара по 600 *ц* цукрових буряків. Крім того, її ланка, в складі якої було 10 жінок віком від 50 до 70 і більше років, вирощувала зернові культури і одержала з кожного гектара по 30 *ц* зерна кукурудзи і по 26 *ц* озимого жита.

За одержання високих урожаїв у 1947 р. 199 передовикам сільського господарства присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці. 4278 чоловік нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Передові колгоспи включилися в соціалістичне змагання за виконання п'ятирічки за чотири роки. Але в його організації мали місце серйозні недоліки. В ряді випадків соціалістичні зобов'язання і заходи до їх виконання розроблялись зверху, а бригади, ланки і колгоспники не брали участі в їх обговоренні — були випадки, що навіть не знали про них.

Для залучення широких колгоспних мас до участі в соціалістичному змаганні і розгортання їх творчої ініціативи Рада Міністрів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У вказували на необхідність розробляти і обговорювати соціалістичні зобов'язання і заходи до їх виконання безпосередньо в колгоспах, бригадах і ланках.

У 1948 р. соціалістичне змагання колгоспників за відбудову сільського господарства набрало нових форм. В змаганні за високий урожай на всій посівній площі міцно об'єдналися рільничі і тракторні бригади, а в боротьбі за піднесення громадського тваринництва об'єдналися трудівники, що працювали у рільничих бригадах і на тваринницьких фермах. У змаганні взяло участь 369 тис. ланок, 87 тис. бригад, 28 тис. колгоспів, 1240 машинно-тракторних станцій.

Наслідки весняної посівної кампанії яскраво підтвердили, що трудівники села успішно справились із взятими зобов'язаннями. Державний план сівби колосових культур виконали господарства всіх областей. Значно більше, ніж у 1947 р., було посіяно цукрових буряків, бавовнику, льону, конопель та інших культур. Весняна сівба проведена у стислі строки.

Проявляючи почуття високого патріотизму, державного підходу до вирішення завдань відбудови сільського господарства, трударі в період весняної посівної кампанії по-новому оцінили свої можливості і взяли підвищені зобов'язання. Ініціативу по перегляду соціалістичних зобов'язань проявили колгоспники Черкаського району Київської області. Вони вирішили виростити по 40 *ц* зерна кукурудзи на кожному з 1800 гектарів.

Ініціативу черкаських колгоспників підтримали трудівники сіл Лихівського району Дніпропетровської області, Мар'їнського району До-

нецької області та інших районів республіки. Змагання за високий урожай кукурудзи в колгоспах Черкаського району переросло в змагання за одержання високих врожаїв усіх сільськогосподарських культур на великих площах.

Великих успіхів добились трудівники Мар'їнського району Донецької області. По валовому збору зерна вони досягли довоєнного рівня, а по врожайності з одного гектара перевищили довоєнний рівень. У 1948 р. високі врожаї вирощувала більшість колгоспів Харківської і Херсонської областей.

Ще більших успіхів досягли передові колгоспники, бригади і ланки. Так, члени артілі Будьонного Березівського району Одеської області (голова — депутат Верховної Ради УРСР М. О. Посмітний) зібрали в середньому з кожного з 470 *га* по 163 пуди пшениці, з інших площ — по 126 пудів проса і по 117 пудів гороху. Колгосп здав державі 64 тис. пудів пшениці і одержав 1619 тис. крб. доходів. На кожний трудодень видано по 3 *кг* пшениці, 1,7 *кг* кукурудзи, 0,55 *кг* соняшника і по 10 крб. грошима.

Артіль «Заповіт Ілліча» Арбузинського району Миколаївської області (голова—Герой Соціалістичної Праці П. Кислиця) також вирощувала високі врожаї зернових культур і за здану державі продукцію одержала значні доходи. Колгосп збудував електростанцію, кінотеатр, радіовузол, баню, 12 будинків для колгоспників, придбав духовий оркестр.

Ланка Героя Соціалістичної Праці О. С. Хобти з колгоспу ім. Шевченка Переяслав-Хмельницького району Київської області, в складі якої працювало 11 жінок, вирощувала по 450 *ц* картоплі, 650 *ц* цибулі, 100 *ц* зерна кукурудзи, 27 *ц* озимої пшениці та по 93 *ц* кок-сагизу з кожного гектара.

З трибуни республіканської наради передовиків сільського господарства Олена Семенівна заявила: «Мені 67 років, але я себе почуваю бадьорою і ніколи з такою радістю не трудилась, як тепер у рідному колгоспі. Мені здається, що я помолодшала, і сил у мене більше стало. Тільки Радянська влада принесла нову, дійсно щасливу долю трудівниці-селянці».

Високих урожаїв добилися ланки А. А. Пармузіної, Н. Г. Заглади, М. Н. Целери, М. Л. Фастової, Д. І. Пелагечі та багатьох інших передовиків сільського господарства України.

У 1948 р. колгоспи відновили довоєнну посівну площу цукрових буряків. Трудівники передових районів виконали свої зобов'язання по підвищенню врожайності цієї культури. Але середній урожай цукрових буряків по республіці був низьким, а тому колгоспи виконали план контрактації тільки на 62%. Це пояснюється низькою культурою бурякосіяння, невиконанням ряду агротехнічних заходів.

Вперше за післявоєнний період колгоспники України в 1948 р. достроково виконали річний план розвитку громадського тваринництва по великій рогатій худобі і вівчарству. Значно підвищилась продуктивність тваринництва. Колгоспи достроково виконали свої зобов'язання перед державою по здачі м'яса і вовни. Середній надій молока на одну корову

підвищився з 1132 *л* у 1947 р. до 1258 *л* у 1948 р. Найбільшого надою молока досягли колгоспи Херсонської, Запорізької, Одеської, Миколаївської і Дніпропетровської областей.

Трудівники колгоспів, радгоспів, МТС розгорнули соціалістичне змагання за піднесення тваринництва і дальший розвиток землеробства. Колгоспники всієї України переймали досвід передових колгоспів і районів. Одним з таких районів був Шполянський район Київської області. Тут урожайність всіх основних сільськогосподарських культур протягом післявоєнних років перевищувала планову, а в 1947 р. урожай зернових культур і цукрових буряків досяг довоєнного рівня. Хороших показників колгоспники Шполянського району добились і в розвитку тваринництва.

В бригадах і ланках була впроваджена індивідуальна і дрібногрупова відрядність. Щоб піднести відповідальність за якість і дотримання строків виконання польових робіт, в усіх колгоспах ввели наряди ланкам і кожному колгоспнику зокрема, які підписувалися бригадиром та агрономом і вручалися колгоспникам перед початком роботи. В наряді вказувалося, що коли колгоспник виконає своє завдання у визначений строк і високоякісно, то йому нарахують 30% трудоднів додатково, а якщо робота виконана недоброякісно і з запізненням, то буде списано 10% від нарахованих трудоднів. Такий порядок оплати праці підвищував відповідальність колгоспників за якість і строки проведення сільськогосподарських робіт.

Загальні збори колгоспників використовували і таку вказівку, передбачену постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 квітня 1948 р., як утримання з голів колгоспів і бригадирів відповідної кількості трудоднів за невиконання плану врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності громадського тваринництва. У 1948 р. з таких причин було списано з ряду голів колгоспів і бригадирів 4303 трудодні.

Облік і оплата праці в колгоспах проводились за принципом індивідуальної і дрібногрупової відрядності, згідно з нормами виробітку. Крім того, частина надпланового врожаю і продуктів тваринництва розподілялась на трудодні у формі додаткової оплати. Тільки за 9 місяців 1949 р. тваринникам колгоспів було нараховано додаткової оплати: 23 дояркам — 1732 *л* молока, 6 телятницям — 6 телят, 120 свинаркам — 325 поросят. За перевиконання плану контрактації цукрових буряків ланкам нараховано 16 тис. *кг* цукру [1].

Додаткова оплата нараховувалась і видавалась колгоспникам не наприкінці сільськогосподарського року, а зразу після закінчення окремих робіт і виконання державних поставок.

Райком партії (секретар тов. Бубновський) і райвиконком (голова тов. Ткаченко) вели систематичну роботу по добору, розстановці і вихованню кадрів. У 1949 р. з 909 комуністів у селах працювало 469 чоловік, або 51,6% складу всієї районної партійної організації. З 1475 членів ЛКСМУ 40% комсомольців району працювало в колгоспах, де було створено 128 комсомольсько-молодіжних ланок. Під час збиральної кам-

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145, спр. 981, арк. 46.

панії в колгоспах працювало комсомольсько-молодіжних жаток — 19, ланок швидкісного в'язання снопів — 66, молотильних бригад — 35, молодіжних транспортних бригад — 17 [1].

Райком партії повністю відмовився від практики направлення уповноважених у колгоспи. Під час найважливіших сільськогосподарських кампаній в колгоспи виїжджали представники райпартактиву, які допомагали первинним парторганізаціям у проведенні масово-політичної роботи серед колгоспників і механізаторів.

В районі працювала 21 сільська лекторська група в складі 149 лекторів. Серед них 100 вчителів, 21 агроном, 17 лікарів, два зоотехніки. За 10 місяців 1949 р. вони прочитали в колгоспах 635 лекцій на політичні, сільськогосподарські, науково-популярні, літературні та інші теми.

В період збиральної кампанії працювали районна і 12 колгоспних агіткультбригад, 8 пересувних бібліотек, 130 культорганізаторів і читців художньої літератури. Поблизу 22-х молотильних агрегатів були обладнані червоні кутки. Для колгоспників організовано 24 вечори художньої самодіяльності.

В колгоспах випускались світлові та загальноартільні і бригадні газети, листки трудової слави, сатиричні стіннівки і блискавки. В них висвітлювався досвід передовиків виробництва, критикувались недоліки. Так, коли машиніст тов. Кислий намолотив за добу 83 *т* зерна і заробив за це 295 крб. і 76 *кг* зерна, то на другий день через районну газету і листки трудової слави про його досвід довідався весь район.

Добре поставлена масово-політична робота сприяла мобілізації всіх колгоспників і механізаторів району на дальше піднесення сільського господарства. Шполянці впроваджували у виробництво прогресивні агротехнічні заходи і найновіші досягнення сільськогосподарської науки. У 1949 р. вони успішно виконали взяті соціалістичні зобов'язання: виростили в середньому по 120 пудів, а в багатьох ланках — по 180 пудів зерна з гектара, 500 пудів кукурудзи, 156 пудів проса і по 182 *ц* цукрових буряків з кожного гектара. Колгоспи району здали 1028 тис. *ц* цукрових буряків, що дало державі 800 тис. пудів цукру. За здані буряки вони одержали 12 775 тис. крб., 720 тис. *кг* цукру і 3119 пудів жому. До 25 жовтня колгоспники виконали річний державний план розвитку громадського тваринництва по великій рогатій худобі на 100,5%, по вівцях — на 101,1, по свинях — на 135, по конях — на 100, по птиці — на 128% [2].

З шполянськими колгоспниками змагалися колгоспники Котовського району Одеської області. Вони трохи відстали від шполянців, але, незважаючи на несприятливі метеорологічні умови, закінчили сільськогосподарський рік з хорошими показниками.

У 1949 р. посівна площа республіки становила 95% площі, передбаченої п'ятирічним планом на 1950 р., а по зернових культурах вона перевищила довоєнний рівень.

Кращих результатів, ніж у 1948 р., добились трудівники села в справі вирощення технічних культур, картоплі і овочів. Більшість кол-

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145, спр. 981, арк. 50.
[2] Там же, арк. 39—40.

госпів і МТС вчасно і високоякісно посіяла цукрові буряки, організувала хороший догляд за ними і у визначений строк успішно провела їх збирання. На заготівельні пункти і цукрові заводи здано з однакової площі посіву на 42% більше цукрових буряків, ніж у 1948 р.

Більшість льоносіючих колгоспів відновила довоєнну площу посіву льону-довгунця і одержала високі врожаї насіння і волокна цієї культури. Особливо хороших показників добились ланка Н. Г. Заглади з колгоспу ім. Першого травня Черняхівського району Житомирської області, яка з кожного з 3 *га* одержала насіння льону по 15,1 *ц* і волокна, з двох урожаїв,— по 20,16 *ц*.

Виконуючи постанову лютневого Пленуму ЦК КПРС (1947 р.) про збільшення виробництва овочів для задоволення потреб населення міст і промислових центрів, а також для забезпечення сировиною консервних та овочевопереробних заводів, колгоспи Київської, Луганської, Вінницької, Хмельницької і Житомирської областей, а також багато колгоспів і районів інших областей перевищили довоєнні площі посіву овочевих культур і розширили їх асортимент. Колгоспи Київської, Чернігівської і Сумської областей перевиконали план посадки картоплі, перевищивши довоєнні її посівні площі.

Великих успіхів добилися колгоспники республіки і в розвитку громадського тваринництва. Рада Міністрів СРСР і Центральний Комітет ВКП(б) відмічали, що разом з рядом областей РРФСР найбільшого зростання поголів'я великої рогатої худоби в 1949 р. досягли колгоспи УРСР.

З новою силою розгорнулося соціалістичне змагання трудівників сільського господарства України в 1950 р. Були проведені масові взаємоперевірки виконання зобов'язань колгоспами, районами і областями. Вони сприяли ліквідації недоліків, викритих під час перевірок. Методи праці окремих передовиків виробництва ставали надбанням широких мас колгоспників і механізаторів. Завдяки цьому швидко поширилося впровадження погодинного графіка на молотьбі, двозмінна праця доярок, свинарок та інших працівників тваринницьких ферм, а також багато інших передових методів праці.

У 1950 р. на Україні побувала делегація керівних працівників і голів колгоспів Московської області. В її складі була секретар Ленінського райкому партії тов. Третякова, яка на нараді голів колгоспів Московської області заявила: «Наша делегація побувала в двадцяти колгоспах різних районів України. Ми проїхали 800 *км* її неосяжними степами, і в кожного з нас залишилися чудові враження. Треба сказати прямо — Україна це школа передового досвіду в галузі сільського господарства... Скрізь, де нам довелося бути, ми бачили культурно оброблені поля, на яких зріє багатий урожай».

Піднесенню сільського господарства сприяло укрупнення колгоспів. До укрупнення на Україні налічувалось 33 653 колгоспи, а на кінець 1950 р. їх стало 19 505 [1]. Внаслідок укрупнення кількість орної землі в середньому на один колгосп зросла майже в два рази. Збільшилась кіль-

[1] «Правда», 28 січня 1951 р.

кість дворів і працездатних колгоспників, об'єднаних в одному господарстві, скоротились штати адміністративно-обслуговуючого персоналу і витрати трудоднів на його утримання.

У 1950 р. вся посівна площа колгоспів Української РСР становила 25 172 тис. *га* проти 22 137,3 тис. *га* у 1940 р.[1]

Трудівники села перевиконали завдання п'ятирічного плану по врожайності і валовому збору зернових культур і цукрових буряків. Колгоспники достроково виконали річний державний план заготівлі всіх сільськогосподарських продуктів, здали державі на 78 600 тис. пудів хліба більше, ніж у 1949 р.

Валовий збір зернових культур в усіх категоріях господарств УРСР становив у 1949—1950 рр. в середньому 1182 млн. пудів на рік — на 250 млн. пудів більше середньорічного валового збору зерна за попередні 1946—1948 рр. Сільське господарство УРСР давало більше, ніж до війни, жита, кукурудзи, цукрових буряків, стільки ж льону-довгунця, майже стільки ж картоплі.

Велику роботу провели колгоспники і механізатори республіки по піднесенню тваринництва. В Київській області змагання проходило під знаком впровадження передового досвіду трудівників Жашківського, Києво-Святошинського, Броварського і Черкаського районів.

Тваринники Жашківського району Київської області і Первухінського цукробурякового комбінату Харківської області впровадили двозмінний метод праці у тваринництві, який створив умови для культурного зростання і підвищення їх кваліфікації, піднесення продуктивності тваринництва.

Досвід двозмінної праці на фермах стали впроваджувати тваринники багатьох колгоспів республіки.

Згідно з трирічним планом розвитку громадського продуктивного тваринництва необхідно було добитися переваг громадського тваринництва над індивідуальним як по питомій вазі, так і по виробництву продукції. Це завдання колгоспники виконали не за три, а за два роки.

Господарства республіки успішно справилися з виконанням планових завдань по збільшенню поголів'я великої рогатої худоби, свиней, коней, овець і кіз. Проти 1940 р. поголів'я великої рогатої худоби зросло на 57%, свиней — на 37, овець — на 19%, птиці — в 2 рази. Хороших показників добились колгоспники Київської, Полтавської, Вінницької, Одеської і Чернівецької областей, які забезпечили перевиконання плану, зростання поголів'я по всіх видах худоби.

Поряд із значними досягненнями в розвитку тваринництва були і недоліки. Не виконувався план зростання поголів'я корів, розвитку птахівництва і продуктивності тваринництва. У 1950 р. надій молока на одну фуражну корову становив 1105 *л*. На 100 *га* ріллі відгодовано лише 1,9 голови свиней при плані 3—4. Розвиток тваринництва гальмувався значним відставанням кормової бази. Не виконувався план будівництва

[1] Народне господарство Української РСР, Статистичний збірник. Держстатвидав, К., 1957, стор. 116.

тваринницьких приміщень. Повільно впроваджувалась механізація трудомістких процесів на фермах.

Серйозним недоліком у справі відбудови і дальшого розвитку сільського господарства Української РСР була наявність багатьох економічно маломіцних колгоспів і цілих районів. Виробництво зерна в республіці значно відставало від довоєнного рівня. Середньорічний валовий збір (амбарний урожай) сільськогосподарських культур у 1947—1950 рр. перевищив у два з лишком рази валовий збір 1946 р. і в півтора раза рівень 1945 р., але він був на 31% нижчий від валового збору 1940 р. [1].

Незважаючи на наявність серйозних недоліків у відбудові й розвитку сільського господарства, колгоспи республіки за роки четвертої п'ятирічки значно зросли і зміцніли. Це — результат самовідданої праці трудівників села. Наряду з чоловіками велику роботу проводили жінки. У 1950 р. 259 жінок працювали головами колгоспів, 7893 — заступниками голів колгоспів, 3582 — бригадирами рільничих бригад, 1667 — завідуючими тваринницькими фермами, 1031 — агрономами, 588 — зоотехніками, 973 — ветеринарними лікарями, 8438 — трактористками, 2457 — комбайнерами і їх помічниками [2].

За видатні заслуги у піднесенні сільського господарства в період четвертої п'ятирічки Радянський Уряд присвоїв високе звання Героя Соціалістичної Праці 950 кращим виробничникам України. Трьом майстрам високих урожаїв, як уже зазначалось, були присуджені Державні премії. Понад 35 тис. трудівників села нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу [3].

Виробничі успіхи колгоспників і механізаторів МТС республіки стали вирішальною умовою в підвищенні їх матеріального і культурного рівня.

ЗРОСТАННЯ ДОБРОБУТУ І КУЛЬТУРНОГО РІВНЯ КОЛГОСПНИКІВ

Основою економічної могутності нашої держави і докорінного поліпшення матеріального добробуту всього радянського народу є невпинне зростання і зміцнення соціалістичної власності на засоби виробництва. Про це постійно піклуються Комуністична партія і Радянський уряд.

За роки четвертої п'ятирічки були досягнуті значні успіхи в зростанні основних фондів виробництва. У 1950 р. основні засоби виробництва і неподільні фонди колгоспів Української РСР зросли також проти 1940 р., про що свідчать такі дані (в млн. крб.):

Показники	1940 р.	1950 р.
Основні засоби виробництва	4643	6844
Неподільні фонди колгоспів	5506	6986

[1] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 555.
[2] «Колгоспне село», 8 березня 1950 р.
[3] «Правда», 28 січня 1951 р.

Грошові доходи колгоспів щороку збільшувалися і в 1950 р. становили 6183 млн. крб. проти 4811 млн. крб. в 1940 р.[1] Найбільше вони зросли від рослинництва — на 37,2%, в загальних доходах їх питома вага становила 72,9%. А в тваринництві вони зросли протягом року на 27,4% і їх питома вага в усіх доходах колгоспів становила лише 15,8%. 911 колгоспів мали грошові доходи понад 1 млн. крб.[2]

Грошові доходи колгоспів республіки були витрачені на оплату податків і повернення позичок (17,4%), виробничі затрати (23,1%), адміністративно-господарські витрати (0,9%), культурні потреби (2,1%), поповнення неподільних фондів (17,1%), на оплату трудоднів (37,8%).

Зростання основних фондів, грошових доходів колгоспів, підвищення матеріального і культурного рівня селянства значною мірою залежали від правильної організації праці, економної витрати трудоднів, впорядкування оплати праці. Щодо цього Комуністична партія і Радянський уряд вжили ряд заходів.

19 квітня 1948 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про заходи по поліпшенню організації, підвищенню продуктивності і впорядкуванню оплати праці в колгоспах», якою був визначений порядок організації й оплати праці. Рада Міністрів СРСР рекомендувала колгоспам зразкові норми виробітку, окремі розцінки і порядок нарахування трудоднів. У постанові відмічалось, що найважливішим завданням у справі поліпшення організації праці є всебічне зміцнення виробничої бригади як основної форми організації артільної праці. 1 липня 1948 р. Рада Міністрів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У розробили конкретні заходи по виконанню цієї постанови.

Новий порядок оплати праці передбачав вищі розцінки для тих колгоспних ланок і бригад, що одержували більш високий урожай, широко впроваджували індивідуальну і дрібногрупову відрядність. Впроваджувався також новий порядок оплати праці голів колгоспів, бригадирів, завідуючих тваринницькими фермами і рахівників.

На основі рекомендованих постановою Ради Міністрів СРСР норм всі господарства розробили і затвердили норми виробітку і розцінки в трудоднях по всіх видах робіт, які колгоспи щороку переглядали, враховуючи рівень продуктивності праці, досягнутий передовиками.

В результаті виконання цієї постанови в більшості господарств поліпшився облік праці, посилився контроль за нарахуванням трудоднів колгоспникам і за виконанням плану затрат трудоднів. До перевірки обліку і нарахування трудоднів були залучені ревізійні комісії колгоспів. Все це зміцнило трудову дисципліну.

На кінець четвертої п'ятирічки у справі організації праці й дисципліни ряд передових колгоспів досяг рівня промислових підприємств, приклад роботи яких вони наслідували. Ось що писав про це голова колгоспу ім. Будьонного, Герой Соціалістичної Праці М. О. Посмітний: «У нас немає випадків, щоб хто-небудь з колгоспників не виконав

[1] Народне господарство Української РСР, стор. 283.

[2] Поточний архів Міністерства сільського господарства УРСР. Зведений річний звіт колгоспів за 1950 р.

денного завдання без поважних причин, хоч наші норми збільшені проти встановлених на 10—15%. Сила наших планів, графіків у тому й полягає, що намічені роботи виконуються точно в установлені строки, без метушні і штурмівщини. В цій справі ми беремо приклад з передових державних підприємств. У нас немає також жодного колгоспника, який би не виробив мінімуму трудоднів».

Робітничий клас передових державних підприємств своєю організованістю, високою трудовою дисципліною, патріотичним ставленням до соціалістичного виробництва великою мірою впливав на колгоспне селянство, подавав йому допомогу в піднесенні колгоспного виробництва, активізував його участь у завершенні будівництва соціалізму.

Проведена робота по поліпшенню організації й оплати праці сприяла дальшому організаційно-господарському зміцненню колгоспів.

Але в ряді областей дуже повільно усувалися недоліки в організації й оплаті праці, особливо у колгоспах, які були економічно слабкими, з однобічно розвинутими господарствами. На їх невеликих земельних масивах неможливо було впроваджувати високу агротехніку, вносити необхідну кількість добрив. Дрібні колгоспи мали обмежену кількість робочої сили і невеликі групові доходи, тому вони не могли будувати виробничі і культурно-побутові приміщення, неспроможні були утримувати спеціалістів сільського господарства. Такі колгоспи, як правило, збирали низькі врожаї, не виконували своїх обов'язків перед державою, нерідко не забезпечували себе посівним матеріалом. Їх недоїмки перед державою перекладались на економічно міцні господарства.

Зрозуміло, що така практика не могла стимулювати боротьбу широких колгоспних мас за вирощення високих урожаїв і підвищення продуктивності тваринництва, вона створювала невпевненість колгоспників у тому, що їх праця буде оплачена відповідно до її наслідків.

Дрібні колгоспи стримували темпи розвитку сільського господарства і зменшували можливості для неухильного поліпшення добробуту селянства.

Укрупнення колгоспів, розпочате на Україні в період збирання врожаю 1950 р., відіграло позитивну роль у розвитку колгоспного виробництва, у підвищенні добробуту селянства і культурного рівня села.

Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР «Про заходи по поліпшенню організації, підвищенню продуктивності і впорядкуванню оплати праці в колгоспах» було введено додаткове нарахування або списання трудоднів колгоспникам, ланкам і бригадам залежно від виконання ними встановлених планів по врожайності сільськогосподарських культур. У 1950 р. порядок додаткового нарахування і списання трудоднів був впроваджений у 80,4% колгоспів республіки.

Щоб підвищити заінтересованість працівників тваринницьких ферм і керівників колгоспів у зростанні громадського поголів'я худоби, його продуктивності, Рада Міністрів СРСР у березні 1950 р. прийняла постанову «Про додаткову оплату праці колгоспників за перевиконання завдань по вирощуванню молодняка, збереженню дорослої худоби і підвищенню продуктивності тваринництва в колгоспах Української РСР».

Додаткова оплата праці тваринників встановлювалась залежно від кількості збереженої худоби.

Поряд з такими способами економічного стимулювання високопродуктивної праці переможцям у соціалістичному змаганні вручались перехідні Червоні прапори і премії.

Щороку підвищувалась оплата праці колгоспного селянства. У 1950 р. колгоспники одержали на трудодень грошей і сільськогосподарських продуктів більше, ніж у 1949 р.

В умовах відбудови громадського господарства колгоспів важливе значення для підвищення матеріального рівня колгоспників мало їх особисте підсобне господарство. Про це свідчать дані табл. 7 [1]:

Таблиця 7

Посівна площа на присадибних ділянках (у тис. *га*) **та худоба в особистій власності колгоспників** (у тис. голів)

Площа і худоба	Роки	
	1940	1950
Картопля	713,6	944,3
Овочі	109,3	63,8
Велика рогата	3449,9	4368,4
в тому числі корови	2524,2	2969,2
Свині	3033,9	2518,8
Вівці та кози	1158,0	1565,7

Яскравим свідченням швидкого зростання матеріального і культурного рівня трудівників села є великий розмах колгоспного будівництва.

За роки тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники зруйнували й спалили в селах республіки 590 400 житлових будинків і близько 500 тис. господарських, культурно-побутових та інших приміщень. Партія і уряд надали велику допомогу колгоспному селянству в сільському й колгоспному будівництві, завдяки якій на початок 1946 р. було відбудовано і заново споруджено 384 090 житлових будинків і велику кількість громадських приміщень [2].

Держава відпустила колгоспам і сільському населенню великі кредити через районні філіали сільськогосподарського банку СРСР. На особливо пільгових умовах давалися кредити демобілізованим воїнам Радянської Армії, інвалідам Великої Вітчизняної війни, сім'ям військовослужбовців і загиблих воїнів. Вони одержували позику в розмірі від 5 до 10 тис. крб. терміном від 5 до 10 років, виплачуючи в банк за користування кредитом тільки 2% на рік.

---

[1] Народне господарство Української РСР, стор. 347, 348.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145, спр. 455, арк. 1; «Правда Украины», 30 червня 1946 р.

У квітні 1945 р. Рада Народних Комісарів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У прийняли постанову про будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих будівель у колгоспах і культурно-побутових будинків на селі. Постанова була схвалена Союзним Урядом. Вона стала програмою сільського й колгоспного будівництва і знаменувала собою важливий крок по шляху зміцнення колгоспів і ліквідації істотної різниці між містом і селом.

Для здійснення керівництва і контролю за ходом сільського будівництва при Раді Міністрів Української РСР було створене Управління в справах сільського й колгоспного будівництва. На допомогу селянству держава направила в села кваліфіковані інженерно-технічні кадри, будівельні матеріали, обладнання й інструменти. В колгоспах були створені будівельні бригади, споруджувались підприємства для виробництва будівельних, столярних, ковальських та інших матеріалів.

Головне завдання полягало в тому, щоб відбудувати виробничі і культурно-побутові приміщення в селах, якнайшвидше переселити з землянок в нові будинки всі сім'ї колгоспників і селян, широко розгорнути роботу по впорядкуванню сіл. Для виконання цього завдання «Законом про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946—1950 рр.» по лінії республіканського і місцевого підпорядкування передбачені капіталовкладення на суму 411 млн. крб., а також заплановано відбудувати й заново спорудити на кошти колгоспників і селян за допомогою державного кредиту 1,2 млн. будинків.

У селах республіки широким фронтом розгорнулися роботи по сільському й колгоспному будівництву. Уже на початку 1946 р. в колгоспах створено 25 570 будівельних бригад, в яких налічувалось понад 226 тис. будівельників.

Таким чином, відбудова сільського господарства супроводжувалась поліпшенням умов праці й життя колгоспників. Значною мірою були ліквідовані неорганізованість і кустарництво в сільському будівництві.

Велику увагу сільському й колгоспному будівництву приділив Травневий пленум ЦК КПРС (1946 р.). Згідно з його постановою у 1946 р. намічено було відбудувати й заново спорудити 175 тис. житлових будинків колгоспників і селян, 30 800 виробничих і 5100 культурно-побутових приміщень колгоспів, впорядкувати 600 сіл. Виконуючи рішення постанови, колгоспники протягом шести місяців побудували або закінчували будівництво 79 884 житлових будинків, 13 981 виробничо-господарського і 2195 культурно-побутових приміщень, 1476 цегелень, 190 черепичних і 321 вапняного заводів тощо[1].

Незважаючи на широкий розмах відбудовних робіт у селах, багато сімей колгоспників відчували гостру потребу в житлах. Багато сімей ще мешкали у землянках. Ось чому у січні 1949 р. Рада Міністрів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У прийняли постанову про хід будівництва житлових будинків для колгоспників і селян, які проживають в землянках і на чужій житловій площі. У постанові було зосереджено

[1] «Радянська Україна», 14 липня 1946 р.

увагу партійних і радянських органів на прискоренні житлового будівництва в селах.

Через півроку після її прийняття на Україні були відбудовані всі села, зруйновані німецько-фашистськими окупантами. Всього відбудовано й заново споруджено 803 тис. житлових будинків для колгоспників і селян-одноосібників, 195 тис. колгоспних господарських і 26 тис. культурно-побутових приміщень. У колгоспах створено 10 тис. підприємств по виробництву будівельних матеріалів. А за роки четвертої п'ятирічки тільки заново побудовано 650 600 житлових будинків [1].

На чергу дня постало питання про дальше поліпшення житлових умов колгоспників і повне забезпечення колгоспів виробничо-господарськими приміщеннями. Укрупнення дрібних колгоспів сприяло успішному розв'язанню цього питання.

Сільське житлове будівництво в період четвертої п'ятирічки характеризувалось не тільки своєю масовістю, а й якісно новим змістом. Багато колгоспників споруджували будинки, які мало чим відрізнялися від будинків міських селищ. В ряді сіл велась планова забудова вулиць.

Держава, профспілки і колгоспи відпускали значні кошти на будівництво культурно-побутових приміщень у селах. Наприклад, тільки в 1946—1947 рр. ВЦРПС виділила профспілковим організаціям працівників МТС і земорганів з коштів державного соціального страхування 3530 тис. крб. на відбудову клубів, червоних кутків, придбання культінвентаря й організацію обладнання агітмашин. Разом з коштами по профбюджету в середньому на кожного члена профспілки асигнувалось понад 30 крб. Якщо в 1945 р. в машинно-тракторних станціях республіки було відбудовано 107 клубів і 548 червоних кутків, то на 1 червня 1947 р. вже працювало 183 клуби і 828 червоних кутків [2].

Відбудова культурно-освітніх закладів машинно-тракторних станцій мала велике значення для дальшого розгортання масово-політичної і культурної роботи серед колгоспного селянства. На кінець четвертої п'ятирічки мережа культурно-побутових закладів у сільських місцевостях республіки була значно більшою, ніж до Великої Вітчизняної війни. Про це свідчать такі дані [3]:

Культустанови	1940 р.	1945 р.	1950 р.
Бібліотеки	17327	3566	29426
в них книг (у тис.)	12020,9	1309,8	18928,4
Клубні установи	22586	17390	26718
Кіноустановки	3884	884	5419

Поряд з цим у сільському будівництві було і багато недоліків. Один з них — недостатня увага до будівництва культурно-побутових приміщень. Інтереси справи вимагали докласти ще багато зусиль, щоб поліп-

[1] Народне господарство Української РСР, стор. 364.
[2] ЦДІА УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 139, арк. 98.
[3] Народне господарство Української РСР, стор. 459, 462, 464.

шити культурно-побутові умови трудівників сільського господарства, зокрема культурно-освітню роботу в сільських клубах.

Могутнім засобом підвищення добробуту колгоспників і культурного рівня колгоспного села, ліквідації істотної різниці між містом і селом є механізація і електрифікація сільського господарства. На кінець четвертої п'ятирічки механізація і електрифікація основних галузей колгоспного виробництва значно перевищили довоєнний рівень. Електрифіковані колгоспи, які максимально використовували електричну енергію для потреб виробництва, мали великий економічний ефект, одержували більш високі доходи.

Відбудова й дальший розвиток електроенергетичної системи в сільському господарстві дозволили радіофікувати багато колгоспних сіл, налагодити нормальну роботу сільських кіноустановок, дати електричне світло у виробничо-господарські приміщення і житлові будинки колгоспників.

У культурі й побуті колгоспного селянства стали здійснюватися вимоги В. І. Леніна про те, щоб «кожна електрична станція, побудована нами, перетворювалась дійсно в опору освіти, щоб вона займалася, так би мовити, електричною освітою мас» [1].

Механізація й електрифікація сільського господарства докорінно змінили лице колгоспного села. В селах з'явилися спеціалісти нових професій, які впливали на виробничу діяльність і на підвищення культурного рівня всього сільського населення. На кінець четвертої п'ятирічки в машинно-тракторних станціях республіки працював 120-тисячний колектив, в складі якого налічувалось: робітників — 77 тис., інженерно-технічних працівників — 22 тис., службовців — 11 тис., молодшого обслуговуючого персоналу — 6 тис. чоловік. Серед спеціалістів нових професій десятки тисяч електромонтерів, електротехніків, радіотехніків, радистів, мотористів, токарів, електрозварників.

Партія і уряд проявляли постійну турботу про добір, розстановку та виховання колгоспних кадрів.

Для подання агротехнічної допомоги колгоспам тільки в 1947 і 1948 рр. з міст України було направлено в сільські райони 5762 спеціалісти сільського господарства. Крім того, в сільське господарство республіки направлено 18 153 випускники вищих і середніх спеціальних учбових закладів, в тому числі агрономів — 8263, зоотехніків — 3035, ветлікарів — 2354. Якщо на 1 січня 1941 р. в республіці налічувалось 31 024 спеціалісти сільського господарства, то на 1 листопада 1948 р. їх кількість зросла уже до 49 561 чоловіка [2].

У 1947 р. на Україні було створено 19 державних дворічних шкіл і шестимісячних курсів при них для підготовки і перепідготовки керівних колгоспних кадрів — голів колгоспів, бригадирів, завідуючих тваринницькими фермами і рахівників. У 1948 р. в дворічних школах навчалось 4245 чоловік, пройшло підготовку на шестимісячних курсах 2204 чо-

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 463.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 895, арк. 190.

ловіки і навчалося 859 голів колгоспів [1]. У 1949 р. державні дворічні школи випустили 1749 чоловік, а в 1950 р.—1940 чоловік керівних колгоспних кадрів [2].

У період четвертої п'ятирічки широкого розмаху набрали підготовка рільників, овочівників, садівників, тваринників, птахівників, конюхів, бджолярів, агролісомеліораторів, а також агрозоотехнічне навчання всіх колгоспників. Для підготовки колгоспних кадрів масових професій в 1947—1949 рр. створено 97 однорічних сільськогосподарських шкіл. Вони за 1947—1950 рр. випустили понад 40 тис. спеціалістів.

Незважаючи на великий контингент слухачів сільськогосподарських шкіл, колгоспи не мали достатньої кількості кваліфікованих кадрів масових професій. Це пояснювалося тим, що комплектування шкіл проводилось, головним чином, за рахунок колгоспної молоді, яка не мала досвіду роботи, у зв'язку з чим не більш як 60% випускників залишилось працювати за своїм фахом, а решта виїхала на навчання або працювати в інші галузі народного господарства [3].

Важливою формою підвищення виробничої кваліфікації колгоспних кадрів і всіх колгоспників є масове агрозоотехнічне навчання. Але в перші роки четвертої п'ятирічки в багатьох районах воно проводилось неорганізовано, а його ефективність була незначною. Організованого характеру це навчання набуло після того, як Центральний Комітет КП(б)У в листопаді 1949 р. прийняв постанову про організацію агротехнічного і зооветеринарного навчання голів колгоспів, бригадирів, ланкових, колгоспників і колгоспниць в 1949—1950 рр. Основними формами навчання були визначені: для голів колгоспів, бригадирів, завідуючих тваринницькими фермами, бухгалтерів і рахівників — місячні курси; для бригадирів рільничих бригад, ланкових по вирощуванню цукрових буряків, бавовника, кукурудзи та інших культур — 10—15-денні семінари; для колгоспників і колгоспниць — агротехнічні і зоотехнічні гуртки, в яких провадилось навчання за програмою кожного профілю. Згідно з планом, затвердженим Центральним Комітетом КП(б)У, в 1949—1950 рр. необхідно було охопити цими формами навчання 1 164 150 колгоспників [4].

У червні 1950 р. Центральний Комітет ВКП(б) прийняв постанову про постановку справи пропаганди і впровадження досягнень науки і передового досвіду в сільське господарство. В постанові відзначалось, що пропаганда і впровадження в сільськогосподарське виробництво досягнень науки і передового досвіду, а також систематичне підвищення агрозоотехнічних знань колгоспників, працівників МТС і радгоспів є справою великої державної важливості, невід'ємною частиною керівництва сільським господарством і однією з головних умов підвищення культури землеробства, невпинного піднесення й розвитку всіх галузей сільського господарства.

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 859, арк. 192—193.
[2] Там же, оп. 130, спр. 104, арк. 227.
[3] Там же, арк. 190.
[4] Там же, оп. 145, спр. 696, арк. 72.

Для керівництва цією справою при міністерствах сільського господарства СРСР і Української РСР були створені головні управління, а в обласних управліннях сільського господарства — управління сільськогосподарської пропаганди.

Центральний Комітет ВКП(б) встановив нову єдину форму підготовки масових колгоспних кадрів — трирічні курси без відриву від виробництва. Для кожного року навчання були розроблені спеціальні програми.

У період четвертої п'ятирічки поряд з розподілом матеріальних благ за кількістю і якістю праці поширився розподіл матеріальних благ з громадських фондів споживання, яким великого значення надавав Карл Маркс, коли писав, що фонд громадського споживання «буде все більше зростати в міру розвитку нового суспільства» [1].

Українське селянство мало великі матеріальні вигоди з громадських фондів споживання, які витрачалися на безплатне медичне обслуговування, навчання дітей у школах, утримання дитячих закладів, будівництво культурно-побутових приміщень, допомогу багатодітним і одиноким матерям, сім'ям воїнів Радянської Армії, що загинули під час Великої Вітчизняної війни, на підвищення кваліфікації колгоспників, виплату стипендій тощо.

Одним з яскравих прикладів використання громадських фондів споживання є розширення мережі сільських загальноосвітніх шкіл, що видно з табл. 8 [2]:

Таблиця 8

Кількісний склад учнів та вчителів у школах України на початок навчального року

Школи, учні, вчителі	Роки		
	1940/41	1945/46	1950/51
Всього шкіл	26317	25014	26643
В них учнів (у тис.)	4504,3	3619,1	4682,1
Учителів (у тис.)	167,6	132,4	196,5

Значно більшою, ніж до війни, стала і мережа медичних закладів. Кількість ліжок у сільських лікарнях перевищила рівень 1940 р. на 46%, а лікарів збільшилось на 80%.

Багато колгоспів республіки, господарства яких були зруйновані німецько-фашистськими окупантами, за роки четвертої п'ятирічки стали мільйонерами.

Так, ордена Леніна колгосп ім. В. І. Леніна Чемеровецького району Хмельницької області (голова депутат Верховної Ради УРСР, Герой

[1] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, К., 1964, стор. 19.
[2] Народне господарство Української РСР, стор. 428.

Соціалістичної Праці Д. В. Бойко) протягом двох років освоїв всю довоєнну площу орної землі, відбудував всі громадські приміщення й житлові будинки колгоспників, у 1947 р. перевищив довоєнний рівень урожайності зернових культур, а в 1948 р.— довоєнний рівень по кількості поголів'я худоби і по його продуктивності. У 1950 р. поголів'я худоби в колгоспі перевищило рівень 1940 р. в два рази, а птиці — в шість разів.

Колгосп першим в області достроково виконав трирічний план розвитку громадського продуктивного тваринництва по всіх видах поголів'я худоби. Середній надій молока від кожної фуражної корови за 11 місяців 1950 р. становив 2900 *л*, що в три рази більше, ніж у 1947 р. і в півтора раза більше, ніж в 1940 р. Значно був перевищений довоєнний рівень приплоду телят, поросят і ягнят, добового приросту молодняка і настригу вовни.

Колгоспники цієї артілі вносили в грунт необхідну кількість добрив, старанно обробляли його, ряд культур сіяли перехресним способом, висівали тільки сортове насіння, добре доглядали посіви, підживлювали їх, проводили штучне додаткове запилення і збирали урожай без втрат. В результаті здійснення цих заходів середній урожай зернових культур і цукрових буряків становив (у *ц* з гектара):

Культури	1940 р.	1946 р.	1949 р.	1950 р.
Зернові	17,5	7,69	15,14	21,6
Цукрові буряки	361,3	78,4	342,0	420,0

У колгоспі були розвинуті підсобні галузі господарства: садівництво, городництво, бджільництво, виноробство, черепичне виробництво, парникове господарство та ін.

Протягом п'яти років колгосп побудував чотири приміщення для тваринницьких ферм, зерносховище, черепичний завод, млин, олійню, пилораму, лікарню, родильний будинок, амбулаторію, баню, радіовузол, теплову електростанцію. Відбудовано Палац культури, приміщення середньої школи, сільмага, магазина культтоварів, сільради та ін.— всього 15 громадських приміщень. Відремонтовано 85 і побудовано 75 нових будинків колгоспників. У 1949 р. колгоспники розпочали будівництво електростанції на р. Збруч.

Грошові доходи колгоспу в 1946 р. становили 1 млн. крб., а в 1950 р.—2160 тис. крб. Вартість трудодня збільшилась проти 1940 р. майже в 1,5 раза. Якою була вартість трудодня в 1950 р., можна побачити на такому прикладі. Доярка О. А. Зубик за 11 місяців надоїла від кожної з 10 закріплених за нею корів в середньому по 3000 *л* молока, виробивши 998 трудоднів, за які тільки авансом одержала 250 пудів хліба, а в рахунок додаткової оплати за перевиконання планового надою одержала 4250 *л* молока.

Швидкими темпами відбудовувалось і розвивалось громадське господарство, зростали доходи колгоспу «Здобуток Жовтня» Тальнівського

району Київської області. Вже в 1949 р. колгоспники цієї артілі виростили по 20,4 *ц* зернових і по 229 *ц* цукрових буряків з гектара. Артіль виконала трирічний план розвитку громадського продуктивного тваринництва по всіх видах худоби. Надій молока на одну фуражну корову в середньому становив 2140 *л*. Від кожної свиноматки одержано по 21,6 поросяти, від кожних 100 вівцематок — по 123 ягнят. Колгосп одержав 1116 тис. крб. доходу і видав на трудодень по 2,5 *кг* зерна, по 5 крб. грошима і по 0,5 *кг* яблук.

У 1950 р. колгосп «Здобуток Жовтня» об'єднався з відсталим колгоспом «Лан» і зібрав середній урожай зернових по 19 *ц*, а цукрових буряків — по 231 *ц* з кожного *га*. Трудівники одержали на кожний трудодень по 3,8 *кг* зерна і по 4 крб. грошима. На одну колгоспну сім'ю в складі двох працездатних припало в середньому по 165 пудів зерна і по 3500 крб. грошима.

Члени об'єднаної артілі побудували електростанцію, встановили 40 електромоторів і електрифікували 55 видів робіт. Вони збудували також млин, крупорушку, олійню, кузню, пилораму, механічну і деревообробну майстерні, організували переробку молока і ковбасне виробництво. Значні доходи артіль одержала від рибного господарства, фруктового саду, виноградника і переробки ревеня на вино, повидло, варення тощо.

Силами колгоспу були споруджені магазин, медичний пункт, дитячі ясла, бібліотека, стаціонарна кіноустановка, радіовузол, клуб, в якому працювали духовий оркестр, драматичний, хоровий та інші гуртки художньої самодіяльності. Квартири колгоспників з 2—3 кімнат мали електричне освітлення, водопровід, радіо.

Колгосп «Здобуток Жовтня» очолював талановитий організатор, депутат Верховної Ради СРСР, Герой Соціалістичної Праці, член Ради в справах колгоспів при Раді Міністрів СРСР Ф. І. Дубковецький.

Хутором Гладким офіціально називали колись невеликий населений пункт, де розмістилась центральна садиба колгоспу ім. Будьонного Березівського району Одеської області. Але він аж ніяк не схожий на хутір. Це — впорядковане селище міського типу з радіофікованими кам'яними багатоповерховими будинками під черепицею або залізом, з електрикою, душовими і ванними кімнатами в кожному будинку, літнім театром, бібліотекою, Палацом культури, духовим оркестром, готелем, майстернями з електромоторами, черепичним заводом, млином, маслобойнею, гаражем, нафтобазою тощо.

Впроваджуючи у виробництво нові досягнення агротехніки і передового досвіду, колгоспники цієї артілі в посушливому для південних областей 1950 р. виконали свої соціалістичні зобов'язання і виростили урожай озимої пшениці на кожному з 514 *га* в середньому по 25,3 *ц*, а з усієї площі — по 20,7 *ц*. На рік раніше встановленого строку вони перевиконали трирічний план розвитку громадського продуктивного тваринництва.

Колгоспники широко розгорнули капітальне будівництво. Вони поступово перетворювали село в колгоспне місто. У 1950 р. побудували

другий маслоробний завод, нове приміщення сільмага, ковбасний цех, бригадну електростанцію, 15 будинків колгоспників, чотири тваринницьких приміщення, три силосних резервуари, водогін тощо. В будівництво вкладено понад 1 млн. крб.

Доходи колгоспу в 1950 р. становили понад 2,5 млн. крб. Колгоспники одержали на трудодень по 3 *кг* пшениці, 1 *кг* кукурудзи, 0,3 *кг* соняшникового насіння, 4 *кг* кормів для худоби та по 5 крб. грошима.

Правління і партійна організація колгоспу проявляли постійну турботу про підвищення загальноосвітньої підготовки трудівників села. Більшість його членів мала незакінчену середню і середню освіту, а 10% здобули вищу освіту.

У колгоспі проводилась велика виховна робота. Жодна провина на виробництві чи в побуті не проходила без обговорення на партійних, колгоспних зборах або на засіданні правління. Стягнення застосовувались у виняткових випадках. Найбільшим покаранням вважалось тимчасове позбавлення роботи. І не позбавлення права одержати трудодень непокоїло колгоспника. Йому було тяжко залишатись за межами колективу і відчувати себе недостойним працювати разом з іншими.

Виховна сила колективу — головна передумова того, що в колгоспі не існувало грунту для порушень трудової дисципліни або негідної поведінки в побуті. Цьому великою мірою сприяла значна масово-політична робота партійної і комсомольської організацій села. Комуністи й комсомольці очолили всіх працівників сільського господарства колгоспу на відбудову й розвиток громадського господарства. Особистим прикладом вони показували всім колгоспникам зразки самовідданої праці, закликали їх на героїчні трудові подвиги.

Артіль «Заповіт Ілліча» Арбузинського району Миколаївської області (голова — Герой Соціалістичної Праці П. Кислиця) у 1949 р. виростила найбільший в області урожай, перевиконала трирічний план розвитку тваринництва. В четвертій п'ятирічці грошові доходи артілі зросли на 611 тис. крб. В 1946 р. колгоспники одержали на трудодень по 2,2 *кг* зерна і 1,64 крб. грошима, а в 1950 р.— по 6 *кг* зерна і по 5 крб.

Сім'я колгоспника П. Баранова, в складі якої було троє працездатних, виробила 1200 трудоднів і одержала 372 пуди пшениці, 43 пуди соняшника, 91 пуд кукурудзи і понад 6 тис. крб. грошима. Колгоспник Г. Загоруйко один виробив 576 трудоднів і одержав 138 пудів пшениці, 35 пудів кукурудзи, 20 пудів соняшника і близько 3 тис. крб. грошима.

У 1950 р. на базі артілі був організований районний колгоспний університет, в якому навчалося 35 ланкових.

Великих успіхів у розвитку сільського господарства досягли колгоспники артілі «Радянська Україна» Черкаського району Київської області (голова — депутат Верховної Ради СРСР, Герой Соціалістичної Праці Г. Є. Буркацька). Завдяки хорошому обробітку грунту, впровадженню передових методів праці і досягнень агротехніки на бідних су-

піскових землях колгоспники рік у рік підвищували врожаї сільськогосподарських культур. Про це свідчать дані табл. 9:

Таблиця 9

Зростання врожайності сільськогосподарських культур (у *ц* з *га*)

Культури	Роки				
	1946	1947	1948	1949	1950
Озима пшениця	3	6	19	21	29
Жито	8	12	13	18	28
Просо	8	14	21	24	30
Кукурудза	15	28	37	73	72
Соняшник	9	4	15	20	21
Насіння конопель	2	2	3	7	8
Коноплі-волокно	2	1	5	8	7

А бригади тт. Тацька та Василенко мали ще вищі показники.

Надій молока в середньому на фуражну корову в 1950 р. збільшився проти 1949 р. на 635 *л*, а в групі з 8 корів, закріплених за знатною дояркою Надією Кущенко,— більш як на 2000 *л*. За 11 місяців Н. Кущенко надоїла по 4150 *л* молока від кожної корови.

У 1950 р. колгоспники артілі одержали на трудодень по 3,52 *кг* хліба, 1,34 *кг* картоплі та по 5,4 крб. грошима.

В. І. Ленін у творі «Розвиток капіталізму в Росії» згадує Лозову Харківської області як робітничий ринок, куди з'їжджалися капіталісти купувати дешеві робочі руки. Серед скривджених заробітчан, гнаних голодом і злиднями, було багато селян з Катеринівки.

За роки Радянської влади докорінно змінилося життя катеринівських селян. У 1950 р. в артілі ім. Орджонікідзе вони одержали на трудодень по 4,6 *кг* зерна і по 5,4 крб. грошима. 98 колгоспників придбали велосипеди, 28 — мотоцикли. У декого з'явилися і власні автомобілі. Уже в 1947 р. трудівники села придбали промислових товарів на 939 тис. крб., а за 9 місяців 1950 р.— на 1,2 млн. крб. В селі звання Героїв Соціалістичної Праці удостоєні бригадир рільничої бригади І. Руденко, колгоспниці Н. Левченко та Т. Спичак. В багатьох сім'ях діти одержали вищу або середню освіту.

Багато колгоспів республіки в четвертій п'ятирічці повністю відбудували своє господарство. Так, всі 11 укрупнених колгоспів Мар'їнського району Донецької області добились мільйонних доходів. Зростання доходності колгоспного господарства супроводжувалося збільшенням вартості трудодня. Майже в усіх укрупнених артілях на кожний трудодень видано хліба понад 3 *кг*. Кількість сімей, які одержали на вироблені трудодні по 1,5—2 *т* хліба і по 4—5 тис. крб., зросла майже вдвоє.

Колгоспи Джулинського району Вінницької області у 1949 р. по врожайності зернових і технічних культур вийшли на перше місце в області,

а по врожайності цукрових буряків завоювали друге місце в республіці. Зразково вели своє господарство колгоспники артілі «Комунар». У 1949 р. вони зібрали урожай зернових культур в середньому по 20,4 *ц*, а озимої пшениці — 27,3 *ц*. Колгосп виконав трирічний план розвитку громадського тваринництва. Державі здано понад план 8760 пудів хліба. Грошові доходи становили 1135 тис. крб. На трудодень видано по 3 *кг* зерна і по 3,8 крб. грошима. Кожний колгоспник одержав у середньому по 54 *кг* цукру. В артілі-мільйонері «Політвідділ» видано на трудодень по 2,5 *кг* зерна та по 3 крб. грошима. У 1949 р. колгоспники спорудили електростанцію, клуб, радіовузол тощо.

У 1950 р. 37 артілей Джулинського району об'єдналися в 22 великих колгоспи. Тільки за цукрові буряки, здані заводам, на поточні рахунки колгоспів надійшло на 6 млн. крб. більше, ніж у 1949 р. Оплата трудодня хлібом і грошима збільшилась майже вдвоє. Всі колгоспи району стали мільйонерами.

Величезні культурні перетворення відбулися в українських селах. Про безрадісне життя селян за царизму писав революціонер-демократ Архип Тесленко, який народився, жив і творив у с. Харківці Лохвицького району Полтавської області. За роки четвертої п'ятирічки з цього села, яке назване Архипівкою, вийшло 9 агрономів, 8 ветеринарних лікарів, 93 вчителі, 23 лікарі, 5 професорів. У 1950 р. 12 колишніх учнів сільської школи закінчували аспірантуру.

В с. Озерянах Варвинського району Чернігівської області до Жовтневої революції 80% селян не вміли читати й писати. У 1950 р. близько 100 дітей колгоспників цього села були студентами. В сільській школі до революції вчилося головним чином 40—50 дітей куркулів, попів, дяків і поміщика Галагана. У 1950 р. там навчалося понад 1 тис. дітей колгоспників.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції головним джерелом життя селян Черкаського повіту була робота по найму. 19 тис. дітей шкільного віку не вчилися. В школах повіту було тільки 7 вчительок, а решта «педагогів» — попи, дяки, псаломщики і сільські писарі.

У 1950 р. в Черкаському районі всі діти колгоспників вчилися в школах. В районі працювало 40 клубів, 49 бібліотек, 6 стаціонарних кінотеатрів, 6 кінопересувок, 14 радіовузлів. Близько 4 тис. колгоспників брало участь у художній самодіяльності. Хор колгоспного містечка Російська Поляна в складі 125 чоловік з великим успіхом виступив на республіканській олімпіаді художньої самодіяльності.

Велику роботу по благоустрою і культурному будівництву проводили сільські Ради депутатів трудящих.

Так, Новофедорівська сільська Рада Пологівського району Запорізької області (голова К. М. Фатова) згуртувала широкий сільський актив, у складі якого були Марко Бут, Катерина Дячко, Василь Каптор, Фросина Діброва, Катерина Дмитренко та ін. Актив села зумів мобілізувати всіх колгоспників на відбудову зруйнованих культурно-побутових приміщень. Під керівництвом сільської Ради були організовані спортивні колективи при школі й сільському клубі, споруджено спортивний майданчик, ди-

тячі ясла, цементний міст на шляху до райцентру. В урочистій обстановці закладено фруктовий сад на площі 10 *га*.

На засіданнях сільської Ради обговорювалися питання про виробничу діяльність колгоспів і соцзмагання у них, про роботу школи і клубу, лісонасадження, будівництво шляхів, допомогу дітям-сиротам.

Сесія сільської Ради обговорила доповідь голови колгоспу Я. В. Діденка про підсумки 1949 р. та підготовку до наступної весняної посівної кампанії. Сесія вказала правлінню колгоспу на необхідність посилити вивезення добрив на поля, якнайшвидше закінчити складання агротехнічних планів ланок і виробничих планів бригад.

Велику культурно-освітню роботу серед сільського населення проводили сільські клуби. Так, у с. Петрівка Кротенковської сільради Полтавської області колгоспники спорудили під клуб двоповерховий цегляний будинок, в якому, крім залу для глядачів, є фойє, кімнати для ради клубу, партійного кабінету, кіноустановки, більярдної і гуртків художньої самодіяльності. Клубними гуртками охоплено багато юнаків і дівчат. При клубі працювала лекторська група з вчителів, лікарів, агрономів.

На кінець 1949 р. на Україні працювало близько 14 тис. сільських і 12,5 тис. колгоспних клубів, 800 районних будинків культури, 18 450 колгоспних бібліотек з книжковим фондом 2 921 364 примірники.

У бібліотеці с. Леніно Ємільчанського району Житомирської області (завідуючий М. Середенко) налічувалось понад 2500 книжок. У кімнаті-читальні під керівництвом учителів тт. Науменко і Пустовойта проводились читацькі конференції. 400 колгоспників активно відвідувало бібліотеку. На одній з читацьких конференцій при обговоренні книги Б. Полевого «Повість про справжню людину» бригадир І. Глущенко заявив: «Хоч би які зустрічалися труднощі в моїй щоденній роботі, я завжди пригадую льотчика Мересьєва. Книга про нього вчить, як треба служити радянській Батьківщині».

Колгоспники України взяли активну участь у республіканському огляді роботи клубів, бібліотек, районних будинків культури, що тривав три місяці.

20 листопада 1949 р. в залі Київського державного ордена Леніна українського драматичного театру ім. Ів. Франка відкрилася республіканська олімпіада художньої самодіяльності, присвячена 10-річчю возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській соціалістичній державі. Великим успіхом там користувався хор колгоспниць-льонарок с. Лугінки Житомирської області. Під керівництвом стахановки Марії Самчук хор виконав ряд українських пісень, а також кілька пісень, написаних самими колгоспниками.

Художню майстерність продемонстрував колгоспний хор-ланка Героя Соціалістичної Праці Октябрини Волкової з Великомихайлівського району Одеської області, що виконала кілька пісень про трудівників колгоспних полів.

У 1950 р. на Україні працювало понад 10 300 сільських лекторіїв, в складі яких налічувалось понад 100 тис. вчителів, лікарів, спеціалістів

сільського господарства, передовиків колгоспного виробництва. Крім того, в організації лекційної роботи на селі значну допомогу подавали парткомітети міст. До читання лекцій залучались вчені, письменники, працівники учбових і наукових закладів, діячі мистецтва і культури.

В сільських клубах Коломакського району Харківської області часто з лекціями виступали Герої Соціалістичної Праці Є. Бездітко та І. Варяниця. Таких прикладів багато. Передовики сільськогосподарського виробництва розповідали про свій досвід не тільки колгоспникам. Вони виступали також з доповідями перед студентами, науковцями учбових закладів і дослідних інститутів.

Так, доярка колгоспу «Червона зоря» Лебединського району Сумської області Герой Соціалістичної Праці М. Х. Савченко виступала з лекціями про свій метод роздоювання корів в Мало-Висторопському сільськогосподарському технікумі. На засіданні вченої ради Житомирського сільськогосподарського інституту Герой Соціалістичної Праці Г. Тараскіна ділилась досвідом вирощування високих урожаїв пшениці в умовах Полісся. Після її виступу ланкова колгоспу ім. Першого травня Черняхівського району Марія Заглада, яка в 1949 р. виростила по 32,16 ц льоноволокна з гектара і тим перевершила світовий рекорд, прочитала лекцію про нові методи підвищення врожайності льону. Професори і викладачі одностайно обрали майстрів високих урожаїв членами вченої ради інституту. А на другий день знатні ланкові виступили перед численними студентськими аудиторіями.

В підвищенні кваліфікації, політичного і загальнотехнічного рівня колгоспних кадрів важливу роль відіграли колгоспні університети, які наприкінці 40-х років відкривались у ряді районів республіки. Так, у с. Валках Харківської області в районному колгоспному університеті навчалося 327 голів колгоспів, бригадирів, ланкових, передовиків сільського господарства. Такі ж університети працювали в Харківському, Олексіївському, Лозівському і Старосалтівському районах. В них з лекціями виступали академік В. Я. Юр'єв, член-кореспондент Академії наук УРСР Пшеничний, проф. Івановський та інші вчені.

Колгоспні університети були створені в Решетилівському районі Полтавської області та в багатьох інших районах республіки.

В період четвертої п'ятирічки в селах України створювалися сільські театри, відкривалися музичні учбові заклади. Так, у с. Самійлівці Близнюківського району Харківської області був створений театр ляльок. Керівник театру — вчитель місцевої школи тов. Побігайло встановив тісний зв'язок з Державним центральним театром ляльок, одержуючи консультації й поради від С. Образцова. Сільський театр ляльок показав глядачам казки «Золота рибка», «Дівчина і ведмідь» та кілька концертних програм.

У колгоспі ім. Шевченка с. Пісочин Харківської області була відкрита музична школа, в якій понад 100 дітей колгоспників навчалися гри на піаніно, скрипці, віолончелі й народних інструментах.

З ініціативи комсомольців і сільської молоді Вінницької області в усіх областях України і в інших союзних республіках почали створюва-

тися сільські спортивні товариства. У вересні 1950 р. було створене республіканське добровільне товариство «Колгоспник». До нього ввійшло багато сільських спортивних колективів, у складі яких налічувались сотні тисяч колгоспних фізкультурників. Діяльність цього товариства невпинно розширювалась, що сприяло загальному піднесенню культури на селі.

Завдяки перевагам соціалістичного ладу економіка нашої країни невпинно зростала. Це дозволило Радянському уряду в 1947—1950 рр. тричі знижувати роздрібні ціни на товари масового споживання, що підвищило реальну заробітну плату робітників і службовців, а також скоротило витрати селян на придбання промислових товарів. Зросла купівельна спроможність населення, збільшився обсяг державної і кооперативної торгівлі, посилились економічні зв'язки між містом і селом.

Загальний обсяг роздрібного товарообігу державної і кооперативної торгівлі в селах УРСР, включаючи громадське харчування, збільшився з 8492,3 млн. крб. у 1940 р. до 12 346,1 млн. крб. у 1950 р. (у фактичних цінах) [1].

Збільшилась кількість підприємств роздрібної торгівлі в селах республіки. У 1950 р. з 81 453 підприємств роздрібної торгівлі України 41 257 працювало в селах [2].

У 1950 р. в державних і кооперативних магазинах республіки продано проти 1940 р. значно більше всіх товарів масового споживання і особливо м'яса, м'ясних і рибних продуктів, масла, олії, цукру, кондитерських виробів, взуття, бавовняних, шерстяних і шовкових тканин. Набагато зріс продаж годинників, радіоприймачів, велосипедів, мотоциклів, швейних машин та інших товарів культурного і побутового призначення. Збільшився також обсяг колгоспної торгівлі.

На кінець четвертої п'ятирічки колективи промислових підприємств значно збільшили випуск тракторів, сільськогосподарських машин, мінеральних добрив, товарів масового споживання для сільського населення

Життя ще раз підтвердило, наскільки далеко вперед дивився В. І. Ленін, коли вказував, що на основі зростання виробництва обмін продуктів великої соціалістичної промисловості на селянські продукти є економічною суттю соціалізму, його базою [3].

Систематичне підвищення матеріального добробуту і культурного рівня радянського народу на основі зростання і зміцнення соціалістичної власності на засоби виробництва, в свою чергу, сприяє невпинному підвищенню продуктивності праці, дальшому розвитку соціалістичного виробництва, розвитку радянського соціалістичного суспільства.

---

[1] Народне господарство Української РСР, стор. 393.
[2] Там же, стор. 410.
[3] Див. В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 291.

РОЗДІЛ IX

СОЦІАЛІСТИЧНА ПЕРЕБУДОВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР (1946—1950 рр.)

ПЕРШІ КРОКИ ВІДБУДОВИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР. СЕЛЯНСТВО ЗАКАРПАТТЯ НА ШЛЯХУ ДО СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА

З перших днів війни і майже до середини 1944 р. західні області України перебували під німецько-фашистською окупацією. Трирічна окупація завдала великої матеріальної шкоди всьому народному господарству і зокрема сільському господарству.

Німецько-фашистські загарбники тільки в Тернопільській області знищили 200 сіл, спалили тисячі селянських дворів. Зокрема в Шумському районі вони спалили 1873 селянських двори, забрали 668 коней, 868 корів, 1480 штук домашньої птиці. В Бучацькому районі у селян було відібрано понад 5 тис. *га* найкращої землі, пограбовано багато худоби, птиці та ін. В області знищено 38 ветлікарень, 5 ветеринарно-бактеріологічних лабораторій, 18 зооветдільниць, 76 зооветпунктів, сільськогосподарські технікуми, школи механізації сільського господарства та всі районні контрольно-насіннєві станції.

Великої шкоди заподіяли окупанти молодим колгоспам та МТС області. Вони повністю знищили господарства 529 колгоспів; вивезли в Німеччину 21 699 коней, 7194 корови, 5542 свині, 5836 овець і кіз, 15 875 штук домашньої птиці, пограбували весь колгоспний сільськогосподарський інвентар. В цілому збитки колгоспів області становили 1 099 488 тис. крб. Було також пограбовано 38 МТС, з яких вивезено в Німеччину 396 тракторів, 396 тракторних плугів, 45 комбайнів, 96 тракторних сівалок, 304 складні молотарки і 306 локомобілів. Всього збитки МТС обчислювалися в 27 230 779 крб. Загальна сума збитків, завданих німецько-фашистськими загарбниками народному господарству Тернопільської області, становила 9 577 645 тис. крб. [1]

Значної шкоди заподіяно сільському господарству колишньої Дрогобицької області. Зокрема в Самбірському районі німецькі фашисти спалили 1083 селянських двори, в Рудківському — 1021, в Дублян-

[1] Архів Тернопільського облвиконкому. Дані обласної державної комісії по розслідуванню злодіянь німецько-фашистських загарбників по Тернопільській області, арк. 2.

ському — 352 селянських двори. Подібне становище було і в інших районах. Збитки, завдані Дрогобицькій області під час німецько-фашистської окупації, дорівнювали 2760 млн. крб. [1]

У Волинській області було повністю спалено 519 населених пунктів і понад 3500 селянських господарств, знищено всі приміщення колгоспів та МТС. Загальні збитки, завдані окупантами народному господарству області, перевищували 8 млрд. крб.[2]

Майже на таку ж суму завдано збитків народному господарству Ровенської області. Зокрема в Корецькому районі окупанти знищили 909 селянських господарств, зруйнували половину житлових будинків тільки в самому районному центрі. В Гощанському, Межиріцькому, Острозькому, Ровенському, Клеванському, Клесівському, Костопільському, Людвипільському, Сарненському й Тучинському районах було знищено 286 населених пунктів. Матеріальна шкода, заподіяна німецькими окупантами народному господарству Львівської, Станіславської й Чернівецької областей, становила близько 20 млрд. крб.[3]

В західних областях за час окупації посівна площа скоротилася на 35%, поголів'я коней — на 44, великої рогатої худоби — на 48, свиней — на 83%.

Необхідно було докласти великих зусиль, щоб у найкоротший строк ліквідувати величезні руйнування, заподіяні війною сільському господарству західних областей України, відбудувати зруйновані МТС, приміщення колгоспів, відновити посівні площі, поголів'я худоби в громадському й індивідуальному користуванні. Комуністична партія і Радянський уряд зразу після визволення окремих районів західних областей вживали заходів до відбудови в них народного господарства. Слідом за наступаючими частинами Радянської Армії у визволені райони прибували оперативні групи партійних і радянських працівників, які негайно приступали до відновлення діяльності партійних, радянських і господарських органів і відбудови соціалістичного господарства.

На початок квітня 1944 р. відновили свою діяльність Волинський, Ровенський, Тернопільський та Чернівецький, а літом — Львівський, Станіславський і Дрогобицький обкоми КП України і виконавчі комітети обласних Рад депутатів трудящих, які при повсякденній допомозі ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, союзного і республіканського урядів організовували роботу районних комітетів партії, райвиконкомів та інших місцевих органів влади.

Незважаючи на труднощі війни, Радянський уряд уже в 1944 р. вклав у відбудову господарств західних областей понад 100 млн. крб.[4] Зокрема на відбудову МТС і ремонтних баз у 1944 р. держава відпустила 17 252 тис. крб. До кінця року відновили свою роботу вже 152 МТС, які виконали тракторних робіт 46,5 тис. *га* умовної оранки. До весни 1945 р.

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 71, спр. 2549, арк. 345.

[2] Там же, оп. 71, спр. 508, арк. 23.

[3] Партійний архів Львівського обкому КП України, ф. 1, оп. 1—1, спр. 6, арк. 24.

[4] «Прикарпатська правда», 1 червня 1945 р.

МТС подали допомогу в обробітку землі і ремонті сільськогосподарського інвентаря 72 тис. бідняцько-середняцьких господарств.

Для подання допомоги трудящим селянам західних областей у відбудові сільського господарства із східних областей УРСР до весни 1945 р. було відряджено 2114 чоловік спеціалістів сільського господарства та інших керівних кадрів, які під керівництвом місцевих партійних і радянських організацій провели значну роботу по поверненню селянам землі, відібраної німецькими фашистами, відновленню діяльності МТС та інших сільськогосподарських підприємств і установ [1].

Поступово відновлювалася робота колгоспів. Під керівництвом партійних організацій до весни 1944 р. трудяще селянство визволених районів західних областей відновило діяльність 77 колгоспів, які об'єднали 3 тис. селянських господарств. Крім того, для організації колгоспів було створено 176 ініціативних груп [2]. Кожний з організованих у 1944 р. колгоспів охоплював від 15 до 70 господарств, а ініціативна група — від 6 до 12 господарств.

Більшість колгоспів, відновлених у 1944 р., завершили сільськогосподарський рік організовано, провели осінню сівбу та заклали основу під урожай 1945 сільськогосподарського року.

Однак протягом 1944—1945 рр. питання про негайне відновлення колгоспів, що існували до війни у західних областях, не ставилось. Так само не висувалося на перший план розгортання широкої роботи по створенню нових колгоспів. Для цього необхідно було провести відповідну підготовку як в економічній, так і в політичній галузях.

Усі зусилля радянського народу в той час були спрямовані на здійснення основного завдання — якнайшвидше розгромити німецький фашизм та японський мілітаризм і почати відбудову і переведення на мирні рейки економіки країни. В західних областях України, крім того, найважливішим завданням органів Радянської влади і партійних організацій в перші роки після визволення була боротьба з бандитизмом, посилення організаторської масово-політичної та ідеологічної роботи.

ЦК КП(б)У разом з Президією Верховної Ради і Радою Народних Комісарів УРСР звернулися 27 листопада, а також 3 грудня 1944 р. і 28 березня 1945 р. з відозвами до трудящих західних областей України, в яких закликали їх до активної боротьби за відбудову народного господарства, подання всемірної допомоги фронту, до активної боротьби з ворогами народу — українськими буржуазними націоналістами.

Звернення і листи ЦК Компартії та уряду України широко обговорювалися на відкритих партійних та комсомольських зборах, у колгоспах, радгоспах і МТС західних областей республіки; вони викликали піднесення трудової й політичної активності працівників сільського господарства.

З метою подання всебічної допомоги трудящим західних областей у відбудові і розвитку народного господарства на початку 1945 р. при ЦК

---

[1] Архів МСГ УРСР ф. 1, оп. 21, спр. 43, арк. 54.
[2] Там же, арк. 61.

КП(б)У було створено відділ західних областей України, а при Раді Народних Комісарів УРСР — Раду допомоги західним областям. Кожний народний комісаріат республіки виділив одного заступника наркома по західних областях. Все це наблизило партійне, радянське і господарське керівництво до місць, сприяло своєчасному розв'язанню в цих областях важливих для їх життя питань.

Програмою дій для трудящих західних областей України стала прийнята урядом УРСР і ЦК КП(б)У 7 травня 1945 р. постанова «Про заходи по відбудові та дальшому розвитку господарства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Чернівецькій областях УРСР на 1945 рік», в якій було накреслено заходи по індустріалізації західних областей і зокрема старовинного українського міста Львова, а також по розвитку сільського господарства цих областей.

Згідно з цією постановою радянські і партійні органи західних областей повинні були до 1 червня 1945 р. забезпечити повернення селянам всієї землі, відібраної у них німецько-фашистськими окупантами, організувати в селах земельні громади, забезпечити виробничу діяльність відбудованих МТС і додатково відбудувати ще 23 МТС.

Велика увага в цій постанові приділялася також колгоспному будівництву. На виконкоми обласних і районних Рад депутатів трудящих, обкоми і райкоми КП(б)У покладалося завдання спрямувати зусилля на організаційно-господарське зміцнення колгоспів, подаючи їм допомогу в організації громадського господарства, проведенні польових робіт, у розвитку тваринництва, птахівництва, садівництва, бджільництва, риболовства; всемірно підтримувати ініціативу бідняцько-середняцьких господарств, які бажають об'єднатися в колгоспи, подаючи їм всебічну організаційну та виробничу допомогу. Вирішено було також відбудувати всі ремонтні заводи Наркомзему УРСР для ремонту сільськогосподарських машин, організувати допомогу безкінним селянським господарствам, відновити ветеринарно-зоотехнічну мережу, розгорнути пропаганду агрономічних і зоотехнічних знань; подавати колгоспам, колгоспникам та інвалідам Вітчизняної війни допомогу будівельним лісом, відновити в західних областях України діяльність радгоспів.

Внаслідок виконання постанови Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 7 травня 1945 р. 354 тис. селянських господарств західних областей, з загальної кількості 1,1 млн., було повернуто 513 тис. *га* землі, якою наділила їх Радянська влада ще в 1939—1940 рр.

Відразу після визволення території західних областей тут почато роботу по обмеженню землекористування куркульських господарств. Наприклад, у Львівській області було 2600 таких господарств, які мали 38 тис. *га* землі, тобто зверх встановленої норми у них було 18 тис. *га*, які підлягали відібранню і передачі бідняцьким господарствам. До кінця 1944 р. органами Радянської влади вилучено у куркульських господарств і передано бідняцьким господарствам 6300 *га* землі [1]. Протягом 1945 р.

[1] Партійний архів Львівського обкому КП України, ф. 3, оп. 17, спр. 6, арк. 2.

Селяни вирушають в поле ділити землю, одержану від Радянської влади.

тривав процес обмеження куркульських господарств і відібрання у них землі в усіх західних областях.

Навколо проведення робіт по впорядкуванню землекористування і повернення трудящому селянству західних областей землі точилася гостра класова боротьба. Куркулі та націоналістичні банди всіляко намагалися загальмувати ці роботи, нищили документи і господарські книги, палили приміщення сільських Рад, де зберігалася вся документація, вбивали сільських активістів, які займалися землевпорядними роботами. Так, бандити спалили подворові книги і списки на одержання землі, складені в ході підготовчої роботи в ряді сіл Більшовцівського, Ланчинського, Коршівського, Обертинського та інших районів Станіславської області.

Складовою частиною землевпорядних робіт у західних областях була також ліквідація хутірської системи. Держава подавала матеріально-фінансову підтримку селянським господарствам, які виявляли бажання переселитися з хуторів у рідкозаселені південні райони східних областей УРСР, заохочувала переселення з хуторів у села.

Важливим заходом у боротьбі за відбудову і розвиток сільського господарства західних областей на цьому етапі було створення відповідно до згаданої вище постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 7 травня 1945 р. земельних громад.

Згідно з Примірним статутом, затвердженим РНК УРСР, земельні громади створювались у кожному селі, де було не менше як 25 господарств. На них покладалася відповідальність за організацію правильного користування громадськими земельними угіддями (луками, пасовищами, водоймами, лісами, річками та ін.), впорядкування сіл, організацію протипожежних заходів і т. д. Безкінним селянам, сім'ям воїнів, інвалідам Вітчизняної війни, людям похилого віку й сиротам земельні громади подавали громадську допомогу в обробітку землі.

Земельні громади, які відіграли значну роль у підготовці селянства до переходу його на соціалістичний шлях господарювання, фактично були початковою, нижчою формою кооперування селянства. Нерідко керівники земельних громад ставали організаторами колгоспів у своїх селах. До кінця 1945 р. земельні громади були створені в усіх селах західних областей. Вони організували близько 240 тис. супряг, які обробили понад 980 тис. *га* землі бідняцьких селянських господарств, родин червоноармійців та інвалідів Вітчизняної війни.

Того ж року відновили свою роботу всі машинно-тракторні станції західних областей, що були створені тут до війни. Вони подали допомогу 161 колгоспу і понад 600 тис. селянських господарств. Проте широке застосування техніки на маленьких селянських ділянках було неможливе.

Радянська держава у 1945 р. трудящим селянам, інвалідам Вітчизняної війни, робітникам і службовцямм МТС відпустила на будівництво, придбання худоби і сільськогосподарського інвентаря довготермінових кредитів на суму 38 150 тис. крб.[1] Крім того, колгоспам і селянським господарствам, які найбільш потерпіли від німецьких окупантів та їх найомитів, видано в позику і в обмін понад 1600 тис. пудів насіння.

Для налагодження роботи земельних органів і подання допомоги колгоспам та селянським господарствам Наркомзем УРСР надіслав до західних областей понад 3 тис. кваліфікованих спеціалістів сільського господарства — агрономів, зоотехніків, ветлікарів. До того ж на місцях у 1945 р. було підготовлено понад 3 тис. трактористів і більше як 14 тис. спеціалістів інших сільськогосподарських кваліфікацій.

Відповідно до постанови уряду вже до середини 1945 р. було вжито заходи по відновленню старих та організації нових науково-дослідних сільськогосподарських закладів. Зокрема відновлено діяльність Сарненської науково-дослідної станції осушення боліт (у Ровенській області), розпочато роботи по відновленню Лановецької (на Тернопільщині) та Львівської науково-дослідних станцій.

Водночас з організацією земельних громад, відновленням роботи МТС та іншими заходами по відбудові сільського господарства партійні організації західних областей провели тоді певну роботу по відновленню діяльності створених до війни і організації нових колгоспів.

У 1944—1945 рр. і пізніше відновлення тих, що існували до війни, або створення нових колгоспів у західних областях відбувалося в переважній більшості на основі проведеної заздалегідь партійними і радян-

[1] Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 12, спр. 43, арк. 63.

ськими органами підготовки. Рішення селянських зборів про відновлення, або створення нового колгоспу розглядалися на спільних засіданнях бюро райкомів і райвиконкомів з дальшим затвердженням на засіданнях бюро обкомів партії та виконкомів обласних Рад депутатів трудящих. Причому, як правило, рішеннями цих органів намічалися конкретні першочергові заходи по організаційно-господарському зміцненню кожного колгоспу. Наприкінці 1945 р. в семи західних областях республіки налічувалося вже 145 колгоспів, які об'єднували 5,5 тис. селянських господарств [1].

Особливе значення для підготовки широких селянських мас до майбутніх соціалістичних перетворень в усіх галузях життя мала політвиховна робота партійних організацій.

Вже 27 вересня 1944 р. ЦК ВКП(б), обговоривши звіти ЦК КП(б)У, Львівського і Тернопільського обкомів КП(б)У, прийняв постанову «Про хиби в політичній роботі серед населення західних областей УРСР», в якій вказав на необхідність посилити політичну роботу в масах і особливо серед сільського населення. ЦК ВКП(б) зобов'язав партійні організації західних областей України широко організувати роз'яснення трудящим основ радянського ладу, краще використовувати у виховній роботі радіо, кіно, політичну, художню й наукову літературу. Партійним організаціям було запропоновано розгорнути політичну роботу по викриттю ворожої діяльності агентури німецьких загарбників — українських буржуазних націоналістів. Тоді ж Центральний Комітет ВКП(б) прийняв постанову «Про заходи допомоги західним областям Української РСР в справі поліпшення масово-політичної і культурно-виховної роботи».

Виконуючи ці постанови ЦК ВКП(б), партійні організації західних областей значно посилили масово-політичну роботу серед населення. Так, у Львівській області на підприємствах, в установах і селах було організовано 600 агітколективів, до роботи в яких було залучено понад 5100 агітаторів. Вся виховна робота набрала гострого політичного характеру. Піднесенню політичної і трудової активності трудящого селянства сприяло проведення обласних нарад, а також районних і сільських зборів селян, які були дійовою школою політичного виховання трудящих селян, засобом залучення їх до активного громадського життя.

Велику роботу було проведено в справі піднесення ідейно-теоретичного рівня партійних та радянських кадрів. При райкомах партії організовано 225 вечірніх партійних шкіл, які залучили до навчання переважну більшість партійно-радянського активу. Крім того, в районах почали працювати постійно діючі семінари голів і секретарів сільських Рад, на яких вивчались основні закони Радянської влади, питання практичної роботи сільських Рад, а також читалися лекції та доповіді на політичні теми.

Важливе значення для успішного розгортання соціалістичного будівництва у визволених областях мало залучення до нього широких мас жінок. В. І. Ленін вчив, що розпочата Радянською владою справа будів-

[1] Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 16, спр. 20, арк. 12.

ництва соціалізму може рухатися вперед тільки тоді, коли «в ній візьмуть участь мільйони і мільйони жінок» [1].

Тому партійні організації західних областей розгорнули значну виховну роботу серед жінок. Для оперативного керівництва нею ЦК КП(б)У організував при обкомах КП(б)У в західних областях УРСР відділи по роботі серед жінок, а при райкомах було введено посаду жінорга. Крім того, організовано делегатські збори жінок і жіночі ради. В результаті проведеної роботи багато жінок стали активно допомагати органам Радянської влади, викривали ворожу буржуазно-націоналістичну ідеологію.

Керуючись постановами ЦК ВКП(б), поліпшила свою роботу обласна і районна преса, яка стала систематично висвітлювати життя областей, районів, сіл, рішення партії та уряду, викривати на своїх сторінках підлі дії ворогів народу, подавати необхідну допомогу у роботі пропагандистам і агітаторам.

У вирішенні важливих господарсько-політичних завдань, які стояли перед партійними організаціями західних областей у 1944—1945 і в наступних роках, важливу роль відіграли комсомольські організації. Через комсомол до політичного і господарського життя залучалася краща частина молоді, яка стала провідником політики партії на селі.

Створення первинних комсомольських організацій в селах у той час, коли там ще не було первинних партійних організацій, керівництво ними і подання практичної допомоги в мобілізації сільської молоді на виконання господарсько-політичних завдань і боротьбу з буржуазно-націоналістичним бандитським охвістям було одним з невідкладних завдань партійних організацій в цілому і кожного комуніста зокрема.

В дальшому поліпшенні роботи комсомольських організацій значну роль відіграла постанова ЦК КП(б)У (квітень 1946 р.) про поліпшення роботи комсомольських організацій в західних областях УРСР. Вже на початку 1946 р. в західних областях України налічувалося 75 165 комсомольців, що об'єднувалися в 7029 комсомольських організаціях; у 2753 сільських організаціях працювало 23 637 комсомольців, які стали надійними помічниками партії у справі соціалістичної перебудови села.

Партійні організації західних областей стали організаторами соціалістичного змагання серед трудівників сільського господарства у колгоспах, між колгоспами, районами, областями. Так, навесні 1945 р. працівники сільського господарства Тернопільської області уклали договір на соціалістичне змагання з Чернівецькою областю. Влітку 1945 р. в селах, колгоспах і МТС західних областей розгорнулося змагання колгоспників, працівників МТС, спеціалістів сільського господарства і селян за дострокове виконання плану хлібозаготівель 1945 р. та своєчасне і високоякісне проведення осінньої сівби. Результатом цього змагання було дострокове і з кращими показниками, ніж у 1944 р., виконання плану хлібоздачі. Наприклад, трудяще селянство Тернопільської області здало понад план у фонд Радянської Армії 3500 тис. пудів зерна.

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 27.

Проводячи велику політичну й організаційну роботу на селі, партійні організації стали приділяти увагу справі допомоги селу з боку трудящого населення міст. Ще в 1923 р. В. І. Ленін вказував, що «встановити стосунки між робітниками міста і працівниками села, встановити між ними ту форму товариства, яка між ними може бути легко створена,— це наш обов'язок, це одно з основних завдань робітничого класу, який стоїть при владі» [1].

Починаючи з 1945 р., в усіх західних областях стало розгортатися шефство колективів промислових підприємств і міських установ над окремими селами, які допомагали селянам і молодим колгоспам у проведенні сільськогосподарських робіт, благоустрої сіл, проводили значну політичну й культурно-освітню роботу.

Так, колектив Другого Дрогобицького нафтопереробного заводу, який здійснював шефство над селом Уличне Дрогобицького району, допоміг селянам електрифікувати село. Шефи налагодили агітаційно-масову роботу серед селян, подали значну матеріальну допомогу сім'ям фронтовиків.

Над селом Раневичі, цього ж району, шефствували працівники Дрогобицького зміторгу, шефська бригада якого допомогла селянам відремонтувати інвентар, підготувати насіння і т. п. Шефська бригада Дрогобицької міськради, працюючи в с. Броница, відремонтувала приміщення сільради і провела електроосвітлення, організувала читальню, яка стала центром політичної та культосвітньої роботи на селі.

Відновлення Радянської влади та відбудова сільського господарства в західних областях України в перші роки після їх визволення проходили в умовах гострої класової боротьби. Створені ще під час німецько-фашистської окупації і озброєні німецькими фашистами буржуазно-націоналістичні банди, які після розгрому німецьких загарбників перейшли на службу до американських імперіалістів, намагалися всіляко шкодити Радянській державі і шляхом жорстокого терору і вбивств залякати трудящих, не допустити їх до участі у відбудові народного господарства і в соціалістичному будівництві на західноукраїнських землях. Базою буржуазно-націоналістичних банд було куркульство, яке за допомогою бандитизму, саботажу та провокацій намагалося силою відштовхнути селянство від колгоспів і тим самим зберегти свої класові позиції.

Націоналістичні бандити жорстоко розправлялися з сільським активом, вбивали партійних, радянських, комсомольських і господарських працівників, усіх, хто насмілився заявити про свою відданість Радянській владі. Так, у 1945 р. на Львівщині в с. Краєць Щирецького району бандити вбили голову сільської Ради О. Т. Криська і його сім'ю, в с. Любеля Великомостівського району — Т. Бутинця, в с. Завидовичі, Городоцького району — Майдура. Так було в багатьох інших селах. 5 грудня 1945 р. в с. Завидовичі було вбито секретаря сільської комсомольської організації Гавриляка, а 8 травня 1946 р.— секретаря комсомольської організації з Кам'янсько-Бузького району Г. В. Яремчук.

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 410.

В с. Товстеньке Пробіжнянського району Тернопільської області перед війною головою сільради був обраний бідняк Оліярник Мартин Петрович. Під час німецької окупації він ховався, бо в село повернувся поміщик, і Оліярника розшукували буржуазні націоналісти. З визволенням області від ворога Оліярник повернувся в рідне село і став активним організатором колгоспу, в який вступило 35 малоземельних і середняцьких господарств. Справи в колгоспі йшли на лад, і колгоспники тільки авансом одержали по 6 *кг* хліба. Підлим зрадникам народу не подобалися ці успіхи, і вони по-бандитськи, з-за рогу вбили вожака колгоспного селянства.

У квітні 1944 р. в с. Переморівці Шумського району за одну ніч бандити вирізали 8 червоноармійських сімей — 46 чоловік — жінок, стариків і дітей; у с. Жолобках повісили дружину червоноармійця, залишивши сиротами трьох дітей. У тому ж селі повішено дівчину за те, що розмовляла з червоноармійцями.

Голова Сосновської сільради знайомив селян з повідомленнями Радянського Інформбюро, розповідав про успіхи наших військ на фронті і про трудівників тилу. За те його, як і голову Жолобківської сільради, бандити вбили. В селах Літовищі, Антонівцях Шумського району бандити спалили школи, клуби та інші громадські будівлі.

Бандити лютували і в інших західних областях. В ніч з 1 на 2 жовтня 1944 р. в с. Лісовичі Стрийського району, на Дрогобиччині, бандити розстріляли 5 сімей мирних жителів. Банди грабували та вбивали чесних радянських громадян у Підбузькому, Судово-Вишнянському й Мединицькому районах.

На початку грудня 1944 р. у с. Дев'ятники Новострілищанського району бандити вночі знищили дві селянські сім'ї, а тіла вбитих повісили на воротах біля їхніх хат. Трохи раніше бандити вбили 11 чоловік мешканців с. Чертіж Журавнівського району. Серед забитих був 75-річний селянин Роман Бочар. В с. Демінка-Наддністрянська Жидачівського району по-звірячому замордовано три сім'ї, у тому числі 12-річного хлопчика Івана Осетинського.

В с. Іспас Вижницького району, на Буковині, українські буржуазні націоналісти в одну ніч вирізали 47 селян та їхніх дітей. Убивши тракториста з цього села та його дружину, вони замкнули п'ятеро малих дітей в хаті і, підпаливши її, п'яні від крові і горілки, регочучи, спостерігали, як горіли діти. Подібні злочини бандити чинили й по інших селах.

В терористичні банди українських націоналістів, які стали значною перешкодою у відбудові мирного життя в західних областях України, в розгортанні трудової і політичної активності трудящих мас, входили головним чином куркулі. Але поряд з недобитками експлуататорських класів — смертельних ворогів народу і Радянської влади — там були і люди, обдурені й залякані бандитським терором. Тому боротьба проти банд велася як військово-адміністративними методами, так і методами ідейного впливу.

У лютому 1944 р. уряд звернувся до учасників банд, надавши їм право з'явитися до органів Радянської влади і одержати дозвіл на вільне про-

живання вдома, у своїй сім'ї, господарстві. Радянський уряд великодушно прощав їх тяжку провину і злочини перед Батьківщиною. Цей заклик дійшов до багатьох. Ті, що помилилися і тепер зрозуміли згубність шляху, на який вони стали, виходили з лісів і поверталися до рідних сіл та чесної праці.

Але проти ворогів, які не припинили своєї антинародної діяльності, Радянська влада повела рішучу боротьбу. «Органи Радянської влади,— говорив Д. З. Мануїльський,— не виконали б своїх елементарних обов'язків, коли б не стали на захист свого мирного населення, яке вправі вимагати від Радянської влади боронити його від злочинств бандитів-куркулів — німецько-фашистських агентів. Трудящі західних областей України можуть бути певні, що органи Радянської влади здійснять їх вимоги і забезпечать їм спокійне життя, спокійну працю і радянський порядок» [1].

Трудящі західних областей, які ще раз на власному досвіді переконались, що буржуазні націоналісти є лютими ворогами трудящого народу, під керівництвом партійних і радянських організацій повели активну боротьбу проти націоналістичних банд, за повне знищення ворогів народу і встановлення нормального життя.

У своєму виступі на обласній нараді селян у Львові в грудні 1944 р. селянин Луцик з Великомостівського району, висловлюючи думку всіх делегатів, закликав трудяще селянство самим наступати на ворожі буржуазно-націоналістичні банди, не чекати, поки вони нападуть, а самим знищити наволоч, щоб і сліду її не було по їхніх селах.

У зверненні до селян Львівщини перша обласна нарада представників селянства області в грудні 1944 р. записала: «Ми зобов'язуємося докласти всіх сил до боротьби проти українсько-німецьких націоналістів, різних бандерівців, мельниківців та інших пройдисвітів. Ми будемо викривати їх і віддавати до рук радянського правосуддя. Радянський народ не дасть пощади нікому, хто протягне свою розбійницьку руку на нашу велику країну».

Учасники наради селян Тернопільської області, проведеної в грудні 1944 р., а також наради передовиків сільського господарства, що відбулася 19 березня 1945 р., на весь голос заявили про відданість селянства області Комуністичній партії і Радянській владі, про свою ненависть до зрадників народу — банд українських націоналістів і куркульства, закликали тих, хто збився з правильного шляху, прийти з повинною.

«Куркулі-експлуататори,— говорилось у зверненні учасників наради від 19 березня 1945 р.,— добре знають, що колгоспник не піде їм жати за 12-й сніп, що праця колгоспника на суспільній ниві з допомогою державних машин дає йому високі наслідки. Через те вони люто виступають проти колгоспу, верзуть усяку нісенітницю, дають притулок і харчі націоналістичній сволоті — бандам українсько-німецьких націоналістів. Глитаї мріють про повернення свого панування над бідняками і середняками. Не вийде! Рідна наша Радянська влада не дозволить глумитися над

[1] Д. З. Мануїльський. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини, стор. 19—20.

Голова сільради с. Чижиків, на Львівщині, передає корову селянці М. Бас, син якої загинув на фронті.

чесними трудівниками. Вона дала нам землю, допомагає машинами, всебічно сприяє селянам, що вирішили господарювати спільно».

В умовах, коли ще йшла Велика Вітчизняна війна і переважна більшість чоловічого населення була покликана в ряди Радянської Армії, важливо було для боротьби з бандитизмом організувати боєспроможні винищувальні загони. Тому певний час не бралися в ряди Радянської Армії місцеві активісти з західних областей, які перебували у винищувальних загонах.

Наприкінці 1944 р., на Львівщині, наприклад, діяв 31 винищувальний батальйон, де налічувалося 3370 місцевих активістів. Крім того, в селах області існувало 359 груп самозахисту, або сприяння винищувальним загонам, в складі яких нараховувалося 5010 чоловік місцевого активу [1]. В цей час у західних областях УРСР всього діяло 2997 груп охорони громадського порядку, які об'єднували понад 27 тис. чоловік.

В результаті нищівних ударів з боку органів державної безпеки і місцевих загонів самооборони, а також внаслідок великої політичної роботи партійних організацій в масах, озброєні банди українських буржуазних націоналістів були розгромлені. Багато обдурених націоналістичними ватажками учасників оунівських банд почали масово з'являтися з повинною до радянських органів, які, керуючись рішенням Радянського уряду, ставилися до тих, хто чесно розкаювався, з винятковою гуманністю і не тільки не притягали їх до карної відповідальності, а й влаштовували на роботу, даючи їм можливість чесною працею зняти свою вину перед народом. З листопада 1944 р. по січень 1945 р. тільки у Львівській області з'явилося з повинною 1736 чоловік, у Станіславській — 5134 чоловіки.

Проте залишки націоналістичних банд ще продовжували ворожу діяльність, тому радянські органи за допомогою трудящих західних обла-

[1] Партійний архів Львівського обкому КП України, ф. 1, оп. 3—4, спр. 26, арк. 247.

стей проводили енергійну роботу по остаточній ліквідації цих недобитків націоналістичного підпілля.

В перші післявоєнні роки партійним організаціям західних областей доводилося переборювати також інші перешкоди, які гальмували швидку відбудову і розвиток сільського господарства. Зокрема в ряді районів у процесі боротьби проти класових ворогів і проведення різних політичних і господарських кампаній допускалися факти голого адміністрування, порушення радянської законності, окозамилювання та ін.

В. І. Ленін вчив, що «найменше беззаконня, найменше порушення радянського порядку є вже *діра*, яку негайно використають вороги трудящих» [1]. Тому ЦК КП України рішуче засудив факти адміністрування і порушення радянської законності і зажадав від партійних організацій західних областей вжити відповідних заходів до виправлення допущених на місцях помилок.

Питання поліпшення політичної й організаторської роботи серед селянства та зміцнення сільськогосподарських артілей дедалі частіше ставало предметом обговорення бюро обкомів партії та на засіданнях облвиконкомів. Партійні комітети і виконкоми обласних і районних Рад подавали систематичну допомогу новоствореним колгоспам через своїх представників, які виїжджали на місця для налагодження діяльності правлінь колгоспів, організації праці, обліку, проведення різних господарських кампаній та політичної роботи в масах.

Новостворені сільськогосподарські артілі західних областей вже протягом останнього воєнного року досягли деяких успіхів у своїй діяльності. Так, врожайність зернових культур у колгоспі «Червона зірка» Великоглибочецького району, на Тернопільщині, досягла 18 *ц* з *га*. На кінець 1945 р. колгосп мав три ферми великої рогатої худоби, свиноферму, птахоферму. Колгоспникам на трудодень було видано по 6 *кг* зерна. Значна частина колгоспників одержала хліба набагато більше, ніж збирала його раніше з своїх земельних ділянок. Наприклад, колгоспник Гребеняк з своєю дружиною виробив 594 трудодні і одержав 218 пудів хліба; колгоспник цього ж колгоспу Новак одержав за свою працю 185 пудів хліба. Багато хліба одержали й інші колгоспники.

Перші успіхи молодих колгоспів після визволення від тимчасової німецько-фашистської окупації ще раз переконували тисячні маси трудящого селянства західних областей України в перевагах колективного господарювання, на практиці доводили правильність політики Комуністичної партії і Радянської держави в галузі сільського господарства. Ці успіхи були одним з важливих факторів, що сприяли розгортанню масового руху за соціалістичну перебудову західноукраїнського села на основі колективізації сільського господарства в наступні роки.

Величезні політичні і соціально-економічні зміни відбувалися на визволеній і возз'єднаній закарпатській землі. Поряд з націоналізацією фабрик, заводів, шахт та інших промислових підприємств шляхом конфіс-

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 497.

кації поміщицьких земель і проведення земельної реформи було розв'язано в інтересах біднішого селянства земельне питання.

Вже на 1-й партійній конференції 19 листопада 1944 р. Комуністична партія Закарпатської України сформулювала програмні вимоги щодо земельного питання, які лягли в основу історичної постанови Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України про землю, який ухвалив: «Конфіскувати всі землі і маєтки, які належали угорським і німецьким поміщикам, а також ворогам народу, що втекли з німецько-угорськими окупантами... і передати безкоштовно всі конфісковані землі безземельним і малоземельним селянам».

Згідно з цією постановою, а також на основі декрету, що встановлював обмежені норми землекористування, в перші місяці вільного життя 54 463 безземельних і малоземельних селянських господарств одержали 52 737 *га* землі. Поряд із проведенням земельної реформи народна влада здійснила заходи по переселенню частини селян з незручних гірських на кращі низинні землі. Всього було переселено і забезпечено наділами і садибами 1472 бідняцькі сім'ї, які разом одержали 8550 *га* землі.

Першу вільну весняну сівбу 1945 р. закарпатське трудове селянство зустрічало повним розподілом землі. Цю важливу справу успішно здійснили під керівництвом ЦК КП Закарпатської України місцеві партійні організації та земельні комісії.

На заклик Комуністичної партії Закарпатської України трудяще селянство вже з перших днів визволення активно включилось у відбудову народного господарства, якому німецько-угорські окупанти завдали збитків на суму 3 756 113 тис. крб. Із Закарпаття окупанти вивезли 73 800 голів великої рогатої худоби, 22 400 коней, 25 567 свиней, 18 567 овець; спалили і зруйнували 10 345 житлових будинків [1].

В таких важких умовах комуністи Закарпаття розгорнули діяльну роботу: виявляли і брали на облік посівні матеріали, тяглову силу і сільськогосподарський реманент, організовували супряги, допомагали безтягловим селянам, створювали кузні і т. д. Було встановлено, що більшість селян зовсім не мали посівного матеріалу, а це могло зірвати весняну сівбу. У вирішенні цього важливого питання, як і взагалі у відбудові народного господарства Закарпаття, велику й безкорисливу допомогу подав Радянський Союз, незважаючи на труднощі свого народного господарства, викликані війною.

Уряд Радянської України на прохання Народної Ради Закарпатської України безкоштовно направив у її розпорядження 2300 *т* ярої пшениці, 600 *т* ярого жита, 5300 *т* вівса і ячменю та ін. Було відпущено 9600 *т* продовольчого зерна, з них 3200 *т* — безкоштовно. За розпорядженням Радянського уряду командування 4-го Українського фронту відпустило із своїх запасів для населення Закарпаття 268 тис. пудів зерна, а в постійне користування біднішого селянства передало 698 коней, 360 корів, виділило для посадки 177 *т* картоплі, відпустило 400 *т* гасу. Радянські

[1] Закарпаття на соціалістичному шляху. Ужгород, 1948, стор. 28.

воїни допомогли селянам Закарпаття і в проведенні сільськогосподарських робіт.

Активна участь трудящого селянства в розгортанні весняних сільськогосподарських робіт сприяла успішному їх завершенню, що заклало хорошу основу для відродження і дальшого розвитку сільського господарства. Цю велику перемогу трудяще селянство Закарпаття здобуло завдяки братерській допомозі радянського народу.

Після возз'єднання у 1945 р. з Радянською Україною Закарпатська Україна влилася в єдиний процес соціалістичного будівництва, що відбувався в усіх визволених західних областях Української РСР.

РОЗГОРТАННЯ МАСОВОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ЇЇ ЗАВЕРШЕННЯ

Зробивши перші кроки у відродженні економіки республіки в 1943—1945 рр., український народ спільно з іншими народами Радянського Союзу приступив у роки четвертої п'ятирічки до планомірної відбудови і розвитку народного господарства СРСР.

Конкретною програмою для працівників сільського господарства всієї України та її західних областей була Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 26 березня 1946 р. «Про державний план розвитку сільського господарства Української РСР на 1946 рік». У постанові перед західними областями республіки було поставлено завдання повністю освоїти орні землі, розширити посівні площі і значно поліпшити обробіток земель, впорядкувати землекористування і земельну документацію, забезпечити дальше зміцнення машинно-тракторних станцій і збільшити їхню допомогу колгоспам та бідняцько-середняцьким господарствам.

Заслухавши доповідь «Про підсумки 1945 сільськогосподарського року і підготовку до весняної сівби 1946 року», Пленум ЦК КП(б)У, який проходив з 28 лютого по 2 березня 1946 р., зобов'язав усі партійні і радянські органи західних областей подати всебічну допомогу колгоспам, земельним громадам і селянам у підготовці і проведенні весняної сівби через організацію супряг, кузень, зерноочисних і протруюючих пунктів тощо. Особливу увагу Пленум звернув на поліпшення роботи машинно-тракторних станцій, якнайповніше обслуговування ними колгоспів та недостатньо забезпечених тяглом бідняцько-середняцьких господарств і насамперед господарств родин учасників Вітчизняної війни.

Одним з найважливіших завдань було дальше організаційно-господарське зміцнення колгоспів, систематична допомога їм у налагодженні виробничої діяльності з тим, щоб кожний колгосп став прикладом для навколишніх селян у веденні їхнього господарства. Необхідно було також посилити керівництво земельними громадами, організувати їх у тих селах, де вони ще не були створені, і подавати їм всебічну допомогу.

Своєю відозвою від 26 лютого 1946 р. «До населення західних областей Радянської України» Президія Верховної Ради та Раднарком УРСР і Центральний Комітет КП(б)У закликали трудящих самовіддано боротись за виконання завдань партії, накреслених п'ятирічним планом,

вступати в колгоспи і рішуче боротися проти класових ворогів, які перешкоджали будувати нове життя.

Конкретну програму відновлення і дальшого розвитку продуктивних сил у сільському господарстві молодого Радянського Закарпаття містила прийнята в липні 1946 р. постанова Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У «Про заходи по розвитку народного господарства Закарпатської області на 1946 рік».

Велику увагу ЦК КП(б) України та уряд Української РСР приділили питанням піднесення народного господарства, зокрема сільського господарства, Чернівецької області. До 1946 р. ця область відставала в розвитку економіки. У зв'язку з цим ЦК КП(б) України прийняв рішення про поліпшення роботи обкому і ряду райкомів партії, радянських і господарських органів і намітив практичні заходи щодо цього; зміцнив керівництво обкому і облвиконкому. Перебудувавши свою діяльність, обласна партійна організація і облвиконком швидко ліквідували відставання області, вивели її в число передових по соціалістичній перебудові сільського господарства.

Щоб забезпечити успішне виконання завдань, що стояли перед сільським господарством західних областей, Радянський уряд подавав трудящим цих областей значну допомогу фінансами, матеріальними засобами і кадрами. У 1946 р. вони одержали від держави 34,3 тис. *т* насіннєвої позики, понад 17 тис *т* мінеральних добрив, 15,8 млн. крб. кредиту. Протягом 1946—1947 рр. колгоспам і селянським господарствам Тернопільської області було видано понад 52 тис. *ц* насіннєвої позики, Станіславської області — понад 80 тис. *ц*. В цю область, до того ж, було завезено сільськогосподарського реманенту на 3937 тис. крб., а всіх видів мінеральних добрив — на 818 тис. крб.

В ході здійснення радянського законодавства про землю кількість землі, безкоштовно переданої безземельним і малоземельним селянам Закарпаття, перевищила наприкінці 1946 р. 65 тис. *га* [1].

У 1946 р. завдяки турботам Радянської держави селянство Закарпаття одержало 1400 *т* насіння і понад 10 тис. *т* продовольчого зерна. За 1946—1947 рр. йому було передано близько 13 тис. *т* мінеральних добрив і 1000 *т* інших хімікатів, 324 кінних плуги, 494 культиватори, 328 борін, 52 молотарки, 95 сівалок, 42 жатки та 897 оприскувачів.

Щоб прискорити розвиток тваринництва, Радянський уряд передав у 1946 р. селянам цієї області 1070 голів племінної худоби, а для лікування захворювань сільськогосподарських тварин відкрив ветлікарні, ветамбулаторії та аптеки.

Велику допомогу селянським господарствам подали машинно-тракторні станції. В Закарпатській області було створено 9 МТС, в яких нараховувалося 119 тракторів та багато іншого сільськогосподарського інвентаря. МТС цієї області вже в 1946 р. виконали польові роботи більше ніж у 7 тис., а в 1947 р.— майже у 12 тис. бідняцьких господарств.

У Ровенській області тракторними роботами обслуговувалось у 1946 р. близько 2500 одноосібних господарств. Крім того, МТС допомог-

[1] Великі перетворення. Ужгород, 1961, стор. 48.

ли в ремонті сільськогосподарських знарядь 2600 селянських господарств. Всього машинно-тракторні станції області обслужили 4600 одноосібних селянських господарств.

МТС Тернопільської області обслужили в 1946 р. 45 земельних громад і 15 310 одноосібних бідняцько-середняцьких господарств, виробивши 35 854 *га* умовної оранки.

У Львівській області МТС обслужили за цей період 77 земельних громад і понад 9 тис. одноосібних трудових селянських господарств. У наступному році МТС області подали допомогу 125 земельним громадам та 6249 одноосібним бідняцько-середняцьким господарствам.

Зважаючи на те, що в перші роки четвертої п'ятирічки більшість селянства західних областей продовжувала господарювати одноосібно, партійні та радянські органи і далі приділяли значну увагу налагодженню дійової роботи земельних громад, які під керівництвом комуністів стали у своїй більшості справжніми захисниками й організаторами трудящого одноосібного і особливо бідняцького селянства.

У 1946 р. в західних областях було близько 8 тис. земельних громад, які організували 251 тис. супряг, обслужили 540 тис. безкінних господарств. Земельні громади мали в своєму розпорядженні 12,5 тис. зерноочисних пунктів, понад 7 тис. пунктів для протруєння зерна і майже 5 тис. кузень [1].

У лютому 1947 р. на Пленумі ЦК ВКП(б) визначено головне завдання післявоєнного розвитку сільського господарства, що передбачало всемірне підвищення врожайності і збільшення валового збору всіх сільськогосподарських культур, підвищення продуктивності громадського тваринництва. Рішення лютневого Пленуму ЦК ВКП(б) було обговорене всіма парторганізаціями України.

Ці завдання трудяще селянство західних областей могло виконати при умові завершення колективізації тисяч селянських господарств, їх об'єднання у великі колективні соціалістичні сільськогосподарські підприємства. Березневий (1947 р.) Пленум ЦК КП(б)У запропонував обкомам і райкомам партії, облвиконкомам і райвиконкомам відновити й організаційно зміцнити колгоспи, які існували до війни, безустанно роз'яснювати біднякам і середнякам переваги колективного господарства перед господарством одноосібним, наполегливо працювати над тим, щоб селянство усвідомило необхідність і вигідність організації колективних господарств; перемагаючи опір куркульства, всемірно підтримувати ініціативу бідняцько-середняцьких мас в організації колгоспів. Пленум доручив Політбюро ЦК КП(б)У спеціально розглянути питання про поліпшення та посилення партійної і радянської роботи в Ізмаїльській та Закарпатській областях України.

Послідовно проводячи в життя рішення ЦК КПРС, ЦК КП України здійснював безпосереднє керівництво колективізацією в західних областях. Протягом 1946—1947 рр. Політбюро ЦК КП(б)У неодноразово про-

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 20, спр. 84, арк. 222.

водило свої виїзні засідання у Львові по питаннях партійно-радянського і соціалістичного будівництва в західних областях УРСР [1].

Влітку 1947 р. ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР прийняли постанову про поліпшення політичної і господарської роботи в західних областях України, яка стала одним з найважливіших документів, що визначали діяльність партійних і радянських органів цих областей у боротьбі за піднесення народного господарства і культури.

Перед західними областями було поставлено першочергове завдання — наздогнати в економічному і культурному розвитку східні області республіки, добиватися успішного виконання четвертого п'ятирічного плану. В галузі сільського господарства знов ставилося завдання до кінця 1947 р. відновити діяльність усіх колгоспів, що існували до війни.

Успішне виконання цих завдань можна було забезпечити лише при умові створення безпосередньо в селах партійних організацій, які б на місці очолили боротьбу за проведення в життя лінії партії, мобілізовуючи та ведучи за собою широкі маси трудящого селянства.

Наявність значного загону комуністів у сільській місцевості східних областей республіки була важливим фактором прискореної відбудови колгоспів у 1943—1945 рр. Тимчасом у західних областях в перші повоєнні роки, не рахуючи МТС, сільських первинних партійних організацій ще не було. У здійсненні колективізації головна роль належала сільським райкомам партії.

На початку 1946 р. районні парторганізації західних областей були ще нечисленними. Авангардною силою їх були комуністи з місцевого населення, демобілізовані з Радянської Армії, де в свій час вступили до лав партії. Поряд з цим виникла конча необхідність у зростанні районних партійних організацій за рахунок кращих людей з місць і створенні сільських первинних партійних організацій, без чого не можна було на всю ширину й глибину розгорнути соціалістичне будівництво в західних областях.

Розгортаючи роботу по вихованню місцевого активу, райкоми КП(б)У західних областей залучали в ряди Комуністичної партії все більше активістів з числа молодих колгоспників, а також відданих Радянській владі одноосібних селян. Численний сільський актив з місцевого населення зростав і гартувався у запеклій боротьбі з куркульством і недобитками націоналістичних банд. Немало активістів, здійснюючи доручення партії в селах, загинули від ворожих рук. Проте ні терор, ні залякування не могли спинити зростання партійних рядів на селі.

На нараді секретарів первинних партійних організацій Львівської області (16 квітня 1946 р.) було поставлено завдання в усіх наявних на той час 50 колгоспах області організувати партійні організації. Для цього в кожний колгосп було направлено по одному комуністу [2].

Перша партійно-кандидатська група на Львівщині була організована весною 1946 р. в с. Великий Дорошів Куликівського району, де до квітня

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 71, спр. 2549, арк. 375.

[2] Партійний архів Львівського обкому КП України, ф. 3, оп. 4—1, спр. 207, арк. 26—27.

1946 р. прийнято в кандидати партії чотирьох сільських активістів. Молоді комуністи з великим ентузіазмом взялися за виконання партійних доручень. Вони керували роботою сільських комсомольських організацій, брали активну участь у заняттях політшкіл, а напередодні виборів проводили серед селянства значну агітаційну роботу. Це все позитивно вплинуло на піднесення політичної активності трудящого селянства, яке незабаром об'єдналося у колгоспи [1].

Створена в 1946 р. в колгоспі ім. Т. Г. Шевченка Пустомитівського району партійно-кандидатська група швидко згуртувала навколо себе безпартійних активістів, які незабаром вступили до лав партії. Комуністи цієї артілі повели за собою всіх колгоспників на переборення труднощів і незабаром досягли значних успіхів у своєму господарюванні.

Восени 1946 р. в с. Гніздично Почаївського району Тернопільської області з трьох комуністів була створена сільська територіальна первинна парторганізація, яка провела значну політичну роботу по організації колгоспу. Коли в грудні 1947 р. організувався колгосп із 120 господарств, партійна організація, правильно розставивши свої сили, розгорнула боротьбу за його організаційно-господарське зміцнення. Разом з тим вона продовжувала виховну роботу серед одноосібних селян, залучаючи їх поступово до колгоспу. Чимало також зробили для соціалістичної перебудови села первинні партійні організації сіл Лідихів Почаївського району, Лошнів Струсівського району.

Зростання рядів Комуністичної партії за рахунок кращих людей з місцевого активу давало можливість поступово створювати сільські партійні організації і в інших селах. На 1 липня 1948 р. в західних областях України вже налічувалося 78 837 комуністів, тобто вдвоє більше, ніж до війни, майже половина з них працювала в сільських районах. Комсомольські організації налічували на той час понад 100 тис. чоловік [2].

Удосконалюючи методи керівництва сільським господарством і посилюючи діяльність радянських, профспілкових, комсомольських, кооперативних, жіночих та інших організацій, обкоми і райкоми партії західних областей УРСР чимало зробили для піднесення партійної й масово-політичної роботи на селі, що відіграло важливу роль в успішному проведенні колективізації сільського господарства.

Важливими заходами по розгортанню політичної роботи серед трудящого селянства і агітації за колгоспи були щорічні республіканські наради передовиків сільського господарства, а також екскурсії до кращих колгоспів України представників одноосібного і колгоспного селянства західних областей, що сприяло розгортанню агітації за колгоспний лад і організаційно-господарському зміцненню молодих колгоспів.

Кращою формою агітації за колгоспи і трибуною для передачі передового досвіду були обласні й районні наради спеціалістів МТС і пере-

---

[1] Партійний архів Львівського обкому КП України, ф. 3, оп. 4—1, спр. 207, арк. 53.

[2] Г. К. Ковальов. Соціалістичне перетворення сільського господарства в західних областях України. «Торжество ідей ленінізму», К., 1957, стор. 443.

довиків сільського господарства, які також щороку проводилися в усіх областях, і на які запрошувалися не тільки передові колгоспники, а й одноосібні селяни.

На другій обласній нараді селян Ровенщини у березні 1946 р. молоді колгоспники області закликали одноосібне селянство наслідувати їх приклад, вступати на колгоспний шлях. Під таким же гаслом проходила обласна нарада активу селян Волині та інших областей.

Обласні наради передовиків сільського господарства проводилися в 1947 р. і в наступних роках.

На обласних і районних нарадах передовиків сільського господарства західних областей і багатолюдних зборах селян виступали прославлені передовики соціалістичного землеробства республіки О. С. Хобта, М. Г. Лисенко та ін. Вони ділилися досвідом своєї роботи, розповідали про життя в колгоспах, переконували у вигідності колективного господарювання. Це піднімало в одноосібних селян ще більшу віру в колгоспи, і вони вступали до них.

У листопаді 1948 р. на нараді передовиків сільського господарства Тернопільської області підведено підсумки соціалістичного змагання з Чернівецькою областю і укладено договір. В роботі цієї наради брав участь ланковий колгоспу «Червоний партизан» Лихівського району Дніпропетровської області лауреат Державної премії, Герой Соціалістичної Праці Марко Озерний, який розповів про те, як він у 1948 р. виростив 208,65 *ц* зерна кукурудзи з гектара. Виступ Озерного справив велике враження на молодих передовиків колгоспів області, серед яких незабаром стало багато його послідовників.

Велику допомогу молодим колгоспам Львівщини подала сільськогосподарська артіль «Здобуток Жовтня» Тальнівського району Черкаської області, керована досвідченим організатором колгоспного будівництва Героєм Соціалістичної Праці Ф. І. Дубковецьким.

Зав'язалась міцна виробнича дружба між колгоспниками артілі-мільйонера «Борець» с. Риблово Московської області і колгоспу с. Скиби Волинської області, якому колгоспники Підмосков'я посилали посівний матеріал, племінну худобу, допомогли у 1949 р. освоїти 170 *га* землі та побудувати електростанцію.

У колективізацію сільського господарства почало все ширше включатися селянство Закарпатської області. Селянин О. Логойда, відвідавши в складі делегації із Закарпаття колгоспи Київщини, говорив: «Єдиний наш шлях, щоб стати людьми, позбутися злиднів і бідування,— це колгосп... В цьому переконався я на власні очі. Колгосп дає змогу спокійно працювати, не побоюючись за завтрашній день».

Переконуючись у перевагах колективного сільського господарства перед одноосібним, селяни Закарпатської області вже весною 1946 р. почали об'єднуватися в колективні господарства. У березні 1946 р. 14 бідняцьких господарств с. Яворова Ужгородського району об'єдналися в колгосп і започаткували колективізацію на Закарпатті. Згодом організовано колгосп ім. Димитрова в Мукачівському районі. У 1947 р. в цій області нараховувалося 13, а на 1 червня 1948 р.— 28 колгоспів, які швидко

Молодь колгоспу ім. І. С. Конєва с. Ільковичі Львівської області підписує звернення до всіх одноосібників з закликом вступати в колгоспи.

міцніли економічно й організаційно, впливаючи на розгортання у другій половині 1948 р. масового руху за колективізацію сільського господарства.

У листопаді 1948 р. понад 2 тис. колгоспників і селян-одноосібників західних областей побували на екскурсіях у східних областях республіки. Після цього за три місяці в колгоспи в західних областях вступило 285 тис. селянських господарств і було організовано 1660 нових колгоспів [1].

Партійні і радянські органи влаштовували екскурсії селянства не тільки у східні області, а й у кращі колгоспи західних областей. Протягом 1947 р. тільки у Львівській області проведено понад 150 екскурсій селян-одноосібників у колгоспи, а в 1948—1949 рр. кількість екскурсій збільшилася і проводилися вони систематично в усіх районах.

Внаслідок значної організаційної і політико-виховної роботи партійних організацій, справа колективізації значно просунулась вперед. Всього в 1946—1947 рр. у західних областях було відновлено і створено нових понад 600 колгоспів, які об'єднали близько 40 тис. селянських господарств.

Ще більшого розмаху набрав рух за колективізацію сільського господарства в західних областях у наступному 1948 р. На той час, як це відзначалося на обласних конференціях (лютий 1948 р.), відбувся корінний перелом у настроях селянських мас. Потяг до колгоспів, який позначався в широких масах трудящого селянства західних областей вже в попередній період, довгий час гальмувався терористичними діями націоналістич-

[1] «Социалистическое сельское хозяйство», 1950, № 1, стор. 59.

них банд. Ще в 1946 р. багато селян, висловлюючи свої симпатії до колгоспного ладу, заявляли, що вони обов'язково вступлять у сільськогосподарські артілі, але тоді, коли на селі «стане спокійніше» [1]. В розмові з районними керівниками селяни Красненського району Львівської області прямо заявляли, що вони бажають організувати колгоспи, але необхідно, насамперед, знищити націоналістичних бандитів, які ще залякують селян зброєю і смертю [2].

Становлення колгоспного ладу, яке означало революційний переворот у західноукраїнському селі, не проходило гладко; як усякі революційні перетворення, воно зустрічало на своєму шляху різні перешкоди. Розгромлені, але недобиті класово ворожі елементи використовували найбільш підлі методи боротьби проти колгоспів і колгоспників.

Особливість класової боротьби на селі під час колективізації в західних областях УРСР полягала в тому, що тут класово ворожі елементи спиралися на озброєні націоналістичні банди, які були тісно зв'язані спочатку з німецьким фашизмом, а згодом з новими хазяями — американо-англійськими імперіалістичними паліями, заінтересованими у тому, щоб затримати відбудову народного господарства в СРСР та, зокрема, загальмувати соціалістичне будівництво в молодих радянських областях. Тому класова боротьба тут набула особливо гострого характеру.

Буржуазно-націоналістичні бандити мали від своїх верховодів широкі інструкції — всіляко саботувати колгоспне будівництво в західних областях УРСР. Там, де виявлялося неможливим перешкодити створенню колгоспу, націоналістам давалося завдання встановити в колгоспах вплив на адміністрацію, організовувати акти саботажу, зокрема проводити роботу проти здачі хліба державі, виступати проти будь-яких додаткових зобов'язань, які трудящі брали перед державою, не допускати створення тваринницьких ферм тощо [3].

«Ми хотіли перешкодити колгоспному будівництву і підбурити населення проти колгоспів»,— відкрито заявив на судовому процесі в м. Стрию бандит Гельнер. Те саме підтвердили на судових процесах в містах Дрогобичі, Чорткові та Львові інші бандити [4].

Використовуючи тимчасові труднощі, які були наслідком війни і засухи 1946 р., яка охопила значну частину України, вороги Радянської влади в західних областях посилили антиколгоспну агітацію. У зв'язку з тим, що в західні області приїжджали купувати хліб та інші продукти чимало людей із східних областей УРСР, вороги з іронічною радістю говорили селянам: «Ось, бачите колгоспників, які ходять з торбами» [5].

Намагаючись загальмувати колгоспний рух, класово ворожі елементи пускали чутки, ніби колгосп — це щось подібне до поміщицького гос-

---

[1] Партійний архів Львівського обкому КП України, ф. 3, оп. 17—1, спр. 12, арк. 230.

[2] Там же, арк. 229.

[3] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 124, спр. 1820, арк. 100.

[4] Юрій Смолич. Вороги людства та їх найманці. К., 1953, стор. 35—36.

[5] Соціалістична перебудова сільського господарства Дрогобиччини. Дрогобич, 1948, стор. 82, 93.

подарства, що в колгоспі буде голод, бо держава все у нього забере. Подібними брехнями ворогам інколи і вдавалося збити з правильного шляху окремих селян і несвідомих членів артілей, що відбивалося на ході колективізації і трудовій дисципліні в деяких колгоспах.

Підлі зрадники українського народу — бандерівці напередодні весняної сівби 1946 р. в с. Сілець, на Дрогобиччині, спалили колгоспні будівлі й посівні матеріали, знищили реманент. Від їхніх рук загинули три кращих колгоспних активісти. Бандити мали намір покінчити з цією артіллю, сподівалися, що молоді колгоспники відмовляться від своєї мети. Та вороги грубо прорахувались. Колгоспники, одержавши допомогу від Радянської держави, успішно провели всі сільськогосподарські роботи і за короткий строк відбудували все, що знищили вороги.

Незважаючи на те, що до 1947 р. основні сили буржуазно-націоналістичних банд були розгромлені, їх недобитки, які змінили свою тактику і діяли дрібними терористичними групами, продовжували чинити терористичні акти над головами колгоспів, керівниками ініціативних груп, головами сільських Рад та іншими сільськими й колгоспними активістами.

27 березня 1947 р. в с. Загір'ї Заложцівського району, на Тернопільщині, бандити вбили ініціатора створення колгоспу в цьому селі голову сільської Ради В. Й. Болтаровича.

Весною 1947 р. в с. Бартатів Городоцького району, на Львівщині, бандити за дорученням куркулів вбили селянина А. Чайківського, його дружину й дітей. Від бандитської кулі загинула дочка Чайківського, активний сількор Городоцької районної газети «Зоря» і обласної газети «Вільна Україна» Софія Чайківська, яка після визволення села одною з перших вступила до лав комсомолу, вела активну боротьбу проти ворогів радянського ладу. У своїх дописах та виступах на зборах вона, не боючись погроз бандитів, сміливо викривала підлі дії класового ворога.

В с. Ясенівка Золочівського району бандитське охвістя вбило літом 1947 р. сільського бідняка сількора-активіста Ф. Швеця, який в обласній і районній газетах викривав ворожі дії куркулів, а в селі був організатором ініціативної групи колгоспу.

У лютому 1948 р. в с. Косів Білобожницького району, Тернопільської області бандитська група напала на колгосп ім. Т. Г. Шевченка, повісила колгоспного сторожа П. Вабера, підпалила колгоспну стайню, у якій згоріло 8 коней, 10 корів, 3 телиці, 7 овець, а також колгоспний інвентар.

На процесі у Львові над вбивцею письменника Я. О. Галана Стахуром встановлено, що банда, до якої він належав, по-звірячому вбила двох селян з Лопатинського району Федулу й Савкіна та Ковальова — директора школи в с. Ременів Новояричівського району Львівської області і його дружину за те, що вони брали активну участь в організації колгоспу в селі.

В активну боротьбу проти буржуазних націоналістів включалися все ширші маси трудящого селянства західних областей, сприяючи органам Радянської влади, а також беручи безпосередньо участь в остаточному розгромі банд і націоналістичного куркульського підпілля. В багатьох

селах селяни самі розправлялися з бандитами, які ховалися від органів Радянської влади і не йшли з повинною. Так, колгоспники с. Плугів Золочівського району Львівської області виловили всіх бандитів, які сховалися в селі. Наслідком цього було те, що вже в середині 1948 р. всі жителі села вступили до колгоспу. Так само діяли колгоспники сіл Поляна Поморянського району, Великий Дорошів Куликівського району, Домажир Івано-Франківського району, на Львівщині, та інших західних областей.

Не маючи змоги перешкодити розгортанню колективізації шляхом збройного терору й залякування, класовий ворог почав міняти тактику своїх ворожих дій. Всіляко підтримуючи бандитське охвістя буржуазно-націоналістичного підпілля, куркулі стали прикидатися «тихенькими радянськими людьми», пролізали в колгоспи, щоб розвалювати їх з середини, підривали в них трудову дисципліну, заплутували облік праці, врожаю і т. п. Найчастіше вони проникали в молоді, ще незміцнілі колгоспи, де колгоспний актив тільки складався і набував досвіду ведення колективного господарства.

У міцні ж артілі, де вже були партійні організації і згуртований актив, що взяли в свої руки колгоспне господарство, куркулям важко було пробратися, а ще важче проводити свою підривну діяльність.

За таких умов партійним організаціям необхідно було наполегливо й систематично вникати в роботу колгоспів, виховувати колгоспне селянство в дусі ненависті до класових ворогів, куркулів, які намагалися підірвати колгоспне будівництво.

Так, у с. Косів Білобожницького району Тернопільської області куркулі спочатку повели підривну агітацію проти організації колгоспу. Коли ж трудяще селянство організувало артіль, куркулі змінили тактику підривної роботи. Користуючись притупленням пильності колгоспників, вони вступили до колгоспу, а з часом пролізли навіть до його правління, почали грубо порушувати колгоспну демократію, розкрадати колгоспну власність, розкладати трудову дисципліну. Все це вони робили для того, щоб в очах молодих колгоспників та одноосібних селян дискредитувати колгосп, а потім і розвалити його. Завдяки допомозі районної партійної організації колгоспники своєчасно викрили ворожі дії куркульства та вжили заходів до зміцнення колгоспу. Викрили ворожі дії куркулів і прогнали їх з колгоспної сім'ї члени сільськогосподарської артілі ім. 17 Вересня Борщівського району.

Проводячи нещадну боротьбу проти ворожих дій націоналістичного підпілля, Радянська держава одночасно вживала дійових заходів, спрямованих на обмеження, а потім і ліквідацію його класової опори на селі — куркульства. У цьому важливе значення мали постанови уряду Української РСР «Про порядок заготівель сільськогосподарських продуктів у куркульських господарствах Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Ровенської, Волинської і Чернівецької областей УРСР» від 3 червня 1947 р. та «Про обкладання податком селянських господарств західних областей УРСР» від 23 серпня 1948 р., які своїм вістрям були спрямовані на обмеження куркульських господарств.

Ворожа антирадянська й антиколгоспна агітація переплiталася з дальшим бандерівським терором трудящого населення та нищенням підступними засобами сільських активістів.

Бандитське гасло про те, що буде вбитий той селянин, який заявить про свій вступ до колгоспу, ворогам трудящих нерідко вдавалося здійснити. Це не могло не вплинути на темпи колективізації в перші післявоєнні роки.

Завдяки проведенню Радянською владою заходів, що обмежували експлуататорські тенденції куркульства, застосуванню закону про податок на куркульські господарства протягом 1947—1948 рр. куркульство в цілому було економічно підірване, внаслідок чого була підірвана і матеріальна база націоналістичного підпілля та його озброєних банд. В наступні роки, в ході завершення колективізації, куркульство було ліквідоване остаточно.

Масовий вступ селян у колгоспи, ріст лав радянського активу,— як відзначалось у звітній доповіді ЦК на XVI з'їзді КП(б)У,— завдали нищівного удару по куркулях та українсько-німецьких націоналістах. У процесі завершення колективізації були розгромлені рештки націоналістичних банд. Починаючи з 1948 р. прояви бандитизму значно скоротились, а до початку 1950 р. бандитизм було майже повністю ліквідовано.

На початку 1948 р., коли націоналістичні недобитки були в більшості ліквідовані, становище в західноукраїнських селах корінним чином змінилось. Трудяще селянство масово вступало в колгоспи. На 1 січня 1949 р. кількість селян, що вступили до колгоспів, вже становила в Ізмаїльській області 91%, Волинській — 80, Дрогобицькій — 79, Чернівецькій — 77, Закарпатській — 46, Тернопільській — 34, Львівській — 34, Ровенській — 25, Станіславській — 17%[1]. Таким чином, майже половина селянських господарств західних областей УРСР була об'єднана в колгоспи. На 1 січня 1949 р. тут працювало 229 МТС, на озброєнні яких були тисячі тракторів, близько 2000 тракторних плугів, понад 1000 складних молотарок та багато іншої сільськогосподарської техніки. За 1946—1949 рр. держава надала колгоспам та селянським господарствам близько 100 млн. крб. кредитів[2].

У 1946—1948 рр. було досягнуто дальших важливих успіхів у загальному розвитку сільського господарства західних областей. Вже на початку 1949 р. посівні площі в усіх цих областях майже досягли довоєнного рівня, значно зросло громадське та індивідуальне тваринництво, невпинно підвищувався культурний рівень сіл. Все це досягалося завдяки величезній допомозі, яку постійно подавала Радянська держава в розвитку сільського господарства, та масово-політичній роботі партійних організацій.

Програмою дальшої боротьби партійних організацій західних областей за соціалістичну перебудову села стали рішення XVI з'їзду КП(б)

---

[1] XVI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Матеріали з'їзду. К., 1949, стор. 38.

[2] Там же.

На колгоспному току Радянської Буковини.

України, який проходив з 25 по 28 січня 1949 р. Підсумувавши позитивне в їх діяльності, з'їзд націлив комуністів західних областей на підвищення рівня партійного керівництва сільським господарствам і поставив перед ними як першочергове завдання завершення колективізації та зміцнення молодих колгоспів.

Разом з тим з'їзд зажадав від партійних організацій «ще більше підвищити класову пильність, посилити боротьбу з куркульством, своєчасно викривати й присікати його підривну роботу, спрямовану проти колгоспного будівництва, ще сильніше об'єднувати й згуртовувати бідняцько-середняцькі маси селянства навколо заходів партії і Радянської держави» [1].

Виконуючи рішення XVI з'їзду КП(б)України, партійні організації західних областей розгорнули велику організаторську й політичну роботу на селі, перетворивши 1949 і 1950 роки у роки завершення колективізації не тільки окремих районів, а в цілому всіх західних областей.

Протягом 1949—1950 рр. ЦК КП(б)У неодноразово слухав звіти обкомів партії західних областей з питань сільського господарства. Рішення ЦК партії обговорювалися на пленумах обкомів, на районних партійних зборах і в первинних партійних організаціях, які вживали заходів до зміцнення колгоспів і поліпшення їх роботи.

---

[1] XVI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Матеріали з'їзду. стор. 228.

Борючись за виконання рішень XVI з'їзду КП(б)У, включившись у соціалістичне змагання на честь 32-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції і 10-річчя возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі, селянство західних областей масово вступало в колгоспи. До правлінь існуючих колгоспів надходили тисячі заяв від селян-одноосібників з проханням прийняти їх до колгоспів.

1949 рік став роком завершення колективізації сільського господарства Чернівецької області, де 491 колгосп об'єднав 97,5% селянських дворів і 99,5% земельних угідь. Значно посилилися темпи колективізації в тих областях і районах, які протягом попередніх років відставали в її проведенні. Так, якщо на 1 січня 1949 р. в Станіславській області колгоспами було охоплено близько 17% селянських дворів, то на кінець 1950 р. тут колективізовано вже 97,1% усіх селянських господарств.

У Львівській і Ровенській областях колективізацією було охоплено 99,4% усіх селянських дворів. Такий же процент колективізації на той час був і в Волинській області, де у 866 колгоспах об'єдналося 164,5 тис. селянських господарств. У Дрогобицькій області колективізовано 97,8% всіх селянських господарств і усуспільнено 99,3% землі. В Закарпатській області 557 колгоспів об'єднували 94,2% селянських дворів і 94,4% орної землі. 1195 колгоспів Тернопільської області об'єднали 99,4%, або близько 250 тис. бідняцько-середняцьких господарств. У користування колгоспів тут передано 1086 тис. *га* землі.

В результаті завершення колективізації сільського господарства на 1 липня 1950 р. в усіх західних областях колгоспами було охоплено близько 1,5 млн. (98%) селянських дворів і створено понад 7190 сільськогосподарських артілей, в користування яких передано більше ніж 5500 тис. *га* сільськогосподарських угідь [1]. Трудяще селянство західних областей назавжди покінчило з одноосібним господарюванням і впевнено стало на соціалістичний шлях.

Здійснення колективізації сільського господарства в західних областях УРСР було великим соціально-економічним заходом у сільському господарстві, визначною перемогою партійної організації України, всієї нашої партії. З завершенням колективізації в західних областях республіки встановився єдиний соціалістичний спосіб виробництва, на базі якого почалося небачене зростання продуктивних сил у сільському господарстві, неухильне піднесення добробуту і культурного рівня колгоспного селянства.

Ставши на єдино вірний шлях господарювання — на шлях колективізації, селяни західноукраїнських областей позбулися одвічних злиднів і гіркої долі, про яку з болем у серці писали Іван Франко і Ольга Кобилянська, Лесь Мартович і Василь Стефаник, Степан Тудор і Олександр Гаврилюк, Ярослав Галан і Петро Козланюк. Відійшли в минуле часи, коли трудяще селянство за безцінь продавало свою робочу силу, аби

[1] Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. К., 1957, стор. 107.

тільки не вмерти з голоду; відтепер воно стало повновладним господарем своєї долі.

Політичне значення завершення суцільної колективізації полягало в тому, що вона ліквідувала рештки експлуататорського класу в західноукраїнському селі — куркульство і цим самим знищила економічну базу недобитків націоналістичних банд. Це зміцнило основи Радянської влади на селі, активізувало маси трудящого селянства, яке сміливо включилося в загальний процес соціалістичного будівництва в нашій країні.

КОЛГОСПНЕ СЕЛЯНСТВО В БОРОТЬБІ ЗА ЗМІЦНЕННЯ І РОЗВИТОК ГРОМАДСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА КОЛГОСПІВ

Здійснюючи величезну роботу по соціалістичній перебудові західноукраїнського села, переведенню одноосібного селянського господарства на колгоспний шлях, Комуністична партія і Радянська держава, партійні організації і радянські органи цих областей як у довоєнний час, так і в перші повоєнні роки постійно турбувалися про політичне і організаційно-господарське зміцнення молодих колгоспів. Адже успіхи перших колгоспів повинні були наочно показати одноосібним селянам переваги колгоспного ладу.

В той же час головним завданням партійних організацій лишилося проведення суспільної колективізації. У цій великій справі виник ряд труднощів. У роботі колгоспів у 1944—1948 рр. були і хиби, і недоліки: часто порушувалася трудова дисципліна, не скрізь були створені такі головні виробничі одиниці, як бригади і ланки, до керівництва колгоспами нерідко пробиралися недостойні люди і т. д. Щоб усунути ці хиби і недоліки, чітко виконувати вказівки партії в справі зміцнення колгоспів, треба було мобілізувати й організувати колгоспників. Цю велику роботу проводили обласні й районні комітети партії, первинні партійні організації.

Про окремі труднощі в діяльності молодих колгоспів і про те, як поступово переваги колективної праці сприяли вихованню нової соціалістичної свідомості у молодого селянства західних областей, цілком правильно писав П. Рурка — голова колгоспу ім. А. О. Жданова Рудківського району Дрогобицької області, нагороджений орденом Леніна.

«Спочатку ми певно не знали всіх законів колгоспного життя,— відзначав він,— але твердо вірили, що це єдиний шлях, де можна позбутися злиднів. Проте в кожного хлібороба з роду в рід передавалася тяга до особистої власності на землю, тягло. Кожному з нас в перші дні важко було звикнути називати громадське, артільне майно своїм. Бувало так: той, хто усуспільнив коня, по старій звичці намагається краще погодувати його, виконувати роботу тільки ним. Коли виходили на поле, то не один колгоспник згадував, що, мовляв, отут була моя нива. Вже через рік, коли зібрали високий урожай і видали по 4 *кг* зерна на трудодень, тоді новими думками почали жити колгоспники. Про свого коня не зга-

дував хлібороб, бо в артілі появилися нові коні, кращі, здоровіші, ніж ті, що були при одноосібному господарстві. Обробляли лани не тільки кінським тяглом, а й машинами, що значно полегшило працю, поліпшило її якість, піднесло врожайність. Поступово забував колгоспник про колишній свій кусок землі. Проте порвати з усіма старими звичками за такий короткий час не так легко» [1].

Подібний шлях проходили тисячі колгоспів західних областей.

Велике значення в справі організаційно-господарського зміцнення колгоспів західних областей, як і в розвитку колгоспів всієї нашої країни, в перші післявоєнні роки мали постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах» (від 19 вересня 1946 р.) та «Про заходи до поліпшення організації, підвищення продуктивності і впорядкування оплати праці в колгоспах» (від 19 квітня 1948 р.).

Боротися за організаційно-господарське зміцнення колгоспів в умовах західних областей України означало, насамперед, посилити роль МТС у колгоспному виробництві, при допомозі створених згодом політичних відділів МТС добитися постійного зростання механізації усіх процесів сільськогосподарського виробництва, створювати первинні партійні організації та групи в колгоспах і налагодити їх чітку роботу. Поряд з розгортанням дальшої колективізації, аж до її завершення, необхідно було також проводити укрупнення колгоспів, організувати їх охорону від посягань недобитків класово ворожих елементів, і передусім куркульства, зміцнювати соціалістичну трудову дисципліну серед колгоспників, суворо додержуватися Статуту сільськогосподарської артілі і законів Радянської держави щодо організації всього внутріколгоспного життя, зокрема організації і оплати праці. Треба було також забезпечити розвиток колгоспного господарства на основі найновіших досягнень науки і техніки, широко впроваджувати досвід новаторів колгоспного виробництва, Героїв Соціалістичної Праці.

Успіхи колективізації сільського господарства та організаційно-господарського зміцнення колгоспів західних областей забезпечувалися значною матеріально-технічною та фінансовою допомогою Радянської держави. Коли в засушливий 1946 р. ряд колгоспів одержав надто низькі врожаї, Радянський уряд, щоб полегшити фінансово-економічне становище цих колгоспів, звільнив їх від обов'язкових поставок, натуроплати МТС і повернення державі насіннєвої позики.

У 1947 р. колгоспи, наприклад, Тернопільської області одержали 6900 *т* мінеральних добрив, а в позику понад 30 тис. *ц* сортового насіння. Для колгоспів і селянських господарств було завезено сільськогосподарського інвентаря і будівельних матеріалів більше ніж на 6 млн. крб. Значна матеріальна допомога подавалася колгоспам інших областей.

Враховуючи, що успіх діяльності молодих колгоспів залежить від того, наскільки міцним і правильним буде керівництво ними, партійні організації приділяли велику увагу добору і розстановці керівних і пар-

[1] Соціалістична перебудова сільського господарства Дрогобиччини, стор. 81.

тійних кадрів у колгоспах. В міру тодішніх можливостей партійні комітети залучали до керівництва демобілізованих з армії місцевих комуністів, а також направляли з міст і районних центрів на роботу в колгоспи перевірених на практичній роботі комуністів і безпартійних активістів, які мали хороші організаторські здібності, а також спеціалістів сільського господарства.

Неоціненну допомогу колгоспам західних областей подали в той час партійні і радянські органи східних областей, які з 1944 по 1951 р. направили сюди на постійну роботу близько 19 тис. спеціалістів сільського господарства, майже 44 тис. вчителів, 27,2 тис. медпрацівників та багато інших спеціалістів, що значною мірою піднесло рівень господарської, ідеологічної і культурної роботи на селі, сприяючи зміцненню колгоспів і завершенню колективізації.

Не менш важливе значення для політичного і організаційно-господарського зміцнення молодих колгоспів мала боротьба партійних і радянських органів проти різних порушень радянської законності, що допускалися окремими працівниками при організації колгоспів, а також проти всяких порушень Статуту сільськогосподарської артілі, які здебільшого мали місце на першому етапі колгоспного будівництва. Партійні комітети і виконкоми обласних та районних Рад депутатів трудящих стали більше вникати у справи колгоспів, контролюючи та спрямовуючи їх діяльність.

Так, бюро Тернопільського обласного комітету партії слухало в 1947 р. звіти шести райкомів з питань колективізації і організаційно-господарського зміцнення колгоспів. З цих же питань виконком обласної Ради депутатів трудящих слухав звіти дванадцяти райвиконкомів. У результаті перевірки було виявлено в колгоспах ряд ненормальностей у землекористуванні, факти розтягування колгоспної власності, окремі порушення колгоспної демократії. Поряд з цим у ряді районів області були викриті факти, коли голови колгоспів розпоряджалися матеріальними цінностями колгоспів без попереднього рішення загальних зборів.

Систематичні звітування райкомів партії, райвиконкомів і окремих колгоспів на бюро обкомів і засіданнях облвиконкомів та своєчасні заходи по усуненню виявлених недоліків значно сприяли політичному й організаційно-господарському зміцненню молодих колгоспів.

Важливою передумовою успішного розгортання колективізації, політичного та організаційно-господарського зміцнення молодих колгоспів була значна політична і виховна робота партійних організацій серед трудящого селянства.

Націлюючи партійні організації західних областей на здійснення соціалістичних перетворень на селі, ЦК ВКП(б) зобов'язав керівних працівників партійних і радянських органів систематично бувати в селах, колгоспах, налагоджувати партійно-політичну роботу, зміцнювати колгоспи, особисто виступати перед колгоспниками з доповідями, проводити з ними бесіди, роз'яснювати політику партії.

В червні 1947 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову про стан ідеологічної роботи в Дрогобицькій партійній організації, в якій зобов'язав

Ланка Є. О. Долинюк.

обком і райкоми партії широко розгорнути політичну роботу в масах, підпорядковуючи її конкретним завданням господарського будівництва і зокрема забезпеченню успішного проведення колективізації сільського господарства. Цією постановою керувалися партійні організації всіх західних областей у проведенні ідейно-виховної роботи серед населення.

До ведення агітаційно-політичної роботи на селі партійні організації залучали керівних партійних, радянських працівників, сільську інтелігенцію, колгоспний та сільський актив. Агітатори, як правило, затверджувалися партійними зборами первинних партійних організацій і райкомами КП(б)У.

Широка пропагандистсько-агітаційна робота розгорнулась у Станіславській, а також інших областях. У 1948 р. в Станіславській області 379 лекторів партійних організацій прочитали 9406 лекцій. Уміло керували агітаційною роботою Гвоздецький, Снятинський, Кутський, Калуський, Бурштинський та інші райкоми партії, які уважно підбирали і виховували агітаторів, регулярно проводили з ними та керівниками агітколективів семінари, подавали їм систематичну допомогу в плануванні і проведенні масово-політичної роботи.

У виконанні політичних і господарських завдань, що стояли перед західними областями, велику роль відіграла партійна преса, яка виросла в могутню силу комуністичного будівництва, виконуючи роль колективного пропагандиста, агітатора й організатора мас.

Завдання комуністичного виховання трудящих, інтереси колективізації і неухильного піднесення соціалістичного сільського господарства в західних областях були першочерговими темами виступів обласних і районних газет.

Заслуговує на увагу, наприклад, звичайний черговий номер білобожницької районної газети «За перемогу» (Тернопільська область) від 13 лютого 1948 р., присвячений діяльності колгоспу ім. Т. Г. Шевченка. Тут опубліковано виступи голови колгоспу, завідуючого фермою, ланкових, які просто і переконливо розповідали про великі успіхи колгоспу і колгоспників. Газета не тільки агітувала за колгоспи, а й піднімала питання організаційно-господарського зміцнення їх. У передовій статті за 25 березня 1948 р. вона правильно орієнтувала первинні партійні організації району на посилення керівництва колгоспами і поліпшення виховної роботи серед колгоспників.

Обласні й районні газети всіх західних областей повсякденно несли в маси палке слово партії, висвітлювали джерела нашої перемоги у Великій Вітчизняній війні і нові величні завдання, що постали перед країною в період мирного будівництва. Газети показували велику роль Комуністичної партії — організатора і натхненника соціалістичних перетворень у західних областях України.

У боротьбі за створення і зміцнення колгоспів значну допомогу партійним організаціям районів почали подавати первинні партійні організації промислових підприємств міст, які шляхом постійного шефства та інших заходів сприяли розвиткові колгоспів і разом з тим зміцнювали союз робітничого класу з селянством.

З ініціативи колективу Львівського крупзаводу, який взяв шефство над колгоспом ім. Т. Г. Шевченка Сокальського району, вже в 1946 р. колективи підприємств Львова розгорнули шефську роботу над колгоспами області. У 1946 р. над всіма 45 колгоспами Львівської області шефствували підприємства Львова. Приклад львів'ян наслідували колективи промислових підприємств міста Золочева цієї ж області.

Львівський електроламповий завод у 1946 р. допоміг електрифікувати і радіофікувати колгосп ім. Івана Франка Бібрського району. В ремонті сільськогосподарських машин допомогли підшефним колгоспам Львівський арматурний, нафтоперегінний та інші заводи.

Шефи допомагали колгоспам у ремонті господарських і жилих будівель, у забезпеченні кузень слюсарським інструментом, паливом, ремонті транспортних засобів, в організації праці, у налагодженні обліку, в організації дитячих садків та ясел тощо.

Було подано значну допомогу колгоспам людьми, автотранспортом і тарою під час збирання і здачі хліба. Шефи проводили серед колгоспників також значну політвиховну й культурно-масову роботу.

Колектив Львівського нафтопереробного заводу допоміг своєму підшефному колгоспові «Перемога» Бузького району своєчасно і якісно підготувати до сівби сільськогосподарський інвентар. З цією метою із заводу до артілі був надісланий кваліфікований коваль. Багато плугів, борін та сівалок відремонтовано безпосередньо на заводі.

Значну допомогу колгоспові «Радянське життя» Винниківського району подав колектив дріжджового заводу. Колгоспникам допомогли придбати похідне горно, надіслали необхідне для ремонту ковальське вугілля, значну кількість металу.

На кінець 1948 р. на Львівщині за допомогою шефів електрифіковано 27 сіл, 2 радгоспи, 25 МТС, понад 5 тис. хат колгоспників. Протягом 1948 р. в 42 колгоспах молотьба провадилася на електрифікованих токах. Над 250 селами області шефствували 283 колективи фабрик, заводів та установ Львова.

Партійні організації підприємств і установ Луцька взяли шефство над 53 селами області, а в Ровенській області над колгоспами шефствувало більше ніж 25 промислових підприємств.

Велику допомогу підшефним сільським районам подали підприємства інших міст західних областей. Це ще більше зміцнювало союз робітничого класу і селянства, сприяючи розвиткові колгоспного ладу.

Внаслідок перших заходів, проведених по організаційно-господарському зміцненню колгоспів, налагодженню в них трудової дисципліни, організації праці і впровадженню передової агротехніки, вже в 1946—1948 рр. багато колгоспів західних областей добилися відчутних успіхів у своєму господарюванні й підвищенні добробуту колгоспників.

За досягнення у розвитку громадського господарства 22 кращим передовикам колгоспів західних областей Радянський уряд у 1947—1949 рр. присвоїв звання Героя Соціалістичної Праці, у тому числі цього високого звання був удостоєний П. І. Бабій, ланковий колгоспу с. Калагарівки Гримайлівського району Тернопільської області — за вирощення

Герой Соціалістичної праці У. Д. Баштик і ланкова Ю. І. Мороз підписують договір на соцзмагання.

619 *ц* з *га* цукрових буряків на площі 2 *га*; С. О. Кошель, ланкова з Струсівського району Тернопільської області — за вирощення пшениці по 32,2 *ц* з *га* на площі 21 *га*; У. Д. Баштик, ланкова з Сокальського району Львівської області — за вирощення жита по 34 *ц* з *га* на площі 20 *га*; Ф. М. Безугла, свинарка з Івано-Франківського району Львівської області — за вирощення протягом року від 7 свиноматок по 26 поросят у середньому на свиноматку, при вазі 2-місячного поросяти — 15 *кг*[1]. 1042 інших колгоспники західних областей були нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Високі нагороди і всенародна шана, якої удостоївся перший загін новаторів колгоспного виробництва західних областей, запалювали маси колгоспного селянства молодих радянських областей на нові трудові подвиги й подавали приклад тисячам одноосібних селян, в якому напрямі слід їм шукати шлях до заможного життя.

Одночасно з завершенням колективізації сільського господарства партійні організації західних областей здійснювали укрупнення дрібних сільськогосподарських артілей у великі господарства, яке провадилося в той час по всьому Радянському Союзу відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 30 травня 1950 р.

Для молодого колгоспного селянства і для зміцнення колгоспного ладу укрупнення сільськогосподарських артілей мало особливо важливе значення, тим більше, що на 1 січня 1950 р. кількість артілей з площею орної землі до 500 *га* в цих областях становила понад половину всіх

[1] Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 16, спр. 5, арк. 16—17.

існуючих колгоспів і майже в три рази перевищувала кількість дрібних артілей у східних областях республіки.

В результаті укрупнення дрібних сільськогосподарських артілей кількість колгоспів західних областей з липня 1950 по липень 1951 р. зменшилася з 7191 до 4540, що становило 28% до загальної кількості колгоспів республіки. Процес укрупнення колгоспів тривав у наступні роки.

З переходом основної маси селянських господарств на колективний спосіб господарювання, перед партійними організаціями західних областей на весь зріст постало завдання — організаційно і господарськи зміцнити всі колгоспи, спрямувати енергію колгоспників на боротьбу за піднесення трудової дисципліни, за вирощення високих урожаїв і підвищення продуктивності громадського тваринництва. Цього можна було добитися шляхом правильної розстановки комуністів, комсомольців та інших активістів на провідних ділянках колгоспного виробництва, що гарантувало також колгоспи від проникнення до них класово ворожих елементів.

Щоб забезпечити виконання поставлених завдань, необхідно було повністю усунути випадки порушення Статуту сільськогосподарської артілі, посилити боротьбу за зміцнення трудової дисципліни в колгоспах, створити у кожному колгоспі достатню кількість тваринницьких приміщень та інших господарських будівель з метою повного усуспільнення робочої худоби і сільськогосподарського інвентаря, не допускати розбазарювання колгоспних земель за рахунок незаконного розширення присадибних ділянок, скоротити адміністративно-управлінський апарат колгоспів і т. д. Потрібно було ліквідувати знеосібку в роботі, організувати серед колгоспників соціалістичне змагання за піднесення врожайності та дальший розвиток громадського тваринництва.

Проведення в життя всіх цих заходів мало виключно важливе значення, оскільки в перші роки існування молодих колгоспів у цьому відношенні було багато недоліків.

ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У систематично слухали звіти обкомів і райкомів партії західних областей, своєчасно викривали недоліки в керівництві колгоспами і вказували шляхи до їх виправлення та подавали їм відповідну допомогу, вживаючи заходів, спрямованих на зміцнення молодих колгоспів, по державній і партійній лінії.

Виконуючи постанови ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, обкоми і райкоми КП України, виконкоми обласних Рад депутатів трудящих і райвиконкоми частіше й оперативніше почали займатися питаннями зміцнення колгоспів, мобілізуючи комуністів та безпартійний актив на поліпшення роботи і усунення виявлених у колгоспному будівництві недоліків.

Дбаючи про посилення партійного керівництва сільським господарством, обласні партійні організації в 1949—1950 рр. провели значну роботу по створенню і зміцненню первинних партійних і комсомольських організацій в МТС, колгоспах і селах. Тільки в 1950 р. було створено 712 партійних організацій та партгруп, близько 10 тис. комсомольських організацій. Так, у Волинській області працювало 235 сільських і колгоспних партійних організацій, у Львівській — 200, Ровенській — 194, Тернопільській — 90, Станіславській — 127, Чернівецькій — 289 парторганізацій.

Комсомольські організації на той час були створені майже в усіх колгоспах, зокрема у Львівській області — в 775 колгоспах, Станіславській — 433, Тернопільській — 671, Ровенській — 818, у Волинській — в 917 колгоспах.

Партійні і комсомольські організації західних областей в своїй організаційно-партійній та ідейно-виховній діяльності все більше піклувалися про організаційно-господарське і політичне зміцнення колгоспів, одержуючи в цьому постійну підтримку від ЦК КП України та уряду Української РСР.

Зміцнення і розвиток колгоспів західних областей забезпечувалися багатьма організаційно-політичними заходами не тільки центральних та місцевих партійних і радянських органів, а й значною матеріально-технічною і фінансовою допомогою Радянської держави, яка постійно і в усе зростаючих масштабах подавалася колгоспам, сприяючи створенню матеріально-технічної бази колгоспного ладу.

В ході боротьби за організаційно-господарське зміцнення колгоспів Радянська держава надала селянству західних областей довгострокові кредити на суму близько 400 млн. крб. Ці кошти держава відпускала, передусім, на розвиток у колгоспах громадського тваринництва, придбання мінеральних добрив, сільську електрифікацію, радіофікацію та ін. Колгоспам надано близько 112 тис. *т* насіннєвої позики, продано 383 тис. *т* мінеральних добрив, велику кількість сільськогосподарських машин та інвентаря, зокрема: 1514 плугів, 2425 сівалок, 2787 жаток і сінокосарок, 2456 зерноочисних машин, 2482 кінних грабель та ін. [1] Це ще раз підтверджувало все зростаючу турботу держави про колгоспний лад. Але цим не обмежувалася її допомога колгоспам.

Важливу роль у розвитку і зміцненні молодих сільськогосподарських артілей західних областей відіграли машинно-тракторні станції. Через МТС держава впливала на розвиток сільського господарства, посилюючи соціалістичний характер колгоспного виробництва і спрямовуючи розвиток колгоспів по шляху перетворення їх у багатогалузеві рентабельні господарства. На основі МТС, через зростання технічної озброєності сільськогосподарської праці відбувався безперервний процес перетворення її в різновидність праці індустріальної.

До кінця 1950 р. парк тракторів (у переводі на 15-сильні) в МТС західних областей збільшився до 11 303 штук, зернових комбайнів — 301 штуки, в розпорядженні МТС було також понад 3 тис. складних молотарок. На озброєнні сільського господарства цих областей було понад 4 тис. вантажних автомобілів, багато автомобілів спеціального призначення, електродвигунів, посадочних машин, машин для підготовки кормів, боротьби з шкідниками сільського господарства та ін.[2]

Завдяки зростанню кількості техніки в МТС обсяг сільськогосподарських робіт, виконаних машинно-тракторними станціями в колгоспах за-

---

[1] Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 16, спр. 17, арк. 10.

[2] Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. К., 1957, стор. 318.

хідних областей, у 1950 р. був у 9 разів більший, ніж в 1940 р., і в 47 разів більший, ніж у 1946 р., і становив 3762 тис. *га* умовної оранки [1].

Одночасно з розширенням механізації сільського господарства в усіх західних областях було розгорнуто підготовку працівників МТС, трактористів, шоферів, комбайнерів. Так, лише в Тернопільській області за 1949—1950 рр. в школах механізації сільського господарства підготовлено 968 трактористів і 130 бригадирів тракторних бригад. Крім того, безпосередньо в МТС за цей час підготовлено 2588 трактористів, десятки механіків МТС, комбайнерів, причіплювачів.

Для поліпшення роботи МТС і посилення їх ролі в сільському господарстві західних областей велике значення мала постанова ЦК ВКП(б) від 13 грудня 1949 р., а також прийнята на цій основі постанова ЦК КП(б)У від 23 грудня 1949 р. про організацію політвідділів при МТС західних областей УРСР, а при обласних управліннях сільського господарства цих же областей — політичних секторів.

Перед утвореними політвідділами МТС стояли майже ті ж завдання, що й перед політвідділами, організованими партією у 1933 р. в східних областях. Для роботи в політвідділах ЦК КП(б)У направив із східних областей новий загін партійних працівників, що дало можливість уже з весни 1950 р. повністю розгорнути їх діяльність відповідно до поставлених завдань. Так, тільки в політвідділи МТС Львівської області було послано понад 200 комуністів [2].

Завдяки допомозі ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У навесні 1950 р. партійні організації всіх західних областей повністю укомплектували кадри політвідділів і політсекторів, направивши туди кращих комуністів з достатнім досвідом політичної і організаційної роботи.

Керуючись постановами ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, спираючись на величезну допомогу Радянської держави, політичні відділи МТС вже на першому році своєї діяльності провели значну масово-політичну роботу, спрямовану на завершення колективізації, політичне і організаційно-господарське зміцнення, а також поліпшення роботи МТС і колгоспів. Цьому значною мірою сприяли багатотиражні газети, які з весни 1950 р. почали виходити в усіх політвідділах МТС західних областей.

Серйозною перешкодою на шляху політичного й організаційно-господарського зміцнення деяких колгоспів була наявність у Станіславській, Закарпатській, Ровенській і Волинській областях значної кількості хуторів. Це часто-густо у зв'язку з віддаленістю хуторів від сіл впливало на стан трудової дисципліни й організації праці.

Тому важливе значення для зміцнення колгоспів мало дальше зселення хуторів, яке розгорнулося в перші повоєнні роки і тривало протягом п'ятирічки. Наприклад, у Ровенській області у 1950 р. було зселено з хуторів у центральні населені пункти 2770 господарств [3].

---

[1] Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. К., 1957, стор. 321.

[2] Партійний архів Львівського обкому КП України, ф. 3, оп. 3, спр. 15, арк. 245.

[3] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 124, спр. 1611, арк. 231.

Під керівництвом партійних організацій колгоспне селянство західних областей активно включилось у соціалістичне змагання за розвиток і зміцнення колгоспного господарства, за вирощення високих урожаїв сільськогосподарських культур і підвищення продуктивності громадського тваринництва. Так, тільки на Дрогобиччині в 1950 р. соціалістичним змаганням було охоплено 8405 ланок, 1927 бригад і 798 колгоспів [1]. Колгоспники Волинської області змагалися з колгоспниками Ровенської і Тернопільської областей, колгоспники Львівщини — з колгоспниками Станіславщини і Волині.

Важливу роль у громадському господарстві, зокрема у розвитку тваринництва, вирощуванні технічних культур відігравали жінки-колгоспниці. Так, у колгоспах Львівщини у 1950 р. працювало понад 7 тис. ланкових, 887 доярок, 950 свинарок. Понад 250 дівчат навчалося на курсах трактористок.

Завдяки повсякденній і всебічній допомозі Комуністичної партії, Радянської держави та все зростаючій трудовій і політичній активності колгоспників сільськогосподарські артілі західних областей почали швидко розвивати своє громадське господарство, неухильно підвищувати матеріальний добробут і культурний рівень колгоспного селянства. В усіх артілях розгорнулося велике господарське і культурне будівництво. Протягом 1949—1950 рр. тільки у Волинській області наново збудовано 8817 різних об'єктів, з них переважну більшість — за типовими проектами.

За цей час колгоспами Львівської області споруджено 3704 господарські будівлі, 3554 будинки для колгоспників, 402 культурно-побутові приміщення і 492 підприємства по виготовленню будівельних матеріалів. У колгоспах Ровенської області побудовано 1678 господарських приміщень і 8839 будинків для колгоспників. Тут також введено в дію ряд підприємств по виготовленню будівельних матеріалів.

Розгорнулися роботи по електрифікації сільського господарства, що відкривало можливість для більш широкого впровадження механізації виробничих процесів. Наприкінці 1950 р. 486 колгоспів західних областей користувалися електроенергією, в тому числі у Тернопільській області — 120 колгоспів [2]. У сільській місцевості цієї області у 1950 р. встановлено 17 485 світлоточок, на 41 тваринницькій фермі здійснено механізацію трудомістких процесів, на 48 токах провадилась електромолотьба [3].

Перехід до колективного способу господарювання, ліквідація черезсмужжя дали можливість широко застосувати сільськогосподарську техніку й досягнення радянської агробіологічної науки і тим самим підвищувати врожайність колгоспних ланів, зміцнювати кормову базу громадського тваринництва. Вже в перші роки існування колгоспів у більшості районів західних областей значно розширилися посівні площі, почалися роботи по осушенню боліт.

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 124, спр. 394, арк. 51.

[2] Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник, стор. 341.

[3] Партійний архів Тернопільського обкому КП України, ф. 1, оп. 50, спр. 139, арк. 26.

В результаті планового ведення сільського господарства розширилися посівні площі під технічними культурами і особливо під цукровими буряками та льоном. Наприклад, у Тернопільській області посівні площі під цукровими буряками в 1950 р. збільшилися проти 1949 р. в 2 рази. Якщо в колгоспах Волинської області в 1948 р. під технічними культурами було зайнято всього 3600 *га*, то в 1950 р.— вже 33 800 *га*; за два роки посівні площі цукрових буряків тут збільшились у 8 разів, льону — в 9, а конопель — у 16 разів.

На основі масового соціалістичного змагання колгоспники західних областей вже в перші роки завершення колективізації досягли перших високих показників у вирощуванні врожаїв, розвитку громадського тваринництва і цим самим забезпечили зростання оплати трудодня.

Так, сільськогосподарські артілі Тернопільської області вже в 1950 р. збирали значно більше зернових і технічних культур, ніж у попередні роки. Цього року по 108 *ц* з *га* зерна кукурудзи на площі 10 *га* одержала ланкова колгоспу ім. Т. Г. Шевченка Мельнице-Подільського району Є. О. Долинюк. За перевиконання плану врожайності кожний член її ланки одержав тільки за рахунок додаткової оплати по 14—15 *ц* кукурудзи. Радянський уряд високо оцінив досягнення Є. О. Долинюк, послідовниці М. О. Озерного, присвоївши їй високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Протягом 1949—1950 рр. поступово поліпшувалася культура землеробства в сільськогосподарських артілях Львівщини. Характерно, що високі врожаї почали вирощувати не тільки окремі бригади, а й цілі райони. У 1950 р. артілі Новомилятинського, Вінниківського і Брюховицького районів зібрали з усієї площі посівів більш як 100-пудовий урожай зернових з кожного гектара.

У Ровенській області в 1950 р. колгоспи виростили в середньому по 175 *ц* з *га* цукрових буряків, а у Волинській області високі врожаї технічних культур виростили 80 колгоспів, 600 бригад і 200 ланок. Середній врожай цукрових буряків становив тут 215 *ц* з *га*.

Багато колгоспів західних областей в 1950 р. досягли також високих показників у галузі тваринництва, зокрема в усіх областях виконано план по розвитку громадського тваринництва, майже всі колгоспи мали по чотири тваринницькі ферми. Проте продуктивність громадського тваринництва в цілому, незважаючи на успіхи окремих колгоспів і багатьох передовиків колгоспного виробництва, залишалась ще надто низькою.

Внаслідок великої організаторської і виховної роботи партійних організацій члени новоутворених колгоспів брали дедалі активнішу участь у громадському господарстві. Так, у 1950 р. в порівнянні з 1949 р. у сільськогосподарських артілях західних областей майже на 10% зменшилась кількість колгоспників, які не виробили обов'язкового мінімуму трудоднів. Постійно зростала кількість трудоднів, вироблених в середньому на одного працездатного колгоспника. Наприклад, в колгоспах Волинської області у 1950 р. на одну колгоспну сім'ю було вироблено майже у 2 рази більше трудоднів, ніж у 1948 р.

Перемога колгоспного ладу корінним чином змінила умови матері-

ального життя селян західних областей. Колективізація сільського господарства відкрила трудящим селянам широкі можливості підвищувати рік у рік свій матеріальний добробут.

На основі перших досягнень у колгоспному виробництві значна кількість сільськогосподарських артілей західних областей забезпечила більш високу в порівнянні з попередніми роками оплату трудодня колгоспників. Наприклад, у Львівській області видача на трудодень в 1950 р. становила в середньому 2,5 *кг* зерна, а колгоспники Брюховицького району одержали в середньому на трудодень по 3,8 *кг* зерна. Більшість колгоспників Дрогобиччини одержали понад 2 *кг* зерна на трудодень. Середня оплата трудодня у колгоспах Закарпатської області становила 3—4 *кг* зерна, 2 *кг* картоплі й овочів та 2,5—3 крб. грішми.

Перші успіхи колгоспного виробництва в західних областях вплинули на зростання неподільних фондів — основи громадського господарства колгоспів, які наприкінці 1950 р. становили понад 50 млн. крб. Деякі колгоспи стали мільйонерами.

В результаті завершення колективізації з кожним днем змінювалося не тільки матеріальне, а й культурне обличчя західноукраїнського села. В західних областях, подібно до того, як у східних областях республіки в довоєнний час, старе село з церквою на найвиднішому місці, з кращими будинками сільських багатіїв та напівзруйнованими хатами селян-трудівників почало зникати. На його місце виступало нове, соціалістичне село з капітальними господарськими будівлями колгоспів, клубами, кінотеатрами, школами, бібліотеками, дитячими закладами. Зникли назавжди сільські експлуататори. В західноукраїнському селі з'явилися нові люди, люди нових професій — трактористи і комбайнери, бригадири і ланкові, ударники колгоспних полів; сільські інтелігенти — сільськогосподарські спеціалісти, вчителі, медичні працівники, що самовіддано працювали на благо свого народу.

Використовуючи багатий досвід нашої партії по культурному будівництву, партійні і радянські організації західних областей вже в роки четвертої п'ятирічки здійснили на визволеній землі, і особливо в сільській місцевості, помітні культурні перетворення.

На кінець четвертої п'ятирічки неписьменність і малописьменність серед дорослого населення була в основному ліквідована. Тільки в одній Ровенській області до 1950 р. навчилося грамоти 150 тис. неписьменних. У Львівській області за цей час неписьменність і малописьменність ліквідувало близько 100 тис. чоловік дорослого населення. Сотні тисяч ліквідували неписьменність і малописьменність в інших західних областях.

Велику роботу за цей час проведено в сільській місцевості західних областей по кількісному і якісному розвитку радянської школи. У 1950/51 р. тут було 6639 сільських загальноосвітніх шкіл, у тому числі 327 середніх шкіл (без шкіл робітничої, сільської молоді та дорослих), в яких навчалося 991,2 тис. учнів. У цих школах працювало 40 736 учителів. Такої кількості шкільних закладів і масового охоплення трудящої сільської молоді шкільним навчанням ніколи ще не знала історія західних областей.

Виступ агіткультбригади Сарненського Будинку культури Ровенської області перед колгоспними льонарями.

Все більшу роль у підвищенні культури селянства почали відігравати радянські культосвітні заклади — клуби, бібліотеки, кінотеатри. Наприкінці 1950 р. в сільській місцевості західних областей працювало 8800 масових бібліотек з книжковим фондом 6066,8 тис. примірників книг, 1211 кіноустановок і 6081 клубна установа.

В селах західних областей були створені сотні масових самодіяльних хорових, танцювальних і драматичних колективів, оркестрів народних інструментів та ін. Кількість хорових і драматичних гуртків тільки у Львівській області зросла з 1946 по 1950 р. більше як у 5 разів, а кількість учасників — у 10 разів. У 1950 р. 70% усіх сільських клубів мали хорові, а 88% — драматичні гуртки.

Піднесенню добробуту селянства сприяла також радянська охорона здоров'я. Рік у рік в західних областях зростала кількість лікарів і лікувальних закладів; в умовах Радянської влади лікування стало безплатним.

Багатогранна діяльність різних культурних закладів, зокрема тих, що діяли у містах і подавали значну допомогу культурному будівництву на селі, сприяла внесенню соціалістичної ідеології в свідомість трудящих селян, перетворенню їх у все більш свідомих будівників соціалістичного суспільства, що не могло не вплинути на дальші успіхи в розквіті села на наступному етапі будівництва соціалізму в західних областях.

Велике значення колективізації сільського господарства для селян західних областей УРСР можна показати на прикладі з життя багатьох районів, сіл, колгоспних сімей.

Так, у с. Касперівці Заліщицького району, на Тернопільщині, за часів буржуазно-поміщицької Польщі поміщик Думанський володів 350 *га* кращої землі та лісу, другий поміщик, Дембовський, мав 370 *га*; 270 *га* належало осадникам і 100 *га* — власникові млина Шехтеру. Значна частина землі була в руках куркулів. На всіх цих експлуататорів від зорі до зорі працювала сільська біднота та середняки, яких налічувалося 220 сімей, але в їхньому користуванні було тільки 100 *га* землі. Важко жилося селянам, злидні примусили багатьох з них виїхати за шматком хліба в США, Канаду та інші капіталістичні країни.

Організована в с. Касперівці у 1940 р. і відновлена в перші післявоєнні роки сільськогосподарська артіль ім. В. І. Леніна назавжди ліквідувала злидні, експлуатацію людини людиною. При повсякденній допомозі Радянської влади артіль почала швидко розвивати своє колективне господарство; разом із зростанням колгоспного багатства поліпшувався добробут колгоспників. У 1947 р. основні фонди артілі становили 50 тис. крб., а наприкінці 1950 р. вони досягли 500 тис. крб. За цей час кількість коней у колгоспі збільшилася з 20 до 144 голів, великої рогатої худоби — з 6 до 138 голів. Колгосп мав 90 свиней, 93 вівці, багато птиці й кролів. Значних успіхів досягнуто в землеробстві. У 1950 р. колгосп обробив 930 *га* ріллі і зібрав 30 тис. пудів зернових. На кожний трудодень тільки зерна було видано по 3 *кг*. Колгоспники переконалися, що працюючи в колективному господарстві вони будуть жити заможно і культурно.

Змінилося за роки Радянської влади обличчя с. Касперівки. Тільки на культурні потреби, зокрема освіту і охорону здоров'я, в четвертій п'ятирічці Радянська держава витратила понад 500 тис. крб. Якщо за капіталістичного ладу в селі налічувалося понад 500 неписьменних, то тепер неписьменність було остаточно ліквідовано. Збудовано семирічну школу, організовано бібліотеку, майже кожна колгоспна сім'я передплачує газети й журнали. В селі створено медичний пункт. Колгоспники збудували електростанцію, і в їхніх хатах вперше засвітилися лампочки Ілліча, з'явилися різні електричні прилади, радіоприймачі. В селі працює помітний загін народної інтелігенції — вчителів, лікарів, з'явилися люди нових професій — шофери, електромонтери, телефоністи, механіки.

Таким шляхом йшли тисячі сіл західних областей, хоч поряд з передовими та економічно міцніючими колгоспами в різних районах і з багатьох причин ще було чимало відстаючих колгоспів, які одержували низькі врожаї, мали низьку продуктивність тваринництва, незадовільно виконували свої зобов'язання перед державою, мало видавали колгоспникам на трудодень сільськогосподарських продуктів та грошей.

У більшості зазначені труднощі були наслідком зростання, але разом з тим чимало недоліків було пов'язано з загальними вадами керівництва сільським господарством у країні. На ліквідацію цих недоліків і боротьбу за розквіт колгоспного ладу в західних областях, як і по всій республіці, мобілізували всі сили партійні організації після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Це відкрило нові можливості для дальшого підвищення матеріального добробуту й культурного розквіту колгоспного селянства.

РОЗДІЛ X

КОЛГОСПНЕ СЕЛЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІЗМУ (1951—1958 рр.)

ТРУДІВНИКИ СЕЛА У БОРОТЬБІ ЗА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКЕ ЗМІЦНЕННЯ КОЛГОСПІВ

Колгоспне селянство Української РСР в роки четвертої п'ятирічки доклало багато зусиль до того, щоб залікувати рани, завдані сільському господарству республіки німецько-фашистськими окупантами, внесло значний вклад у забезпечення радянського народу продуктами харчування, а промисловість — сільськогосподарською сировиною.

Але колгоспи республіки за роки післявоєнної п'ятирічки не досягли ще довоєнного рівня в головній галузі сільського господарства — у виробництві зерна. У 1950 р. вони зібрали з кожного гектара по 9,7 *ц* зернових. Це була найвища врожайність, досягнута колгоспами в повоєнні роки, і все ж вона була меншою проти 1940 р. на 23%. Незважаючи на те, що колгоспний сектор у післявоєнний період значно розширився за рахунок проведення колективізації в західних областях, валовий збір зерна в колгоспах України у 1950 р. становив 1028 млн. пудів проти 1216 млн. пудів у 1940 р.[1]

Зростаючі потреби народного господарства країни в продуктах харчування і сільськогосподарській сировині конче вимагали від колгоспного селянства піднести рівень виробництва. Важливе значення для розвитку сільського господарства країни, в тому числі республіки, мали рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Пленум викрив ряд причин, що гальмували швидке піднесення господарства колгоспів і радгоспів. Зокрема він вказав на хиби в керівництві сільським господарством, які вели до його відставання. Основним проявом цього було порушення принципу матеріальної заінтересованості колгоспів і колгоспників у розвитку громадського господарства. Відставання сільськогосподарського виробництва в країні пояснювалось також рядом інших причин — надмірною централізацією в плануванні господарства колгоспів і радгоспів, не-

[1] Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. К., 1960, стор. 224—225.

достатнім матеріально-технічним постачанням їх, поганим використанням наявної техніки, недоліками в організації й оплаті праці, в підготовці та розстановці керівних кадрів і спеціалістів у сільському господарстві тощо.

Вересневий Пленум розробив правильний курс в галузі сільського господарства. В його рішеннях було визначено ряд важливих заходів політичного, економічного і організаційного характеру. Здійснення їх забезпечило організаційно-господарське зміцнення колгоспів і радгоспів, піднесення рівня сільськогосподарського виробництва.

Велике значення в житті радянського народу, КПРС і всього світового комуністичного і робітничого руху мав XX з'їзд КПРС (лютий 1956 р.), який висунув ряд нових положень з корінних проблем міжнародного і внутрішнього розвитку. З'їзд також засудив чужий марксизмові-ленінізмові культ особи Сталіна, взяв курс на ліквідацію його шкідливих наслідків у всіх сферах життя радянського суспільства, чим відкрив широкий простір для розвитку ініціативи і активності народних мас, у тому числі колгоспного селянства.

Одним з вирішальних факторів, що забезпечили піднесення колгоспного виробництва республіки в період завершення будівництва соціалізму, було збільшення державних і колгоспних капіталовкладень. Внаслідок зміцнення економіки країни держава в 1952—1958 рр. вклала у сільське господарство Української РСР 16 288 млн. крб.* Це значно більше, ніж було витрачено державою коштів на розвиток сільського господарства республіки за всі попередні роки Радянської влади.

Збільшуючи капіталовкладення в сільське господарство, держава особливу увагу приділяла зміцненню його матеріально-технічної бази, забезпеченню колгоспів і радгоспів досвідченими спеціалістами, піднесенню рівня інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Великі витрати держави на розвиток сільського господарства були зумовлені також підвищенням заготівельно-закупочних цін на сільськогосподарську продукцію. З 1952 по 1958 р. державні заготівельно-закупочні ціни на продукти сільського господарства збільшилися загалом втричі, зокрема на зерно — у 7 разів, на картоплю — у 8, на продукти тваринництва — у 5,5 раза. Доходи колгоспів Української РСР від підвищення цін на сільськогосподарську продукцію за 1953—1958 рр. зросли на 15 млрд. крб.[1]

Держава постійно подавала економічну підтримку слабким колгоспам, а також колгоспам тих республік і областей, де колективізація була завершена в післявоєнний період. Зокрема велика економічна допомога подавалася колгоспам західних областей Української РСР.

Розширення капіталовкладень у сільське господарство дало можливість колгоспам республіки насамперед поліпшити матеріально-технічну базу свого виробництва. У колгоспах до 1958 р. основну роботу по механізації всіх процесів сільськогосподарського виробництва проводили державні машинно-тракторні станції, в яких зосереджувалися трактори,

---

* Тут і далі грошові суми подаються за масштабом цін до 1961 р.

[1] «Комуніст України», 1958, № 7, стор. 6.

зернові комбайни та багато інших машин. МТС в період завершення будівництва соціалізму, як і в попередні роки, відігравали важливу роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів, підготовці кадрів механізаторів для сільського господарства, піднесенні культури землеробства і тваринництва, у розвитку колгоспного ладу взагалі.

Проте, виходячи з перспектив розвитку колгоспного виробництва, Пленум ЦК КПРС у лютому 1958 р. прийняв рішення про реорганізацію машинно-тракторних станцій і продаж сільськогосподарської техніки безпосередньо колгоспам. Після всенародного обговорення цього питання перша сесія Верховної Ради СРСР 5-го скликання наприкінці березня того ж року прийняла закон «Про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій».

За рішенням ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР у 1958 р. в республіці на базі 1367 МТС створено 731 ремонтно-технічну станцію (РТС). Колгоспи України купили в МТС понад 108 тис. тракторів, майже 43 тис. зернових комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки. Для забезпечення колгоспів ремонтною базою в республіці створено 22 ремонтних заводи, налагоджено ремонт колгоспної техніки в майстернях РТС, розгорталася робота по створенню і обладнанню колгоспних ремонтних майстерень, особливо для проведення поточного ремонту техніки.

Проведення реорганізації МТС викликало в колгоспах республіки значне економічне напруження. Взявши в МТС весною 1958 р. на 4,3 млрд. крб. техніки, колгоспи майже половину цієї суми виплатили одразу. Крім того, вони одночасно повинні були витрачати кошти й на придбання нової техніки, запасних частин до неї та пального, причому по завищених цінах. Колгоспам надто дорого обходився ремонт техніки в РТС. До того ж необхідно було мобілізувати кошти на будівництво приміщень для зберігання техніки, оплату праці механізаторів, які перейшли на роботу до колгоспів, тощо.

Колгоспне селянство республіки доклало значних зусиль, щоб створити міцну матеріально-технічну базу сільськогосподарського виробництва. Наприкінці 1958 р. колгоспи України володіли 190,7 тис. тракторів * і 51,8 тис. зернових комбайнів, тоді як на початку 1951 р. для обслуговування колгоспів машинно-тракторні станції республіки мали тільки 122,2 тис. тракторів і 26,2 тис. зернових комбайнів. Значно збільшилась у колгоспах кількість спеціальних комбайнів (для збирання кукурудзи, цукрових буряків, картоплі, силосування кормів), культиваторів різного призначення, сівалок, зерноочисних машин, вантажного транспорту тощо. Техніка колгоспів поповнювалася більш удосконаленими й новими марками тракторів і сільськогосподарських машин, що створювало можливість раціональніше використовувати їх у виробництві, піднести рівень механізації багатьох трудомістких робіт.

Так, після реорганізації МТС з ініціативи знатного механізатора України двічі Героя Соціалістичної Праці О. В. Гіталова розгорнулося

* Тут і далі кількість тракторів подається в 15-сильному обчисленні.

змагання за комплексну механізацію обробітку кукурудзи. Це починання схвалив ЦК КП України, який закликав механізаторів України ширше застосовувати комплексну механізацію при обробітку просапних культур. У 1958 р. на Україні працювало близько 12 тис. агрегатів, які обробляли кукурудзу на 1,3 млн. *га* за методом О. В. Гіталова. Того ж року ЦК КП України схвалив цінну ініціативу механізаторів Вінницької області П. Набури, Я. Іщенка, Д. Борецького, В. Беня та П. Горщинського, які у серпні 1958 р. через газету «Правда Украины» звернулися з закликом зібрати кожною машиною врожай цукрових буряків не менше як із 100 *га*. На їх заклик відгукнулися сотні механізаторів України.

За допомогою держави колгоспники України зробили важливий крок по шляху електрифікації виробничих процесів. Наприкінці 1958 р. електроенергією для механізації робіт на тваринницьких фермах, для ремонту техніки, очистки зерна, на будівництві тощо користувалися 59% колгоспів, тоді як у 1950 р. таких колгоспів було тільки 18%. Проте досягнуті успіхи в електрифікації ще не повністю задовольняли виробничі і побутові потреби колгоспного селянства. Значна кількість колгоспів не мала змоги користуватися електроенергією не тільки для механізації трудомістких робіт, а й для освітлення виробничих приміщень і житлових будинків. Це пояснювалось головним чином тим, що колгоспи довгий час не були підключені до державних електромереж, і електроенергія для сільських споживачів була дорога, не вистачало матеріалів для здійснення електрифікації, були ще недоліки в керівництві електрифікацією сільського господарства.

У зміцненні матеріально-технічної бази сільського господарства братерську допомогу колгоспному селянству подавав робітничий клас республіки. Його діяльність в цьому питанні спрямовувалася партійними організаціями насамперед на розгортання соціалістичного змагання за виконання і перевиконання планів виробництва для сільського господарства техніки і поліпшення її якості. У 1958 р. робітничий клас України виготував 113,3 тис. тракторів, або в 2,3 раза більше, ніж у 1950 р., тракторних плугів — у 2,1, тракторних сівалок — в 1,4, бурякозбиральних комбайнів — в 4,3 раза більше.

Особливо велика заслуга в цьому належить робітникам та інженерно-технічним працівникам підприємств тракторного й сільськогосподарського машинобудування Харкова, Одеси, Кіровограда, Києва, Львова, Полтави, металургам Дніпропетровська, Запоріжжя, Жданова, Єнакієвого, Кривого Рога та Донецька.

Робітничі колективи України, відповідаючи на заклик партії, пожвавили шефську роботу на селі. Основний зміст цієї роботи зводився до подання колгоспам допомоги в механізації сільськогосподарських робіт, передачі трудівникам села передових методів праці робітничого класу. Наприкінці 1954 р. в шефській роботі у колгоспах та МТС республіки брало участь 4300 промислових підприємств, організацій та установ. За рік для своїх підшефних вони виконали різних робіт на 233 млн. крб., передали їм 6750 одиниць устаткування, допомогли комплексно механізу-

вати 839 тваринницьких ферм, обладнати водопостачання на 2325 фермах, електрифікувати 1282 ферми.

Приклад хорошої організації шефської допомоги колгоспам подавали робітники Новокраматорського машинобудівного заводу, заводу «Азовсталь», харківського заводу «Світло шахтаря», київського заводу «Більшовик» та багато інших. Так, робітники київського заводу «Більшовик», здійснюючи шефство над Богуславською МТС та колгоспом «13 років Жовтневої революції», цього ж району, в четвертому кварталі 1953 р. відремонтували своїм друзям автомашину, трансформатор, три електромотори, виготували верстат для штампування торфоперегнійних горщечків, 900 тепличних рам, допомогли в будівництві корівника, в обладнанні інструментами колгоспної майстерні. Бригада робітників заводу на чолі з токарем-новатором тов. Малиніним виїздила в підшефну МТС, щоб передати досвід механізаторам по швидкісному і силовому різанню металів. Робітники безпосередньо на заводі знайомили механізаторів МТС з організацією і культурою виробництва. Колектив тресту «Запоріжбуд», подаючи допомогу шести колгоспам Кам'янсько-Дніпровського району в механізації тваринницьких ферм, відрядив туди 58 теслярів, мулярів, слюсарів. Трест виготовляв для тваринницьких ферм автобаки, відпустив 800 погонних метрів труб та багато інших матеріалів. Щоб передати сільським механізаторам передові методи праці, ряд підприємств Харкова, зокрема тракторний завод та електромеханічний до МТС області відрядили передовиків виробництва.

Збагачуючи трудівників села індустріальними методами праці, Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР розробив для колгоспів та МТС республіки технологію відновлення спрацьованих моторів і частин до сільськогосподарських машин. Колективи харківських та інших заводів широко передавали свій досвід по ремонту сільськогосподарської техніки працівникам МТС. Зокрема знатний токар Харківського турбогенераторного заводу комуніст К. С. Кисляков з цією метою у 1954 р. побував у Парасковіївській МТС, передовий робітник цього ж заводу тов. Домнішек — у Валківській МТС, інженер Тимчук і токар Змієнко з заводу «Серп і Молот» — в Дергачівській МТС.

Цінний досвід швидкого якісного ремонту сільськогосподарської техніки передали механізаторам Одеської області робітники Одеського заводу радіально-свердлильних верстатів. Відомий всій республіці токар цього заводу Г. С. Нежевенко допоміг багатьом працівникам МТС оволодіти його методом заточування різців та свердел, що сприяло значному піднесенню продуктивності праці при ремонті техніки. Робітники тракторного і сільськогосподарського машинобудування республіки на своїх підприємствах організовували також підготовку робітників-ремонтників для колгоспів.

Отже, поліпшувалося технічне оснащення сільського господарства, а це допомогло колгоспам республіки в період завершення будівництва соціалізму значно піднести рівень механізації сільськогосподарських робіт. Це було однією з вирішальних умов інтенсифікації сільського господарства, наближення праці трудівників села до праці промислових робіт-

ників, ліквідації істотних відмінностей між містом і селом. Наприкінці 1958 р. майже повністю завершено механізацію таких основних видів робіт у землеробстві, як оранку під пар, на зяб та сівбу озимих культур. Різко піднісся рівень механізації багатьох інших процесів у колгоспному виробництві республіки. Так, з 1950 по 1958 р. механізація при сівбі ярових зросла з 61 до 96%, садінні картоплі — з 5 до 61%, збиранні зернових — з 34 до 81%, збиранні цукрових буряків — з 2 до 56%, силосуванні кормів — з 18 до 89%. Зросла механізація збирання картоплі, сіна, а також механізація робіт на тваринницьких фермах, хоч тут все ще переважала ручна праця.

Одним з найважливіших факторів організаційно-господарського зміцнення колгоспів було поліпшення якісного складу їх керівних кадрів і спеціалістів. КП України, як і вся партія в цілому, особливу увагу приділяла добору досвідчених кадрів на посади голів колгоспів, бо саме від досконалого знання справи, від організаторських здібностей і уміння мобілізувати маси на виконання поставлених завдань значною мірою залежить успіх господарського будівництва у колгоспах. Поліпшення складу голів колгоспів у республіці відбувалось різними шляхами: шляхом підготовки кадрів цих працівників на курсах, у спеціальних школах і радпартшколах, а також шляхом відрядження на цю роботу спеціалістів сільського господарства, партійних та радянських працівників. Наприкінці 1958 р. близько 60% голів колгоспів України мало вищу і середню освіту, тоді як на початку 50-х років переважна більшість їх мала незакінчену середню і початкову освіту. Спеціальна освіта і набутий

На свинофермі колгоспу «Шлях Леніна» Мелітопольського району Запорізької області.

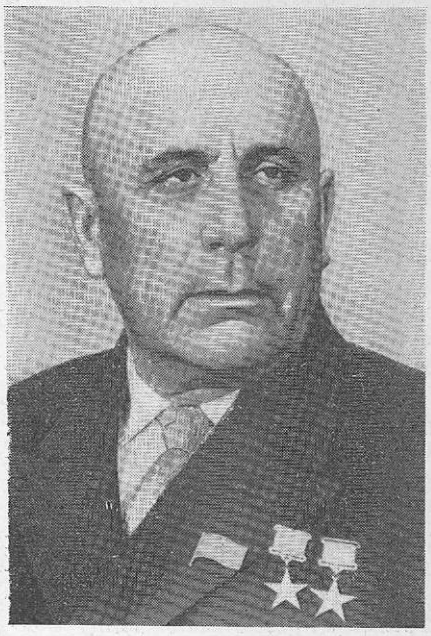

Двічі Герой Соціалістичної праці Г. С. Могильченко.

досвід роботи з масами допомогли багатьом керівникам колгоспів стати справжніми організаторами колгоспного виробництва. За видатні успіхи в справі одержання високих і сталих врожаїв, виробництво продуктів тваринництва, широке впровадження досягнень науки і передового досвіду та вміле керівництво колгоспами Президія Верховної Ради СРСР у лютому 1958 р. 62 головам колгоспів України присвоїла звання Героя Соціалістичної Праці. Золоті зірки Героїв Соціалістичної Праці прикрасили груди таких відомих голів колгоспів, як О. Г. Бузницький, А. С. Герасименко, В. М. Гнеп, О. С. Панасюк, Г. У. Ткачук, К. О. Цибенко та багатьох інших. Двічі Героями Соціалістичної Праці стали голови колгоспів республіки С. Є. Бешуля, Д. В. Бойко, Г. Є. Буркацька, П. П. Ведута, Ф. І. Дубковецький, В. Т. Литвиненко, Г. С. Могильченко, М. О. Посмітний, П. К. Романенко. Сотні керівників колгоспів України були відзначені іншими урядовими нагородами.

Указом Президії Верховної Ради СРСР зокрема було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці Сергію Івановичу Переяславському. Юрист за освітою, хороший організатор, комуніст Переяславський у 1955 р., виявивши бажання працювати на селі, очолив колгосп «Червоний Жовтень» Дніпропетровського району цієї ж області. З перших же днів роботи в колгоспі він за допомогою партійної організації зайнявся добором та вихованням колгоспних кадрів. На важливі ділянки виробництва було поставлено комуністів і колгоспних активістів. Тут по-хазяйському почали використовувати кожний клаптик землі. В результаті вжитих заходів громадське господарство колгоспу за два роки невпізнанно змінилося: поліпшилася культура землеробства, підвищилася продуктивність тваринництва. Якщо у 1954 р. з розрахунку на 100 *га* сільськогосподарських угідь вироблялося по 174 *ц* молока і по 14,5 *ц* м'яса, то за одинадцять місяців 1957 р. колгосп виробив по 415 *ц* молока і по 67 *ц* м'яса. Тут було зібрано зернових по 22,2 *ц* з *га*. Грошові доходи артілі у 1956 р. становили 2 млн. крб., або вдвічі більше, ніж у 1954 р. Набагато зросла оплата трудодня колгоспників [1].

[1] Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 12, спр. 19, арк. 17.

У республіці з 1951 по 1958 р. проведено значну роботу по забезпеченню колгоспів висококваліфікованими агрономами, зоотехніками, ветлікарями, інженерно-технічними працівниками. Наприкінці 1958 р. в колгоспах і радгоспах України працювало 58 тис. спеціалістів сільського господарства, або у 5—6 разів більше, ніж на початку 50-х років.

Високо цінуючи роботу спеціалістів, партія і уряд постійно дбали про піднесення їх ділової кваліфікації, створювали сприятливі умови для життя, праці, відзначали їх заслуги урядовими нагородами. Як відмічалося на першому республіканському з'їзді спеціалістів сільського господарства (1956 р.), у післявоєнні роки на Україні за досягнуті успіхи в сільському господарстві 54 спеціалістам присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, 1116 спеціалістів нагороджено орденами та медалями Союзу РСР. 67 чоловік удостоїлися звання заслуженого агронома республіки, 40 чоловік — заслуженого зоотехніка республіки, 41 чоловік — заслуженого ветеринарного лікаря республіки.

Посилився зв'язок науково-дослідних установ з сільськогосподарським виробництвом. За допомогою науковців у 6 тис. колгоспів і радгоспів України складено грунтові карти. Науково-дослідні інститути допомагали розробляти плани розвитку продуктивних сил сільськогосподарського виробництва окремих районів, зокрема Полісся та західних областей. Вчені республіки вивели чимало нових високоврожайних сортів зернових і технічних культур, провели значну роботу по поліпшенню породності худоби і піднесенню її продуктивності. Зміцнення колгоспів спеціалістами і посилення зв'язків науково-дослідних установ з колгоспами відіграло позитивну роль у піднесенні культури землеробства і тваринництва, поліпшені організації праці, більш повному використанні резервів виробництва.

Кадри колгоспів республіки значно поповнилися кваліфікованими механізаторами. За 1951—1958 рр. для сільського господарства України в училищах професійно-технічної освіти і на курсах Міністерства сільського господарства УРСР підготовлено сотні тисяч механізаторів. На кінець 1958 р. в колгоспах налічувалося 426,3 тис. механізаторів, які з кожним роком все більше стають вирішальною силою в сільськогосподарському виробництві.

Надзвичайно важливе значення для організаційно-господарського зміцнення колгоспів республіки мало зміцнення сільських партійних організацій — безпосередніх провідників політики партії на селі. Сільські партійні організації України в період завершення будівництва соціалізму поповнилися десятками тисяч передовиків сільськогосподарського виробництва, механізаторів, бригадирів рільничих і тракторних бригад, завідуючих тваринницькими фермами, голів колгоспів та спеціалістів. Тільки в період між XIX і XX з'їздами КП України в партію у республіці було прийнято близько 56 тис. колгоспників [1].

---

[1] Позачерговий XX з'їзд Комуністичної партії України. Матеріали з'їзду. К., 1959, стор. 68.

Герой Соціалістичної Праці, академік ВАСГНІЛ Ф. Г. Кириченко.

Сільські партійні організації поповнювалися також за рахунок комуністів, що перейшли на постійну роботу в село з міст і районних центрів. З кінця 1953 до осені 1955 р. із міських і районних організацій поїхало працювати в села республіки понад 27 тис. комуністів. Особливо велика робота в цьому напрямі була проведена в Харківській, Одеській, Кіровоградській, Миколаївській, Вінницькій та Полтавській областях. Багато комуністів влилося до колгоспних партійних організацій після реорганізації МТС. Наприкінці 1958 р. в усіх колгоспах України діяли партійні організації, у яких налічувалося 245 тис. комуністів проти 138 тис. восени 1952 р. [1]

Зміцнення колгоспних партійних організацій дало їм можливість обирати партійні бюро і навіть партійні комітети. А це мало важливе значення для розширення партійного активу, поліпшення організаторської і масово-політичної роботи комуністів серед колгоспного селянства. Наприкінці 1957 р. у 40% колгоспних партійних організацій, наприклад, Дніпропетровської області діяли вже партійні бюро, в роботі яких брало участь 1119 комуністів. Поліпшенню організаторської роботи колгоспних партійних організацій сприяло також створення партійних груп у бригадах і на тваринницьких фермах.

Зросла авангардна роль комуністів у колгоспному виробництві, вони працювали на найвідповідальніших його ділянках. Якщо на перше січня 1954 р. серед голів колгоспів України комуністів було 12 188 чоловік, то в середині 1955 р. вже 13 148 комуністів очолювали сільськогосподарські артілі республіки. За цей же час кількість комуністів, що працювали в колгоспному землеробстві і тваринництві, зросла з 40 тис. до 56,7 тис. чоловік.

---

[1] XVII з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Матеріали з'їзду. К., 1953, стор. 53; Позачерговий XX з'їзд Комуністичної партії України. Матеріали з'їзду. К., 1959, стор. 43.

Зміцнення сільських партійних організацій забезпечило піднесення рівня організаторської роботи партії серед трудівників села, сприяло більш широкому залученню їх до розв'язання господарських справ. З цією метою сільські партійні організації практикували різноманітні форми і методи роботи. Найважливішу роль у піднесенні рівня організаторської і масово-політичної роботи партії на селі відіграли відкриті партійні збори сільських партійних організацій, на яких комуністи разом з безпартійним селянським активом вирішували всі найважливіші питання громадського життя, господарського і культурного будівництва на селі. Для мобілізації трудівників села на виконання поставлених завдань партійні організації використовували також роботу агітколективів, клубів, бібліотек, місцеву пресу та інші форми масової роботи.

Пожвавленню роботи сільських партійних організацій значною мірою сприяло посилення допомоги їм з боку партійних органів і особливо районних комітетів партії. Кадри сільських райкомів партії, незважаючи на іноді невиправдані переміщення їх, значно зміцніли. На кінець 1958 р. понад 80% перших секретарів райкомів КП України мали вищу і незакінчену вищу освіту. На роботу в сільські райкоми партії пішло працювати багато спеціалістів сільського господарства, людей з хорошими організаторськими здібностями. Це створювало можливість райкомам більш конкретно і кваліфіковано керувати колгоспами, подавати дійову допомогу в роботі сільським комуністам.

Для піднесення рівня роботи сільських партійних організацій західних областей, зміцнення колгоспного ладу в них важливе значення мала діяльність політвідділів МТС, які проводили роботу до грудня 1953 р. Вони подавали значну допомогу партійним і комсомольським організаціям колгоспів та МТС у здійсненні контролю за роботою правлінь колгоспів і директорів МТС, в піднесенні рівня політичної та культурно-масової роботи серед сільського населення, особливо серед жінок і молоді. Політвідділи МТС відіграли важливу роль у мобілізації трудового селянства на розгром залишків оунівських банд — найзапекліших ворогів українського народу, у здійсненні соціалістичних перетворень у селах західних областей республіки.

Сільські партійні організації велику увагу приділяли вихованню своєї зміни — комсомолу. За 1951—1958 рр. ряди сільського комсомолу в республіці зросли з 380 700 чоловік до 511 415 чоловік. Комсомольці, гідно наслідуючи героїчні традиції старших поколінь, на заклик партії йшли працювати туди, де було найважче. Так, сільські комсомольці доклали багато зусиль, щоб вивести з прориву громадське тваринництво колгоспів республіки. Тільки за 1956—1957 рр. комсомольські організації України послали для роботи на тваринницьких фермах близько 80 тис. чоловік.

У Дніпропетровській області, наприклад, у 1957 р. на тваринницьких фермах працювало 10 тис. юнаків та дівчат. Тут 290 тваринницьких і 400 кролівницьких ферм обслуговували виключно комсомольсько-молодіжні бригади. За досягнення в галузі тваринництва доярка колгоспу

«Україна» Покровського району В. Коряк та свинарка колгоспу «Шлях до комунізму» Верхньодніпровського району Л. Балта були нагороджені орденом Леніна. Доярці колгоспу ім. Карла Маркса Покровського району Р. Гузь присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ця молода дівчина прийшла на ферму, закінчивши 8 класів середньої школи. Любов до праці допомогла їй стати майстром своєї справи. Вона уміло поєднувала працю на фермі з великою громадською роботою, була секретарем комсомольської організації колгоспу, членом райкому комсомолу.

Набагато збільшилася кількість молоді і значно зросла її роль у колгоспному виробництві Київської області. За участь комсомольців і молоді в піднесенні сільського господарства, особливо тваринництва, у 1957 р. 339 молодих трудівників села відзначено урядовими нагородами, а обласна комсомольська організація нагороджена Почесною грамотою ЦК ВЛКСМ.

Організаційно-господарському зміцненню колгоспів республіки значною мірою сприяли заходи по розширенню внутріколгоспної демократії. «Колгосп як суспільна форма господарства,— підкреслюється в Програмі партії,— за характером організації, демократичними основами, які все більше розвиватимуться, забезпечує управління виробництвом самими колгоспними масами, розгортання їх творчої ініціативи, виховання колгоспників в дусі комунізму. Колгосп — це школа комунізму для селянства». У розвиткові демократичних основ у колгоспах Комуністична партія бачить важливий засіб піднесення ролі трудівників села в дальшому зміцненні колгоспного ладу, створенні достатку сільськогосподарської продукції, в успішному завершенні соціалістичних перетворень на селі.

Важливим кроком на шляху розширення прав колгоспів у керівництві господарським будівництвом на селі була постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 9 березня 1955 р. «Про зміну практики планування сільського господарства». Прийняттю цієї постанови передувало широке обговорення її проекту на місцях. Так, у жовтні 1954 р. в Заболотівському районі Станіславської області обговорення цього питання було проведене на нараді голів колгоспів, голів сільрад, секретарів колгоспних партійних організацій та спеціалістів сільського господарства. Учасники наради висунули багато конкретних пропозицій, спрямованих на поліпшення планування сільськогосподарського виробництва.

Новий порядок планування, незважаючи на часті порушення його з вини багатьох керівних працівників, мав позитивне значення для кращого використання колгоспами основного засобу їх виробництва—землі, для розвитку продуктивного тваринництва, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, інтенсифікації сільського господарства.

Проявом творчої активності колгоспного селянства було обговорення ним у 1956 р. на основі рішення партії Статуту сільськогосподарської артілі, яким з 1935 р. колгоспи керувались у своїй діяльності. Враховуючи зрослий рівень своїх господарств і виходячи з конкретних умов, колгоспники України внесли до Статуту сільськогосподарської артілі знач-

ні зміни і доповнення. Вони стосувалися визначення обов'язкового мінімуму трудоднів для членів колгоспів, застосування принципу матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку громадського господарства, організації праці, розподілу прибутків і порядку вирішення питань господарського будівництва, управління справами сільськогосподарської артілі, розмірів присадибного господарства тощо. Внесені зміни і доповнення в цілому відіграли позитивну роль у дальшому розвиткові колгоспного ладу, зміцненні громадського господарства колгоспів, піднесенні трудової дисципліни, більш повному використанні всіх резервів колгоспного виробництва.

Проте у зв'язку з деякими необгрунтованими рекомендаціями сільськогосподарські артілі окремих областей республіки при внесенні змін і доповнень до Статуту допустили ряд хиб. Найбільше вони виявилися в деякому скороченні фонду присадибного землекористування колгоспників. Посівна площа особистих підсобних господарств колгоспників України у 1956 р. скоротилася до 2007,4 тис. *га* проти 2023,2 тис. *га* у 1955 р., або на 15,8 тис. *га*. Скорочення присадибного фонду землекористування колгоспників України, як видно з цієї цифри, було незначним. Але справа в тому, що відрізані у багатьох колгоспників так звані лишки являли собою дрібні (до 0,05 *га*), розкидані по селу клаптики землі. Колгоспи, як показало життя, не могли по-хазяйськи використати цю землю для громадських посівів. Скорочення присадибних ділянок звузило можливість виробництва кормів для худоби в особистому користуванні колгоспних дворів. Це зумовило деяке зменшення в них поголів'я свиней, овець та кіз.

ЦК КП України гостро засуджував невиправдане скорочення присадибного господарства колгоспників. Так, у червні 1956 р. Президія ЦК КП України засудила факти порушення Статуту сільськогосподарської артілі в цьому питанні в окремих колгоспах Київської, Вінницької, Полтавської та деяких інших областей. ЦК КП України зобов'язав партійні, радянські й сільськогосподарські органи посилити допомогу колгоспам у справі перегляду Статуту, внесення до нього змін і доповнень, які б не суперечили інтересам колгоспів і колгоспників.

Одним з найважливіших заходів, що сприяли організаційно-господарському зміцненню колгоспів, підвищенню продуктивності праці, посиленню матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку громадського господарства, було удосконалення форм і методів оплати праці трудівників села. З 1956 р. колгоспи почали впроваджувати щомісячне грошове авансування колгоспників, а також збільшити видачу додаткової оплати, як заохочувальної форми винагороди членів колгоспів за виробництво надпланової продукції сільського господарства.

Спрямовуючи діяльність сільськогосподарських артілей в питаннях матеріального стимулювання праці колгоспників, ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР у постанові від 7 квітня 1956 р. вказали на необхідність подолати ряд недоліків у цій справі. Насамперед, треба було добитися того, щоб авансування проводилося систематично, щоб додаткова оплата за перевиконання плану не перевищувала основної оплати.

Зміцнення економіки колгоспів республіки дало їм можливість розширити авансування колгоспників. У 1957 р. в Станіславській області, наприклад, 67% колгоспів провадили щомісячне авансування колгоспників грошима. Тоді протягом третього кварталу було видано колгоспникам на трудодні авансом 46 829,7 тис. крб., або на 17 227,6 тис. крб. більше, ніж за той же час у 1956 р. Як відмічалось у постанові виконкому обласної Ради депутатів трудящих цієї області, впровадження щомісячного авансування колгоспників і додаткової оплати праці в колгоспах відіграло важливу роль у дальшому організаційно-господарському зміцненні колгоспів, сприяло збільшенню виробництва сільськогосподарських продуктів, значно підвищило матеріальну заінтересованість колгоспників у розвитку громадського господарства.

У 1958 р. близько 86% колгоспів республіки мали грошові фонди для авансування колгоспників 16% колгоспів, крім того, мали фонди натурального авансування. Було проведено ряд заходів по удосконаленню методів оплати праці сільських механізаторів, керівного складу колгоспів, спеціалістів сільського господарства. Поліпшення оплати праці в колгоспах республіки було одним з найважливіших засобів піднесення трудової активності колгоспного селянства, підвищення його продуктивності праці.

Для організаційно-господарського зміцнення колгоспів республіки важливе значення мало також поглиблення процесу концентрації колгоспного виробництва. На початку 1951 р. на Україні нараховувалося 19 295 сільськогосподарських артілей, які об'єднували 5450,7 тис. колгоспних дворів. На кожний колгосп припадало в середньому 362 тис. крб. неподільних фондів, 1289 *га* посівної площі, 273 голови великої рогатої худоби, 200 штук свиней, 204 штуки овець та кіз.

Важливе значення для налагодження діяльності укрупнених колгоспів мало рішення Політбюро ЦК КП(б) України від 5 квітня 1951 р. У ньому були визначені заходи, спрямовані на поліпшення керівництва укрупненими колгоспами, зміцнення їх керівними кадрами, передусім за рахунок спеціалістів. Велика увага приділялась обслуговуванню колгоспів машинно-тракторними станціями, розвитку тваринництва, організації праці в колгоспах тощо. Поряд з цим були засуджені факти орієнтації окремих працівників республіки на передчасне створення агроміст [1].

Укрупнення колгоспів на Україні тривало і в наступні роки. Тільки в 1958 р. було укрупнено 1400 дрібних колгоспів. Цей захід в цілому мав позитивне значення. Він сприяв зміцненню економіки колгоспів, більш повному використанню можливостей великого колективного господарства.

Це можна бачити на прикладі колгоспу «Радянська Україна», який, очолюваний двічі Героєм Соціалістичної Праці Г. Є. Буркацькою, став відомий своїми досягненнями усій республіці. А створювався він так.

---

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 51, спр. 2387, арк. 104—109.

У 1950 р. артіль с. Геронімівка Черкаського району об'єдналася з колгоспами сусідніх сіл Василиці й Дахнівка. Навесні 1958 р. до них приєднався колгосп с. Свидівка.

В укрупненому колгоспі у 1958 р. працювало понад тисячу колгоспників. Колгосп мав 1924 *га* сільськогосподарських угідь (з них орної землі — 1575 *га*), 269 корів, 778 свиней, 420 овець. Збільшення земельної площі дало йому можливість раціональніше використовувати її, розширити посіви технічних та кормових культур. З кожним роком зростав рівень механізації польових робіт. У 1958 р. обсяг виконаних тракторами робіт зріс проти 1957 р. на 22%. Зростання поголів'я худоби дало змогу колгоспникам організувати виробництво місцевих добрив, таких необхідних для піщаних грунтів колгоспу. Місцеві добрива вміло поєднувалися з мінеральними. Поля засівалися високоврожайними сортами насіння. У колгоспі впроваджувалися передові методи обробітку грунту, посіву і догляду за культурами.

Тут була поліпшена організація і оплата праці. У відповідності до географічного розміщення населених пунктів створено три виробничих і одну тракторну бригади. Всі вони працювали на господарському розрахунку, який на практиці повністю себе виправдав. У колгоспі була впроваджена гарантована грошова оплата праці, виплачувалася вона по шестирозрядній тарифній сітці. За підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва, за економію сировини і зниження собівартості продукції колгоспникам нараховувалася додаткова оплата. Члени артілі в 1958 р. на кожний людино-день одержали по 19,5 крб. проти 2,7 крб. у 1949 р. Зросли також фонди колгоспу для забезпечення літніх та непрацездатних колгоспників.

Всі ці заходи зумовили піднесення громадського господарства артілі. Колгоспники одержували хороші і сталі врожаї всіх сільськогосподарських культур, високу продуктивність тваринництва. Так, у 1958 р. вони зібрали озимої пшениці по 20,1 *ц* з *га*, жита по 22,3 *ц* з *га*, зерна кукурудзи по 31,5 *ц* з *га*. Зросла врожайність технічних культур, картоплі, овочів. Колгосп значно збільшив продаж державі хліба, цукрових буряків, овочів, м'яса, молока, яєць та інших продуктів. Прибуток від одного гектара орної землі у 1958 р. становив 8368 крб., або в 2,7 раза більше, ніж у 1949—1953 рр.

Значно розширилося культурно-побутове будівництво в селах, що їх об'єднує колгосп. На кошти колгоспу в с. Дахнівка споруджено Будинок культури з залом на 600 місць, поліклініку й баню. В с. Геронімівка стали до ладу восьмирічна школа, Будинок культури на 400 місць, амбулаторія, родильний будинок, дитячий садок та ясла. У с. Свидівка побудовано клуб, лікарню, дитячий садок та ясла. В кожному селі є хороші магазини. В будинки колгоспників підведено водопровід і радіо. Колгосп дбає про виховання дітей в дитячих яслах та загальноосвітніх школах. Тут працює філіал Черкаської музичної школи, де одержують підготовку скрипалі, баяністи та інші майбутні музиканти.

Досвід артілі «Радянська Україна» переконливо свідчить про величезні можливості колгоспів як основної форми соціалістичної системи господарювання в сільському господарстві нашої країни. Уміла організація праці колгоспників, чуйна підтримка їх ініціативи, постійний зв'язок з масами, правильний добір і розстановка кадрів, дотримання принципів матеріального і морального стимулювання праці зумовили широкий прояв свідомої творчої діяльності трудівників цієї артілі. Вони своєю самовідданою працею перебороли багато труднощів: розруху, заподіяну німецько-фашистськими загарбниками, економічну слабкість колгоспу, бідність піщаних грунтів, не одну посуху та ін. Заможно й радісно живуть трудівники «Радянської України», як і багатьох таких передових господарств республіки.

Укрупнення колгоспів тривало й після 1958 р. Січневий (1959 р.) Пленум ЦК КП України вважав за потрібне продовжити цю роботу, зокрема в Тернопільській, Івано-Франківській, Чернігівській, Вінницькій, Черкаській та Львівській областях, де значна кількість колгоспів була дрібними.

Деяка частина колгоспів південних і південно-східних областей України, що розміщувалися в зонах державних зрошувальних систем, були перетворені в радгоспи. У радгоспи перетворилась і частина приміських колгоспів у зв'язку з необхідністю створити спеціалізовані господарства для кращого забезпечення міст м'ясом, молоком та овочами.

Укрупнення колгоспів, а також перетворення частини їх в радгоспи привело до значного зменшення кількості сільськогосподарських артілей. Наприкінці 1958 р. на Україні налічувалося 13 192 сільськогосподарські артілі. Вони об'єднували 5569 тис. дворів колгоспників [1]. Концентрація колгоспного виробництва і його внутрішній розвиток зумовили зміцнення громадського господарства, що найбільш яскраво проявилося в грошових доходах колгоспів, у сумі неподільних фондів, що їм належали, у розвитку колгоспної власності.

Внаслідок підвищення продуктивності праці, збільшення виробництва і продажу державі сільськогосподарської продукції грошові доходи колгоспів республіки у 1958 р. становили 33 997 млн. крб. проти 6183 млн. крб. у 1950 р. Це створювало можливість для колгоспів з кожним роком збільшувати відрахування до неподільних фондів, які становлять економічну основу дальшого розвитку колгоспно-кооперативної власності, злиття її з загальнонародною. На кінець 1958 р. неподільні фонди колгоспів республіки зросли до 39 199 млн. крб. проти 6986 млн. крб. у 1950 р.

Переконливим показником зміцнення економіки колгоспів республіки є те, що вони з 1951 по 1958 р. у розвиток свого громадського господарства вклали 31 103 млн. крб., або в 4,6 раза більше, ніж за попередні вісім років. А це дало їм змогу зміцнити матеріально-технічну базу, значно розширити виробниче будівництво. Тільки в 1957 р. колгоспи

[1] Народне господарство Української РСР в 1959 році, стор. 347—348.

України ввели в дію приміщень для великої рогатої худоби на 23 тис. голів, для свиней — на 102 тис. голів, для овець — на 36 тис. голів. Колгоспи почали більше споруджувати електростанцій, підприємств для переробки сільськогосподарської продукції та приміщень для її зберігання, токів, гаражів, силосних споруд, гноєсховищ тощо. Значно збільшилися витрати на придбання мінеральних добрив, отрутохімікатів, гербіцидів тощо. У 1958 р. в колгоспах республіки з розрахунку на 100 *га* ріллі вносилося мінеральних добрив в 2,4 раза більше, гною — вдвічі, торфу — в 14 разів більше, ніж у 1953 р.

На основі зміцнення економіки громадського господарства розширилося культурно-побутове будівництво на селі. Протягом 1951—1958 рр. колгоспи республіки побудували 1375 приміщень для початкових, семирічних та середніх загальноосвітніх шкіл, тисячі дитячих садків та ясел, сотні клубів, будинків культури, лікарень, амбулаторій, лазень, приміщень для комбінатів побутового обслуговування та ін. Передові колгоспи на власні кошти почали перебудову сіл, упорядкування парків, будівництво шляхів тощо.

В період завершення будівництва соціалізму, особливо після XX з'їзду КПРС, розширилися міжколгоспні виробничі зв'язки: створювалися міжколгоспні будівельні організації, міжколгоспні насіннєві, продовольчі й фуражні фонди, міжколгоспні оздоровчі заклади та ін.

Організаційно-господарське зміцнення колгоспів республіки в 1951—1958 рр. переконливо свідчить про неухильний розвиток колгоспного ладу, про величезні можливості колгоспів у зміцненні їх матеріально-технічної бази, піднесенні рівня механізації всіх процесів сільського господарства, зростанні продуктивності праці, залученні широких мас селянства до господарського будівництва.

Організаційно-господарське зміцнення колгоспів республіки створило можливості для підвищення продуктивності праці колгоспників, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і продажу її державі, для більш повного матеріального забезпечення трудівників села за рахунок громадського господарства.

ЗРОСТАННЯ ТРУДОВОЇ АКТИВНОСТІ КОЛГОСПНИКІВ

Партія і Радянська держава спрямовували діяльність колгоспів насамперед на раціональне використання землі як основного засобу виробництва в сільському господарстві. Посівна площа колгоспів України у 1958 р. становила 25 978,8 тис. *га* і зросла проти 1950 р. на 806,5 тис. *га* [1]. Зростання посівної площі в колгоспах відбувалося головним чином за рахунок завершення колективізації в західних областях, а також освоєння посушливих та заболочених земель в багатьох районах республіки.

[1] Народне господарство Української РСР в 1959 році, стор. 180—181.

Керуючись інтересами країни, колгоспне селянство України приділяло, передусім, велику увагу дальшому розвиткові зернового господарства. В перші роки п'ятої п'ятирічки колгоспи розширили посіви зернових культур і, що особливо важливо, поліпшили структуру їх посівів. Протягом 1951—1953 рр. посіви озимої пшениці в колгоспах республіки збільшилися на 3494,4 тис. *га*.

Чимало колгоспів і навіть цілих районів вирощували хороші врожаї зернових культур. Так, в 1951 р. колгоспи Мар'їнського району Донецької області зібрали з кожного гектара по 18,6 *ц* зернових. Колгоспи, які обслуговувала Ульянівська МТС Дніпропетровської області, вирощували на кожному гектарі по 21,5 *ц* зерна. Непогані врожаї зібрали колгоспи Котовського району Одеської області, Жашківського району Київської області, Сахновщинського району Харківської області та ряд інших.

У наступному 1952 р. колгоспи республіки в середньому вирощували на кожному гектарі по 13,2 *ц* зерна, а озимої пшениці — по 15,4 *ц*. Колгоспи багатьох районів республіки вирощували значно вищий урожай зернових. Так, сільськогосподарські артілі Хорольського району Полтавської області «Нове життя», ім. Червоної Армії, «Червона зірка», «Зоря комунізму», ім. М. І. Калініна та ін. зібрали у 1952 р. з кожного гектара по 20 і більше центнерів зерна.

Розширення посівів зернових і підвищення їх врожайності в колгоспах дало можливість Україні продати державі у 1952 р. 647 млн. пудів хліба, з них пшениці — 436,1 млн. пудів, або на 195 млн. пудів більше, ніж у 1950 р. [1]

Незважаючи на посуху 1953 р., колгоспники в окремих областях і районах республіки зуміли зібрати хороший врожай зернових. Наприклад, колгоспи Джулинського, Вінницького, Піщанського, Тростянецького, Уланівського і Ямпільського районів Вінницької області вирощували більше ніж по 30 *ц* зернових на кожному гектарі. Хороші врожаї зібрав ряд колгоспів західних областей.

Передовики сільськогосподарського виробництва ряду областей республіки добилися хороших показників у вирощуванні кукурудзи на зерно. Так, колгосп ім. В. І. Леніна Мукачівського району Закарпатської області у 1953 р. на площі 173 *га* виростив по 43 *ц* зерна кукурудзи з гектара, в бригаді, якою керував тов. Волошин, було зібрано по 57 *ц*, а в ланці двічі Героя Соціалістичної Праці Г. М. Ладані — по 91 *ц* зерна цієї культури з гектара. Тоді ж колгосп «Більшовик» Шосткинського району Сумської області виростив в середньому на кожному гектарі по 50 *ц* зерна кукурудзи.

За високі врожаї кукурудзи рішенням обласної Ради депутатів трудящих Тернопільської області було надано право участі в роботі Всесоюзної сільськогосподарської виставки ланковій колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС Мельнице-Подільського району нині двічі Герою Соціалістичної

[1] Народне господарство Української РСР в 1959 році, стор. 414—415.

Праці Є. О. Долинюк. Ще в 1950 р. її ланка на площі 10 *га* виростила по 87 *ц* зерна кукурудзи з гектара. В 1952 р. на площі 15 *га* вона виростила по 44 *ц* зерна кукурудзи, а в 1953 р.— по 85,2 *ц* з *га*. Таких високих показників члени ланки добилися завдяки застосуванню передових методів агротехніки, використанню багаторічного досвіду трудівників села по вирощуванню цієї культури.

У наступні роки колгоспне селянство республіки, розгортаючи соціалістичне змагання за виконання рішень партії з питань сільського господарства, зокрема постанови вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС і XX з'їзду КПРС, неухильно збільшувало виробництво зерна.

Особливо значних результатів добилися хлібороби України у 1955 р. Колгоспники Кіровоградської області, наприклад, на всій площі посіву виростили зернових по 21,2 *ц* з *га*. Це на 3 *ц* більше, ніж намічалося перспективним планом на 1960 р. По 22—24 *ц* зерна зібрали з кожного гектара колгоспи Новопразького, Витязівського, Олександрівського, Бобринецького, Новгородківського, Долинського, Червонокам'янського і Компаніївського районів. 542 колгоспи цієї області з 697 перевиконали план по врожайності, встановлений на 1960 р. [1]

Змагаючись з відомим не тільки на Дніпропетровщині, а й в республіці майстром високих врожаїв кукурудзи М. О. Озерним, ряд ланок Кіровоградської області досяг у 1955 р. значних успіхів у вирощуванні цієї культури. Так, К. Аврунова з Долинського району, Л. Ручко з Онуфріївського, Н. Омельяненко з Новопразького, М. Гавриленко з Витязівського району виростили на кожному гектарі по 80 *ц* зерна кукурудзи.

Чимало колгоспів Київської області, змагаючись з колгоспами Житомирської області, також перевиконали у 1955 р. свої зобов'язання по врожайності зернових культур. Зокрема колгоспники Кагарлицького району виростили зернових по 16,7 *ц* з *га* на всій площі посіву, Білоцерківського району — по 16,3 *ц*, Таращанського — по 16 *ц* з *га*.

Переможцями соціалістичного змагання за високі врожаї зернових, зокрема озимої пшениці, у 1957 р. вийшли господарства Донецької області, які зібрали на всій площі посіву по 24 *ц* цієї культури з гектара. За нею йшли Запорізька, Харківська й Черкаська області, які виростили понад 20 *ц* озимої пшениці на кожному гектарі. Серед районів республіки першість завоювали Приморський, Волноваський, Будьоннівський та Мар'їнський райони Донецької області, які виростили по 27—28 *ц* озимої пшениці, а також Білоцерківський район Київської області, Михайлівський і Червоноармійський райони Запорізької області та Юр'ївський район Дніпропетровської області, що зібрали на великих площах по 23—24 *ц* з *га*. Колгосп «Україна» Городоцького району Хмельницької області на площі 471 *га* виростив по 40 *ц*, а бригада з колгоспу ім. С. М. Кірова Приморського району Донецької області на 90 гектарах одержала по 50 *ц* озимої пшениці з гектара.

Проте у виробництві пшениці, як і інших зернових культур, у колгоспах республіки були допущені серйозні недоліки. Суть їх полягала,

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 206, спр. 270, арк. 20.

Герой Соціалістичної Праці М. О. Озерний з колгоспниками на обласній сільськогосподарській виставці у Дніпропетровську.

насамперед, у безпідставному скороченні посівів озимих зернових. Якщо під озимим житом у 1952 р. в колгоспах України було зайнято 3489 тис. *га*, то в 1958 р.— лише 1790 тис. *га*. Посіви озимої пшениці у 1958 р. скоротилися на 1,5 млн. *га* проти 1953 р. Значно зменшилися також посіви ярої пшениці, ячменю, круп'яних культур.

Одночасно з скороченням посівів продовольчих культур у колгоспах під впливом вольових вказівок зверху почали надмірну увагу приділяти вирощуванню кукурудзи на зерно. З 1953 по 1958 р. посіви кукурудзи на зерно в повній і молочно-восковій стиглості збільшились на 1919 тис. *га* і становили у 1958 р. 3228,8 тис. *га*. У валовому зборі всіх зернових культур зерно кукурудзи в колгоспах України в 1958 р. становило 28%, а в колгоспах Дніпропетровської області — навіть 43%. Особливо нераціональним було розширення посівів кукурудзи на зерно в південних областях республіки, де колгоспи навіть в посушливі роки одержували непогані врожаї озимої пшениці, які значно перевищували врожаї кукурудзи.

Незважаючи на вказані недоліки, в цілому колгоспи Української РСР в період завершення будівництва соціалізму добилися певних успіхів у розвитку зернового господарства.

Що ж до врожайності зернових культур в колгоспах України (вона, як відомо, є узагальнюючим якісним показником сільськогосподарського виробництва), то вона по роках в період 1951—1958 рр. була нерівномірною. Найнижчі врожаї через несприятливі погодні умови колгоспи

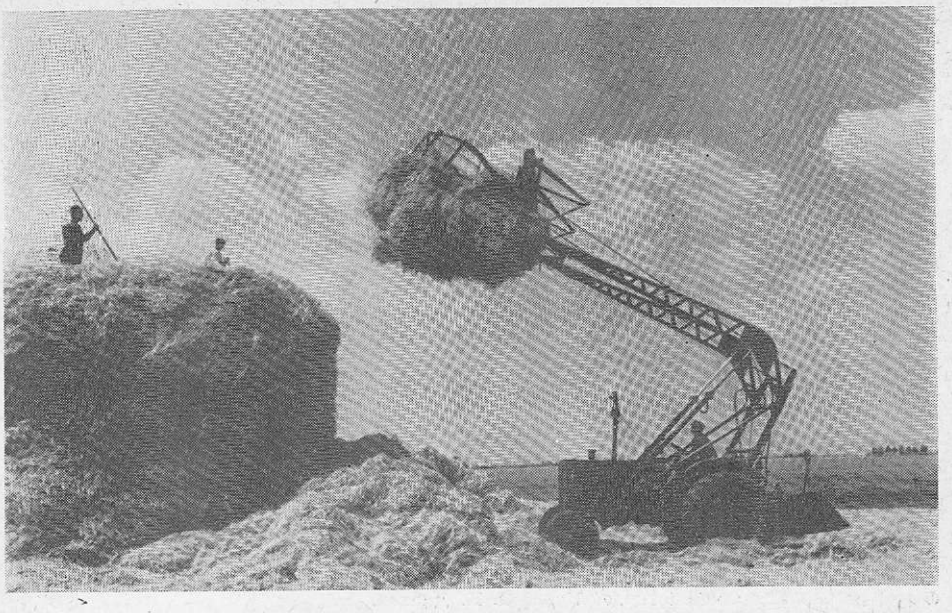

Скирдування соломи у колгоспі «Україна» Смілянського району Черкаської області.

одержали в 1954 і 1956 рр. Середньорічна врожайність зернових культур в сільськогосподарських артілях республіки в 1951—1958 рр. досягла 12,4 *ц* з *га* і зросла проти середньорічної врожайності попереднього п'ятиріччя на 67% [1].

Найвищого врожаю зернових культур в цей період колгоспне селянство республіки добилося у 1958 р., коли було в середньому зібрано по 16,4 *ц* зерна з кожного гектара, а озимої пшениці — по 17,4 *ц* з *га*. Валовий збір зернових в колгоспах України становив тоді 1373 млн. пудів.

Збільшення виробництва зерна колгоспами зумовило збільшення продажу його державі. В 1951—1958 рр. Україна продавала державі щорічно в середньому 513 млн. пудів хліба. В попередньому ж п'ятиріччі республіка в середньому щороку продавала державі 471 млн. пудів зерна. Характерно, що питома вага продажу колгоспами хліба державі в загальному плані республіки зростала з кожним роком.

Колгоспне селянство України велику увагу приділяло також вирощуванню цукрових буряків. Рік у рік колгоспи республіки розширяли площі посіву під цю культуру. Якщо в 1951 р. під нею було зайнято 846,3 тис. *га*, то в 1958 р.— 1292,9 тис. *га*, або на 52% більше. Колгоспи багатьох областей послідовно підвищували врожайність цукрових буряків. У 1951 р. колгоспи Чернівецької області, наприклад, на всій площі посіву зібрали солодких коренів по 252 *ц* з *га*, Тернопільської — по

[1] Народне господарство Української РСР в 1959 році, стор. 234—235. Підрахунки зроблено автором.

Ланка двічі Героя Соціалістичної Праці О. К. Диптан.

238 *ц*, Хмельницької — по 220 *ц*, Харківської і Ровенської — по 212 *ц* з *га*. Колгоспи республіки перевиконали план продажу державі цукрових буряків на 12% [1].

Наприкінці 1951 р. Політбюро ЦК КП(б) України в своєму рішенні, вказавши на досягнення, зобов'язало партійні, радянські і сільськогосподарські органи республіки посилити увагу до вирощування цукрових буряків у колгоспах Київської, Полтавської, Кіровоградської областей, а також у ряді районів Чернігівської, Сумської і Житомирської областей. ЦК КП(б)У запропонував провести перевірку роботи всіх колгоспів, МТС і районів, які не виконали плану по врожайності цукрових буряків, і намітити заходи по усуненню недоліків. Особливу увагу необхідно було приділити роботі з кадрами буряководів і механізаторів, підвищенню їх агротехнічного рівня. Необхідно було провести снігозатримання на всіх площах, відведених під посіви буряків, вчасно підготовити техніку для посіву цукрових буряків та їх обробки.

Здійснення цих заходів забезпечило одержання у 1952 р. колгоспами республіки по 170 *ц* цукрових буряків на всій площі посіву. По 400—600 *ц* з кожного гектара виростили сотні колгоспних ланок. Серед них ланки двічі Героїв Соціалістичної Праці С. Д. Виштак, О. К. Диптан та багато інших. Щороку одержувала, наприклад, високі врожаї цукрових буряків ланка Героя Соціалістичної Праці М. Яремчук з колгоспу ім. Івана Франка Гвоздецького району Станіславської області. Зокрема

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 51, спр. 2398, арк. 98.

вона в 1952 р. виростила по 617 *ц* з кожного гектара, а в 1953 р.— по 651 *ц*. Високі врожаї цукрових буряків рік у рік одержувала ланка Героя Соціалістичної Праці Т. О. Швидкої на Київщині.

Важливе значення для дальшого розвитку буряківництва в колгоспах республіки мало рішення ЦК КП України і Ради Міністрів Української РСР, прийняте в січні 1954 р. про конкретні заходи по кращому забезпеченню колгоспів та МТС машинами для вирощування цукрових буряків, збільшенню поставок мінеральних добрив під їх посіви, поліпшенню насінництва тощо.

З 1954 р. в колгоспах України, зокрема в багатьох колгоспах Вінницької та Хмельницької областей, почали впроваджувати квадратно-гніздовий спосіб посіву та механізований обробіток цукрових буряків. У колгоспах Гребінківського району Київської області вперше було впроваджено збирання цієї культури потоковим методом, який полягав у тому, що буряки викопувалися й очищалися спеціальними комбайнами, потім за допомогою автокранів навантажувалися в контейнери та автомашини і відвозилися на цукрові заводи. Ефективність використання автотранспорту від цього збільшувалася в 2—3 рази. Київський обком КП України схвалив досвід роботи колгоспів Гребінківського району по механізації збирання цукрових буряків і рекомендував його всім колгоспам області.

Широке застосування нової технології вирощування цукрових буряків дало змогу колгоспам розширити їх посіви, полегшити працю колгоспників, особливо жінок, піднести продуктивність праці в цій галузі господарства.

Виключно важливу роль у збільшенні виробництва колгоспниками цукрових буряків відіграли заходи партії та уряду по підвищенню матеріальної заінтересованості буряководів. Були підвищені закупочні ціни на цукрові буряки, з 1955 р. в колгоспах УРСР вводилася прогресивна оплата праці колгоспників, зайнятих вирощуванням цукрових буряків.

Вміло використовуючи всі можливості для збільшення виробництва цукрових буряків, колгоспи таких областей, як Ровенська, Тернопільська, Хмельницька, Вінницька та інших щорічно вирощували високі врожаї цієї культури. Наприклад, у засушливому 1954 р. середній врожай цукрових буряків по колгоспах республіки становив лише 138 *ц* з *га*, а колгоспники Ровенської області виростили по 230 *ц* з *га*, завоювавши перше місце в соціалістичному змаганні буряководів республіки.

Хороші врожаї цукрових буряків у 1955 р. зібрали колгоспи Київської області. 385 ланок виростили тоді від 300 до 400 *ц*, а 35 ланок — понад 400 *ц* цукрових буряків з гектара. Ланка М. Самійленко з колгоспу ім. Дімітрова Білоцерківського району зібрала по 666 *ц* з *га*, а ланка Г. Черненко з цього ж колгоспу добилася найвищого врожаю цукрових буряків по Київській області — 703 *ц* з *га*.

Переможцями соціалістичного змагання серед буряководів республіки у 1957 р. ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР визнали Ровенську область. Було також відзначено хорошу роботу по виконанню соціалістичних зобов'язань в цій галузі виробництва колгоспів Вінницької, Тернопільської, Київської, Львівської, Волинської, Чернівецької, Сумської,

Герой Соціалістичної Праці
Т. О. Швидка.

Житомирської, Чернігівської та Станіславської областей.

Особливо великих успіхів добилися колгоспники України по вирощуванню цукрових буряків у 1958 р., коли вони зібрали з кожного гектара по 254 *ц* сировини. Україна продала тоді державі 32 043 тис. *т* цукрових буряків, або майже вдвічі більше, ніж у 1951 р.

Значний вклад внесло колгоспне селянство України у збільшення виробництва інших продуктів землеробства. У 1958 р. колгоспи України виробили соняшника в 2,5 раза більше, ніж у 1950 р., насіння льону — майже в 5 разів, волокна льону — майже у 8 разів, картоплі — у 1,5 раза, овочів — майже вдвічі більше, набагато більше зібрали фруктів.

Комуністична партія і уряд надавали великого значення розвитку в колгоспах продуктивного тваринництва. Ще у квітні 1949 р. ЦК ВКП(б) і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову про трирічний план розвитку колгоспного і радгоспного тваринництва. В ньому були намічені заходи по збільшенню поголів'я продуктивної худоби, поліпшенню її породності, зміцненню кормової бази, будівництву тваринницьких приміщень, поліпшенню зоотехнічного і ветеринарного обслуговування, зміцненню кадрів працівників тваринницьких ферм, їх оплаті тощо.

Партійні і радянські органи України систематично контролювали діяльність колгоспів по виконанню цього плану, допомагали їм викрити недоліки й усунути їх. Так, наприкінці грудня 1951 р. Політбюро ЦК КП(б) України спеціально розглянуло питання про хід виконання в 1951 р. трирічного плану розвитку громадського тваринництва в колгоспах республіки. У рішенні вказувалося, що партійні, радянські й сільськогосподарські органи деяких областей не вжили належних заходів до виконання встановленого на 1951 р. плану по збільшенню поголів'я худоби в колгоспах, а також по завершенню підготовки до зимівлі худоби. Особливо незадовільно ця робота була поставлена в колгоспах Житомирської, Тернопільської, Чернігівської, Запорізької, Луганської, Сумської та Волинської областей.

У багатьох колгоспах Запорізької, Чернігівської та Миколаївської областей були виявлені серйозні хиби в організації зимівлі худоби: не закінчено ремонту приміщень, незадовільно провадилася переробка кормів, не укомплектовані тваринницькі бригади, погано організовано догляд за

худобою. В колгоспах Запорізької області, наприклад, на перше листопада 1951 р. не вистачало для обслуговування громадського тваринництва 909 бригадирів і завідуючих тваринницькими фермами, 1495 доярок і 1580 свинарок.

ЦК КП(б)У зобов'язав обкоми партії, виконавчі комітети обласних Рад депутатів трудящих та сільськогосподарські органи посилити увагу до підготовки зимівлі худоби, збереження її поголів'я, піднесення продуктивності, до завершення виконання трирічного плану розвитку тваринництва [1].

Видатний овочівник республіки Герой Соціалістичної Праці М. С. Худолій.

Самовіддана праця колгоспників, спеціалістів, посилення організаторської роботи партійних і радянських органів зумовили виконання трирічного плану розвитку продуктивного тваринництва в колгоспах по збільшенню поголів'я худоби. За три роки поголів'я великої рогатої худоби зросло на 80%, зокрема корів — на 198, кількість свиней зросла на 215, овець і кіз — на 159, птиці — на 342%. План по збільшенню поголів'я худоби не був виконаний в колгоспах Миколаївської, Херсонської і Запорізької областей. В цілому по Україні не було виконано трирічного плану по створенню кормової бази і піднесенню продуктивності колгоспного тваринництва.

Працівники тваринницьких ферм, широко розгортаючи соціалістичне змагання в наступні роки, значною мірою добилися подолання цих хиб. У республіці з кожним роком зростала не тільки кількість окремих передовиків і передових колгоспів, але і цілих районів та областей, що одержували високу продуктивність тваринництва. У 1953 р. в колгоспах 61 району республіки було надоєно від кожної корови по 1500 *кг* молока. В колгоспах Шполянського району Київської області надоєно від кожної корови по 2050 *кг* молока, або на 377 *кг* більше, ніж у 1952 р.; у колгоспах Заставнівського району Чернівецької області — по 2300 *кг*; у Вінницькому районі Вінницької області — по 2650 *кг*; в колгоспах Одеського району Одеської області — по 2665 *кг* молока. Доярки колгоспу «Більшовик» Золотоніського району Полтавської області Герой Соціалістичної Праці Н. Рева та Є. Кириченко надоїли від кожної корови по 7300—7500 *кг* молока.

---

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 51, спр. 2398, арк. 91—96.

Збирання винограду в колгоспі ім. Карла Лібкнехта на Одещині.

Перше місце в соціалістичному змаганні трудівників села за розвиток тваринництва у 1954 р. ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР присудили Чернівецькій області. Їй було вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і ЦК КП України і першу грошову премію. Серед районів республіки найкращих показників по розвитку тваринництва добилися Вінницький район Вінницької області, Києво-Святошинський — Київської області і Котовський район Одеської області. Першість у змаганні серед МТС завоювали Купільська МТС Хмельницької області, Черкаська — Черкаської області, Котівська МТС Чернігівської області.

ЦК КП України відзначив велику роботу, проведену в колгоспах Вінницької, Хмельницької, Черкаської, Миколаївської, Донецької і Тернопільської областей.

Наприклад, доярка з колгоспу ім. В І. Чапаєва Бучацького району Тернопільської області Ю. А. Клапач надоїла в 1954 р. від кожної корови по 3400 *кг* молока. Чабан колгоспу ім. А. О. Жданова Заліщицького району В. М. Миронюк одержав від кожних 100 вівцематок 161 ягня, птахівниця з колгоспу ім. А. О. Жданова Теребовлянського району М. А. Горошко одержала від кожної несучки по 141 яйцю.

За успіхи в розвитку громадського тваринництва у 1954—1955 рр. по Вінницькій області були удостоєні участі в роботі Всесоюзної сільськогосподарської виставки 2 райони, 4 МТС, 62 колгоспи, 7 радгоспів, одна селекційна станція, 124 колгоспні тваринницькі ферми, 4350 передовиків сільськогосподарського виробництва.

Колгоспне селянство України, активно включившись у соціалістичне змагання за успішне виконання рішень XX з'їзду КПРС, добилося нових успіхів у розвитку громадського тваринництва і збільшення виробництва м'яса, молока та інших продуктів тваринництва.

Двічі Герой Соціалістичної Праці М. Х. Савченко серед доярок.

У постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, прийнятій в лютому 1957 р., відзначалось, що Україна в порівнянні з іншими республіками досягла кращих результатів по виробництву і продажу державі продуктів тваринництва. Зокрема в колгоспах республіки за 1956 р. виробництво м'яса збільшилося на 25, а молока на 41%. Значних результатів досягли колгоспи Харківської, Запорізької та Вінницької областей. Певних успіхів добилися також колгоспи Донецької, Чернівецької, Миколаївської, Черкаської та Херсонської областей.

У республіці виросли хороші кадри тваринників, серед них багато молоді: В. Харук — доярка колгоспу ім. М. М. Коцюбинського Жаб'євського району Станіславської області, яка в 1957 р. надоїла від кожної корови по 4225 *кг* молока; А. Кічиряк — доярка колгоспу «Зоря комунізму», того ж району, одержала від кожної корови по 4 тис. *кг* молока; високих надоїв добилася О. Боюк — доярка колгоспу ім. 17 Вересня Городенківського району та багато інших молодих тваринників. Такі видатні доярки, як М. Х. Савченко і Т. А. Дідова з Сумщини, Є. П. Демиденко з Київщини, М. Н. Омелько з Львівщини, М. Ю. Плахотник з Вінниччини, Л. Бершадська з Кіровоградщини та інші одержували по 5—8 тис. *кг* молока від кожної корови.

За прикладом робітничого класу працівники колгоспних тваринницьких ферм разом з механізаторами й хліборобами включилися в кінці 1958 р. у рух за комуністичну працю. Молодіжно-комсомольська бригада тваринницької ферми колгоспу ім. Т. Г. Шевченка Тетіївського району Київської області в листопаді 1958 р. включилася в рух за комуністичну працю одночасно з бригадою механізаторів Л. Кушко з колгоспу

ім. Ф. Е. Дзержинського Овідіопольського району Одеської області і ланкою двічі Героя Соціалістичної Праці Г. М. Ладані з колгоспу ім. В. І. Леніна Мукачівського району Закарпатської області.

У листопаді того ж року в Хмельницькій області за звання бригад комуністичної праці почали змагатися працівники тваринницьких ферм колгоспів ім. М. О. Островського та ім. В. І. Чапаєва Ізяславського району, колгоспу ім. В. В. Куйбишева Оринінського району. У грудні 1958 р. в рух за комуністичну працю включилися комсомольсько-молодіжні колективи тваринницьких ферм колгоспу «Ленінським шляхом» Ровенського району та колгоспу «Зоря комунізму» Дубнівського району Ровенської області.

Проте в колгоспах ряду областей республіки мали місце і серйозні хиби у розвитку громадського тваринництва, в організації соціалістичного змагання працівників ферм за збільшення виробництва продукції. Зокрема у 1956 р. в Сумській області, як відмічалося в рішенні ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР, колгоспи жодного району не виконали в цілому своїх соціалістичних зобов'язань по надою молока і відгодівлі свиней. У 1957 р. не виконували планів і соціалістичних зобов'язань по виробництву м'яса і яєць колгоспи Полтавської області. Зокрема план розвитку птахівництва виконано тут на 41%. Мав місце значний падіж худоби. Такий стан пояснювався, насамперед, незадовільною кормовою базою. У 1958 р. ЦК КП України викрив серйозні недоліки в справі керівництва соціалістичним змаганням і виконання планів виробництва продуктів тваринництва в колгоспах Таращанського і Кагарлицького районів Київської області.

Незважаючи на окремі недоліки, колгоспне селянство Української РСР в період завершення будівництва соціалізму в цілому досягло значних успіхів у розвитку громадського тваринництва, збільшенні виробництва його продукції. Наприкінці 1958 р. в колгоспах республіки налічувалося 8887 тис. голів великої рогатої худоби, або на 65% більше, ніж на кінець 1950 р. Кількість корів за цей же час зросла в 3 рази, свиней, овець і кіз — у 2,2 раза. Виробництво м'яса і сала у 1958 р. в колгоспах республіки досягло 653 тис. *т* і перевищило рівень 1950 р. більше ніж у 3 рази, молока — 6106 тис. *т*, або майже в 6 разів більше, ніж у 1950 р., вовни і яєць — більше, ніж у 1950 р., у 2 рази.

Збільшення виробництва продуктів тваринництва в колгоспах зумовило значне зростання питомої ваги у продажу і здачі державі цих продуктів. У 1958 р. питома вага колгоспів у продажу і здачі державі худоби і птиці становила по республіці 61,6%, а молока — 76%, тоді як у 1940 р.— відповідно 32,5 і 42% [1].

У сумі факторів, що зумовили значне збільшення виробництва колгоспами республіки хліба, м'яса, молока, цукрових буряків та іншої продукції, важливе значення мали поліпшення технічного оснащення сільсь-

[1] Народне господарство Української РСР в 1964 році. Статистичний щорічник. К., 1965, стор. 372.

кого господарства, підвищення культури землеробства і тваринництва, зростання матеріальної заінтересованості трудівників села в розвитку громадського господарства, а також і практика передачі трудівникам села передового досвіду окремих майстрів сільськогосподарського виробництва та передових господарств.

Для передачі і набуття передового досвіду колгоспники республіки застосовували різноманітні методи. Одним з них була організація екскурсій трудівників села в передові господарства. Так, у березні 1952 р. відбулося кілька екскурсій колгоспників Калуського району Станіславської області в передовий колгосп ім. Ів. Франка Гвоздецького району цієї ж області, в яких взяло участь понад 100 колгоспників. Серед них було 12 голів колгоспів, 24 бригадири, 7 завідуючих тваринницькими фермами, 28 ланкових, 5 доярок, 3 тваринники, 2 свинарки та ін. Разом з колгоспниками тут побували завідуючий сільськогосподарським відділом Калуського райкому КП(б) України та завідуючий агрозоокурсами.

Трудівники колгоспу ім. Ів. Франка, зокрема бригадир Проскурняк та ланкова М. Яремчук, по-братерському поділилися досвідом вирощування високих врожаїв зернових культур та цукрових буряків. Екскурсанти в свою чергу розповіли про те, що в багатьох колгоспах їхнього району надій молока вищий, ніж у колгоспі ім. Ів. Франка, а також краще у них утримуються свині.

Повернувшись додому, колгоспники розповіли своїм землякам про те, як ведеться господарство в артілі ім. Ів. Франка: про хорошу трудову дисципліну, високі врожаї зернових і технічних культур, високу оплату трудодня і т. д. Колгоспник Стахурський, звітуючи перед своїми земляками в артілі «Більшовик», розповів, що в 1951 р. колгосп ім. Ів. Франка завдяки хорошій організації праці одержав 1600 тис. крб. прибутку. Це забезпечило високу оплату трудодня; так, ланкова М. Яремчук тільки в рахунок додаткової оплати одержала 3500 крб. та 2,7 *ц* цукру, а колгоспниця М. Гуцул з дочкою отримали додаткової оплати 6500 крб. та 5 *ц* цукру. Стахурський зобов'язався перевиконувати норми виробітку, закликав колгоспників зміцнювати трудову дисципліну, добре підготуватися до весняних робіт і провести їх на високому агротехнічному рівні і в короткі строки, поліпшити догляд за худобою, збільшити виробництво і продаж державі сільськогосподарської продукції.

У 1956 р. Президія ЦК КП України схвалила досвід проведення виробничих семінарів у колгоспах. Ініціаторами їх виступили колгоспи Гайсинського району Вінницької області. Завдяки зміцненню економіки колгоспів, правильній розстановці кадрів, піднесенню культури землеробства і тваринництва, високій організації соціалістичного змагання, впровадженню у виробництво досягнень науки і передового досвіду цей район став передовим в області по всіх показниках розвитку сільського господарства. В 1955 р. середній урожай зернових в господарствах району становив 22,4 *ц* з *га*, кукурудзи в зерні — 33,7 *ц*, цукрових буряків — 258 *ц* з *га*; надоєно від кожної корови по 2212 *кг* молока. Досвід своєї роботи колгоспники передових артілей шляхом проведення виробничих семінарів щедро передавали працівникам відстаючих колгоспів.

Такий семінар проведено у квітні 1956 р. в передовому колгоспі цього району «Радянське село». В роботі семінару брали участь колгоспники двох відстаючих артілей. Вони детально вивчили виробничі процеси в колгоспі «Радянське село», брали безпосередньо участь у роботі на фермах цього колгоспу. Після закінчення семінару у відстаючих колгоспах були проведені розширені засідання правлінь, на яких розроблено конкретні заходи по використанню запозиченого досвіду. Семінари допомогли зокрема поліпшити роботу на фермах колгоспів «Червона хвиля», ім. А. О. Жданова, ім. «Правды» та ін.

Виконуючи рішення XX з'їзду КПРС, колгоспи республіки під керівництвом партійних організацій посилили пропаганду досвіду за зменшення затрат праці і коштів на одиницю виробленої сільськогосподарської продукції. З цією метою партійні організації в багатьох районах проводили економічні конференції, збори партійних активів. Ці ж питання розглядалися на пленумах обкомів і райкомів КП України. З участю передовиків колгоспного виробництва, керівників і спеціалістів виявлялися невикористані резерви і намічалися заходи по скороченню непродуктивних затрат і підвищенню продуктивності праці. Колгоспи Донецької області, наприклад, борючись за зниження собівартості сільськогосподарської продукції, більшу увагу почали приділяти механізації трудомістких процесів у рослинництві і тваринництві. Тільки завдяки удосконаленню посівів кукурудзи і соняшника в колгоспах області навесні 1955 р. було вивільнено близько 5 тис. чоловік. Застосування автоваг і бункерів для вантаження зерна зекономило на збиранні врожаю в колгоспах області до одного мільйона трудоднів.

Внаслідок здійснення заходів по скороченню затрат праці при виробництві сільськогосподарської продукції у 1955 р. тільки по колгоспах 15 областей республіки було скорочено штати адміністративного й обслуговуючого персоналу на 48 тис. чоловік, що дало економію понад 24 млн. трудоднів. В результаті встановлення нових норм виробітку і розцінок економія за рік тільки по 11 областях республіки становила понад 31 млн. трудоднів.

Особливо важливу роль у пропаганді і впровадженні у виробництво передового досвіду відігравала робота Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві, яка відновила свою діяльність у 1954 р. У 1958 р. в її роботі брали вже участь колгоспи 23 областей республіки. Наприкінці того ж року в Києві відкрилася Виставка передового досвіду в народному господарстві Української РСР, яка широко демонструвала досягнення колгоспного селянства в розвитку сільського господарства. В 1954—1958 рр. у республіці періодично діяли районні й обласні сільськогосподарські виставки.

Колгоспне селянство України, розгортаючи соціалістичне змагання за збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, підтримувало тісне співробітництво з трудівниками села братніх республік СРСР. Важливою віхою в розвитку дружніх зв'язків працівників сільського господарства України з хліборобами інших республік було святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією. У січні 1954 р. за ініціативою

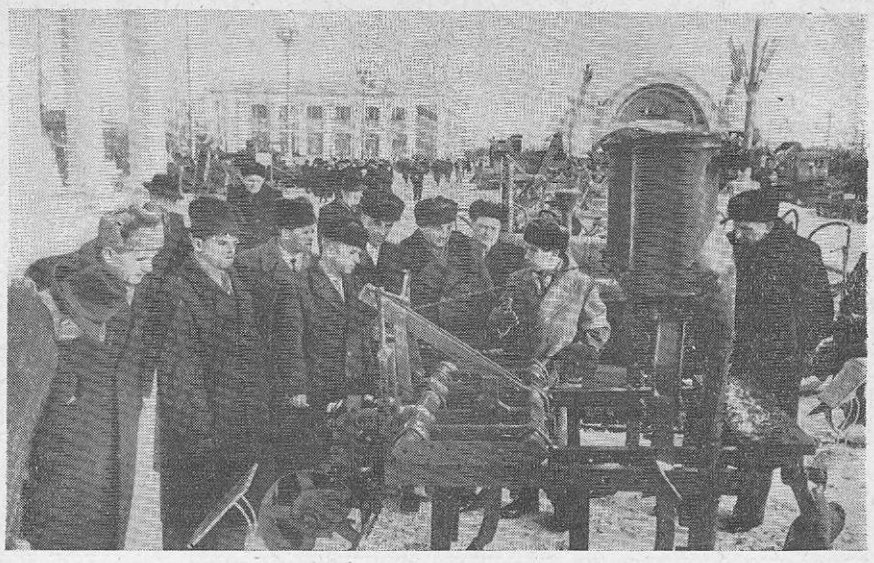

Колгоспники Запорізької області на Виставці передового досвіду в народному господарстві УРСР.

колгоспу ім. С. М. Будьонного та ордена Леніна МТС ім. Т. Г. Шевченка Березівського району Одеської області багато районів, МТС, колгоспів, бригад та окремих передовиків України почали змагатися з трудівниками сіл братньої Російської федерації. Колгосп «Ленінським шляхом» Червоного району Сумської області викликав, наприклад, на соціалістичне змагання колгосп ім. В. В. Куйбишева Севського району Брянської області. Колгосп ім. Рози Люксембург Старобешівського району Донецької області почав змагатися з колгоспом «12-й Октябрь» Костромської області.

Ще ширше розгорнулося соціалістичне змагання працівників сільського господарства республіки після XX з'їзду КПРС. Договори на соціалістичне змагання були укладені між областями УРСР і РРФСР та інших братніх республік. Зокрема Вінницька область змагалася з Липецькою областю РРФСР, Волинська — з Брестською областю БРСР, Черкаська — з Краснодарським краєм, Кіровоградська — з Башкирською АРСР і т. д.

Широко включившись у соціалістичне змагання, колгоспники України ділилися з друзями братніх республік своїм досвідом, запозичували все краще з їхньої роботи. Восени 1955 р. тваринники Копичинського району Тернопільської області побували у Подольському районі Московської області. В результаті цього на колгоспних фермах Копичинського району розширилася робота по механізації трудомістких процесів. Досвід чернігівських тваринників, зокрема колгоспів «Новий шлях» та

«Всесвітній Жовтень», по виробництву свинини запозичували працівники сільського господарства Російської Федерації та Білорусії.

Колгоспники Станіславської області, змагаючись з трудівниками сільського господарства Новгородської області, показували приклад своїм друзям по багатьох показниках. У 1956 р. станіславські колгоспники досягли вищих урожаїв зернових культур, більше надоювали молока з розрахунку на одну корову, краще забезпечили громадське тваринництво кормовою базою. У новгородців колгоспники Прикарпаття вчилися вирощувати високі врожаї льону, картоплі. Новгородці тримали також першість по виконанню плану розвитку громадського тваринництва. Змагання допомагало колгоспникам обох областей добиватися кращих наслідків у сільськогосподарському виробництві.

Тісна дружба зв'язувала колгоспників Львівської області УРСР і Великолуцької області РРФСР. У квітні 1957 р. делегація трудящих Радехівського району Львівської області побувала в гостях у колгоспників і працівників МТС Торопецького району Великолуцької області. Радехівці відвідали колгоспи ім. С. М. Кірова, «Ново-Бридино», «Речане» та Скворцовську МТС. Вони ознайомилися з веденням громадського господарства, з його доходами, роботою тракторних бригад, системою оплати праці колгоспників та культурно-освітньою роботою, а також обмінялися досвідом із своєї практики. Так, доярка Ю. Панасевич, ознайомившись з роботою тваринницьких ферм колгоспу ім. С. М. Кірова, порадила працівникам поліпшити підготовку кормів для тварин. Вона розповіла про те, як у 1956 р. завдяки правильній організації праці їй вдалося надоїти від кожної з 12 корів по 3367 *кг* молока.

Делегація Радехівського району брала участь у роботі наради передовиків торопецьких колгоспів. Російські колгоспники з великим інтересом слухали виступ голови колгоспу ім. 30-річчя ВЛКСМ Радехівського району С. О. Бачевського. Вони цікавилися тим, як цей колгосп протягом двох років подолав відставання і вийшов у передові, скільки і які в колгоспі машини, як колгосп запроваджує додаткову оплату, просили прислати потрібного для них насіння кормового люпину та кукурудзи. На цій же нараді торопецькі колгоспники уклали з радехівцями договір на соціалістичне змагання. На честь дружби і доброзичливості трудівники Торопецького району передали своїм українським друзям хліб-сіль, а також перехідний Червоний прапор для вручення його кращому колгоспові Радехівського району.

Плідним було змагання між колгоспниками Київської і Московської областей, яке почалося ще до Вітчизняної війни. У 1958 р. ряд районів Київської області перемогли у соціалістичному змаганні з тваринниками Московської області, зокрема колгоспники Білоцерківського, Богуславського, Великополовецького, Гребінківського, Кагарлицького, Києво-Святошинського, Сквирського, Макарівського та Старченківського районів одержали від кожної корови по 2400—3070 *кг* молока.

В ході соціалістичного змагання колгоспне селянство України не тільки обмінювалося досвідом своєї роботи з працівниками сільського господарства інших республік. Важливе значення мала також взаємна

допомога між колгоспами України й колгоспами РРФСР, Білорусії, Грузії, Казахстану та інших республік матеріальними засобами — племінною худобою, сортовим насінням, кормами для худоби, машинами тощо.

Так, трудівники сільського господарства Казахстану в посушливому для України 1954 р. допомогли колгоспному селянству республіки кормами для громадської худоби. На території Кокчетавської, Акмолінської, Карагандинської, Семипалатинської та Кустанайської областей за допомогою працівників сільського господарства Казахстану колгоспники України заготовили велику кількість сіна. Трудящі Казахстану по-братерському допомогли колгоспникам України, які працювали на заготівлі кормів, у створенні жител, у харчуванні, медичному, культурному та побутовому обслуговуванні, забезпеченні транспортом та машинами для збирання кормів.

У свою чергу трудівники села Луганської, Кримської, Миколаївської, Вінницької, Запорізької, Харківської, Полтавської, Дніпропетровської, Кіровоградської, Одеської та Херсонської областей у 1954 р. відрядили на час збирання врожаю в Казахстан тисячу зернових комбайнів. Тоді ж 42 тис. колгоспників України брали безпосередню участь у збиранні врожаю в Акмолінській, Кокчетавській, Павлоградській, Східно-Казахстанській, Семипалатинській, Талди-Курганській та Північно-Казахстанській областях.

Колгоспне селянство України щиро ділилося своїм досвідом соціалістичної організації сільського господарства і з трудівниками села країн соціалістичного табору. Трудящі селяни Болгарії, Румунії, Польщі, Угорщини, Югославії, Куби, Німецької Демократичної Республіки часто відвідують передові колгоспи республіки. Так, в 1956 р. з сільськогосподарським виробництвом республіки ознайомилося 10 делегацій з Чехословацької Соціалістичної Республіки, 8 делегацій з Народної Республіки Болгарії. Члени сільськогосподарських колективів Угорської Народної Республіки в 1957 р. побували в колгоспах ім. В. І. Леніна, на Київщині, та «Радянська Україна», на Черкащині. Досвід колгоспного будівництва нашої країни сприяв успішному здійсненню соціалістичних перетворень у сільському господарстві країн світової соціалістичної системи.

СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ В СЕРЕДИНІ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА. ПІДНЕСЕННЯ ЙОГО МАТЕРІАЛЬНОГО І КУЛЬТУРНОГО РІВНЯ

Розвиток соціалістичного способу виробництва в сільському господарстві, підведення під нього сучасної індустріальної бази, впровадження досягнень науки, зростання культурно-технічного рівня трудівників села забезпечує неухильне піднесення продуктивності праці, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Ці ж фактори одночасно зумовлюють кількісні і якісні зміни в середині колгоспного селянства.

Наприкінці 1958 р. серед сільського населення Української РСР колгоспники становили 16 159 553 чоловіка, або 71% його складу. За період 1951—1958 рр. кількість працездатних колгоспників у сільськогосподарських артілях республіки збільшилась на 5,8%. Водночас кількість наявних колгоспних дворів у республіці зросла на 2,2% і становила на кінець 1958 р. 5569,9 тис.

Збільшення кількості працездатного населення в сільськогосподарських артілях пояснюється рядом причин. Насамперед, цей процес спрямовувався важливими рішеннями Комуністичної партії і Радянської держави щодо розвитку сільського господарства, поліпшення оплати праці в колгоспах, піднесення рівня культурно-побутового обслуговування сільського населення. Все це сприяло значному зменшенню відпливу колгоспного селянства в інші галузі народного господарства. До села поверталася значна кількість колгоспників, яка раніше з різних причин залишала роботу в колгоспах.

Так, у 1954 р. з колгоспів Дніпропетровської області пішло в порядку організованого набору робочої сили в інші галузі народного господарства 4,6 тис. колгоспників, а в 1955—1958 рр. в середньому щорічно з колгоспів вибувало з цієї причини близько тисячі членів артілей. В тому ж році в Дніпропетровській області було прийнято членами колгоспів 5,6 тис. чоловік, а в 1955—1958 рр. в середньому щорічно вступало до колгоспів понад 10 тис. чоловік [1]. Таке ж явище спостерігалося в колгоспах Кіровоградської, Київської та в інших областях.

Особливо збільшилося у колгоспах молоді. В громадському тваринництві колгоспів Херсонської області у 1952 р. працювала тільки тисяча юнаків та дівчат, а в 1958 р. кількість їх зросла майже до 13 тис. чоловік. У Тернопільській області за цей же час кількість молодих тваринників збільшилася з 179 до 7544 чоловік. За один тільки 1957 р. в Станіславській області на тваринницькі ферми пішло працювати 1100 юнаків та дівчат, з них близько 300 чоловік молоді, яка закінчила повну середню школу. З числа молоді в області виросло багато передовиків сільськогосподарського виробництва.

Зміни в кількісному складі колгоспного селянства республіки значною мірою були зв'язані також з переходом на постійну роботу до колгоспів працівників з міст, промислових та районних центрів. Тільки в 1955 р. членами сільськогосподарських артілей на Україні стало понад 4 тис. працівників різних професій, які були послані партією на посади голів та заступників голів правлінь колгоспів. Серед них багато робітників та службовців. Наприклад, у колгоспі ім. В. І. Леніна Дніпропетровської області в 1955 р. став працювати головою правління начальник цеху заводу металовиробів Олійник. Головний інженер Дніпропетровського металокомбінату Філатов став головою колгоспу ім. М. І. Калініна Межівського району. Загалом у другій половині 1955 р. з міст і районних центрів області головами колгоспів пішло працювати 123 чолові-

[1] Архів МСГ УРСР. Зведені річні звіти колгоспів Дніпропетровської області за 1954—1958 рр., табл. № 1.

ка. Чимало працівників з промислових і районних центрів цієї області очолили правління колгоспів в інших областях. Наприклад, А. І. Норовкова стала працювати головою колгоспу ім. Ів. Франка у Волинській області. За досягнення в розвитку колгоспу Президія Верховної Ради СРСР присвоїла їй почесне звання Героя Соціалістичної Праці.

В ряди колгоспного селянства влилася численна армія спеціалістів сільського господарства. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР з метою поліпшення агрономічного і зоотехнічного обслуговування колгоспів ухвалили постанову від 20 серпня 1955 р. про переведення спеціалістів сільського господарства із штатів МТС безпосередньо до колгоспів. Обслуговуючи колгоспи через машинно-тракторні станції, спеціалісти сільського господарства одержували заробітну плату від держави і по своєму соціальному стану відносилися до службовців. Після вказаного рішення ЦК КПРС і Ради Міністрів спеціалісти сільського господарства перейшли на постійну роботу до колгоспів. На Україні в кінці 1955 р. до колгоспів було прийнято 24 тис. спеціалістів [1]. Від цього змінилася тільки їхня соціальна належність, але не змінилися характер праці та матеріальні умови життя.

Агроном колгоспу ім. С. М. Кірова Дубнівського району Ровенської області В. Кучеренко в жовтні 1955 р. писала до районної газети «Дубнівська правда»: «З великим задоволенням читала я постанову Центрального Комітету КПРС і Ради Міністрів СРСР про поліпшення агрономічного і зоотехнічного обслуговування колгоспів, про підвищення ролі спеціалістів та їхню відповідальність за дальше піднесення всіх галузей сільського господарства... Я зразу подала заяву про прийом у члени артілі ім. С. М. Кірова, в якій я ось уже понад рік працюю агрономом від Дубнівської МТС. Днями на загальних зборах моє прохання задоволено.

Я назавжди залишаюсь у колгоспі і буду ще наполегливіше займатися своєю кровною справою — справою всемірного впровадження в артільне господарство агробіологічної науки і досвіду передовиків, піднесення культури землеробства».

Після реорганізації МТС до колгоспів республіки перейшли на постійну роботу сотні тисяч кваліфікованих механізаторів. Тільки в одній Вінницькій області після реорганізації МТС було прийнято до колгоспів 14 тис. механізаторів. Сільські механізатори за своїм соціальним станом з 1953 р. належали до робітничого класу. У відповідності до рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС і постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 21 вересня 1953 р. з метою поліпшення використання машинно-тракторного парку в штати МТС були зараховані трактористи, бригадири тракторних бригад, помічники бригадирів, машиністи екскаваторів, помічники машиністів екскаваторів, обліковці, заправники, [illegible] ральних машин тощо. Механізатори МТС належали до робітничого класу не тільки за характером своєї праці, а й за принципом її оплати. Та об-

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 218, спр. 60, арк. 30.

Двічі Герой Соціалістичної Праці М. А. Брага.

ставина, що механізатори МТС працювали безпосередньо на колгоспних ланах, зумовлювала специфіку їхнього матеріального становища. Вони користувалися присадибними земельними ділянками і мали у власності продуктивну худобу в кількості, що передбачалася Статутом сільськогосподарської артілі, а також одержували від обслуговуваних ними колгоспів гарантований мінімум зерна на трудодні та гроші.

Реорганізація МТС зумовила повернення механізаторів до колгоспів.

Колгоспне селянство республіки з великим задоволенням зустріло перехід на постійну роботу до села механізаторів, які з кожним роком все більше стають вирішальною силою сільськогосподарського виробництва. Та і як можна було не радіти поверненню на постійну роботу до колгоспу такого, наприклад, відомого всій країні механізатора, яким була Парасковія Микитівна Ангеліна. Проста селянка в умовах колгоспного ладу досконало оволоділа складною сільськогосподарською технікою, стала ініціатором багатьох починань за її високоефективне використання, підвищення продуктивності праці, зменшення затрат на виробництво сільськогосподарської продукції. За 25 років роботи тракторна бригада Старобешівської МТС Донецької області, яку очолювала П. М. Ангеліна, виробила 55 річних норм і виростила у трудовій співдружності з колгоспниками 4 млн. пудів хліба. Бригада виховала велику кількість кваліфікованих механізаторів. Ряди колгоспників Херсонської області поповнилися такими механізаторами-новаторами, як Герої Соціалістичної праці М. А. Брага і О. І. Романюк, Дніпропетровської — Г. І. Сулима, Київської — І. І. Коваль, Кіровоградської — О. В. Гіталов, В. П. Мельниченко та багато інших. Перехід механізаторів на постійну роботу в колгоспи сприяв піднесенню культури і продуктивності праці, раціональному і повнішому використанню техніки, підвищенню рівня механізації сільськогосподарського виробництва.

Поряд з кількісними змінами в складі колгоспного селянства республіки відбулися значні якісні зміни. Вони зумовлювались усім ходом життя і творчості радянського народу, успішним звершенням соціалістичних перетворень як у місті, так і на селі.

Сталися зміни у співвідношенні чоловічої і жіночої праці в колгоспному виробництві. Загибель мільйонів населення республіки, особливо

його чоловічої частини, на фронтах Великої Вітчизняної війни, в катівнях фашистського гестапо, насильне вивезення на каторжні роботи до Німеччини найбільш працездатної частини населення переклало значною мірою працю в народному господарстві на плечі жінок, підлітків та літніх людей. Так було не тільки в роки війни, а і в післявоєнний відбудовний період, зокрема в колгоспному виробництві.

Двічі Герой Соціалістичної Праці О. В. Гіталов.

У 1953 р. в громадському господарстві колгоспів республіки питома вага жіночої праці (по кількості працюючих) становила близько 65% [1]. Жінки виконували величезний обсяг ручної праці по вирощуванню цукрових буряків, картоплі, овочів, льону та інших культур. Вони становили також основну робочу силу на тваринницьких фермах. Значне місце займали жінки і серед колгоспних механізаторів. На початку 1952 р. в республіці близько 2 тис. жінок працювало трактористами і комбайнерами. Чимало колгоспниць перебувало на керівній роботі: головами сільських Рад, головами правлінь колгоспів, бригадирами рільничих бригад, завідуючими фермами і т. д. Так. у 1953 р. в селах Дрогобицької області на керівній роботі перебувало понад 4200 жінок. В Київській області у 1954 р. 135 жінок працювало головами правлінь колгоспів і бригадирами рільничих бригад, 124 — завідуючими тваринницькими фермами, понад 20 тис. колгоспниць очолювали ланки.

Наприкінці 1958 р. внаслідок поповнення села новими кадрами дещо змінилося співвідношення між працею жінок і чоловіків у колгоспах. Питома вага жіночої праці в колгоспах України знизилася до 60%. Значно зменшилася зайнятість у колгоспному виробництві підлітків віком від 12 до 16 років [2].

Про корінні зміни в якісному складі колгоспного селянства республіки свідчить зростання кваліфікованої праці в колгоспах. Серед населення, що займалося переважно фізичною працею в сільськогосподарському виробництві, близько 30% мали кваліфікацію. Серед трудівників села найбільш масовими стали професії трактористів, комбайнерів, мо-

[1] Архів МСГ УРСР. Зведений річний звіт колгоспів Української РСР за 1958 рік, табл. III.

[2] Там же.

тористів, бригадирів тракторних, комплексних, рільничих, тваринницьких та інших бригад, ланкових, причіплювачів, заправників, травинників, птахівників, садоводів, виноградарів, овочівників, будівельників, рахівничих працівників тощо. На початку 1959 р. в сільськогосподарському виробництві України було більше, наприклад, ніж у 1939 р. (по співставленій території) трактористів — у 1,8 раза, комбайнерів — у 2,4 раза, мотористів — у 2,7 раза.

У сільськогосподарському виробництві серед працівників масових професій підвищився освітній рівень. На кінець 1958 р. в складі працівників рільничих і тваринницьких бригад людей з вищою, середньою і незакінченою середньою освітою було в 20 разів більше, ніж у 1939 р., серед завідуючих тваринницькими фермами — у 16 разів, бригадирів тракторних бригад — у 9,5, ланкових — у 9,4, садоводів — у 7 разів більше.

Збільшення кількості працездатного населення в колгоспах республіки, підвищення його професійного рівня сприяли піднесенню культури праці, підвищенню її продуктивності, кращому використанню землі і техніки, збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції, зміцненню громадського господарства колгоспів. На цій основі неухильно поліпшувалося матеріальне забезпечення колгоспників і їх культурно-побутове обслуговування.

Основою матеріального забезпечення колгоспного селянства є винагорода за його працю в громадському господарстві. Рівень оплати праці колгоспників перебуває в прямій залежності від економічного стану кожної сільськогосподарської артілі. Значне зростання валових зборів зерна, цукрових буряків, картоплі, овочевих та інших сільськогосподарських культур, розширення громадського тваринництва і підвищення його продуктивності, збільшення продажу державі сільськогосподарської продукції зумовили на кінець 1958 р. підвищення натуральних і грошових доходів в колгоспах і на цій основі поліпшення оплати праці колгоспників.

В період завершення будівництва соціалізму основною мірою праці колгоспників і мірою розподілу матеріальних благ між ними був, як і раніше, трудодень. Але з розвитком і зміцненням колгоспів він ставав все більше вагомий як по своїй продуктивності, так і по оплаті. У 1958 р. з розрахунку на один людино-день в колгоспах України вироблялося продукції майже вдвічі більше, ніж у 1954 р. На основі зростання продуктивності праці систематично підвищувалась і вартість трудодня.

Про загальний рівень оплати праці в колгоспах республіки можна судити з порівняння її по роках. Кількість хліба, іншої сільськогосподарської продукції і грошей, що одержували колгоспники на трудодні в 50-х роках, була строкатою по областях і районах. Але основною рисою в оплаті праці було піднесення її рівня. У 1958 р. на кожний трудодень колгоспники одержали в середньому таку ж кількість хліба, як і в 1950 р., але, крім того, вони одержали значно більше іншої сільськогосподарської продукції і, що найголовніше, у 3,8 раза більше грошей.

Нова Ксаверівка

В результаті зміцнення економіки колгоспів республіки протягом 1951—1958 рр. значно зросла загальна вартість (натура і гроші) трудодня. У 1958 р. по колгоспах окремих областей вона становила 11—12 крб.

У сільськогосподарських артілях багатьох областей загальна вартість трудодня була значно вищою від середньої по республіці. Зокрема у колгоспах Вінницької, Дніпропетровської, Кіровоградської та Черкаської областей середня вартість трудодня у 1958 р. дорівнювала 10—12 крб.

До того ж поліпшення матеріального забезпечення колгоспників республіки за рахунок громадського господарства відбувалося не тільки в результаті підвищення оцінки трудоднів, а й збільшення виробництва їх кожним колгоспником. В 1950 р. в середньому кожний колгоспник республіки виробив 230 трудоднів, а в 1958 р.—322. На збільшення доходів колгоспного селянства України за рахунок громадського господарства великий вплив мало також широке впровадження додаткової оплати. Так, у колгоспному тваринництві Херсонської області в 1950 р. додаткову оплату праці одержувало 5418 чоловік, а в 1955 р.—18 810 чоловік.

У зв'язку з підвищенням грошової оплати трудодня, розширенням додаткової оплати і збільшенням кількості трудоднів, вироблених кожним колгоспником, зростали суми, що їх одержували колгоспники за свою працю в громадському господарстві. Так, грошові доходи колгоспників України від громадського господарства в 1955 р. зросли проти 1953 р. на 3 млрд. крб., тоді як за попередні два роки збільшення цих доходів становило всього 927 млн. крб. [1]

Так, сім'я колгоспника Н. К. Павлюка з Новотроїцького району Херсонської області одержала з колгоспу на вироблені трудодні в 1955 р. 13,5 тис. крб., понад 8 *т* хліба та багато іншої сільськогосподарської продукції. За сім місяців 1956 р. ця ж сім'я тільки в рахунок авансу одержала 7 тис. крб., 245 пудів хліба, багато овочів, картоплі, баштанних та кормових культур. Родина К. М. Магазей з колгоспу ім. Я. М. Свердлова Гребінківського району Полтавської області заробила у 1956 р. на трудодні 10 тис. крб., 280 пудів хліба та велику кількість інших продуктів. Члени артілі ім. В. І. Леніна Тростянецького району Вінницької області в 1957 р. тільки авансом одержали на трудодень по 2 *кг* хліба і 10 крб. Г. Озимая, ланкова колгоспу ім. В. І. Чапаєва Козелецького району Чернігівської області, в 1957 р. на вироблені трудодні одержала понад 5 тис. крб., багато хліба, картоплі та інших продуктів.

Важливим фактором у піднесенні життєвого рівня трудящих нашої країни є суспільні фонди споживання. Тільки багатодітним та одиноким колгоспницям артілі «Зоря комунізму» Заболотівського району Станіславської області в 1957 р. було видано з суспільного фонду споживання 47 640 крб. допомоги. Інвалідам війни та праці виплачено 215 786 крб. На колгоспників, як і всіх трудящих, держава витрачає з суспільних фондів споживання великі кошти на навчання їхніх дітей в школах, технікумах, вузах, медичне обслуговування, користування клубами, бібліоте-

[1] XIX з'їзд Комуністичної партії України. К., 1956, стор. 62.

ками тощо. Зростання національного доходу Української РСР дало їй можливість значно збільшити витрати і пільги для трудящих республіки з суспільних фондів споживання. У 1958 р. вони становили 4,3 млрд. крб. [1] (в нових грошах).

Зміцнення економіки колгоспів дало можливість розширяти громадські фонди споживання, тобто витрати на задоволення соціально-культурних потреб трудівників села. Кошти з цих фондів йшли на будівництво й утримання дитячих дошкільних закладів, шкіл, клубів, бібліотек, лікарень, амбулаторій та медпунктів, на придбання путівок для колгоспників у будинки відпочинку і санаторії тощо.

Особливо великі кошти йшли на будівництво й утримання дитячих дошкільних закладів. Так, у Ровенській області в 1951 р. в 372 колгоспах діяло 417 дитячих ясел і садків, які охоплювали 11 178 дітей. В колгоспах Тернопільської області в 1953 р. було 744 дитячих ясел і майданчиків, розрахованих на 13 тис. дітей. У 1958 р. в цілому в колгоспах України діяло 22,4 тис. дитячих дошкільних закладів. Мільйони дітей трудівників села оздоровлялися в піонерських таборах.

Значно збільшилися витрати колгоспів на охорону здоров'я колгоспників. У 1958 р. на утриманні колгоспів республіки перебувало близько 4 тис. лікарень, родильних будинків, амбулаторій та медпунктів. Наприклад, колгосп «Зоря комунізму» Заболотівського району Станіславської області утримував на свої кошти лікарню на 25 ліжок, родильний будинок і два фельдшерсько-акушерські пункти.

Багато коштів виділяли колгоспи і профспілка працівників сільського господарства для придбання путівок в санаторії і будинки відпочинку. Наприклад, обком спілки працівників сільського господарства Вінницької області в 1957 р. для цієї мети витратив понад 952 тис. крб., а загальні збори колгоспу с. Іванівки, на Вінниччині, виділили для придбання путівок 15,5 тис. крб. У колгоспі ім. А. О. Жданова Крижопільського району Вінницької області у 1957 р. почав діяти власний будинок відпочинку. Працівники сільського господарства Дніпропетровської області у 1958 р. відпочивали у 75 санаторіях та 52 будинках відпочинку.

Передові колгоспи за свій рахунок почали вести перебудову сіл. На початку 1958 р. парторганізація колгоспу «Радянська Україна» Черкаського району виступила ініціатором розгортання планового культурно-побутового будівництва в селах. У квітні 1958 р. Черкаський РК КП України, виходячи з економічних можливостей колгоспів, затвердив трирічний план (1958—1960 рр.) культурно-побутового будівництва в колгоспах району. Такі плани були прийняті і в інших районах області. Виконуючи цей план, трудівники сіл Черкащини замість 856 запланованих класних кімнат збудували 948. Це дало можливість у 7 районах повністю перейти на однозмінне навчання. Було введено в дію 2 кінотеатри, відкрито 35 сільських клубів, 28 бібліотек, радіофіковано 26 сіл, а в цілому по області встановлено 32 тис. радіоточок. Колгоспи за цей час

[1] Народне господарство Української РСР в 1964 році. Статистичний щорічник ЦСУ УРСР. К., 1965, стор. 484.

Лікарня колгоспу «Україна» Хмельницької області.

придбали 57 кіноустановок, збудували 70 нових польових станів для механізаторів, відкрили 153 червоних кутки на тваринницьких фермах.

Ініціатива черкащан була підхоплена багатьма колгоспами України. В середині 1958 р. колгоспники артілі «Україна» Городоцького району Хмельницької області звернулися до всіх колгоспників, правлінь колгоспів та сільрад України з закликом розгорнути соціалістичне змагання за впорядкування сіл. Учасники змагання ставили своєю метою добитися того, щоб у найближчі роки всі сім'ї колгоспників і сільської інтелігенції мали добрі житла, щоб у кожному селі були створені умови для задоволення культурних та побутових потреб трудящих.

За рахунок держави й колгоспів на селі розширилося побутове будівництво. В сільській місцевості Дніпропетровської області наприкінці 1958 р. налічувалося 82 їдальні, 67 чайних, 241 буфет. Сільські їдальні практикували обслуговування колгоспників безпосередньо в полі.

Колгоспи за рахунок громадського господарства розширяли пенсійне забезпечення літніх і непрацездатних колгоспників. Так, у колгоспі «Україна» Апостолівського району Дніпропетровської області в 1958 р. на пенсії перебувало 100 колгоспників. Пенсія літнім і непрацездатним колгоспникам нараховувалася в залежності від стажу і характеру роботи в колгоспі. У 1958 р. колгоспи республіки витратили на допомогу літнім і непрацездатним колгоспникам сотні мільйонів карбованців.

Комуністична партія і Радянська держава, допомагаючи колгоспам зміцнювати економіку і на цій основі підвищувати оплату праці колгоспників, одночасно приділяли увагу їх присадибному господарству. Для зростання доходу колгоспників від присадибного господарства важливе значення зокрема мало зниження сільськогосподарського податку згідно з законом, прийнятим п'ятою сесією Верховної Ради СРСР у серпні 1953 р. Відтоді були введені тверді, диференційовані по зонах ставки сільськогосподарського податку з кожної сотої гектара присадибної ділянки колгоспників, незалежно від суми доходів, що їх одержували колгоспники від підсобного особистого господарства. За цим же законом з колгоспних дворів була повністю списана заборгованість по сільськогосподарському податку за минулі роки.

Колгоспники, наприклад, Херсонської області від зниження сільськогосподарського податку тільки за три перші роки одержали чистого виграшу 56 490 тис. крб. Крім того, з них було списано заборгованості за минулі роки по сільськогосподарському податку на 1162 тис. крб.

В результаті збільшення виробництва і продажу сільськогосподарської продукції колгоспами держава в 1953 р. зменшила, а в 1958 р. відмінила поставки її колгоспними дворами. Від цього колгоспники України тільки за 1958 р. одержали додаткові вигоди на суму 800 млн. крб.[1]

У 1958 р. посівна площа підсобних господарств колгоспників України становила 2007 тис. *га*. В середньому на присадибне господарство колгоспника припадало 0,36 *га* посівної площі. Характерно, що в міру зростання матеріального забезпечення колгоспників за рахунок громадського господарства вони зменшували посіви на присадибних ділянках зернових і технічних культур. Так, у 1958 р. на землях присадибного фонду під зерновими культурами було зайнято 633 тис. *га*, в той час як у 1950 р.— 813,6 тис. *га*. В основному колгоспники засівали городи картоплею, овочевими та кормовими культурами.

Поліпшився і стан тваринництва в особистому користуванні колгоспників, хоча у цьому питанні були допущені й хиби. У 1958 р. колгоспники деяких артілей України, зокрема таких, як ім. С. М. Будьонного Одеської області, «Дружба народів» Кримської області та інших, маючи міцну базу для громадського тваринництва, вирішили продати своїх корів колгоспам. В економічно сильних колгоспах цей захід був вигідний і для громадського господарства, і для колгоспників. Краща годівля і утримання корів в колгоспах забезпечили збільшення виробни-

[1] Пленум Центрального Комитета Коммунистической партии Украины. 5—6 января 1959 года, стор. 40.

цтва і продажу молока державі, а також поліпшили забезпечення цими продуктами колгоспників.

Цей хороший приклад був підхоплений багатьма колгоспами, які, на жаль, не мали достатніх економічних можливостей для розширення стада громадської худоби, забезпечення її кормовою базою, добротними приміщеннями, належним доглядом. До того ж в окремих колгоспах, зокрема Запорізької області, при закупці корів у колгоспників мали місце факти порушення принципу добровільності. В подібних випадках закупка корів у колгоспників була невиправданою, приводила до скорочення поголів'я худоби у власності колгоспників, фактично погіршувала забезпечення трудівників села продуктами тваринництва.

ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР вже на початку 1958 р. гостро засудили таку практику і зобов'язали місцеві партійні і радянські органи ліквідувати допущені недоліки і посилити контроль за діяльністю колгоспів у цьому питанні.

Незважаючи на недоліки, допущені в розвитку тваринництва в індивідуальному користуванні, а також недостатню кормову базу, кількість худоби у власності колгоспників зросла. На перше січня 1959 р. колгоспники України тримали 5033,1 тис. голів великої рогатої худоби, з них корів — 3449,5 тис. Тільки з 1954 по 1958 р. кількість корів у власності колгоспників республіки зросла на 561 тис. голів. На кінець 1958 р. у дворах колгоспників було також 4207,3 тис. свиней, 1391,8 тис. овець та кіз [1]. Збільшення продуктивної худоби в особистому підсобному господарстві членів колгоспів значною мірою сприяло зростанню їх доходів.

Важливим джерелом доходів трудівників села, як і всіх трудящих, було неодноразове зниження роздрібних цін на продукти харчування і промислові товари. Так, в Херсонській області протягом п'ятої п'ятирічки сільське населення одержало вигоди від цього на суму 220 899 тис. крб.

Підвищення оплати праці в колгоспах, збільшення доходності присадибного господарства, розширення державних суспільних фондів споживання і громадських фондів колгоспів, підвищення державних цін на сільськогосподарську продукцію і зниження цін на промислові товари широкого споживання, відміна державних позик та інші заходи партії і держави забезпечили зростання реальних доходів трудівників села. З 1953 по 1958 р. реальні доходи колгоспників України зросли на 40% [2].

Цей факт зумовив піднесення життєвого рівня трудівників села, поліпшення їх житлових умов, харчування, одягу, культурно-побутового обслуговування тощо. За період 1951—1957 рр. в селах України споруджено 800 тис. нових будинків для колгоспників. Значну допомогу житловому будівництву на селі подавала держава, виділяючи для трудівників села кредити та будівельні матеріали. Для здійснення сільського будівництва було підготовлено велику кількість кадрів будівельників —

---

[1] Тваринництво Української РСР. Статистичний збірник. К., 1960, стор. 13.

[2] Позачерговий XX з'їзд Комуністичної партії України. Матеріали з'їзду. К., 1959, стор. 32.

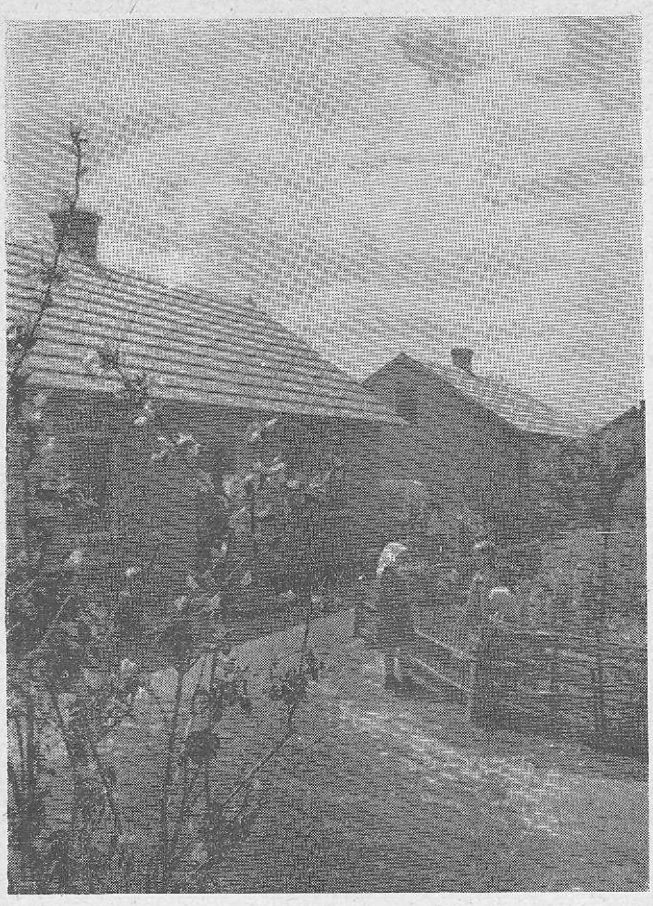

Нові будинки колгоспників на Львівщині.

робітників, спеціалістів. Держава приділяла і приділяє велику увагу розробці планів нової забудови сіл, їх благоустрою. Зі зміцненням громадського господарства колгоспи з кожним роком також все більше допомагали колгоспникам у здійсненні житлового будівництва. Наприклад, колгосп «Шлях до комунізму» Липовецького району Вінницької області в 1957 р. допоміг 90 сім'ям колгоспників спорудити житлові будинки.

Набагато поліпшилося харчування колгоспної сім'ї. У 1958 р. колгоспна сім'я республіки споживала в середньому молока і молочних продуктів більше, ніж у 1940 р., на 42%, м'яса і сала — майже вдвічі, риби і рибопродуктів — у 2,7 раза, яєць — у 2,5 раза, цукру — в 5,4 раза більше [1].

[1] Українська РСР в цифрах в 1961 році. Короткий статистичний довідник. К., 1962, стор. 13.

Збільшення доходів колгоспників дало можливість їм краще задовольняти свої культурно-побутові потреби. Значно збільшилася купівля трудівниками села республіки фабричних меблів, мотоциклів, велосипедів, швейних машин, радіоприймачів, телевізорів, книг, шерстяних та шовкових тканин, шкіряного взуття тощо.

Колгоспний лад докорінно змінив не тільки економічний уклад селянського господарства, поліпшив матеріальне становище трудівників села, а й з кожним роком створює все більше умов для збагачення їх духовного життя. Праця в колективі стала не тільки засобом для життя мільйонів трудівників села нашої країни, а й засобом виховання у них комуністичної свідомості. Знатна доярка Сумщини Герой Соціалістичної Праці П. Комісар писала в статті «Любима праця»: «Коли ти зайнятий любимою справою і бачиш корисні для суспільства плоди своєї праці,— це і є найбільше щастя трудової людини. Немає на світі нічого, що давало б стільки наснаги, задоволення в житті, як праця».

Одним з найважливіших факторів, які характеризують культуру народу, зумовлюють його громадсько-політичну активність, свідоме ставлення до праці, підвищення її продуктивності, є рівень освіти. Для невпинного піднесення культури трудівників села, як і всіх трудящих, Комуністична партія і Радянська держава використовують різноманітні засоби. Серед них одне з перших місць займає обов'язкове навчання дітей в школах.

У 1951—1958 рр. в селах України працювало понад 25 тис. загальноосвітніх шкіл, в яких навчалося пересічно 3,5 млн. дітей. Для піднесення загальноосвітнього рівня колгоспного селянства надзвичайно важливе значення має те, що з кожним роком розширюється мережа середніх шкіл. У 1958/59 р. в селах України таких шкіл працювало на 60% більше, ніж в останньому передвоєнному році. До того ж учнів у сільських загальноосвітніх середніх школах навчалося значно більше, ніж до війни [1].

Випускники сільських шкіл значною мірою поповнюють кадри колгоспного виробництва. Багато молоді, що закінчує сільські школи, йде працювати в інші галузі народного господарства, а також разом з міською молоддю заповнює аудиторії вузів і технікумів.

На початок 1959 р. на кожні 1000 чоловік працездатного сільського населення республіки (71% якого становили колгоспники) нараховувалося 339 чоловік, які мали незакінчену вищу, середню і незакінчену середню освіту. Кількість сільського населення з таким рівнем освіти зросла в республіці проти 1939 р. (в кордонах до 17 вересня) в 3,7 раза. За ці ж роки значно зменшився розрив в освітньому рівні міського і сільського населення республіки. У 1939 р. працездатного сільського населення, що мало незакінчену вищу, середню і незакінчену середню освіту було в 2,7 раза менше, ніж у місті, а в 1959 р.— лише в 1,6 раза менше.

---

[1] Народне господарство Української РСР в 1959 році, стор. 608—609.

Значно зріс освітній рівень сільського населення, яке займалося переважно фізичною працею. Так, якщо в 1939 р. серед такого сільського населення України вищу, середню і незакінчену середню освіту мало 3,7%, то в 1959 р.—26,3%, або у 7 разів більше. Це є переконливим доказом поступового стирання в умовах радянської дійсності відмінностей між містом і селом, фізичною і розумовою працею.

Ось конкретні приклади зростання освітнього рівня сільського населення. В селах Джурів, Новоселиця та Попельники Заболотівського району Станіславської області до Радянської влади 63% селян були неписьменними, більшість їхніх дітей не мала можливості відвідувати школу. В 1957 р. у цих селах працювали одна середня, дві семирічні й одна початкова школи, в яких навчалося 618 дітей. Багато сільської молоді вчилось у вузах і технікумах. 52 вихідці з колгоспних сімей згаданих сіл одержали вищу освіту, 478 — середню. З родин колгоспників вийшло 2 лікарі, 18 вчителів, 6 інженерів, 38 спеціалістів сільського господарства, 5 фельдшерів, 12 трактористів, 3 комбайнери, 2 електротехніки, 30 шоферів, 5 бухгалтерських працівників тощо. Тільки за кілька років у результаті навчання на агрозоотехнічних курсах звання майстрів сільськогосподарського виробництва одержало 150 колгоспників.

Важливу роль у піднесенні культурного рівня сільського населення, у вихованні його в комуністичному дусі відіграють культурно-освітні заклади, зокрема клуби. От, наприклад, клуб с. Устя Снятинського району Станіславської області. В його роботі в 1952 р. брала участь велика кількість колгоспного активу, передовиків сільськогосподарського виробництва, молоді, сільської інтелігенції. Плани роботи клубу складалися клубною радою, до якої входило 7 чоловік. При клубі працювали драматичний і хоровий гуртки та духовий оркестр. Тільки протягом 5 місяців 1952 р. силами гуртків художньої самодіяльності проведено 12 концертів у своєму селі. Гуртківці виступали також і в сусідніх селах. За цей час у клубі прочитано 18 лекцій, зокрема на теми про ворожу діяльність українських буржуазних націоналістів, про застосування агробіологічної науки в сільськогосподарському виробництві, про Статут сільськогосподарської артілі тощо. Актив клубу провадив велику масово-політичну й культурно-освітню роботу серед колгоспників під час польових робіт. Навесні 1952 р. 23 культорганізатори провели для колгоспників, що працювали на полі, 62 бесіди, прочитали книги «Люди колгоспних ланів» П. М. Ангеліної, «На шляхах до комунізму» Ф. І. Дубковецького, «Микита Братусь» О. Т. Гончара, «Щастя» П. А. Павленка, «Тарас Бульба» М. В. Гоголя та ін.

З метою поширення передового досвіду серед трудівників села клуб практикував зустрічі з майстрами високих урожаїв. Перед колгоспниками с. Устя виступала, наприклад, ланкова колгоспу ім. Першого травня М. Мойсик, яка поділилася своїм досвідом вирощування високих урожаїв цукрових буряків.

Наприкінці 1958 р. в селах України працювало понад 25 тис. клубів, в роботі яких брало участь більше одного мільйона сільського населення. Клуби використовували найрізноманітніші форми роботи: вони

Клуб колгоспу ім. Г. І. Котовського на Хмельниччині.

організовували гуртки художньої самодіяльності, спортивні гуртки, читання лекцій на політично-наукові й літературні теми, тематичні вечори, зустрічі з ветеранами праці та учасниками Великої Вітчизняної війни тощо. Все це збагачувало трудівників села новими знаннями з різних галузей науки, літератури й мистецтва, на кращих традиціях народу виховувало в них свідоме ставлення до праці, соціалістичної власності, інтересів колективу, виховувало комуністичні норми поведінки в сім'ї та побуті. Робота клубів відігравала важливу роль у мобілізації трудівників села на виконання поставлених партією завдань по розвитку сільського господарства.

Характерною особливістю культурного зростання радянських людей є величезний їх потяг до книги. Читання книг все більше стає притаманною рисою колгоспників. Завдяки широкому розповсюдженню книги духовні надбання людства стали доступними для мільйонів трудівників села. Наприкінці 1958 р. в селах України діяло близько 26 тис. масових бібліотек, в яких налічувалося 90 млн. примірників книг, або майже у 5 разів більше, ніж у 1950 р. Кожною сільською бібліотекою користувалося в середньому 430 чоловік. Один відвідувач бібліотеки прочитував в середньому 17 книг за рік.

Комуністична партія і Радянська держава для комуністичного виховання трудящих широко використовують кіно як найбільш масовий вид мистецтва. Вже на початку 1951 р. в селах республіки працювало 5419

кіноустановок, за допомогою яких демонструвалися художні фільми, а також фільми на сільськогосподарську тематику, що пропагували передовий досвід сільськогосподарського виробництва, впровадження в усі його процеси досягнень агробіологічної науки, методи праці і досягнення найбільш видатних майстрів сільського господарства.

Особливу увагу КП України приділяла кінофікації сіл західних областей республіки. У червні 1952 р. ЦК КП(б) України прийняв постанову про поліпшення кінообслуговування населення Ізмаїльської та Закарпатської областей. Основне завдання полягало в тому, щоб партійні організації посилили використання кіно як важливого засобу поліпшення виховання трудящих, збагачення їх надбаннями духовної культури, передовим досвідом виробництва. ЦК КП(б) України звертав увагу місцевих органів цих областей на необхідність поліпшити роботу з кадрами кінофікаторів, підвищити їх кваліфікацію, ліквідувати плинність серед працівників кіно тощо.

В період завершення будівництва соціалізму на Україні під керівництвом партійних організацій справа кінофікації сільської місцевості значно поліпшилася. У 1958 р. вже 9644 кіноустановки (три четвертих кіноустановок республіки) обслуговувало сільське населення. При цьому значно збільшилася кількість стаціонарних кіноустановок. У 1958 р. в сільській місцевості кіно відвідувало в 3,7 раза людей більше, ніж у 1950 р.

Поліпшилася радіофікація села. З 1950 по 1958 р. кількість радіоточок зросла більше ніж у 10 разів, радіоприймачів — у 6 разів. На селі появилися телевізори. Поступово розширюється в селах мережа краєзнавчих музеїв. За їх допомогою працівники сільського господарства знайомляться з минулим своїх сіл, героїчною боротьбою старших поколінь за владу Рад, організацією і становленням колгоспного ладу, з успіхами соціалістичних перетворень в економіці, культурі, житті сучасного села. В багатьох колгоспах при клубах відкриті картинні галереї, які, використовуючи репродукції, допомагають широким колам селянства знайомитися з творчістю художників нашої країни. Картинні галереї вміщують також картини багатьох художників-аматорів.

У багатьох селах республіки споруджено пам'ятники героям, що загинули в боротьбі за Радянську владу в роки Жовтневої соціалістичної революції, громадянської та Вітчизняної воєн. Так, у 1956 р. в с. Бодухівка Чорнобаївського району, на Черкащині, за наказом виборців і за допомогою Спілки радянських письменників України встановлено погруддя письменника Юрія Кримова, який у 1941 р. загинув тут смертю хоробрих у боях з німецькими фашистами.

Згідно з рішенням Ради Міністрів СРСР від 25 лютого 1955 р. в селах України, як і в селах інших союзних республік, почали встановлювати бронзові бюсти передовиків сільського господарства — Героїв Соціалістичної Праці, нагороджених другою золотою медаллю «Серп і молот». Так, у червні 1957 р. в селі Лосятин Гребінківського району, на Київщині, було встановлено бронзовий бюст двічі Героя Соціалістичної Праці ланкової колгоспу «Радянська Україна» С. Д. Виштак. У наступні

роки бронзові бюсти встановлено на батьківщині двічі Героїв Соціалістичної Праці Ф. І. Дубковецького, М. О. Посмітного, М. А. Марцун, М. Х. Савченко, Є. О. Долинюк, О. К. Диптан, П. К. Романенка, М. Д. Князевої, М. О. Бринцевої, М. А. Браги, Г. І. Байди, Т. П. Марцин, Г. Є. Буркацької, О. В. Гіталова та ін.

Зростання політичної свідомості і трудової творчості, загальноосвітнього й культурного рівня колгоспного селянства робить його активним будівником нового, комуністичного суспільства.

Колгоспне селянство в братерській співдружності з робітничим класом та інтелігенцією під керівництвом Комуністичної партії брало і бере активну участь у вирішенні всіх питань внутрішнього і міжнародного життя нашої країни, у визначенні її завдань і їх здійсненні, у керівництві державою. Трудівники села нарівні з робітниками та інтелігенцією беруть активну участь у роботі з'їздів партії.

Так, у роботі історичного XX з'їзду КПРС, який відбувся в лютому 1956 р., брали участь такі відомі діячі колгоспного руху на Україні, як П. М. Ангеліна, Г. Є. Буркацька, С. Д. Виштак, Ф. І. Дубковецький, М. О. Посмітний та ін. Виступаючи на з'їзді, Федір Іванович Дубковецький розповів про гаряче схвалення трудящими області, в тому числі працівниками сільського господарства, директив з'їзду про розвиток країни на 1956—1960 рр. і зокрема Черкаської області. Для трудящих міста і села Черкащини важливе значення мало будівництво в обласному центрі заводу штучного волокна, а також спорудження Кременчуцької і Канівської гідроелектростанцій на головній водній магістралі республіки — Дніпрі. На конкретних фактах і цифрах Ф. І. Дубковецький показав політичне й трудове піднесення колгоспників очолюваної ним артілі «Здобуток Жовтня». Трудівники села підтримували політику партії славними ділами: збільшенням валових зборів зерна, підвищенням продуктивності громадської худоби, зміцненням економіки колгоспу.

Піклуючись про швидкий розвиток сільського господарства в країні, Дубковецький по-державному підняв на з'їзді ряд питань колгоспного виробництва. Він загострив увагу делегатів зокрема на необхідності удосконалити оплату праці буряководів як одній з основних умов підвищення заінтересованості колгоспів і колгоспників у збільшенні виробництва цієї продукції. Поставив також питання про необхідність піднести рівень механізації збирання цукрових буряків; поділився з делегатами з'їзду своїми думками відносно оплати праці керівників та спеціалістів колгоспів; про пенсійне забезпечення літніх колгоспників та інвалідів праці; про відпустки для колгоспників; порушив питання щодо перегляду Статуту сільськогосподарської артілі тощо.

Багато з того, що пропонував на з'їзді Ф. І. Дубковецький, знайшло відображення в рішеннях партії та уряду по дальшому розвитку колгоспного ладу.

З кожним роком зростає участь трудівників села республіки в роботі з'їздів Комуністичної партії України, невід'ємної складової частини КПРС. Так, на XVII з'їзді КП(б) України (вересень 1952 р.) делегатів з правом ухвального голосу, які безпосередньо працювали в кол-

госпах, радгоспах та МТС, було 60 чоловік [1]. У роботі XVIII з'їзду КП України (березень 1954 р.) з ухвальним голосом брало вже участь 96 комуністів, зайнятих у колгоспах, МТС та радгоспах [2].

У виступах на XIX з'їзді КП України (січень 1956 р.) голови колгоспів ім. С. М. Будьонного Березівського району Одеської області М. О. Посмітний та ім. М. О. Щорса Фастівського району Київської області К. М. Дериш розповіли про досягнення своїх колгоспів і поділилися думками з приводу важливих питань колгоспного будівництва, життя трудівників села. Вони звернули увагу на впровадження нових методів планування в колгоспах, виховання трудівників села в дусі комуністичного ставлення до праці, більш широке залучення колгоспників до керування справами сільськогосподарської артілі, підготовку колгоспних кадрів, спеціалістів сільського господарства, піднесення рівня їх економічних знань, поліпшення організації і оплати праці в колгоспах та ін.

Партія широко залучає колгоспників, спеціалістів та керівників колгоспів до роботи Пленумів ЦК партії, на яких вирішується питання розвитку сільського господарства. Тисячі передовиків села беруть безпосередню участь у роботі республіканських, обласних та районних нарад хліборобів, буряководів, механізаторів тощо.

Десятки тисяч передовиків сільськогосподарського виробництва республіки беруть активну участь у роботі обласних, районних та сільських Рад депутатів трудящих. Так, у 1954 р. в роботі тільки сільських Рад республіки крім 180 тис. депутатів взяло участь 270 тис. сільського активу [3]. Важливе значення для залучення широких мас селянства до роботи сільських Рад мала діяльність при них постійних комісій. Депутати в цих комісіях з допомогою сільського активу провадили вивчення і підготовку всіх питань політичного, господарського, культурного характеру, що вирішувались на засіданнях виконавчих комітетів та сесіях сільських Рад. Комісії брали і беруть участь у здійсненні контролю за господарською діяльністю колгоспів, розвитком народної освіти, охорони здоров'я, житлового будівництва, торгівлі та благоустрою сіл.

Своїх найкращих представників колгоспне селянство республіки обирає депутатами до Верховної Ради СРСР. Трудівники села широко представлені у найвищому органі влади республіки — Верховній Раді Української РСР. Так, у березні 1955 р. до її складу було обрано 21 голову колгоспу, 22 керівних працівників та механізаторів МТС, 20 агрономів і зоотехніків, 41 бригадира, завідуючих фермами, ланкових, колгоспників [4].

Так, за самовіддану і невтомну роботу, за чуйність до людей, до їх інтересів односельчани у 1955 р. в третій раз обрали депутатом Верховної Ради УРСР І. М. Грека. Після закінчення Великої Вітчизняної війни

---

[1] XVII з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, стор. 88.
[2] XVIII з'їзд Комуністичної партії України. Матеріали з'їзду. К., 1954, стор. 79.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 192, спр. 9, арк. 1—2.
[4] Заседание Верховного Совета Украинской ССР четвертого созыва (первая сессия). Стенографический отчет. К., 1955, стор. 69.

Герой Радянського Союзу І. М. Грек повернувся до свого рідного села Сербо-Слобідка. Очоливши тракторну бригаду Ємільчинської МТС Житомирської області, він став працювати в своєму селі, в колгоспі ім. В. І. Леніна. Разом з односельчанами механізатори бригади Грека самовіддано працювали, рік у рік відроджуючи господарство після німецько-фашистської окупації. Уже в 1954 р. грошові доходи цього колгоспу перевершили 2 млн. крб., тоді як у 1946 р. вони становили тільки 165 тис. крб. Неподільний фонд за цей час зріс майже в 12 разів. Збільшилися врожаї, розширилося стадо худоби. Колгоспники одержували вже не копійки на трудодень, як в перші післявоєнні роки, а майже по 8 крб. грошима і необхідну кількість хліба та іншої сільськогосподарської продукції. Село було електрифіковано і радіофіковано. В успіхах колгоспу, в поліпшенні життя його трудівників була велика частка праці і І. М. Грека.

У роботі верховного органу республіки з 1955 по 1959 р. брала участь проста селянська дівчина, доярка з артілі ім. Т. Г. Шевченка, на Вінниччині, Оксана Андріївна Попова. Завдяки самовідданій праці, постійному збагаченню знаннями, використанню передового досвіду товаришів вона стала майстром високих надоїв молока. Від кожної корови одержувала молока по 5 тис. *кг*. Бути в усьому і завжди попереду — таке правило її життя. Своїм досвідом знатна доярка щедро ділилася з багатьма трудівницями сільського господарства. Самовіддану працю на фермі Попова поєднувала з громадською роботою, успішно працювала депутатом сільської та районної Рад депутатів трудящих.

Того ж 1955 року працівники Явкинської МТС, колгоспники с. Явкине, робітники радгоспу «Червона Баштанка» Баштанського району, на Миколаївщині, обрали депутатом до Верховної Ради УРСР комбайнера Героя Соціалістичної Праці Артема Григоровича Поточилова. Він користувався великою пошаною серед трудівників сільського господарства республіки як досвідчений механізатор. Відомий новатор щорічно збирав урожай на великих площах, значно перевиконуючи планові завдання. Першим в області Поточилов виступив ініціатором соціалістичного змагання комбайнерів за оволодіння кількома професіями — тракториста, токаря, слюсаря. Сам він, працюючи комбайнером, водночас керував роботою тракторної бригади МТС. Механізатори очолюваної ним бригади у 1954 р. на кожний трактор виробили по 1170 *га* умовної оранки, що значно перевищувало план. Набутий досвід роботи Поточилов з радістю передавав механізаторам своєї МТС та комбайнерам інших областей. Його досвід широко пропагувався на Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

Поточилов велику роботу провадив серед населення як депутат Миколаївської обласної Ради депутатів трудящих. Сумлінно виконували обов'язки депутатів Верховної Ради УРСР такі видатні майстри сільськогосподарського виробництва республіки, як М. О. Озерний, Г. М. Ладані, Я. С. Тулуман, О. С. Хобта, М. С. Худолій та багато інших.

Колгоспне селянство республіки разом з усіма трудящими активно підтримує зовнішню політику Радянської держави, спрямовану на спів-

робітництво і мир між народами всього світу. Трудівники села республіки восени 1951 р. широко розгорнули кампанію за збір підписів під Зверненням Всесвітньої Ради Миру про підписання Пакту миру між п'ятьма Великими державами. Так, виступаючи на зборах колгоспу с. Жовтень Жовтневого району Станіславської області, бригадир Л. Нарожняк сказала: «Радянський народ бажає миру. З кожним роком все більше зростають наші міста і села, поліпшується добробут трудящих. Нас не страшать погрози паліїв війни. Підписуючи Звернення Всесвітньої Ради Миру, ми зобов'язуємося працювати ще краще, зміцнювати наше колгоспне виробництво, добитися того, щоб колгосп був багатим, а колгоспники — заможними».

Тільки в цьому районі збором підписів під Пактом миру займалося 36 комісій, обраних трудящими (в них брало участь 280 чоловік), 312 агітаторів, 28 чоловік радянсько-партійного активу, а також депутати сільських Рад та колгоспний актив. Під Зверненням Всесвітньої Ради Миру в районі підписалось 15 384 чоловіка.

Трудівники села разом з усім радянським народом на мітингах і зборах активно підтримували політику Радянського Союзу в питаннях захисту прав корейського народу в його боротьбі проти посягань США в 1953 р., боротьбу єгипетського народу проти агресії Англії, Франції та Ізраїля в 1956 р., всі заходи Радянської держави по забезпеченню миру в Європі і в усьому світі.

Своєю героїчною працею колгоспне селянство України в братерській співдружності з робітничим класом і всіма трудящими країни під керівництвом Комуністичної партії в період завершення будівництва соціалізму внесло вагомий вклад у розвиток матеріально-технічної бази радянського суспільства. У 1958 р. колгоспи Української РСР дали державі $^1/_7$ частину товарного хліба, понад 60% цукрових буряків, $^1/_5$ частину картоплі, більше як $^1/_3$ овочів, $^1/_7$— худоби та птиці, більше як $^1/_5$— молока, $^1/_{10}$ частину яєць та багато іншої сільськогосподарської продукції [1].

Високо оцінюючи досягнення Радянської України у розвитку сільського господарства, Президія Верховної Ради СРСР у 1958 р. нагородила Українську РСР другим орденом Леніна. Орденом Леніна були нагороджені 15 областей республіки. 23 найбільш видатні діячі колгоспного руху були удостоєні звання двічі Героя Соціалістичної Праці, 233 майстри землеробства і тваринництва, партійні й радянські працівники удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Понад 44 тис. трудівників сільського господарства України нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Зміни в складі колгоспного селянства республіки, піднесення матеріального й культурного рівня, політичної й трудової активності є переконливим доказом його невпинного розвитку. Завдяки правильній політиці Комуністичної партії і Радянської держави трудівники села разом з робітничим класом і всіма трудящими стали активними будівниками нового суспільства.

---

[1] Сельское хозяйство СССР, стор. 94—96, 101—110. Порівняння обчислені автором.

РОЗДІЛ XI

КОЛГОСПНЕ СЕЛЯНСТВО УКРАЇНИ В РОКИ РОЗГОРНУТОГО БУДІВНИЦТВА КОМУНІЗМУ

ДАЛЬШЕ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКЕ ЗМІЦНЕННЯ КОЛГОСПІВ РЕСПУБЛІКИ

Після успішного завершення побудови соціалізму радянський народ під керівництвом Комуністичної партії приступив до будівництва комуністичного суспільства.

Разом з усіма трудящими нашої країни до виконання завдань по створенню матеріально-технічної бази комунізму приступило і колгоспне селянство. Воно добре розуміло важливість своєї повсякденної творчої праці. «Створення, поряд з могутньою промисловістю, процвітаючого, всебічно розвинутого і високопродуктивного сільського господарства — обов'язкова умова побудови комунізму. Партія організує могутнє піднесення продуктивних сил сільського господарства, яке дасть можливість розв'язати два основні, тісно зв'язані між собою завдання: а) досягти достатку високоякісних продуктів харчування для населення і сировини для промисловості; б) забезпечити поступовий перехід радянського села до комуністичних суспільних відносин і ліквідувати в основному відмінності між містом і селом» [1].

На XXI з'їзді КПРС (1959 р.), на якому було затверджено контрольні цифри нового семирічного плану, перед партійними організаціями і всіма працівниками сільського господарства ставилося завдання організувати свою роботу так, щоб досягти економічного піднесення всіх колгоспів та радгоспів.

Колгоспи Української РСР на початку семирічки були багатогалузевими і в переважній кількості міцними господарствами. Внаслідок проведеного в попередні роки укрупнення у 1959 р. в республіці нараховувалось 10 506 сільськогосподарських артілей [2].

Держава піклувалася про забезпечення колгоспів республіки, як і колгоспів усієї країни, сучасними машинами, кадрами спеціалістів сільського господарства, про розширення міжколгоспних виробничих зв'язків

[1] Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 66.
[2] Архів МСГ УРСР. Зведений звіт колгоспів УРСР.

по лінії спільної організації промислових, будівельних та інших господарських підприємств, зрошувальних і осушувальних систем. Партія допомагала поставити на належний рівень економічну службу в кожній артілі, вчила, що головна мета колгоспного виробництва полягає не тільки в зростанні загального обсягу їх продукції, а і в збільшенні чистого прибутку, без чого неможливе ні розширене відтворення, ні задоволення постійно зростаючих потреб народу, вимагала від керівників колгоспів ощадливо ставитися до громадських багатств, всюди налагодити суворий режим економії.

Однак поставити в основу господарювання економічні розрахунки зуміли далеко не всі колгоспи України. Детальний аналіз господарської діяльності провадили передові артілі, госпрозрахунок внутрі господарств тільки запроваджувався. Не всюди враховувалися економічні закони розвитку соціалістичного господарства, зокрема, закони планомірного і пропорціонального розвитку, розширеного соціалістичного відтворення, порушувалися принципи поєднання суспільних і особистих інтересів, матеріальної заінтересованості колгоспів і колгоспників у результатах праці та ін.

Планування і довільне географічне розміщення сільськогосподарських культур без економічного обгрунтування, допущені хиби в ціноутворенні, фінансуванні і кредитуванні призвели до того, що перший рік семирічки, який мав стати роком крутого піднесення всіх галузей сільського господарства, був насправді роком тупцювання на місці, а намічувані плани зростання виробництва молока, м'яса та інших продуктів залишилися невиконаними.

Колгоспи Української РСР у 1959 р. в порівнянні з попереднім роком зменшили виробництво зерна на 12%, у тому числі такої цінної культури, як гречка — у 2,5 раза, цукрових буряків — на 20, соняшника — на 30, овочів — на 30, картоплі — на 21% [1].

Збитковим, на відміну від інших років, виявилося і рослинництво. Планові завдання по виробництву сільськогосподарської продукції не виконувалися. Частина сільськогосподарських артілей не забезпечила високопродуктивного використання машин і механізмів, допускала перевитрати коштів на пальне, запасні частини та ремонтні матеріали. Всього по колгоспах України в 1959 р. на капітальний і поточний ремонт машин перевитрачено близько 400 млн. крб.; без належних економічних розрахунків провели велику роботу по розширенню площ під виноградники і будівництву значної кількості об'єктів, наприклад, колгоспи Кримської області, внаслідок чого заборгували 855 млн. крб., з яких майже 12% — по оплаті праці колгоспникам. Колгоспи Одеської, Дніпропетровської та інших областей допустили значні перевитрати коштів на капіталовкладення.

Грошові прибутки колгоспів в цілому по республіці зменшилися на 27,5 млн. крб.[2] Пільги були, але невеликі. Хоча у 1961 р. були вжиті

[1] Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 27, спр. 1, арк. 12.
[2] Там же, оп. 25, спр. 1, арк. 18.

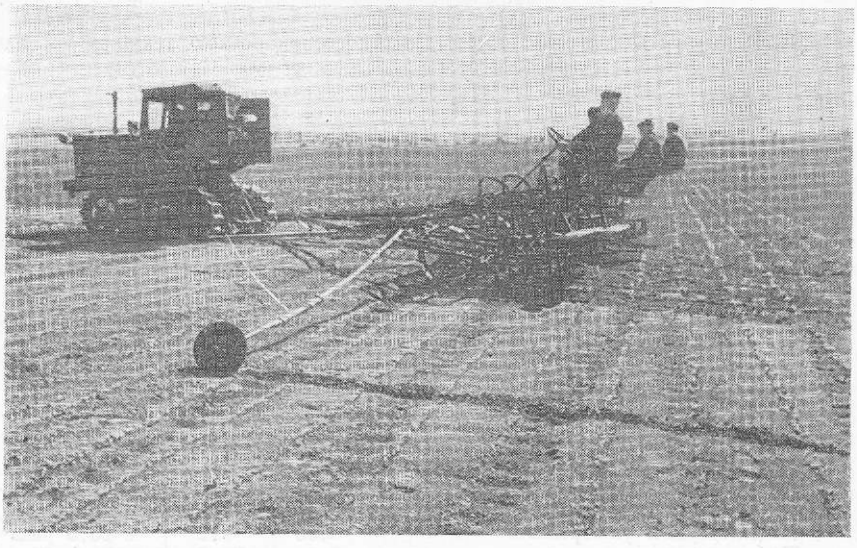

Букетування цукрових буряків у колгоспі «Прогрес» на Вінничині.

заходи щодо поліпшення умов, на яких колгоспам надавалися кредити (зокрема, в два рази знижено процентну ставку), але це істотної ролі не відіграло.

Найбільше коштів у сільське господарство держава вклала у 1965 р. Лише на капітальне будівництво тоді було виділено (у формі кредиту) 270 млн. крб.

Державні кредити колгоспи використовували на будівництво і механізацію тваринницьких приміщень, електрифікацію, спорудження складів мінеральних добрив, сховищ для зерна та овочів, пунктів по переробці городини та фруктів, ремонтних майстерень, на меліорацію і будівництво зрошувальних систем.

Починаючи з кінця 1964 р., довгострокові кредити держава почала видавати колгоспам строком до 20 років замість 15, як було раніше, а на придбання сільськогосподарської техніки — на 8 років замість 5, і колгоспи почали сплачувати за них лише 0,75% річних [1].

Протягом усієї семирічки колгоспи України одержували від держави сільськогосподарські машини, причому все кращої якості і різних напрямів застосування, внаслідок чого значно зміцніла матеріальна база колгоспів. Про це говорять дані табл. 10 *.

---

* Таблиці 10—15 складені автором на основі матеріалів ЦСУ, міністерств і держкомітетів УРСР.

[1] «Сельская жизнь», 25 грудня 1964 р.

Таблиця 10

Забезпеченість колгоспів УРСР сільськогосподарською технікою

Машини	Кількість (тис. шт.) по роках		Збільшення
	1958	1965	
Трактори,	125,8	176,5	140%
в т. ч. гусеничні	63,2	78,2	123,6%
Комбайни зернові	51,9	43,1	83,0%
Комбайни силосозбиральні	18,4	25,6	139,0%
Комбайни кукурудзозбиральні	13,7	23,3	170,0%
Комбайни картоплезбиральні	1,03	1,7	172,3%
Комбайни бурякозбиральні	2,1	11,5	в 5,5 раза
Стогоскладачі	2,9	10,2	в 3,6 »
Розкидачі добрив	0,5	22,3	в 44,6 »
Доїльні установки та агрегати	4,3	23,3	в 5,4 »
Плуги тракторні	97,0	108,4	111,7%
Сівалки тракторні	135,4	154,1	114,0%
Косарки тракторні	27,5	34,3	124,7%
Картоплекопачі	2,4	6,8	в 2,8 раза
Навантажувачі універсальні	0,36	9,2	в 25,5 раза
Пароутворювачі	0,4	29,6	в 74 рази
Транспортери для прибирання ферм	0,1	15,3	в 153 »
Роздатчики кормів	0,1	1,7	в 17 разів
Електроапарати для стрижки овець	1,1	2,6	в 2,3 раза
Електродвигуни	87,4	307,1	в 3,5 »
Вантажні автомашини	78,6	129,3	164,5%

Значну допомогу у придбанні і використанні сільськогосподарських машин подавали відділення створеного в березні 1961 р. Республіканського об'єднання по продажу сільськогосподарської техніки, запасних частин, мінеральних добрив та інших матеріально-технічних засобів, по організації ремонту і використанню машин у колгоспах і радгоспах — «Укрсільгосптехніка».

Це об'єднання в основному справлялося з своїми обов'язками. Проте не всі його відділення могли вчасно забезпечити колгоспи потрібними їм машинами, особливо не вистачало запасних частин до комбайнів і тракторів. Так, через нестачу запчастин у 1962 р. простояло 33% колгоспних тракторів, а в 1963 р.— близько 25%.

Заводи сільськогосподарського машинобудування не могли виконати замовлення на виготовлення запчастин у достатній кількості через те, що їм довелося виготовляти більше машин, ніж планувалося, до того ж — нових систем. У 1964 р. заводи випустили техніки більше, ніж планувалося на 1965 р. На модернізацію цих заводів намічалося виділити в 1961 р. 2,5 млн. крб., а довелося виділити в 5 разів більше.

Об'єднання «Укрсільгосптехніка» та його місцеві органи зосереджували свою увагу головним чином на торгівлі технікою і проведенні капітального ремонту складних машин. Поточним ремонтом і технічним обслуговуванням тракторів і комбайнів, організацією ремонту простих сільськогосподарських машин, аналізом економічних показників по утри-

манню техніки вони займалися недостатньо. Практично все це лягло на колгоспи.

Проте, хоч понад тисячу колгоспів республіки в 1963 р. мали вже свої, досить добре обладнані майстерні, а 6705 колгоспів використовували для ремонту техніки напівкустарні майстерні,— справитися з завданням по ремонту техніки, хоча б наполовину, вони не могли. Кількість навіть умовних ремонтів колгоспними майстернями у 1963 р. не перевищувала 23 тис., а в наступному році — 25 тис. Це в той час, коли потреба в ремонті в 10—15 разів була більшою [1].

Кращі районні відділення «Сільгосптехніки» вже у 1962—1963 рр. брали на себе по договору повністю обслуговування і ремонт тракторів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин, які належали колгоспам. Але таких відділень було ще небагато. Повчальний досвід нагромадило Цебриківське відділення на Одещині. З ініціативи районної партійної організації воно взяло на себе всі турботи про колгоспну техніку. Займалися цією справою постійні кваліфіковані кадри, в розпорядження яких виділялося спеціальне обладнання.

Впровадження нового методу технічного обслуговування машинно-тракторного парку поширилося по Україні, знайшло нових послідовників, і це дало відчутні наслідки.

Проте вартість ремонтних робіт залишалася ще дорогою, а загальна сума витрат на ремонт тракторів, комбайнів і на пальне щорічно збільшувалась і становила, наприклад, у 1962 р. по всіх колгоспах республіки 384 млн. крб., тобто більше, ніж у 1959 р., на 22%, а в 1964 р. була ще вищою.

В цей час, як і завжди, колгоспному селянству активно допомагав робітничий клас. З ініціативи партійних організацій багато робітничих колективів взяли дійове шефство над колгоспними майстернями та над майстернями районних об'єднань, що відали ремонтом техніки в колгоспах. Чималу роль у цьому відіграло звернення (в січні 1961 р.) колективу ордена Леніна металургійного заводу «Запоріжсталь» ім. Серго Орджонікідзе до всіх робітників, інженерно-технічних працівників і службовців підприємств чорної металургії України про виплавку надпланового металу для прискорення технічного оснащення сільського господарства. Було багато послідовників цього патріотичного починання.

Відчутну допомогу весною 1961 р. подали робітничі колективи Києва сільським трудівникам Баришівського, Яготинського та інших районів в ремонті сотень тракторів і комбайнів та тисяч інших колгоспних машин, в механізації ферм. Але після поділу партійних і радянських органів за так званою виробничою ознакою шефська допомога міських підприємств колгоспам значно ослабла. З новою силою почалася вона після листопадового (1964 р.) Пленуму ЦК КПРС і особливо весною 1965 р. Так, у колгоспі «Червоний Жовтень» Новгород-Сіверського району Чернігівської області тривалий час працювала шефська бригада робітників Чернігівського заводу синтетичного волокна. Вона допомогла колгоспу

[1] Архів МСГ УРСР, ф. 45, оп. 25, спр. 131, арк. 9.

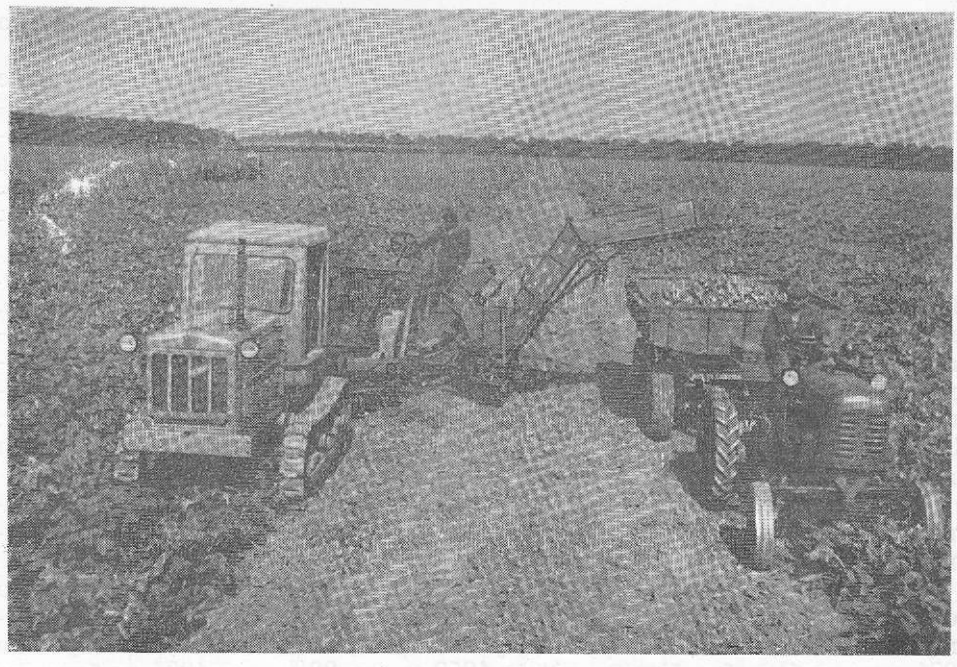

Збирання цукрових буряків у колгоспі «Шлях Іллича Вінницької області.

в електрифікації і механізації трудомістких робіт на фермах. Електрики заводу змонтували в селі електростанцію. Шефство над колгоспами Дніпропетровської області взяли 140 промислових підприємств обласного центру. Крім того, додатково до державного плану вони виготовили сотні тракторів і комбайнів, десятки тисяч автопокришок тощо.

Харківський завод транспортного машинобудування активно допомагав у технічному обладнанні колгоспам Вовчанського району, а всього промислові підприємства Харкова допомагали 400 колгоспам області. Чудову ініціативу проявили комуністи Харківського тракторного заводу, які перетворили майстерні Богодухівського відділення «Сільгосптехніки» у справжній тракторо-ремонтний завод, розробили досконалу технологію ремонту гусеничних тракторів, встановили в майстерні потокову лінію.

Така щедра допомога робітничого класу після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС прийшла до кожного колгоспу. Тільки за допомогою шефів у колгоспах республіки було збудовано понад тисячу майстерень, яким заводи передали більше 2 тис. верстатів. Протягом 1965 р. на Україні було створено 86 опорно-показових майстерень, 156 цехів і дільниць по ремонту двигунів, гідросистем і апаратури, реконструйовано близько 700 майстерень та 4 ремонтних заводи. Це все дало змогу інженерно-технічним працівникам і робітникам обласних об'єднань «Сіль-

госптехніки» та їх відділень разом з механізаторами колгоспів успішно підготувати весь машинно-тракторний парк до виконання польових робіт 1965 р.

Спеціалізація багатьох майстерень по ремонту однотипних марок машин, підвищення загальної культури ремонту сприяли значному поліпшенню якості робіт. Відтепер багато майстерень, випускаючи трактори, двигуни та інші агрегати з ремонту, видавали колгоспам гарантійні талони на безперебійну роботу машин протягом певного часу.

Великою допомогою колгоспам було зниження цін за ремонт машин, на пальне і запасні частини, а також на ряд марок сільськогосподарських машин, здійснене державою в 1965 р. Тоді ж у півтора раза збільшено гарантійні строки ремонту техніки. Березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС висунув важливим завданням всемірне розширення допомоги колгоспам у проведенні спеціалізованих і трудомістких сільськогосподарських робіт з боку «Сільгосптехніки».

Одне з найголовніших завдань, яке постало перед колгоспами,— це підвищення продуктивності машин. Адже в перші шість років семирічки виробіток на один трактор був порівняно невисокий і до того ж рік у рік не підвищувався. На чергу дня стала також комплексна механізація всіх польових робіт. Якщо на обробітку і збиранні зернових протягом семирічки ця проблема була в основному розв'язана, то ще залишалася важкою праця багатьох буряководів, картоплярів, кукурудзоводів. Не повністю була розв'язана і проблема кадрів механізаторів, без яких не можна на повну потужність використовувати техніку та вчасно її ремонтувати.

Про наявність трактористів, комбайнерів, шоферів у колгоспах республіки в роки семирічки говорять дані табл. 11.

Таблиця 11

Кількість механізаторських кадрів у колгоспах УРСР (тис. чоловік)

Роки	Трактористи	Комбайнери	Шофери	Всього механізаторів
1958	221,2	49,4	106,9	377,5
1959	253,3	52,6	120,8	426,7
1960	263,3	55,8	130,2	449,3
1961	287,1	60,8	141,3	489,2
1962	310,0	63,3	153,6	526,9
1963	342,1	70,3	165,9	578,3
1964	370,4	70,6	176,4	617,4
1965	398,2	70,6	186,6	655,4

Загальна кількість механізаторів у 1965 р. в порівнянні з 1958 р. збільшилася на 173,7%, хоч для роботи в колгоспах у дві зміни їх ще не вистачало. Але у 1965 р. польові роботи в багатьох колгоспах було вже повністю механізовано.

Набагато гірше становище склалося на тваринницьких фермах, де загальний рівень механізації був ще низький. Якщо у 1959 р. механізовано подавалася вода на колгоспні ферми для 5,7 млн. голів худоби і 5,4 млн. свиней, тобто для половини поголів'я, то в 1965 р. перший показник збільшився відповідно на 59%, другий — на 22%. Інші види робіт на фермах механізувалися ще гірше.

Загальна кількість худоби в колгоспах республіки на кінець семирічки збільшилася. Оскільки продуктивність праці зростала дуже повільно внаслідок недостатньої механізації, то загін тваринників, що доглядали велику рогату худобу, рік у рік також збільшувався: на початку 1959 р., наприклад, доярок у колгоспах було 292 тис., а в 1965 р.— майже 359 тис., телятниць відповідно 112 тис. і 160 тис. Внаслідок значної механізації праці на колгоспних пташниках кількість пташниць зменшилася майже в два рази. На 56 тис. зменшилось і число конюхів.

Подекуди ще недостатньо використовувалася наявна в колгоспах техніка. Наприклад, влітку 1964 р. експлуатувалися тільки 40% доїльних апаратів. На багатьох фермах взагалі важко було застосувати механізацію, оскільки навіть типові корівники здавалися в експлуатацію з порушенням габаритів, і машини неможливо було використати. Тому і в 1965 р. комплексна механізація була запроваджена на незначній частині ферм.

Гальмом для впровадження комплексної механізації на колгоспних фермах було й те, що промисловість продовжувала постачати сільському господарству понад 17 марок і моделей доїльних установок, в яких не було уніфіковано навіть найважливіших деталей. Це ускладнювало їх експлуатацію. Крім того, відчувалася нестача і механізаторських кадрів вищої кваліфікації.

Впровадження в сільськогосподарських артілях електроенергії, яка має прямий зв'язок з механізацією, поліпшило умови виробництва, значно підвищило продуктивність праці колгоспників, мало вплив на зниження собівартості продукції.

В роки семирічки партія і уряд багато зробили для електрифікації всіх галузей сільського господарства. На початку 1959 р. в колгоспах України працювало майже 104 тис. електромоторів. На село вже подавалася електроенергія в основному від державних установок. Того року власні електростанції колгоспів виробили електроенергії тільки 7%. У 1961 р. електроенергією користувалося 86% колгоспів України. З 31 тис. сільських населених пунктів республіки електрифіковано було 16,8 тис.

Важливу роль у дальшій електрифікації сільського господарства відіграли рішення XXII з'їзду КПРС. У прийнятій на з'їзді новій Програмі партії говориться: «Партія вважає одним з найважливіших завдань швидку **електрифікацію** сільського господарства. Всі радгоспи і колгоспи будуть забезпечені електроенергією для виробничих і побутових цілей від державних енергетичних систем, а також шляхом будівництва сільських електростанцій». Ці накреслення активно втілювалися в життя.

Вживалися заходи щодо спорудження нових ліній електропередач, проведення ремонтних робіт на діючих магістралях з тим, щоб постачати

селу електроенергію безперебійно; вводилась нова система тарифів на електроенергію, що відпускалася сільському господарству; здійснювався комплекс робіт по впровадженню в колгоспне виробництво електрифікованих машин і їх надійній експлуатації. В той же час виявилися великі недоліки в підготовці спеціалістів. Всюди не вистачало інженерів-електриків, техніків, електромонтерів.

Незважаючи на всілякі труднощі, сільська електромережа республіки невпинно розширювалась. У 1963 р., наприклад, її протяжність зросла на 32% порівняно з попереднім роком. Високі темпи розширення електромережі утримувались і в наступні роки. До 1964 р. майже повністю електрифіковано всі колгоспи Кримської, Донецької, Дніпропетровської та інших областей. Деякі господарства електрифікували всі виробничі процеси. Так, у колгоспі «Дружба народів» Кримської області того ж року встановлено 50 трансформаторних підстанцій, працювало майже 400 електродвигунів [1].

Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС в електрифікації сільського господарства було досягнуто ще більших успіхів: уже 97% колгоспів республіки користувалося електроенергією і одержувало її в три рази більше, ніж на початку семирічки. Половина електроенергії використовувалась на виробництві. Але ще майже в 300 колгоспах республіки у 1965 р. виробничі процеси не було електрифіковано.

Чималу допомогу подали підприємства. Наприклад, заводи Кривого Рога зобов'язалися завершити в 1966 р. електрифікацію Криворізького і Апостолівського районів Дніпропетровської області. Подібні зобов'язання брали й інші робітничі колективи і успішно їх виконували. Це значно наблизило суцільну електрифікацію сіл Радянської України, сприяло піднесенню економіки колгоспів.

Певні успіхи мали колгоспи в справі будівництва. Тільки тваринницьких приміщень за роки семирічки збудовано більш ніж на 25 млн. місць. Будівельні організації, об'єднані в 1959 р. в міжколгоспні, мали вже міцну матеріальну базу, кадри, одержували необхідні матеріали від держави.

Деякі з них зразково поставили свою роботу. Так, в селах Полтавської області міжколгоспбуд лише протягом 1964 р. спорудив 513 тваринницьких приміщень, 21 пташник, 437 складів мінеральних добрив на 94 тис. *т*, 296 капітальних гноєсховищ та близько 600 інших об'єктів.

Для ефективного використання будівельної техніки і транспортних засобів при Полтавському облміжколгоспбуді було створено машинно-прокатну базу, яка мала автомашини, самоскиди, причепи-панелевози, автокрани й екскаватори. Правильна експлуатація цієї техніки допомагала сільським будівельникам значно підвищити механізацію трудомістких робіт, здешевити їх вартість. Так, колгосп ім. С. М. Кірова Гадяцького району власними силами споруджував корівник на 100 місць 12 місяців, витративши на це близько 27 тис. крб., а міжколгоспбуд такий же корівник побудував за 7 місяців і на 15% дешевше.

---

[1] «Радянська Україна», 12 грудня 1964 р.

Всього міжколгоспні будівельні організації України в 1959 р. виконали будівельно-монтажних робіт на 108 млн. крб., а в 1965 р.— майже в три рази більше.

У піднесенні сільськогосподарського виробництва значну роль відіграє зрошуване землеробство. В колгоспах півдня України за роки семирічки виконано значний обсяг робіт по зрошуванню земель. Так, колгоспи Мар'їнського району Донецької області в 1964 р. з допомогою шефських організацій ввели в дію понад 2 тис. *га* зрошуваних ділянок. Всього в цій області було введено в експлуатацію більше як 7 тис. *га* зрошуваних земель, в Дніпропетровській області — понад 5 тис. *га*. Значних наслідків у цій справі досягли на Запоріжжі, Київщині.

Але головну роль у зрошенні відіграє «велика вода» від державних систем. За роки семирічки в цьому напрямі зроблено чимало. Тільки водою Інгулецької та Червонопрапорної зрошувальних систем трудівники села Херсонської області полили в 1960 р. 26 тис. *га* посіву, а до кінця 1964 р. площа зрошуваних земель збільшилася тут до 91,2 тис. *га*.

На початку 1965 р. в республіці було 453 тис. *га* зрошуваних земель, на яких колгоспники вирощували високі врожаї рису, пшениці, кукурудзи та інших культур. Протягом останнього року семирічки було зрошено ще понад 150 тис. *га*. Це відіграло значну роль у збільшенні сільськогосподарського виробництва в республіці.

Велике значення мали роботи по осушенню земель, які в основному проводилися в північних районах республіки. Заболочених земель і боліт на Україні нараховується понад 3 млн. *га*. Вже експлуатується більш ніж 1,2 млн. *га* осушених земель. Держава повсякденно піклується про розширення меліорації. Всього протягом 1959—1964 рр. на Україні осушено 494 тис. *га* заболочених земель. Збудовано досконалу Трубізьку осушувальну систему площею 34 тис. *га* та ряд інших. У завершальному році семирічки осушено понад 100 тис. *га* земель. Виконувати ці складні і трудомісткі роботи на Україні допомагають 57 державних лугомеліоративних станцій, озброєних найновішою технікою, а також об'єднання і відділення «Сільгосптехніки».

За роки семирічки господарські працівники і партійні організації колгоспів багато зробили для введення в дію невикористаних резервів, для піднесення рентабельності колгоспного виробництва. У зв'язку з цим особлива увага приділялася рівномірному завантаженню трудівників села протягом усього року, зокрема в зимовий період. Виникла потреба розвивати підсобні промисли, які приносили б колгоспам додаткові доходи. Тепер, поряд з потужними державними і міжколгоспними підприємствами, багато колгоспів будують власні заводи по переробці сільськогосподарської продукції. Це дає змогу нарощувати громадські фонди і одночасно сприяє переборенню сезонного характеру сільськогосподарської праці.

Так, колгосп «Україна» Кіровського району Кримської області одним з перших, ще в 1959 р., спорудив консервний завод. Збудований він за останнім словом техніки. Тут діють три автоматичні лінії: томатна, фруктова, з третьої лінії сходять банки з консервованими овочами. Кол-

госп ім. С. М. Кірова Білозерського району Херсонської області спорудив консервний цех, будівництво якого коштувало 100 тис. крб., а чистий прибуток від цеху вже в 1965 р. становив суму в три рази більшу. Таким чином, створилися можливості для здешевлення продукції, яку реалізує колгосп. Економічну вигоду консервного виробництва для віддалених колгоспів видно і на прикладі артілі «Більшовик» Чернігівського району Запорізької області. Якщо в 1959—1960 рр. колгосп продавав 200—300 *т* свіжих овочів, то в 1965 р. він заготовив понад 600 *т* овочів у переробленому вигляді. На кожний карбованець затрат цей колгосп одержує 2 крб. прибутку.

У 1964 р. на Україні діяло понад 1170 колгоспних заводів, які виготовили більш ніж 44,3 млн. умовних банок консервів. Працювало також 1123 заводи по виготовленню вина [1]. Отже, такі промисли в колгоспах — пряма вигода і для держави, і для колгоспників.

Частина колгоспів будувала комбікормові цехи, розвивала підприємства, що працювали на місцевій сировині і на відходах великих підприємств, організувала народні промисли по виробництву предметів домашнього споживання і мала значний економічний ефект. Відчувалася нестача типових проектів різних підприємств малої потужності, потрібних машин, устаткування і кваліфікованих кадрів для цих підприємств.

Правильне поєднання основних галузей колгоспного виробництва і підсобних підприємств та промислів допомагає повніше задовольняти матеріальні потреби колгоспного селянства, сприяє більш швидкому розвитку народного господарства країни.

Велике значення для розвитку сільськогосподарського виробництва має спеціалізація колгоспів. Почалася вона ще в 1961 р., коли 850 артілей України почали спеціалізуватися на вирощуванні худоби і свиней.

Спеціалізовані колгоспи рік у рік збільшують виробництво м'яса, молока, яєць, стають економічно міцнішими. Особливо високорентабельно вони почали вести господарство після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, коли одержали велику матеріальну підтримку від держави, а запровадження твердих, стабільних планів заготівель і підвищення закупочних цін на зерно й продукти тваринництва відкрили нові можливості для одержання доходів. Спеціалізація колгоспів набрала широких масштабів.

Вирішальним фактором зміцнення економіки колгоспів є високопродуктивна праця людей на полях і фермах, забезпечення всіх ділянок виробництва кваліфікованою силою.

Загальна кількість колгоспного селянства України за роки семирічки зменшилася. На кінець 1965 р. було близько 11,4 млн. членів колгоспів, або на 7% менше в порівнянні з 1958 р. [2] Це пояснюється (крім від'їзду молоді на навчання) насамперед індустріалізацією країни, створенням великих державних сільськогосподарських підприємств, зростанням механізації сільськогосподарських робіт і на цій основі підвищенням продуктивності праці. Все це призводить до зменшення кількості людей,

[1] Архів МСГ УРСР, зведений звіт колгоспів УРСР.
[2] Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 25, спр. 1, арк. 2.

зайнятих сільськогосподарським виробництвом. Технічний прогрес у землеробстві і зростання продуктивності праці приводять до неминучого скорочення потреби в робочій силі, яка безпосередньо бере участь у сільськогосподарському виробництві.

Загальна кількість колгоспних дворів протягом 1958—1964 рр. також зменшувалася. На початку семирічки їх було 5588 тис., а до 1964 р. зменшилося на 7%. Пояснюється це, крім сказаного вище, і тим, що у ці роки майже 1400 колгоспів за згодою колгоспників реорганізовано в радгоспи, отже, частина колгоспних сімей стали робітничими сім'ями. Створенню нових дворів у той період заважали і необгрунтовані обмеження в нарізанні нових ділянок забудовникам. У 1965 р. помітне деяке зростання колгоспних дворів: добавилося їх більш ніж 50 тис.

Відбулися певні зміни і в територіальному розміщенні членів сільськогосподарських артілей. В результаті переселенської політики набагато збільшилася кількість колгоспників у Кримській, Миколаївській, Херсонській та інших областях.

В соціалістичному суспільстві зміни в територіальному розселенні селянства все більше набирають характеру процесу, що регулюється в плановому порядку в інтересах самого суспільства. Цей процес грунтується на охороні принципу добровільності й заінтересованості трудящих.

Земельної площі в колгоспах України на кінець 1965 р. було 38,7 млн. *га* проти 43,2 млн. *га* у 1958 р. Орної землі також зменшилося майже на 2 млн. *га*, що в основному пояснюється будівництвом гідроелектростанцій, які під штучні моря зайняли великі площі, а також неекономним ставленням до колгоспних земель під час будівництва різних державних споруд, підприємств, міст.

У середньому посівної площі на один колгосп у 1965 р. припадало більше, ніж було у 1958 р., на 500 *га*. Великої рогатої худоби, у тому числі корів, збільшилося відповідно вдвічі, свиней — також майже вдвічі і т. д. Отже, відбулося помітне зростання поголів'я громадського тваринництва.

Держава щорічно направляла в колгоспи республіки кваліфіковані кадри спеціалістів сільського господарства, механізаторів. Лише в 1965 р. на село прибуло понад 10 тис. агрономів, зоотехніків, інженерів. Проте в роки семирічки відчувалася нестача досвідчених організаторів колгоспного виробництва з спеціальною освітою — бригадирів, завідуючих фермами, бухгалтерів.

Партійні організації вживали заходів для забезпечення колгоспів кваліфікованим керівництвом. Наприклад, у Хмельницькій області в 1964 р. було створено спеціальний резерв кадрів для забезпечення відстаючих ділянок виробництва. Агрономи, заступники голів колгоспів, бригадири кращих артілей переходили працювати в сусідні відсталі колгоспи і добивалися значних успіхів. Тут в останньому році семирічки на посадах голів колгоспів працювало 318 спеціалістів сільського господарства. Майже третина керівників колгоспів мала вищу освіту, решта вчилася заочно в інститутах і технікумах. Бригади і ферми очолювало понад 600 спеціалістів сільського господарства.

Для підготовки керівних кадрів колгоспів з 1961 р. на Україні при сільськогосподарських інститутах працює 11 міжобласних однорічних шкіл. В них щорічно навчається близько тисячі майбутніх організаторів сільськогосподарського виробництва. При чотирьох інститутах працюють 6-місячні курси підвищення кваліфікації голів колгоспів з річним контингентом 400 чоловік. Всього протягом 1961—1965 рр. підготовлено близько 5 тис. організаторів колгоспного виробництва.

Все це мало певний вплив на поліпшення господарських справ у колгоспах, підвищення культури землеробства і тваринництва. Вирішальну роль у піднесенні економіки колгоспів відіграла трудова діяльність колгоспників. Незважаючи на ряд негативних явищ, що мали місце в сільськогосподарському виробництві, своєю самовідданою працею колгоспники створювали і помножували колгоспні багатства, зміцнювали колгоспний лад. Переважна частина селянства рік у рік виборювала високі врожаї, багато колгоспників ставало ініціаторами важливих починань, спрямованих на піднесення всієї економіки нашої країни.

ЗРОСТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ І ТРУДОВОЇ АКТИВНОСТІ КОЛГОСПНИКІВ

Соціалізм, створивши небачені раніше стимули до праці, докорінно змінив її характер. Змінилося і ставлення трудящих до праці.

У період семирічки, як і в попередні роки, всенародним рухом на селі було соціалістичне змагання як вияв трудової і політичної активності колгоспників. Організовуючи і спрямовуючи його, сільські партійні організації прагнули якнайповніше втілити в життя ленінські принципи соцзмагання: гласність, порівняння результатів, створення умов для поширення досвіду, товариська взаємодопомога.

Всенародну боротьбу за успішне виконання семирічки в галузі сільського господарства, як і в інших галузях народного господарства, очолили комуністи. На початку 1959 р. в областях і районах відбулися наради передовиків колгоспів. Увага учасників нарад загострювалася на невідкладних завданнях, що постали перед колгоспниками в зимово-весняний період.

Партійні і комсомольські організації колгоспів дбали про правильну розстановку кадрів. На найбільш важкі ділянки виробництва йшли юнаки і дівчата з путівками комсомолу. Так, Виноградівська районна комсомольська організація Закарпатської області вирішила послати на колгоспні ферми 112 юнаків і дівчат, які невдовзі показали приклад сумлінної роботи. А комсомолка Я. Й. Ставицька з артілі «Здобуток Жовтня» Житомирської області організувала бригаду випускників десятирічки, які на колгоспній свинофермі добилися значних успіхів.

Набрав поширення рух за комуністичну працю, який впливав на всі сторони життя і діяльності колгоспного селянства. Наприклад, не було такої ланки чи ферми у колгоспі ім. Серго Орджонікідзе Лозівського

району Харківської області, очолюваному двічі Героєм Соціалістичної Праці Г. С. Могильченком, де колгоспники не боролися б за звання ударника комуністичної праці. Колгосп одним із перших у республіці почав виборювати звання колективу комуністичної праці і одержав його.

Завдяки новій техніці, що прибувала на село, розширювалася комплексна механізація колгоспного виробництва. Зростали вимоги до кваліфікації технічних кадрів. Систематичне її підвищення стало необхідною умовою всенародного руху за утвердження комуністичної праці.

Колгоспники України укладали договори на соціалістичне змагання не тільки в межах своєї республіки, а й викликали на змагання за вищу продуктивність праці трудівників села братніх республік. Так, хлібороби Геніческого району Херсонської області весною 1959 р. підписали договори на соціалістичне змагання з працівниками сільського господарства Грузії та Вірменії.

Одним з яскравих прикладів виробничої активності трудящих був гаганівський рух, що дістав поширення і в колгоспах України. Подавали приклад комуністи. Так, у колгоспах Запорізької області влітку 1959 р. сотні комуністів подали заяви з проханням перевести їх на відстаючі ділянки сільськогосподарського виробництва. Десятки спеціалістів — агрономів і зоотехніків — перейшли на нижчеоплачувану роботу у відстаючі бригади і ферми і вивели їх у число передових.

Цінну ініціативу проявила тоді доярка колгоспу ім. Т. Г. Шевченка Остерського району Чернігівської області, член КПРС В. Пінчук. Вона багато років одержувала високі надої молока від своєї групи корів, а її сусідка набагато відставала. Дізнавшись про почин В. Гаганової, передова доярка вирішила обслуговувати малопродуктивну групу корів. Хоч В. Пінчук тоді і втратила першість по надоях молока, однак зуміла за короткий час набагато збільшити продуктивність нової групи корів і виконала свої зобов'язання 1959 р., зайнявши друге місце в соціалістичному змаганні.

Наслідуючи приклад комуністів, багато колгоспників переходили на роботу менш оплачувану, але на той час найбільш потрібну для піднесення колгоспного виробництва. Тракторист П. Джура з колгоспу ім. Т. Г. Шевченка Шрамківського району Черкаської області добровільно перейшов на трактор, який до цього майже щодня мав простої, а свій передав менш досвідченому механізаторові. В результаті — обидва трактористи почали перевиконувати змінні завдання.

Зразки високої свідомості виявляли спеціалісти, зокрема ті, хто перейшов на відстаючі ділянки колгоспного виробництва. Так, ферму в артілі ім. М. Горького Смілянського району, на Черкащині, очолила В. Поденко, яка після закінчення сільськогосподарської академії працювала в бухгалтерії колгоспу. За порівняно короткий час вона досягла значних успіхів на новій ділянці роботи.

Рух послідовників В. Гаганової став методом трудового виховання. На основі виробничих інтересів встановлювалися дружні стосунки між людьми, формувався вищий тип колективізму, основою якого є економічна, політична і духовна спільність інтересів трудящих.

Політична активність колгоспного селянства зростала рік у рік. Партійні організації піклувалися про те, щоб комуністи були прикладом на всіх ділянках колгоспного виробництва, про підвищення їх авангардної ролі на селі, добивалися, щоб кожний комуніст у своєму житті додержувався високих моральних принципів і подавав приклад іншим. Це піднімало авторитет партії: десятки тисяч кращих представників колгоспного селянства вступали до її лав.

Партійна організація, наприклад, артілі ім. М. В. Фрунзе Рогатинського району Івано-Франківської області збільшилася на 17 комуністів, які майже всі працювали безпосередньо на виробництві. Тут у роки семирічки комуністами стали бригадир рільничої бригади І. Курпіта, ланковий П. Діян, тракторист І. Хома, комбайнер І. Левицький та ін.

Авангардна роль партійної організації колгоспу ім. М. І. Калініна Болградського району Одеської області (в складі 126 членів КПРС) постійно відчувається в усіх ділах артілі. Головною ділянкою її роботи є виховання людей. Більшість комуністів цього колгоспу працює на вирішальних ділянках виробництва. У всіх шести бригадах і на фермах створені партійні організації і групи, які добре організували масово-політичну роботу, вникають в усі деталі виробничого процесу.

В 1958 р. у колгоспах Черкаської області працював 12 861 комуніст, а в 1965 р.— вже 18 599, тобто у півтора раза більше.

У 1965 р. в колгоспах і радгоспах України було 10 894 партійні організації, які об'єднували 420 600 комуністів.

У республіці в цей час у кожній з 1770 колгоспних парторганізацій на обліку перебувало від 50 до 150 членів КПРС. У середньому на артіль припадало понад 40 комуністів [1]. 70% сільських комуністів трудилося безпосередньо на виробництві.

Зростали в роки семирічки і ряди комсомолу на селі. Щорічно в середньому від 90 до 120 тис. юнаків та дівчат вступало в його ряди. Члени ВЛКСМ допомагали партійним організаціям мобілізовувати сільську молодь на виконання важливих політичних і трудових завдань, самі були прикладом у труді. Майже 700-тисячний загін колгоспної комсомолії працював на найбільш відповідальних і важких ділянках виробництва. Комсомольці вчилися у комуністів і вмінню працювати, і наполегливості в досягненні мети. Ось що писала, наприклад, до газети «Сільські вісті» в липні 1965 р. секретар комсомольської організації колгоспу ім. В. В. Куйбишева Борзнянського району, на Чернігівщині, Катерина Чикало про комуністів свого села: «Наш ветфельдшер В. О. Чикало — простий колгоспник, він завжди порається в корівнику або свинарнику, провадить профілактичні заходи на фермі. І тільки недавно я дізналася, що в партію він прийнятий в час Сталінградської битви, що, розписавшись на стіні рейхстагу, хоробрий розвідник з трьома зірочками на погонах, з орденами Олександра Невського, Червоного Прапора та Червоної Зірки на грудях повернувся у рідний колгосп і ось вже багато років вартує санітарний кордон в колгоспі, очолюючи водночас бригадну партійну

[1] «Правда», 5 липня 1965 р.

організацію. Або А. І. Пирковський — перший комуніст колгоспу; він в роки революції підняв червоний прапор над селом, очолив комнезам, організовував колгосп. І. У. Карпенко, голова колгоспу, прийняв артіль, коли навкруги були ще згарища. Добре працював і наполегливо вчився цей комуніст, колишній хоробрий танкіст, капітан, нині аспірант-заочник Київської сільськогосподарської академії. Я вчуся у них: працелюбності і мужності у В. О. Чикала, життєвої стійкості і партійної принциповості — у А. І. Пирковського, цілеспрямованості — у І. У. Карпенка» [1].

Багато хто з колгоспної молоді міг би так написати. Цей приклад — не виняток. Не меншою повагою користується у молоді комуніст Й. О. Горупа, пенсіонер, полковник у відставці. Він не став осторонь від справ, якими живуть колгоспники артілі ім. А. О. Жданова Старокостянтинівського району на Хмельниччині. Й. О. Горупа не тільки кваліфікований лектор і агітатор. За короткий час він вивчив комбайн і ось вже кілька років збирає врожай у колгоспі. Більше як 300 *га* хлібів скошує цей комбайнер за сезон; портрет комуніста — на Дошці пошани колгоспу.

Колектив ферми колгоспу «Росія» Білогірського району Кримської області бере приклад з члена партії доярки М. Г. Колдушкіної, хороброго офіцера зв'язку в роки війни, нині — кращого працівника; за бойові подвиги вона удостоєна двох орденів, а за трудові звитяги нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

Члени партії подають приклад у праці, виступають ініціаторами нового, підтримують все передове. Багато років член КПРС Н. Г. Заглада з колгоспу «Перше травня» Житомирської області з своєю ланкою одержувала високі врожаї льону та інших сільськогосподарських культур. У 1961 р. уряд присвоїв трудівниці звання Героя Соціалістичної Праці. У листі «Дорожити честю хлібороба!» проста колгоспниця закликала всіх працівників сільського господарства країни сумлінно працювати, добиватися все вищих результатів.

Висока політична активність колгоспників обумовлена природою соціалістичного ладу, всією системою суспільних відносин, постійним піклуванням партії про усунення найменших перешкод, що гальмують процес розширення і поглиблення демократії. Послідовне проведення в життя ленінських принципів у керівництві, широке розгортання критики, зростання творчої активності мас створюють, зміцнюють і розширюють стосунки, побудовані на основі товаришування, взаємної вимогливості. Для посилення злагодженості й організованості в роботі значну роль відіграє народний контроль як одна з форм вияву політичної активності мас.

В період будівництва комунізму ще вище піднявся авторитет сільських та районних Рад депутатів трудящих, зросла активність депутатів місцевих Рад. Партія прагнула посилити їх роль у суспільстві. На це була спрямована, зокрема, і постанова ЦК КПРС (1965 р.) про роботу місцевих Рад Полтавської області, де підкреслено, що свої функції

[1] «Сільські вісті», 11 липня 1965 р.

у відношенні до господарських органів Ради повинні здійснювати не шляхом адміністрування і втручання у виробничу і господарську діяльність, а шляхом щоденного контролю за дотриманням державного порядку у використанні підприємствами і колгоспами природних і трудових ресурсів, законодавства, Статуту артілі, планів і зобов'язань перед державою.

Серед депутатів місцевих Рад були кращі люди колгоспів республіки. Так, самовідданою працею не раз відзначався дружній колектив доярок артілі ім. Т. Г. Шевченка на Харківщині. Надої молока одного з членів цього колективу Героя Соціалістичної Праці Л. І. Надточій перевищували щорічно 5 тис. *кг* від кожної корови. Значні успіхи були і в інших доярок. Вісім доярок артілі обиралися депутатами місцевих Рад.

Кращих з кращих трудівників полів і ферм колгоспники обирали до Верховних Рад Української РСР і Радянського Союзу. Так, до Верховної Ради УРСР у 1963 р. було обрано понад 100 представників колгоспного селянства, або майже 23% її складу [1].

До Верховної Ради СРСР в 1962 р. обрано найкращих представників колгоспного селянства України, зокрема Героя Соціалістичної Праці, ланкового артілі «За нове життя» Іршавського району Закарпатської області Ю. Ю. Пітру, голову колгоспу «Всесвітній Жовтень» Чернігівського району Чернігівської області Героя Соціалістичної Праці А. С. Герасименка та ще сорок одного чоловіка. Українські колгоспники Г. Є. Буркацька і В. М. Кавун (двічі) обиралися в члени Президії Верховної Ради СРСР.

Значну роль у вихованні колгоспних мас, піднесенні їх активності почали відігравати профспілки. Так, профспілкова організація колгоспу ім. Суворова Тульчинського району Вінницької області при розгляді річного виробничого плану на 1965 р. висунула чимало пропозицій щодо кращого використання землі, поліпшення пасовищ, збільшення площі під основні зернові культури. Велику увагу приділяла вона поліпшенню умов праці та побуту колгоспників.

Профспілки проводили роботу, спрямовану на дальше зміцнення і розвиток економіки колгоспів, піднесення матеріального рівня трудівників села, задоволення їх духовних потреб. Вони день у день організаційно зміцнювались. У 1965 р. в колгоспах республіки працювало вже 9465 первинних профспілкових організацій, які об'єднували понад 700 тис. колгоспників. Членами профспілок в основному були механізатори і спеціалісти сільського господарства. Авторитет колгоспної профспілки дедалі зростає.

Політична активність колгоспного селянства України мала значний вплив на піднесення його творчого ентузіазму, на розширення руху за комуністичну працю, який охопив усі галузі сільськогосподарського виробництва.

За прикладом трактористів артілі ім. XX з'їзду КПРС Новоукраїнського району Кіровоградської області, очолюваних двічі Героєм Соціа-

[1] «Радянська Україна», 7 березня 1963 р.

лістичної Праці О. В. Гіталовим, весною 1959 р. всюди розгорнулося соціалістичне змагання за підвищення продуктивності праці, за комплексну механізацію вирощування просапних культур. В кожній артілі були послідовники цього почину.

Нові починання, внаслідок яких підвищувалася продуктивність праці, підхоплювалися всюди. Пам'ятною для працівників ферм була ініціатива доярки колгоспу ім. В. І. Леніна Лебединського району Сумської області двічі Героя Соціалістичної Праці М. Х. Савченко, яка в 1960 р. впровадила машинний метод доїння корів своєї групи, що дало можливість збільшити надої молока і доглядати 36 корів — втричі більше, ніж раніше.

Рух за піднесення продуктивності праці у тваринництві був підхоплений сотнями доярок. У 1960 р. уже 500 доярок республіки перейшли на обслуговування великих груп корів і добилися збільшення валових надоїв молока. Наслідуючи почин М. Х. Савченко, знатна доярка колгоспу «Червоний партизан» на Буковині А. А. Малик стала ініціатором змагання доярок за щодобові пудові надої молока від кожної фуражної корови і надоювала по 19—20 *кг*.

Колгоспники творчо розв'язували багато складних завдань виробництва. Наприклад, тракторна бригада колгоспу «Росія» Кіровоградської області, очолювана В. Андріяшем, в зимовий період, поряд з ремонтом тракторів, працювала на відгодівлі худоби, механізувала і електрифікувала колгоспні ферми, працювала саме там, де вимагали інтереси колгоспу.

Важливою ініціативою був рух швидкісників. У 1960 р. в багатьох областях республіки довелося пересівати великі площі озимини, що потребувало більшої кількості тракторів. На Одещині, наприклад, для вчасного виконання весняних польових робіт не вистачало 900 тракторів. Механізатори на одному з семінарів запропонували водити машини в полі на підвищених швидкостях. Метод роботи, який раніше вважався порушенням агротехніки, було визнано прогресивним, таким, що сприяє підвищенню культури землеробства.

Трактористи Савранського району Одеської області одними з перших довели, що швидкість не є перешкодою для якості. Їх одразу ж підтримав Одеський обком КП України. Незабаром понад 3 тис. тракторних агрегатів в області працювали на підвищених швидкостях. Завдяки лише цьому заходу на Одещині до початку липня 1960 р. було прокультивовано на 384 тис. *га* просапних культур більше, ніж на той же час у попередньому році, а собівартість обробітку стала нижчою у півтора раза. Підвищені швидкості всюди застосовувалися і на інших видах робіт.

Почин одеських колгоспників першими підхопили механізатори Дніпропетровщини, зокрема бригада Г. І. Сулими з колгоспу ім. М. В. Фрунзе Межівського району. Новий метод поширився в усіх колгоспах республіки, його широко застосовували механізатори братніх республік і соціалістичних країн.

Багато колгоспників добивалося високих показників на всіх ділянках сільськогосподарського виробництва.

Проте, поряд з незаперечними успіхами в роботі окремих передовиків, у другому році семирічки виявилися великі недоліки: багато колгоспів не виконали своїх зобов'язань, внаслідок чого значно зменшилися заготівлі сільськогосподарських продуктів для держави.

Тривожним був той факт, що в колгоспах України урожайність такої цінної культури, як озима пшениця, була нижчою за попередні роки, а цукрових буряків, соняшника — залишалася майже на рівні малоурожайного 1959 р. [1]

Відчутнішими стали помилки в перебудові керівних органів, що почалася в 1961 р. і породила обстановку нервозності в роботі. Так, у лютому 1961 р. без будь-якої потреби реорганізовано Міністерство сільського господарства і його органи на місцях, створено дослідно-показові господарства в кожному районі, які незабаром знову були реорганізовані у звичайні. Але завдяки сумлінній роботі трудівників полів у 1961 р. був вирощений високий урожай всіх культур. Колгоспники подбали також про вчасне його збирання.

Велике значення в житті нашої країни мали рішення XXII з'їзду КПРС. До виконання накреслень з'їзду разом з робітничим класом, селянством та інтелігенцією всієї країни багато зусиль доклало і колгоспне селянство України.

Проте поділ обласних партійних і радянських органів на промислові і сільські, ліквідація районних комітетів партії, а також великі помилки в заготівельній політиці, ігнорування принципу матеріальної заінтересованості привели до того, що трудові зусилля колгоспників у наступні два роки не дали того економічного ефекту, якого можна було б чекати при більш умілій організації праці. Явно переоцінювалася роль районних виробничих управлінь. Особливо негативний вплив на економіку колгоспів мали вольові методи керівництва сільським господарством. Результати цього помітні і на показниках 1963 р., коли в колгоспах республіки було вироблено в порівнянні навіть з попереднім роком менше молока, яєць, а деяке збільшення виробництва м'яса було здійснене за рахунок продажу молодняка.

Величезне значення в житті партії, країни і всього народу мали рішення жовтневого і листопадового (1964 р.) Пленумів ЦК КПРС. На цих і на наступних пленумах було розроблено важливі плани дальшого піднесення народного господарства, зокрема колгоспного виробництва, що швидко дало відчутні результати.

Було повністю відновлено ленінські принципи матеріальної заінтересованості трудівників села у результатах своєї праці, колгоспи одержали ще більшу матеріальну підтримку від держави. Виробнича активність колгоспного селянства почала виявлятися на всіх ділянках виробництва, ще ширшого розмаху набрав рух за комуністичну працю, який зв'язав воєдино працю, побут і навчання мас.

Дальшого розвитку набули колективізм і товариська взаємодопомога; колгоспники вишукували ефективні шляхи виробництва більш дешевої

[1] Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 28, спр. 1, арк. 17.

Герой Соціалістичної Праці К. А. Бойко — доярка колгоспу ім. А. О. Жданова Миколаївської області.

продукції; добивалися економії; бралися за відсталі ділянки роботи і допомагали піднести їх до рівня передових; повсюдно впроваджувався досвід новаторів. Відчувалася зростаюча допомога держави. Сільське господарство республіки на початку 1965 р. одержало, наприклад, мінеральних добрив на 800 тис. *т* більше, ніж у попередньому році. Це дало можливість внести більше добрив під посіви озимих та ярих зернових, а також під цукрові буряки, соняшник та інші культури.

Неослабна увага почала приділятися розвитку громадського тваринництва. Колгоспники розуміли необхідність правильно організувати відгодівлю худоби і те, що настав час по-справжньому взятися за ведення племінної справи, відтворення поголів'я, інтенсивне вирощування молодняка.

Значна кількість сільських комуністів пішла працювати на цю відповідальну ділянку колгоспного виробництва. Наприклад, в колгоспах Полтавської області на початку 1965 р. з 17 тис. комуністів майже 5 тис. працювало на фермах. Колгоспники республіки в своїй роботі наслідували приклад і вчилися працювати у таких кращих артілей, як ім. XXII з'їзду КПРС Вінницької області (голова — Герой Соціалістичної Праці В. М. Кавун), ім. А. О. Жданова Київської області (голова — Герой Соціалістичної Праці О. Г. Бузницький), «Розквіт» Одеської області (голова — двічі Герой Соціалістичної Праці М. О. Посмітний), які мали найвищі показники по врожайності рослинництва і по продуктивності тваринництва.

Чимало колгоспів Української РСР за виконання державних планів продажу зерна, цукрових буряків та інших культур в 1964 р. були удостоєні дипломів Виставки досягнень в народному господарстві СРСР. Працівники сільського господарства України одержали 228 золотих медалей, 644 срібні, 1752 бронзові медалі Виставкому.

Вживалися заходи щодо розширення мережі племінних господарств. На початку 1965 р. на Україні вже діяло 140 племінних заводів та 66 племінних станцій, що дало можливість створити понад 1500 племінних ферм. У всіх колгоспах стада тваринницьких ферм було розділено на дві групи — племінну и виробничу. А коли виявилося, що багато тваринницьких ферм були збитковими, працівники ферм почали більш ощадливо використовувати корма, ввели нові розцінки за працю, скоротили штати тощо.

Ініціаторами всіх нових починань, удосконалення виробництва повсюдно були, як і завжди, колгоспні активісти. Так, в артілі ім. Татарбунарського повстання Одеської області до складання плану сільськогосподарських робіт було залучено всіх колгоспників, насамперед спеціалістів. Тепер зведений план обговорювали на загальних зборах. На всіх ділянках виробництва було застосовано комплексну механізацію. Навесні в поле вийшло 180 колгоспних тракторів, біля яких вже всі причіпні знаряддя було замінено навісними, що підняло продуктивність машин. Значну кількість виноградників перенесено на схили, а на рівнинних землях посіяно зернові культури. Насіння готували тільки сортове, кондиційне. Значно більше, ніж у попередні роки, внесли в грунт добрив. На фермах колгоспу провели значну вибраковку і залишали тільки продуктивну худобу. Ферми спеціалізували, запровадили місячне планування виробництва тваринницької продукції. В усіх бригадах запроваджено внутрігосподарський розрахунок, індивідуальну відрядність і особисту відповідальність кожного за урожай [1]. Аналогічно будували плани сільськогосподарських робіт багато інших колгоспів республіки. І це дало хороші наслідки.

Виняткове значення для поліпшення стану сільського господарства мали рішення березневого Пленуму ЦК КПРС та квітневого Пленуму ЦК КП України у 1965 р. На них по-діловому, принципово і всебічно було обговорено становище в сільському господарстві і розроблено конкретні практичні кроки для піднесення всіх галузей сільськогосподарського виробництва. В рішеннях Пленуму зазначалося, що сільське господарство, поряд з промисловістю, становить найважливішу галузь нашої економіки. Воно базується на найбільш передовій суспільній системі, яка витримала іспит часом і всім ходом історичного розвитку довела свою незборимy життєву силу.

Спираючись на соціалістичну систему, Комуністична партія вже провела велику роботу по розвитку сільського господарства, однак інтереси дальшого розвитку економіки країни, підвищення життєвого рівня народу вимагають особливого піклування про дальше піднесення сільськогосподарського виробництва.

Пленум ЦК КПРС зазначив, що основною причиною відставання, яке спостерігалося в попередні роки, було порушення економічних законів розвитку соціалістичного виробництва, принципів матеріальної заінтересованості колгоспників і робітників радгоспів у піднесенні громадського господарства. Було викрито і засуджено помилки у плануванні, фінансуванні й кредитуванні сільського господарства, а також у політиці цін. На ньому відзначалося, що існуюча практика заготівель та закупівель сільськогосподарських продуктів не стимулювала розвитку колгоспного виробництва. Колгоспам зверху, без врахування місцевих умов, доводилися шаблонні рекомендації і вказівки з агротехніки, настанови про утримання худоби тощо. Все це стримувало ініціативу знизу.

[1] «Чорноморська комуна», 15 травня 1965 р.

сковувало творчі можливості керівників господарств, спеціалістів, усіх колгоспників.

Разом з тим Пленум ЦК КПРС відзначив, що здійснення нових заходів щодо піднесення економіки колгоспів вимагає поліпшення роботи всіх організацій, які мають відношення до сільського господарства, мобілізації всіх резервів.

Рішення партії надихали колгоспне селянство на творчу працю, спрямовану на зміцнення держави і колгоспів, на поліпшення добробуту кожного трудівника. Колгоспники зобов'язалися помножити свої зусилля в труді. Вони запланували зібрати в 1965 р. 1,8 млрд. пудів зерна, а в наступні роки довести виробництво його до 2,2 млрд. пудів, значно збільшити валові збори круп'яних культур, заготівлю соняшника, цукрових буряків, поліпшити догляд за садами й виноградниками, піднести культуру землеробства в цілому.

У 1965 р. колгоспники вчасно подбали про обробіток просапних культур, про забезпечення оптимальної густоти насаджень, всюди застосували механізми для проріджування рядків. Забезпечити якнайкращий догляд за посівами — під таким девізом проходило соціалістичне змагання серед селянства республіки.

В колгоспі ім. В. І. Леніна Синельниківського району Дніпропетровської області, наприклад, було організовано роботу в дві зміни. Всім трудівникам, які перевиконували змінні завдання, вручалися червоні вимпели і премії [1].

Скрізь у колгоспах соціалістичне змагання за підвищення продуктивності праці очолювали комуністи. Вони переходили працювати безпосередньо на виробництво, на найважчу роботу. Так, в колгоспах Чемеровецького району Хмельницької області більше третини складу колгоспних парторганізацій перейшло працювати на трактори, в бригади; на роботу в тваринництво прийшло 308 комуністів, що дало змогу створити на фермах 34 партійні організації.

Зразки хорошої організації праці показували також комуністи Ніжинського району на Чернігівщині. Чимало років на фермі колгоспу «Більшовик» працював комуніст О. К. Бут, який був передовим доярем району. Його рекомендували на завідуючого молочно-товарною фермою, і вона невдовзі стала зразковою. Комуністка Т. Ф. Кравченко з цієї ферми тримала першість в районі по надоях молока.

Колгоспники скрізь старанно працювали на обробітку просапних культур; зросла роль механізатора в полі. Якщо в 1964 р. в Миколаївській області на вирощуванні просапних культур працювало 315 комплексних механізованих ланок, то влітку 1965 р.— вже 839. Закріплена за ними площа становила 160 тис. *га*. Тільки своїми силами, використовуючи машини, механізатори доглядали майже половину посівів просапних культур.

Комбайнери і трактористи були головною силою і під час жнив. Багато з них показали справжні зразки в труді. Високі результати на збі-

[1] «Сільські вісті», 16 листопада 1965 р.

Збирання ранніх огірків у колгоспі им. XX з'їзду КПРС Донецької області.

ранні зернових одержали комбайнери Ф. В. Пугач з колгоспу «Росія» Красногвардійського району та А. Н. Давидов з артілі ім. В. І. Леніна Джанкойського району Кримської області та багато інших.

Проте жнива останнього року семирічки були не тільки багатими на хліб, а й важкими, бо проходили в складних погодних умовах. Одночасно дозріли пшениця і жито, ячмінь і горох, а подекуди і просо та інші культури. Колгоспники збирали всі культури водночас, не допускаючи найменших втрат. І не тільки збирали, а й очищали, просушували, вивозили зерно в державні засіки та колгоспні комори. У жнива 1965 р. особливо виявилися самовіддана праця людей, їх майстерність і винахідливість, хліборобська кмітливість.

Досвід окремих колгоспників ставав надбанням тисяч. Заслужений механізатор республіки, комбайнер артілі ім. «Правды» Прилуцького району Чернігівської області М. І. Горбач зібрав хліб більше як з 700 *га*, заощадивши чимало пального, працюючи без ремонту. Сумлінною роботою відзначилися кагарлицькі хлібороби на Київщині та жашківські на Черкащині. Так, члени бригади Г. Степанюка з колгоспу «Прогрес» Жашківського району зібрали озимої пшениці в середньому по 45,5 *ц* з *га*. Подвигом була праця бригади Георгія Таєра з колгоспу ім. Татарбунарського повстання Одеської області, яка зібрала на площі 699 *га* по 48,2 *ц* пшениці з гектара.

Колгоспники артілі «Шлях Леніна» Джанкойського району Кримської області зібрали на поливних землях з кожного гектара по 50,5 *ц* озимої пшениці, а на ділянці комуніста Я. Товстоп'ятого вирощено її по 70 *ц* з *га*. Практично там, де ріс один колос, вирощено його по два і три.

Добре працювали рисоводи. Найвищий врожай вирощено в колгоспі «Радянська Україна» Скадовського району Херсонської області, де на

площі 567 *га* зібрано по 58,1 *ц* рису з *га*. Ланка Т. Козак на площі 27 *га* виростила по 67,5 *ц* зерна з кожного гектара. План продажу державі цієї цінної культури було значно перевиконано.

Чималі успіхи в 1965 р. мали буряководи. На виконання рішень березневого Пленуму ЦК КПРС і квітневого Пленуму ЦК КП України в усіх колгоспах вчасно впровадили в життя конкретні заходи щодо обробітку посівів, заміни ручної праці механізованою. Минув час окремих рекордів на невеликих ділянках. Усі старі, прославлені буряководи, розвідники рекордних урожаїв, перейшли на механізацію і перенесли свій досвід, знання, майстерність з ділянок на масиви. Наприклад, О. К. Диптан, двічі Герой Соціалістичної Праці, ланкова механізованої ланки колгоспу ім. Ілліча Васильківського району, на Київщині, в 1965 р. виростила по 505 *ц* буряків на кожному з 80 *га*.

За одержання високих урожаїв цукрових буряків 8941 трудівник села України в 1965 р. одержав ордени і медалі, з них 309 чоловік були нагороджені урядом орденами Леніна, а 50 удостоїлися звання Героя Соціалістичної Праці. Серед них Т. О. Гиндич, голова артілі ім. Близнюка Маньківського району Черкаської області; М. Т. Юрченко, голова колгоспу «Перемога комунізму» Лохвицького району Полтавської області та інші, що прославилися як умілі керівники колгоспів. Цього високого звання були удостоєні також кращі ланкові республіки М. П. Винник з артілі «Шлях до комунізму» Сквирського району Київської області; В. С. Глод з колгоспу «Прапор Жовтня» Локачинського району Волинської області; А. Ф. Гладчук з артілі «Ленінський шлях» Млинівського району Ровенської області та ін. Вперше звання Героя Соціалістичної Праці було присвоєно колгоспним агрономам, у тому числі З. О. Святецькій з артілі ім. В. І. Леніна Теребовлянського району Тернопільської області та ін.

В останні роки семирічки в колгоспах республіки з'явилося чимало нового у соціалістичному змаганні. Пам'ятна ініціатива волочиських буряководів, за прикладом яких розгорнулася боротьба ланок, бригад за високий урожай цієї культури, що увінчалася чудовими наслідками, рух богодухівських тваринників за підвищення надоїв молока, луганських механізаторів — за економію часу на польових роботах. Хлібороби Христинівського району Черкаської області взяли нові висоти: добиваючись зростання кількісних показників, досягли зниження затрат при виробництві продукції.

У 1965 р. колгоспи України підтримали ініціативу москвичів і ленінградців, які розгорнули похід за поліпшення якості продукції. Вирощування нових сортів пшениці, високоврожайних, з хорошими смаковими якостями сортів картоплі та інших культур, боротьба за збільшення надоїв і підвищення жирності молока, відгодівля тварин до високих кондицій, комплексна механізація рільництва й тваринництва — все це успішно вирішувалося колгоспниками з метою збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та здешевлення її собівартості.

Напередодні 48-ї річниці Великого Жовтня Українська РСР рапортувала про виконання річного плану продажу державі зерна, насіння соняшника, м'яса і фруктів та всіх інших культур, що було новою перемо-

гою колгоспного селянства. Колгоспи і радгоспи республіки продали державі в 1965 р. 10,3 млн. *т* зерна, 1738 тис. *т* соняшника, виконавши річне завдання на 109%. Найкращих показників добилися сільські трудівники Запорізької, Черкаської, Київської, Дніпропетровської та Одеської областей.

Планові завдання по м'ясу України виконала на 103%, продавши державі 1683 тис. *т* худоби й птиці. Значні успіхи в цій галузі сільського господарства мали колгоспники Кіровоградської, Миколаївської та Київської областей.

Багато колгоспів і районів зібрали високий урожай картоплі. Успішно справилися з цим завданням колгоспи Київщини, Закарпаття, Чернігівщини, Ровенської та інших областей. Високих результатів добилися окремі передовики. Так, картоплярі першої бригади колгоспу «Радянська Україна» Дубровицького району Ровенської області виростили по 210 *ц* картоплі з кожного гектара. Добре працювали ланки Н. Гречко, Н. Цюпи, І. Шульгович та С. Ярошевич, які накопали її по 250 *ц* з *га*.

Колгоспники України в 1965 р. підвищили врожайність, збільшили валові збори і успішно виконали встановлені плани продажу фруктів. Особливо багато в цьому зробили трудівники Криму, які при замовленні 337 тис. *т* заготовили винограду 373 тис. *т*, тобто у вісім разів більше, ніж було заготовлено його в цій області протягом 1958 р.

Значну допомогу колгоспам республіки у вирощуванні ранніх сортів винограду і взагалі у садівництві подавали їхні друзі з Молдавії та Грузії. Так, садівники колгоспу «Сурамі» Хашурського району Грузинської РСР допомогли колгоспу «Україна» Житомирської області садженцями нових сортів плодових дерев. Українські ж хлібороби поділилися з грузинськими друзями сортовим насінням пшениці, молодняком свиней та ін.

У роки семирічки в економічному піднесенні колгоспів велику роль відіграли радгоспи, яких у 1965 р. на Україні налічувалося 1276. Це на 460 радгоспів більше, ніж було у 1958 р. Кількість їх зросла внаслідок реорганізації у радгоспи частини колгоспів.

Радгоспи в переважній більшості були рентабельними господарствами, мали великі земельні масиви, загальна площа яких становила понад 8 млн. *га*. Більшість з них спеціалізувалася на виробництві молока, м'яса, яєць та вирощуванні овочів і винограду; розташовувалися вони здебільшого навколо великих індустріальних та культурних центрів.

Радгоспи, як правило, збирали вищі урожаї, ніж колгоспи, більш високою була в них продуктивність тваринництва. Кращі радгоспи стали справжньою школою соціалістичного господарювання, на них рівнялися колгоспи і, насамперед, у питаннях зниження собівартості сільськогосподарської продукції, механізації та електрифікації виробничих процесів. У радгоспах республіки в 1965 р. порівняно з колгоспами була у два рази вищою енергоозброєність, краще були поставлені агрономічна, зооветеринарна та економічна служби, а це давало їм змогу дедалі активніше допомагати колгоспам у підвищенні культури землеробства.

У 1965 р. колгоспи України перевиконали план заготівель не тільки пшениці, цукрових буряків та соняшника, а й гречки, проса, рису та

багатьох інших культур. Урожайність основних сільськогосподарських культур (за винятком кількох років) досягла значно вищого рівня. Про це говорять дані табл. 12.

Таблиця 12

Урожайність основних сільськогосподарських культур у колгоспах УРСР (*ц/га*)

Роки	Озима пшениця	Кукурудза (в перерахунку на сухе зерно)	Цукрові буряки (фабричні)	Гречка	Рис
1958	17,4	25,4	254,0	7,0	18,8
1959	18,4	16,2	195,1	3,8	26,0
1960	17,4	17,9	218,0	6,3	30,0
1961	21,8	26,3	198,0	6,0	51,2
1962	17,3	24,8	177,0	7,6	52,0
1963	14,2	15,0	145,4	4,1	53,1
1964	16,4	28,6	242,0	8,1	49,4
1965	21,5	26,4	235,4	8,6	41,7

Трудівники села в останньому році семирічки виробили молока 10,3 млн. *т*, або на 29% більше в порівнянні з 1964 р., м'яса — 1,7 млн. *т*, або відповідно більше на 23%, виробництво яєць збільшилося у півтора раза.

Чимало колгоспів досягло досить високих показників. Наприклад, у колгоспі «10-річчя Жовтня» Прилуцького району Чернігівської області надій молока в 1965 р. на кожну корову становив 4187 *кг*. Понад 6 тис. *кг* від кожної корови одержала М. М. Мазур, доярка колгоспу «Росія» Дунаєвецького району Хмельницької області. Майже 200 *т* молока надоїла від своєї групи корів колгоспниця Р. М. Пилипенко з артілі «Прогрес» Богодухівського району Харківської області.

Великий обсяг робіт і високоякісно виконали механізатори. Комплексна механізація вирощування і збирання, наприклад, цукрових буряків у 1965 р. була запроваджена на площі понад 500 тис. *га*, або на третині площі посіву. 37% всієї кукурудзи на зерно і силос, 20% соняшника та 21% картоплі також вирощували механізовані ланки. Потокове збирання зернових колосових з одночасним подрібненням соломи провадилося на площі 1,7 млн. *га*.

Завдяки комплексній механізації тільки в господарствах Новомосковського району Дніпропетровської області протягом року було вивільнено для інших робіт близько 500 працівників ферм, а затрати праці на виробництво молока знижено на 13%, м'яса — на 10%.

У застосуванні комплексної механізації велика заслуга належить таким передовикам, як О. В. Гіталов, М. А. Брага, О. П. Рожко, П. О. Журавський та численним їхнім послідовникам.

Отже, незважаючи на складні погодні умови, більшість колгоспів України в 1965 р. виростили хороший урожай зернових, технічних та інших сільськогосподарських культур, успішно виконали свої зобов'язання

Герої Соціалістичної Праці К. Т. Чарник і Т. П. Пащенко поздоровляють з нагородою Героїв Соціалістичної Праці доярку В. П. Двірну, голову колгоспу О. М. Супруна і пташника Ф. М. Гуржія.

перед державою по продажу сільськогосподарської продукції, краще забезпечили свої внутрігосподарські потреби і одержали високі прибутки. У 1965 р. прибутки колгоспів України становили 6,11 млрд. крб., або на 181,3% більше в порівнянні з 1959 р.

За високі трудові досягнення близько 70 тис. колгоспників та інших трудівників села — передовиків виробництва України — Президія Верховної Ради СРСР нагородила орденами й медалями Радянського Союзу. 2916 чоловік нагороджено орденом Леніна. 455 кращих з кращих удостоїлися високого звання Героя Соціалістичної Праці. Серед них комбайнери — В. П. Аврамець з колгоспу «Більшовик» Андрушівського району Житомирської області, М. К. Рябокоровка з артілі ім. Т. Г. Шевченка Гайворонського району Кіровоградської області, І. І. Чаусенко з колгоспу ім. XX з'їзду КПРС Первомайського району Миколаївської області; трактористи — М. М. Денисова з артілі «Україна» Хорольського району Полтавської області, Г. Г. Левченко з колгоспу ім. В. І. Леніна Ічнянського району Чернігівської області, Н. О. Шмагель з артілі ім. XX з'їзду КПРС Голопристанського району Херсонської області; доярки — К. А. Бойченко з артілі ім. А. О. Жданова Кривоозерського району Миколаївської області, П. М. Градобик з колгоспу «Дружба» Ніжинського району Чернігівської області, К. І. Леус з артілі «40-річчя Жовтня» Млинівського району Ровенської області, М. А. Симканич з колгоспу «За нове життя» Іршавського району Закарпатської області; свинарки — К. П. Ковальчук з артілі ім. К. Маркса Кролевецького району Сумської області, К. І. Ємельянова з колгоспу «Шлях Леніна» Мелітопольського району Запорізької області, Є. О. Черниченко з артілі ім. Жовтневої революції Ізмаїльського району Одеської області; птахівники, чабани і

тваринники — Г. І. Абрамчук з артілі ім. Т. Г. Шевченка Деражнянського району Хмельницької області, Ф. М. Гуржій з колгоспу «Маяк» Черкаського району Черкаської області, Г. Т. Пиляшенко з артілі ім. В. І. Чапаєва Троїцького району Луганської області, Є. К. Авраменко з колгоспу «Ленінським шляхом» Оріхівського району Запорізької області; завідуючі фермами — Л. К. Ворона з артілі «За мир» Магдалинівського району Дніпропетровської області, К. П. Дмитровська з колгоспу ім. В. І. Леніна Новгородківського району Кіровоградської області, М. П. Мацегорова з артілі ім. С. М. Кірова Красноградського району Харківської області, Н. І. Срібна з колгоспу ім. А. О. Жданова Решетилівського району Полтавської області; голови колгоспів — П. С. Переверзєв з Красногвардійського району Кримської області, В. З. Тур з Татарбунарського району Одеської області, А. М. Шевчук з Золочівського району Львівської області та багато інших.

Успішним завершенням останнього року семирічки, новими трудовими здобутками на початку наступного п'ятиріччя колгоспне селянство ще раз продемонструвало свою відданість великій справі будівництва комунізму.

ПОЛІПШЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ТРУДІВНИКІВ СЕЛА

Комуністична партія і Радянська держава в своїй діяльності завжди керувалися інтересами народу, піклувалися про піднесення його життєвого рівня.

В. І. Ленін всебічно науково обгрунтував кінцеву мету виробництва при соціалізмі. Він підкреслював, що при соціалізмі найголовнішим завданням виробництва є задоволення потреб людини. «І коли з усіх боків ми бачимо нові вимоги,— зазначав В. І. Ленін на V Всеросійському з'їзді Рад,— ми говоримо: це так повинно бути, це і є соціалізм, коли кожний бажає поліпшити своє становище, коли всі хочуть користуватися благами життя» [1].

Про піднесення добробуту радянського народу свідчить неухильне збільшення тієї частки національного доходу, яка йде на задоволення матеріальних і культурних потреб трудящих.

В нашій країні тепер першочергової ваги в розвитку матеріальних стимулів набрали розміри заробітної плати. Повністю це стосується і оплати праці колгоспного селянства України. Рішення партії і уряду завжди спрямовувалися і спрямовуються на те, щоб оплата праці колгоспників неухильно зростала. Для цього вводиться, крім основної, додаткова форма оплати, яка залежить від виконання виробничих планів.

В роки семирічки діяла постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, прийнята в 1956 р., «Про щомісячне авансування колгоспників і додаткову оплату праці в колгоспах», в якій було сказано, що практика розподілу прибутків на трудодні після закінчення господарського року недостатньо

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 466.

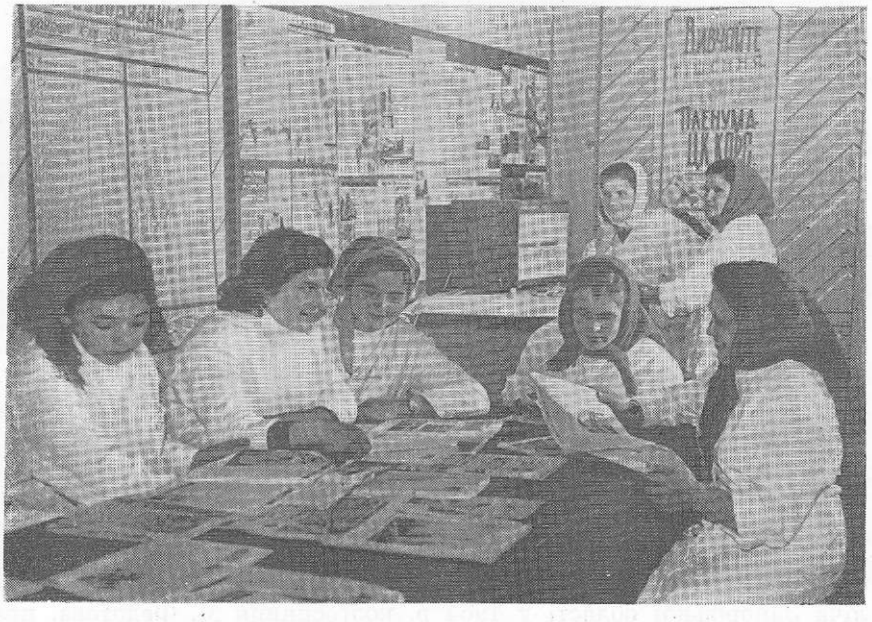

У будинку тваринника колгоспу «За нове життя» Закарпатської області.

сприяла зростанню виробництва сільськогосподарської продукції і не відповідала завданням дальшого підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку громадського господарства. Колгоспам було рекомендовано за рішенням загальних зборів ввести щомісячне авансування працівників у розмірі не менше як 25% грошових прибутків, фактично одержуваних від усіх галузей громадського господарства, і 50% грошей, які надходили у вигляді авансів від заготівельних організацій. В деяких колгоспах почали створюватися спеціальні перехідні грошові і продовольчі фонди авансування.

Але протягом 1959—1963 рр. не всюди дотримувалися цієї постанови. Вольові методи керівництва приводили до того, що оплата праці в колгоспах стимулювалася недостатньо.

Край такій практиці було покладено рішеннями листопадового (1964 р.) Пленуму ЦК КПРС. Того року всі зароблені в колгоспі гроші і продукти повністю були видані членам артілей. Оплата праці їх поступово зростала. Про це свідчать дані табл. 13, в якій оплату праці колгоспників республіки в 1958 р. взято за 100%.

У 1964 і особливо у 1965 рр. оплата праці колгоспників набагато збільшилася. Деякі колгоспи вводили таку форму оплати, яка значно стимулювала трудівників полів і ферм до високопродуктивної праці. Такі стимули були запроваджені у колгоспі «Перемога» Солонянського району Дніпропетровської області, де постійно поліпшувалася оплата праці,

Таблиця 13

Зростання оплати праці колгоспників УРСР

Роки	Оплата праці		Роки	Оплата праці	
	грошима	хлібом		грошима	хлібом
1959	86,0	83,1	1963	142,2	57,1
1960	88,6	73,0	1964	172,8	91,0
1961	105,6	104,0	1965	185,0	110,0
1962	178,0	82,0			

різко збільшилося і виробництво продуктів сільського господарства. Якщо в 1959 р. прибуток цього колгоспу становив 495,5 тис. крб., то в 1964 р. він досяг 900 тис. крб., тобто майже подвоївся. От як це відбилося на зарплаті сім'ї колгоспника М. Данова. Вона складалася з чотирьох осіб, з них двоє — працездатних. Глава сім'ї — різноробочий, дружина його — телятниця. В 1959 р. заробіток сім'ї становив 831 крб., а в 1964 р.— вже 1820 крб.[1] В таких розмірах збільшилася оплата праці і багатьох інших колгоспників.

Вищою стала і додаткова оплата праці. Наприклад, в артілі ім. Ілліча Запорізької області у 1964 р. колгоспниця М. Федотова, працюючи на вирощуванні соняшника, одержала лише в рахунок додаткової оплати близько 2,5 *ц* соняшника та ще 47 крб. Доярці Т. Важненко, яка надоїла 56,6 *т* молока, було видано за перевиконання планового завдання понад 2 *т* молока. Особливо збільшилася в 1965 р. оплата праці механізаторів. Виходячи з рішень березневого Пленуму ЦК КПРС, колегія Міністерства сільського господарства УРСР дала нові рекомендації щодо оплати їхньої праці. Тепер всі основні працівники тракторних бригад, включаючи машиністів-трактористів і причіплювачів, одержують доплату за вироблену продукцію. Механізаторам надається право купувати зерно за державними закупівельними цінами — по 3 *кг* на кожний зароблений карбованець при виконанні валового збору.

Високо оцінювалася праця комбайнерів. Так, на збиранні зернових колосових протягом перших 15 календарних днів і зернобобових протягом перших 10 днів розмір відрядних оцінок підвищувався їм на 100%. За кожну тонну намолоченого зерна комбайнерам нараховувалася доплата. На збиранні кукурудзи на зерно і силос, цукрових буряків, картоплі, льону-довгунця, соняшника і насіння трав розмір відрядних розцінок комбайнерам підвищувався на 50%. Комбайнерам, які виконали сезонне завдання на збиранні зернових, зернобобових, кукурудзи, картоплі та цукрових буряків в установлені державою строки, видавалась премія.

Хороші заробітки мали в 1965 р. буряководи. Наприклад, у колгоспі ім. С. М. Кірова Бершадського району Вінницької області члени ланки Г. Ляшенко, як і інших, одержали по 1115 крб. і по 940 *кг* цукру. Високі

[1] «Сельская жизнь», 31 січня 1965 р.

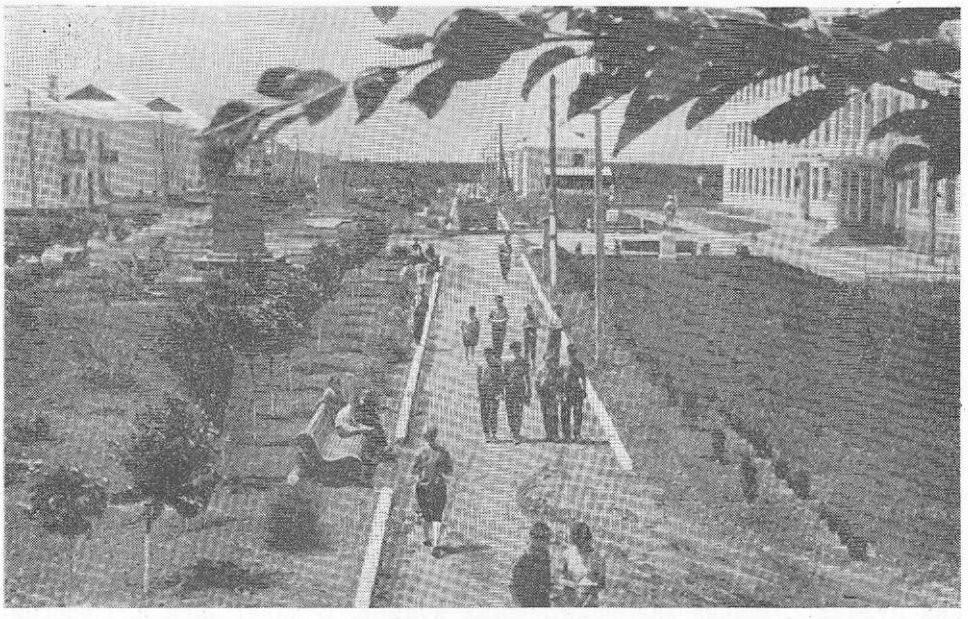

Новобудови с. Петрівки Кримської області.

заробітки були також у буряководів сільгоспартілі «Зоря комунізму»: кожний людино-день оплачувався тут по 7,4 крб.

Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС були ліквідовані так звані «стелі» в оплаті праці для міцних колгоспів, що дуже гальмували розвиток виробництва. Вірно ставив питання голова артілі «Дружба народів» Красногвардійського району Кримської області І. Єгудін, де оплата робочого дня колгоспника досягла 4,3 крб.: «Подібно тому, як у збільшенні продуктивності праці немає межі, так не повинно бути адміністративних обмежень і в оплаті, інакше найміцніші колгоспи втратять інтерес до дальшого вдосконалення свого господарства» [1].

Рішення партії сприяли створенню умов для невпинного поліпшення добробуту колгоспників. Постійні плани закупок сільськогосподарських продуктів, установлені після березневого Пленуму ЦК КПРС на кілька років наперед, дають тепер можливість кожному колгоспові не тільки вчасно виконати ці завдання, а й розумно розпорядитися рештою продукції, виділити необхідні фонди для оплати праці колгоспників, виходячи з того, що вони є найважливішою статтею виробничих затрат господарства.

В листопаді 1964 р. Радянський уряд видав постанову, якою заборонив надалі зменшувати присадибні ділянки колгоспників (а це мало місце на початку семирічки, коли щодо особистого господарства колгосп-

[1] «Известия», 23 червня 1965 р.

ників були допущені урізування), відновив розміри, що раніше існували і рекомендував колгоспам всіляко допомагати членам артілей кормами для їх власних корів.

Велике значення в житті селянства, як і всіх трудящих, мають житлові умови. Колгоспний лад відкрив широкі можливості постійно їх поліпшувати. В багатьох колгоспах для будівництва жител членів артілі створювалися спеціальні бригади, колгоспники повністю забезпечувалися потрібними будівельними матеріалами.

Уже в завершальний період будівництва соціалізму більшість колгоспників України переселилася в нові, добротні будинки. Повністю перебудували свої житла трудівники сіл Ксаверівки Гребінківського району Київської області, Мачухи Полтавського району Полтавської області, члени артілі «Грузія» Геніческого району Херсонської області та ін. По-міському будували свої житла колгоспники артілі «Дружба народів» Красногвардійського району Кримської області; тільки в 1960 р., наприклад, тут було споруджено понад 100 будинків, з них — 15 двоповерхових, на 4—6 квартир кожний. Прокладено водопровід і каналізацію, біля будинків — тротуари.

На Миколаївщині в перші роки семирічки по-новому будувалося по 3—4 тис. будинків колгоспників щорічно. Тут є села, що по суті переросли в міста. Наприклад, у с. Снігурівці більше як півсотні трьохповерхових будинків, кілька заасфальтованих вулиць. В давні часи с. Новогригорівка Вознесенського району відзначалося тим, що всі його хати були «повернуті спиною» до дороги. Але, коли шлях через село одягся в асфальт, коли тут зникли пил і калюжі, село почало повертатися вікнами до шосе. Навіть в старих будинках були прорубані вікна, з садиб знято високі паркани. А всі нові будинки дивляться фасадами на асфальт. Вздовж вулиць появилися зелені насадження, а це — досягнення для південних сіл.

Таких прикладів перебудови сіл, зміни їх вигляду під впливом духу часу, нової культури і нових запитів колгоспників можна навести багато.

Характерно, що всюди трудівники села будувалися колективно. Допомагаючи один одному, вони відчували також повсякденну підтримку колгоспу. Маючи власні заощадження, одержуючи кредит від держави і значну матеріальну допомогу артілі, селяни часто-густо споруджували будинки протягом одного літнього сезону. «Сільське будівництво,— писала двічі Герой Соціалістичної Праці, голова колгоспу «Радянська Україна» Черкаської області Г. Є. Буркацька,— не приватна справа кожного забудовника, а наша спільна справа, справа великої громадської і державної ваги». В цьому колгоспі протягом семирічки майже всі 362 господарства колгоспників побудували нові будинки.

Багато колгоспів споруджували будинки на власні кошти, а потім передавали на виплату членам артілей. Наприклад, у с. Олександрівці Васильківського району Дніпропетровської області лише влітку 1964 р. було забудовано вулицю Перемоги. Споруджував будинки колгосп. Вартість будинку — 1600 крб. Цю суму власник будівлі мав сплатити за п'ять років. Деякі колгоспники всю вартість будинку виплачували одразу.

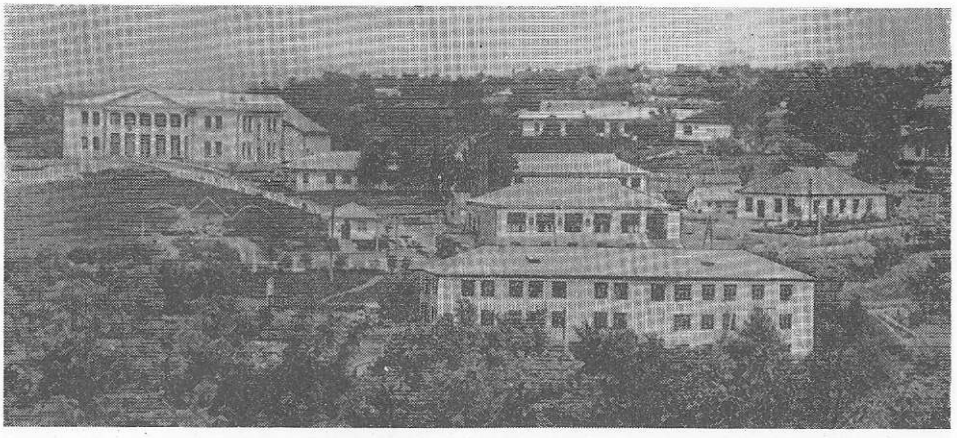

У с. Клембівка Вінницької області.

У такий спосіб було забудовано і вулицю Механізаторів у с. Піщі Любомльського району Волинської області. Поселилися тут 60 сімей, з них майже половина — механізатори, в їх числі трактористи В. Шульга та В. Яльницький, сім'ї яких переїхали у нові трикімнатні цегляні будинки. Всього в селах України протягом 1959—1965 рр. збудовано понад 900 тис. жилих будинків.

Згідно з рішенням ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР (1965 р.) у республіці ведеться підготовка до будівництва 16 експериментально-показових сіл. Це будуть села — еталони нових майбутніх сіл.

За новим планом розпочалися роботи по благоустрою с. Циблі на Київщині. Тут будуються: клуб на 500 місць, школа на 480 учнів, їдальня, магазини, лікарня на 50 ліжок, парк, стадіон, літня естрада, танцювальний майданчик. Вздовж чотирьох прямих вулиць споруджуються красиві двоповерхові будинки з усіма комунальними вигодами, для дітей дошкільного віку споруджуються два дитячих садки.

До 1967 р. передбачалося завершити розроблення схем районних планувань, а до 1970 р.— забезпечити проектною документацією всі 10 тис. перспективних сіл республіки, щоб поступово, планомірно перетворити їх на впорядковані селища міського типу. Широкі асфальтовані вулиці, багатоповерхові житлові будинки з газом, водопостачанням, каналізацією — таким буде українське село.

Підготовка індустріальної бази сільського житлового будівництва, розрахунки проектного числа населення перспективних сіл, обсяг планування і забудови, інженерне устаткування і впорядкування житлових зон, водопостачання і каналізація, тепло- і газозабезпечення житлових будинків колгоспників та громадських споруд, будівництво котельних і газорозподільних станцій з центральним водопостачанням, розробка проектів типових громадських будівель — шкіл, клубів, лікарень, крамниць,

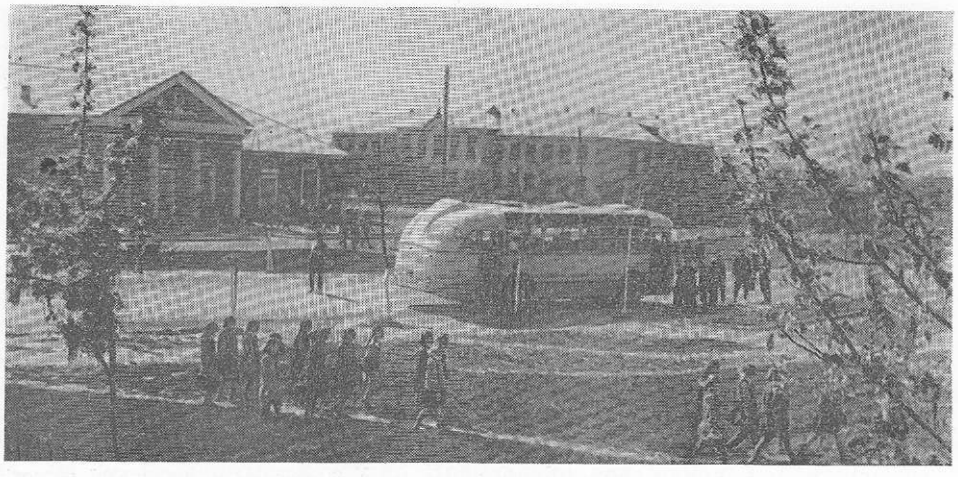

У с. Доросині Волинської області.

їдалень, спортивних споруд, благоустрій і озеленення — ці та інші проблеми сільського будівництва успішно розв'язують архітектори, інженери та інші спеціалісти.

Наприклад, у 1964 р. в Закарпатській області почав діяти «Облміжколгосппроект». За короткий час було виготовлено 125 проектів різних сільських споруд. Проектанти успішно поєднують народні традиції у будівництві з сучасними вимогами будівельної техніки. Зокрема, взято курс на широке впровадження прогресивної технології будівництва, економічних конструкцій і використання дешевих місцевих матеріалів. У 1965 р. колгоспи Закарпатської області на забудову сіл асигнували 9 млн. крб. Крім того, 2 млн. крб. виділила для цього держава.

Протягом перших трьох років семирічки на Україні побудовано 9700 *км* шосейних доріг, або майже стільки, скільки було збудовано за всі післявоєнні роки. В багатьох районах шляхове будівництво йшло з випередженням графіка. Так, у Волноваському районі Донецької області щорічно будувалося понад 40 *км* доріг [1]. В районі майже до всіх населених пунктів побудовано під'їзні шляхи. На Вінниччині ще в 1960 р. завершено будівництво під'їздів до всіх районних центрів і більшості центральних садиб колгоспів. Але загалом наприкінці семирічки по республіці тільки 27% доріг мали тверде покриття.

Важливим фактором підвищення добробуту колгоспного селянства є організація торгівлі на селі. Споживча кооперація республіки дедалі поліпшує свою роботу.

У 1964 р. трудівників полів і ферм республіки, крім магазинів у кожному селі, обслуговували 954 автокрамниці, майже 13 тис. розвозок, 367

[1] «Сільські вісті», 4 липня 1965 р.

моторозвозок, 8405 ларків без продавця. В Уманському районі Черкаської області, наприклад, спеціальні автокрамниці успішно забезпечували колгоспників добротними товарами в полі. Така форма роботи значною мірою поліпшує обслуговування членів артілі.

Вжиті партією і урядом заходи дали можливість значно збільшити ресурси продовольчих та промислових товарів, і для їх закупівлі кооператори прагнуть створити усім трудівникам села потрібні умови.

Значну увагу, особливо в 1965 р., приділено продажу печеного хліба на селі. Хлібопекарні споживчої кооперації та колгоспів України щодоби випікали 11 тис. *т* хліба. Цим звільнялося понад 4 млн. колгоспниць від важкого домашнього хлібовипікання.

На селі стають звичними спорудами двоповерхові універмаги, торговельні центри. З'являються спеціалізовані крамниці взуття, одягу, тканин, меблів, господарчих товарів.

Поліпшення забезпечення трудівників села товарами, а також удосконалення форм торгівлі значно збільшило товарооборот. Так, у 1958 р. роздрібний товарооборот сільської торгівлі Української РСР становив 2,6 млрд. крб., а в 1965 р.— понад 4 млрд. крб., тобто зріс майже вдвічі. Лише в 1964 р. сільським трудівникам продано 250 тис. телевізорів, 280 тис. радіол та радіоприймачів, 59 тис. мотоциклів, 3935 автомобілів, 285 тис. швейних машин, 180 тис. пральних машин, понад 6 тис. піаніно, 55 тис. холодильників. А 22 колгоспники артілі ім. Героя Радянського Союзу Комка Чернігівської області, наприклад, мають власні автомашини.

В. І. Ленін учив, що для справжнього звільнення жінки недостатньо повного зрівняння її в правах з чоловіком—її треба звільнити від тягаря домашнього господарства. Отже, хороше побутове обслуговування сільського населення — важливий фактор поліпшення становища жінки. Колгоспний лад створив усі умови для розв'язання цієї важливої справи. За роки семирічки в організації торгового і побутового обслуговування на селі сталися помітні зміни. Замість старих хаток-крамниць, невеличких чайних з'явилися нові будинки торговельних закладів, їдальні і комбінати побутового обслуговування, споруджені за типовими проектами.

Основна частина цієї роботи виконується підприємствами споживчих товариств. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР (1959 р.) «Про заходи щодо поліпшення побутового обслуговування населення» зобов'язала місцеві Ради всемірно дбати про побутове обслуговування трудівників села, рекомендувала колгоспам будувати кравецькі і шевські майстерні, побутові комбінати, споруджувати разом з кооператорами в селах їдальні, хлібозаводи, лазні, готелі, перукарні тощо.

Широкого розмаху набрало побутове будівництво в селах Черкаської області. З ініціативи артілей ім. М. О. Щорса та «Україна» Лисянського району побутові майстерні було відкрито в кожному селі. Комсомольська організація району оголосила шефство над цими об'єктами, молодь організувала недільники для спорудження приміщень, навчання на курсах майстрів крою і шиття. Це дало можливість уже в 1960 р. відкрити в

У їдальні с. Мужнієве Закарпатської області.

районі 22 кравецькі, 17 шевських майстерень та 30 перукарень, а 9 колгоспів спорудили побутові комбінати. Всього в республіці у сільській місцевості лише протягом 1960—1961 рр. відкрито 2330 побутових комбінатів і майстерень, 470 їдалень, 100 перукарень. Але колгоспи брали ще недостатню участь у цій роботі: мали власних тільки 105 хлібозаводів, 287 їдалень, 1325 лазень, 117 перукарень [1].

У наступні роки побутове обслуговування поступово налагоджувалося, набравши значного поширення в 1964 р. Багато зроблено в цьому напрямі в Хмельницькій області. Тут у селах діяло, наприклад, 6 хлібозаводів та 59 механізованих пекарень, де виробничі процеси було автоматизовано.

Важливу роль у поліпшенні побутового обслуговування трудівників сіл республіки відіграла постанова Верховної Ради УРСР (1964 р.) «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню побутового обслуговування населення в Українській РСР», у якій наголошувалося, що в ряді областей не освоювалися державні асигнування на розвиток мережі майстерень, павільйонів, комбінатів побутового обслуговування, і яка зобов'язувала правління Укоопспілки та виконкоми місцевих Рад депутатів трудящих докорінно поліпшити роботу підприємств і організацій служби побуту, постійно дбати про розширення мережі ательє, майстерень для пошиття й ремонту одягу, взуття, галантерейних виробів, а також ширше залучати колгоспи до здійснення практичних заходів по дальшому поліпшенню

[1] Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 13, спр. 129, арк. 18.

якості і культури обслуговування сільського населення. Було звернуто увагу на те, щоб побутові комбінати на селах розміщувалися рівномірно.

Тісні взаємозв'язки встановилися між кооперативними організаціями і колгоспами у вирішенні питань дальшого поліпшення побуту селян. Колгоспи будували і передавали кооперації їдальні, побутові комбінати, крамниці. Наприклад, у с. Осичках Радомишльського району Житомирської області колгосп ім. М. О. Щорса і споживча кооперація спільно відкрили Будинок послуг. З 1965 р. він узяв на себе, крім пошиття взуття та одягу, і ремонт жител колгоспників.

Колгоспники Чернівецької області виступили з почином по-справжньому впорядкувати тваринницькі містечка, щоб створити колективам ферм найсприятливіші умови для високопродуктивної праці. Це починання підтримали всі колгоспи республіки. У сільгоспартілі ім. М. І. Калініна Барвінківського району Харківської області було відкрито в центрі тваринницького містечка будинок тваринника. Це — добре мебльована кімната, світла й чиста. В ній — книги, журнали, газети. До послуг колгоспників — радіо, шахи та інші ігри. В сусідній кімнаті — медичний профілакторій, рядом — ларьок без продавця, їдальня. В кожному з чотирнадцяти приміщень тваринницького містечка влаштовано душові.

Поліпшилося побутове обслуговування механізаторів. Життя показало, що там, де були обладнані польові стани, виробничі показники були вищими. Зокрема, у колгоспі ім. Ф. Е. Дзержинського Біляївського району Одеської області при польовому стані механізаторів — добре обладнаний стаціонарпункт технічного догляду і бетонована площадка для зберігання техніки. В Будинку механізатора — три затишні спальні кімнати, червоний куток, настільні ігри, література, ларьок без продавця. Механізатори мають сад, виноградник, пасіку, відгодовують птицю і свиней для поліпшення харчування. При польовому стані обладнано спортивний майданчик. Для зв'язку — рація і телефон. Тут є де прийняти душ і ванну. Майже всі механізатори мають мотоцикли. До польового стану механізаторів прокладено чотирикілометровий асфальтовий шлях.

Такі стани є і в інших колгоспах області. Управління культури весною 1965 р. відправило в польові стани механізаторів понад 22 тис. томів різної літератури. Для обслуговування механізаторів було створено 400 агіткультбригад, на села виїжджали лектори, артисти, учасники художньої самодіяльності заводів та фабрик [1]. Подібне обслуговування ввійшло в практику і в інших областях України.

У перші роки семирічки в селах республіки було відкрито чимало їдалень. Значну роль в цьому відіграла постанова ЦК КП України і Ради Міністрів Української РСР (1959 р.) «Про дальший розвиток і поліпшення громадського харчування в Українській РСР», в якій давалися конкретні завдання щодо збільшення мережі підприємств громадського харчування на селі. В 1965 р. кількість сільських їдалень в республіці перевищила 12 тис. Поля і ферми обслуговували сотні похідних їдалень і кілька тисяч підприємств громадського харчування.

[1] «Сельская жизнь», 2 березня 1965 р.

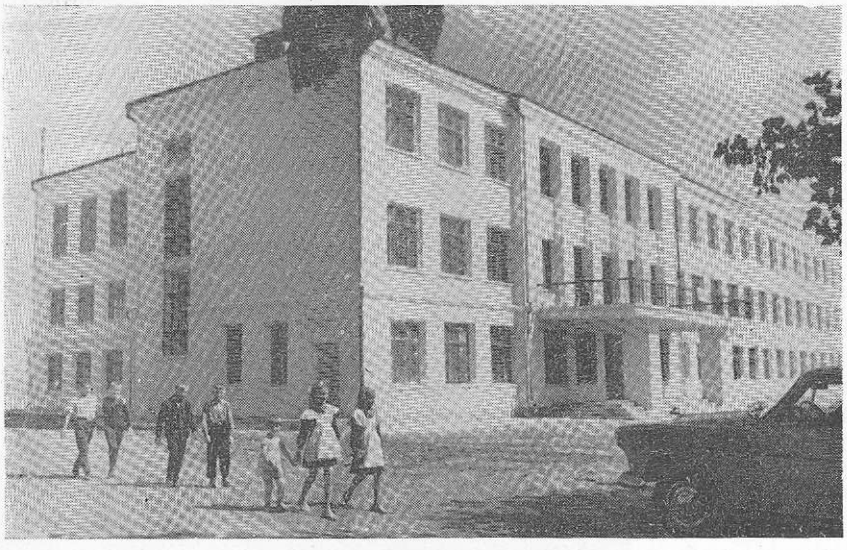

Школа в с. Зарічанка Хмельницької області.

Багато колгоспів організували безплатне харчування для механізаторів, тваринників, буряководів. В артілі «Батьківщина» Новомосковського району, на Дніпропетровщині, вже кілька років існує безплатне харчування для колгоспників під час польових робіт. В бригадах і на фермах працюють їдальні. Безплатно тут харчуються і діти в дитячих садках та в школі. Протягом року на громадське харчування затрачається близько 3% загального доходу. Так само організовано харчування і в багатьох інших колгоспах.

Протягом 1959—1965 рр. у колгоспах Української РСР було введено в дію дитячих ясел і садків більш ніж на 300 тис. місць. Зразкові дитячі установи було споруджено колгоспами в с. Хацьки Смілянського району Черкаської області, с. Шляхова Бершадського району Вінницької області та багатьох інших.

Довгий час недостатня увага приділялася забезпеченню колгоспників паливом, що викликало в зимовий період певні труднощі, особливо в безлісних областях.

Забезпечення колгоспників паливом значно поліпшилося після виходу постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР (1965 р.) «Про заходи по забезпеченню населення і комунально-побутових установ республіки паливом». Вони почали забезпечуватися паливом у міру потреб.

Все більше будинків трудівників села газифікується. Наприкінці 1965 р. на Україні в плановому порядку одержували газ 947 колгоспів. Було газифіковано понад 100 тис. будинків колгоспників. Крім того, у 22 тис. сільських хат встановлено балони з газом.

Однак ще не все зроблено в справі побутового забезпечення колгоспного селянства. В партійних рішеннях не раз підкреслювалося, що створення хороших культурно-побутових умов для колгоспників стане могутнім важелем піднесення сільськогосподарського виробництва, що й необхідно враховувати при вирішенні цих питань.

За роки Радянської влади багато зроблено для селянства в справі охорони здоров'я і соціального забезпечення. Колгоспники, як і всі трудящі нашої країни, користуються безплатною медичною допомогою. В селах створено широку мережу лікувальних закладів, які забезпечені кваліфікованими кадрами лікарів. У всіх невеликих селах працюють фельдшерсько-акушерські пункти.

Медична допомога колгоспникам подається і в інших формах. В таборах механізаторів Білопільського району Сумської області з ініціативи медпрацівників створено спеціальну «поліклініку на колесах». Групи лікарів виїздили у рільничі і тракторні бригади, давали механізаторам і рільникам консультації.

Держава щорічно збільшує асигнування на потреби охорони здоров'я трудівників села. Колгоспи також витрачають чимало коштів на будівництво і обладнання сільських лікарень, лікування членів артілей, відпочинок трудівників полів і ферм у санаторіях. На кошти колгоспів України протягом 1959—1964 рр. було споруджено лікувальних закладів на 15 277 ліжок [1].

В с. Пиків Калинівського району Вінницької області збудовано лікарню на 50 ліжок. У новому лікувальному закладі — сучасне обладнання, хірургічне і фізіотерапевтичне відділення, рентгенкабінет і лабораторія. Це тридцять друга сільська лікарня, збудована в області на колгоспні кошти тільки в 1965 р. Крім того, було споруджено 12 амбулаторій і 167 медичних пунктів і родильних будинків, 87 колгоспних молочних кухонь, 150 профілакторіїв на фермах.

Колгоспи брали активну участь у будівництві міжколгоспних санаторіїв і будинків відпочинку. Ще на початку семирічки був відкритий санаторій «Колгоспник» поблизу Алушти, споруджений спільно на кошти артілей Сімферопольського району Кримської області та Мелітопольського району Запорізької області. Пізніше 120 колгоспів стали пайщиками санаторію, де збудовано тепер кілька додаткових корпусів. Щороку в «Колгоспнику» лікується і відпочиває кілька тисяч чоловік, а всього за сім останніх років відпочило 26 тис. трудівників села.

У 1960 р. подібний санаторій для колгоспників побудували артілі з Полтавщини. Відкривалися й інші колгоспні здравниці. Став до ладу в с. Великі Трояни Ульянівського району Кіровоградської області перший міжколгоспний будинок відпочинку. В одному з мальовничих куточків Черкащини колгоспи Смілянського району відкрили будинок відпочинку «Червоний кут». Пропускна можливість його щорічно збільшується, а путівки до нього здешевлюються. За 6 років тут відпочило понад 3 тис. колгоспників.

[1] Народне господарство Української РСР в 1965 році. Статистичний щорічник. К., 1966, стор. 463.

Щорічно збільшується кількість колгоспників, що відпочивають у державних санаторіях. Багато артілей організовано закуповували путівки за рахунок спецфондів і посилали трудівників полів і ферм лікуватися безкоштовно. Наприклад, у 1960 р. колгосп «Дніпро», на Черкащині, для кращих трудівників придбав путівок на 6,9 тис. крб. На курортах Криму і Кавказу побувало 46 чоловік.

Більше тисячі трудівників колгоспів Чернігівської області відпочивали в 1964 р. на кращих курортах країни. Зокрема, понад 10 тис. крб. на оздоровлення колгоспників виділило в 1965 р. правління артілі ім. М. В. Фрунзе Носівського району. Путівками в санаторій було відзначено сумлінну працю всіх механізаторів тракторної бригади колгоспу «Батьківщина» Синельниківського району Дніпропетровської області.

Кількість трудівників села України, що відпочивають у санаторіях, пансіонатах, будинках відпочинку, рік у рік значно зростає. Якщо у 1961 р. було оздоровлено 16 700 чоловік, до того ж здебільшого в місцевих санаторіях, то у 1965 р.— 31 202 чоловіка, при цьому більшість з них — на курортах союзного значення.

Радянська держава багато робить для забезпечення трудящих в старості і на випадок втрати працездатності. В 1965 р., наприклад, державні видатки на соціальне забезпечення трудящих становили 14% від усього державного бюджету СРСР і були найбільшими за всі попередні роки. Щорічно збільшуються фонди соціального забезпечення і сільгоспартілей України. Так, якщо у 1958 р. в цей фонд було відраховано 12,4 млн. крб., то в 1961 р.— вже 42,8 млн. крб., або в 3,5 раза більше. У 1961 р. колгоспи утримували 749,4 тис. пенсіонерів [1].

Колгоспи ім. В. І. Леніна Михайлівського району Запорізької області, «Жовтень» Нестерівського району Львівської області та сотні інших мали на утриманні по 330—400 пенсіонерів, які одержували значні пенсії.

Особливе піклування виявляють колгоспи про людей, які, працюючи в полі чи на фермі, захворіли або стали інвалідами. Таким членам артілі встановлюються довічні пенсії.

У 1964 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон про пенсії і допомогу членам колгоспів, чим справу соціального забезпечення трудівників села було поставлено на міцну основу: створено єдину, гарантовану систему. В усіх селах питання матеріального забезпечення старих і непрацездатних членів колгоспів відтоді почали вирішуватися на основі єдиних принципів і норм, установлених законом. Того року кожний колгосп на потреби соціального забезпечення своїх членів вніс 2,5%, а в 1965 р.— 4% прибутку. Держава для цієї мети протягом трьох років виділятиме щорічно по 400 млн. крб. Колгоспники внесків у фонд соціального забезпечення не роблять.

Передбачені Законом розміри пенсій значно вищі, ніж були встановлені в більшості колгоспів раніше. Максимальна пенсія для колгоспника тепер перевищує 100 крб. на місяць, а мінімальна становить 12 крб. У Законі спеціально оговорено, що розміри пенсій для колгоспників в

[1] Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 13, спр. 129, арк. 14.

міру зростання національного доходу, зокрема, прибутків колгоспів, поступово підвищуватимуться до рівня державних пенсій, що призначаються робітникам і службовцям.

Було створено Українську республіканську раду соціального забезпечення колгоспників, яку очолив колгоспник, депутат Верховної Ради СРСР, Герой Соціалістичної Праці О. Г. Бузницький. Рада вжила необхідних заходів, щоб призначення і видача пенсій відбулися в якнайкоротші строки. Колгоспи України своєчасно зробили відрахування до Всесоюзного пенсійного фонду колгоспників — у 1965 р. вони перерахували близько 177 млн. крб. Разом з державними сумами їх вистачило для забезпечення 2,3 млн. колгоспних пенсіонерів України. Всім ветеранам — першим організаторам колгоспів, трудівникам, які мають особливі заслуги перед Радянською державою,— було призначено персональні пенсії. Загальна сума пенсій колгоспникам становила 275 млн. крб.[1]

У 1965 р. всі спеціалісти сільського господарства, механізатори, багато постійних працівників ферм та жінки-колгоспниці на період родів і після них (на 112 днів) були повністю забезпечені оплаченими відпустками.

Партія і Радянський уряд роблять все для того, щоб якнайшвидше вирішити важливу проблему — зрівняти трудівників села щодо оплати праці, побутового забезпечення і умов праці з жителями міст.

За роки семирічки зроблено великий крок у цьому напрямі.

ЗРОСТАННЯ КУЛЬТУРНО-ТЕХНІЧНОГО РІВНЯ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА

У ході комуністичного будівництва все міцніше утверджується комуністична ідейність у житті, праці, у відносинах між людьми, швидкими темпами зростає культурно-технічний рівень мільйонних мас колгоспного селянства.

У розв'язанні завдань дальшого піднесення сільського господарства в нашій країні виняткове значення має підвищення загальноосвітнього рівня колгоспників, набуття ними глибоких знань з агрономії, зоотехнії, в галузі механізації і електрифікації, з питань конкретної економіки.

Вирішальну роль у піднесенні культурно-технічного рівня трудівників села відіграють, крім шкіл, училищ механізації сільського господарства, сільськогосподарських технікумів та інститутів, гуртки системи політичної освіти, теоретичні семінари, зокрема по вивченню економіки сільського господарства, лекційна пропаганда, культурно-освітні установи, демонстрування агрофільмів, книги, особливо про передовий досвід колгоспного виробництва, тощо.

В роки семирічки в колгоспах України працювала переважна більшість трудівників, які закінчили загальноосвітню школу, мали здебільшого семирічну, а також середню й вищу освіту. Згідно з переписом населення, проведеного 15 січня 1959 р., серед осіб, зайнятих у сільсько-

[1] «Радянська Україна», 16 листопада 1965 р.

му господарстві республіки, вищу й середню освіту мали 23,9%. Зокрема серед доярок, телятниць, доглядачів худоби, свинарок, пташниць таких було 26,5%, серед ланкових — 32%, бригадирів тракторних, рільничих, комплексних та інших бригад колгоспів і радгоспів — 39%, трактористів — 39,9%, машиністів, причіплювачів та інших працівників на сільськогосподарських машинах і установках — 45,9%, серед комбайнерів — 47,7%[1].

У 1959—1965 рр. щорічно середні сільські школи України закінчувало 90—140 тис. юнаків і дівчат, майже половина з яких залишалася в селі. Таким чином, протягом семирічки ще близько півмільйона молоді з середньою освітою поповнили ряди колгоспного селянства.

Ще на шкільній парті молодь в складі виробничих бригад вчилася вирощувати високі врожаї цукрових буряків, зернових культур, овочів тощо. Все це ставало в нагоді, коли випускники починали працювати в колгоспі. До того ж не тільки окремі випускники, а й цілі учнівські колективи приступали до роботи в колгоспах, створювали ланки, навіть бригади по вирощуванню високих урожаїв і добивалися великих успіхів у праці. Організуючою силою були колгоспні і шкільні комсомольські організації.

Знатна ланкова з Київщини двічі Герой Соціалістичної Праці С. Д. Виштак про молодь писала: «Яка чудова юнь росте, навчається в наших школах! Коли дивишся на старанність, з якою вона опановує знання, на запал, з яким молодь береться за будь-яку працю, серце сповнюється гордістю. У наших сільських школах виростають майбутні майстри високих урожаїв, передовики-тваринники. Школа разом з новаторами сільського господарства виховує, гартує в учнів риси шукачів нового, творче ставлення до праці, до всього, за що беруться молоді руки»[2].

В артілі ім. В. І. Леніна Олександрівського району Кіровоградської області на фермах трудиться понад сто юнаків і дівчат з середньою освітою. Ланка з колишніх десятикласників у колгоспі ім. С. М. Кірова Піщанського району, на Вінниччині, щорічно одержує найвищі врожаї різних культур. «Коли я була в 10-му класі,— писала ланкова М. Павлишина,— дуже хотілося піти працювати в рідний колгосп, вирощувати врожаї, які приносять людям незліченні багатства. І я щаслива, що моя заповітна мрія здійснилася»[3].

У кожному колгоспі України в роки семирічки успішно працювали школи сільської молоді, де здобуло освіту багато колгоспної молоді. Окремі класи на фермах і при польових станах, заочні загальноосвітні середні школи, що функціонують на селах у вечірній час, дають грунтовні знання сільським юнакам і дівчатам.

Багато і плідно працювали в цьому напрямі партійні й комсомольські організації, відділи народної освіти, актив села Київської, Полтав-

---

[1] Народне господарство УРСР в 1960 році. Статистичний щорічник. К., 1961, стор. 15—16.

[2] «Радянська освіта», 28 червня 1961 р.

[3] «Колгоспне село», 6 лютого 1962 р.

ської та інших областей. На Буковині в 1961 р. відкрито 53 школи сільської молоді, 247 окремих вечірніх та змінних класів і 4 заочних школи, де навчалося понад 20 тис. чоловік. Бюро Чернівецького обкому КП України схвалило цінний досвід роботи Заставнівської партійної організації по керівництву загальноосвітнім навчанням працюючої молоді, зокрема, по створенню мережі підготовчих груп для вступу до вечірніх шкіл.

Двічі Герой Соціалістичної Праці С. Д. Виштак.

Значно сприяли поліпшенню навчання у вечірніх школах рішення пленуму ЦК ВЛКСМ (1959 р.). Пленум зобов'язав комсомольські комітети активно сприяти розширенню заочної і вечірньої освіти, залучати молодь до навчання, добиватися відкриття класів безпосередньо на колгоспних фермах, рекомендував для занять змінних класів використовувати клуби й бібліотеки, активно сприяти розвиткові мережі консультаційних пунктів, більше допомагати молоді в самоосвіті, організовувати лекції з різних галузей знань.

Ідучи назустріч побажанням трудящих, Радянський уряд в 1959 р. встановив для осіб, що без відриву від виробництва успішно навчаються у вечірніх середніх (IX—XI класи) загальноосвітніх школах, додатковий вихідний день на тиждень із збереженням 50% заробітної плати. В тій же постанові рекомендувалося правлінням колгоспів надавати пільги колгоспній молоді, що навчається. Це позитивно вплинуло на розширення вечірньої і заочної освіти на селі.

Перед початком 1961/62 навчального року уряд Української РСР, враховуючи великий потяг працюючої молоді до навчання, збільшив контингент учнів у школах працюючої молоді на 104,4 тис., схвалив ініціативу ЦК ЛКСМУ і Міністерства освіти УРСР про охоплення навчанням на громадських засадах 206,2 тис. молодих трудівників, які не мали семирічної освіти [1]. Майже в усіх селах республіки було відкрито нові школи. Протягом семирічки кількість шкіл сільської молоді збільшилася з 2283 у 1959 р. до 3536 у 1965 р., а учнів відповідно з 71,2 тис. (у тому числі 46,2 тис. у VIII—XI класах) до 179,3 тис. (майже всі навчалися в старших класах середньої школи).

У розв'язанні завдань дальшого зміцнення економіки колгоспів велике значення має, зокрема, вивчення колгоспниками і впровадження у виробництво досягнень сільськогосподарської науки і передового досвіду.

[1] Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти УРСР. К., 1961, № 17-18.

В. І. Ленін підкреслював, що при соціалізмі «сила прикладу вперше дістає можливість справити свій масовий вплив» [1]. Однією з основних форм запозичення передового досвіду кращих рільників, тваринників, механізаторів є школи передового досвіду.

В числі перших на Україні почала працювати школа передового досвіду в колгоспі ім. В. І. Леніна Лебединського району Сумської області на базі ферми знатної доярки, двічі Героя Соціалістичної Праці М. Х. Савченко. У 1959 р. тут навчалося 90 доярок, навчання з якими провадилося в три періоди: взимку, коли корови знаходилися на стійловому утриманні, влітку — на випасанні і восени, коли тваринники готувалися до зими. Слухачі школи вивчали анатомію і фізіологію сільськогосподарських тварин, корми, організацію праці на колгоспних фермах, механізацію трудомістких процесів у тваринництві. У школі читали лекції М. Х. Савченко, працівники обласної сільськогосподарської станції, місцеві агрономи, зоотехніки, інженери-механізатори. Вивчення кращих методів праці дало хороші результати. Наприклад, одна з слухачок школи, доярка колгоспу «Зоря комунізму» (на Сумщині) Герой Соціалістичної Праці П. М. Комісар уже в 1960 р. надоїла 205,3 *т* молока, а молода доярка цього ж колгоспу О. С. Мордовець у 1961 р. надоїла найбільше молока в республіці — 282,5 *т*.

У школах передового досвіду на Україні у 1960 р. навчалося 120 тис. трудівників, а наприкінці 1962 р.— майже півмільйона. В цей час на селах працювало понад 130 тис. шкіл передового досвіду. Проте школи ці розташовані були нерівномірно і охоплювали не всіх колгоспників республіки.

Так, колгоспники Дніпропетровської області у школах передового досвіду успішно освоювали нову техніку, яка поступала на ферми. В 1964—1965 рр. тут вчилося лише доярок, свинарок, пташниць 13 тис. І результат був відчутний: якщо наприкінці 1963 р. в колгоспах, наприклад, працювало 907 доїльних агрегатів, то на початку 1965 р.— вже понад 1800. Всього на курсах і семінарах, в гуртках і школах передового досвіду Дніпропетровщини в цей час навчалося понад 34 тис. колгоспників.

На Тернопільщині на початку 1965 р. працювало дев'ять обласних шкіл передового досвіду з контингентом слухачів 1064 чоловіка і 83 районні школи, в яких навчалося 7,3 тис. колгоспників. А всього в школах передового досвіду вчилося понад 31 тис. чоловік. Тільки школу на базі ланки двічі Героя Соціалістичної Праці Є. О. Долинюк закінчили майже 1200 ланкових і механізаторів [2].

Що конкретно сільськогосподарському виробництву дає навчання в школі передового досвіду, видно з такого прикладу. В Татарбунарському районі Одеської області встановилася традиція доводити до відома кожного хлібороба або тваринника досягнення передових господарств та окремих новаторів. Це дало свої наслідки. В колгоспі ім. Димитрова до

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 226.
[2] «Хлібороб України», 1965, № 1, стор. 3.

звичайного виробничо-фінансового планування додали, як його складову частину, план якісних показників, запровадили госпрозрахунок, поліпшили систему оплати праці. Вивчення передових методів поєднувалося з конкретними організаційними заходами. Частина слухачів школи займалася відбором кращих сортів трав, інші одержали з Молдавії одностеблі сорти огірків, вивчили досвід вирощування рису, а також технологію інших культур в умовах зрошування. Все, що підійшло до умов колгоспу, було запроваджене у виробництво.

Головне у впровадженні передового досвіду — створення умов, які б стимулювали пошуки нового. Було знайдено і нову форму навчання — школи кращих методів ведення господарства, школи підвищення професійної кваліфікації колгоспників з навчанням без відриву від виробництва. У відповідності із спеціальним положенням, затвердженим Міністерством сільського господарства УРСР, в них навчалися колгоспники, які закінчили загальноосвітні школи. У школах з дворічним строком навчання є два відділення: землеробства і тваринництва. Тим, хто успішно закінчує школу, присвоюється кваліфікація майстра сільськогосподарського виробництва. Взимку 1965 р. лекції в цих школах слухало понад півмільйона колгоспників республіки.

Великого значення набули університети сільськогосподарських знань і передового досвіду. У Херсонській області, наприклад, працювало 10 таких університетів, які відвідувало понад тисячу чоловік. Університет передового досвіду в сільському господарстві Скадовського району створив для виступів перед колгоспниками спеціальну бригаду новаторів сільського господарства, до складу якої ввійшли знатний механізатор Герой Соціалістичної Праці О. І. Романюк, наукові працівники Скадовської дослідної станції та інші спеціалісти. Члени бригади виступили в усіх колгоспах району, взяли участь у двох міжрайонних семінарах.

Таку ж велику роботу провадив педагогічний колектив Петропавлівського університету сільськогосподарських знань на Дніпропетровщині, де навчалося 370 слухачів [1].

В пропаганді сільськогосподарських знань серед колгоспних мас велику роль відіграють вчені. В семінарах та інших формах лекційної роботи постійну участь беруть Ф. Г. Кириченко, О. В. Квасницький, Б. П. Соколов, П. А. Власюк, І. Ф. Бузанов, М. Б. Гіліс, О. С. Мусійко, А. А. Горлач, В. О. Козубенко, В. І. Дука, П. Д. Пшеничний, К. Б. Свєчін, М. М. Кулєшов, С. С. Рубін, Г. Т. Кліценко, М. І. Делеменчук та багато інших представників сільськогосподарської науки.

Велику допомогу колгоспникам подають сільськогосподарські станції, особливо працівники Миронівської дослідно-селекційної станції (Київська область), зокрема академік ВАСГНІЛ, лауреат Ленінської премії, Герой Соціалістичної Праці В. М. Ремесло, який вивів сорт озимої пшениці «Миронівська-808», що дає високі врожаї.

Досягнення високої культури землеробства і тваринництва в колгоспах неможливе без постійного і планомірного економічного навчання кад-

[1] «Сільські вісті», 17 червня 1965 р.

рів. Роль економічної освіти набагато зросла після введення нового порядку планування і заготівель сільськогосподарських продуктів. Впровадження господарського розрахунку, залучення спеціалістів, усіх трудівників села до економічної роботи дає змогу удосконалювати структуру сільськогосподарського виробництва, краще використати засоби виробництва, а в кінцевому результаті — збільшувати продаж продуктів державі, підвищувати оплату праці колгоспного селянства.

У цьому відношенні багато зроблено у Вінницькій області. Тут в 1965 р. діяло 89 економічних шкіл колгоспного активу. Наприклад, в школі Тульчинського району вчилося 357 чоловік. Добре зарекомендувала себе економічна школа в артілі «Дружба» Хмільницького району. Слухачі вивчали можливості скорочення і здешевлення адміністративно-управлінського апарату, зробили підрахунки норм витрачання кормів на тваринницьких фермах, проаналізували кожну цифру річного звіту, узагальнили успіхи, виявили недоліки в роботі та їх причини. У колгоспі затверджено нові норми виробітку, впроваджено грошову оплату. У тому, що колгосп «Дружба» за один рік подолав своє відставання, чимала заслуга і економічної школи [1].

У ряді районів добре працювали економічні конференції. Так, у Пирятинському районі Полтавської області на одній з них було обговорено питання про шляхи зниження затрат праці на одиницю сільськогосподарської продукції, встановлено причини великих затрат праці на одиницю сільськогосподарської продукції. Були вжиті заходи для їх зниження.

Навчання в економічних гуртках і семінарах давало можливість трудівникам села глибше вникнути в суть інтенсифікації як головного напряму розвитку колгоспного виробництва, навчало їх раціонально і економно господарювати.

На службу пропаганді передового досвіду було поставлено кіно, телебачення і місцеве радіомовлення. Було випущено в кількох сотнях тисяч копій понад 400 агрофільмів, які у 1958 р. переглянуло 15 млн. колгоспників, а в 1965 р.— майже в два рази більше.

Підвищення ділової кваліфікації колгоспного селянства більш відчутно впливає на виробничі показники за умов, коли навчання органічно поєднується з політичним вихованням. Тому в школах підвищення кваліфікації хліборобів, економічних гуртках і семінарах, поряд з вивченням питань сільського господарства, все більш глибоко вивчалися актуальні питання внутрішньої і зовнішньої політики Комуністичної партії, обговорювались конкретні завдання колгоспників у створенні матеріально-технічної бази комунізму.

Культурно-технічний рівень колгоспного селянства значною мірою залежить від його спеціальної освіти. На базі все зростаючого загальноосвітнього рівня, поглиблення змісту масового навчання колгоспників на передовому досвіді швидкими темпами в роки семирічки проходила під-

[1] «Комуніст України», 1965, № 6, стор. 48.

готовка кваліфікованих кадрів для колгоспного виробництва в державних сільськогосподарських навчальних закладах різного типу.

Найчисленнішим загоном спеціалістів сільського господарства є механізаторські кадри, підготовка яких проходила в різних формах. Найбільше механізаторів — понад мільйон чоловік — підготовили училища механізації сільського господарства.

В останні роки семирічки було введено механізаторський всеобуч, який успішно здійснювався в багатьох артілях. Наприклад, у колгоспах Білгород-Дністровського району Одеської області майже щороку 500—700 колгоспників вивчали сільськогосподарські машини [1]. Однак у багатьох колгоспах ця важлива справа була пущена на самоплив. Трактористів все ще не вистачало.

У 1964 р. ЦК КП України і Рада Міністрів республіки поставили завдання — підготувати для села таку кількість механізаторів, яка повсюди забезпечила б двозмінну роботу тракторів, комбайнів і автомобілів. Для її виконання було вжито необхідних заходів. На чотиримісячних курсах при училищах механізації сільського господарства, районних об'єднаннях і відділеннях «Сільгосптехніки», в автоучбових комбінатах, колгоспах вчилося 120 тис. механізаторів. У гуртках і школах механізаторського всеобучу навчалося 282 тис. чоловік.

Поглиблювати технічні знання колгоспників допомагають робітничі колективи і наукові заклади. Починаючи з 1961 р. у с. Великий Бурлук Харківської області, наприклад, працює організований робітниками Харківського тракторного заводу громадський університет технічних знань. Лекції тут читають інженерно-технічні працівники заводу. Дійове шефство над тракторними бригадами багатьох колгоспів постійно здійснюють працівники Мелітопольського інституту механізації та електрифікації сільського господарства та інших навчальних закладів.

Певний інтерес становить досвід створення навчальних комбінатів у селах, запроваджений в колгоспах Криму. Такий комбінат об'єднує школу сільської молоді, консультаційний пункт для заочників технікумів і вузів, курси механізаторського всеобучу і різні види політичного та економічного навчання. Цей досвід знайшов поширення. У підвищенні знань колгоспників велику роль відіграли інженерні кадри колгоспів.

Механізаторські ряди поповнювались також випускниками сільських шкіл, де вони (в основному в позаурочний час) опановували техніку. Добре була поставлена ця робота у Бехтерській середній школі, на Херсонщині, де старшокласників учив механізаторської справи комбайнер місцевого колгоспу «Росія» двічі Герой Соціалістичної Праці М. А. Брага.

Щоб досягти високої продуктивності праці, колгоспні механізатори систематично підвищують свої фахові знання. Найбільш кваліфіковані з них стають раціоналізаторами і винахідниками. Так, комбайнер колгоспу ім. В. І. Леніна Кагарлицького району, на Київщині, С. Салій сконструював досить ефективний зернопультнавантажувач, що замінив 18 чоловік. Багато і плідно працював над удосконаленням комбайнів двічі Герой Со-

[1] «Чорноморська комуна», 20 січня 1965 р.

ціалістичної Праці Г. І. Байда. Завідуючий майстернею колгоспу ім. М. В. Фрунзе Павлоградського району Дніпропетровської області І. Крисанов та механізатори брати Антонови створили агрегат для внесення в грунт мінеральних добрив.

Сільські раціоналізатори Херсонської, Запорізької та інших областей провели велику роботу по переобладнанню сівалок, сінокосарок, жаток і зернових комбайнів, що дало велику економію коштів. Тільки протягом 1961 р. сільські механізатори республіки подали 11,4 тис. пропозицій, які дали економію 2,3 млн. крб. У 1965 р. вона була вдвічі більша [1].

У 1964 р. тільки на Київщині впроваджено майже 500 раціоналізаторських пропозицій. 32 кращих механізатори республіки були удостоєні премій Міністерства сільського господарства УРСР.

Важливу роль у піднесенні культурно-технічного рівня колгоспного селянства відігравали і відіграють сільськогосподарські технікуми. Основний склад учнів технікумів — колгоспна молодь, яка після закінчення навчального закладу повертається працювати на село. Протягом 1959—1965 рр. сільськогосподарські технікуми республіки щорічно підготовляли 18—24 тис. молодших агрономів, зоотехніків, ветфельдшерів, бухгалтерів та інших спеціалістів, які в основному поповнювали середню ланку керівного складу колгоспів — бригадирів, завідуючих фермами, майстернями тощо. Деяких з них було призначено на посади головних спеціалістів колгоспів.

Багато колгоспників одержало за ці роки вищу сільськогосподарську освіту. Вчилися і на стаціонарі, і заочно. Щорічно сільськогосподарські інститути України випускали 5—6 тис. молодих спеціалістів — агрономів, інженерів-механізаторів, зоотехніків, ветлікарів тощо.

Серед студентів стаціонару — багато колгоспних стипендіатів, у тому числі чимало відмінників навчання, як, наприклад, П. Поляк, студентка Львівського сільськогосподарського інституту, яку направив учитися колгосп ім. М. Горького Іршавського району, на Закарпатті, та ряд інших.

Хорошими фахівцями приїхали на село випускник Луганського сільськогосподарського інституту Л. Гончаров (в артіль ім. С. М. Кірова Біловодського району) та випускник Одеського сільськогосподарського інституту М. Габрильчук (в артіль «Прапор Леніна» Білгород-Дністровського району). Їх обрали головами колгоспів. Сотні випускників вузів стали головними спеціалістами колгоспів, очолили бригади й ферми і показують зразки у праці.

Рік у рік збільшувалася кількість випускників заочних відділень сільськогосподарських вузів. Заочники успішно поєднують навчання і працю. У 1961 р., наприклад, на відмінно захистила дипломну роботу 53-річна колгоспниця, ланкова артілі «Росія» Верхньодніпровського району Дніпропетровської області А. М. Козуб. Освіта допомагає їй в праці і громадській діяльності. Трудящі високо шанують цю трудівницю: вони вже кілька разів обирали її депутатом Верховної Ради СРСР.

---

[1] Архів МСГ УРСР. Сектор раціоналізації і винахідництва, спр. 4109.

Заочно закінчили сільськогосподарські вузи сотні передових голів колгоспів, бригадирів, рядових колгоспників, серед них — двічі Герой Соціалістичної Праці, голова артілі «Радянська Україна» з Черкащини Г. Є. Буркацька, голова колгоспу «Прогрес» Вінницької області Герой Соціалістичної Праці П. Ф. Марценюк, голова артілі «Зоря» Волноваського району Донецької області Герой Соціалістичної Праці І. І. Ломако, завідуюча свинофермою колгоспу ім. В. І. Леніна Барського району Вінницької області А. М. Морозюк та ін. Серед колгоспників артілі ім. XXII з'їзду КПРС Ульяновського району Кіровоградської області — 40 заочників вузів, зокрема агроном Ф. Бурбан, зоотехнік І. Завербівський, бригадир І. Рослий, комбайнер В. Рослий та ін.

Приклад у заочному навчанні, як і в усьому, показують комуністи. У колгоспі «Україна» Білогірського району, в Криму, з 77 комуністів половина вже мають вищу і середню спеціальну освіту. Чимало комуністів разом з молоддю вчилося на підготовчих курсах, які відкрив у райцентрі Сімферопольський сільськогосподарський інститут. 92 працівники сільського господарства успішно склали вступні екзамени до вузу. У 1965 р. на цьому своєрідному факультеті інституту в райцентрі вчилося вже понад 180 чоловік.

Про підготовку в однорічних сільськогосподарських школах і на заочних факультетах технікумів та інститутів кадрів, що здебільшого направлялися в колгоспи, говорять дані табл. 14.

Таблиця 14

Підготовка сільськогосподарських кадрів в УРСР

Роки	В однорічних сільськогосподарських школах	На заочних відділеннях технікумів	На заочних факультетах інститутів	Разом
1958	6637	1509	607	8753
1959	6397	2080	704	9181
1960	6724	2626	1782	11 132
1961	5410	4385	2048	11 843
1962	5052	5605	1929	12 586
1963	5100	7592	2104	14 796
1964	5012	9131	2802	16 945
1965	3625	10 112	2871	16 608
Разом	43 957	43 040	14 847	101 844

Всі ці форми навчання мали значний вплив на зростання фахового рівня керівних кадрів колгоспів і спеціалістів сільського господарства, зайнятих у колгоспному виробництві. Наприкінці 1965 р. серед голів колгоспів республіки з середньою спеціальною освітою було 53%, з вищою — 25,6%, їх заступників відповідно — 48 і 10%, агрономів — 69 і 28%, зоотехніків — 79 і 14%, ветеринарних працівників — 51 і 4%, інженерно-технічних працівників — 52 і 7%, бригадирів виробничих бригад — 13 і 1%, завідуючих тваринницькими фермами — 10 і 0,3%.

Передові люди колгоспів, які повсякчас борються за високі показники в своїй роботі, не тільки забезпечують експлуатацію найскладніших машин і установок, що є в колгоспах, кваліфіковано впроваджують рекомендації вчених, а й уміло вирішують складні проблеми сільськогосподарського виробництва, вносячи важливі пропозиції щодо поліпшення його технології, роблять нові наукові висновки щодо більш раціонального використання колгоспної землі.

Продуктивну селекційно-дослідницьку роботу багато років проводить ланковий колгоспу з Одеської області двічі Герой Соціалістичної Праці Є. В. Блажевський. Садівник О. К. Ліферович з колгоспу «Зоря комунізму» Вижницького району Чернівецької області працює над виведенням нових, більш урожайних сортів яблунь, груш, винограду. Відчувши недостатність своїх знань, 50-річний колгоспник вступив до сільськогосподарського інституту і закінчив його.

Успішно захистили кандидатські дисертації голови колгоспів — ім. А. О. Жданова Кобеляцького району Полтавської області В. Д. Цибулько, «Пам'яті Леніна», на Черкащині, Герой Соціалістичної Праці М. І. Коваленко та ін.

Багато кращих представників колгоспного селянства збагачують науку цінними дослідженнями. Серед них — агроном артілі «Червона зірка» Хорольського району Полтавської області І. П. Браженко, голова колгоспу з Вінниччини Герой Соціалістичної Праці В. М. Кавун та ін.

В артілі ім. К. Маркса Львівської області на громадських засадах створено опорний пункт Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства, керувати яким доручено голові колгоспу М. М. Баранову, що недавно одержав ступінь кандидата економічних наук.

Такі люди разом з мільйонами освічених колгоспників, механізаторів і доярок, новаторами виробництва і спеціалістами сільського господарства утверджують якісно нове поняття про радянського селянина — високоосвіченого, активного в праці господаря землі і своєї долі.

Партія постійно дбає про комуністичне виховання колгоспного селянства. Вона керується вченням В. І. Леніна, який зазначав: «Чим більший розмах, чим більша широта історичних дій, тим більше число людей, яке в цих діях бере участь, і, навпаки, чим глибше перетворення, яке ми хочемо зробити, тим більше треба підвищити інтерес до нього і свідоме ставлення, переконати в цій необхідності нові й нові мільйони і десятки мільйонів» [1].

Величні завдання комуністичного будівництва, всемірне розгортання колгоспної демократії, зміцнення соціалістичної законності, повсякденне піклування партії і Радянської держави про добробут і освіту колгоспників та їх дітей мали великий виховний вплив на широкі маси, сприяли зростанню їх комуністичної свідомості.

Партійні організації села постійно дбали про використання всіх засобів впливу на маси, знаходили правильні шляхи до розуму і серця людей.

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 446.

Відомий вчений-селекціонер В. М. Ремесло.

прагнучи показати кожному колгоспникові значення його праці для створення матеріально-технічної бази комунізму.

Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС докорінно перебудовано систему політичної освіти. Було враховано попередні недоліки, коли мала місце відсутність цілеспрямованості в навчальних планах, допускалася зміна тематики занять уже в ході навчального року. Шкоди справі завдало і поширення кількісного підходу до оцінки стану політичної освіти, при якому формальні показники «охоплення» числа людей, «розписаних» по гуртках, часто закривали основне — самостійну роботу з книгою, з творами класиків марксизму-ленінізму, ідейний рівень і дієвість навчання, його вплив на виховну роботу в колективі.

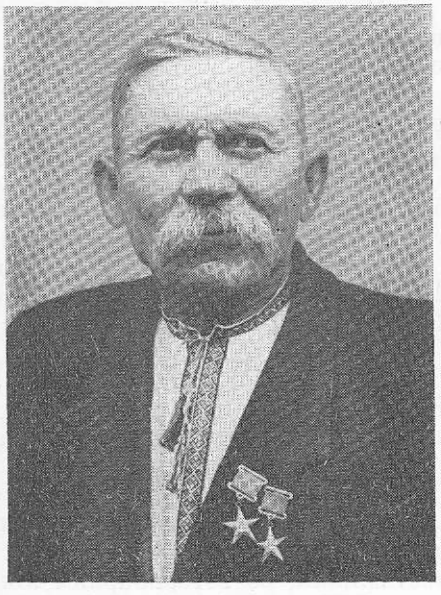

Двічі Герой Соціалістичної Праці Є. В. Блажевський

Було враховано пропозиції комуністів про створення такої системи політичних знань, яка була б розрахована на кілька років і давала міцні знання основ марксистсько-ленінської теорії, можливість дістати середню політичну освіту. На якість політичного навчання позитивно вплинуло подолання начотництва в методах викладання, кращий підбір пропагандистів, все тісніший зв'язок навчання з виробництвом. Неабияке значення мало і те, що тематика занять політгуртків почала складатися з урахуванням побажань самих слухачів.

Найважливішими рисами нового в партійному навчанні стали послідовність і наступність. Особливість нової структури і тематики навчання полягала насамперед в більш чіткому розподілі завдань, які стояли перед партійним навчанням і масовою політичною пропагандою, яка спрямовувалася на те, щоб виховувати колгоспне селянство на досвіді життя, всемірно розвивати у нього моральні стимули до праці, робити надбанням мас позитивний приклад.

В останньому році семирічки перебудували свою роботу всі агітколективи і лекторські групи. Наприклад, на фермі № 1 колгоспу ім. Г. І. Котовського Бершадського району Вінницької області раніше політичну роботу серед доярок провадив один агітатор. У 1965 р. тут вже було кілька агітаторів, і кожний з них вів роботу в певній галузі: вчителька М. Зонова провадила бесіди на суспільно-політичні теми, доярка К. Федоришина — про передовий досвід, завідуючий фермою П. Антонюк висвітлював економічні питання [1].

[1] «Радянська Україна», 28 червня 1965 р.

Масово-агітаційна робота в трудових колективах стала більш дійовою, бо змінився трудівник села, більш глибокими стали його знання, і потяг до них збільшився.

Тому агітатор, як «читач» політичних матеріалів з газет, став більше не потрібний. Агітатором мала бути лише людина теоретично підготовлена, добре інформована в тій галузі, про яку провадить бесіду.

Значну роботу в справі патріотичного, інтернаціонального, трудового, атеїстичного виховання колгоспників провели місцеві групи Товариства «Знання». Великий загін сільської інтелігенції брав участь у діяльності по вихованню трудящих в комуністичному дусі. У селах республіки в 1965 р. було прочитано близько 3 млн. лекцій, або майже в п'ять разів більше, ніж у 1958 р. [1]

В усіх колгоспах республіки введено Дошки пошани. На центральних вулицях багатьох сіл влаштовано Алеї передовиків. Деякі колгоспи Ровенської та Полтавської областей кращим трудівникам почали присуджувати почесне звання «Ветеран колгоспної праці», «Заслужений колгоспник».

Тільки за останні два роки семирічки більше як 2 тис. працівників сільського господарства республіки були нагороджені значком «Відмінник соціалістичного змагання УРСР». Понад 200 агрономам, більше як 100 зоотехнікам, 65 ветеринарним лікарям і 25 механізаторам уряд Української РСР присвоїв почесне звання «Заслуженого».

Колгоспники, які особливо відзначилися своєю виробничою діяльністю, були нагороджені Радянським урядом. В роки семирічки споруджено бюсти двічі Героям Соціалістичної Праці — всім 25 кращим представникам колгоспного селянства Радянської України.

Широко організовано соціалістичне змагання окремих колгоспів і цілих районів України з трудовими колективами братніх республік. Тисячі українських колгоспників встановили дружні зв'язки з білоруськими, грузинськими, чуваськими колгоспниками, селянами соціалістичних країн. Все це має значення для інтернаціонального виховання трудящих.

У формуванні комуністичної свідомості колгоспного селянства важливу роль відіграють його зв'язки з робітничим класом. На Дніпропетровщині, Луганщині та в багатьох інших областях набули поширення свята «Серпа і Молота», на яких зустрічаються трудівники міста і села. Ці зустрічі наповнюються важливим політичним змістом.

Колгоспний лад не тільки ліквідував віковічні межі на полях, а й влив новий, свіжий струмінь у взаємовідносини селян, перебудував їх психологію. У них зміцніли нові почуття — радянського патріотизму, колективізму і товариської взаємодопомоги, дружби народів СРСР.

Великим досягненням в галузі культури було те, що на Україні в роки семирічки здійснено загальне обов'язкове восьмирічне навчання дітей в школах. Всі діти колгоспників практично могли закінчувати середню школу, а найбільш підготовлені з них — вчитися у вищих нав-

[1] Статистический отчет о лекционной деятельности общества «Знание» УССР за 1965 год. К., 1966, стор. 3.

чальних закладах. Усі сільські школи було забезпечено кваліфікованими педагогічними кадрами.

Комуністичне перетворення суспільства нерозривно зв'язане з вихованням нової людини, яка має і глибокі комуністичні переконання, і широкі фахові знання, і оволоділа великим надбанням людської культури. Різними шляхами доходить у село культура. У піднесенні культурного рівня колгоспного селянства велике значення має і робота клубів та бібліотек, радіо та кіно.

Сільські клуби, будинки культури та інші культурно-освітні установи протягом 1959—1965 рр. посилили свій виховний вплив на мільйонні маси трудівників села: вони все частіше провадили різноманітні заходи, що сприяли моральному і естетичному вихованню. Багато колгоспників, зокрема молоді, брало в них участь. Про це говорять дані табл. 15.

Таблиця 15

Діяльність сільських культурно-освітніх установ УРСР

	1958	1965	Процентне відношення даних 1965 до 1958 р.
Сільські клуби і будинки культури (тис.)	24,9	28,2	113,0
Гуртки художньої самодіяльності при сільських клубах (тис.)	85,2	88,7	104,0
Учасники художньої самодіяльності (млн. чоловік)	1,3	1,3	—
Відвідало концерти і спектаклі в сільських клубах (млн. чоловік)	51,0	82,6	161,8
Сільські бібліотеки (тис.)	25,9	19,8	76,0
книг у них (млн.)	90,0	108,4	112,0
книговидач у них (млн.)	90,3	160,0	178,0
Кіноустановки (тис.)	9,6	21,9	228,0
Кіноглядачі (млн. чоловік)	252,0	340,0	135,0
Радіоточки (млн.)	3,5	4,9	137,0

Велика увага в селах приділялася будівництву будинків культури і клубів, яких за роки семирічки було споруджено понад 5 тис. Широкий відгомін в усій країні мав почин черкаських комсомольців — ініціаторів всесоюзного походу молоді за підвищення культури села. За ці роки в області споруджено сотні будинків культури і клубів. У селах Вінниччини щороку до ладу ставало близько 100 нових закладів культури. З метою поліпшення культурного обслуговування населення невеликих сіл протягом трьох останніх років семирічки тут побудовано чимало бригадних клубів.

Хороший клуб спорудили колгоспники с. Дорошівки Кіцманського району Чернівецької області. В ньому є зал на 600 місць, просторе фойє, бібліотека, шість кімнат для гуртків, картинна галерея. Щовечора тут

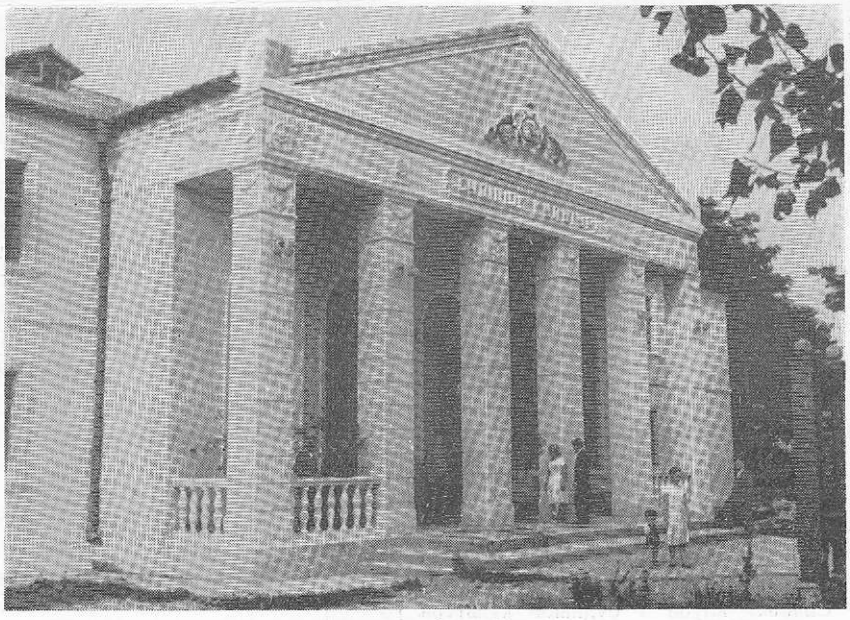

Новий Будинок культури с. Брідок Чернівецької області.

збирається багато людей — проводяться цікаві тематичні вечори, зустрічі з майстрами колгоспного виробництва, письменниками, артистами, художниками.

Пишаються своїми новими будинками культури колгоспники артілей ім. 1 Травня Сарненського району, на Ровенщині, ім. В. І. Леніна Ічнянського району Чернігівської області, ім. Жовтневої революції Середино-Будського району, на Сумщині, та багатьох інших.

Багато культосвітніх закладів споруджено методом народної будови. На недільники й суботники виходили десятки тисяч мешканців сіл. Тільки в Черкаському районі за семирічку силами населення збудовано 9 клубних установ, 8 бібліотек, 11 шкіл, 27 стадіонів, 16 будинків тваринника, 22 червоних кутки.

Все більшого розмаху набирає почин трудящих Крижопільського району Вінницької області, які, йдучи назустріч славному 50-річчю Великого Жовтня, здійснили в 1965 р. широку програму поліпшення роботи закладів культури на селі, зокрема забезпечення їх культінвентарем, обладнанням тощо.

Поліпшилася підготовка кадрів клубних працівників, збільшилася їх кількість. У 1965 р. в села республіки було направлено втричі більше, ніж у 1958 р., культосвітніх працівників, що закінчили спеціальні середні навчальні заклади.

Учасники художньої самодіяльності колгоспу ім. В. І. Леніна Ровенської області.

Найбільш характерною рисою діяльності клубів у ці роки є поворот їх до виробництва, застосування дійових форм пропаганди нового.

Наш народ багатий різноманітними талантами, розвиткові яких В. І. Ленін надавав величезного значення. Сільські клуби стали центрами і в розвитку художньої самодіяльності, в якій беруть участь численні представники колгоспного селянства. Наприклад, у клубах с. Козацького Білгород-Дністровського району, на Одещині, с. Великих Сорочинців Миргородського району Полтавської області працює по 200—300 аматорів, об'єднаних в самодіяльні гуртки [1]. А таких сіл на Україні чимало.

Велике значення для розширення клубної роботи мало змагання за звання культурно-освітніх установ відмінної роботи. Гуртки художньої самодіяльності в ході змагання набагато підвищили свою майстерність. В оглядах-конкурсах 1964 р., наприклад, на Львівщині взяли участь всі клубні установи області — 7 тис. гуртків художньої самодіяльності, у тому числі понад тисячу хорових і близько півтори тисячі — драматичних.

Творчим звітом для сільських аматорів сцени була Декада української літератури і мистецтва, що відбулася в Москві (1960 р.). Їй передували районні, обласні і республіканські огляди художньої самодіяльності, які виявили багато талановитої молоді.

Справжнім святом народних талантів були огляди-конкурси сільської художньої самодіяльності, що відбулися наприкінці 1964 р. Неабияку майстерність тоді показав хор-ланка с. Дрімайлівка Чернігівської об-

[1] «Соціалістична культура», 1965, № 4, стор. 4.

ласті. Цікавим був виступ народного хору с. Лошнів на Тернопільщині. Хор виступив гарячим пропагандистом художньої спадщини лемківських пісенних зразків.

Кращі з кращих численного загону учасників сільської художньої самодіяльності — майже 1200 чоловік — виїздили з концертами до Москви і Ленінграда, де їх майстерність була високо оцінена.

Найкращі самодіяльні сільські колективи були відзначені нагородами. За досягнення в розвитку художньої самодіяльності, високий рівень виконавської майстерності та успішний виступ на заключному турі республіканського огляду-конкурсу сільської художньої самодіяльності в м. Києві Міністерство культури УРСР присвоїло найменування самодіяльного народного таким колективам: хору колгоспу «Зоря комунізму» с. Надлаку Новоархангельського району Кіровоградської області; колективу музикантів с. Брустури Косівського району Івано-Франківської області; колективу танцюристів колгоспу ім. М. І. Калініна Амвросіївського району Донецької області та ін.

Звання академічного одержав хоровий колектив артілі ім. В. І. Леніна Білгород-Дністровського району Одеської області. Почесною грамотою було нагороджено колгоспних аматорів з Шабського академічного хорового колективу.

Відзначаючи досягнення в розвитку народного самодіяльного мистецтва, в 1965 р. було нагороджено дипломами Першого ступеня: самодіяльну народну чоловічу хорову капелу с. Радчі Бородчанського району Івано-Франківської області; академічний хор с. Куровичів Золочівського району Львівської області; чоловічий народний хор клубу с. Торчина Рожищенського району Волинської області; агіткультбригаду клубу с. Голубине Свалявського району Закарпатської області та ін.

Високою виконавською майстерністю відзначилися ланкова колгоспу «Маяк», на Тернопільщині, депутат Верховної Ради УРСР І. М. Книш, співаки-солісти Р. І. Павлюк з с. Тучина, на Ровенщині, О. М. Падун з с. Любечів Ріпкинського району Чернігівської області та багато інших.

Чимало учасників сільської художньої самодіяльності бере активну участь у роботі агіткультбригад, що обслуговують колгоспників під час польових робіт. Влітку 1965 р., як і в попередні роки, в жнива колгоспи Житомирської області обслуговувало 200 агіткультбригад. Активною роботою відзначилися культармійці Малинського району. В Київській області було створено понад 500 агіткультбригад. Схвально відгукувалися хлібороби про виступи агіткультбригад Яготинського районного Будинку культури та с. Великої Стариці Бориспільського району.

Високою майстерністю відзначаються виступи на сцені доярки колгоспу «Червоний Жовтень» Конотопського району Сумської області С. Д. Браженко, яка за п'ятнадцять років аматорської діяльності зіграла понад 200 ролей [1]. Вона — керівник агіткультбригади. Таких прикладів багато в кожній області.

---

[1] «Сільські вісті», 13 липня 1965 р.

На концерті в колгоспі «Україна» Фастівського району Київської області.

Художня самодіяльність як яскравий вияв творчої активності мас сприяє розквіту багатонаціонального мистецтва народів нашої країни, впливає на формування комуністичного світогляду трудящих.

Особливе значення в цьому народних університетів, які виникли ще з ініціативи В. І. Леніна і були схвалені VIII з'їздом партії. В роки семирічки вони набрали значного поширення. Заняття університету культури, наприклад, в с. Хрестищі Красноградського району, на Харківщині, всі роки відвідувало сотні колгоспників. Цей університет дав широким масам знання в галузі театрального, музичного і образотворчого мистецтва.

Народні університети культури працювали в кожній області. В їх роботі активну участь брали студенти мистецьких навчальних закладів і провідні митці міст, які допомагали трудівникам села зрозуміти складні питання естетики, всіляко розвивали їх художні смаки. Частими були виїзди в села з концертами і з метою шефської допомоги народних артистів СРСР Д. М. Гнатюка, П. П. Кармалюка, І. С. Козловського, Б. В. Романицького, Б. А. Руденко, О. І. Сердюка, Є. І. Чавдар, народних артистів УРСР С. Д. Козака, М. С. Фокіна, Є. І. Червонюка, відомих композиторів К. Ф. Данькевича, К. Я Домінчена, П. І. Майбороди, талановитих художників Й. Й. Бокшая, М. Г. Дерегуса, В. І. Касіяна та ін.

Про зростання популярності народних культурних закладів у роки будівництва комунізму свідчить така розповідь одного з слухачів університету культури з с. Кривошиїнців Сквирського району на Київщині: «Про те, якою популярністю користується університет культури на селі, свідчить кількісне зростання слухачів. Спочатку у нас було 60—100 відвідувачів. Тепер їх — 300. Були такі заняття, на які приходило 500 чоловік» [1].

В останні роки семирічки у сільських клубах під час лекцій і концертів та тематичних вечорів почали безплатно демонструватися чимало художніх фільмів, а також всі науково-популярні та художньо-документальні фільми. На села з концертами все частіше виїздили прославлені професіональні колективи. Наприклад, трудівники колгоспу «Зоря комунізму», на Черкащині, як і багатьох інших сіл, на сцені свого клубу слухали виступи українського народного хору, співаків Київської та Черкаської філармоній, ряду хорових капел, бачили артистів Київського цирку, вистави драматичних театрів Москви, Тамбова, Орла, виступи самодіяльних колективів багатьох районів Черкаської області [2].

Якого рівня досягла культура села, видно хоча б на прикладі с. Мартового Печенізького району Харківської області. Село повністю радіофіковано і електрифіковано. Працює свій радіовузол. В центрі села — Будинок культури, при якому обладнано кімнату «Трудової слави», організовано картинну галерею. Щомісячно в селі відбувається по 4—5 концертів, тематичних вечорів, щотижня читаються лекції. Всі колгоспники підписуються на газети та журнали. В селі працює ансамбль пісні і танцю в складі 90 чоловік. В образотворчій студії села вчиться 40 колгоспників.

Це ж можна сказати і про села Вишевичі Радомишльського району Житомирської області, Летава Чемеровецького району Хмельницької області, Шишаки Шишацького району Полтавської області та ін.

Діти колгоспників, зокрема західних областей, стають тепер видатними вченими і митцями. Так, один з синів колгоспника с. Білки Перемишлянського району Львівської області С. Парасюка — Левко — став викладачем інституту, а другий — Остап — видатним математиком, академіком АН УРСР. З сусіднього села Смереківки з сім'ї колгоспника Г. Ганаса за роки Радянської влади вийшло чотири професіональних музиканти. В сільській самодіяльності виховувалися дочки колгоспниці М. Байко з Буського району цієї ж області — Ніна, Даниїла і Марія, які згодом здобули вищу освіту і тепер — відомі артистки. Таких прикладів багато.

Колгоспний лад створив сприятливі умови людям художнього покликання для прояву їх талантів. Чимало колгоспників у вільний від роботи час працює над мистецькими творами. Далеко за межами України відомі

---

[1] «Радянська Україна», 7 липня 1965 р.
[2] «Радянська культура», 17 грудня 1964 р.

твори колгоспних поетес Христини Литвиненко, Фросини Карпенко, Параски Амбросій, які недавно порадували читачів новими поетичними збірками.

Цікаві за темою і добре виконані художні картини тракториста колгоспу «Комінтерн» с. Іванкова, на Київщині, Ф. В. Маринчука, конюха колгоспу ім. В. П. Чкалова с. Федірки Житомирської області П. О. Джулая, комбайнера артілі ім. Комінтерну с. Шевченкове Харківської області М. П. Шариша, як і багатьох інших. Самодіяльний скульптор, колгоспник артілі «Перемога» Великобірківського району Тернопільської області В. І. Панчишин виконав скульптури до пам'ятників В. І. Леніну і Воїну-визволителю.

Народний художник колгоспниця Г. Ф. Собачко.

За мистецькі роботи колгоспників нагороджують, оточують пошаною в народі. Це — свідчення того, на яку висоту піднявся селянин тепер. Вжито заходів, які сприяють зростанню і удосконаленню народних талантів: Рада Міністрів УРСР створила спеціальний фонд сприяння творчості народних митців. За видатні заслуги в розвитку прикладного і декоративного мистецтва найкращі митці були удостоєні почесного звання Заслуженого майстра народної творчості Української РСР.

Підвищення культурно-технічного рівня колгоспного селянства, його освіти, дальше розгортання культурно-масової роботи на селі, все глибшої за змістом і більш різноманітної за формами, прискорювало ліквідацію істотної відмінності між містом і селом, сприяло зближенню розумової і фізичної праці, значною мірою впливало на розвиток культури комунізму — вищого ступеня в культурному розвитку людства.

НА ПОЧАТКУ НОВОЇ П'ЯТИРІЧКИ

З почуттям законної гордості закінчило колгоспне селянство України, як і весь радянський народ, 1965 р.

У наступній п'ятирічці Комуністична партія і Радянська держава поставили за мету створити такі політичні й економічні умови, за яких найповніше розкриваються творчі сили трудящих.

Всі працівники колгоспних полів і ферм розпочали 1966 р. під знаком гідної зустрічі XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України. На їх честь розгорнулася хвиля всенародного змагання за дострокове виконання планів підготовки до посівної кампанії, за збільшення виробництва

продукції тваринництва, підвищення продуктивності праці, механізацію всіх виробничих процесів. При цьому сільські партійні організації і всі колгоспники республіки виходили з того, що в умовах розгортання науково-технічної революції в усіх сферах виробництва набирає особливого значення техніка, що розширення масштабів виробництва неможливе без наукової організації праці, без щоденного наполегливого підвищення технічної освіти всіх працівників, без економії на всіх ділянках виробництва, без моральних і матеріальних стимулів до праці.

Піклування партії і держави про всемірний розвиток сільського господарства проявилося під час затвердження народногосподарського плану 1966 р. Асигнування, призначені колгоспам республіки, набагато збільшилися. Протягом року в сільське господарство України було постачено понад 42 тис. тракторів, 12,5 тис. зернозбиральних комбайнів, 20 тис. вантажних автомобілів та багато іншої техніки. На 1966 р. для сільського господарства республіки держава виділила 1,3 млрд. крб., тобто в два рази більше, ніж у 1964 р.

В результаті значного підвищення державних цін на сільськогосподарські продукти, зниження прибуткового податку з колгоспів та цін на трактори, автомобілі й запасні частини до них колгоспи республіки одержали додаткових вигод близько 1 млрд. крб. Такої матеріальної і фінансової бази вони ще ніколи не мали.

Колгоспники дбали про впровадження, з урахуванням місцевих природно-економічних умов, найбільш раціональних сівозмін, внесення добрив, організацію насінництва з найбільш урожайних сортів сільськогосподарських культур, поліпшення племінної справи, годівлі та утримання худоби, правильну підготовку та використання кормів. Спеціалісти сільського господарства використали зимовий період для якнайкращої підготовки колгоспників з тієї галузі, в якій вони мали працювати; колгоспники в гуртках діставали теоретичні знання, щоб потім застосовувати їх на практиці.

Прагнення було єдине — поставити всюди сільськогосподарське виробництво на наукову основу. Для цього розроблялися економічно обгрунтовані заходи щодо спеціалізації бригад і ферм, механізації і електрифікації виробництва, захисту рослин тощо.

У справді всенародну раду перетворилося обговорення проекту Директив XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. у селах України. Колгоспники висували аргументовані пропозиції про найбільш ефективні шляхи здійснення п'ятирічного плану.

Поліпшувалася виховна робота серед колгоспних мас, посилювався вплив комуністів на виробництві. «Ми взагалі тепер взяли курс на те,— писала секретар парткому колгоспу ім. Н. К. Крупської Каховського району Херсонської області Г. Степанова,— щоб виховувати у комуністів почуття політичного працівника. Недавно на партійних зборах обговорили таку тему: «Жити і працювати по Леніну», яку тісно пов'язали з життям колгоспу. Це допомогло ширше розгорнути змагання на честь XXIII з'їзду КПРС. Механізатори свої передз'їздівські зобов'я-

зання виконали достроково. Перевиконали квартальний план по продажу молока, м'яса, яєць і тваринники. Приклад всюди подають комуністи» [1].

Все відчутнішу допомогу селу подавали робітничі колективи. В більшості обласних і районних комітетів партії було розроблено нові плани шефства, детально вивчалися умови сільськогосподарського виробництва, налагоджувалися зв'язки між підприємствами і колгоспами, провадилися дні «Серпа і Молота».

Під знаком високих турбот про наступні врожаї, збільшення виробництва продуктів тваринництва пройшла на початку лютого 1966 р. республіканська нарада працівників сільського господарства, на якій з доповіддю «Про хід виконання рішень березневого Пленуму ЦК КПРС та завдання працівників сільського господарства республіки по дальшому піднесенню колгоспно-радгоспного виробництва в 1966 році» виступив Голова Ради Міністрів Української РСР В. В. Щербицький.

На нараді підкреслювалося, що основою сільськогосподарського виробництва є правильне використання кожного гектара землі, що треба більш сміливо переходити в усіх колгоспах на прогресивну грошову оплату праці без нарахування трудоднів, суворо дотримуватися демократичних принципів управління колгоспами.

Зростала роль спеціалістів сільського господарства у вирішенні найважливіших питань колгоспного виробництва. У лютому 1966 р. Центральний Комітет КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про дальше поліпшення системи підвищення кваліфікації керівних кадрів колгоспів і радгоспів та спеціалістів сільського господарства», в якій наголошувалося, що в колгоспі тепер не можна обійтися без глибокого аналізу економіки, а тому спеціалістам необхідно підвищувати свої знання.

Переважна більшість спеціалістів сільського господарства республіки володіє потрібними знаннями. Наприклад, в артілі ім. А. О. Жданова Лубенського району Полтавської області і агроном Н. Швець, і зоотехнік Є. Корніяченко, і плановик-економіст В. Кошман — справжні повпреди наукової думки в колгоспі, пристрасні борці за впровадження передового, прогресивного у виробництво. Високий авторитет серед колгоспників мають зоотехнік М. Т. Білокриницька з колгоспу «Більшовик» Тетіївського району Київської області, економіст Л. В. Солодовник з артілі ім. С. М. Кірова Виноградівського району Закарпатської області, зоотехнік З. Ф. Камєнцева з колгоспу «Зоря комунізму» Бердянського району Запорізької області та багато інших. Постанова ЦК КПРС і уряду спрямована на те, щоб усі керівні працівники колгоспів досягли рівня передових.

В обстановці великого політичного і трудового піднесення зібрався XXIII з'їзд Комуністичної партії України, робота якого проходила з 15 до 19 лютого 1966 р. в Києві. Звіт Центрального Комітету КП України зробив перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест. Зупинившись

[1] «Сільські вісті», 10 березня 1966 р.

детально на боротьбі партії і народу за дальший розвиток промисловості і будівництва, прискорення технічного прогресу, він, охарактеризувавши розвиток сільського господарства республіки, сказав: «Наша гордість — це вихована партією могутня армія хліборобів і тваринників, механізаторів і спеціалістів. Вони віддають всі сили для зміцнення економіки і піднесення колгоспного і радгоспного виробництва, щоб у достатку задовольняти потреби радянських людей, зробити соціалістичну Батьківщину ще багатшою і могутнішою» [1].

Колгоспне селянство рапортувало з'їздові про нові трудові перемоги.

На з'їзді була високо оцінена праця колгоспного селянства, відзначена велика група його кращих представників. Серед них — голови колгоспів М. Д. Білоус, Т. О. Гиндич, С. Й. Хромичев, О. П. Махінько; бригадири О. М. Коваль, Л. С. Кушко; передовики рільництва і тваринництва Н. П. Морозова, Л. І. Баштанар та багато інших.

Кращих своїх представників послали колгоспники на XXIII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, який проходив з 29 березня по 8 квітня 1966 р. в столиці нашої Батьківщини Москві. У звітній доповіді ЦК КПРС з'їздові, зробленій Генеральним секретарем ЦК КПРС Л. І. Брежнєвим, велика увага, поряд з іншими важливими питаннями, приділялася розвитку сільського господарства нашої країни. Перед колгоспним селянством поставлено завдання всемірно підвищувати родючість грунтів і культуру землеробства. «Тепер колгоспи,— зазначив Л. І. Брежнєв,— стали економічно сильними, великими високомеханізованими господарствами, значно розширились їх взаємні зв'язки і взаємовідносини з державними організаціями, незмірно зріс політичний і культурний рівень кадрів, усіх трудівників колгоспного виробництва» [2]. Він наголосив, що виконання великих планів, які намітила партія в галузі сільського господарства, залежить від творчої ініціативи і енергії сільських трудівників, від правильної організації праці, від рівня роботи керівників колгоспів, агрономів, зоотехніків, інженерів-механізаторів, економістів, працівників сільськогосподарської науки.

На з'їзді зазначалося, що на сучасному етапі комуністичного будівництва завдання полягає в тому, щоб всемірно сприяти всебічному розвиткові і процвітанню всіх колгоспів та радгоспів, що дальше піднесення сільськогосподарського виробництва є надзвичайно важливим завданням всієї нашої партії і народу.

В рішеннях з'їзду знайшли відображення заходи по створенню умов для дальшого зростання продуктивних сил села, для ліквідації диспропорції в розвитку промисловості і сільського господарства. І в звітній доповіді, і в Директивах XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. вказано про необхідність збільшити в два рази капітальні вкладення в сільське господарство та споживання електроенергії колгоспами і радгоспами.

---

[1] Матеріали XXIII з'їзду Комуністичної партії України. К., 1966, стор. 40.

[2] Л. І. Брежнєв. Звітна доповідь Центрального комітету КПРС XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1966, стор. 54.

В. І. Ленін розглядав піднесення сільського господарства як одне з найважливіших питань економічної політики партії, що зачіпає основу основ Радянської держави — відносини робітничого класу і селянства. Виконуючи заповіти Леніна, XXIII з'їзд КПРС поставив завдання: якнайшвидше виправити помилки, допущені в сільському господарстві, назавжди покінчити з суб'єктивізмом і на широкій економічній базі, на основі правильного партійного керівництва добитися корінних змін у розвитку сільського господарства.

На полях республіки в перші ж дні весняної посівкампанії розгорнулася наполеглива боротьба за одержання у 1966 р. високого врожаю.

На виконання заходів, спрямованих на піднесення сільського господарства, націлив велику армію сільських комсомольців XX з'їзд Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, який відбувся напередодні Першотравня. На ньому відзначалася сумлінна праця великої групи передовиків-комсомольців, зокрема: тваринника колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС Решетилівського району Полтавської області І. П. Костенка, якому за доблесну багаторічну працю доярем присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, доярки колгоспу «Росія» Дунаєвецького району Хмельницької області Героя Соціалістичної Праці М. М. Мазур, доярки артілі «Правда» Зборівського району Тернопільської області Героя Соціалістичної Праці А. М. Луцик, ланкових-комсомолок, випускниць заочних відділів сільськогосподарських інститутів К. І. Гулій з артілі ім. Т. Г. Шевченка, на Полтавщині, та Р. В. Пасічник з колгоспу ім. XX з'їзду КПРС Вінницької області, яким було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Молодь Радянської України в особі делегатів з'їзду запевнила партію і народ, що вона твердо боротиметься за здійснення великих заповітів Ілліча, буде завжди вірним помічником партії, боротиметься в перших шеренгах за дострокове виконання п'ятирічки.

У травні 1966 р. на Пленумі ЦК КПРС розглядалося питання про необхідність для одержання високих і сталих урожаїв зернових та інших сільськогосподарських культур широкого розвитку меліорації земель. З цього питання Пленум накреслив велику програму дій.

На Пленумі з промовою виступив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, який зазначив, що програма меліорації земель є однією з важливих складових частин побудови матеріально-технічної бази комунізму.

Питання розвитку меліорації на Україні розглядалося на червневому (1966 р.) Пленумі ЦК КП України.

Відповідно до рішень пленумів у кожному колгоспі почали розроблятися конкретні заходи по підвищенню родючості земель і ефективному використанню сільськогосподарських угідь.

Новим проявом піклування партії і держави про підвищення матеріального добробуту радянського селянства була постанова Центрального Комітету партії і Ради Міністрів СРСР «Про підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку суспільного господарства», в якій рекомендувалося з 1 липня 1966 р. ввести гарантовану оплату праці

Герой Соціалістичної Праці
Р. В. Пасічник.

колгоспників, виходячи з тарифних ставок відповідних категорій працівників радгоспів. Передбачалася також виплата колгоспникам премій за одержання надпланової продукції і зниження виробничих затрат, повністю зберігалася додаткова оплата за вирощування технічних і круп'яних культур.

Запровадження гарантованої оплати праці колгоспників, прирівняння її до робітничої — ще одна дуже важлива сходинка на шляху до ліквідації істотної відмінності між містом і селом.

Цей захід мав величезний вплив на розвиток виробничої активності селянства.

Прискорене піднесення сільськогосподарського виробництва — ударний фронт комуністичного будівництва, справа всієї партії, всього радянського народу. Трудівники села нашої республіки — хлібороби, тваринники, механізатори, спеціалісти сільського господарства — роблять все для того, щоб якнайшвидше добитися найвищих показників у сільськогосподарському виробництві.

Колгоспне селянство, як і весь радянський народ, гідно зустріло день виборів до Верховної Ради СРСР. Серед депутатів до радянського парламенту, обраних від України,— 46 колгоспників, у тому числі Герой Соціалістичної Праці Г. І. Ткачук, що 20 років уже очолює колгосп «Україна» Городоцького району, на Хмельниччині, доярка колгоспу «Прогрес» Бродівського району Львівської області Г. І. Тихонюк, недавно удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці, завідуюча фермою колгоспу «Комуніст» Вовчанського району Харківської області М. І. Калашник та ін. В час підготовки до виборів усюди в селах посилилася політмасова і культурно-виховна робота, що мало значний вплив на виробничі досягнення.

У 1966 р. було зібрано найвищий за всі попередні роки врожай зернових культур. Хлібороби України збільшили збір зерна на 2,4 млн. *т*, засипавши в засіки держави 12,4 млн. *т* хліба. Республіка перевиконала також річні плани продажу державі соняшника, картоплі, овочів, фруктів, продуктів тваринництва. Було досягнуто нових успіхів у підвищенні життєвого та культурно-технічного рівня колгоспного селянства.

Колгоспне селянство України разом з усім радянським народом вносить гідний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Дослідження історії радянського селянства Української РСР дає можливість узагальнити досвід і практику соціалістичного будівництва на селі, розкрити об'єктивні закономірності переходу до комунізму.

Велика Жовтнева соціалістична революція вивела нашу країну на шлях соціалізму і відкрила тим самим нову епоху всесвітньої історії. За 50 років, що минули після Жовтня 1917 р., радянський народ під керівництвом Комуністичної партії пройшов славний шлях боротьби і перемог. «Це — шлях від поміщицько-капіталістичного ладу до корінних соціалістичних перетворень, до суспільства, яке не знає експлуатації; від політичного безправ'я трудящих — до соціалістичної демократії, від національного гноблення народів — до їх свободи і рівності, дружби і братерства; від техніко-економічної відсталості — до сучасної індустрії і механізованого колективного сільського господарства; від неписьменності — до небаченого зростання народної освіти, науки і культури» [1].

Всі ці всесвітньо-історичні звершення здійснені в нашій країні робітничим класом у союзі з трудовим селянством під керівництвом ленінської партії комуністів. «Союз робітників і селян,— писав В. І. Ленін,— ось що дала нам Радянська влада. Ось у чому її сила. Ось у чому запорука наших успіхів і нашої остаточної перемоги» [2].

Визволене Жовтневою революцією від політичного, економічного, соціального і національного гніту трудове селянство Радянської України в тісному союзі з робітничим класом брало активну участь в остаточному знищенні експлуататорського ладу, у боротьбі проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції в роки громадянської війни, в титанічній праці по будівництву соціалізму, у героїчному захисті його від фашистських загарбників, у будівництві комуністичного суспільства.

П'ятдесятирічна історія радянського селянства України — це історія героїчної боротьби і самовідданої праці по перетворенню в життя ленінського кооперативного плану. В СРСР в складних умовах запеклої класової боротьби в середині країни і до краю загостреного міжнародного становища був здійснений соціальний переворот в укладі сільського

---

[1] Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 212.

життя, створено велике соціалістичне сільськогосподарське виробництво. Внаслідок перемоги колгоспного ладу сільське господарство Української РСР перетворилось у високо механізоване господарство, на основі якого постійно підвищується матеріальний добробут колгоспників, зростає їх політичний і культурний рівень. Соціалістична перебудова сільського господарства відбулась на основі успішного розвитку важкої промисловості, яка підготувала і створила міцну матеріально-технічну базу для соціалістичного сільськогосподарського виробництва.

Радянський народ з честю виконав історичну роль піонера в прокладанні нового, ніким раніше не второваного шляху суспільного розвитку. Йому довелося долати багато перешкод, тимчасових невдач, виправляти допущені помилки, винести на своїх плечах неймовірні труднощі.

Буржуазні ідеологи різних мастей, у тому числі недобитки українських буржуазних націоналістів, вдаючись до всіляких фальсифікацій, намагаються роздути помилки, допущені при здійсненні суцільної колективізації сільського господарства, щоб добитися головного — заперечити її історичну закономірність й економічну потрібність. У свій фальсифікаторський арсенал вони включили такі «докази», що, мовляв, у країні були відсутні матеріальні й суб'єктивні передумови колективізації, що селянин по самій своїй природі завжди індивідуаліст, що ліквідація культа привела до втрати «кращих хазяїв», до деградації сільськогосподарського виробництва. Тяжко навіть перелічити подібні вигадки, які потрібні буржуазним ідеологам, щоб оббріхати колгоспний лад у нашій країні і цим самим підірвати притягальну силу ідеї соціалістичної реконструкції сільського господарства.

Саме життя, великі зрушення в сільському господарстві України за 50 років Радянської влади, початок яким був покладений колективізацією, переконливо спростовують безплідні потуги буржуазних писак.

Перемога Великого Жовтня і історичний досвід Радянського Союзу на практиці довели вірність марксистсько-ленінського вчення про історичну неминучість і економічну необхідність соціалістичної перебудови сільського господарства після переходу політичної влади до рук робітників і селян. Набутий нашою країною досвід творчо використовується в братніх соціалістичних країнах, привертає увагу народів Азії, Африки і Америки, які визволились і визволяються від колоніального гніту світового імперіалізму.

«Соціалізм—це шлях народів до свободи і щастя,—говориться в Програмі КПРС.— Він забезпечує швидке піднесення економіки і культури. Не протягом століть, а при житті одного покоління він перетворює відсталу країну в індустріальну... Соціалізм забезпечує землею всіх селян, подає їм допомогу в розвитку господарства, об'єднує на основі добровільності їх трудові зусилля в кооперативах, дає в їх розпорядження передову сільськогосподарську техніку і агрономічну науку. Праця селян стає продуктивнішою, а земля може дати більше плодів. Соціалізм забезпечує високий матеріальний і культурний рівень життя робітничого

класу і всіх трудящих». В умовах капіталізму внаслідок вторгнення монополій в земельні і господарські відносини селянства продовжується розорення і зубожіння основних мас селянства, примусове нав'язування йому політики цін на сільськогосподарську продукцію, встановлення високопроцентних банківських кредитів і позик, постійне зростання податків, що спричиняється гонкою озброєння і посиленням мілітаризму.

Колгоспне селянство Радянської України, натхнене рішеннями XXIII з'їзду, під керівництвом Комуністичної партії прийшло до п'ятдесятиріччя ювілею Великого Жовтня сповненим творчою активністю по зміцненню громадського господарства колгоспів, збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції, посиленню участі в громадському і політичному житті країни.

З великим піднесенням обговорювали колгоспники України Постанову ЦК КПРС (1967 р.) «Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції», ще ширше розгорнули боротьбу за здійснення планів, накреслених XXIII з'їздом КПРС і XXIII з'їздом КП України, спрямовуючи зусилля на розв'язання найважливіших завдань п'ятирічки.

Героїчний шлях нашої країни за 50 років Радянської влади, гігантський досвід народів СРСР і славної ленінської партії комуністів у будівництві нового суспільства знайшли глибокий і всебічний науковий аналіз у Тезах Центрального Комітету КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», що були схвалені червневим (1967 р.) Пленумом ЦК КПРС. Життєвий досвід минулих п'яти десятиріч підтвердив нездоланну силу й неминуще значення марксистсько-ленінського вчення і справи Великого Жовтня як для народів нашої країни, так і для трудящих усього світу.

Ідеї Жовтневої революції живуть і торжествують у перемозі соціалізму та досягненнях комуністичного будівництва в СРСР, у розвитку світової системи соціалізму, у світовому революційному робітничому русі, в успіхах національно-визвольної боротьби. Внаслідок перемоги Жовтневої революції комуністичний рух перетворився у найвпливовішу політичну силу сучасності.

Під керівництвом Комуністичної партії народи багатонаціональної Країни Рад в найкоротші історичні строки здійснили індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства, культурну революцію. Вони перетворили Радянський Союз в наймогутнішу країну світу, відстоявши свою свободу і незалежність у запеклій боротьбі з найбільш агресивними силами світового імперіалізму.

Перемога соціалізму в нашій країні докорінно змінила соціальну структуру радянського суспільства. Ліквідувавши експлуатацію людини людиною, соціалізм утвердив дружбу між класами і групами трудящих, їх економічну, соціально-політичну та ідейну єдність у спільній боротьбі і праці за побудову комунізму. Соціалізм перетворив робітничий клас у провідну творчу силу радянського суспільства. «Соціалізм докорінно змінив становище **селянства.** Селянство — вірний союзник робітничого класу — стало активною силою будівництва комуністичного суспільства.

Створення великих соціалістичних господарств — радгоспів і колгоспів, механізація сільськогосподарського виробництва значно зблизили сільськогосподарську працю з індустріальною. Підвищується загальноосвітній і культурно-технічний рівень сільських трудівників. Відбувається поступове стирання істотних відмінностей між містом і селом. Змінюється обличчя села. Радянське селянство оволодіває передовою технікою, підвищує продуктивність праці, створює більш сприятливі умови побуту і духовного життя» [1].

«Ювілейному рокові — рясний урожай» — ось гасло, під яким бореться колгоспне селянство за високий врожай 1967 р. Заклик хліборобів Сквирського району Київської області — гідно зустріти 50-річчя Жовтня — знайшов гарячий відгук у всіх колгоспників республіки.

На нараді передовиків сільського господарства, що відбулася весною 1967 р., було прийнято звернення до всіх трудівників села і взято нові підвищені соціалістичні зобов'язання по одержанню високих урожаїв усіх культур, підвищенню продуктивності громадського тваринництва, піднесенню культури сільськогосподарського виробництва.

У травні 1967 р. за досягнуті успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва і виконанні планів заготівель продукції сільського господарства, проведенні меліоративних робіт, розробку і впровадження наукових досліджень у сільськогосподарське виробництво Президія Верховної Ради Союзу РСР нагородила орденами СРСР велику групу передових колгоспів, радгоспів, птахофабрик, племінних заводів, організацій лісового й водного господарства, «Сільгосптехніки», заготівельних органів, проектних, будівельних і науково-дослідних організацій. Серед нагороджених орденом Леніна такі колгоспи: ім. XXII з'їзду КПРС Бершадського району Вінницької області, «Октябрь» Мар'їнського району Донецької області, ім. Леніна Гуляйпільського району Запорізької області, «Грузія» Геніческого району Херсонської області, ім. XXI з'їзду КПРС Березівського району Одеської області, «Росія» Красногвардійського району Кримської області, «Перемога» Борщівського району Тернопільської області; радгосп «Комінтерн» Нововодолазького району Харківської області та ін.

Нагородження колгоспів і радгоспів орденами є яскравим свідченням подальшого організаційно-господарського зміцнення колгоспного ладу, розвитку матеріальних і духовних сил радянського селянства, торжества ленінського кооперативного плану.

У відповідь на піклування партії працівники колгоспних ланів республіки докладають усіх зусиль, щоб добитися нових трудових успіхів, гідно відзначити знаменні дати — 50-річчя Радянської влади та 100-річчя з дня народження засновника Комуністичної партії і першої в світі держави робітників і селян Володимира Ілліча Леніна.

В результаті здійснення ленінського кооперативного плану не лише переміг соціалістичний спосіб виробництва в сільському господарстві, а

[1] 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС. К., 1967, стор. 35—36.

й докорінно змінилося само селянство. Для колгоспного селянства нашої країни характерним є висока соціалістична свідомість, колективізм, виробнича й політична активність, постійно зростаючий культурно-технічний рівень. Під керівництвом Комуністичної партії колгоспне селянство у братерському союзі з робітничим класом стало активним будівником комунізму.

Разом з усім радянським народом трудівники села України відзначають самий важливий результат півстолітніх революційних перетворень в нашій країні — повну і остаточну перемогу соціалізму і початок будівництва комуністичного суспільства.

ЗМІСТ

Вступ 5

Розділ I. **Селянство України у боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції.** *М. А. Рубач* 7
Класова структура українського села напередодні соціалістичної революції 9
Революційний рух українського селянства в період підготовки соціалістичної революції (березень — жовтень 1917 р.) 16
Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції. Здійснення ленінського декрету про землю 23

Розділ II. **Селянство України в період іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни** 45
Боротьба трудящого селянства проти німецько-австрійських окупантів, гетьманщини і Директорії. *І. Х. Ганжа* 45
Участь трудящих селян України в радянському будівництві в 1919 р. *І. Х. Ганжа* 54
Розгром Денікіна. Трудящі селяни в боротьбі за відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні. *І. Х. Ганжа* 64
Організації селянської бідноти — опори диктатури пролетаріату. *М. Д. Березовчук* 76

Розділ III. **Селянство України у боротьбі за відбудову і розвиток сільського господарства** (1921—1927 рр.) 84
Боротьба селян за відбудову сільськогосподарського виробництва *І. Х. Ганжа* 84
Комітети незаможніх селян у соціалістичному будівництві на селі. *М. Д. Березовчук* 99

Розділ IV. **Вирішальний поворот селянства України на соціалістичний шлях розвитку.** *І. І. Слинько* 116
Українське селянство в роки безпосередньої підготовки суцільної колективізації сільського господарства (1927—1929 рр.) 116
Масовий вступ бідняцько-середняцького селянства до колгоспів. Початок суцільної колективізації 129
Загострення класової боротьби на селі. Рух бідняцько-середняцьких мас за ліквідацію куркульства як класу . 142
Завершення суцільної колективізації і початок боротьби за організаційно-господарське зміцнення колгоспів (кінець 1930—1932 рр.) 154

Найважливіші зміни в українському селі в роки колективізації 166

Розділ V. **Селянство України в період завершення соціалістичної реконструкції народного господарства, перемоги і зміцнення соціалістичного ладу** (1933— червень 1941 рр.) . 177
Піднесення політичної активності колгоспного селянства. Створення політичних відділів при МТС. *П. В. Шостак* 177
Розвиток колгоспного виробництва у роки другої і третьої п'ятирічок. *Л. Л. Горішня, П. В. Шостак* 190
Піднесення добробуту і культурного рівня колгоспного селянства. *Л. Л. Горішня, П. В. Шостак* 207

Розділ VI. **Революційна боротьба трудящого селянства західноукраїнських земель за возз'єднання з Радянською Україною. Початок соціалістичних перетворень у західноукраїнському селі** 223
Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційно-визвольної боротьби західноукраїнського селянства у 1917—1920 рр. *І. К. Васюта, Ю. Ю. Сливка* 223
Становище трудящого селянства під гнітом іноземних поневолювачів. *І. К. Васюта, Ю. Ю. Сливка* 229
Боротьба трудящого селянства проти соціального і національного гніту. *І. К. Васюта, Ю. Ю. Сливка* 238
Возз'єднання Західної України з Радянською Україною. Участь західноукраїнського селянства в радянському будівництві. *М. К. Івасюта* 253
Початок колективізації в західноукраїнському селі. Включення буковинського селянства у процес соціалістичного будівництва. *М. К. Івасюта* 262

Розділ VII. **Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни** (1941—1945 рр.). *М. О. Буцько, М. З. Данилюк* 279
Початок Великої Вітчизняної війни. Мобілізація сил колгоспного селянства України на боротьбу з ворогом . . 279
Колгоспне селянство в боротьбі проти німецько-фашистських окупантів 299
Відродження колгоспного ладу 306
Патріотичний рух колгоспного селянства за подання всебічної допомоги фронту 321

Розділ VIII. **Колгоспне селянство Радянської України у роки четвертої п'ятирічки.** *П. Г. Снітко* 331
Відбудова матеріально-технічної бази колгоспного виробництва 331
Трудове піднесення колгоспного селянства в процесі відбудови сільського господарства 342
Зростання добробуту і культурного рівня колгоспників 354

Розділ IX. **Соціалістична перебудова сільського господарства в західних областях УРСР (1946—1950 рр.).** *М. К. Івасюта* . .
Перші кроки відбудови сільського господарства західних областей УРСР. Селянство Закарпаття на шляху до соціалістичного будівництва 371
Розгортання масової колективізації сільського господарства та її завершення 385
Колгоспне селянство в боротьбі за зміцнення і розвиток громадського господарства колгоспів 398

Розділ X. **Колгоспне селянство Української РСР на завершальному етапі будівництва соціалізму (1951—1958 рр.).** *Є. П. Талан*
Трудівники села у боротьбі за організаційно-господарське зміцнення колгоспів 412
Зростання трудової активності колгоспників 427
Соціальні зміни в середині колгоспного селянства. Піднесення його матеріального і культурного рівня . . . 443

Розділ XI. **Колгоспне селянство України в роки розгорнутого будівництва комунізму.** *В. С. Петренко* 463
Дальше організаційно-господарське зміцнення колгоспів республіки 463
Зростання політичної і трудової активності колгоспників 475
Поліпшення матеріального добробуту трудівників села 490
Зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства 503
На початку нової п'ятирічки 521
Заключення 527

ИСТОРИЯ КРЕСТЬЯНСТВА УКРАИНСКОЙ ССР.

в двух томах, т. II
(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради Інституту історії Академії наук УРСР.

Редактори *Н. П. Кот, В. О. Годлевська, Г. М. Терлецька.* Художній редактор *С. П. Квітка.* Оформлення художника *К. К. Калугіна.* Технічний редактор *Н. П. Рахліна.* Коректор *О. А. Дорич*

*

Складальники *О. Л. Трайберман, В. Г. Яцинський*
Друкар *М. Г. Козодой*
Керівник палітурно-брошурувальних процесів *Ж. Г. Хачатрян*

*

БФ 03408. Зам. № 68. Вид. № 200. Тираж 4000. Папір № 1. 70×96¹/₁₆. Друк. фіз. аркушів 34,5. Умовн. друк. аркушів 42,6. Обліково-видавн. аркушів 42,42. Підписано до друку 29/VII—1967 р. Ціна 3 крб. 20 коп.

Видавництво «Наукова думка», Київ, Репіна, 3.

Київська книжкова друкарня № 5 Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Київ, Репіна, 4.